Abbasî Hilâfetinde SELÇUKLU HÂTUNLARI ve TÜRK SULTANLARI

Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO. : 117
EĞİTİM FAKÜLTESİ YAYINLARI NO. : 30

ABBÂSİ HİLÂFETİNDE SELÇUKLU HÂTUNLARI VE TÜRK SULTANLARI

Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI

Türkiye Diyanet Vakfı
İslâm Araştırmaları Merkezi
Kütüphanesi
Demirbaş No: 129486
Tasnif No: 920.7 KİT.A

KONYA

© Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü, 1994

ISBN 975 - 448 - 081 - 8

Eserin her hakkı mahfuzdur. Müellifin yazılı müsadesi olmadan, tamamen, kısmen veya her hangi bir değişiklik yapılarak basılması, yayınlanması veya eserin belli bölümlerinin bir seneryo haline getirilmesi ve filim olarak çekilmesi yasaktır.

Kapak : Koyunoğlu Müzesi'nden eski deri kitap kapağında bir kadın figürü
KONYA

Kapak Dizaynı : Ersen TAŞKIN

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ 1994 — KONYA

ABBÂSİ HİLÂFETİNDE SELÇUKLU HÂTUNLARI V E TÜRK SULTANLARI

"Selçukluların Orta - Doğu hâkimiyetleri, Selçuklu Sultanları ile Abbâsî Halifeleri arasındaki sıhriyet bağları, hilâfet saraylarına intisâb eden ilk soylu Türk Hâtunları, onların örnek hayatı ve etkin şahsiyetleri hakkında ilk ciddî tarih değerlendirmesi, millî kültür hayatımız ve Türk İslâm Tarihinin yeni şeref sayfaları."

Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI

Ph. D. Karaçi Ün. PAKİSTAN

Assoc. Prof. Jos Ün. NİJERYA

"Türk milleti öyle analara sahiptir ki, her devrin büyük adamlarını bu analar yetiştirmiştir. Türk kadını daha yüksek nesiller yetiştirmeye kabiliyetlidir."

ATATÜRK

İ t h â f

"Bu nâciz eserimi; kendini müslüman Türk milletinin yüce emellerine adayan, eşikte - beşikte, kucakta - ocakta, çocuğunun feneri, erkeğinin mezarı başında bir ilâhî nağme ile mukaddes vatan dastanını okuyan, millî birlik ve dirliğimizin mayası, varlığımızın temel taşı, çilekeş Türk Anası'na, onun tarihî şahsiyetine ve her yerde bizi kucaklayan engin, sıcak mânevi varlığına ithâf ediyorum!"

Z. K i t a p ç ı

KİTAP HAKKINDA NE DEDİLER?

"Ciddî ve yorulmak bilmeyen çalışmalarıyla tarihçilerimiz içinde mümtaz bir yer işgal eden Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI bu eseriyle, Selçuklu ve Osmanlıların kurulmasıyla fiilî Türk hâkimiyetine geçen hilâfet ülkeleri, devlet ve millet hayatımızda yüce hizmet ve ayrı bir yeri olan Türk Anaları hakkında ilk defa geniş bilgiler vermekle kalmamış, bunların ötesinde araştırıcılara pek çok ipucu ve önemli sayılması gereken gerçekleri de tesbit ve teyid etmiştir."

Prof. Dr. Turan YAZGAN

Abbâsî tarihi, biz Türkleri de yakından ilgilendirmektedir. Türk tarihinin bu dönemle ilgili tatlı ve acı nice hatırası vardır. Eski dostum, Fakültemizin değerli öğretim üyesi Sayın Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI, işte böyle, bizce az bilinen bir dönemi, belki de şimdiye kadar hiç bir araştırıcının dikkatini çekmeyen bir konuyu, Abbâsî Hilâfetinde rol oynayan Selçuklu Hâtunlarını ele almakla tarihimize ve kültürümüze büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU

"Değil Selçuklular ve Abbâsîler devri, Türk tarih ve toplumunda kadınların ve onların devlet hayatındaki yeri konusunda ciddî çalışmalar henüz başlamamıştır. Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI, bu büyük çalışması ile bu ciddî konuya bir başlangıç yapmıştır. Eserde Selçuklu toplumu ve Hilâfet camiasında da Türk kadınının rolü ve tarihi şahsiyeti vurgulanmış, Türk kadınının medenî karakteri, yaratıcı vasıfları dile getirilmiştir.

Bu bakımdan eser sâdece okuyuculara değil, aynı zamanda Üniversitelerimizin Tarih Bölümlerinde okutulan Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Selçukluların Kültür ve Medeniyeti gibi daha bir kısım derslerin okutulması ve anlaşılmasında da öğrencilere büyük ölçüde yardımcı olacaktır."

Prof. Dr. Mine EROL

"Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI'nın yazmış olduğu Abbâsî Hilâfetinde Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları adlı eseri, gerek Arapça kaynaklara inmesi ve gerekse diğer dillerdeki konu ile ilgili tetkiklerden yararlanmış olması bakımından orijinal bir çalışmadır."

Prof. Dr. İsmet KAYAOĞLU

"Tarihlere baktım ve bakanlarca da bilinmektedir ki; Selçuklu Sultanlarının zamanında olan nizam ve intizam, adâlet ve doğruluk, uğur ve bereket ve Peygamber Şerîatine riâyet ve halkı himâye, geçmiş pâdişahlar zamanında olmamıştır. Ve bunlar gibi temiz kalb ve inançlı Sultanlar daha gelmemiştir. Allah onların saltanatlarını dâim ve (mülklerini) kıyâmete kadar bâkî eylesin!"

Muhammed b. Mahmûd : Selçuknâme

ÖNSÖZ

Şu bir gerçektirki, uzun devirleri kapsayan Büyük Selçuklular Tarihi; **Anadolu Selçukluları da dahil milli tarih, kültür ve medeniyetimizin en değerli hazinelerinden birini oluşturmaktadır. Ancak, bu büyük tarih ve kültür hazinesinin gerçek mahiyeti, onun kültürel bütünlüğümüzü sağlayan temel unsurları ve bu unsurların Türk milleti ve onun bu günkü sosyal hayatındaki yeri ve önemi hâlâ yeteri kadar ne araştırılmış ve ne de bir değerlendirilmesi yapılamamıştır. Bunlar arasında** Selçuklu Türk Hâtunları, **onların milli birlik ve bütünlüğümüzdeki tarihi misyonları ile, yine bu devirlerde hilâfet saraylarına intisab etmiş ve her biri ayrı bir değer ve kıymette olan faziletli Türk analarının da ayrı bir yeri vardır.**

Oğuz boyunun ana Kınık kabilesinden küçük Selçuklu Aşiretini; **Osmanlılarda olduğu gibi, kısa zamanda cihangir bir devlet ve koca bir imparatorluk haline getiren büyük ruh yapısı ve milli irade gücü, Kaşgar önlerinden Nil vadisi, Kuzey Kafkasya'dan, Arabistan'ın güney kıyılarına kadar çok geniş coğrafi iklimlere yayılmış böylesine muazzam bir imparatorluk, bu imparatorluğun kurucuları, cihangir ruhlu Türk Sultanları ve Onların her hâl-ü kârda kaderine ortak olmuş büyük** Türk Hâtunları, **hilâfet saraylarının mümtaz simalârı, sâdece siyâsi değil, ilim, irfan, medeniyet ve kültür hayatımızda, hem Türk hem de İslam milletleri camiasında derin izler ve büyük eserler bırakmışlardır.**

Selçuklular'ın ihtişamını yansıtan ve bizim milli gururumuzu okşayan bu büyük kültür mirası, onun maddi, manevi tezahürleri olan hanlar, hamamlar, medreseler, kervansaraylar, şifâhaneler ve bunların kalıntıları bu geniş coğrafi iklimlerde hâlâ dim dik ayakta durmakta ve bir haşmet, bir aza-

met âbidesi olarak asırlara meydan okumaktadır. Müşterek kültür mirasımızın temelini oluşturan bu büyük ümran eserlerinin, özellikle şifâhâne, medrese ve hanların bir çoğu genellikle her biri ayrı bir fazilet âbidesi olan Selçuklu Türk Hâtunları tarafından yaptırılmış ve bir yarış halinde toplumun hizmetine sunulmuştur. Selçuklu Hâtunlarının, bu büyük sosyal müesseselerin giderlerinin karşılanması için varını yoğunu sarfettikleri, maddi, manevi büyük fedakarlıklarda bulundukları da hiç bir zaman gözden kaçmamalıdır. Kadınların sosyal müeseseler kurmakta nerede ise birbirleri ile yarış etmeleri, o çağlarda bunun bir başka ülke ve toplumda böylesine güzel bir örneğini bulmamızda mümkün değildir. Ülkemiz ve dünyada kadın ve kadın haklarından en fazla söz edildiği bir devirde, Aristokrat Selçuklu Hâtunları, onların bu medeni vasıfları, sosyal hayatın bilfiil bütün aktivitelerinin içinde olmaları ve bu yönde gösterdikleri üstün başarılar, öyle tahmin ediyoruzki, üzerinde en fazla durulması ve geniş geniş yorumlar yapılması gereken en önemli konulardan biridir.

Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus daha vardır. O da, Selçuklu Sultanları'nın kabına sığmaz bir dinamizm ve hilâfet ülkelerinde beklenilenin üstünde çok aktif bir durum içinde olmalarıdır. Ne varki; nomadik hayatın her türlü karekteristik özelliklerini taşıyan Selçuklu Türk Sultanları, onların medeni İslam dünyası ve hilâfet ülkelerine hakim olmaları, değil bu geniş topraklarda yaşayan bir çok kavimler, hatta onları asırlardır idare etmekte olan Müslüman Arapların bile kısa zamanda efendileri durumuna gelmeleri, Halifelerin iltifât ve teveccühlerine mazhar olmaları, hilâfet ülkelerinin siyâsi, idâri bütün dizginlerini ele geçirmeleri, hulâsa bu büyük oluşum ve onu meydana getiren temel faktörler hâlâ bir muamma hâlindedir. Bu konular, yeteri kadar üzerinde durularak ilim âleminin münâkaşasına sunulmuş değildir. Bunlara, o devirlerin dinî, siyâsî, sosyal ve edebî gelişmeleri, Şiilik, Bâtınîlik gibi aşırı terörist cereyanlar, bunların karşısında Selçuklu Sultanlarının büyük bir ihtimamla uyguladıkları Sünnî devlet politikası ve bunun uygulamadaki yerini de ilâve etmemiz gerekmektedir. Bütün bunlar göz önüne getirildiğinde, Selçuklu Tarihi ile ilgili yapılan inceleme ve araştırmaların bir çok sahalarda yetersiz, inadına sathî ve tatmin edici olmaktan uzak olduğu görülecektir.

Büyük Selçuklu Türklerinin hâlâ bir muamma olmakta devam eden yönleri sâdece bu saydıklarımızdan ibaret de değildir. Onlardaki devlet kuran irade, muazzam teşkilat gücü, otoriter aile kültürü, birbirlerine son derece bağlı, pederşahi, gerçekten de çok geniş aile yapıları, aile fertlerinin devlet idâresindeki bürokratik yönü ve bu kişilerin bir ulu gayeye hizmet tutkusu içinde yetişmeleri, diğer taraftan bu geniş aile düzeninin, siyâsî hâkimiyet üzerindeki olumlu yada olumsuz tesirleri üzerinde her nedense, sosyal bir fenomen olarak pek fazla durulmamıştır. Daha açık bir ifâde ile Selçuklu-

ların sosyal yapısı ve Büyük Selçuklular devrinin müstakil sosyal tarihi, sosyoloji ilminin kendine has kriterleri içinde henüz ele alınmamış olduğu anlaşılmaktadır.

Selçuklular devrinin bu güne kadar ihmal edilmiş müzmin konularına, Selçuklu devlet hayatında şaşılacak derecede faal olan Selçuklu Türk anaları, hele hele Selçuklu Sultanlarının yanında ap - ayrı müstesna bir yeri olan, şahsiyetli eşleri yani Aristokrat Türk Hâtunlarını da ilâve etmemiz gerekmeketdir. Bugün onların devlet idâresindeki hizmet anlayışları, sosyal ve siyâsi çevreleri ve bu çevrelerle olan münasebetlerine baktığımızda Türk kadınının o çağlarda kültürlü, siyâsi ve idâri icraatın bilfiil içinde, şaşılacak derecede tasarruf sahibi ve bir çok hallerde Sultanın yetki ve icraatına ortak oldukları görülmektedir. Selçuklular devrinde böylesine kendini yetiştirmiş güçlü hanımların sayıları da üstelik oldukça fazladır. Ne hazindirki, o devrin böyle büyük kültürlü, edeb ve erkan sahibi, her biri ayrı bir değer ve kıymette olan faziletli Türk anaları ve Aristokrat Selçuklu Hâtunlarının pek çoğu tarihin karanlık odalarında oturmakta ve kendilerine sahip çıkacak araştırmacıları, dolayısıyla kendi neslinden gelenlerle bir tarih hamulesi içinde Türk okuyucularına takdim edilmelerini bekleyip durmaktadırlar.

Buraya kadar olan açıklamalarımızda Büyük Selçuklular Tarihinin henüz aydınlatılması gereken yeni yönleri üzerinde durulmuş, ve bunlar hakkında bir tarih muhâkemesi içinde okuyucuya bazı fikirler verilmiştir. Bir de madalyonun öbür yönü vardır. O da, yine Büyük Selçuklular devrinde, Abbâsî saraylarına intisab etmiş ve her biri hilâfet camiasında ayrı bir yeri olan Aristokrat Selçuklu Hâtunları ve onların bu yeni toplumdaki yeridir. Türk - İslam tarihine yeni yeni ufuklar açan bu hayırlı gelişmeler, Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'le Abbâsî Halîfesi el-Kâim Biemrillâh'ın Bağdad'ta muhteşem bir hilâfet merasimi ve mahşeri bir kalabalık önünde kucaklaşmaları ile başlamış ve Abbâsî devletinin yıkılmasına kadar devam etmiştir.

Gerçekte beş asra kadar varan Abbâsîler Devrinde (750 - 1258), gelmiş geçmiş otuzyedi Abbâsî Halîfesinden pek çoğu ya aristokrat bir Türk Hâtunu ile evlenmiş, veya bir Türk anasından dünyaya gelmişlerdir. Onlardan on ikisi Aristokrat Türk Hâtunları ile evlenmişler, bir o kadarı da yine bu Türk analarından dünyaya gelmişlerdir. Bu takdirde Türkler ve Türk Hâtunları ile içli dışlı olmuş Abbâsî Halîfelerinin sayıları şöyle veya böyle otuzu bulmaktadır ki bu hiçte küçümsenilmemesi gereken inadına şaşırtıcı bir rakamdır. Hele hele Selçukluların tarih sahnesine çıkmaları ve Tuğrul Bey'den itibaren Türklerin, Abbâsîlerin mülk ve saltanatlarına tam manası ile ortak olmalarından sonra, Abbâsî Halîfeleri arasında Selçuklu Saraylarına mensup Türk Prensesleri ile evlenmek bir moda değil belki bir âdet ve bir gelenek olmuştur. O kadarki Abbâsîlerin son ihtişam devrini yaşatan değerli Halîfe en-

Nâsır Lidinillâh'ta, Anadolu Selçuklu Sultanlarından Sultan II. Kılınç Arslan'ın melek tabiatlı kızı Selçuka Hâtun'la, hem de dillere destan bir düğünle evlenmiş ve çokta mutlu bir hayat yaşamıştır.

Bu kız alıp vermeler tek taraflı da değildir. Başta Tuğrul Bey olmak üzere Türk Sultanları da İslam Halifelerinin kızı ile evlenmek, dolayısıyla nesl-i Pâk-i Peygamberiye intisab etmek istemişler ve onlar bu arzularına o günlerin alışılagelmiş teamüllerini aşarak muvaffak ta olmuşlardır. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri ise, Tuğrul Bey'in, Abbâsî Halîfesi el-Kâim'in kızı Seyyide Fatıma ile evlenmesidir. Kitabımızda asrın düğünü sayabileceğimiz bir törenle yapılan bu evlilik hakkında belki de ilk defa olmak üzere çok geniş bilgiler verilmiştir.

İşte "Abbâsî Hilâfetindeki Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları" adındaki bu orijinal eserimizde Tarihi Türk anasının portresi çizilmiş ve bu hilâfet saraylarına intisab eden bir birinden soylu, her biri ayrı bir değer ve kıymette olan Türk anaları, onların mümtaz kişilikleri hakkında ilk defa derli toplu bilgiler verilmiştir. Böylece Türk tarihinin şimdiye kadar ihmal edilmiş bir kapısı yeniden açılmış, bir demet çiçek ve âdetâ ummanlardan bir damla su ile Türk okuyucusunun önüne çıkılmıştır. O da tarihi Türk anasının şahsiyeti, onun milli varlığımız, devlet ve millet hayatındaki çok önemli yeridir.

Bilindiği gibi, Türk milleti, kökü tarihin derinliklerinden kopup gelen dünyanın en eski en şerefli ender milletlerinden biridir. Uzun asırları kapsayan bu millet varlığımızın devamı ve ebed - müddet Türk devletinin yücelmesi yolunda hemen her devirde şan ve şerefle hizmet vermiş ve ismi Türk tarihinin parlak sahifelerine altın harflerle yazılmış Türk büyükleri yanısıra faziletli bir çok Türk Anaları da vardır. Bu faziletli Türk anaları geçmişten geleceğe ebediyetlere doğru bir nehir gibi akıp gidecek olan millet varlığımızın devam etmesinde âdetâ bir maya rolünü oynamışlardır.

Türk Anaları yavrularına her yerde; anasının kucağında, babasının ocağında, hülâsa eşikte, beşikte, Oğuz Neslinin kulağına hep bu yüksek ideali fısıldamışlar ve Türk milletinin ebed müddet pâyikâr olma ülküsünü aşılamışlardır. Mübarek Türk anasının verdiği bu yüksek ruh ve mukaddes gâyeye hizmet ideali sâyesinde, insanımız yücelmiş büyük bir moral gücüne sahip olmuş ve neticede eski dünya kıtalarının rakipsiz hâkimi ve bir çok milletleri idare eden mümtaz bir millet hâline gelmiştir.

Tarihin kaydettiği şüphesiz en faziletli analarından biri olan değerli vefakâr çilekeş Türk anası ve onun her şeyin ötesinde millet hayatımızdaki hizmet anlayışı, milli şuuru ve bu şuurun Türk devlet geleneği ile bütünleşerek nasıl da muazzam bir güç ve kuvvet haline geldiği, her şeyden önce onun

milli tarih ve kültür yapımızdaki yeri, henüz yeteri kadar araştırılmış değildir. Türk anasının diğer bir talihsizliği daha vardır. Bilindiği gibi, ilk çağlardan başlayarak zamanımıza kadar yaklaşık beş bin yıllık bilinen millet hayatımızda kederde, kıvançta Türk milleti ile beraber olmuş, ona hizmet etmeyi en büyük bir şeref bilmiş ve bu uğurda büyük mücadeleler vermiş, gerektiğinde ata binmiş, kılınç kullanmış, ordulara komuta etmiş, yüzlerce, binlerce Türk anası gelip geçmiştir. Bunların içinde bir avuç vatan toprağının düşman eline geçmemesi için kendi hançerini kendi göğsüne saplayarak ölenlerde bulunmakdır.

Gel görki onlar, bütün bu kutsi ve şerefli bunca hizmetlerine rağmen, hâlâ Türk tarihinin karanlık dehlizleri arasında sıkışıp kalmış ve bir mechuller diyarına terkedilmişlerdir. Ne kendileri, ne de hizmetleri Türk tarihi ve millet hayatımıza henüz mâl edilmemiştir.

Tarihe şan ve şeref vermiş olan bu değerli Türk Analarından her birinin, hâlâ bu meçhuller ülkesinde ve sanki "Kaf Dağı"nın arkasındl yaşamları hiç bir irfan elinin onlara uzatılmamış olması, hayat ve hizmetlerinin, şöyle veya böyle tarih objektifinde değerlendirilerek henüz Türk tarihine mâl edilmemesi, onların daha açık bir ifâde ile millî nisyan ve gaflet denizinde boğulup gitmiş olmaları, bir nankörlük değilse bile, kör bir talihsizlik olsa gerektir.

Faziletleri ve üstün meziyetleri herkesçe bilinen bu tarihi Türk Anaları ve onların vatan ve millet sevgileri hakkında Orta okul ve Lise Türkçe ders kitaplarında, Türk gençleri için bile henüz iki satırlık bir okuma parçasının bulunmaması bu terkedilmişliğin en kahredici örneklerinden biridir. Bu bakımdan kendi geçmişine, şan ve şerefle dolu olan tarihine bakıpta, kendilerine örnek bir Türk anası bulmak isteyen ve istikbâle bu şekilde hazırlanmak azminde olan vâkur Oğuz neslinin bu günkü ana adayları, millî ülkünün mukaddes meşalesini elinde tutmak isteyen Türk kızları, varlık içinde yokluğun kendilerini yiyip - bitiren ızdırabı ile boğuşup durmakta ve bir şahsiyet eksikliği ile karşı karşıya gelmiş bulunmaktadırlar.

Biz, bu yöndeki boşluğu doldurmak ve bu Türk Analarına karşı artık bir vecibe haline gelmiş olan millî ve vicdâni görevimizi yerine getirmek için yola çıkmış bulunuyoruz. Gayemiz ilk merhalede Türk - İslâm tarihine hizmeti geçmiş faziletli Türk Analarını O, meçhuller diyarından alarak, manen özleyip durdukları toplumumuza kavuşturmak, onların hayatı, şahsiyeti ve taşıdıkları yüksek idealleri ortaya koymak ve dolayısıyla Türk toplumuna ve millî varlığımıza yeniden kazandırmak, hem de yaşayan bir fenomen haline getirmektir. Böylece, hem millî bünyemiz kuvvetli, hem de onun oturduğu sağlam zemin bir kere daha aydınlatılmış olacaktır.

Şurası hiç bir zaman unutulmamalıdır ki; geçmişin dünün politikası; milletler için bugünün tarihi, bu günün politikası ise, yarınların geleceğin tarihidir. Bu günü yaşamak isteyenler her şeyi ile geçmişe ve geçmişin bütün değerlerine sahip çıkmak mecburiyetindedir. Aksi takdirde geçmiş ve gelecek nesiller arasında hâl-i hazırda millî tarih ve kültür köprüsü kurmamız mümkün olmadığı gibi, millet varlığını sağlam bir zemine oturtmamız ve millî birlik ve bütünlüğümüzü köklü bir âhenk içinde devam ettirmemizde mümkün değildir. Çünkü insanlar gibi milletlerde kökü mazide olan bir gelecektir.

Önsöz olarak yazdığımız bu değerlendirmemize bir son vermeden önce, işaret edilmesi gereken bir önemli husus daha vardır. O da şudur; Bu çalışma kendi sahasında yazılmış belki de ilk eserdir. Eserde ilk defa, Abbâsî Hilâfetinde Selçuklu Hâtunları üzerinde durulmuş, hem Abbâsî Hilâfeti ve hem de Selçuklu Tarihinin, hernedense ihmal edilmiş, hele hele Türk okuyucularının çok az bildiği bir konuda böyle geniş bir araştırma ve hacimli bir inceleme yapılmış ve bir çok olaylar hakkında çok geniş bilgiler verilmiştir.

Bununla beraber bu eserin tam ve mükemmel olduğunu iddia etmemiz mümkün değildir. Belki de o, faziletli **Türk Anası,** devlet ananın tarih objektifinde genel bir değerlendirilmesi yolunda atılan ilk adımdır. Oysa, senelerce ihmal edilmiş, kimsenin araştırmadığı, üstelik çok önemli bir konuda, bir olayın binbir olaylarla ilgisi bulunan olaylar üzerinde, çok geniş asırları kapsayan bir tarihî devir hakkında, böyle hacimli bir eser yazarken; **kişi, yer adları, olayların tarihi,** hatta bir kısım olayların kendi şartları içinde değerlendirilmesi sırasında bazı hatalara düşmüş olmmız mümkündür ve bu son derece de tbiîdir.

Bu bakımdan değerli okuyucularımız ve kalem erbâbı sevgili meslektaşlarımızın, bu naciz eserimiz hakkında daha toleranslı davranmaları, **mutlaka tenkit etmelerini,** ancak tenkid ederken yapıcı ve bize yardımcı olmalarını bekliyorum. Çünkü bizim niyetimiz hâlistir, sâdece ve sâdece Türk tarihine hizmet ve millî kültür zenginliğimize yeni boyutlar kazandırmaktır.

Tevfik ve hidâyet Allah'tandır.

Konya; 1994

Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI
S. Ü. Eğitim Fakültesi
Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Başkanı

TEŞEKKÜR

"Abbâsî Hilâfetinde Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları" adındaki bu hacimli çalışmamızın başta hazırlanması, yazılması, daktilo edilmesi, basılması ve okuyucuların eline böyle pırıl, pırıl bir baskı ile sunulması pekte kolay olmamıştır. Aksine, bir çok iyi niyet ve güzel davranışların bir araya gelmesiyle onun basılması ve Türk okuyucularına sunulması ancak mümkün olmuştur.

Bu bakımdan, bu mütevazi çalışmamızın yayın hayatına kazandırılmasında bizlere her türlü destek ve imkanı sağlayan **Selçuk Üniversitesi** ve onun değerli rektörü çok Sayın **Prof. Dr. Halil CİN**'e ve Yayın Komisyonunun değerli üyelerine şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca, bu çalışmamızın yayınlanması için olumlu görüşlerini lutfeden nâzik hanımefendi **Prof. Dr. Mine EROL**'a ve eski dostum değerli meslekdaşım **Prof. Dr. İsmet KAYAOĞLU**'na içten teşekkür ediyorum.

Yine bu çalışmamda, her zaman sıcak ilgisini gördüğüm ve beni her vesile ile destekleyen, Fakülte hayatımda her türlü kolaylığı sağlayan ve bu güzel samîmî duygusunu bir "T a k r î z" le tâclandıran Fakültemizin değerli "D e k a n"ı, çok kıymetli meslekdaşım **Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU**'na teşekkür etmek benim için ayrı bir bahtiyarlıktır.

Bu cümleden olmak üzere **Üniversite Basımevi**nin kıymetli Müdürü **Ersen TAŞKIN**'a ve onun şahsında isimlerini ayrı ayrı zikretmemiz mümkün olmayan Basımevinin birbirinden kıymetli diğer elemanlarına, hepisine hepisine kalbî sevgilerimi sunuyorum.

Burada teşekkür etmem gereken diğer kimselerde vardır. Bunlardan, bu büyük çalışmanın müsveddelerini bitmez bir sabır ve şevkle fakülte odama kapanıp daktilo ile yazan, yazdıklarımı yeni düzeltme ve ilâvelerle birlikte tekrar temize çeken değerli öğrencim, temiz Anadolu evladı **Mevlüd ZEKİ** ve bir diğer öğrencim **Faruk GENÇ**'e, yine bu kitabımın basımı sırasında her zaman yanımda olan, ve kendisine verdiğim görevleri üstün bir hizmet duygusu ile yerine getiren değerli öğrencim ve asistanım **Yaşar BEDİRHAN**'a teşekkür ediyorum.

Hulâsa; **Selçuk Üniversitesi** böyle bir eserin yayınlanmasına ön ayak olmakla, **Türk Anasına** ve toplumumuzda kadına ve onun saygın kişiliğine verdiği önemi bir kere daha ortaya koymuş ve tarihimizin şeref sayfalarında yer alan faziletli Türk Analarının manevi minnetlerini kazanmış ve geçmişine sahip çıkmanın çok güzel bir örneğini vermiştir. Onu bütün kalbimle kucaklamak istiyorum.

TAKRİZ

"ABBÂSÎ HİLÂFETİNDE SELÇUKLU HÂTUNLARI" VE TÜRK SULTANLARI

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU
S. Ü. Eğitim Fakültesi Dekanı

Tarih, belgelerin dile geldiği, yani gerçeklerin konuşturulduğu bir bilim dalıdır. Bugün, iyisiyle kötüsüyle pek çok olayı bu dile gelişin aydınlattığı yolda incelemek tarihçiler için bir zevk olmuştur. Günümüzün olaylarını derhal inceleyip hükmünü veren araştırıcı, yüzlerce yıl öncesinin sağır kalınmış olaylarını değerlendirirken elbette yorulacaktır. Böylece gerçekler saklandıkları kuytu ve loş köşelerden çıkıp asıl çehreleriyle görülecektir. Ancak bu her zaman kolay olamamaktadır.

Abbâsî tarihi, biz Türkleri de yakından ilgilendirmektedir. Türk tarihinin bu dönemle ilgili tatlı ve acı nice hatırası vardır. Bunların gün ışığına çıkarılanlarının sayısı ise pek de fazla değildir." En azından bizimle ilgili, bizim araştırıcılarımız tarafından ortaya çıkarılanları pek fazla değildir. Arşiv ve kütüphnelerin raflarında bizleri bekleyen nice eser, elbette en büyük yardımcımız olacaktır.

Eski dostum, Fakültemizin değerli öğretim üyesi Sayın Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı, işte böyle, bizce az bilinen bir dönemi, belki de şimdiye kadar hiç bir araştırıcının dikkatini çekmeyen bir konuyu, Abbâsî hilâfetinde rol oynayan Selçuklu hâtunlarını ele almakla tarihimize ve kültürümüze büyük hizmetlerde bulunmuştur. Daima erkeklerin ön plânda olduğu bir dönemde, çeşitli siyasi yakınlaşmalara vesile olan Selçuklu hâtunlarının ele alınması belki de bilinmeyen pek çok noktanın aydınlatılmasına yol açacaktır. Prof. Kitapçı'nın bu eserini dikkatle okursanız göreceksiniz ki tarih bilimi sadece bir olaylar zinciri değil, ayrıca onların yorumlanıp değerlendirildiği bir bilimdir.

Fakültemiz yayınları arasında böyle değerli bir eserin yer alması son derece sevindiricidir. Daha önce de pek çok değerli eseri bilim dünyamıza kazandıran Prof. Kitapçı'yı tebrik ediyor, kendisinden daha nice eserler beklediğimizi ifade ediyorum. İnanıyorum ki O, gelecekte, yine böylesine orijinal çalışmalarla Fakültemiz yayınlarını zenginleştirecek ve tarihimizin sisli perdesinden birer pencere açacaktır.

Konya; 1994

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ
TAKRİZ
GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLULARIN YÜKSELME DEVRİNDE ABBÂSÎ HİLÂFETİNDE TÜRK HÂTUNLARI

1. ELKÂİM BİEMRİLLAH VE HATİCE ARSLAN HÂTUN

1 - EL-KÂİM BİEMRİLLAH VE TUĞRUL BEY

A - SELÇUKLU, ABBÂSÎ İLİŞKİLERİNİN TARİHİ GEÇMİŞİNE UMUMÎ BİR BAKIŞ

a - Abbâsî Halîfelerinin Tuğrul Beyle İlk Temasları 19
b - Tuğrul Bey'in Yeni Teşebbüsü 20
c - Büveyhîler ve Tuğrul Bey 20
d - Şiî Büveyhîler'in Yıkılışı 22

B - TUĞRUL BEY'İN YENİ POLİTİKA ARAYIŞI : SİYASİ EVLİLİKLER

a - Eski Türklerde Siyâsî Evlilikler 24
b - Selçuklularda Siyâsî Evliliklere Genel Bir Bakış 25
c - Hatice Arslan Hâtun'un Zahîretü'd-Din İle Sözleşmesi ... 26
d - Türk Tarihinden İlginç Bir Sayfa : Katru'n-Nedâ Hâtun 27
e - Halîfenin Verdiği Büyük Resmî Kabul 28
f - Hatice Arslan Hâtun'un Nikah Merasimi 29
g - Hatice Arslan Hâtun'un Düğünü 30
h - Hatice Arslan Hâtun Halîfenin Huzurunda 31
ı - İmâdü'd-Din el-Isbahânî'nin Görüşü 32

2 - SİYASÎ EVLİLİĞİN SONUCU SİYASÎ BÜTÜNLEŞME

A - TUĞRUL BEY İÇİN BAĞDAD'TA YAPILAN BÜYÜK MERASİM

a - Evliliğin Vaad Ettiği Yeni Ufuklar 33
b - Abbâsî Halîfesini Bütünleşmeye Zorlayan Sebebler 34
c - Bütünleşmenin Tarihî Misyonu 34

B - BÜYÜK MERASİMİN BAŞLAMASI

a - Karşılıklı İlk Temasların Yapılması 35
b - Hilâfet Sarayındaki İlk Hazırlıklar 36
c - Tuğrul Bey'in Saraya Davet Edilmesi 37
d - Bağdad Halkının Coşkusu 37

C - SİTEPLER FATİHİ HİLÂFET SARAYLARINDA

a - Tuğrul Bey İslam Halîfesinin Huzurunda 38
b - Merasimin Anlamlı Konuşmaları 39
c - Saltanat Tâc'ının Verilmesi 39
d - Tuğrul Bey Doğu ve Batının Sultanı 40
e - Tuğrul Bey Şerefine Çekilen Sancaklar 40
f - Tuğrul Bey Livâü'l-Hamd Sancağı Altında 41

D - BÜYÜK MERASİMİN SON BULMASI

a - Tuğrul Bey'in Selçuklu Sarayına Dönüşü 41
b - Selçuklu Sarayında Yapılan Kutlama Merasimi 42

3 - HİLÂFET SARAYLARINDA HATİCE ARSLAN HÂTUN'LA BAŞLAYAN YENİ DÖNEM

A - HATİCE ARSLAN HÂTUN HİLÂFET SARAYLARINDA

a - Hatice Arslan Hâtun'un İlk Evlilik Yılları 43
b - el-Besâsiri Olayları ve Hatice Arslan Hâtun 43
c - Hatice Arslan Hâtun'un Amcasının Yanına Dönüşü 44
d - Hatice Arslan Hâtun'un Bağdad'a Dönmesi 46

B - EL-KÂİM BİEMRİLLAH'IN ANLAŞILMAZ TUTUMU VE HATİCE ARSLAN HÂTUN'DAN YÜZ ÇEVİRMESİ

a - Hatice Arslan Hâtun'un Üzüntülü Günleri 48
b - Hatice Arslan Hâtun Rey Yolunda 48

c - Halîfenin Türk Hâtunu İle Barışma Teşebbüsü 49
d - Hatice Arslan Hâtun İçin Yapılan Büyük Karşılama ... 50
e - Alp Arslan'ın Ölümü ve Hatice Arslan Hâtun 52
f - El-Kâim'in Ölümü ve Hatice Arslan Hâtun 52

C - HATİCE ARSLAN HÂTUN'UN YENİ YILLARI

a - Yeni Olaylar Karşısında Hatice Ana 52
b - Sultan Melikşah Dönemi ve Hatice Ana 53
c - Hatice Ana'nın Ferâmuz b. Kâküye İle İzdivâcı 53
d - Hatice Ana'nın Ölümü 54

II

SELÇUKLU SULTANI TUĞRUL BEY VE SEYYİDE FATIMA EL-BETÜL

1 - TUĞRUL BEY'İN BÜYÜK ÜLKÜSÜ; PEYGAMBER NESLİNE KAVUŞMA

A - TUĞRUL BEY'İ BU EVLİLİĞE ZORLAYAN SEBEBLER

a - Sultanın Halîfe Ailesine Duyduğu Saygı 59
b - Hânedan Ailesinin Halîfe İle Bütünleşmesi 60

B - DEVLET ANA ALTUNCAN HÂTUN'UN VASİYETİ

a - Tuğrul Bey'in Altun Can Hâtun'la İzdivacı 61
b - Altun Can Hâtun Devlet Kurtaran Kadın 62
c - Altun Can Hâtun'un Devlete Sahip Çıkması 62
d - Altun Can Hâtun'un Son Vasiyeti 63
e - Peygamber Sevgisi İle Çırpınarak Ölen Bir Türk Anası ... 64

C - SULTANIN FİİLİ OLARAK HAREKETE GEÇMESİ

a - Sultanın İlk Teşebbüsleri 65
b - Halîfenin Yaptığı Maddi Pazarlık 65
c - Halîfenin İşleri Yokuşa Sürmesi 67
d - Sultanın Yeni Temsilcileri Bağdad'ta 68
e - Amidü'l-Mülk Halîfenin Huzurunda 69
f - Halîfe İle Yapılan Büyük Münakaşa 70

D - MÜNAESEBETLERİN KOPMA DERECESİNE GELMESİ

a - Türk Tarafı Halîfe Huzurunda 71

b - Halîfenin İkta Arazilerinin Geri Alınması 72
c - Halîfenin Bağdad'ı Terketmeye Kalkışması 73
d - Halîfenin Fikrini Değiştirmesi 74
e - Halîfenin İşleri Sürüncemede Bırakma Niyeti 75
f - Halîfenin Nikah'a "Evet" Demesi 75

E - SULTAN HALÎFE İLİŞKİLERİNİN YENİ SAFHALARI

a - Halîfenin Elçisi Tebrizde 76
b - Sultanın Seyyide İle Nikahının Kıyılması 76
c - Halîfenin Elçisi İçin Yapılan Büyük Merâsim 77
d - Seyyide'nin Mihri 78
e - Sultanın Büyük Mutluluğu 79
f - Sultanın Bağdad'a Gönderdiği Yeni Hediyeleri 80
g - Hediyelerin Halîfeye Takdim Edilmesi 81

2 - ASRIN DÜĞÜNÜ; SULTANIN SEYYİDE İLE İZDİVACI

A - İKİ HANEDAN AİLESİNİN BİRLEŞMESİ

a - Sultan Bağdad Yolunda 83
b - Sultan'ın Bağdad'ta Karşılanması 84
c - Halîfe İle Yeni Düğün Münakaşaları 84

B - SEYYİDE'NİN DÜĞÜNÜ VE ZİFÂF

a - Selçuklu Sarayının Görülmemiş Günleri 85
b - Seyyide İçin Hazırlanan Zifâf Odası 86
c - Seyyide'nin Sultana Karşı Takındığı Yeni Tavır 86
d - Sultanın Çevresine Hediye Yağmuru 87

C - SULTANA MUTLULUK GETİRMEYEN EVLİLİK

a - Sultanın Bağdad'tan Ayrılması 88
b - Sultanın Rey'de Vefat Etmesi 89

D - DÜĞÜNÜN TARİHİ MUHASEBESİ

a - Sultanın Seyyide İle İzdivacının Genel Yorumu 90
b - Tuğrul Bey'i Tüketen Evlilik 91
c - Bazı İslam Tarihçilerinin Menfi Görüşleri 92
d - İbnü'l-Esîr'in Sultana Ağır Hücumu 92
e - Türk Sultanına Yapılan Büyük Haksızlık 93
f - el-Mâverdî ve es-Süyûti'nin İki Yüzlülüğü 94
Olayların Genel Değerlendirilmesi ve Sonuç 95

III

YENİ TÜRK SULTANI ALP ARSLAN VE HİLÂFET SARAYLARINDA TÜRK HÂTUNLARI

1 - HALÎFE SULTAN İLİŞKİLERİNDE YENİ DÖNEM

A - SELÇUKLU TAHTINA GİDEN YOL

a - Yeni Gelişmeler ve Umumü Süleyman 101
b - Sultanın Yeni Politika Arayışı 102
c - Seferiyye Hâtun ve Seyyide'nin İkta Arazileri 104
d - Halîfenin İkta Arazilerine Sahip Çıkması 104

B - HALÎFE SULTAN İLİŞKİLERİNDE YENİ DÖNEMİN BAŞLAMASI

a - Bağdad'a Gönderilen İlk Türk Delegasyonu 105
b - Halîfenin Türk Sultanına Tevecühü 106

2 - SELÇUKLU SULTANLIĞININ YENİ DEVİRLERİ

A - ALP ARSLAN TUĞRUL BEY'İN YOLUNDA

a - Alp Arslan'ın Yeni Teşebbüsleri 108
b - Bağdad'la İlişkilerin Yeniden Düzelmesi 108

B - SEFERİ HÂTUN; ALP ARSLAN'IN KIZI

a - Halîfenin Fülâne Hâtun'a Dünürcü Göndermesi 109
b - Fülâne Hâtun'un Uddetü'd-Din İle Nikahlanması 111
c - Sultanın Saçılar Saçması 112
d - Fülâne Hâtun'un Düğünü Meselesi 113
e - Sultanın Gerçekleşmeyen Bağdad Ziyareti 114

IV

SULTAN MELİKŞAH'IN KIZI MAH MELEK HÂTUN VE ABBÂSÎ HİLÂFETİNİN TÜRKLERE İNTİKÂL MESELESİ

1 - SULTAN MELİKŞAH VE SELÇUKLU SULTANLIĞININ YENİ DEVİRLERİ

A - SULTAN MELİKŞAH YENİ SELÇUKLU SULTANI

a - Yeni Dönemde Sultan Halîfe İlişkileri 115
b - Sultan'ın Yeni Teşebbüsleri 116

c - en-Nesevi Halîfenin Huzurunda 117
d - en-Nesevî'nin Küstahlığı 118
e - Sultan Melikşah'ın Engin Toleransı 118

B - HALÎFE EL-MUKTEDİ'NİN SULTANA YENİ YAKLAŞIMI

a - el-Muktedi'nin Yeni Sıhriyet Teşebbüsleri 119
b - Nizamü'l-Mülk'ün Devreye Girmesi ve eş-Şirâzi 120
c - Evliliğin Vaad Ettiği; Büyük Ufuk 121
d - Halîfenin Isfahana Gönderdiği İyi Niyet Elçisi 122
e - Fahru'd-Devle ve Nizâmü'l-Mülk 122

C - TÜRKAN HÂTUN'UN SAHNEYE ÇIKIŞI

a - Türkan Hâtun Kimdir? 123
b - Fahru'd-Devle İmparatoriçenin Huzurunda 123
c - Türkan Hâtun'un Mustakil Şaksiyeti 124
d - Hatice Arslan Hâtun'un Büyük Hizmeti 124

D - FAHRU'D-DEVLE'NİN BÜYÜK BAŞARISI

a - Mah Melek Hâtun'un Nikahının Kıyılması 125
b - Türkan Hâtun'un İleri Sürdüğü Yeni Şartlar 126
c - Türkan Hâtun'un Vezirle El Sıkışması 127
d - Halîfeye Götürülen Büyük Müjde 127
e - Isfahan Sarayının Telaşlı Günleri 128

2 - SULTAN MELİKŞAH'I KUCAKLAYAN BÜYÜK ÜLKÜ

A - SULTANIN YENİ FETİH HAMLELERİ

a - Sultanın Batıya İlerlemesi 129
b - Sultan Akdeniz Kıyılarında 129
c - Sultan Babasının Manevi Huzurunda 130

B - SULTAN MELİKŞAH HİLAFET MERKEZİNDE

a - Sultanın Bağdad'a Yönelişi 131
b - Türk Sultan Bağdad Önlerinde 131
c - Sultana Verilen Büyük Ziyâfet 132
d - Sultan Selçuklu Sarayında 132
e - Sultanın Mübarek Makamları Ziyareti 133

C - MELİKŞAH'IN CİHAN SULTANI İLÂN EDİLMESİ

a - Melikşah'a Bağdad'ta Yapılan Büyük Merasim 134

b - Türk Aristokratlarının Halifeye Takdimi 135
c - Sultana Verilen Hâkimiyet Sembolü; Tâc ve Kılınç 136
d - Ebu Şûca'ın Merasim Konuşması 136
e - Melikşah'ın Merasim Konuşması 137

3 - İKİ DENİZİN BİRBİRİNE YAKLAŞMASI: ASRIN DÜĞÜNÜ

A - MAH MELEK HÂTUN İÇİN YAPILAN MUHTEŞEM DÜĞÜN

a - Mah Melek Hâtun'un Bağdad'a Gelişi 138
b - Düğün Hazırlıklarının Başlaması 139
c - Mah Melek Hâtun'un Çeyizi 139
d - Mah Melek Hâtun'un Çeyizinin Nakli 140
e - Mah Melek Hâtun'un ve Türk Düğün Alayı 141
f - Mah Melek Hâtun'un Karşılanması 141
g - Mah Melek Hâtun Hilâfet Sarayı Önünde 142

B - BAĞDAD'IN YENİ BİNBİR GECELERİ

a - Bağdad Halkının Yaşadığı Tarihi Günler 142
b - Halîfenin Verdiği Büyük Ziyâfet 143
c - Sultan Melikşah'ın Bağdad'tan Ayrılışı 143

C - MAH MELEK HÂTUN HİLAFET SARAYLARINDA

a - Mah Melek Hâtun'un Yeni Saray Hayatı 144
b - Ebu'l-Fazl Cafer'in Doğuşu 144
c - Halifeyi Kucaklayan Büyük Korku ... ...

D - MAH MELEK HÂTUN İÇİN KÖTÜ GÜNLERİN BAŞLAMASI

a - Halîfenin Mah Melek Hâtun'dan Yüz Çevirmesi 145
b - Türkler'in Saraydan Koğulmaları 145
c - Mah Melek Hâtun Isfahan Yolunda 146
d - Mah Melek Hâtun'un Ölümü 147

4 - ABBÂSÎ HİLÂFETİNİN TÜRKLERE İNTİKALİ MESELESİ

A - MELİKŞAH'IN KAFASINDAKİ BÜYÜK PLÂN

a - Küçük Cafer'e Bağlanan Büyük Ümid 148
b - el-Muktedi'nin Ölçüsüz Hareketi 148
c - Küçük Cafer'in Emiru'l-Müminin İlan Edilmesi 149
d - Isfahan'da Yaptırılan Büyük Hilafet Sarayı 150
e - Hilâfet Makamının Isfahan'a Nakli 150

B - MELİKŞAH'IN HAREKETE GEÇMESİ

a - Sultan ve Ordusu Bağdad'ta 151
b - Halifeye Verilen Ültimatom; Bağdad'ı Terkediniz 151
c - Tâcü'l-Mülk'ün Araya Girmesi 152

C - SULTAN'IN YARIM KALAN TEŞEBBÜSÜ

a - Sultanın Beklenmedik Ölümü 153
b - Melikşâh'ın Zehirlenmesi Meselesi 153
c - İslâm Tarihinden Örnekler 154
d - Türkân Hâtun'a Yapılan Büyük Haksızlık 154
e - Selçuklu Devletinin Felâketi 155
f - Emir Cafer'in Sonu 155
g - Boşa Giden Ümidler 156

V

TÜRKAN HÂTUN; HİLÂFET SARAYLARININ YENİ ÇEHRESİ

1 - TÜRKAN HÂTUN SELÇUKLU SARAYLARINDA

A - TÜRKAN HÂTUN TURAN ÜLKESİNİN SOYLU PRENSESİ

a - Niçin Türkân Hâtun? 159
b - Türkân Hâtun'un Soyu 160
c - Türkân Hâtun'un Melikşah'la Evlenmesi 160

2

B - TÜRKAN HÂTUN'UN YILDIZININ PARLAMASI

a - Türkân Hâtun Yeni Çevresinde 161
b - Türkân Hâtun ve Hilâfet Çevreleri 161
c - Melikşah'ın Ölümü ve Türkân Hâtun 162

2 - TÜRKAN HÂTUN; YENİ İMPARATORİÇE

A - TÜRKAN HÂTUN SALTANAT YOLUNDA

a - Yeni Ortamın Hazırlanması 163
b - Nizamü'l-Mülk'ün Azli ve Tâcü'l-Mülk 163
c - Yeni Gelişen Olaylar ve Türkân Hâtun 164
d - Küçük Mahmud'a Gülümseyen Talih 165

B - TÜRKAN HÂTUN'U BAŞARIYA GÖTÜREN SEBEBLER

a - Türkân Hâtun'un Duruma Hakim Olması 165

b - Komutanları Kendi Safına Çekmesi 166
c - Çevre ile Münasebetlerini Düzeltmesi 166

C - TÜRKAN HÂTUN'UN MÜCADELE SAHASINA ÇIKIŞI

a - Yeni Zorluklar 167
b - Zübeyde Hâtun'un Tavır Alması 167
c - Berkiyâruk Meselesi 168

D - KÜÇÜK MAHMUD YENİ SALTANAT ADAYI

a - Mahmud'un Saltanat Meselesi 168
b - Türkân Hâtun'un İhtirası 169
c - Küçük Cafer'in Kullanılması 169
d - Halîfe İle Yapılan Büyük Pazarlık 170
e - Mahmud'un Sultan İlân Edilişi 171
f - Küçük Cafer'in Babasına İade Edilmesi 172

3 - SELÇUKLU DEVLETİNDE ASRIN TAHT MÜCADELELERİ

A - SELÇUKLU SARAYININ İKİ GÜÇLÜ KADINI; TÜRKÂN VE ZÜBEYDE HÂTUNLAR

a - Türkân Hâtun'un Berkiyâruk'la Mücadelesi 172
b - Berkiyâruk Harb Meydanlarında 172
c - Türkân Hâtun'un İlk Yenilgisi 173
d - Türkân Hâtun ve Emir İsmail 173

B - SELÇUKLU SARAYININ GÜÇLÜ KADINI ZÜBEYDE HÂTUN

a - Emir İsmail'in Hiyâneti 174
b - Emir İsmail'in Öldürülmesi ve Zübeyde Hâtun 175
c - Zübeyde Hâtun Berkiyâruk'un Arkasında 175
d - Zübeyde Hâtun'un Feci Ölümü 176

C - SALTANAT HIRSININ TÜKETTİĞİ KADIN

a - Türkân Hâtun ve Tacü'd-Devle Tutuş 177
b - Türkân Hâtun'un Son Çırpınışları ve Ölümü 178

D - TÜRKÂN HÂTUN'UN KISACA ŞAHSİYETİ

a - Olayların Genel Değerlendirilmesi 179
b - Kaybedilen Büyük Kadro ve Tecrübe 179
c - Türkân Hâtun'un İdâreci Kişiliği 180
d - Türkân Hâtun Suçlu mudur? 181

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULARIN DURAKLAMA VE DÜŞÜŞ DEVİRLERİNDE HİLÂFET SARAYLARINDA TÜRK HÂTUNLARI

I

EL-MUSTAZHİR BİLLAH VE HİLÂFET SARAYLARINDA TÜRK HÂTUNLARI ALTUN HÂTUN VE İSMET HÂTUN

GİRİŞ

BU DEVRİN ÖZELLİĞİNE GENEL BİR BAKIŞ

1 - ALTUN HÂTUN OLAYLARIN GERİSİNDE KİBAR BİR TÜRK ANASI

A - EL-MUKTEDİ BİEMRİLLAH VE EL-MUSTAZHİR BİLLAH

a - el-Muktedi Biemrillah'ın İlginç Ölümü 189
b - Berkiyâruk'un Halifenin Elinde Kalan Mektubu 189
c - el-Mustazhir Billah'ın Halîfe Oluşu 190

B - ALTUN HÂTUN HİLÂFET SARAYLARINDA

a - Temel Kaynakların Beyanları 190
b - Altun Hâtun ve Oğlu Ahmed 191
c - Altun Hâtun'un Vefatı 191
d - Altun Hâtun Devrinin Özelliği 192

2 - YENİ DEVİRDE HALİFE SULTAN İLİŞKİLERİ

A - EL-MUSTAZHİR BİLLAH VE MEHMED TAPAR

a - Mehmed Tapar'ın Sultanlığı 192
b - Mehmed Tapar ve Berkiyâruk 193
c - Mehmed Tapar'ın Yeni Halîfeye Yaklaşımı 194

B - SİYASİ EVLİLİKLER VE ABBÂSÎ HALİFELERİ

a - Mehmed Tapar ve Siyasi Evlilikler 194
b - Siyasi Evliliklerin Halîfeler İçin Önemi 195
c - Hilâfet Saraylarına Akan Büyük Servet 195

C - EL-MUSTAZHİR BİLLAH'IN MEHMED TAPAR'A TEVECCÜHLERİ

a - Mehmed Tapar Bağdad'ta ... 196
b - Mehmed Tapar'a Yapılan Büyük Merasim ... 196

3 - İSMET HÂTUN HİLÂFET SARAYLARINDA

A - SULTAN MELİKŞAH'IN TARİH SAYFALARINA GEÇMİŞ HANIMLARI

a - Zübeyde Hâtun ... 198
b - Türkân Hâtun ... 198
c - Seferiyye Hâtun ... 198
d - Seferiyye Hâtun'un Özellikleri ... 199

B - İSMET HÂTUN'A AÇILAN YENİ UFUKLAR

a - İsmet Hâtun'un Nikahının Kıyılması ... 199
b - İsmet Hâtun Bağdad Yolunda ... 200
c - İsmet Hâtun'un Bağdad'ta Karşılanışı ... 201
d - İsmet Hâtun'un Muhteşem Düğünü ... 201
e - Hilâfet Saraylarına Gönderilen Büyük Çeyiz Kervanı ... 202

C - EL-MUSTAZHİR BİLLAH VE İSMET HÂTUN'UN İLK EVLİLİK YILLARI

a - İsmet Hâtun'a Yapılan Yeni Köşk ... 203
b - İsmet Hâtun'un Manevi Hayatı ... 204
c - İsmet Hâtun'un İmaret Külliyesi ... 205
d - İsmet Hâtun'un Ölümü ... 205

II

EL-MÜSTERŞİD BİLLAH VE TÜRK HÂTUNLARI GÜMÜŞ HÂTUN - EMİRE HÂTUN

1 - GÜMÜŞ HÂTUN VE EL-MÜSTRŞİD BİLLAH

A - GÜMÜŞ HÂTUN KİMDİR?

a - el-Müsterşid'in Halîfe Olması ... 207
b - Gümüş Hâtun ... 207

B - EL-MÜSTERŞİD DEVRİNİN ÖZELLİKLERİ

a - Yeni Devir Hilâfet ve Saltanat Müçadeleleri ... 208

b - el-Müsterşid'in Yeni Tutumu 209
c - Selçuklu Hakimiyetini Kırma Teşebbüsü 209

2 - EMİRE HÂTUN; SULTAN SANCAR'IN GÜZİDE KIZI

A - EL-MÜSTERŞİD VE SULTAN SANCAR

a - el-Müsterşid'in Sultan Sancar'la Yeni İlişkileri 210
b - Siyasi Prestijini Artırma Çabaları 210

B - EL-MÜSTERŞİD'İN EMİRE HÂTUN'LA İZDİVACI

a - el-Müsterşid'in İzdivac Teşebbüsü 211
b - Emire Hâtun İçin Yapılan Muhteşem Köşk 211
c - Emire Hâtun'un Düğünü 211
d - Emire Hâtun'un el-Müsterşid'le Evliliği 212

3 - DÜŞÜŞ DEVRİNİN HALÎFE SULTAN İLİŞKİLERİ

A - SULTAN SANCAR VE EL-MÜSTERŞİD BİLLAH

a - Sancar'ın Halîfeyi İkazı 212
b - el-Müsterşid'in Başkaldırması ve Ölümü 213
c - Yeni Gelişmeler ve Emire Hâtun'un Ölümü 214

B - ER-RAŞİD BİLLAH VE SELÇUKLU SULTANLARI

a - Sancar'ın er-Raşid'i Halîfe Etmesi 214
b - er-Raşid'in Azli ve Ölümü 215

III

EL-MUKTEFİ LİEMRİLLAH VE ABBÂSÎ SARAYLARINDAKİ TÜRK HÂTUNLARI

FATMA HÂTUN

1 - MEHMED TAPAR'IN SEÇKİN KIZI FATIMA HÂTUN HİLAFET SARAYLARINDA

A - SULTAN MESUD VE HALÎFE EL-MUKTEDİ LİEMRİLLAH

a - el-Muktefi'nin Halîfe Olması 217
b - Yeni Çevre ve Halîfe Sultan İlişkileri 218

B - EL-MUKTEFİ'NİN FATIMA HÂTUN'LA İZDİVACI

a - Karşılıklı Sıhriyet Teşebbüsleri 218
b - Fatıma Hâtun'un Nikahının Kıyılması 219

c - Fatıma Hâtun Bağdad Yolunda 219
d - Fatıma Hâtun'un Muhteşem Düğünü 220

C - FATIMA HÂTUN'UN YENİ EVLİLİK YILLARI

a - Fatıma Hâtun Hilâfet Saraylarında 221
b - Fatıma Hâtun'un Kültürel Zenginliği 221
c - Fatıma Hâtun'un Vefatı 222
d - el-Müktefi Saraylarında Bir Türk Anası 222

2 - SULTAN MESUD'UN HALİFE AİLESİNE İNTİSAB GAYRETLERİ

A - SULTAN MESUD'UN SEYYİDE ZÜBEYDE İLE İZDİVACI

a - Seyyide Zübeyde'nin Nikahının Kıyılması 223
b - Gerçekleşmeyen Zifaf 224
c - Sultan Mesud ve Tuğrul Bey'in Kader Birliği 224

B - EL-MUKTEFİ VE BAĞDAD SELÇUKLU HAKİMİYETİ

a - Sultan Mesud'un Boşa Giden Çabaları 225
b - Bağdad Selçuklu Hakimiyetinin Çöküşü 226

C - SULTAN MESUD'UN ÖLÜMÜ

3 - HİLÂFET SARAYINDA TÜRK KADINLARININ İHTİLAL DENEMESİ

A - EL-MUSTENCİD'İN KARŞISINDA DİKİLEN TÜRK KADILARI

a - el-Muktefi'nin Hastalığı ve el-Mustencid 227
b - Türk Kadınlarının Başarısız İhtilali 228
c - el-Müstencid Devrinde Selçuklu Aristokratları 228

IV

EL-MUSTAZİ BİLLAH VE TÜRK HÂTUNLARI; ZÜMRÜD HÂTUN

1 - HALİFE SARAYLARININ YENİ SİMASI; ZÜMRÜD HÂTUN

A - EL-MUSTAZİ BİLLAH YENİ HALİFE

a - el-Mustazi'nin Halife Oluşu 231
b - Sultan Halife İlişkileri 231

B - EL-MUSTAZİ BİLLAH VE ZÜMRÜD HÂTUN

a - Zümrüd Hâtun Kimdir? 232
b - Zümrüd Hâtun Hilâfet Saraylarında 233

2 - ZÜMRÜD HÂTUN'UN ŞAHSİYETİ YAPISI

A - ZÜMRÜD HÂTUN'UN YENİ CAMİASI

a - Sosyal ve Dini Hayatı ... 234
b - Alim ve Vaizlere Saygı ... 235
c - İbni Cübeyr'in Müşahedeleri ... 235
d - Zümrüd Hâtun Hayır Hasenat ve Hac ... 236

B - ZÜMRÜD HÂTUN'UN İSLAMİ İLİMLERE VERDİĞİ ÖNEM

a - Ümmü Nasır Medresesi (Üniversitesi) ... 237
b - Zümrüd Hâtun Medresesinde Ders Veren Büyük Alimler 238
1 - Ebu Ali et-Tûyabî ... 238
2 - Ebu'l-Hasan Ali b. Suad el-Farisi ... 238
3 - Hibetullah Ali b. el-Fazl ... 238
c - Zümrüd Hâtun'un Diğer Özellikleri; Vakıf İşleri ... 239
d - Zümrüd Hâtun'un Ölümü ... 239

C - EL-MUSTAZİ BİLLAH VE MENEKŞE HANIM ... 240

V

EN-NÂSIR LİDİNİLLAH VE ABBÂSÎ HİLÂFETİNDE TÜRK HÂTUNLARI

SELÇUKA HÂTUN

1 - ABBÂSÎ HİLÂFETİNİN YENİ ADAYI EN-NÂSIR LİDİNİLLAH

A - EN-NÂSIR KİMDİR VE NASIL HALİFE OLMUŞTUR

a - en-Nâsır'ın Halife Olması ... 241
b - en-Nâsır'ın Türk Çevresi ... 241
c - en-Nâsır'ın Türk Çehreli Oluşu ... 242

B - EN-NÂSIR LİDİNİLLAH VE TÜRK ÂDETLERİ

a - İbni Cübeyr'in İlginç Müşahedeleri ... 243
b - el-Mutasım Billah ve Türk Âdetleri ... 244
c - en-Nâsır Lidinillah'ın el-Mutasım Billah'la Mukayesesi ... 244

C - EN-NÂSIR VE ÇAĞDAŞ SELÇUKLU SULTANI II. KILINÇ ARSLAN

b - en-Nâsır'ın Gizli Tasavvurları ... 246
a - en-Nâsır'ın II. Kılınç Arslan'a Yaklaşması ... 245

D - SULTAN II. KILINÇ ARSLAN VE KIZLARI

1 - Melike Fülane Hâtun 247
2 - Gevher Nesibe Hâtun 247
3 - Selçuka Hâtun 247

2 - MELİKE SELÇUKA HÂTUN VE NURU'D-DİN MUHAMMED

A - SELÇUKA HÂTUN'UN İLK TALİHSİZ EVLİLİĞİ

a - Selçuka Hâtun'un Nuru'd-Din'le İlk Evliliği 248
b - Nuru'd-Din'in Selçuka Hâtun'a Eziyetleri 249

B - KILINÇ ARSLAN'IN HAREKETE GEÇMESİ

a - Kılınç Arslan Nuru'd-Din'in Karşısında 250
b - Nuru'd-Din'in Yola Gelmesi 251
c - Âmid'in Anahtarlarının Selçuka Hâtun'a Verilmesi 251

3 - MELİKE SELÇUKA HÂTUN VE O DEVİR TÜRK KADINLARININ DİNİ HAYATINDA HAC FARIZASI

A - MELİKE SELÇUKA HÂTUN HAC YOLUNDA

a - Hanedan Ailesinin Kısaca Dini Hayatı 252
b - Selçuka Hâtun'un Hac İçin Yola Çıkışı 253

B - HAC İÇİN YOLA ÇIKAN DİĞER TÜRK KADINLARI

a - Kadınlar İçin Haccın Genel Karakteri 253
b - Umumü İzzu'd-Din ve Emir Tokuş'un Kızı 254

4 - İBNİ CÜBEYR'E GÖRE TÜRK HÂTUNLARININ HAC ETMESİ

A - İBNİ CÜBEYR, SELÇUKA HÂTUN VE DİĞER TÜRK KADINLARINI ANLATIYOR :

TÜRK KADINLARI KABE YOLUNDA

a - İbni Cübeyr'in Değerlendirilmesi 255
b - İbni Cübeyr'den Öğrendiklerimiz 256
c - İbni Cübeyr'e Göre Hâtun Ne Demektir 257
d - Aristokrat Türk Kadınlarının Nakli 258
e - Meşari'l-Haram'ın Horasanlı Türkler Tarafından Aydınlatılması 258

B - SELÇUKA HÂTUN VE TÜRK KADINLARININ KABE'DEN AYRILMASI

a - Selçuka Hâtun'un Kabe'yi Son Ziyareti 259
b - İbni Cübeyr'e Göre II. Kılınç Arslan'ın Durumu 260
c - Selçuka Hâtun'un Hayır ve Hasenatı 260
d - Ummü İzzü'd-Din'in Hayır ve Hasenatı 260
e - Emir Tokuş'un Kızının Hayır ve Hasenatı 261
f - Türk Hâtunları ve Sebiller 261
g - Sebillerin Başında Hâtunlar İçin Yapılan Düalar 261

C - SELÇUKA HÂTUN MEDİNE YOLUNDA

a - Taştekin'in Hac Kafilesindeki Disiplini 262
b - Selçuka Hâtun Hz. Peygamber'in Mescidinde 263
c - Hz. Peygamber'in Manevi Huzurunda Yapılan Düa 263
d - Mescid-i Nebevi'de Sadru'd-Din'in Yaptığı Büyük Vaaz ... 264

D - SELÇUKA HÂTUN VE DİĞER TÜRK HACI KADINLARININ MEDİNE'DEN AYRILMASI

a - Türk Hâtunları Hille'de 264
b - Emir Taş Tekin'in Komutanlığı 265
c - İbni Cübeyr'in Gözünde Bağdad Halkının Sevimsizliği ... 265
d - Türk Hâtunları Bağdad'ta 266
e - en-Nâsır'ın Hacı Kafilesine İlgisi 267

E - TÜRK HÂTUNLARININ BAĞDAD'TAN AYRILIŞI

a - Yeni Yol Hazırlıklarının Başlaması 267
b - Emir ve Komuta Türk Hâtunlarının Elinde 268
c - İbni Cübeyr'e Göre Selçuka Hâtun 268
d - Selçuka Hâtun Musul Yolunda 269
e - Türk Hâtunlarına Musul'da Yapılan Coşkulu Karşılama ... 270
f - Selçuka Hâtun'a Gösterilen Büyük İlgi 270
g - Selçuka Hâtun'un Asıl Meziyetleri 271

5 - EN-NÂIR LİDİNİLLAH VE SELÇUKA HÂTUN

A - İKİ DENİZİN KUCAKLAŞMASI

a - en-Nâsır'ın Selçuka Hâtun'la İlk Evlilik Teşebbüsleri ... 272
b - en-Nâsır Selçuka Hâtun Peşinde 272
c - Bar Hebraeus'un Rivayetlerinin Değerlendirilmesi 273

B - EVLİLİK ORTAMININ HAZIRLANMASINA GİDEN YOL

a - en-Nâsır'ın Selçuka Hâtun'la İlk İlişkileri 274
b - Bağdad'ta Evlilik Planları 274

C - SELÇUKA HÂTUN'UN EN-NÂSIR'LA EVLENMESİ

a - Abbâsî Halîfesi Selçuka Hâtun'un Huzurunda 275
b - Selçuka Hâtun Halîfenin Yakın Takibi Altında 276
c - Halîfenin Evlenme Teklifi 277
d - Halîfenin Gönül Tahtına Oturan Türk Prensesi 277
e - en-Nâsır ve Anadolu Türkmenleri 279

D - SELÇUKA HÂTUN HİLÂFET SARAYLARINDA

a - Selçuka Hâtun'un en-Nâsır'ın Yanındaki Yeri 280
b - Selçuka Hâtun İçin Yapılan Büyük Saray 280
c - Selçuka Hâtun'un Yeni Evlilik Yılları 281
d - Selçuka Hâtun'un Ölümü 282

E - EN-NÂSIR'IN ÇARPICI KİŞİLİĞİ VE SELÇUKA HÂTUN

a - Yeni Sarayın Yıkılması 282
b - Selçuka Hâtun'un Saraya Defnedilmesi 283
c - Selçuka Hâtun İçin Yapılan Büyük Hayır Külliyesi 283
d - Ribatü'l-Hilâtıyye 283

F - SELÇUKA HÂTUN'UN ŞAHSİYETİ

a - Son Derece Dindar Oluşu 284
b - Alim ve Meşayihe Saygı 285
c - Hayır ve Hasenat Ehli Oluşu 285

G - EVLİLİĞİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ VE SONUÇ

VI

SON ABBÂSÎ HALÎFELERİ DÖNEMİNDE ABBÂSÎ SARAYLARINDAKİ TÜRK HÂTUNLARI

1 - YIKILIŞ DÖNEMİ HALÎFELERİ VE TÜRK HÂTUNLARI

A - EZ-ZAHİR BİEMRİLLAH; SELÇUKA HÂTUN'UN OĞLU

a - ez-Zahir'in Halîfe Oluşu ... 289
b - ez-Zlhir'in Türk Asıllı Hanımı ... 290
c - ez-Zahir'in Türk Asıllı Çocukları ... 290

B - İBNÜ'L-ALKAMİ VE HÜLÂGU HAN

a - İbnü'l-Alkami'nin Hülâgu İle Gizli Temasları ... 294
b - el-Muntansiriyye Medresesi; Üniversite ... 292
c - el-Mustansır'ın Şahsiyeti ve Türk Çehreli Oluşu ... 292

2 - SON ABBÂSÎ HALÎFESİ EL-MUSTASIM BİLLAH VE ABBÂSÎ DEVLETİNİN YIKILIŞI

A - HİLÂFET KOLTUĞUNUN YENİ ADAYLARI

a - Ebu Ahmed Abdullah (el-Mustasım) ... 293
b - el-Huffacı (Türk Asıllı Prens) ... 293

B - İBNÜ'L-ALKAMİ VE HÜLAĞU HAN

a - İbnü'l-Alkaminin Hülağu İle Gizli Temasları ... 294
b - İbnü'l-Alkami'nin Selçukluları Örnek Göstermesi ... 295

C - İBNÜ'L-ALKAMİ'NİN BÜYÜK HİYANETİ VE DEVLETİN YIKILIŞI ... 296

Sonuç ... 299
Ek: 1. Abbâsî Halîfeleri ... 303
Ek: 2. Abbâsî Halîfeleri ve Çağdaş Türk Sultanları ... 305
Ek: 3. Türk Hâtunları İle Evlenen Abbâsî Halîfeleri ... 306
Ek: 4. Ana Yönünden Türk Olan Abbâsî Halîfeleri ... 307
Genel Bibliyografya ... 309
İndeks ... 319

G İ R İ Ş

ABBÂSÎ HİLÂFETİNDE SELÇUKLU HÂTUNLARI

VEYA

TÜRK ANASININ TARİHÎ MUHÂKEMESİ

Uzun asırları kapsayan **Abbâsî Hilâfeti Tarihi**, siyâsî Arab tarihinin bir devamı olmaktan çok daha öte, umûmî Türk tarihinin en geniş bölümlerinden birini teşkil etmektedir. Yaklaşık beş asır süren bu devirler, millî tarih açısından bakıldığı ve tarih objektifinde böylece değerlendirildiği zaman, Türk tarihi, Türk kültür ve medeniyeti için ummanları andıran bir zenginlik içinde, bir ham malzeme yığını olduğu görülecektir.

Abbâsîler devrinin, hele hele o devirlerde Abbâsî toplumunun önemli bir unsuru ve Türk kahramanlığının tarihî, yaşayan bir sembolü olan **Türk askerî varlığı** için değil, bu yiğit yaratılışlı, gözü pek kahraman Türk çocuklarını doğuran ve fazileti bütün devirlerce herkes tarafından kabül edilen **Türk Anaları** içinde çok ayrı bir önemi bulunmaktadır.

Üzerinde durmak istediğimiz bu devirler genellikle Abbâsî Halîfelerinin Selçuklu Sultanları ile çağdaş oldukları devirlerdir. Bu devirlerde, Sultan ve Halîfe ilişkileri, tarihin hiç bir döneminde görülmemiş bir derecede gelişmiş, Bağdad İslâm kültür ve medeniyetinin taht ve baht şehri, ünü cihânı tutan Türk Sultanlarının bir uğrak yeri olmuş, böylece **Hilâfet** ve **Saltanat** âdeta iç içe, birbirini tamamlayan bir bütün görünümü arzetmeğe başlamıştır. Türklerin dışında, Abbâsî Halîfelerinin sosyal, siyâsî ve dinî yönlerden böylesine zengin ve muhtevâlı ilişkiler kurdukları, onların maddî - mânevî desteğini sağladıkları hiç bir millet yoktur.

Bu devirlerin bir diğer özelliği de, her biri ayrı bir değer ve üstün meziyeti olan **Türk Analarının** hilâfet saraylarına intisâb etmeleri ve çok kısa bir zaman sonra, o çevrelerde müessir bir varlık hâline gelmeleridir. Bu açıdan bakıldığında onlar, tarihi yazanlar değil ama herhalde yapanların yanında yerlerini almışlardır.

Bu bakımlardan hem **Abbâsî Hilâfeti,** hemde kuruluşundan yıkılışına kadar **Büyük Selçuklular** tarihi yazılırken, bu Türk analarının ap-ayrı bir yeri vardır. Onların durumları ve o devirlerde cereyan eden bir kısım sosyal ve siyâsî olayların gelişmesinde oynadıkları rolü bilmeden bir çok büyük tarihî olayları anlamamız ve tam bir vuzuha kavuşturmamız mümkün değildir.

İşte Türk tarihinin, büyük Türk kültür ve medeniyetinin zâten ihmâl edilmiş ve yüz üstü bırakılmış bu devirler ve bu önemli konularına şimdi bir yenisini daha ilâve etmemiz gerekmektedir. O da, uzun asırları kapsayan bu devirlerde Abbâsi toplumunda, özellikle hilâfet çevrelerinde nazarı dikkati çekmiş şahsiyetli ve her biri ayrı bir fazilet örneği, gözde **Türk Hâtunlarıdır.**

Bilindiği gibi Abbâsiler, kanlı bir ihtilâl zeminine oturtulmuş, Arabî çehresi ve yapısı ağır basan bir İslâm devleti kurmuşlardır. İlk halifeleri de **Ebü'l-Abbas es-Seffah** (750 - 754) dır. Genellikle; Hz. Peygamber ve O'nun Ehl-i Beytine, Emevîler tarafından bir devlet politikası olarak yürütülen haksız, seviyesiz davranışlar, tahkir edici sözler ve aşağılama propagandalarına karşı kahredici bir reaksiyon gösteren ve büyük ölçüde gayr-i Arap unsurlar özellikle Horasanlı Türklerin de destekledikleri uzun ve sistemli bir mücâdeleden sonra kurulmuş güçlü bir devlettir. İhtilâlde Cürcân Hükümdarı **Sul Tekin**'in oğlu **Muhammed** ve **el-Mübarek** âilesi hatta, **Kuteybe b. Tuğsâd;** meşhur Buhara hükümdarı **Tuğşad**'ın torunu gibi üst seviyede bir çok Türk komutan olarak görev yapmışlardır.

Bu yeni devletin kuruluşundan itibaren Türklerin, Abbâsi toplumunda çok önemli rol oynadıkları da bir gerçektir. Ordu ve devlet kademesine, ilk defa Abbâsileri köklü bir devlet haline getiren **Ebû Ca'fer Abdullah el-Man-Sur** (754 -775) tarafından "**Buyur!**" edilen bu yağız çehreli, tunç yüzlü **Hz. Peygamber**'in Hadislerindeki ifadesiyle **"yüzleri sanki örs üstünde döğülmüş kalkanlar gibi sert, heybetli, sağlam yapılı bu Türkler"**e, daha sonraları her türlü izzet ve ikbâl kapıları açılmış, özellikle **el-Mu'tasım** (833 - 842) ve daha sonraki devirlerde, hilâfet ordusunun asıl kahredici gücü olmuşlardır. Ordudaki yüksek rütbeli komutanların çoğu da tamemen bu Türklerden yetişmiştir.

Türklerin kısa bir zaman sonra devlet ve hükümet işlerinde tesirleri o kadar açık bir şekilde hissedilir olmuştu ki; onlar istediklerini devletin başına getiriyor halife ilan ediyor, istemedikleri ve hoşlanmadıkları halifeleri ise derhal azlederek yerine başkasını halife tayin ediyorlardı. Bu bakımdan o devirler ve Türklerin Abbâsi hilâfetindeki satvet ve azametini çok yakından tanıyan bir Arap şairi aynen şöyle demiştir;

اصبح الترك مالكي الدنيا والعالم مابين سامع ومطيع

"Artık Türkler, her şeye hakim ve sahip oldular.
Diğer bütün insanlara Türklerin (emirlerini) dinlemek ve
(isteklerine boyun) eğmekten başka yapacakları bir şey kalmadı."

Onun bu manadaki şiirleri şüphesiz bir yakınmadan izyâde belki köklü bir gerçeğin tam bir ifadesi olsa gerektir.

Bizim bu beyanlardan asıl maksadımız, Abbâsî toplumunda hemen her devirde zinde bir güç ve dinamik bir rol oynayan Türk varlığını ortaya koymak değildir. Mâmâfih bizim **"Orta - Doğuda Türk Askeri Varlığının İlk Zuhuru"** veya **"Saâdet Asrında İlk Türkler"** adındaki ilk ciddî çalışma ve diğer araştırmalarımızda konu, belirli ölçüde de olsa bütün yönleri ile aydınlatılmış ve Türk tarihine mâl edilmiştir. Ancak asıl mesele; böyle kültürel değerleri, dini, dili, sosyal yapı ve karekteri ile temel unsuru A r a p olan ve Arabî yapı ve çehresi ağır basan bir İslâm Devleti ve hilâfet câmiasında Türk kadınının durumu nedir? Onları, özellikle Selçukluların büyük bir imparatorluk haline gelmelerinden sonra bu toplumun yeni ve vazgeçilmez bir unsuru olarak görmemiz mümkün mü dür? Türk Hâtunları kendilerine has tutum ve davranışları ile bu toplum ve özellikle hilâfet saraylarında varlıklarını nasıl kabul ettirmiş ve nasıl olmuş da fiilî bir güç haline gelmişlerdir. Onların bu yeni camiadaki gerçek durumları nedir? İşte bu sorulara tarih objektifinde makul bir cevap bulmaktır.

Haddizâtında, İslam Kültür ve Medeniyetinin Abbâsîler döneminde zirvelerde olduğu, alışıla gelmiş Türk toplum hayatının çok süratli bir şekilde değiştiği, her türlü şiir, edebiyat ve kültür unsurları ile yeni bir yaşayış tarzının ortaya çıktığı, toplumda yeni bir çok izafî değerlerin oluştuğu ve bunların sosyal hayatın bütün varyantlarına hakim olduğu da nazarı itibara alınırsa, Türk Hâtunları için akla gelen bu ve benzeri soruların önemi bir kere daha ortaya çıkmaktadır.

Hemen şunu ilâve edelim ki, bu ve benzeri sorular artık tarihî şahsiyeti hemen her devirde kabul edilmiş ve hemen her devirde devlet hayatımızda önemli bir rol oynayan **Türk anası** ve onun Abbâsî toplumundaki yeri hakkında bizleri ümitsiz bir karamsarlığa itmemelidir. Zîra yeni yeni filizlenmeye başlayan ve milli tarih ve kültürümüze ayrı bir renk ve zevk veren, ona yeni yeni boyutlar kazandıran bir kısım ciddi araştırmalar, bir taraftan milli gururumuzu okşamakta, müslüman Türk'ün göğüslerini kabartmakta, diğer taraftan da sağlam aile yapılı Türk toplumu ve gerçekten de üstün medeni vasıflı Tük Hâtunları hakkındaki bu kabil soruları artık anlamsız, anlamsız olduğu kadar da mantıksız ve lüzumsuz olduğunu ortaya koymaktadır.

Çünkü bu devirlerde, hilâfet ordusunda yükselmiş üst düzeydeki bir çok **Türk asıllı general,** devlet ve hükümet idâresinde kilit noktalara gelmiş **Türk asıllı devlet adamları,** ilmî ve edebî sahalarda kendini kabul ettirmiş bir çok **Türk asıllı alim, edip** ve **filozoflar** yanısıra, çok erken devirlerden başlayarak Abbâsi oplumunda hem de hilâfet saraylarında kendini göstermiş, önemli mevkiler işgal etmiş bir çok seçkin, faziletli, müessir şahsiyetleri ile Abbâsi halifelerini derin tesirler altında bırakmış, hattâ Abbâsi hilâfetini bir çeyrek asır idâre etmiş bir çok otoriter, medeni karakterde **"Türk Hâtunları"** üstün meziyetli **"Türk Anaları"** vardır.

Biz, bundan önceki sayfalarda Abbâsi toplumu ve hilâfet saraylarına intisab eden bu Türk Hâtunlarının, Abbâsilerin ilk kuruluş devirlerinden itibaren başlamak üzere **Hülâgü** ordularının B a ğ d a d ' a hücûmu ve Abbâsi devletinin yıkılışına kadar varlıklarını devam ettirdiklerini, şöyle veya böyle o toplumda dimdik ayakta kaldıklarını, her birinin o çevrelerde seçkin ve müstesna bir yeri olduğunu söylemiştik. Gerçekte hilâfet câmiası ve Abbâsi toplum hayatının çok önemli bir unsurunu oluşturan bu **Türk Hâtunlarına** yaklaşmak, onların toplumdaki gerçek yerini tesbit ve meseleyi dört başı mamur bir şekilde ortaya koymak için bu önemli konuya iki açıdan yaklaşmamız gerekmektedir. Bunlardan;

Birincisi : İslam'ın ilk devirlerinden başlamak üzere hilâfet ülkeleri ve Abbâsî toplumundaki **Türk Hâtunlarıdır.** Zira Türk Hâtunlarının O r t a D o ğ u ve mukaddes çevrelerde ilk zuhurları çok eski devirlere hattâ büyük peygamber **Hz. Süleyman** ve **Hz. İbrahim**'e kadar uzanmaktadır. O kadarki, **Hz. Peygamber**'in ilk çevresinde yer alan müslüman kadınlardan **Sümeyye**'nin bile Türk asıllı olduğu rivâyet edilmektedir. Mâmâfih bu konularda bizim **"Mukaddes Çevreler ve İslam Hilâfetinde Türk Hâtunları"** adında yayına hazırlamaya çalıştığımız eserimizde çok daha geniş bilgiler verilecektir.

İkincisi ise; Büyük Selçuklular'ın tarih sahnesine çıkmaları, koca bir imparatorluk haline gelmeleri, K a ş g a r önlerinden başlayarak en eski medeniyetlerin beşiği N i l vâdisine kadar bütün hilâfet ülkelerine hakim olmaları, bundan da öte Abbâsi hilâfetiyle hiç bir millete nasip olmayan yüce bir mazhariyetle hem de fiilî olarak bütünleşmeleri, siyâsi ve mülki idâreye bilfiil hakim olmalarından sonra; Abbâsi toplumu ve hilâfet câmiasına intisâb etmiş olan özellikle Selçuklu aristokrat tabakaya mensup, üstün vasıflı her biri engin denizleri andıran bir irfan ve fazilet âbidesi olarak hilâfet ve Selçuklu tarihin şerefli sayfalarında yerini almış **"Türk Hâtunları"**dır.

İşte, sizin elinize sunduğumuz, bu ciddi çalışmamızda ilk defa konunun ikinci yönü, yani, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu** döneminde hilâfet saray-

larına intisab etmiş olan Türk Hâtunları üzerinde durulmuş ve her biri ayrı bir değer olan bu Türk anaları Türk tarihine ve Türk okuyucusuna mâl edilmek istenilmiştir.

Gerçekte Abbâsî toplumunda Türk Hâtunlarının ilk zuhuru, Abbâsîlerin nerede ise ilk kuruluş devirlerine kadar uzanmaktadır. **Hârun er-Reşîd** devrinde (786 - 809), hilâfet saraylarına intisâb etmiş olan **Mâride, Merâcil** gibi gözde Türk anaları ile, hilâfet çevrelerinde şahsiyetli **"Türk Hâtunları Devri"** de başlamış oluyordu. Büyük Türk anası **Mâride**'nin güçlü, kuvvetli biricik oğlu **el-Mutasam'ın** (833 - 842) hilâfet makamına geçmesiyle **Orta - Asya Türklüğü** için yeni bir devir başlamıştı.

Hilâfet tarihi için yeni bir dönemin başlamış olduğu bu devirlerde, sâdece yağız çehreli, yiğit yapılı Türk gençleri değil, binlerce sıhhatli, gürbüz **Türk kızları** da özel olarak B a ğ d a d 'a celbedilmiş ve bunlar Abbâsî toplumu ve hilâfet ülkelerinde asırlarca devam edecek Türk askerî varlığı ve millî **Türk aile bütünlüğünün** temelini atmışlardır. Her hâlü kârda askerî bir sınıf oluşturmak üzere B a ğ d a d 'a celbedilmiş bu Türklerin uzun asırlar Arabî çevrede ayakta kalması ve bir türlü asimile edilememesinin temelinde, işte bu Türk kızları ve onların oluşturduğu sağlam Türk aile çekirdeği yatmaktadır.

Mâmâfih güçlü Abbâsî Halifesi el-Mutasım devrinin özelliği, sâdece bu bir kaç cümle ile ifâde ettiğimiz hususlardan ibaret de değildir. Yine bu ve daha sonraki devirlerde bir çok Türk anası hilafet saraylarına intisâb etmiş ve o çevrelerde kendilerinden hürmetle yâdedilen mümtaz bir varlık olmuşlardır. Bunlardan meselâ; ilk akla gelen yukarda da zikredildiği gibi, halife **el-Mutasım'ın** anası **Mâride, el-Mütevekkil'in** (847 - 861) anası, gönlü ummanlar kadar zengin ve Peygamber sevgisi ile yanıp tutuşan **Seyyide Şuca Hâtun** ve **el-Müktedir'in** (908 - 932) anası **Seyyide Şağab Hâtun'dur.**

O **Şağab Hâtun** ki, harici düşmanlar, dahili kargaşa ve karışıklıklara rağmen, üstün bir karekter örneği vererek dimdik ayakta durmuş, bitmez bir sabır, tükenmez bir irâde gücü ile koca Abbâsi İmparatorluğunu, bütün tehlike ve talihsizliklere rağmen tam yirmi beş sene, hem de hiç aralıksız bir şekilde idare etmiş faziletli bir Türk anası ve tam bir **devlet anadır.**

Ancak, **Büyük Selçuklular'ın** tarih sahnesine, İslâm Dünyasının yeni önderleri ve kurtarıcıları olarak girmelerinden sonra Abbâsî Hilâfet saraylarında **Türk - Hâtunları** için öncekilere oranla çok daha parlak, yeni ve muazzam bir devir daha başlamıştır. Selçuklu Devletinin kurucusu **Tuğrul Bey'den** (1040 - 1063) itibâren, **Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılınç Arslan'ın** (1156 - 1192) vefâtına kadar aradan geçen bir buçuk asırdan fazla bir dönem içinde bir çok Türk Hâtun'u hilâfet saraylarına intisâb etmiştir. Diğer taraftan **el-Kâim Biemrillâh** (1031 - 1075) da dahil, ondan sonra gelen on iki Abbâsî Ha-

lîfesi, bir veya ikisi müstesnâ, onlardan her biri ya Selçuklu Hanedânına mensub bir Türk prensesi ile evlenmişler veya aristokrat bir Türk anasından dünyaya gelmişlerdir.

Her nekadar, daha önceki yıllarda yukarda da ifâde edildiği gibi, hilâfet saraylarında bir çok Türk anaları boy göstermişlerse de, iki hanedân arasındaki münâsebetleri sıhriyet bağları ile bilfiil bütünleştirmek için ilk ciddî ve şuurlu teşebbüsler, Büyük Selçuklu Sultanı **Tuğrul Bey** tarafından yapılmıştır. Asıl bundan sonradır ki; **Selçuklu Sultanlarının** hilâfet merkezi B a ğ d a d ve **Abbâsî Halîfeleri** ile bu kabil sosyal münâsebetleri, bir başka renk ve yep yeni boyutlar kazanmış ve bu sâyede hilâfet saraylarına intisâb eden **Türk Hâtunları** kendi çevrelerinde daha etkin bir hâle gelmişlerdir.

Gerçekte Selçuklular devri, hilâfet çevrelerindeki **Türk Hâtunları** için bir altın devir olmuştur. Bunda şüphesiz Selçuklu Sultanlarının da çok özel bir yeri vardır. Zirâ, **Tuğrul Bey**'den itibaren İmparatorluğun mukedderâtına hâkim olan bu güçlü Sultanlar, hem halîfelerle sıhriyet bağları kurmuşlar ve hem de hilâfet saraylarındaki Türk Hâtunlarına çok ayrı bir özen göstermişlerdir. Onlara göre bunun ayrıca erişilmesi güç mânevî bir değer ve şerefi vardı.

Selçuklular devri Türk Hâtunlarının hilâfet saraylarında böylesine üstün bir saygıya mazhar olmalarında Selçuklu Sultanlarının **Sünnî doktirini** savunmaları ve özellikle Tuğrul Bey'in bir felâket asrında bütün **İslam Dünyasına** bir kurtarıcılar ordusunun başında girmesininde ayrı bir yeri vardır. Onların, hammiyyet-i dîniyye ve Sünnî İslâm mezhebini bir devlet politikası hâline getirmeleri ve bu yoldaki hasbî tutum ve davranışları sadece **Abbâsî Halîfeleri** değil, bütün **İslâm Dünyası** tarafından sonsuz bir coşku ile karşılanmış, ciddî tasvib ve alâkaya mazhar olmuştur.

Şiî Büveyhîlerin zulüm ve tasallutu altında inim inim inleyen Abbâsî Halîfesi, özellikle **el-Kâim Biemrillah,** defalarca Selçuklu Sultanı **Tuğrul Bey**'in koruyucu saltanat şemsiyesi altına girmek istemiş ve Halîfenin B a ğ d a d'dan yükselen **"imdâd"** çığlıkları Selçukluların taht şehri R e y' e güç belâ ulaşabilmişti. Selçuklu Sultanı takip ettiği büyük dînî politika gereği bu **"imdâd!"** çığlıklarına daha fazla dayanamamış ve sonunda güçlü ordusunun başında B a ğ d a d' a gelmiştir. **Tuğrul Bey,** Bağdad'da sıradan bir devlet adamı değil, Halîfe tarafından mülkün gerçek sahibi **"haşmetli bir imparator!"** olarak karşılanmış ve onun şahsına, bütün hilâfet tarihinde Türk Sultanının dışında hiç bir hükümdar ve sultana nasip olmayan muazzam merasimler yapılmış ve devrin âdeti olduğu üzere hiç bir hükümdar ve sultana nasip olmayan tantanalı büyük dînî ünvanlar tevcih edilmiştir.

Mâmâfih, **Tuğrul Bey,** Selçuklu Türk Devletinin daha güçlü ve temellerinin daha sağlam bir zemîne oturtulması için yeni yeni bir takım politika-

lar ortaya koymuştur. Özellikle bizim konumuz açısından çok önemli olan bu yeni büyük politikanın temel ilkeleri iki asîl hedefe yöneliyordu. Bunlardan;

Birincisi, Sünnî doktirini bir devlet politikası haline getirmek, böylece hilâfeti korumak, yıkıcı mezhep ayrılıkları, özellikle Şii Büveyhlerin tehakkümüne bir son vererek, ümmetin mümkün olduğu kadar Sünnî İslâm prensipleri çerçevesinde, Türkün yed-i kudretinde siyâsî birliğini sağlamaktı.

İkincisi ise; Selçuklu hânedanını Abbâsî hilâfeti ile kaynaştırmak ve iki hânedan ailesini birbirini tamamlayan uyumlu bir bütün haline getirmekti. Böylece siyâsî gücü elinde tutan Selçuklu Sultanları ile dinî gücü temsil eden Abbâsî halifeleri birleşecek ve Türkün askerî aristokrasi gücüne dayanan yeni, daha güçlü bir İslâm İmparatorluğu teşekkül etmiş olacaktı.

Haddizâtında bu, **o çağlarda hilâfetin yeni zinde Türk toplumu ile entegre edilmesi, Selçuklu Türklerini hilâfet camiasının vazgeçilmez temel bir unsuru hâline getirilmesi, iki hânedân ailesi ve toplumun daha samimi bir atmosfer içinde birbirleri ile kucaklaşıp kaynaşması, Selçuklu Türklerini bu yeni çevrede daha sevimli ve sempatik görünmesi yolunda atılmış cesur bir adım ve bir çok ulu hedeflere yönelmiş büyük, basiretli bir politika idi.** Bu Türkün asırların tecrübesinin kazandırdığı kendine has bir dehâ ve sezgi gücünün eseri idi.

Büyük Selçuklu Sultan'ı **Tuğrul Bey**, bizzat kendi inisiyatifi ile bu büyük politikanın hem mucidi, hemde uygulamada en etkili bir mimarı olmuş ve bunda göz kamaştırıcı üstün başarılar elde etmiştir. Değil Osmanlılar, daha Selçuklular devrinde bile Araplar, artık yarı tebea bir sınıf haline gelmişlerdir. Nitekim **R. Grousset**, bu büyük transformasyonu tahlil ederken haklı olarak aynen şöyle demektedir;

"Türkün hilâfet ülkelerine geldiğinde karşısında yorgun bir cemiyet bulması sonucunda, hemen hemen hiç bir çatışma olmadan ve aşırı şiddet göstermeksizin Türk İmparatorluğu, Arap İmparatorluğunun yerini almış, onu imhâ etmeden, ona taze yeni bir güç vermiş ve onun elinden içtimâî idrâkini ve meşruluğunu almıştır."

Tuğrul Bey bu büyük hedeflere ulaşmak için kadîm Türklerden beri uygulanagelen geleneksel bir yola başvurmuş, yani İslâm Halifesi ile **sihriyet bağları** kurarak sosyal ve siyâsî münasebetlerini daha da zenginleştirmek istemiştir. Onun bu fevkalade tutumuna işaret eden **M. A. Köymen** aynen şöyle demektedir; **"Tuğrul Bey dostlukları ve ittifakları karşılıklı veya tek taraflı akrabalık münasebetleri ile kuvvetlendirmekten ibaret olan eski bir Türk âdetini asla ihmal etmemiştir."**

M. A. Köymen bu görüşlerinde pekte haksız değildir. Bu kabil uygulamaların, Onun hem kendi özel hayatında, hemde karşılıklı sosyal, siyâsî ilişkiler içinde bulunduğu çağdaş hükümdarlar, özellikle Abbâsî halifeleri arasında çok canlı, çarpıcı örnekleri vardır. Meselâ **Tuğrul Bey, Harezm** ülkelerini fethetmeye muvaffak olduktan sonra, Harezm Hâkiminin karısı, fevkalade dirayetli, gerçek manada örnek bir Türk anası, ata binen, kılınç kuşanan **Altun - Can Hâtun**'la evlenmişti. O **Altun - Can Hâtun** ki, bela ve musibetlerin yağmur gibi yağdığı bir anda ordunun başına geçerek **Tuğrul Bey**'in imdâdına koşmuş ve devleti yıkılma tehlikesinden kurtarmıştır. Mâmafih bu faziletli Türk anasının yeri, Selçuklu Devleti için önemi, Türk devlet geleneğinin zamanındaki en ulu kadın temsilcisi hakkında önümüzdeki sayfalarda çok daha ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

Yine O, bu cümleden olmak üzere B a ğ d a d 'a geldiğinde siyâsî bir manevra ve taktik olarak **Şiî Büveyh Oğulları** hükümdarı **Ebû Kâlicâr**'ın kızı ile evlenmiştir. Bu en azından Büveyhilerin **Tuğrul Bey**'e karşı direnme gücünü kırdığı gibi, onların nazarında **Tuğrul Bey**'in Ş i î l e r e karşı pek fazla tehlikeli bir Türk Sultanı olmadığı imajını yaratmıştır ki; bu, Selçuklu Sultanına bundan sonraki gelişmelerde çok daha geniş bir manevra gücü ve imkânı sağlamıştır. **Tuğrul Bey**, bu ilk merhalede **Büveyhilerle** olan siyasî ilişkilerinin restorasyonunda daha da ileri gitmiştir. Hatta O, kardeşi **Çağrı Bey**'in kızını, yani asil bir Türk prensesini yine Büveyhî hükümdarlarından **Ebû Kâlicar**'ın oğlu **Ebû Mansur** ile evlendirmiş ve onların bu geçiş döneminde kendisine güven ve itimad etmelerini sağlamıştır. Bu kabil müsbet gelişmeler diğer taraftan Türk Sultanının deryalar gibi zengin dînî toleransı hakkında da çarpıcı ipuçları vermektedir. Mamafih bütün bunlar, **Tuğrul Bey** ile kardeşi **Çağrı Bey** ailesinin bir birleri ile nekadar içli dışlı olduklarını da sergilemektedir. Bu ve benzer olaylar otokratik Türk aile varlığının Selçuklularda nekadar sağlam bir zemine oturduğunu bir kere daha ortaya koymaktadır.

Gerçekte, bu hususta kaydedilen en büyük gelişme **Tuğrul Bey**'in, yine kardeşi **Çağrı Bey**'in gözde kızlarından bir diğerinin de, yani **Hatice Arslan Hâtun**'un **Abbâsî** halifesi **el-Kâim Biemrillah** (1031 - 1075) ile evlendirmesidir. Sultan bu evlenme işinde şüphesiz çok etkin bir rol oynamış ve bu yöndeki müessir kararların hepsini bizzat kendisi vermiştir. Fakat onun çok çarpıcı ve başta Halîfe **el-Kâim** olmak üzere hilâfet merkezi hatta müslüman entellektüel çevrelerini ayağa kaldıran çok cesur bir diğer teşebbüsü daha vardır. O da **Tuğrul Bey**'in karşısına dikilen bütün engel, barikat ve direnmeleri kırarak Abbâsî halifesi **el-Kâim Biemrillah**'ın kızı **Seyyide Fatıma el-Betül** ile evlenmiş olmasıdır. Bu ise ne Türk İslâm ne de Abbâsîler tarihinde bir eşi ve örneği olmayan tamamen yeni bir gelişmedir.

İmparatorluk döneminin güçlü sultanı **Melikşah**, bu politikayı uygulamada daha da ileri gitmiş, ona yeni yeni boyutlar kazandırmak istemiştir. Bilindiği gibi onun kızı **Mâh Melek Hâtun**, Abbâsî halifelerinden **el-Muktedi Biemrillah** (1075 - 1094) ile izdivâç etmiş ve ondan **Cafer** adında bir erkek çocuğu dünyaya gelmişti. İşte **Melikşah** (1072 - 1092) çok daha cesur bir adım atarak torunu **Cafer'i**, halifeye kesin **veliahd** olarak tayin ettirmek istemiş ve böylece Abbâsî hilâfetinin bilfiil Selçuklu hanedanına intikalini sağlamak için ilk ciddî teşebbüslerde bulunmuştur. **Selçuklu Saltanâtını, hilâfet tâcı ile süslemek ve B a ğ d a d'ı Selçuklu hilâfetinin "Başkent"i yapmak, dolayısi ile Türk Cihan Hakimiyetini tesis etmek, ufku dünyalar kadar geniş bu Türk Sultanının hayatı boyunca taşıyıp durduğu en kudsî bir emel olmuştu.** Gel gör ki insafsız ecel ona bu fırsatı vermemiştir.

Mamafih **Tuğrul Bey**'in bu yeni insiyatifi, yani Onun dîn-ü devlet ve mülk-ü millet için tesbit ettiği bu yeni politikası bir esas olarak kabul edilmiş ve kendisinden sonra gelen bütün Selçuklu Sultanları tarafından büyük bir titizlik ve hassasiyetle uygulanmıştır. Hattâ bazı Selçuklu Sultanları önümüzdeki sayfalarda daha da ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulacağı gibi çok daha ileri gitmişler, İslâmın taht ve baht şehri olan B a ğ d a d'ı Türk - İslâm hilâfetinin yegane merkezi haline getirmeyi bile tasarlamışlardır.

Evet, Selçuklu Devletini kıtalararası büyük bir imparatorluk haline getirenler, onu haşmet ve ululuğun şâhikalarına ulaştıran kudretli Selçuklu Sultanlarının her birinin ayrı bir meziyet ve özelliği varsada, onların müşterek oldukları bir tek nokta vardır. O da bu Sultanlardan her birinin kendi devirlerinde Abbâsî Halifeleri ile Türk Hanedan ailesine mensup bir Selçuklu prensesi ile evlenmelerine şahid olmalarıdır. Mamafih bütün bu hayırhah gelişmeler; A s y a'nın engin ufuklarını katlayarak B a ğ d a d önlerine **gelen Türk Sultanlarının halifeye gösterdikleri bu sıcak ve samimi ilgi onların, Halifenin şahsında risâleti bütün insanlığı kucaklayan Hz. Peygamber'e, onun Âl-i Beytine olan sevgi ve bağlılıklarının derin bir tezâhürü olarak kabul edilmelidir. Zirâ Selçuklu Sultanları, Türk Hâtunları vasıtasıyla hem sıhriyet bağlarını geliştirmeyi hem de hilâfet ailesine, nesl-i pâk-i Peygamberi'ye intisâb etmeyi en büyük bir şeref, bir mutluluk, bir mazhariyet olarak görmüşlerdir.**

Selçukluların yükselme devrinde her birinin bir Abbâsî halifesi ile bu şekilde bir sıhriyet, bir akrabalık kurduğunu ve böylece sosyal, siyâsî münasebetlerini geliştirdiklerini ve iki tarafında bir birleri ile daha bir yaklaşma ve kaynaşma içinde olduklarını söylemiştik. Bunun Selçuklu Tarihinde çok ilginç örnekleri vardır. Mesela;

Ebu Cafer el-Kâim Biemrillah, Tuğrul Bey'in kardeşi ve Çağrı Bey'in şahsiyetli kızı **Hatice Arslan Hâtun** ile, **Ebu'l-Kâsım Abdullah Uddetü'd-Dîn el-Muktedî Biemrillah** (1075 - 1094), Büyük Selçuklu Sultanı **Melikşah**'ın

(1072 - 1092) güzide kızı **Mâh Melek Hatun**'la, **Ebu'l-Abbas Ahmed el-Mustazhir Billah** (1094 - 1118), Selçuklu Sultanlarından **Mehmed Tapar**'ın (1105 - 1117) çok değerli kız kardeşi **İsmet Hatun**'la, **Ebu Mansur el-Fazl el-Müsterşid Billah** (1118 - 1135), imparatorluk devrinin büyük sultanlarından **Sancar** (1117 - 1157)'ın faziletli kızı **Emîre Hâtun**'la evlenmişlerdir.

Hilâfet saraylarındaki Türk Hâtunları nesli, altun zincirinin son halkasını, **Anadolu Selçuklu Sultanlarına** ait soylu bir prenses oluşturmaktadır. Evet Abbâsî hilâfetini aralıksız tam 46 yıl idare etmiş ve bu yönde en büyük rekoru kırmış çok değerli Abbâsî halîfesi, faziletli Türk anası **Zümrüd Hatun**'un oğlu **en-Nasır Lidinillah** (1180 - 1225) Anadolu Selçuklu Sultanı **II. Kılınç Arslan**'ın (1156 - 1192) melek tabiatlı dindar ve güzel kızı **Selçuka Hâtun'la** evlenmiş ve dillere destan, imrenilecek bir hayat yaşamıştır.

Ancak madalyonun bir de öbür yüzü vardır. Bir çok Abbâsî halîfesi aristokrat Selçuklu Hâtunları ile evlendikleri gibi, bunun tam aksi, bir kısım Selçuklu Sultanları da nesl-i pâki Peygambere intisâb, insanlığın gölgesine sığındığı o, "**T û b â A ğ a c ı**"nın nede olsa dallarından birine yapışmak ve her iki dünyada da mutlu olmak için Abbâsi halifelerinin kızları ile evlenmişlerdir. Bunlardan küçük Selçuklu aşiretini İmparatorluk seviyesinde bir devlet haline getiren **Tuğrul Bey** gönlü Peygamber sevgisiyle kor gibi yanıp yanıp tutuşan bu Türk Sultanı, Abbâsi halifesi **el-Kâim Biemrillah**'ın kızı **Seyyide Fatma el-Betül** ile evlendiği gibi, **Sultan Mesud**'da **el-Muktefi**'nin kızı **Seyyide Zübeyde** ile evlenmiştir. Mâmâfih bu iki evlilik üzerinde de bu kitabımızda ilk defa çok geniş bir şekilde durulmuş ve bu kabil evliliklerin sosyal ve siyasi neticeleri hakkında çok geniş bilgiler verilmiştir.

Yukarıdan buraya kadar yaptığımız açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, **el-Kâim Biemrillah**'la başlayan ve **ez-Zâhir Biemrillah**'la son bulan bu Abbâsi Saraylarındaki **Selçuklu Türk Hâtunları** varlığı nerede ise iki asır devam etmiştir. Bu ise beş asırlık Abbasi hilâfetinin nerede ise yarısını teşkil etmektedir. Evet asırları kapsayan bu uzun süre içinde ve her bir halife devrinde hilâfet saraylarında mutlaka bir Selçuklu Prensesi bulunmuş ve Türk Hâtunları varlığının, o câmiada en gözde bir temsilcisi olmuştur. Türklerin askeri, idari sahalarda sahip oldukları rakipsiz durumları bir tarafa, Abbâsî Saraylarındaki bu fiili Türk Hâtunları varlığı, Selçuklu Sultanlarının Abbâsi hilafeti üzerindeki nüfuz ve kudretlerinin hangi boyutlara ulaştığının da çok önemli bir başka delili olsa gerektir.

Bu yeni ve mütevâzi çalışmamızla, ilk defa Abbâsî hilâfet saraylarına intisab eden **Selçuklu Türk Hâtunları** üzerinde durulmuş, onların müşterek özellikleri hakkında geniş bilgiler verilmiş ve yeni yeni bir çok büyük Türk anası zaman tunelinin karanlık loş odalarından alınarak pırıl pırıl aydınlık dolu milli tarih literatürü ve müşterek kültür varlığımıza hemde o

nur yüzlü, uhrevı simalarıyla sunulmuş ve ilim hayatımızdaki saygın yerini almıştır.

Bu çalışma ile bir kere daha milli ve dini kültür hayatımızın ne kadar zengin olduğu, örf ve âdetlerimizin bütünlüğü, kökü tarihin derinliklerinden kopup gelen **aile yapımız** ve bunun ne kadar sağlam temellere oturduğu, ayrıca güçlü **ictimâi bünyemiz** ve bunda Türk anasının kudsi rolü bir kere daha ve bütün berraklığı ile ortaya çıkmaktadır.

Bu arada dikkatimizi çeken bir diğer hususta hilâfet saraylarına intisab eden bu Selçuklu Hâtunlarının milli haysiyet, edep, erkan, haya, dini hayatları bakımından o çağlarda eşi ve emsâli pek az bulunan bir ruh ve beden yüceliğine sahip olmalarıdır. Onlar hilâfet saraylarının entrika ve ayak oyunlarının daima dışında kalmışlar ve o çevrelerin, malum boğucu, kirli havasında hiç bir zaman boğulup gitmemişlerdir. Türk Hâtunlarının, bu müstesnâ şahsiyet ve vakur davranışları ile hem hilâfet sarayları, hemde Abbâsî halifeleri nezdinde her birinin ayrı, saygın bir yeri ve kıymeti olmuştur. Meselâ; **İsmet Hâtun, Zümrüt Hâtun** ve **Selçuka Hâtun** işte bu Türk Hâtunları neslinin kıyamete kadar Abbâsî hilâfeti tarihinde parlayıp duracak olan altın zincirin en kıymetli birer halkalarıdır.

Gerçekte, Abbâsi hilâfeti ve Selçuklu Hâtunları adındaki bu çalışmamız ve bu devirde yetişen Türk Hâtunları, millet varlığımızın can damarını teşkil eden şerefli Türk anaları denizinden belki bir damladır. Onlar ilk defa tarih objektifinde, hemde İslam İmparatorluğunun taht ve baht şehri Bağdad'ta, müesses bir nizamın, bir bütünün parçaları olarak değerlendirilmiş, hayatı, şahsiyetleri, sosyal ve hele hele dini faâliyetleri hakkında geniş bilgiler verilmiş ve bir senteze doğru gidilmiş, böylece Türk kültür ve medeni hayatını, bütün varyantları ile yakından ilgilendiren bir eser vücuda getirilmiştir. Bu arada işaret edilmesi gereken bir konu, belki yapılması gereken bir tesbit daha vardır.

O da, İslam kültür ve medeniyetinin zirvelerde olduğu bir devirde, bu yüksek kültürün en önde, en belirgin temsilcileri durumunda olan Abbasi Halifelerinin, özellikle Büyük Selçuklular döneminde, genellikle aristokrat bir Selçuklu Hâtunu ile evlenmeleri ve bunu bir âdet ve gelenek hâline getirmiş olmalarıdır. Bu diğer taraftan, Türk Hâtunlarının inadına kültürlü, medeni vasıfları üstün, hilâfet çevreleri ve o yüksek kültüre fevkâlâde uyum sağlayacak kabiliyet ve karakterde olduklarını göstermektedir. O devirlerde bu Türk anaları hakkında genellikle kaynaklarda **"O okuma ve yazmasını bilirdi"** ibâresi yer almaktadır. Bu kısa ve özlü ifâdeler onların sadece okur - yazar bir kadın değil, aynı zamanda fevkalâde, kültürlü, medeni vasıfları yüksek, son derece olgun, hayır ve hasenat erbabı anlamına da kullanılmış olduğu, hiç bir zaman akıldan çıkarılmamalıdır.

Hilâfet câmiasında **Türk Hâtunlarının** böylesine yüksek mevkilerde bulunduğu bu erken dönemlerde, Selçuklu Türklerinin yarı göçebe, anayurttan uzak, başka başka coğrafi iklimler ve yeni yabancı bir etnik çevre (Ari ırkı) değişik bir kültür dokusu içinde bulundukları bir ortamda, onların, hilâfet saraylarında herkes tarafından sevilen sayılan üstün bir varlık haline gelmeleri, o topluma fevkalade bir şekilde uyum sağlamaları gerçekten de tesbit edilmesi gereken önemli bir husus olsa gerektir.

Bu arada bir hususunda çok önemli bir şekilde vurgulanması gerekmektedir. Bu evliliklerin bir çoğu şüphesiz siyâsi evliliklerdir. Ancak gerek siyâsi, gerekse bir kısım sosyal nedenlerle hilâfet saraylarına intisâb etmiş olan bu gözde **Selçuklu Hâtunlarının** devlet işlerine, Selçuklu saraylarında bile istisnâ teşkil edecek olaylar bulunmasına rağmen, hemen hemen hiç bir müdahale etmedikleri, Halifelerin özel işlerine karışmadıkları, bir kısım tertip, ve düzen peşinde olmadıkları her zaman devletin yanında oldukları görülmektedir. **Türk Hâtunları**, bu son derece nâzik ve hassas durumlarını, Abbâsi Halifeleri ve Selçuklu Sultanlarının en kötü olduğu, zaman zaman sosyal ve siyasi münasebetlerinin bozulduğu, en kritik noktalarda bile, Selçuklu saraylarının lehine istismar etmemişler ve bu kabil tehlikeli oyunların içine girmemişlerdir.

Çok uzun devirleri kapsayan bu Abbâsi - Selçuklu münâsebetleri ve hilâfet saraylarına intisab etmiş olan Türk kadınları, Selçuklu Sultanları lehine çalışmak, onlara haber uçurmak onların hilâfet saraylarında gözü ve kulağı olmak, dolayısıyla ortalığı birbirine katmak gibi hiç bir uygunsuz çirkin işlere girmemişler, son derece üstün, seviyeli, olayların her zaman üstünde, her ne pahasına olursa olsun haysiyetli bir hayat sürdürmeye özen göstermişlerdir. Bu gün bile onları, şu veya bu nedenle ittiham etmek, veya şaibe altında bulundurmak için elimizde hiç bir ciddi delil, tarih yapraklarına geçmiş en küçük bir olay dahi yoktur.

Şurası unutulmamalıdır ki, bu devirlerde B a ğ d a d sâdece Abbâsîlerin değil, **Selçuklu Devletinin** de siyâsî bir başkenti idi. Sultanı temsilen Bağdad'ta mutlaka bir Selçuklu görevlisi bulunuyor ve ona büyük yetkiler veriliyordu. Zira Halîfenin "D â r u ' l - H ı l â f e" sarayının karşısında Selçukluların idârî merkezi "D â r u ' l - M e m l e k e" bulunmakta idi.

Buraya kadar yaptığımız uzun uzun izahlardan sonra, şimdi yeni bir sorunun cevaplandırılması gerekmektedir. O da, bu devirlerde Abbâsî halifelerinin niçin **Selçuklu Türk Hâtunları** ile evlenmede bu derece istekli ve bunu bir âdet ve gelenek hâline getirmiş olmalarıdır. Bunun şüphesiz bir çok sosyal, siyâsi ve ekonomik sebepleri vardı. Bunların başında:

I - Selçuklu Saraylarına mensup aristokrat **Türk Hâtunlarının son derece güzel, fevkalade kültürlü, saray adap ve erkânına vakıf, şahsiyetli, ina-**

dına temiz, edep ve erkan sahibi, vekar ve izzeti nefislerine düşkün, melek tabiatlı bir kadın olmaları idi. Huy ve tabiat itibarı ile böylesine asil kadınlarla evlenmek Abbâsi Halifeleri için de bir şanstı.

II - Abbâsi Halifeleri, Selçuklu Sultanları ile sosyal siyasî ve hele hele ekonomik münasebetlerini en yüksek bir seviyede tutmak istemişler ve bunun içinde çağdaş Selçuklu Sultanlarının kızı veya onların bir yakını ile evlenmişlerdir. Bu onlar için tahminlerin ötesinde önemli bir mesele idi. Bilindiği gibi, **Sultan Tuğrul Bey'den itibâren bütün Abbâsî Halifelerinin saray da dahil, büyük meblağlara ulaşan her türlü masraf ve giderlerinin tümü Selçuklu Sultanları tarafından karşılanmakta idi.** İsraf, sefâhat ve bugünün tabiri ile lüks içinde yüzen Abbâsi Halifeleri için bu kabil hanedan evlilikleri onlara inanılmaz ölçüde **maddi gelirler** sağlıyordu.

III - **Bir diğer önemli sebep de kanaatimize göre, Selçuklu Sultanlarının yaptığı eşi emsali az bulunan muhteşem düğünlerdi.** Zira düğün âdetlerinin eski çağlardan beri Türk toplumunda çok önemli bir yeri vardı. Düğün dolayısıyla hem kız hemde erkek tarafı, nerede ise tüm servetlerini ortaya koyar ve bunu eşe dosta dağıtmakta adetâ yarış ederlerdi. Hele kızın çeyizi, ta beşikten başlar, akla hayale gelmedik eşyalar, süs, zinet, takılar, altun, gümüşler, kap - kaçak vs. hazırlanırdı. Yine bu vesile ile erkek tarafına verilen hediyelerin haddi ve hesabı da yoktu. Bu bakımdan **Abbâsî Halifeleri, Türk Hâtunları ile evlenmiş olmalarından dolayı inanılması güç servetler elde ediyorlardı.** Zira dillere destan olan bu düğünlerde, Selçuklu Türk Hâtunlarının çeyizi, altın, gümüş, ziynet eşyaları, kıymetli taş ve mücevherler hilâfet sarayına ancak kervanlarla taşınabiliyordu.

Bunun yanısıra Türk Sultanlarının başta Halife olmak üzere yakınlarına ve hilâfet erkanının önde gelen şahsiyetlerine takdim ettikleri ve büyük meblağlara varan nakdi yardımlar ise bunun cabası idi. Bu kitabımızın bir çok sayfalarında bunun bizleri hayret ve dehşet içinde bırakan gerçektende baş döndürücü örnekleri vardır.

Mâmâfih bu küçük araştırma bile, İslâmî Türk tarihinin şimdiye kadar yapılan araştırma ve incelemelerin, yapılamayanlar veya yapılması gerekenler yanında ne kadar az olduğunu bir kere daha ve bütün acılığı ile ortaya koymaktadır.

Oysa tarihin derinliklerinden cennet nehirleri gibi akıp gelen ve ebediyete doğru akıp gidecek olan Türk tarihinin çok yüklü olayları ve binlerce meseleleri vardır. Bu binlerce konudan biri olan T a r i h t e T ü r k K a d ı n ı ve onun tarihi misyonu da araştırılması gereken en önemli konulardan biridir. Bu konunun da bir çok yönleri, devirleri ve safhaları vardır. Kendisini zevzek, küstah bir Çin kralına teslim etmek istemeyen, atının Türk

sınırını geçmek için attığı ilk adımla birlikte, vatan sevgisiyle dolu bağrına ilk hançeri yine kendisi saplayan ve yine kendi mukaddes vatan toprağında can veren **Mete Han**'ın şerefli eşi, devlet ananın vatan hamurunun bir bakıma mayası olan kanı, hâlâ yerlerde kalmıştır.

Bunun gibi bir yudum şehâdet şerbeti içmek ve bir vatan türküsü çağıra çağıra ölümün kucağına giden daha bir nice çilekeş, cefâkâr, fazîletli Türk anaları vardır. Onların kemikleri yattıkları yerde hâlâ sızlayıp durmaktadır. Çünkü bu Türk anaları ve isimlerini kimse bilmemektedir. Onların, gelecek nesillerin en az bir minnet borcu ödeyebilmeleri için bu tarihi fonksiyonlarını ortaya koyan hiçbir ciddi çalışma yapılmamıştır.

Gerçekte bir milleti tanımak için her şeyden önce onun anasının kim olduğunu, onun biyolojik ve fizyolojik özellikleri, beden ve ruh yapısı, milli şuuru, maşerî vicdânını bilmek gerekir. Bu bilinmeden o milleti tam olarak bilmeye, tanımaya imkân yoktur. Bu bakımdan milleti millet yapan temel unsurun altında kadının mübârek manevî varlığı yatmaktadır. Gelgör ki; **Oğuz Hanları, Mete Hanları, Alp Arslanı, Fatihi, Yavuzu** ve ulu önder **Atatürk**'ü doğuran Türk anaları ve onların sosyal ve dini duyguları, milli şuurları, hulâsa yukarda da ifade edildiği gibi tarihte **Türk kadın varlığı** hakkında hiç bir ciddi çalışma yapılmamıştır. Bu ise, tarihi aile yapımızın bin bir entrikalarla pörsütülmeye başladığı ve dejenere edilmeye çalışıldığı, böylesine belâlı ve meşûm bir devirde hemde hiç ihmal edilmieycek bir keyfiyettir.

Evet işte bu mütevâzî çalışmamız; **bu büyük boşluğu doldurmak, asırlardır nisyân denizinde boğulup gitmek üzere olan, üstelik gerektiğinde ata binen, kılınç kuşanan, yurdunu yuvasını her şeyin üstünde tutan Türk analarının, özellikle hilâfet saraylarının yaldızlı kubbeleri altında yansıyan altın seslerine kulak vermek, bir vebâlden kurtulmak, bir hakkı yerine getirmek ve onlara karşı kendi iç dünyamızın derinliklerinden kopup gelen minnet borcunu ödemek, tarih ve toplum huzurunda onların manevî varlığından özür dilemek için yazılmış bir eserdir. Çok daha açık bir ifâde ile bu Türk analarının uhravî âlem ve irfan bahçelerine atılmış bir tohumdur.**

Bu tohum bundan sonra filizlenecek ve bu yöndeki çalışmalarla tarihin şeref sayfalarına geçmiş ünlü bir çok Türk anasının manevî varlığının gölgeleneceği ulu bir çınar ağacı olacaktır. Artık onları görmek ve onlarla tanışmak, sohbet etmek isteyenler, bundan böyle bu ağacın altına gelecekler ve burada kalbleri gönülleri millet ve devlet sevgisi ile çırpınıp duran ve bunun için yaşayan bu fazîlet âbideleri Türk analarının mânevî varlık ve rûhânî kişilikleri ile karşılaşacaklar, onlarla hem - hâl olacaklardır.

Bütün bu açıklamalarımızdan sonra, burada son olarak söylemek istediğimiz bir şey daha vardır. O da, bu yeni çalışmalar bir kere daha değerlendirilmeli ve Türk tarihine kazandırılan bu yeni boyutların ışığı altında, Sel-

çuklu Tarihi; bir devre adını vermiş Türk Hâtunlarının bu çok müstesnâ tarihî fonksiyonları da nazarı itibara alınarak artık yeniden yazılmalıdır.

Aksi takdirde bu tarihî realiteler nazarı itibara alınmadan yazılan bir **Türk Tarihi**, bizim tarihî zengin büyük kültür mîrasımızı yansıtmak şöyle dursun, bu asırlardır varlığımızı kucaklayan Türk Kültürü ve büyük Türk medeniyeti içinde bir eksiklik, hemde çok önemli bir eksiklik olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Büyük Selçuklular'ın Yükseliş Devirlerinde ABBÂSİ HİLÂFETİNDE SELÇUKLU HATUNLARI

I

EL-KÂİM BİEMRİLLÂH VE HATİCE ARSLAN HÂTUN

1 — EL-KÂİM BİEMRİLLAH VE TUĞRUL BEY

A - SELÇUKLU ABBASİ İLİŞKİLERİNİN TARİHİ GEÇMİŞİNE UMUMİ BİR BAKIŞ

a — **Abbâsi Halifesinin Tuğrul Bey'le İlk Temasları :**

Büyük Selçuklular devrinde hilâfet saraylarına ilk intisab eden Türk prensesi, **Çağrı Bey**'in kızı ve değerli Selçuklu Sultanı **Tuğrul Bey**'in yeğeni **Hatice Arslan Hâtun** olmuştur. Abbâsî Halîfesi **el-Kâim Biemrillâh** (1031 - 1075), Selçuklu devlet erkanı tarafından bu yönde geliştirilen yeni politika icabı 448/1056 yılında B a ğ d a d 'ta yapılan çok muhteşem bir düğünle **Hatice Arslan Hâtun**'la evlenmiş ve bundan sonra sıhriyet bağları ile yeni bir güç ve kuvvet kazanan **Selçuklu - Abbâsî ittifakı,** hem Abbâsî Hilâfeti, hem de bütün Sünni İslam Dünyası için adetâ yeni bir dönüm noktası olmuştur.

Gerçekte **Selçuklu - Abbâsi** ilişkileri ilk defa, Selçukluların **Tuğrul Bey**'in önderliğinde **Gaznelilere** karşı kısmende olsa istiklâllerini kazanmaları ve daha etkin bir güç haline gelmeleri ile başlamış oluyordu. Geniş hilafet ülkesinin Doğu bölgelerinde yeni yeni boy gösteren ve kendilerinden sitayişle bahsedilen bu zinde güçlere, Abbâsi Halifesi **el-Kâim** 430/1038 yılında ilk defa bir elçi göndermiş, bu vesile ile onlara olan teveccühünü izhar ederek yağma ve kargaşalıklara meydan verilmemesini istemiştir (1). Bu şekilde, çok mütevazi şartlarla başlayan bu tarihi münasebetler, Selçuklu Sultanlarının yeni insiyatifi, bir kısım siyâsî evlilikler, aristokrat Selçuklu Hâtunlarının bir biri ardından hilâfet saraylarına intisabı, hülasa kız alıp kız vermelerle daha da gelişmiş, zenginleşmiş ve yeni yeni muhtevalar kazanarak, bütün canlılığı ile Abbasi Hilâfetinin yıkılışına kadar devam etmiştir (656/1258).

---

(1) Turan, O., **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,** İstanbul, 1980, s. 100. Ayrıca krş. Kitapçı, Z,. **Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey ve Abbâsî Hilâfetinin Türk Varlığı İle Fiili Bütünleşmesi,** S. Ün. S.B.E.D., Sy. 1, s. 117-121.

b — **Tuğrul Bey'in Yeni Teşebbüsü :**

Fakat bu ilk münasebetler, Selçukluların Gaznelilerin son hükümdarları **Sultan Mesud**'a karşı Dandanakan'da 431/1040 yılında kazandıkları kesin zaferden sonra daha da belirginleşmiş ve diplomatik bir mahiyet kazanmıştır. Genç Selçuklu devletinin yeni dinamik Sultanı, asıl bu zaferden sonradır ki, "Batıya" yönelmiştir. O, bú cümleden olmak üzere Abbâsî Halifesi **el-Kâim Biemrillâh**'a uzun diplomatik bir mektup göndermiş ve **"Biz Selçuklu kulları, öyle bir milletiz ki daima devlete, makam-ı mukaddes-i nübüvvetin halifelerine itaat eden ve bu makama boyun büken kimseleriz!"** (2) diyerek bundan böyle Halife ile olan ilişkileri ve yeni politikasının esaslarını beyan etmiştir. Zira bu yeni Türk devletinin kurucuları; hükümdar ve saltanat sahibi olmanın, Abbâsi Halifesinin büyük ölçüde manevi destek ve teveccühünü kazanmaya bağlı olduğunu çok iyi bir şekilde anlamış bulunuyorlardı. İşte asıl bu anlayıştır ki, onları Abbâsî Halifeleri ile diğer milletlerden farklı olarak daha bir içli dışlı olmaya, onlarla sıhriyet bağları kurmaya sevketmiştir.

Artık bundan sonra Selçuklular için yeni bir gelişme dönemi başlamıştır. Belh, Harzem, Hemedan, Cürcan ve Cibâl gibi daha bir nice ülkeleri bir biri arkasından ele geçiren bu yeni zinde güçler, daha da ileri gitmişler ve çok geçmeden **Şiî Büveyhî** devletine sınır komşusu olmuşlardır. Bu yeni ve fakat beklenmedik gelişmelerden ziyâdesiyle endişelenen Büveyhîler, Halife nezdinde teşebbüse geçerek **Tuğrul Bey**'in fetih hareketlerini durdurmasını istemişlerdir.

Çünkü Büveyhilerin bu çok ağır baskısı karşısında **el-Kâim,** büyük İslam alimi, aynı zamanda **Bağdad Baş Kadısı Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdiyi** (3), o sıralarda Cürcânda bulunan **Tuğrul Bey**'e göndermiş ve yeni fetih hareketlerine bir son vermesini istemiştir (435/1043) (4).

c — **Büveyhîler ve Tuğrul Bey :**

Bütün bunlar bir çığ gibi büyüyüp gelen Selçukluların, Abbâsi Halifesi,

(2) Abu'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus) **Abu'l-Farac Tarihi,** Çev. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1987, I. s. 299. Mevdudi, Ebü'l-Alâ, **Selçuklular Tarihi,** Çev. A. Genceli, Ankara, 1971, I, s. 160 - 161.

(3) el-Maverdi hakkında geniş bilgi için bkz. el-Hamevi, **Mu'cemul - Üdebâ,** Beyrut, XV, s. 52 - 53. Büveyhi hükümdarlarının yanında üstün bir yeri vardı. Onu aralarında mesele olan kimselere elçi olarak gönderirlerdi. es-Sübki, **Tabakatu'ş-Şafiyye,** Beyrut, III, s. 303 vd.

(4) İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih,** Beyrut, 1966. IX, s. 511. Halife Büveyhilerin bu ağır baskılarından dolayı Bağdad'ı terk etmeye dahi karar vermişti. Mevdûdî, **a.g.e.,** I. s. 173. Kafesoğlu, İ., **Selçuklu Tarihi,** İstanbul, 1972, s. 33.

hele hele Büveyhilerin nazarında ne kadar güçlü bir varlık haline geldiklerini, **"Selçuklu - Hilâfet"** ilişkilerinin kısa zamanda nasıl bir tırmanışa geçtiğini açık açık ortaya koymaktadır. Oysa bu sıralarda Büveyhilerin başında **Ebû Kâlicâr** adında bir hükümdar bulunuyordu. Haddizatında azılı bir Selçuklu düşmanı olan **Ebû Kâlicâr,** bu ilk fırsatta **Tuğrul Bey**'le bir askerî çatışmaya girmek istememiş, onunla mümkün mertebe hoş geçinmenin yollarını aramıştır.

Gerçekte **Tuğrul Bey** de aynı düşüncede yani, **Büveyhileri** karşısına almak niyetinde değildi. İki taraf arasında gerginleşen bu münasebetleri düzeltmek için yeni çareler düşünülmüş ve bunda muvaffakta olunmuştur. Zira **Ebû Kâlicâr,** iki hanedân ailesi arasında akrabalık bağlarının kurulması için yeni teşebbüslerde bulundu. O, bu cümleden olmak üzere kendi kızını **Tuğrul Bey**'e vermeyi, **Çağrı Bey**'in bir diğer kızını da oğlu **Ebû Mansur**'la evlendirmeyi teklif etmiştir. Onun bu teklifi, her iki taraf içinde uygun görülmüş ve çiftlerin düğünü kendine has bir coşku havası içinde yapılmıştır (439/1047) (5).

Mamafih bütün bunlar, yani siyâsî evlilik ve akrabalık bağları, iki taraf arasındaki münasebetlerin tamamen düzeldiği anlamına da gelmemelidir. Hele hele, **Ebû Kâlicârın** bu düğünlerden bir sene sonra vefat etmesiyle **Selçuklu - Büveyhi** ilişkileri yeniden bozulmuş ve tarafları tedirgin eden bir hal almıştır (*). Fakat **Tuğrul Bey** için asıl mühim olan, Abbâsi Halifesi ile onun siyâsi ilişkileri ve bunun normal şartlarda seyretmesi idi. Ona göre, Halife ile olan ilişkilerinde **Şii - Büveyhilerin** yeri olmamalı, onlar geri plana itilmeli, Halifenin onlara olan bağımlılığı azalmalı belkide yok edilmeli idi.

Bu ve bunun gibi, daha bir kısım siyasi mülahazalarla kafası gönlü dopdolu olan **Selçuklu Sultanı** B a ğ d a d 'a, başta halîfe olmak üzere hilâfet erkânına takdim edilmek için çok kıymetli hediyelerle birlikte bir elçilik heyeti göndermiştir (6). Heyet herhangi bir siyâsi meseleyi halletmek için değil, iki tarafın birbirleri ile yakınlıklarını temin etmek yeni bir sevgi ve saygı köprüsü kurmak için gönderilmişti. İleride bu yakınlık ve hürmet siyasi yakınlığı, siyasi yaklaşma ihtiyacı ise sıhriyet ve akrabalık kurmanın temelini atacaktır.

---

(5) İbnü'l-Esir, el-Kâmil, IX, s. 536, Sıbt, **Mirâtü'z-Zaman, fi Târihi'l-A'yân,** nşr. A. Sevim, Ankara, 1968, s. 1.

(*) Ebû Kalicâr'ın ölümünden sonra oğulları arasında devletin bölünmesi pahasına da olsa bir taht kavgası başlamış ve bunlardan Ebû Ali Key Hüsrev en sonunda Tuğrul Bey'e sığınmıştır. Tuğrul Bey ileride bunu bir koz olarak kullanmayı düşünmüş, ona yakınlık göstermiş, hatta daha da ileriye giderek Ebû Ali'yi, kendi akrabasından bir kızla evlendirmiştir. İbnü'l-Esir, IX, s. 245.

(6) İbnü'l-Esir, IX, s. 250. Bkz. Kitapçı, Z., **a.g.mk.,** s. 119.

d — **Şiî Büveyhilerin Yıkılışı :**

Biemrillâh değil, onların şahsında İslam Hilâfeti ve Selçuklu Saltanatının letinin azamet ve gücünün genişlediği ölçüde Bağdad'a hâkim **Şiî - Büveyhîler**'in huzursuzluğu da artıyor **Sünni - Şiî** mücadelesi de içten içe şiddetleniyordu. Selçukluların, sınırlarını genişletmeleri ve bir asırdan fazla bir zamandır Şiî - Büveyhîler'in hâkimiyeti altında olan bir çok bereketli toprakları kendilerine ilhak etmelerinden en çok rahatsız olanlardan biri de o sıralarda Irak ve havalisinde bulunan bütün Türk birlik ve askerlerine komuta eden Şiî, Türk asıllı general **Arslan el-Besâsîrî** idi.

Arslan el-Besâsîrî, Halifenin yeni bir destek ve güç arayışı içinde olduğunu farkedince ona karşı tutumunu değiştirmiş hatta daha da ileri giderek **el- Kâim** ve onun baş veziri, **Reisürrüesayı** hapsettirmiştir. Artık asırlardır ayakta duran **Sünnilik** çökmüş, onun yerine **Şülik** kâim olmuştu.

Şiî - Büveyhilerin elinde hor hakir bir şekilde bir esir gibi yaşayan Abbâsi halifesi, bu feci durumdan bir çıkış yolu bulmak ümidiyle Selçuklu Sultanını, Bağdad'a davet etmeyi düşünmüştür. O, bunun, için Sultan'a bir çok heyetler göndermiş hatta bu daveti kabul ettiği taktirde kendisine halife tarafından 300.000 dinâr nakit ihsanda (7) bulunulacağı dahi ifâde edilmiştir. Kaynaklarda Abbâsi Halifesinin **Tuğrul Bey**'i dört defa Bağdad'a davet etmiş olduğu yazılmaktadır.

Diğer taraftan **Tuğrul Bey**, Bağdad'ta olup bitenleri yakından takip ediyordu. **el-Besâsîr**'in bu aşırı hareketleri onun bir an önce karar vermesine yol açmış, en sonunda Halifeye, başında kendi saltanat alameti yani **ok - yay** işareti (bir nevi tuğra) bulunan bir mektup yazarak Bağdad'a gelmek üzere olduğunu bildirmiştir. Bu mektubunda Türk Sultanı; **Hz. Muhammed'e hizmetle şeref kazanmak, hac yollarını bedevi Arapların şerrinden koruyarak yol emniyetini sağlamak, asileri tenkil etmek, Mısır ve Suriye şaşkınları (Şiî Fatimiler) ile savaşmak, onların kökünü kurutmak arzusunda olduğunu bildiriyordu** (8).

Bu bir bakıma Selçuklu Sultanı ile Abbâsi Halifesinin fiili, tarihi yaklaşması için atılan ilk adım olmuştur. Gerçekte; İslamın taht şehri Bağdad'ta karşılaşacak ve birbirleri ile kucaklaşacak olan **Tuğrul Bey** ve **el-Kâim Biemrillâh** değil, onların şahsında İslam Hilâfeti ve Selçuklu Saltanatının birleşmesi, bütünleşmesi, **Sünni doktirinin** yeniden ve çok daha güçlü bir şe-

(7) Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam**, Haydarabat, 1359, S. VII, s. 163. el-Bundarî, İmâdü'd-Dîn, **Zübde-tü'n-Nursa**, Çev. K. Burslan, İstanbul, 1943, s. 9. er-Râvendî, **Rahatü's-Sudûr**, Çev. A. Ateş, Ankara, 1957. I. s. 105. İbni Kesir, el-Bidâye. Mısır, 1932. XII. s. 69.

(8) Kitapçı, Z., Tuğrul Bey İçin Bağdad'ta Yapılan Hilâfet Merasimi, **Türk Dünyası Tarih Dergisi** (T.D.T.D.), İstanbul, 1987. no. 3, sf. 3.

kilde iktidara gelmesi idi. Konuya bu açıdan bakıldığında, **Tuğrul Bey**'in B a ğ d a d 'a doğru yürümesine hiç bir güç ve kuvvet mani' olamazdı.

Olayların siyâsi yönü üzerinde durmak ve geniş geniş yorumlarda bulunmak bizim konumuzun dışındadır. Hemen şunu ifâde edelim ki **Tuğru Bey,** Türkmen boylarından oluşan ve içinde bu günün tabiri ile bir nevi tank görevi yapan 18 de filin bulunduğu 120.000 kişilik muazzam bir ordu ile B a ğ d a d 'a yürümüştür (1055). Şehrin umumî surlarının dışında karargâh kuran **Tuğrul Bey** ve ordusunun karşısına kimse çıkamamış, dünün tâcsız kralı Şiî zorbalar, başta **el-Besâsîri** olmak üzere her biri bir tarafa kaçmış ve neticede Türk Sultanı, bir asırdan fazla İslam dünyasının kalbinde pis bir hançer gibi saplanıp duran **Şii Büveyhi** tahakkümüne de son vermiştir (9).

Burada işaret edilmesi gereken bir husus daha vardır. O da ne yazıkki, Abbâsi Halifesinin İslam Dini, hilâfet ve saltanatın hayrına olan bu gelişmelerden pekte memnun kalmamış olmasıdır. O, Selçuklu Sultanının karşısında güçsüz, zayıfda olsa Büveyhilerin ayakta kalmasını istiyordu. Abbâsi Halifesinin, **Şii Büveyhileri** Sünni doktrinin gerçek temsilcilerinin karşısında bir denge unsuru olarak kullanmak istediği anlaşılmaktadır. O bu hususta daha da ileri gitmiş, anlaşılması zor bir nedenle **Tuğrul Bey**'e serzenişlerle dolu bir mektup yazmış, hattâ bununla da yetinmiyerek Sultanın Bağdadı terk etmesini istemiştir. Aksi takdirde Abbâsi Halifesi, Tuğrul Bey'e kendisinin **Bağdad'tan çekip gideceği tehdidinde** bile bulunmuştur (10).

Birbirinin arkasından sökülüp gelen bu talihsizlikler ve izâh edilmesi zor, garip olaylar yüzünden beklenilenin tam aksine **Halife** ve **Sultan** ilişkileri inadına bozulmuş ve nerede ise kopacak bir hale gelmiştir. Bu ilişkilerin siyâsi bir buhrana dönüşmemesi, süratle yeniden restore edilmesi ve daha sıhhatli bir zemine oturtulması gerekiyordu. İşte, bundan sonraki sayfalarda çok daha geniş bir şekilde üzerinde durulacak olan **Hatice Arslan Hâtun**'un, Halife ile olması bile, Onun en yakın çevresinden biri, oğlu **Zahîretü'd-Din** ile evlenmesi ve Abbâsî saraylarına intisâb etmesi, her iki taraf içinde büyük tehlike çanlarının çaldığı, herkesin kısır politik çekişmeler ve küçük hesaplar peşinde koşuştuğu meşum kara günlerde gündeme gelmiş ve netice de **Hilâfet** ve **Saltanat** ilişkilerinide yeni bir dönemin başlamasına sebeb olmuştur.

---

(9) Bütün bu gelişmeler için bkz. Sıbt, s. 4 vd. Sümer, F., **Oğuzlar,** Ankara, 1972, s. 97. Mahmud S. F. A. **Short History of İslam,** Karachi, 1960, s. 150. Hitti, Ph. K., **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi,** Çev. S. Tuğ, III. s. 747. Zetterteen, K. V. Büveyhiler, İ. A. II. s. 844. Kafesoğlu, İ., a.g.e., s. 38. Brockelman, C., **İslam Milletleri Tarihi,** Çev. N. Çağatay, Ankara, 1964, s. 161.

(10) Hammâde, M. Mahir, el-Vesâikü's-Siyasiye ve'l-İdariye, Beyrut, 1985, s. 425. İbnü'l-Esir, IX. s. 612.

B - TUĞRUL BEY'İN YENİ POLİTİKA ARAYIŞI : SİYÂSÎ EVLİLİKLER

a — **Eski Türklerde Siyâsî Evlilikler :**

Gerçekte Abbâsî Halîfelerinin bu tutarsız durumu ve hiçte beklenmedik davranışları, **Tuğrul Beyi,** Hilâfet ve Saltanat ilişkilerinin kolay kolay bozulmaması ve daha sağlam bir zemine oturtulması için yeni bir politika arayışına sevketmiştir. Onun bu yeni arayışları içinde; **Sultan ile Halife'nin arasını bozmak isteyen fitne ve fesad ehline fırsat vermemek, hâlâ B a ğ d a d ve çevresinde büyük bir varlık olan Şiilere karşı Halifeyi tam anlamı ile kendi safına alarak yek - vücûd ve daha kuvvetli görünmek, belki bütün bunlardan daha da önemlisi, hem kendisinin diğer hükümdarlar nazarında nüfuz ve saltanatını artırmak, hemde Selçuklu Türklerini hilâfet câmiasında daha sevimli ve üstün bir hâle getirmek ve** R. Grousset'in ifâdesiyle **"Türk Sultanlığı ile Arap - Halîfeliğini bir daha çözülmiyecek bir şekilde birleştirmek"** (11) gibi daha bir nice yüce hedefleri vardı. Nitekim Sıbt, **"Sultan Bağdad'a geldiğinde padişahlara yakışır bir şekilde halife ile olan münasebetlerini düzeltmek istedi"**, derken Onun bu yüce ve son derece hayırhah gayelerini kasd etmiş olsa gerektir (12).

Bu şekilde, daha bir çok güzel gayelere hizmet ve ulu hedeflere ulaşmak için yola çıkan **Tuğrul Bey,** kadim bir Türk geleneğine uyarak Halîfe ile ilk fırsatta sıhriyet bağları kurmak ve siyâsî evlilikler yoluyla iki hânedân ailesi arasındaki soğuklukları gidermek, **Hilâfet** ve **Selçuklu** erkânını birbirine yaklaştırmak ve iki hânedân ailesini daha samimi ve evliliğin kutsal bağları ile birleştirmek, bütünleştirmek istemiştir.

Bilindiği gibi eski **Türkler** komşu ülke ve devletlerle olan siyâsî ittifak ve dostluklarını güçlendirmek için, hânedan evliliklerine büyük önem vermişler ve bunda büyük ölçüde başarılı da olmuşlardır. Uzun asırları kapsayan zengin **Türk Tarihi** içinde bu kız - alıp verme olaylarının birbirinden ilginç bir çok güzel örnekleri vardır. Meselâ bu cümleden olmak üzere, **Gök - Türkler** devrinde **Türk Hâkanı**'nın kızı **Hâtun,** İran Kisralarından **Husrev**

---

(11) Grousset, R., **Bozkır İmparatorluğu,** Çev. M. R. Uzmen, İstanbul, 1980, s. 157. Krş. Barthold, W., **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler,** Ankara, 1975. s. 150. Hasan İ. H., **Tarihu'l-İslâm,** Kahire, 1958, IV. s. 306.

(12) Sıbt, Mirat, s. 2.

Perviz ile evlenmiştir (13). Bu siyâsî evlilik, iki devlet arasında bozulmaya yüztutan siyâsî ilişkilerin düzeltilmesinde önemli, yapıcı bir unsur olmuştur. Tıpkı bunun gibi, **Anûşirvânda** çağdaş **Türk Hakanının** kızı ile evlenmiştir (14). **el-Musûdi** bu Türk prensesinin adının **Fâkım** olduğunu kaydetmektedir. Daha sonra İran tahtına oturan oğlu **Hürmüz** ise işte bu Türk Hâtununun oğlu idi (15).

Bu kadîm Türk geleneği, bundan sonraki sayfalarda çok daha etraflı bir şekilde görüleceği gibi, Selçuklu Türklerine de geçmiş, onların yüksek teşkîlât gücü ve devlet hayatında çok önemli bir başarı faktörü olmuştur. Gerçekte siyâsî evlilik ve bu yolla çevre hükümdâr, özellikle Abbâsî Halîfeleri ile kurulan sıhriyet akrabalıkları, **Büyük Selçuklular** devrinin en ilginç özelliklerinden birini oluşturmaktadır.

Selçuklu Sultanları, komşu devlet ve hükümdarlarla siyâsî münasebetlerinin bozulduğu, veya onlarla yeni yeni dostluk ve ittifaklar kurmanın gerekli olduğu dönemlerde, bunun yeni bir inisiyatif bir siyasi manevra gücü olarak kullanmışlar ve onlarla akrabalık bağları kurarak bu münasebetlere yeni yeni boyutlar ve daha zengin bir muhteva kazandırmak istemişlerdir.

b — **Selçuklularda Siyâsî Evliliklere Genel Bir Bakış :**

Bu bakımdan Selçuklular, başta halifelerle olan siyâsi evlilikler yanısıra bir çok mahalli hanedanlar, Turan ülkelerinin hükümdar aileleri, bir çok Arap kabile şeyhleri, askeri ve mülki idârenin önde gelen müessir şahsiyetleri ile aynı şekilde sıhriyet akrabalıkları kurmuşlar, devlet idâresinde bunu müsbet bir politika olarak kullanmışlardır. Selçuklular bu yönleri ile diğer

---

(13) el-Cahız, **Fezailü'l-Etrak,** (Resailü'l-Cahız, tah. A. M. Harun, Kahire, 1964. I. s. 82. es-Seâlibi, **Letâifü'l-Maarif,** Mısır, 1960, s. 64. Ne garib bir gelişme dir ki, bu hatunun oğlu olan **Şirâveyh, Pervizden** sonra İran tahtına oturmuştur. İşte bu asil Türk hatunun soyundan gelen bir prenses daha sonra çeşitli yollarla Emevi saraylarına intisab etmiş ve ondan Emevi halifelerinden biri olan **Yezid b. el-Velid** dünyaya gelmiştir. **Yezid,** Türk hakanına intisab etmekten herzaman iftihar duymuş ve bunu şiirlerinde şöyle haykırmıştır:

"Ben önüme ve arkama doğru ok atıyor ve hırçın taylar üzerinde yalçın kayalıklardan iniyorsam buna şaşmamak gerekir.

Şunu bil ki; benim ceddim Hakandır. Onun engin ovalar ve yüksek dağlarda neler yaptığını bir düşün."

Daha geniş bilgi için bkz. Kitapçı, Z., **et-Türk fi Müellefâtı'l-Cahız,** Beyrut, 1972, s. 103.

(14) el-Mesudi, **Mürucü'z-Zeheb,** tah. M. M. Abdü'l-Hamid, Mısır, 1964, I. s. 265.

(15) el-Mesudi, I. s. 280. وامه فاقمر بنت خاقان ملك الترك krş. el-Mukeddesi, K., **el-Bed va't-Tarih,** Nşr. Huart, Paris, 1899 - 1919. III. s. 168.

Türk kavimleri ve hele hele **Osmanlılar**dan ap-ayrı bir özellik taşımaktadırlar.

Bunlardan meselâ; **Kâküyiler, Ukayliler,** hatta **Büveyhiler** gibi, bir kısım yerel hanedan aileleri ve Arap kabileleri bu kabil siyasi evlilikler yoluyla Selçuklulara bağlanmış, bunlarla çok sıkı dostluk münasebetleri kurulmuştur. Yine bunun gibi Büyük Selçuklu Sultanı **Alp Arslan,** Karahanlılardan **Yusuf Kadir Han**'ın kızı **Şâh Hâtûn** ile evlendiği gibi, **Alp Arslan**'ın biricik oğlu **Melikşah** ise Tûran ülkesi hükümdarlarından Karahanlı, **İbrahim Tamgaç Han**'ın kızı **Celâliye Hâtun** olarakta şöhrete ulaşan **Türkân Hâtunla** evlenmiştir (16).

O Türkân Hâtun ki; aklı, zekası, olaylara nüfuz etme gücü gibi yüksek kabiliyet ve dehası ile **Melikşâh** ve ölümünden sonra Selçuklu tahtının gerçek bir **imparatoriçesi** olmuş, bir çok askeri, siyâsi ve sosyal olaylara hem de cesaretle yön vermiştir (17). Bunların arasına **Sultan Sancar'ı** (1117 - 1157) da ilâve etmemiz gerekmektedir. Son Selçuklu Sultanı **Sancar** da, Karahanlı Hükümdarlarından **Arslan Han**'ın değerli kızı **Türkân Hâtunla** evlenmiştir (18). O da emsâli bir Türk anası gibi, üstün medeni vasıfları yanısıra steplerde, at sırtında yetişmiş ulu bir Türk Prensesi idi. Gerektiğinde çok güzel kılınç kullanırdı. Nitekim **Sancar**'ın **Karahitaylara** karşı yaptığı savaşlarda bu Türkân Hatun, sol-cenah komutanı olmuş ve çok büyük kahramanlıklar göstermiştir (19). Mâmâfih, Büyük Selçuklular devrinde bu kabil siyâsi evliliklerin çok daha zengin misallerini bulmamız mümkündür.

c — **Hatice Arslan Hâtun'un Zahiretü'd-Din ile Sözleşmesi :**

İşte **Tuğrul Bey**, daha açık bir ifade ile İmparatorluk devrinin Selçuklu devlet ileri gelenleri, **Abbâsî Hilâfeti** ile **Selçuklu Saltanatı** arasında gittikçe bozulan ve nerede ise siyasi bir buhrana doğru giden bu münasebetleri düzeltmek, hatta onu daha da geliştirmek, hilâfet ve saltanatı daha da uyumlu çalışır bir hale getirmek için aynı yola başvurmuşlar yani Selçuklu hanedan ailesinden bir kızın Hilafet ailesinden biriyle evlendirilmesine karar vermişlerdir.

---

(16) Selçuklularda siyasi evlilikler için bkz. Merçil, E., **İslamdan Sonra Türklerde Kadın,** Tercüman Gazetesi, Kadın Ansiklopedisi, s. 472 - 479.

(17) Türkân Hâtun hakkında geniş bilgi için bkz. Kitapçı, Z., **Türkân Hâtun ve Selçuklu Saraylarındaki Talihsiz Taht Mucâdelesi,** S. Ü. Eğt. F. Derg., 1990, Sy. 4. s. 33.

(18) Köymen, M. A., **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,** Ankara, 1984. II. s. 332.

(19) Köymen, M. A., a.g.e., s. 332.

Bilindiği gibi **Tuğrul Bey**, İslâmi kaynakların tabiriyle **"akim"** bir Sultan idi. Aristokrat tabakaya mensup bir çok kadınla evlenmiş olmasına rağmen bir türlü çocuğu olmamıştı. Ama onun yanı başında kardeşi, Selçuklu devletinin bir nevi **Tonyukuk Hanı**, Tuğrul Beyin sağ kolu, devleti kılıcının gölgesi altında tutmaya çalışan **Çağrı Bey** vardı. **Çağrı Bey**'in ise bir çok erkek ve kız çocuğu dünyaya gelmiş ve bunlardan birisi de **Hatice Arslan Hâtun** idi (*). Selçuklu devlet erkânı bu yönde yapılan uzun müzakerelerden sonra **Dâvûd Çağrı Bey**'in, şahsiyetli, edeb erkân sahibi, fevkâlâde güzel ve dindar kızı bu **Hatice Arslan Hâtun**'un, Abbasî Halifesi **el-Kâim Biemrillâh**'ın oğlu, hilâfetin yegâne vârisi veliahd **Zahiretü'd-Din** ile evlenmesi ve bunun içinde gerekli teşebbüslerin yapılmasını uygun görmüşlerdir.

d — **Türk Tarihinden İlginç Bir Sayfa; Katru'n-Nedâ Hâtun :**

Ne ilginçtirki tıpkı buna benzer bir olayda Mısır, **Tolonîler Devletinin** büyük hükümdârlarından **Humaraveyh** ile **el-Mutazıd** (892 - 902) arasında görülmektedir. Millî tarih zenginliği ve sosyal kültür hayatımızın bütünlüğü ve devamını yansıtması bakımından kısa da olsa, bu asrın olayını burada zikretmeyi uygun gördük. Şöyle ki:

Mısır'da ki **Türk Kölemenler Devleti**'nin kurucusu **Tolonoğlu Ahmed**'in vefâtından sonra, onun yerine oğlu **Humaraveyh** geçmişti (270/883) (20). **Humaraveyh, Kuranî** bir ifâde ile **"mülk-ü Mısra"** (21) varis olduktan sonra tarihi Türk geleneğine uygun olarak hareket etmiş, Bağdad'la hoş geçinmek için, dini yaşayışı, hayâ, edeb ve erkân gibi üstün meziyetleri nefsinde toplamış **Katru'n Nedâ** veya **Bedru'd-Dücâ** lâkabuyla maruf biricik güzel kızı **Esmâ Prensesi**, Abbâsî halifelerinden **el-Mu'tazıd Billâh** (902/908)'ın yine faziletli Türk anası **Çiçek Hâtun**dan doğma oğlu veliahd **Ali** ile evlendirmek istemiştir.

Humâraveyh'in bu isteğine vakıf olan **el-Mu'tazıd** bundan fevkalade mütehassis olmuş ve beklenmedik bir karşı teklifte bulunarak aynen şöyle demiştir:

"— Madem Humâraveyh bizimle şerefyâb olmak istiyor! O halde ben onun şerefini daha da yükselteceğim ve kızı Katru'n-Nedâ ile kendim evleneceğim!"

Nitekim öyle de olmuş, **Katru'n-Nedâ, Saba Melikesi Belkıs**'ı kıskandıracak bir ihtişam ve debdebe ile Mısır'dan Bağdad'a gelmiş, **el-Mu'-**

(*) **Arslan kelimesi,** Selçuklu aristoklarının fazlaca rağbet ettiği isim ve lakablardan biri olmalıdır. **Alp-Arslan** (Lakabdır), **Kara Arslan** vs. gibi.

(20) Tolonoğulları hakkında bkz. Altundağ, Ş., **Tolunlular,** İ. A. XII./I. s. 430-438. el-Balavî, Abdullah b. Muhsin, **Şîrat ü Ahmed b. Tolun,** nşr. M. K. Ali, Şam, 1938. Hasan, A. İ., Mısır fi'l-Usûri'l-Vusta, Kahire, 1949. Corbett, **The Life And Works of Ahmed b. Tulun,** JRAS, 1891, s. 527 vd.

(21) **Kur'an-ı Kerim,** ez-Zuhruf, 43.

tazıdla tarihte eşi emsâli görülmemiş bir düğün merasimi ile evlenmiştir. Onların dillere destan mutlu bir hayat yaşadıklarını bütün tarih kitapları kaydetmektedir (22).

e — **Halifenin Verdiği Büyük Resmi Kabul :**

Görüleceği gibi **Tuğrul Bey**'in bu meseleside aynen öyle olmuştur. Fakat **Zahiretü'd-Din,** garib bir talihsizlik sonucu daha bu iş tasarı safhasında iken vefât edince konunun asıl muhatabı **el-Kâim Biemrillâh** olmuştu. **Halifeye** gelince, **Tuğrul Bey**'in şahsına ve Abbasi hilâfetine karşı ifâ ettiği köklü hizmetlerinden dolayı büyük bir minnet borcu içinde idi. **Halife** bu fırsatı çok iyi bir şekilde değerlendirmiş ve **Tuğrul Bey**'in nezdinde temaslarda bulunmak üzere elçiler göndererek **Hatice Arslan Hâtunla** bizzat kendisinin evlenmek niyetinde olduğunu söylemiştir. Nitekim **İmâdüd'd-Din el-Isfahanî,** bu mesele ile ilgili olarak yaptığı güzel bir yorumunda aynen şöyle demektedir;

"Halifenin bundan asıl maksadı, Tuğrul Bey'i ululamak olduğu gibi, bu rabıta ile düşmanlara aralarındaki dostluğu bozmaya fırast vermemek istiyordu." (23).

İmâdü'd-Din'in bu fevkalâde isabetli yorumlarına katılmamak mümkün değildir. Zirâ; **Abbâsi Halifesi el-Kâim Biemrillah, Tuğrul Bey**'i, B a ğ d a d 'a çağırmış, Onu çok muazzam bir merasimle istikbal etmiştir. O, Halifenin nazarında; **"Emiru'l-Müminininin Ortağı", "Doğu ve Batının Yegâne Sultanı", "Dinin Direği"** idi. Bundan böyle hilâfet ülkelerinin mihrab ve minberlerinde Onun ismi, **Halife**den sonra bu tantanalı ünvanlarla yâd edilecekti (24).

Türk tarafı Halifenin bu arzusunu pek tabiî olarak olumlu karşılamıştır. Bundan sonra Halife, hem bu meseleye berraklık getirmek hem de konuyu bütün yönleri ile, ele almak ve konuşmak için **Dâru'l-Hilâfe**'de bir resmî kabul, muhtemelen bir ziyâfet vermiştir (448/1056) Halîfenin resmi kabûlüne iki aileyi temsil eden seviyeli kimseler yanısıra, bir çok devlet adamı, yüksek rutbeli komutan, alim ve fakihler de katılmışlardır.

Başta **Sıbt** olmak üzere, **İbnü'l-Esir, İbnü'l-Cevzi** ve **İbni Kesir** gibi daha bir çok İslâm Tarihçileri, **Halifenin** verdiği söz konusu resmî kabul, buna katılan kimseler, hele hele **Hatice Arslan Hâtun**'un nikah merâsimi hakkın-

---

(22) Bu konularda bizim **"Mukaddes Çevreler ve İslam Hilafetinde Türk Hatunları"** konusundaki ciddi çalışmamızda çok daha geniş bilgiler verilecektir. Ayrıca daha geniş bilgi için bkz. İbni Hallikan, **Vefayatü'l-Ayan,** Kum/İran, 1374, II. s. 249 - 250. el-Mesûdî, **Mürucü'z-Zeheb,** IV, s. 234. İbni İyaz M. b. Ahmed, **Bedaiu'z-Zuhûr fi Vekâiu'd-Duhûr,** tah. M. Mustafa, Kahire, 1982, I. s. 171. 172. İbni Kesir, **el-Bidaye,** XI. s. 66. M. Zihni Efendi, **Meşâhiru'n-Nisâ,** nşr. B. Çetiner, İstanbul, 1982, II. s. 158 - 159.

(23) el-Bundari, **Zübdetü'n-Nusra,** s. 8. Abul-Farac Tarihi, I., s. 308. Sıbt, s. 2.

da tahminlerin ötesinde geniş ve doyurucu bilgiler vermişlerdir. Bütün bunlar, **Hatice Arslan Hâtun**'un nikahı ve dolayısıyla iki Hânedan ailesinin yakınlaşmasına devrin ileri gelenleri yanısıra, çağdaş İslâm Tarihçileri ve aydın tabakanında ne kadar önem verdiklerini göstermektedir.

f — **Hatice Arslan Hâtun'un Nikâh Merâsimi :**

Bu rivâyetlerin genel değerlendirilmesinden anlaşılacağı üzere, **Hâlife**'nin, **Dâru'l-Hilâfe**de verdiği büyük resmi kabul son derece samimî bir havada geçmiş, nikah ve mihir meseleleri üzerinde mutabakat sağlanmış ve **Hatice Arslan Hâtun**'un böyle bir çok ulu kişilerin hazır bulunduğu yüce bir toplantıda **Halife** ile nikahı kıyılmıştır.

Nikâh merâsiminde Türk tarafını Sultanın yetenekli veziri **Amidü'l-Mülk el-Kündürî, Halifeyi** ise onun baş veziri, Reîsü'r-Rüesâ **Ebü'l-Kâsım el-Mesleme** temsil ediyordu (25). Tuğrul Bey, bu merâsime katılmamıştı. Ancak kaynaklarımızın bildirdiğine göre, söz konusu merâsimde Selçuklu Devletinin ileri gelen eşraf ve ayanı, bir çok yüksek rutbeli Selçuklu Türk komutan ve askeri erkânı yanısıra, Nakîbü'n-Nukabâ **Ebu Ali b. Temmam**, Alevîlerin nakibi **Adnan b. eş-Şerif er-Radî**, devrin başkadısı şöhretli İslâm alimi **el-Mâverdî** gibi, Abbâsî toplumunun en gözde şahsiyetleri ve bir çok alim, fakih, düşüncesine itibar edilen daha bir nice kimsede hazır bulunmuşlardır. Nikâh merasimine **Sünnî, Şii** ve **Alevî**'lerin en yüksek temsilcilerinin katılmalarının ayrı bir anlamı vardı. Bu onların da iki hânedan ailesinin yaklaşması ve **Halifenin, Hatice Arslan Hâtunla** evliliğini tasvip ettikleri anlamına geliyordu.

Evet, **Dâru'l-Hilâfe**'nin "B â b ü ' n - N e v b e" salonunda bütün bu ön hazırlıklar bittikten sonra **Reisü'r-Rüesâ**, Halifeye bir haberci göndererek nikâh merasimine teşrif buyurması ve saraydan kim isterse bu merâsime katılabileceğini bildirmiştir. **Halife** toplantı salonuna teşrif ettiğinde **Reisü'r-Rüesâ**, büyük bir edeble ayağa kalkmış ve orada bulunan Türk aristokrat ve devlet erkânını göstererek;

"— Allah efendimiz, Müminlerin Emirinin hilâfetini uzun etsin! Bunlar Doğu ehlinin büyükleridir, burada toplanmışlardır. Halifeye sonsuz düa ve şükranları vardır!" demiş ve parlak bir nikâh konuşması yapmıştır (26).

---

(24) Kitapçı, Z., **Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey İçin Bağdad'ta Yapılan Hilâfet Merâsimi**, T.D.T.D. Mart, 1987, no. 3. Turan, O., **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi**, İstanbul, 1966. I. s. 171. Köymen, M. A., **Tuğrul Bey Ve Zamanı**, İstanbul, 1976. s. 293. Sümer, F., **Oğuzlar**, Ankara, 1972. s. 197. **Ahbaru'd-Devle es-Selçukiye**, Çev. N. Lugal, Ankara, 1943. s. 12 - 13. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 39.

(25) İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam**, VIII. s. 170. İbnü'l-Esir, IX. s. 617.

(26) Sıbt, s. 2.

Bundan sonra asıl nikâh merasimi başladı. Bu cümleden olmak üzere, **Tuğrul Bey**'in veziri **Amîdü'l-Mülk** elinde koca bir topuz olduğu halde ayağa kalktı, aynı güzel sözlerle, mukabelede bulundu. Bunun üzerine **Reisü'r-Rüesâ, Halifeye** dönerek;

"— Eğer yüce efendimiz kabul buyurub "evet" derlerse bu nikâhı kıyacağım!" dedi. O zaman **Halife** büyük bir gönül ferahlığı ile;

"— Biz bu nikâhı bu mihir üzere kabul ettik. Allah bizim ve sizin için nikâhı kurtuluş ve hayra vesile kılsın!" demiştir. Böylece, Hilâfet sarayının zengin dekoru içinde kıyılan tarihi nikah merasimi bitmiş ve toplantı da dağılmıştı. Ayrıca **Hatice Arslan Hâtun**'un mihri, kaynakların ittifak edercesine bildirdiğine göre 100.000 dinâr (85 milyar TL.) olarak tesbit edilmişti (27).

g — **Hatice Arslan Hâtunun Düğünü :**

Fakat, B a ğ d a d 'ta yapılan bu muhteşem nikâh merasimi sırasında **Hatice Arslan Hâtun** şüphesiz H e m e d â n 'da bulunuyordu. Nikâh, Onun gıyabında kıyılmıştı. Bundan sonra **Sultan, Mübârek** adındaki güvenilir bir adamını hemen, H e m e d â n 'a göndermiş ve **Hatice Arslan Hâtunu, Halifenin** müstakbel eşinin hemen B a ğ d a d 'a gelmesini istemiştir. **Mübârek,** H e m e d â n â bu yılın **Sefer** (Nisan) ayında gittiği halde, gelinin B a ğ d a d 'a intikali ancak **Şâbân** (Ekim) ayında (448/1056) mümkün olmuştur.

Düğün ve yol hazırlıkları, kızın çeyizinin emniyetli bir şekilde nakli, H e m e d â n 'dan B a ğ d a d 'a kadar uzanan yol boyunca verilen konaklamalar nazarı itibara alındığında, aradan geçen bu altı aylık sürenin fazla bir zaman olmadığı görülecektir.

Hatice Arslan Hâtun bu şekilde B a ğ d a d 'a geldikten sonra düğün hemen başladı. Düğün sırasında **Sultan** askerî erkânı, kadılar şehrin eşraf ve ayanını, ileri gelen bir çok kimseler, büyük tüccarları sarayına çağırdı. İlgililer onlara, gelinin odalar dolusu, dağlar gibi yığılıp kalan ceyizini gösterdi. Bunları görenler hayret ve dehşet içinde kalmışlardı. Şimdiye kadar onların bir benzeri daha görülmemişti (28).

Bunlar arasında deve ve katırlara yüklenmek için hazır, yük yük elbiseler, altın ve gümüşten yapılmış kap-kacak denkleri, sayısız altın, gümüş, yâkut ve kıymetli mücevherler vardı. Bütün bu akıl almaz eşyalar **Şaban** ayının bir pazar günü (Ekim/Kasım) deve ve katırlara yüklenerek muazzam bir kafile halinde Selçuklu sarayından alınmış ve **el-Mamura Sarayına**

---

(27) el-Hüseynî, Sadru'd-Dîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nasır, **Zübdetü't-Tevârih,** tah. M. Nuru'd-Din, Beyrut, 1985. s. 58. el-Bundari, **Zubde,** s. 9. **Ahbaru'd-Devle es-Selçukiyye,** s. 12 - 13. İbnü'l-Esir, IX. s. 617. İbni Kesir, XII. s. 68. Sıbt, s. 2. İbnü'l-Cevzi, VIII. s. 170.

(28) Sıbt, s. 2.

nakledilmiştir. Ayrıca bu düğün alayına, son derece süslü atlara bindirilmiş ve üzerlerinde ipek şallar, kıymetli elbise ve atkılar bürünmüş birbirinden güzel 80 Türk kızıda eşlik ediyordu. Bunlar **Hilâfet Sarayınada Hatice Arslan Hâtun'a** arkadaşlık, nedimelik edeceklerdi (29).

Hatice Arslan Hâtunun çeyizleri bu şekilde nakledildikten sonra, şimdi sıra gelinin evden çıkarılmasına gelmişti. Bunun içinde **Reisü'l-Rüesâ** büyük bir edeble Sultanın huzuruna geldi ve **Halife**'nin;

"Allah emânetleri ehline ulaştırmanızı emrediyor!" anlamındaki Kuranî mesajını bildirdi (30). Şimdi sıra, **gelinin** Selçuklu Sarayından alınmasına gelmişti.

h — **Hatice Arslan Hatun Halifenin Huzurunda :**

Gelini çıkarmak için gelenler arasında Halifenin bizzat kendi anası da vardı. Gelin başta **el-Kâim**'in anası olmak üzere hilâfet erkânı tarafından bir akşam üstü **Dâru'l-Memeleke**, diğer bir ifâde ile Selçuklu Sultanlarının B a ğ d a d 'ta ki muhteşem sarayından alınarak D i c l e N e h r i yoluyla Hilâfet Sarayına getirildi. Diğer taraftan D i c l e N e h r i 'nin iki kıyısına bir çok çadırlar kurulmuş ve halk sonsuz bir coşku ile düğün şenliklerine katılarak gülüp eğleniyorlardı.

Gelin alayı **"Babü'l-Gurbe"**den geçerek hilâfet sarayına geldi. Alayda Sultanın baş veziri **Amîdü'l-Mülk**, Sultanın yakın çevresinden bazı kimseler de vardı. **Vezir, Halife** ile kucaklaşmış ve Sultan namına **Geline** lutuf ve iyilikle muamele edilmesini istemiştir (31). Bndan sonraki gelişmeler hakkında geniş bilgiler veren **Sıbt**, bize bu konuda şunları nakletmektedir;

"Gelin, Halifenin bulunduğu odaya getirildi. Onun huzurunda defalarca yerlere kapandı. Halife, Onu yanına aldı ve dibindeki bir kürsüye oturmasını işaret etti. Sonra başına ağır altın işlemelerle süslü kıymetli bir ferâciye örttü. Ayrıca başına bir çok kıymetli taşlarla süslenmiş çok değerli bir tâc kondurdu. Gün ağarıpta sabah olduğunda, Halife sonsuz ihsanlarına yine devam etti. Ona yüz kat ipek elbise ve bu arada bir çok altın ve gümüş kaplar verdi. Bunların içi yâkut, firûze gibi bin bir çeşit mücevher ve kıymetli taşlarla dolu idi. Ayrıca Onun boynuna çok kıymetli bir inci gerdanlık takmayıda ihmâl etmedi." (32). **Bütün bunlardan sonra Ona bazı iktalar ve kıymetli çiftlik arâzîleri vermişti ki, bu arazîlerin senelik geliri 12.000 dinar altından az değildi.** Temel kaynaklarda bu muhteşem düğünün hicrî 448 yılı Şaban ayında, **Kasım 1056** tarihinde yapıldığı kaydedilmektedir.

---

(29) Sıbt, s. 2.

(30) **Kur'an-ı Kerim**, en-Nisâ, 58.

(31) İbni Kesir, XII. s. 68.

1 — **İmâdü'd-Din el-Isbahânî'nin Görüşü :**

Düğün her hâlü-kârde Türk Sultanı ve **Hatice Arslan Hâtun**'un şanına lâyık bir şekilde olmuştu. Bu arada **Sultan,** R e y 'de bulunan kendi ailesi ve yakın akrabalarını da ihmal etmedi. Başta diğer hanımı, **Ebû Kâlicâr**'ın kızı da dahil, eş-dost ve yakın akrabalarına takdim edilmek üzere on deve yükü kıymetli elbiseler, kap-kaçak ve kıymetli eşyalardan oluşan bir kervan hazırlatmış ve bunların hepsini imparatorluğun taht şehri olan " R e y " şehrine göndermiştir.

Bu düğünden asıl maksad bilindiği gibi iki hanedan ailesi arasındaki bağların güçlendirilmesi idi. Nitekim öyle de olmuş, **Hatice Arslan Hâtun**'un, **Halife el-Kâim Biemrillah** ile evlenmesi sâyesinde hilâfet ailesi ile Selçuklu Hanedanı arasında son derece kuvvetli bir akrabalık bağı kurulmuştur. Bu hayırlı gelişmelere daha sıcak bakan ve olayları samimi bir uslûpla dile getiren **İmâdü'd-Din el-Isbahâni** aynen şöyle demektedir; **"Bu suretle iki devlet lâyık olduğu üzere birbirine karıştılar. Bu sâyede bereket devâm etti, memleket istikrar buldu."** (33). **ez-Zehebi** ise dobra dobra, **"el-Kâimin, Sultanın kız kardeşi ile evlenmesi sâyesinde makamının güçlendiğini, Tuğrul Bey'in saltanatı ile *hilâfetin* yeni bir azamet ve ihtişama kavuştuğunu"** söylemektedir (34).

(32) İbnü'l-Cevzi, VIII. s. 170. Sıbt, s. 3. İbni Kesir, XII, s. 68.
(33) el-Bundarî, **Zubde,** s. 9. krş. Kafesoğlu, İ., **Selçuklular** md. İ. A. X. s. 366.
(34) ez-Zehebî, **el-İber fi Haberi men Gaber,** Beyrut, 1985. s. 291. Hasan, İ. H., a.g.e., IV. s. 302.

2 — SİYASİ EVLİLİĞİN SONUCU SİYASİ BÜTÜNLEŞME

A - TUĞRUL BEY İÇİN BAĞDAD'TA YAPILAN BÜYÜK MERASİM

a — Birliğin Vaad Ettiği Yeni Ufuklar :

Hatice Arslan Hâtun için yapılan bu muhteşem düğün ve onun bu şekilde hilâfet saraylarına intisabı, şüphesiz **Selçuklu - Hilâfet** ilişkilerinde olumlu, sıcak bir havanın doğması ve yeni hayırlı bir dönemin açılmasına sebeb olmuştur.

Fakat bizim için bundan çok daha önemli bir olay daha vardır. O da, **Hatice Arslan Hâtun'un evliliğinden, yaklaşık bir sene sonra Tuğrul Bey için Bağdad'ta yapılan muazzam "hilâfet merasimi", Halifenin, onu bütün dünyevi yetkilerini Tuğrul Bey'e bırakması onu "Doğu" ve "Batının" "Sultanı" olarak selamlaması ve Selçuklu Sultanını nizam-ı âlem ve hilafet ülkelerini idare için kendisine "naib" ilân etmesidir.** Bu ne **Hilâfet** ve nede **İslam Milletleri** tarihinde eşi emsâli görülmemiş muhteşem bir olaydır. Selçuklu Türkleri ve Tuğrul Bey için yüce bir mazhariyet ve bizler içinde her zaman milli bir gurur kaynağı olmaktadır.

Şu bir gerçektir ki, siyâsî olaylar ve bunları hazırlayan sosyal şartları tahlil etmek bizim üzerinde durduğumuz konunun dışında kalır. Ancak bir nevi iki denizin birbiri ile karşılaşması ve kucaklaşması olarak tavsif edebileceğimiz bu büyük olayın hem Türk, hem de hilâfet tarihinde çok müstesna bir yeri bulunmaktadır. **Hilâfet** ve **Saltanat**'ın, İslâmın taht ve baht şehri olan B a ğ d a d 'ta kucaklaşması, yeni bir dönemin başlangıcı olması yanısıra, bize yeni yeni ufuklar açmakta ve üzerinde durduğumuz konuların anlaşılması ve doğru bir şekilde değerlendirilmesinde büyük ölçüde yardımcı olmaktadır. Çünkü, Sultanın, bütün teamülleri aşarak Halifenin kızı ile evlenme teşebbüsünün altında yatan asıl sebeb de bu olmalıdır.

O kadar ki, Halifenin bu sonsuz itimâd ve teveccühünden destek alan **Türk Sultanı**, bu manevi bütünleşmenin fiilî manada da olmasını temenni etmiş ve **Halifenin** biricik nazlı kızı **Seyyide Fâtımatü'l-Betül** ile evlenerek bu bütünleşmeyi gerçek manada tamamlamak ve hilafet tarihinde Türklerin lehine yeni bir çığır açmak istemiştir.

Sultan böylece; **dünya ve ahiret mutluluğuna erişecek, nesli pâki peygamberiye intisab ederek hiç bir hükümdar ve Türk Sultanının ulaşamıyacağı yüce bir mazhariyete ulaşacaktı.** Nitekim öyle de olmuş ve önümüzdeki sayfalarda çok daha geniş bir şekilde üzerinde durulacağı gibi Sultan, bu ul-

vi gayesini kuvveden fiile çıkararak Seyyideyi, Halifeden istemiş ve ortaya çıkan bin bir zorluklara rağmen bu yüce gayesinde muaffakta olmuştur.

b — Abbâsi Halifesini Birleşmeye Zorlayan Sebebler :

Evet, bir kısım sosyal ve siyâsî gelişmeler yani; Abbâsî Hilâfetinin temelden çökme ve dağılma korkusu, Sünni İslâm doktirininin bir güç ve otorite olmaktan çıkması, varlığını nerede ise kaybedecek bir hâle gelmesi, dolaysıyla yeni yeni boyutlar kazanan Şii tehlikesi, özellikle el-Besâsîri'nin Bağdad ufkunda bir heyûlâ gibi görünmesi, onun gerçekleştirmek istediği meşum planlar, hele hele Şii Fâtimî Devletinin, Mısır'da giderek güç kuvvet kazanması, kendilerini Bağdad Abbâsi Hilafetine rakip görmeleri gibi daha bir nice bedbaht olaylar, Abbâsî Halîfesi el-Kâim Biemrillah'ı ister istemez dinamik Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey'in kucağına atmış ve onu bütün mevcudiyeti ile Tuğrul Bey'le birleşme ve bütünleşmeye zorlamıştır.

Onun zâten **Hatice Arslan Hâtun** gibi asil, dirayetli, nâzik bir Selçuklu prensesi ile evlenmiş olması, bu birleşme ve bütünleşmenin bir nevi temel harcı, çimentosu olmuş ve ona yeni bir inisiyatif, bir manevra gücü vermiştir. Asıl bundan sonradır ki Halife, bütün şahsi yetki ve dünyevi işleri Sultan Tuğrul Bey'e devrederek içinde bulunduğu çok müşkül durumdan bir çıkış yolu aramış, tıpkı büyük dedesi **el-Mu'tasım** gibi (*) Abbâsi hilâfetine yeni bir nefes ve soluk kazandırmayı düşünmüş ve bunda ilk hamlede muvaffakta olmuştur.

c — Bütünleşmenin Tarihi Misyonu :

Artık bundan sonra Halife, genellikle büyük siyâsi olayların dışında kalmış ve **Tuğrul Bey**'in, **Peygamber ümmetinin** işlerini yürütmede başarılı olması için yürekten dualar eden, kudsi, dini, ulu bir kişi olmuştur. **Hilâfet ülkelerinin bütün cami, mescid, mihrab ve minberlerinde, Türk milletinin azizliği, ululuğu için Ulu Mevlaya yapılan bu dualar, asırlarca devam etmiş ve bu düalar sâyesinde Türk Milleti, altında belki bütün insanlığın gölgelenebileceği ulu bir çınar haline gelmiştir.**

Türklerin; kutsal hilâfet makamının şüphesiz mânevî vârisleri olmaları, asırları kucaklayan imparatorluklar kurmaları, hilâfet ülkeleri de dahli bütün müslümanları yüzlerce sene idâre etmelerinde, işte İslâm dünyasının bütün camii, mescid, mihrab ve minberlerinden nezdi Bâriye, o yüce alemlere yükselen bu mübarek ve ulvi dualarının çok önemli bir yeri olsa gerektir.

(*) el-Mutasım'da, Abbasi Hilafeti dağılma tehlikesi baş gösterince kurtuluşu Türkleri göreve çağırmakta bulmuş ve Hilafet ordusunu Türkleştirerek askeri gücü onların eline vermiştir. Böylece Abbasi devletinin yeni bir ihtişam ve azamet devri başlamış oluyordu. Bu konularda daha geniş bilgi için bkz. Kitapçı, Z., **Türk Askeri Varlığının Ortadoğuda İlk Zuhuru**, İstanbul, 1987, s. 44 - 78.

Türkler, **artık böylesi mübarek düâlar sayesindedir ki, başta Malazgirt olmak üzere koca bir cihan husumetine karşı büyük zaferler kazanmışlar, İstanbul surları üzerinden geçerek boz yeleli yağız atlar üzerinde, sanki bir kara kartallar ordusu halinde, Romaya, hatta Viyana önlerine kadar gelmişler ve İslamın son bedbaht yurdu "İspanya"ya el sallamışlardır. Avrupa, Londra sokaklarında okunacak Ezan-ı Muhammedi seslerini bekler bir hale gelmiştir.**

Mamafih, hilâfetin bekçiliği, saltanatın daha emin, güçlü, demir pençeli ellere teslim işleri, hilâfet merkezi, İslâmın taht ve baht şehri Bağdad'ta her iki tarafın askeri ve sivil erkânınında hazır bulunduğu muazzam bir merasimle hilâfet saraylarının aydınlık, yaldızlı muazzam salonlarında yapılmış ve **Tuğrul Bey**'in yeni misyonu bütün İslâm dünyasına ilan edilmişti. İşte **Tuğrul Bey**'in tâ başından beri asıl beklediği de bu idi.

Böylece Sultan **Tuğrul Bey, Hatice Arslan Hâtun**'un evliliği ile temellerini attığı büyük politikasında, hemde bir sene gibi çok kısa bir zamanda nihâî hedefe ulaşmış oluyordu. Bu Onun, ayrıca ne kadar basîretli ve uzak görüşlü, olayların çok gerisini görebilen bir devlet adamı olduğunun da en büyük bir delili olsa gerektir. **Tuğrul Bey** için bu yeterli mi idi? Şüphesiz hayır. Onun bir diğer ulu hedefi daha vardı. O da Abbâsî Halifesinin kızı **Seyyide Fâtıma el-Betül** ile evlenmek, bu birlik ve bütünleşmeyi daha manalı, daha tutarlı bir hâle getirmekti ki, önümüzdeki sayfalarda bu konu üzerinde çok daha etraflı bir şekilde durulacaktır.

B - BÜYÜK MERASİMİN BAŞLAMASI

a — Karşılıklı İlk Temasların Yapılması :

Şimdi biz, **Hilâfet - Saltanat** ilişkilerinde çok önemli dönemin başlaması ve milli gururumuz için ap-ayrı bir övünç vesilesi olan bu birleşme olayı nasıl gerçekleşmiştir? Bu soruya cevap vermeye çalışalım. Gerçekte temel İslami kaynaklarda, **İbnü'l-Esir**'in dışında, başta **Sıbt** olmak üzere, **İbni Kesir, İbnü'l-Cevzi, Mir Hond**'da Selçuklu Sultanına yapılan bu parlak askeri ve dini tören hakkında çok geniş bilgiler vardır.

Esasen bu birleşmenin tarihi uzantısı **Tuğrul Bey**'in, Halife tarafından B a ğ d a d 'a davet edilmesi, onun yukarda da ifâde edildiği gibi **Türkmen** ve **Oğuz** boylarından oluşan 120.000 kişilik muazzam ordusu ile B a ğ d a d 'a ilk geliş yıllarına kadar uzanmaktadır (447/1055) (35). **Tuğrul Bey** B a ğ d a d 'a geldikten sonra, hem de çok kısa bir zaman içinde askeri ve sivil

---

(35) İbnü'l-Cevzi, VIII. s. 163. es-Sübkî, **Tabakat**, III. s. 294. el-Hatib el-Bağdâdî, **Tarih-u Bağdad**, Beyrut, IX. s. 400. İbnü'l-Adim, **Buğye**, nşr. A. Sevim, Ankara, 1976, s. 2.

idâreye hakim olmuş, emniyet ve asayişi temin etmiş, **Şii Büveyhîler Devletine** bir son vererek bu birleşmenin önündeki bütün engelleri kaldırmıştı. Şimdi fiilî olarak bunu gerçekleştirmenin zamanı gelmiş ve **Tuğrul Bey**'de böyle bir beklentiye girmiş bulunuyordu.

İşte bütün bu sosyal ve siyâsî gelişmelerin tabiî bir sonucu **Halîfe, Büyük Selçuklu Sultanına** icrâî ve teşrîi bütün yetkilerini devretmeye karar vermiş ve bu arzusunu bizzat **Tuğrul Bey**'e de bildirmiştir. Halifenin bütün yetkilerini devretmesi ve Sultanla kucaklaşması, İslâm'ın taht ve baht şehri B a ğ d a d 'ta ve halîfe ailesinin yaşadığı, devlet işlerinin yürütüldüğü **Dâru'l-Hilâfe** sarayında yapılacak yarı askerî ve fakat muazzam bir merâsimle olacaktı. (25. Zilkâde, 449/25. Ocak, 1057, Cumartesi) (36).

Orta Çağ, Türk ve Hilâfet Tarihinin en önemli hadiselerinden biri olan, hilâfet ve saltanatın birleşme ve bütünleşmesi, diğer bir ifâde ile **Türkler'in ilâhî Orta Doğu misyonunun** İslam Halîfesi tarafından bütün bir Ümmet-i Muhammed namına kabul ve ilân edilmesi demek olan bu merâsim, haddizâtında Halîfenin emâneti, İslâmın risâlet misyonunu asıl sâhiplerine devir ve teslim etmekten başka bir şey değildi. Vakti merhun gelmişti. Artık bundan sonra **İlây-ı Kelimetillah sancağı** Türk'ün yed-i kudretinde ve onun parlak kılıncının gölgesinde olacaktı.

b — **Hilâfet Sarayında İlk Hazırlıklar :**

İki denizin birleşmesi dediğimiz bu büyük merâsim günü geldiğinde, gerek **Dâru'l-Memleke,** gerekse **Dâru'l-Hılâfeyi** nasıl da büyük bir heyecan dalgasının kapladığından hiç kimsenin şüphesi olmamalıdır. Selçuklu sarayında başta **Tuğrul Bey** olmak üzere merâsime katılacak maiyyet erkânı askerî ve idârî nice kimse günlerdir bu mutlu anı bekleyip duruyorlardı.

Hilâfet saraylarında büyük **Türk Sultanını** en mükemmel bir şekilde karşılamak için son hazırlıklar yapılıyor, protokole dâhil Hilâfet ve Selçuklu sarayının önde gelen kişileri, devlet erkanı ve onların büyük salonda oturacağı yerler tesbit ediliyordu. Bu cümleden olmak üzere **"Sahn-ı Selâm - Kabul Salonu"** başta baş vezir, Reisü'r-Rüesa **el-Meslime, nakibler, kadılar, eşraf** ve **âyândan** tanınmış kimseler, diğer taraftan Selçuklular'ın **Irak valisi,** Sultan'ın yakın silah arkadaşları hülasa bugünün tabiri ile protokole dahil zevat bir bir yerlerini almış bulunuyordu (37).

Ayrıca bu kabul merâsimi için iki muazzam süslü taht hazırlanmıştı. Bunlardan birine İslâm Dünyasının dini lideri, Abbâsî Halîfesi **el-Kâim Biemrillah,** diğerine ise Türk dünyasının en büyük Sultanı, Selçukluları impara-

(36) Sıbt, s. 24.
(37) Sıbt, s. 25. İbnü'l-Cevzi, VIII. s. 181.

torluk kuran Türkler haline getiren **Tuğrul Bey** oturacak ve iki deniz, kendi geçmişlerine yakışan, böyle muazzam bir tarihi dekor içinde bir biri ile buluşacak ve kucaklaşmış olacaklardı.

c — **Tuğrul Bey'in Hilâfet Sarayına Davet Edilmesi :**

Bütün bunlar tamamlandıktan sonra Halife; sülâle-i tâhire yani, Haşimîlerden iki kişi, iki kendi özel hizmetçisi, ve ikide Hâcibinden oluşan manalı bir heyeti, özel hilâfet gemisi ile birlikte Sultan ve yakınlarını getirmek üzere Selçuklu sarayına Dâru'l-Memleke'ye göndermiştir. Çünkü, Selçuklu Sarayı, Bağdad'ın doğu kesiminde hilâfet sarayına oldukça uzak bir mesafede Dicle Nehri'nin kenarında bir şehir niteliğinde çok geniş bir yerde kurulmuştu. Buraya, **"Tuğrul Bey Şehri"** deniliyordu (38). Gemi çok özel bir şekilde donatılmış ve Sultana yaraşır bir şekilde süslenmişti.

Evet, nazlı bir gelin gibi süslü hilâfet gemisi, durgun durgun akan uslu Dicle Nehrinden süzülerek Hilâfet Sarayına doğru seyrederken, Bağdad halkıda binlerce asker ve sivil, nehrin iki tarafı ve Sultanın geçeceği kıyı şeridini çoktan doldurmuş, Türk Sultanına büyük bir sevgi ve coşku gösterisine hazırlanıyorlardı.

d — **Bağdad Halkının Coşkusu :**

Diğer taraftan bu gün için ikide büyük fil hazırlanmış, süslenerek yola çıkarılmışlardı. Onlar, karada nehrin iki yakasında Sultanın gemisi ile aynı hizada yürüyor zaten kendinden geçmiş olan halkın sevgi ve coşku gösterilerine ayrı bir renk ve zevk katıyorlardı. O günler, Bağdad halkının hiç de unutamayacağı ve bir daha tekerrür etmesi mümkün olmayan mutlu ve kutlu günler olarak tarih sayfalarına geçecekti.

Bu şekilde Zebâzib'e (Sarayın limanı) kadar gelindi. Sultan ve yakın arkadaşları yavaş yavaş gemiden inip sahile çıkıyorlardı. Oysa, Sultanı burada, Halife tarafından özel surette hazırlanmış altın eğerli boz yeleli yağız bir at, bir küheylan beklemekte idi. Sultan bu ata binerek asıl saray müştemilatının bulunduğu merkeze doğru yola devam etti. Ona bu yürüyüşünde, başta amcası **Kutalmış** olmak üzere hilâfet erkânının bir çok önde gelen sîmâsı ve 500 kadarda yağız çehreli tunç yüzlü Türk askerleri eşlik ediyorlardı. Ancak bu merasimin şuurunda olan Türkler, Halife ve Saray halkına hürmetten kılınçlarını kuşanmamışlardı (39).

---

(38) İbnü'l-Cevzi, VIII. s. 169. Sümer, F., a.g.e., s. 197. Köymen, M. A., **Tuğrul Bey**, İ. A. XII./II. s. 33.

(39) İbnü'l-Cevzi, VIII. s. 181. Sıbt, s. 25.

C - SİTEPLER FATİHİ HİLÂFET SARAYLARINDA

a — Tuğrul Bey Halifenin Huzurunda :

Tuğrul Bey önde ve kâfilesi arkada, yürüyen bir dağ gibi ilerleyerek büyük kabul salonlarının girişine kadar gelmişler ve burada durmuşlardır. Bu sırada önlerindeki kapı açılmış ve Türk Sultanı içeriye **"Buyur!"** edilmiştir. Atından inen **Tuğrul Bey**, dehlizden yürüyerek geçmiş ve kabûl salonuna girmişti. Şimdi O, ipekten yapılmış son derece süslü ve işlemeli bir perdenin önünde bulunuyordu. Türk Sultanı "S ü d d e - i Ş e r i f e", yani Halifenin asıl tahtının bulunduğu yere yaklaştığı zaman hayret, şaşkınlık ve bin bir çeşid heyecan ve duygu içinde donup kalmıştı.

Zîra şu anda kendisi; **Hz. Peygamberin bu zamanda en büyük manevi temsilcisi, hilâfet ülkelerinin tek halifesi, İslam dünyasının en büyük dini lideri, Müslümanların gönül bağı, İslam birliğinin simgesi, Allah'ın yer yüzündeki gölgesi, Abbasi Halifesi el-Kâim bi-Emrillâh'ın karşısında bulunuyordu.** İşte Halife, en büyük merasimlerde giydiği Hz. Peygamberin mübarek **hırkası** sırtında ve yine özel merasimlerde kullandığı Hz. Peygamber'in kudsi **asası** elinde, başında heybetli **sarığı** ile altından yapılmış, ipek kumaşlarla süslü muazzam hilâfet tahtına yaslanmış, sanki heybetli bir heykel gibi, bu aziz misafirini bekliyordu. **Hilâfet tahtının** yerden yüksekliği 7 - 8 zira' (3 m.) idi (40).

Türk Sultanını, büyük bir mecburiyet hem de el pençe karşısında gören Halife, derhal kendisine has bir nezaketle ayağa kalkmış ve onu huzuruna **"Buyur!"** etmiştir. Manzara hakikaten hayret, dehşet ve ibret verici idi. Dün steplerde at koşturan ve ufuklara bakarak mesafe tayin eden yarı göçebe Selçuklu **Fatihine** ne olmuştu ki, bugün İslam dünyasının en büyük manevî lideri tarafından hemde ayakta karşılanıyordu. Bu ne büyük, ne ulvî bir mazhariyetti. Halife, Türk Sultanın dışında hemde ayakta, ne bundan önce ne de bundan sonra böylesine muazzam bir merâsimle hiç bir hükümdarı kabul etmemişti. Bütün bunlar; **ömrünü Allah yoluna adamış ve kılıncını İslam'ın yüceliği için kullanmış büyük Mücâhid'in şimdiye kadar yapmış olduğu yüce hizmetlerinin Allah, Allah'ın Rasûlü ve bütün Ümmet-i Muhammed tarafından kabul ve takdir edilmiş olduğunun en açık bir delili olmalı idi.**

b — Merâsimin Anlamlı Konuşmaları :

Tuğrul Bey, büyük bir edep erkân ve hürmetle ileriye doğru yürüdü. Halifenin huzuruna geldi, defalarca eğilerek Halifeye sonsuz tazim ve hürmetlerini arzetti. Bu sırada program icâbı başvezir, **Reîsü'r-Rüesâ** gelmiş ve Halifenin emriyle ikinci muazzam bir taht daha getirilmiş ve Halifenin tahtının hemen yanı başına konulmuştu.

---

(40) Sıbt, s. 25. İbnü'l-Cevzi, VIII. s. 181.

Bundan sonra başvezir, biraz öne doğru ilerlemiş, Selçuklu Devlet ricali, hilâfet erkanı, asker ve sivillerden oluşan çok büyük ve seçkin bir kalabalık huzurunda şu tarihi konuşmayı yapmıştır;

"Emirü'l-Müminin sizin çalışmalarınızdan memnûn, yapmış olduğunuz hayırlı işlere de teşekkür etmektedir. Sana yakın olmak ve seninle görüşmekten dolayı mutlu olmuştur. Halife, Allah'ın kendi uhdesine vermiş olduğu ülkelerin tamamını senin idârene tevdi etmiş ve onun kullarının hukukunun korunmasını da sana bırakmıştır. İdâresi uhdene verilmiş olan yerlerin sorumluluğu için Allah'tan korkunuz. Allah'ın size lutfetteği bunca nimetlerin kadru kıymetini biliniz. Adaleti yaymak, zulme meydan vermemek ve halkın işlerini düzeltmeye ülkeleri imar etmeye çalışınız." (41).

Halife namına yapılan bu konuşmayı, bu sırada Sultanın hemen yanı başında bulunan **Amidü'l-Mülk**, Selçukluların Irak valisi, büyük bir vukufla Sultan Tuğrul Beye bir bir tercüme ediyordu. Halife namına yapılan bu konuşmalardan fevkalade mütehassis olan **Tuğrul Bey**, edeble ayağa kalkmış, halifeye tekrar tazim ve hürmetlerini arzetmiş, ondan sonra şu konuşmayı yapmıştır;

"Ben Emirü'l-Müminin hizmetinde onun kulu ve kölesiyim. Onun emir ve yasaklarını uygulayacağım. Bana layık gördüğünüz hizmetlerin hepsini ifa edeceğim. Bu hususta Allah'tan yardım diliyor onu bu yolda beni başarılı kılmasını niyaz ediyorum." (42).

c — **Saltanat Tacının Verilmesi :**

Bundan sonra saray hizmetçilerinin bohçalarla içeri girdiği görüldü. Halife kendi eli ile bu bohçalardan birini açtı. Onun içinde altın ve mücevherlerle süslenmiş muazzam bir **tâc** ve siyah ipekli altın sırmadan yapılmış bir de **sarık** bulunuyordu. Halife bizzat kendi eliyle önce bu sarığı **Tuğrul Bey**'in başına giydirdi. Onun üzerinde, çok büyük bir özenle usta ellerce hazırlanmış bir cihan değerinde göz kamaştırıcı saltanat tacını kondurdu. Ayrıca Sultanın boynuna âdet olduğu üzere birde **tavk** (göğüslük) taktı.

Bütün bunlar olurken **Tuğrul Bey**, el pençe Halifenin huzurunda son derece mahcub ayakta beklemekte idi. Bu sırada ortaya **Tuğrul Bey** için özenle hazırlanmış **hilatler** getirildi. Bunlar **yedi tane** idi. Bunlar Tuğrul Bey'in sırtına bir bir örtülmüştü. Oysa bu yedi hilat yedi iklim ve yedi ülkenin hükümdarlığını vurguluyordu (43). Artık bundan böyle Tuğrul Bey, Doğudan

(41) İbnü'l-Esir, IX. s. 633. Sıbt, s. 25. İbnü'l-Cevzi, VIII. s. 182. Hammade, M., Mahir, **el-Vesâiku's-Siyâsiyye vel-İdâriyye,** Beyrut, 1958. s. 425.

(42) İbnü'l-Cevzi, VIII. s. 182. Sıbt, s. 25. İbnü'l-Esir, IX. s. 633. Hammade, M., Mahir, a.g.e., s. 426.

(43) Sümer, F., Oğuzlar, s. 97. Mevlûdî, Ebu'l-Ala a.g.e., I. s. 205.

Batıya, hilâfet ülkelerinin yegâne Sultanı olacaktı. Halife bunlarlada yetinmedi. Daha sonra o murassa' bir **kılınç** çıkardı ve bunu kendi eliyle **Tuğrul Bey**'e kuşattı (44). Buda onun cihân hâkimiyetinin nişanı idi.

Bunlar hilafet merkezinde şimdiye kadar ne görülmüş ne de duyulmuş şeylerdi. İlk defa bir Türk Sultanına yapılıyordu. **Tuğrul Bey**'e gelince, dünyalara hükmeden koca Sultan bu defa tâc, taht ve hilatların altında tavazuundan eriyecek hale gelmiş, küçülmüş son derece mahcub bir vaziyette hürmetle ve fakat dim dik ayakta duruyordu. O, sonsuz bir mahcubiyet içinde kıpırdandı, Halifenin huzurunda eğilerek tazim ve hürmetlerini sunmak ve Onun mübarek elini öpmek istedi. Gel görki başında taşıdığı göz kamaştırıcı saltanat tâcı ve sırtındaki bir birinden kıymetli, yüklü hilatler yüzünden bu asla mümkün olmuyordu.

d — **Tuğrul Bey Doğu ve Batının Sultanı :**

Tuğrul Bey'in bu çabasının farkına varan Halife bu defa daha başka türlü bir alicenaplık örneği göstererek elini Türk Sultanına doğru uzatmış, o da, bu mübarek eli hem doya doya öpmüş hem de yüzüne gözüne sürmüştür. O çağlarda halifenin elini öpmek bile çok ender kimselere nasip olan müstesnâ bir mazhariyetti. Hele hele koca İslâm Halifesinin elini bir başkasına öpmesi için uzatması - kim olursa olsun - bu imkansız bir şeydi. Oysa Halife bununla da yetinmemiş, kendisine yaklaşan Türk Sultanını, daha da yanına çekerek onun alnından ve gözünden öpmüştü. Bütün bunlar Türk Sultanının, Abbasi Halifesi nezdinde şan ve şerefi, kadr-u kıymetinin ne kadar yüce olduğunun güçlü bir delili olmalıdır.

Şimdi sıra **kılınç kuşatmaya** gelmişti. Bu sırada Halife ikinci bir kılınç daha uzattı. Kılınçlardan biri Tuğrul Bey'in sağına, diğeri ise bizzat Halife tarafından sol tarafına kuşatılmıştı. Türk Sultanı başında Halifenin özel suretle hazırlayıp giydirdiği sarığı onun üstünde göz kamaştırıcı tâc, tahtı ve sırtında Halifenin özel teveccühünü simgeleyen yedi hilatı ve hepsinden sonra sağ ve sol tarafında hükümdarlık alameti olan iki yalın kılıcı ile tunçtan bir heykel gibi dim dik ve bütün haşmetiyle sanki bir cihan sultanı gibi ayakta duruyordu. Nitekim Abbasi Halifesi de Ona tepeden tırnağa süzdükten sonra **"Doğunun"** ve **"Batının Sultanı"** diye hitap etmiş ve bir cihan hükümdarı olarak selamlamıştır (45).

e — **Tuğrul Bey Şerefine Çekilen Sancaklar :**

Sarayın **Kabul Salonunda** yapılan bu muhteşem merasimden sonra sarayın dış avlusuna çıkıldı. Avluda yine Halifenin isteği ile Türk Sultanının şe-

(44) İbnü'l-Cevzi, VIII. s. 182. Sıbt, s. 25. el-Hüseyni, **Zübdetü't-Tevârih,** s. 58.
(45) Kitapçı, Z., a.g.m., (T.D.T.D.), s. 1 - 10. İbnü'l-Cevzi, VIII, s. 182. Sıbt, s. 25. Turan, O., **Türk Cihan Hakimiyeti,** I. s. 190. Sümer, F., **Oğuzlar,** s. 98.

refine sancak direklerine hilâfet "**Sancak**"ları çekilmiştir. Bunlar 13 sancaktı. Hele bir tanesi sırmalarla süslenmiş, diğerlerine göre daha heybetli daha bir göz alıcı idi. Buna "**Livâü'l-Hamd**" sancağı denilirdi ki ancak çok özel günlerde dikilirdi (46).

Livâü'l-Hamd sancağı, İslâmi ananeye göre **Cenab-ı Hak** tarafından **Hz. Peygambere** lütfedilmiş, diğer Peygamberlerinkinden farklı en büyük, en şerefli bir sancaktı. Kıyamet günü, bütün müslümanlar, başta Hz. Peygamber olmak üzere bu sancağın gölgesi altında toplanacaklardı. İslâm toplumunda böyle derin ve engin manalar ifâde eden **Livâü'l-Hamd** sancağının şimdi altında, **Hz. Peygamber** değil ama, onun torunu, İslâm dünyasının Halifesi dikilmiş, büyük Selçuklu **Sultanı Tuğrul Bey**'i kucaklıyordu.

f — **Tuğrul Bey Livaü'l-Hamd Sancağı Altında :**

Tam bu sırada Halife ona sanki cenabı Peygamberin huzurunda imişcesine yazılı bir "**ferman**" vermiştir. Peygamber ümmetinin sorumluluğu bu fermanla Tuğrul Bey'in omuzlarına yüklenmiş oluyordu. Buna göre onun resmi ünvanı "**Sultan**" idi. Tüm yetki ve kudretin asıl sahibi, İslam halifesinin nerede olursa olsun gerçek "**nâibi**" O, olacaktı (47).

Bu sırada kabul salonu ve sarayda kim varsa, **İbnü'l-Cevzi'nin** ifadesine göre büyük küçük herkes, sarayın avlusuna gelmiş bu göz yaşartıcı, heybetli manzarayı seyrediyorlardı. Bu gerçekten de görülmeye değer muhteşem bir manzara idi.

Sultan bütün bunlardan sonra son bir defa daha halifeye karşı duyduğu sonsuz tazim, hürmet ve onun emir ve itaatinde olmanın samimi bir ifadesi olarak onun bir kere daha mübarek eline sarılmış, onu büyük bir tehalükle öpmüş, yüzüne gözüne sürmüş, ona hürmet ve muhabbetini arzetmiştir. Bundan sonra Halife, Sultandan ayrılmış ve vakur adımlarla kendi sarayına çekilip gitmiştir.

D - BÜYÜK MERASİMİN SON BULMASI

a — **Tuğrul Bey'in Selçuklu Saraylarına Dönüşü :**

Artık Hilâfet merkezinde, Türk Sultanına yapılan asrın merasimi böylece bitmiş oluyordu. Şimdi sıra, Sultanın Hilâfet Sarayından ayrılması ve kendi Selçuklu Sarayına dönmesine gelmişti. Bunun için avluda, kabul salonunun önünde hazır, süslü eğerlerle donatılmış, her birinin gemi bir hizmetçinin elinde özel atlar bekliyordu. İşte Sultan ve Selçuklu erkanı bu atlara binmişler, Hilâfetin resmi sancakları önde, onlar arkada yine yürüyen bir sıra dağ

(46) İbnü'l-Cevzi, VIII, s. 182.
(47) İbnü'l-Cevzi, VIII, s. 183. Sıbt, s. 26.

gibi ilerliyerek sarayın Dicle Nehrine kadar olan yoldan yürüyorlardı. Beytü'n-Nevbe'den hilâfet gemisinin bulunduğu yere kadar öyle bir mahşeri kalabalık toplanmıştı ki, Sultan ve maiyyeti güçlükle ilerleyebiliyordu. Sultan bu mahşeri kalabalığın sevgi gösterileri arasında, sarayın limanında hazır bekleyen **Hilâfet gemisine** gelmiş ve buradan yine Dicle yoluyla Selçuklu Sarayına inmiştir. Sultanın gelişinde olduğu gibi, gidişinde de Bağdad halkının sonsuz bir sevgi ve coşku gösterdiği hiç bir zaman göz ardı edilmemelidir. Hilâfet sarayında Türk Sultanına yapılan bu büyük tarihi merasim Cumartesi günü muhtemelen bir kuşluk vakti başlamış ve öğleye doğru da bitmiştir. (25. Zilkâde, 449/25. Ocak, 1057).

b — **Selçuklu Saraylarında Yapılan Kutlamalar :**

Sultan bu defa yine Halifenin arzuları ile ertesi günü Selçuklu Sarayında ikinci, büyük bir merasim daha düzenlemiştir.

Halifenin büyük lütuf, inam ve ihsanını gösteren göz kamaştırıcı Saltanat tâcını başına koymuş, hilatlarını omuzuna almış ve yine halifenin hediye ettiği muhteşem tahtına oturarak, yakınları, Selçuklu devlet erkânı, ayan ve eşrafın ileri gelenleri, hülasa tüm Bağdad halkının sevgi ve coşku dolu tebriklerini kabul etmiştir (48).

Hilâfet ve Selçuklu Saraylarının bu yüklü, meşguliyetlerle dolu günlerinden hemen sonra **Türk Sultanı,** Halifeye âdet olduğu üzere, yeni hediyeler takdim etmiştir. Bunlar arasında pek kıymetli mücevherler, ayrıca 50.000 dinar nakit altın para, her türlü silahla techiz edilmiş ve atları üstünde yalın kılınç 50 Türk süvarisi, top top nadir kumaşlar, nâdide elbiselik kumaşlar, kıymetli yağız atlar ve murassa' kılınçlar vardı (49).

(48) İbnü'l-Cevzi, VIII, s. 183.

(49) Merasim ve bu konularda geniş bilgi için bkz. Sıbt, s. 24, 25, 26. İbnü'l-Cevzi, VIII, s. 181, 182, 183. İbnü'l-Esir, IX. s. 633 - 634. Mirhond, **Ravzatu's-Safa,** Bombay, 1266, IV, s. 95. es-Subkî, **Tabâkat,** III, s. 295.

3 — HİLAFET SARAYLARINDA HATİCE ARSLAN HÂTUNLA BAŞLAYAN YENİ DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ

A - HATİCE ARSLAN HÂTUN HİLAFET SARAYLARINDA

a — Hatice Arslan Hâtun'un İlk Evlilik Yılları :

Buraya kadar olan açıklamalarımızda, Orta - Çağ Türk İslam tarihinin en büyük olaylarından biri olan **Selçuklu - Abbâsî Hilâfetinin** birleşmesi ve Türkler'in emâneti ilk defa, hemde resmî hilâfet makamından devralma meselesi üzerinde durulmuş ve bu olay kendi şartları içinde ele alınarak, bir fikir vermek üzere okuyucuların takdirine sunulmuştur.

Ancak bizim asıl konumuz Hilâfet camiasındaki Türk Hâtunları, yani **Hatice Arslan Hâtun** ve onun bir çok yüce emellere hizmet etmek üzere planlanan Halife ile olan evlilikleri ve bu evlilikle başlayan yeni durumdur. Dillere destan böyle muazzam bir düğünle evlenen **Hatice Arslan Hâtun**'un bu evliliğinden pratikte beklenen sonuçlar elde edilmiş midir? Daha açık bir ifâde ile **Hatice Arslan Hâtun**'un Hilâfet Saraylarındaki yeni hayatı nasıl geçmiştir? Şimdi bu konular üzerinde durulacak ve okuyuculara, bir tarih muhakemesi içinde bundan sonraki gelişmeler ve yeni olaylar hakkında bilgiler verilecektir.

Gerçekte, Abbâsî Halîfesi **el-Kâim Biemrillâh**'ın, **Hatice Arslan Hâtun**'la izdivâcı, hem Abbâsî Hilâfeti, hemde Selçuklu Sultanları için mutlu sayılması gereken bir olaydı. Hilâfet Saraylarına dillere destan muazzam bir düğünle gelin giden **Hatice Arslan Hâtun**'un, kendinden önceki bir çok Türk Analarının aksine, siyâsî ve sosyal olaylarla dop-dolu geçen bir hayatı vardır. Devrin siyâsî ve sosyal çalkantıları Halîfeye olduğu kadar, Ona da tesir etmiş ve neticede bu Türk Prensesinin bir çok sıkıntılı günler geçirmesine sebeb olmuştur.

b — el-Besâsîrî Olayları ve Hatice Arslan Hâtun :

Fakat Onun asıl talihsizliği amcası **Tuğrul Bey**'in, kardeşi **İbrahim Yınal** isyanını bastırmak için B a ğ d a d 'ı terketmesi ile başlamış ve aylarca da devâm etmiştir. Bilindiği gibi Abbâsî Halîfesi **el-Kâim Biemrillah, Büveyhîler** ve özellikle **Şii Fâtimileri** destekleyen Türk asıllı büyük komutan **Arslan el-Besâsîri**'nin hâlâ tehdidi altında idi. **Tuğrul Bey,** ufukları aşan ordusu ile ilk defa B a ğ d a d 'a gelince, (Ramazan 447/Aralık 1055) **Arslan el-Besâsîri** bundan korkarak önce H i l l e y e , daha sonrada R a h b e y e kaç-

mıştı. Bu arada beklenmedik bazı gelişmeler olmuştur. Zîra, bir taraftan Mısır'daki Şiî **Fatimiler**, diğer taraftan **el-Besâsîri**'nin büyük ölçüde tahriklerine kapılan **İbrahim Yınal**'ın Hemedan'da isyan etmesi üzerine **Sultan** ister istemez Bağdad'ı terk etme durumunda kalmıştı.

İşte, hem Abbâsî Halîfesi **el-Kâim Biemrillâh**, hem de **Hatice Arslan Hâtun** için her biri ayrı bir elem ve ızdırabla dolu olan sıkıntılı ve kara günler, asıl bundan sonra başlamış ve aylarca devam etmiştir. Zîra, **el-Besâsîrî**, pusuda bekleyen bir avcı gibi, Sultanın yokluğunu fırsat bilerek hemen Bağdad üzerine yürümüştür. O, şehrin büyük bir kısmını işgâl ederek **el-Mansur Camii**'nde, Mısır Fatimi Halifesi **el-Mustansır Billâh** adına hutbe okutmuş ve **Ezan-ı Muhammediyi**'de değiştirmiştir (50).

el-Besâsîrî ile başlayan bu siyâsî buhranların izâhı bizim konumuzun dışındadır. Ancak isyancıların asıl hedefi **Hilâfet Sarayı**'nı ele geçirmek ve burasını gönüllerince yağma etmekti. Bunun üzerine zavallı Halife, son bir çırpınışla, omuzlarında **Hz. Peygamber'in hırkası**, bir elinde kılınç diğer elinde sancak olduğu halde, hemde büyük bir celâdetle bu çapulculara karşı koymaya çalışmışsa da ne yazık ki bunda pek başarılı olamamış, kendisi esir düştüğü gibi, haremdeki bir çok kadın ve bu arada **Hatice Arslan Hâtun**'da esir edilmişti. Esir edilen bu kadınlar arasında Halifenin nerede ise doksan yaşına yaklaşmış **Ermeni** asıllı anası **Bedrü'd-Düçâ**'da vardı (51).

c — **Arslan Hâtun'un Amcasının Yanına Dönüşü :**

Hatice Arslan Hâtun'un daha evliliğinin bir senesi bile geçmeden bu elem ve ızdıraplarla dolu günleride böylece başlamış oluyordu. Mamafih, isyancılar tarafından Tuğrul Bey'in yeğeni, nazlı **Selçuklu Prensesine** bu kötü günlerinde ap-ayrı bir özen gösterilmiş ve belki bir misafir muamelesi yapılmıştır.

Zîra, **Hatice Arslan Hâtun**'u, bu yeni isyan hareketinin önde gelen sîmalarından Kureyş, b. Bedran yanına almış ve daha sonra onu Bağdad'ın aşırı zenginlerinden biri olan **Abdullah b. Cerede**'ye teslim etmiştir. Cered bu Türk Prensesine güzel, muamele edecek ve hizmette hiç bir kusur etmiyecekti.

---

(50) el-Hüseyni, **Zübdetü't-Tevârih**, s. 60 - 61. es-Subkî, **Tabakat**, III, s. 295. es-Suyûtî, Tarihu'l-Hülefâ, Mısır, 1952. s. 418. O sıralarda Halife hapiste olduğu için üç hafta üst, üste cuma namazı kılınamamıştı. İbni Adim, **Buğye**, s. 7 - 8.

(51) Bu konularda geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Cevzi, VIII. s. 194, 201, 202, 203. İbnü'l-Adim, **Buğye**, s. 3. el-Hüseyni, **Zübdetü't-Tevarih**, s. 60. es-Suyud, s. 418.

(52) İbnü'l-Esir, IX. s. 643. Sıbt, s. 40. İbnü'l-Cevzi, VIII. s. 194.

(*) **Tekrit**, Bağdad'la Musul arasında ve fakat Bağdad'a daha yakın bir kaledir. el-Hamavi, **Mucemü'l-Buldân**, Beyrut, II. s. 38.

Fakat onun Bağdad'ta kalmasını hernedense sakıncalı gören Bedvî Lider, Türk Prensesini oradan almış, kendine göre daha muhkem bir yer olan T e k r i t (*) kalesine götürmüş ve orada muhafaza altına alınmasını istemiştir (451/1059) (53).

Diğer taraftan Sultan, fazla bir vakit kaybetmeden **İbrahim Yınal**'ın işini bitirmiş ve bu açık hiyânetinin cezası olarak onu kendi yayının kirişi ile boğarak öldürmüştür. Şimdi sıra B a ğ d a d 'ta cereyan eden müessif olaylara gelmişti. Bu arada Sultan, âsî lider ve **Hatice Arslan Hâtun**'u göz altında bulunduran **Bedran'a** bir **mektub** göndermiş, hem Halîfe, hem de Yeğeninin derhal serbest bırakılmasını, özellikle Yeğeninin yol emniyetini de sağlıyarak en kısa zamanda kendisine iâde edilmesini istemiştir (54).

Gerek **İbrahim Yınal**'ın kötü âkıbeti ile ilgili haberler, gerekse Sultanın bu mektubu, başta **el-Besâsîrî** olmak üzere âsî liderler arasında nerede ise bir panik yaratacak kadar tesirli olmuştur. **Kureyş b. Bedran** derhal halifeyi serbest bırakmakla kalmamış, **Hatice Arslan Hâtun**'u da özel bir ekip ve yol emniyetini sağlayacak bir Türk birliğinin himâyesi altında süratle Amcasının yanına göndermiştir. Onun, çok rahat bir yolculuk yapabilmesi için her türlü tedbir alınmış ve kâfile sanki gelin alayı şeklinde ve şenliklerle yola çıkarılmıştır (55). Sultan'ın mektubu sanki âsî liderlerin suratına indirilmiş bir şamar idi.

Sultan'ın, Hatice Arslan Hâtun'u böyle, hem de Halîfenin izni olmaksızın yanına alması, haksız bir tasarruf olarak görülmemelidir. Zîra o sıralarda B a ğ d a d, sosyal bir kargaşa ve karışıklıklar içinde olduğu gibi, üste-

---

(53) Sıbt, s. 41.

(54) Mektubun tam metni için bkz. Hammade, M. Mahir, a.g.e., s. 422 - 423. el-Hüseyni, **Zubde**, s. 63. **Halife** bundan çok mütehassıs olmuştur. Serbest bırakılınca **Sultanın** huzuruna getirilmiş ve Sultan askerleriyle karşılamıştı. Halifenin yanında Sultana hediye olarak vereceği birşey yoktu. Oysa Sultana mutlaka bir şey vermesini istiyordu. Bu esnada kuşağından bir dizi yakut ve on iki pahalı inciden oluşan bir gerdanlık çıkarmış, Sultanın önüne koymuş, bunun aslında **Hatice Arslan Hatun**'a ait olduğunu söyleyerek Sultandan bunu kabul etmesini istemiştir. Sultan pek tabi olarak özür dilemiş ve bu gerdanlığı kabul etmemiştir. Z. K.

(55) Sıbt, s. 50 - 51 - 55, Abu'l-Farac, I. s. 314. İbnü'l-Esir ise, **Sultanın, İbni Furek** adında güvendiği bir adamını, yiğenini getirmek üzere **Kurey bin Bedran**'a gönderdiğini, ona yeğeni **Hatice Arslan Hatunu** koruması ve fevkalade güzel muamele etmesinden dolayı teşekkür ettiğini kaydetmektedir. İbnü'l-Esir, IX, s. 646. M. A. Köymen'e göre, **el-Besasiri**'nin **Hatice Arslan Hatunu Tuğrul Bey'e** iadesi, ancak Tuğrul'un zafer haberinin Bağdad'a gelmesinden sonra müttefiki **Kureyş**'e bildirmesi, hatta masraf karşılığı olarak **Hatice Arslan Hatuna** para göndermesi, görünüşe göre değişen şartların neticesidir. Bkz. Köymen, M. A., **Selçuklular Devri Türk Tarihi**, Ankara, 1989, s. 182.

lik Halîfe, anası ve yakınları **el-Besâsîrî** zorbalarının elinde sanki bir esir durumunda idi. **el-Besâsîrî** ve yakın çevresinde bulunan bu zorbaların nerede ve nasıl bir şey yapacaklarını tahmin etmek çok zordu.

Diğer taraftan, **Dâvud Çağrı Bey**; Sultan'ın öz kardeşi, Hatice Arslan Hâtun'un babası, varlığını Selçuklu Devletinin yücelmesine adayan bu eşsiz Türk, gayretli müslüman, henüz yeni vefat etmişti. Onun âile halkının bu kederli gününde onların yanında olması gerekiyordu. Mâmafih, bütün bunlar nazarı itibara alındığında **Hatice Arslan Hâtun**'un belli bir süre için Dayısının yanına, kendi âile çevresine dönmesinin fevkalade yararlı olduğu görülecektir. O bu süre zarfında B a ğ d a d 'ın kirli, boğucu, o korkunç havasından uzak kaldığı gibi, yeni bir moral ve yaşama gücüne sahip olacaktı. Bütün bunlar Sultan'ın değil kendisinin, âsî liderlere şöyle bir bakmasının bile ne demek olduğunu bütün heybeti ile ortaya koymaktadır.

d — **Hatice Arslan Hâtun'un Bağdad'a Dönmesi** :

Mâmâfih, olayların akışından **Hatice Arslan Hâtun**'un bu ilk seyâhatinde, amcasının yâni kendi eski çevresinde pek fazla kalmadığı anlaşılmaktadır. O, münâsib bir zamanda, hele hele ortalık yatıştıktan sonra tekrâr B a ğ d a d 'a dönmüş ve Hilâfet Saraylarındaki normal yaşantısını sürdürmeye devâm etmiştir.

Fakat bu, **Hatice Arslan Hâtun**'un artık bundan sonra sâkin ve huzurlu bir hayat yaşadığı anlamına da gelmemelidir. Asıl bundan sonradır ki, yeni yeni bir kısım sosyal ve siyâsî gelişmeler olmuş, dolayısıyla **Hatice Arslan Hâtun** B a ğ d a d 'la, R e y şehirleri arasında âdeta mekik dokur bir hâle gelmiştir. Onun bu şekilde ister istemez **Selçuklu Başkent**'ine gidip gelmesinin bir diğer önemli sebebide, **Halife** ile olan bir kısım anlaşamamazlıkları yanısıra, **Tuğrul Bey**'in, önüne çıkartılan bütün sunî barikat ve engelleri bir bir aşarak Halifenin kızı **Seyyide** ile evlenmiş olmasıdır. Bu, önümüzdeki sayfalarda çok daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulacağı gibi, Halife de dâhil bütün yakın çevresini ayağa kaldırmış başlı başına bir olay olarak **İslâm Tarihine** geçmiştir.

Gerçekte **Tuğrul Bey**'in, **Seyyide** ile evlenmesi ve Sultan'ın Halife ile olan münâsebetlerinin dengelenmesinde **Hatice Arslan Hâtun**'un çok özel bir yeri vardı. O bu münasebetlerin zaman zaman odak noktasını teşkil etmiştir. Sultan, bir çok kereler bu önemli konuda ne yapacağını ve nasıl bir karar vereceğini bilmeyen ve işleri her zaman yokuşa süren şaşkın, müteredditHalîfeye karşı onu bir ağırlık unsuru hattâ **M. A. Köymen**'in tabiri ile bir **koz** olarak kullanmıştır (56).

---

(56) Köymen, M. A., a.g.e., s. 191 vd.

Uzun yılları alan bu evlenme teşebbüsleri sırasında Hatice Arslan Hâtun'un sevinçli ve üzüntülü bir çok günleri olmuştur. **Sultan**, evlenme yolunda mesâfe katettiği ve sevindiği günlerde o da sevinmiş, Halîfe işleri sarpa sardırdığı ve anlaşılmaz bir nedenle olumsuz tavırlar takındığı zaman onunda Sultan gibi canı sıkılmış ve üzüntülü günler yaşamıştır.

Onun, Sultan'ın bu teşebbüsü hayırlı bir şekilde neticelenineeye kadar, B a ğ d a d ve R e y arasında bir çok gidip gelmeleri olmuştur. Fakat bu arada hemen şunu kaydedelim ki; **Seyyide**'nin bitirilmesi, nişan, nikâh ve düğünlerinin yapılması - ki bu yaklaşık dört sene sürmüştür, - **Hatice Arslan Hâtun**, bütün bu gelişen olaylarda, Türk tarafının en aktif sîmalarından biri olmuştur. Onun, Halîfe ile evlenmiş olması, **Sultan**'ın bu meseleyi başarı ile noktalanmasında büyük avantajlar sağlamıştır.

4 — EL KÂİM BİEMRİLLÂH'IN ANLAŞILMAZ TUTUMU :

A - HALİFENİN HATİCE ARSLAN HÂTUN'DAN YÜZ ÇEVİRMESİ :

a — Hatice Arslan Hâtun'un Üzüntülü Günleri :

Fakat hemen şurasına işaret edelim ki, **Sultan**'ın Seyyide ile evlenme teşebbüsü, **Hatice Arslan Hâtun** için hiçte hayırlı olmamıştır. Bu bilakis, Onun, Halîfe ile arasındaki evlilik bağlarının süratle çözülmesine ve nerede ise kopma derecesine gelmesine yol açmıştır. Buna sebebte Halîfe **el-Kâim Biemrillâh**'ın bizzât kendisi idi.

Halîfe işin başındanberi Sultan'ın Seyyide ile evlenmesine karşı çıktığı gibi, ne yazık ki kendisinin de seve seve evlendiği ve Selçuklu ailesinin en gözde prenseslerinden biri olan **Hatice Arslan Hâtun**'a beklenilen ilgiyi göstermemiş, Onu terkederek kendi yalnızlığı ile başbaşa bırakmıştı. Hattâ O, bu hususta daha da ileri gitmiş ve sinsi bir duygu ile evlendiği gündenberi Hatice Arslan Hâtun'a hiç yaklaşmamıştır (57). Buna sebebte onun muhtemelen bir erkek çocuk dünyaya getirmesinden Halifenin gerçekten de korkmuş olması idi.

Bu ve benzeri durumlardan dolayı izzeti nefsi yaralanan **Hatice Arslan Hâtun** bir defasında, Halife'nin bu anlaşılmaz tutumu hakkında amcasına acı lcı şikâyetlerde bulunmuş ve kendisinin artık R e y 'e gitmek istediğini bildirmiştir. Zâten Sultan işin farkında idi. Halîfeye baş vezîri **Amîdü'l-Mülk**'ü elçi olarak göndermiş, hem **Seyyide**, hemde yeğeninin R e y 'e gitmeleri için usulen izin istemiştir. Bunu duyan Halife kızı **Seyyide** için küplere bindiği gibi, hele hele Hatice Arslan Hâtun için öfkesinden çatlayacak bir hale gelmişti. Fakat neticede yine Türk tarafının dediği olmuş ve Halîfe ister istemez hem **Seyyide**, hem de **Hatice Arslan Hâtun**'un Sultanla birlikte R e y şehrine gitmelerine müsâde etmiştir.

b — Hatice Arslan Hâtun Rey Yolunda :

Evet, Sultan asrın düğünü diyebileceğimiz ve dillere destan bir ihtişamla **Seyyide** ile evlendikten sonra bir kısım sosyal ve siyâsî sebeblerle B a ğ d a d 'ta daha fazla kalmamış ve berâberinde Seyyide'yi de alarak C i b â l'e

---

(57) İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam**, VIII, s. 320. Sıbt, Mirat, s. 99.

doğru hareket etmişlerdir. Sultan'ın R e y 'e gitmek üzere çıktığı bu son yolculuğu sırasında **Hatice Arslan Hâtun**'da yanında idi (58). Ancak gel gör ki, Sultan, yola çıkmadan önce zâten hasta idi (59).

Fakat gelişen sosyal ve siyâsî olaylar Sultanı bir kere daha yemiş tüketmişti. Bu bakımdan O, altı ay sonra, hem de çok bitkin bir şekilde R e y 'e dönebilmiş ve bir kaç gün sonra da vefât etmiştir (455/1063).

Sultanın vefâtı ne yazık ki, bir çok sosyal ve siyâsî olayları da beraberinde getirmişti. Bunların başında ise Selçuklu tahtına, Onun yerine kimin oturacağı gelmekte idi. Devleti, saplanıp kaldığı bu müşkül durumdan **Hatice Arslan Hâtun**'un kardeşi ve **Hâkânî** bir yaratılışta olan **Alp-Arslan** kurtarmıştır. **Alp-Arslan**'ın, Selçuklu tahtına geçinceye kadar rakib Türk prensleri ile yaptığı siyâsî mücâdeleler bizim konumuzun dışındadır.

Ancak O, Selçuklu tahtına hâkim olduktan sonra, B a ğ d a d 'la olan sosyal ve siyâsî ilişkilerini düzeltmek istemiş ve bu yönde ilk ciddî adımı olarak, **Seyyide**'yi büyük bir Türk kâfilesi ile yeni iktidârın temsilcileri ile birlikte Bağdad'a göndermiştir. Bu hey'ette, **Seyyide**'nin yanında **Hatice Arslan Hâtun**'un olmayışı dikkatimizi çekmektedir. Bu da **Hatice Arslan Hâtun**'un tekrar, kolay kolay B a ğ d a d 'a dönmek niyetinde olmadığını göstermektedir.

Halifede, kendi arzusunun dışında R e y 'e gitti iğiçin **Hatice Arslan Hâtun**'u ilk anda pek arayıp sormamıştır. Fakat zaman silahının kendi aleyhine döndüğünü, Halîfe ancak bir sene sonra farkına varmıştır. Bunun için daha fazla vakit kaybetmeden harekete geçmiş ve bir süredir ihmal ettiği sözde eşini aramış, Onu yumuşatmak, mümkün mertebe Onun B a ğ d a d 'a dönmesini temin etmek, aynı zamanda şahsî temaslarda bulunmak üzere özel bir hey'eti elçi olarak Selçukluların yeni başkenti İ s f a h a n 'a göndermiştir (457/1065) (60).

c — **Halifenin Türk Hatunu ile Barışma Teşebbüsü :**

Ancak **Hatice Arslan Hâtun** pekte oralı olmamıştır. Bu arada **Alp-Arslan**'ın yıldızı parlamış, kısa zamanda devlet otoritesini her yere Hâkim kılmış peş-peşe parlak zaferler kazanarak bir çok ülkeler fethetmiştir. Halîfe, yeni cihangir ruhlu, dinamik **Türk Sultanı** ile münâsebetlerini geliştirmek ve bunu en üst seviyelere ulaştırmak istiyordu. Bu bakımdan hem Onun, **Harzem** ülkelerinde kazandığı büyük zaferleri kutlamak, hemde **Hatice Arslan Hâtun**'un B a ğ d a d 'a dönmesini sağlamak amacıyla hilâfet çevrelerinin en

(58) İbnü'l-Cevzi, VIII. s. 230, Sıbt, s. 99.
(59) İbni Kesir, XII, s. 89. Sıbt, s. 99.
(60) Sıbt, s. 123.

itibarlı adamlarından biri olan, âlim, fâzıl **Ebu Muhammed et-Temîmî**'nin başkanlığında çok kıymetli hediyelerle birlikte İ s f a h a n 'a ikinci bir elçilik hey'eti daha göndermiştir (1066) (61).

Mâmâfih **Hatice Arslan Hâtun**'un B a ğ d a d 'a dönmekte pek okadar istekli olmadığı, hatta bir hayli tereddütler içinde olduğu görülmektedir. O, hilâfet saraylarına dönmede bir karar vermik için bocalayıp durmuştur. Belkide bu, aile meclisinin büyük istişârelerinden sonra mümkün olmuştur. Zîra, **Alp-Arslan**'da hilâfet çevrelerinde prestijini artırmak ve rakiplerine karşı daha güçlü bir hâle gelmek için Halîfe ile sosyal ve dînî münâsebetlerini geliştirmenin zarûri olduğuna inanıyordu. Bütün bu mülâhazaların netîcesinde **Hatice Arslan Hâtun**'un bir an önce B a ğ d a d 'a dönmesi ve hilâfet saraylarındaki yerini alması vaz geçilmez bir durum haline gelmiştir.

Evet, **Hatice Arslan Hâtun** uzun bir bocalama devri geçirmiş ve bir çok köklü istişarelerden sonra B a ğ d a d 'a dönmeye karar vermiştir. Zîra O, Bağdad'a kendisi için değil, **Hilâfet - Selçuklu** ilişkilerini restore etmek için geliyordu. Böylece Sultan, Halîfeye karşı duyduğu iyi niyetini fiili olarak göstermiş olacaktı. Bir bakıma Sultan, Onun şahsında Halîfeye ilk resmi elçilik heyetini de göndermiş oluyordu. Bu bakımdan onun eline, Halîfenin sabırsızlıkla bekleyip durduğu, özellikle Halîfe ve yakın çevresinin çok büyük meblağlara varan giderlerini karşılamak için tahsis edilen ikta arazilerinin yeni bir düzene sokulması yolunda Sultan'ın irâdesini beyân eden **fermanlar** verilmişti.

d — **Hatice Arslan Hâtun İçin Yapılan Büyük Karşılama :**

Hatice Arslan Hâtun'un hareket haberi, özel ulaklar tarafından B a ğ d a d 'a ulaştırılmış ve bu hilâfet çevrelerinde şüphesiz çok büyük bir sevinç ve memnûniyet uyandırmıştır. Buna en çok sevinenlerden biri de şüphesiz Halîfe **el-Kâim Biemrillâh** olmalı idi. **Hatice Arslan Hâtun** özel kâfilesi, hizmetçileri ve Sultanın kendisine Halîfeye sunulmak üzere verdiği f e r m a n l a r l a birlikte Bağdad'a ancak 1067 yılında dönebilmiştir (62). Türk Prensesi'nin Bağdad'ı amcasıyla birlikte son olarak 1063 yılında terkettiği düşünülürse aradan beş seneden fazla bir zamanın geçtiği görülür ki bu üzerinde önemle durulacak bir husustur.

Hatice Arslan Hâtun, B a ğ d a d 'ta şüphesiz Halîfe ve devlet ileri gelenleri tarafından büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Ona gösterilen büyük ilgi şüphesiz kardeşi **Alp-Arslan**'ın çok kısa bir zamanda ününün artması haşmet ve azametinin cihanı tutmuş olmasından ileri gelmekte idi. Onun B a ğ d a d 'ta tam bir kraliçe gibi, kendi çevresine uygun bir debdebe ve

(61) Sıbt, s. 132.
(62) Sıbt, s. 134.

büyüklükte karşılanması ile ilgili olarak çağdaş kaynaklarda çok geniş bilgiler vardır. Bunlardan **İmâd 'd-Dîn**'in bildirdiğine göre;

"Halifenin zevcesi Arslan Hâtun, Bağdad'a vâsıl olunca Vezir Fahru'd-Devle'nin sabahı bir kat daha aydınlandı. Dağ gibi sâbit olan vakârı zâhir oldu. Bir birine yaklaştıklarında Fahru'd-Devle, atı üzerinde Hatice Arslan Hâtun'u hürmetle selâmladı. Ona ve hizmetinde bulunanlara duâlar etti. Hayır temennîsinde bulundu." (63).

Hatice Arslan Hâtun, bundan sonra doğruca kendi sarayına yöneldi. Bu arada **Bâbü'n-Nevbe** (Dîvân-ı Hümâyun) ye geldi. Burada **Alp-Arslan** tarafından yazılmış **fermanları** ilgililere takdim etti. Bunlar zaten Halîfenin bekleyip durduğu ve işlerin daha düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamak için alınmasını gerektiren tedbirleri kapsamakta idi. **Bâbü'n-Nevbe**'de bu fermanlar ilgililerin huzûrunda bir bir okunmuş ve Sultanın emirleri de böylece ilgililere tebliğ edilmiş oluyordu (64). Bütün bunlar Selçuklu Sultanlarının fiîlî icraatlarında Bağdad üzerindeki nüfuz ve tartışılmaz üstünlüklerinin somut örnekleridir.

Hatice Arslan Hâtun'un bundan sonra B a ğ d a d 'ta eskisine nazaran çok daha mutlu bir hayat yaşadığına kâni olmaktayız. Nitekim **İmâdü'd-Dîn**'in onun hakkındaki **"Bağdad'da yüzlendi, sarayına girdi, halvet etti, saadete kavuştu"** gibi beyanları da bu gerçeği vurgulamaktadır (65).

Onun hilâfet câmiasında nüfuz ve itibarını artıran bir başka sebebde kardeşi, cihangir ruhlu **Türk Sultanı Alp Arslan**'dı. Çünkü **Alp Arslan**'ın **doğuda** ve **batıda** kazandığı büyük zaferler, Selçukluların itibarını bütün İslâm Dünyasında zirvelere ulaştırmıştı. Hilâfet dünyasının bütün **cami** ve **mescid, mihrab** ve **minberlerinde** Alp Arslan'ın dolayısıyla bütün Türk Milletinin ululuğu için düalar ediliyordu. Bütün bu gelişmelerin **Hatice Arslan Hâtun**'un hilâfet saraylarındaki itibarını artırmış ve onu daha saygın bir kişi haline getirmiş olduğundan kimsenin şüphesi olmamalıdır.

Fakat onun bu mutlu yılları pek de uzun sürmemiştir. Zîra bu sırada hiçte beklenmedik bir hâdise olmuş ve kardeşi kudretli Selçuklu Sultanı, mağrur Bizans İmparatoru **Romanos Diyojen**'i dize getiren Türk, **Alp Arslan,** büyük cihangir, kahrolası bir elin kullandığı netâmeli bir okla şehid düşmüştü (1072) (66).

---

(63) el-Bundari, **Zübde,** s. 32. İbnü'l-Esir, X. s. 55. İbnü'l-Cevzi, VIII, s. 244.

(64) İbnü'l-Cevzi, VIII. s. 244. Sibt, s. 134.

(65) el-Bundari, **Zübde,** s. 32.

(66) el-Hüseyni, **Zübde,** s. 118 - 119. Yinanç, M. H., **Alp - Arslan,** İ. A. I. s. 385. Köymen, M. A., **Alp-Arslan Ve Zamanı,** Ankara, 1983, I. s. 78. Kafesoğlu, İ., **Selçukun Oğulları ve Torunları,** İÜ. T. M. XIII. İstanbul, 1958. s. 117 - 130. el-İbrî, s. 186.

e — **Alp Arslan'ın Ölümü ve Hatice Arslan Hâtun :**

Genç Sultanın ölümü bütün İslam dünyasını derin bir mâteme boğmuştu. Bundan en fazla etkilenen şüphesiz **Hatice Arslan Hâtun** olmuş ve gök kubbenin kendi başına göçtüğünü hissetmiştir. Kara haber kendisine ulaştığında dünya Ona dar gelmiş, bir çılgın gibi feryâd ve figân içinde ne yapacağına şaşırıp kalmıştı. **Hatice Arslan Hâtun**'un husûsî hizmetçileri ve nedîmelerinin durumu da Onunkinden farklı değildi. Onlarda, perişan bir halde saçlarını başlarını yolmuşlar, genç Sultana ağıtlar yakmışlardır. **Hatice Arslan Hâtun**'da bu derin üzüntüsünden dolayı saçını başını yolmak, yüzünü gözünü kara topraklara sürmek istemiş, ancak Halîfe, Onu bu aşırı hareketinden güç belâ men edebilmişti. **Hatice Arslan Hâtun,** kendine geldikten sonra tâziyetleri kabul etmeğe başlamış ve bu günlerce devam etmiştir. O, bu taziyeleri kabul sırasında, kuru toprak üstüne oturmuştu (67).

Muhtemelen **Alp Arslan**'ın ölümünden duyduğu derin derin üzüntülerinin bir sonucu olsa gerek, bu dertli Türk Hâtunu, aynı yılın Receb ayında (1072) R e y 'e gitmek istemiş ve Halîfe de Ona müsaade etmiştir. O, yine bu yolculuğunda da devlet ileri gelenlerinden seçkin bir heyet tarafından ve sosyal seviyesine uygun bir şekilde uğurlanmış, hattâ **Amîdû'd-Devle** ve bir çok kimseler N e h r â y a n 'a kadar Ona eşlik etmişlerdir.

Gerçekte bu, **Hatice Arslan Hâtun**'un bir daha Bağdad'a gelmemek üzere son gidişi olmuştur. Zîrâ ondan bir ay sonra, Halîfe **el-Kâim** hecâmat yaptırmış ve kötü bir tedbirsizlik eseri fazla kan kaybından vefât etmiştir (1075) (68). Böylece yaklaşık on dokuz sene süren bu evlilikte kendiliğinden sona ermiş oluyordu.

B - HATİCE ARSLAN HÂTUN'UN YENİ YILLARI

a — **Yeni Olaylar Karşısında Hatice Ana :**

Mâmafih, **el-Kâim**'in vefâtından sonra **Hatice Arslan Hâtun** kendi çevresinde sâkin bir hayat yaşamaya başlamıştır. O, kısa zamanda dînî ve siyâsî olaylara yön veren üç büyük liderin bir biri arkasından ölümünü görmüştür. Bunlar, amcası Sultan **Tuğrul Bey,** kocası Halife **el-Kâim Biemrillah** ve kardeşi **Alp Arslan** idi.

Herbiri, gönlünde ayrı bir yeri olan bu üç önemli kimselerin bir biri arkasından vefât etmiş olmaları, Onun iç dünyası ve mânevî hayatında ne kadar derin üzüntüler yarattığı fazla izaha lüzum olmayan bir gerçektir. Fa-

---

(67) Sıbt, s. 167. İbni Kesir, XII. s. 160.
(68) es-Suyutî, s. 422. el-İbrî, **Tarih u Muhtasaru'd-Düvel,** Beyrut, s. 186.

kat O, kendi başına büyük kaya parçaları gibi inen her bir belâ ve musîbeti üstün bir sabır ve metânetle karşılamış ve hayattan hiç bir zaman kopmamıştır.

Alp Arslan'dan sonra, Selçuklu tahtına oğlu **Melikşah** geçmiştir. **Hatice Arslan Hâtun, Melikşah**'ın saltanat yıllarında da Selçuklu Sarayının en gözde ve şahsiyetli hâtunlarından biri olmaya devam etmiştir.

b — **Sultan Melikşah Dönemi ve Hatice Ana :**

Onun, **Sultan Melikşah'ın** gözde kızı **Mâh Melek Hâtun**'un, Abbâsî halîfelerinden **el-Muktedî Billâh** ile evlenmesinde, hilâfet çevreleri ve Halîfenin mânevî kişiliğini çok yakından tanıyan bir Selçuklu prensesi olarak çok yapıcı ve hayırlı hizmetleri olmuştur. **el-Muktedî Billâh,** bundan sonraki sayfalarda çok daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulacağı gibi **Melikşah**'ın fevkâlâde güzel, edeb ve erkân sâhibi kızı **Mâh Melek Hâtun**'a kendisi için dünürcü gönderdiğinde, Onun gerçekten de kraliçe şahsiyetli eşi **Türkân Hâtun,** hiç çekilmeden Halîfenin bu isteğinin karşısına dikilmiştir. Onun gözünde, Halîfenin diğer dâmad adaylarından hiç bir farkı yoktu, belki de O, en şanssızı idi. Üstelik Halîfe Onun istediği mihri bile ödeyecek güçte değildi.

İşte bu kritik durumda, bütün hüsn-ü niyyeti ve hiç bir kimseden direktif almadan devreye **Hatice Arslan Hâtun** girmiştir. O, Halifeliğin dünyevî şeylerle, mâl, mülk, makamla hiç bir şekilde kıyaslanamayacağını, müslümanların hepsinin Halîfenin kulu ve kölesi olduklarını söyleyerek **Türkân Hâtun**'u, bu saplantısından kurtarmış ve kızının Halîfe ile evlenmesine iknâ etmiştir (69).

Bütün bunlar, diğer taraftan **Hatice Anan**ın aradan seneler geçtikten sonra ve Halifenin bunca menfi tavrına rağmen Onun, hâlâ hilâfet makamına olan saygı ve hürmetinden hiç bir şey kaybetmediğini, Onun manevî şahsına nekadar temiz bir duygu ve çok üstün bir inançla bağlı olduğunu bir kere daha ortaya koymaktadır.

c — **Hatice Ana'nın Ferâmuz b. Kâküye ile İzdivâcı :**

Fakat **Hatice Arslan Hâtun** için bu yılların en önemli olayı, Onun ikinci defa evlenmesi ve eskisine nazaran çok daha mutlu bir hayat yaşamasıdır. Evet, genç yaşta dul kalan bu **Türk Anası, el-Kâim Biemrillah**'ın ölümünden iki yıl sonra ve **Sultan Melikşah**'ın ilk saltanat yıllarında **Ferâmuz b. Kâkûye ed-Deylemî** ile evlenmiştir (469/1076) (70).

---

(69) İbnü'l-Esir, X. s. 120.

(70) İbnü'l-Esir, X. s. 105. Sıbt, s. 181. İbni Kesir, XII, s. 116. Hatice A. Hatun'un mihri 10.000 dinar idi.

Ferâmuz b. Kâkûye, Tuğrul Bey'in yakın çevresinde yetişmiş ve bir çok önemli olayları onunla göğüslemiş, Selçuklu Devletine fazlasıyla emeği geçmiş büyük devlet adamlarından biridir. O, **Melikşâh** devrininde en nüfûzlu ve üstün komutanlarından biri olmuştur. Onların bu evlilikleri Türk töre ve âdetlerine göre olmuştur. **Ferâmuz**, bu nazlı Selçuklu Hâtununu üstün bir sevgi ve muhabbetle karşılamış, Ona kat kat elbiseler, bir çok altın ve daha bir nice kıymetli hediyeler vermiştir.

Hatice Arslan Hâtun'un **Ferâmuz**'la olan bu ikinci ve mutlu evliliği tam ondört yıl sürmüştür. Onların bu izdivâclarından **Alâu'd-Devle** adında birisi erkek ve **Atâ Hâtun** adında bir diğeride kız olan iki çocukları olmuştur.

d — **Hatice Ananın Ölümü** :

Hatice Ana'nın Ferâmuz'la geçen bu uzun evlilik yıllarından tarihe pek fazla bir şey intikâl etmemiştir. Bundan da Onun zâten mîzâcına uygun olarak çok sâkin ve sâde bir hayat yaşadığı, sosyal ve siyâsî olayların dışında kalmaya büyük bir özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi **Hatice Arslan Hâtun**, başta amcası **Tuğrul Bey** olmak üzere, **Alp - Arslan** ve Onun oğlu **Sultan Melikşah** dönemlerini de idrak etmiş şanslı bir Türk anasıdır. Bu üç Sultan ise İmparatorluğun haşmet devrini yaşatan en ulu Sultanları olarak tarihe geçmişlerdir. İşte **Hatice Arslan Hâtun** haşmet ve azamet devrinin bu kudretli Sultanlarının her birinden ayrı bir saygı görmüş, onların sevgi ve iltifatlarına mazhar olmuştur.

Büyük Selçuklu devletinin bu güngörmüş, faziletli **Türk Anası** ne yazık ki pek fazla yaşamamıştır. İmparatorluğun haşmet ve azamet devrini idrâk etmiş, onu ikbâlin zirvesine ulaştıran, altın devrini yaşatan güçlü Selçuklu Sultanları ile bir bir mülâkî olmuş ve 1090 yılında sebebi bilinmeyen bir hastalık nedeniyle vefât etmiştir (71). Onun, kaynaklarda ölüm tarihi belli olmasına rağmen doğum tarihi belli değildir. **el-Kâim**'le evliliği yıllarında henüz on altı - on yedi yaşlarında olduğu nazarı itibara alınırsa bu değerli Türk Anasının elli yaşlarında vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Buraya kadar olan açıklamalarımızda Büyük Selçuklu Sultanı ve çok yüce emeller peşinde koşan **Tuğrul Bey**'in hilâfet ve Selçuklu saltanatını birleştirmek, bütünleştirmek yolunda ortaya koyduğu büyük siyâsetin bir parçası olarak **Hatice Arslan Hâtun**'un, Abbâsî Halîfesi **el-Kâim Biemrillâh** ile evliliği üzerinde durulmuş ve bu konuda geniş bilgiler verilmiştir.

Birde madalyonun öbür yönü vardır. O da yine bu büyük politikanın bir parçası olarak **Tuğrul Bey**'in, Halîfenin kızı **Seyyide Fâtıma** ile evlenmesidir.

---

(71) Öztuna, Y., **İslam Devletleri**, Ankara, 1989, I. s. 479.

Asrın olayı, hilâfet tarihi ve Türk İslâm Tarihinin en önemli olaylarından biri olan bu evlilik meselesi ve bunun altında yatan sebebler henüz bütün yönleri ile ele alınmış ve aydınlatılmış değildir. Konunun bütün ayrıntıları ile Türk Tarihine mal edilmesi zamanı gelmiştir. Bu bakımdan, bundan sonraki sayfalarda koca bir asrı ve hilâfet ülkelerini ayağa kaldıran bu büyük olay üzerinde durulacak ve bir tarih muhakemesi içinde okuyucuların genel değerlendirilmesine sunulacaktır.

II

ASRIN OLAYI

BÜYÜK SELÇUKLU SULTANI TUĞRUL BEY'İN HALÎFE EL-KÂİM'İN KIZI SEYYİDE İLE EVLENMESİ

1 — TUĞRUL BEY'İN VARLIĞINI SARAN BÜYÜK ÜLKÜ : PEYGAMBER NESLİ İLE KUCAKLAŞMA

A - KONUNUN ÖNEMİ VE BAZI GERÇEKLER

Büyük Selçuklu Tarihi, siyasal ve sosyal yönlerden bir çok ilginç olaylarla dolu yüklü bir tarihtir. Bu olaylardan bir çoğu henüz yeteri kadar aydınlatılmış da değildir. Bunlardan birisi de şüphesiz geçmişteki ataları gibi at üstünde yola çıkan ve kısa bir zaman sonra B a ğ d a d 'a gelen ve hilâfet çevrelerinde sonsuz bir sevgi ve coşku ile karşılanan **Tuğru Bey** ve Onun, Abbâsî halifelerinden **el-Kâim Biemrillah**'ın kızı **Seyyide Fâtıma el-Betül** ile asrın düğünü diyebileceğimiz muhteşem bir düğün ve büyük bir merasimle evlenmesi ve bu düğünle ilgili bazı tarihi gerçeklerdir.

Gerçekte Abbâsî Halîfeleri, **Hz. Peygamber**'in yakın akrabalarından, amcası **Hz. Abbas**'ın soyundan geliyorlardı. Ne de olsa içe dönük kapalı bir aile idi. Bütün evlenme, kız alıp kız vermeler hilâfet ailesinin yakın çevre ve akrabalar arasında oluyordu. Özellikle kız çocuklarının hilafet ailesinin dışında başka bir kimse, en soylu bir Arap, hatta mekân, makam ve mevkiî, toplumdaki durumu ne olursa olsun bir yabancı ile evlenmesi asla mümkün değildi. Bunun hilâfet tarihinde bir örneği de yoktu.

Selçuklu Sultanı **Tuğrul Bey**'e gelince kalbi ummanlar kadar zengin, peygamber sevgisi ile dopdolu, Onun yolunda yürüyen, Onun gibi genellikle beyaz elbiseler giyen, hülasa Hz. Peygamberi her hal-ü kârda kendisine örnek alan bir Türk Sultanı idi. Onun bütün gayesi; **her ne pahasına olursa olsun Halifenin kızı ile evlenmek, kendi soyunu Hz. Peygamber'in soyu ve sülalesiyle birleştirmek, kendini Ona, çok hem de çok yakın hissetmekti.** Bu evlilik ayrıca Selçuklu devletinin İslam dünyasında itibar ve büyüklüğünü artı-

racaktı. Diğer taraftan Halifenin kızı ile evlenmesi, Ona biricik vefâkâr eşi **Altun Can Hâtun**'un ölüm döşeğinde nâzik dudakları arasından dökülen son kelimeler olmuştu.

Tuğrul Bey'in bu arzusu Halife **el-Kâim Biemrillah**'a ulaştığında yer yerinden oynamıştı. Nasıl olurdu da bir Türkmen Beyi, Halifenin kızı Seyyide ile evlenme teşebbüsünde bulunabilirdi? Halifeyi bu hususta sâdece yakın aile bireyleri değil, hilâfet çevrelerinin etkili kimseleri, bir kısım yazar çizer takımı, yani tarihçilerde onu desteklemişler ve bütün güçleri ile bu evliliğin karşısında olmuşlardı.

Gerçekte onların bilmedikleri belki hesaba katmadıkları bir şey vardı. O da **Tuğrul Bey**'in kişiliği idi. Onun, Hz. Peygamber'e bir iman coşkusu halindeki sevgisi yanısıra, sarsılmaz bir irâdesi vardı. Bir şeye karar verdikten sonra, Onun bu kararından dönmesi asla mümkün değildi. Neticede **Sultan'ın irâdesi, Halifenin irâdesine** galip gelmiş ve Türk Sultanı kendisinden önce gelmiş geçmiş bütün hükümdar, yüksek rütbeli komutan ve bir çok devlet adamlarını geride bırakmış, onların tasavvur etmeleri şöyle dursun, akıllarının ucundan geçirmeye dahi cesaret edemedikleri böyle bir evliliği hem de karşısına çıkarılan bütün barikatları aşarak gerçekleştirmiştir. Şüphesiz Sultan; Halifenin biricik kızı **Seyyide** ile dillere destan muazzam bir düğün, belki de asın düğünü diyebileceğimiz kendi şan ve şerefine uygun bir ihtişamla evlenmiştir. Böylece O, ilk defa bir halifenin kızı ile evlenen hem de gayri Arap ilk hükümdar ilk Türk Sultanı olma şerefini de kazanmış oluyordu.

Ancak başta halife olmak üzere, bütün hilafet çevrelerini ayağa kaldıran bu evlilik, Abbâsi Halifesinin özel tutum ve davranışları dolayısıyla Sultana mutluluk getirmemiştir. Bilakis bu **Seyyide** meselesi **Selçuklu saraylarının ummanları andıran servet ve zenginliğini tükettiği gibi, Tuğrul Bey'in sağlık ve mutluluğunu da yeyip bitirmiş ve koca Türk Sultanı evliliğin en anlamlı günlerinde vefat etmiştir.** Sultan'ın bu evlilikten beklediği yüce gâyelerden hiç birisi de gerçekleşmemiştir.

İşte bundan sonraki açıklamalarımızda ilk defa, **bir çok yönleri ile bu evlilik üzerinde durulmuş, Abbâsî ve Selçuklu saraylarını senelerce meşgul eden bu olay, bütün detayları ile ele alınmış ve bir tarih muhakemesi yapılmıştır.** Öyle tahmin ediyoruz ki; bu îzahlarımız, sâdece asrın düğünü değil, hilâfet ülkeleri ve B a ğ d a d 'taki Türk varlığı, Selçuklu Sultanının iktidar gücü ve saltanatı hakkında okuyuculara derli toplu bilgiler verecek ve onların millî tarih ve köklü kültür zenginliğimiz hakkında çok daha esaslı bir değer hükmü kazanmalarına da yardımcı olacaktır.

B - TUĞRUL BEY'İ BU EVLİLİĞE ZORLAYAN SEBEPLER

a — Sultanın Yeni Politikası ve Halife Ailesine Duyduğu Aşırı Saygı :

Büyük Selçuklu Devletinin asıl kurucusu **Tuğrul Bey** (1040 - 1063), iktidara geldikten sonra Türk devletinin daha güçlü ve temellerinin daha sağlam bir zemine oturtulması için yeni bir kısım köklü politikalar ortaya koymuş ve bunları çok esaslı bir şekilde uygulamada muvaffak olmuştur. Onun devlet idâresinde tesbit ettiği bu yeni inisiyatif ve politikasının esasını; **bir kanser gibi saran Şiiliğe karşı Sünni doktirini bir devlet poltikası haline getirmek, Selçuklu Hanedanını Abbasi hilafeti ile kaynaştırmak dolayısıyle siyasi iktidarı elinde tutan Selçuklu Saltanatı ile dini gücü temsil eden Abbâsi hilafetini birleştirmek ve böylece Türkün geleneksel askeri aristokrasisine dayanan yeni, daha güçlü, daha zinde bir imparatorluk kurmaktı.** Bu meselelere böylesine geniş bir açıdan bakan Türk Sultanının nihai gayesinin Abbâsi hilafetinin Türklere nasıl intikal edebileceğini düşündüğü ve bunun yollarını aradığından asla şüphe edilmemelidir.

Selçuklu Sultanı, bu büyük hedeflere yönelmek için eski Türklerde sık sık örneğini gördüğümüz hanedan aileleri arası evlilikleri birinci dereceden ele almış ve bunu iki hanedan ailesi arasında dostluk ve siyasi bağların kurulma ve gelişmesinde önemli bir köprü olarak görmüştür. O, bu cümleden olmak üzere; önce kardeşi ve devlet idaresinde sağ kolu durumunda olan **Çağrı Bey**'in kızı **Hatice Arslan Hâtun**'un Abbasi Halifesi **el-Kâim Biemrillah**'la (1031 - 1075) evlenmelerini sağlamıştır. Böylece hilâfet camiası ve Abbasi saraylarına giden yol, aristokrat **Türk Hâtunları** için açılmış oluyordu.

Mamafih, Tuğrul Bey'in açtığı bu yeni yoldan bir çok Türk Hâtunları yürüyecek ve onlar hilâfet saraylarının en gözde hanım sultanları olacaklardır. Zira aristokrat Selçuklu Hatunları ile evlenmek kısa bir zaman sonra Abbasi Halîfeleri için bir teamül, belki de bir âdet haline gelmiş ve bir çok halîfe peş-peşe Türk Sultanlarının kızları ile evlenmişlerdir.

Türk Sultanı bununla da yetinmemiştir. O, ikinci ve çok cesur bir adım daha atmış, kendisi de hilâfet ailesine mensup soylu bir kız, yani Abbâsî Halifesi **el-Kâim**'in kızı **Seyyide Fâtıma el-Betül** ile evlenmeyi düşünmüş ve bunda bütün zorlukları aşarak muvaffak ta olmuştur.

Gerçekte Türk Sultanını, bu büyük olaya, yani **Halife el-Kâim**'in kızı ile evlenmeye zorlayan sadece siyasi faktörler de değildi. Bunun yanısıra bir kısım dini sebepleri de zikretmemiz gerekmektedir. O da Sultanın gönlünde ve bir iman coşkusu haline gelen **Peygamber sevgisi,** kendi zamanında Peygamber sülalesine olan sonsuz saygı ve İslam Halifesine olan tartışılmaz derin bağlılığı gelmektedir.

Abbasi Halifelerine izafe edilen bu kudsiyet ve şeref, Emevi Halifelerinin aksine, onların şüphesiz bizzat **Hz. Peygamber**'in soyuna mensup olmalarından ileri gelmekte idi. Peygamber sevgisi ise, Türk Sultanlarının gönlünde ummanları bile söndüremiyeceği bir volkan gibiydi. Onun için, Türk Sultanının bu dünyadaki en büyük arzusu, **Nesl-i Pâk-i Peygamberiye** intisab etmekti. Bu emeline ulaşmak için Türk Sultanının yapamayacağı hiç bir fedakârlık, aşamayacağı hiç bir engel yoktu.

b — **Hânedan Ailesinin Hâlife ile Bütünleşmesi :**

Tuğrul Bey, bu emeline iki yoldan ulaşmak ve bu büyük saadeti iki yönden tatmak istiyordu. Bunlardan **birincisi;** Hânedan ailesinden bir Prensesi **Hatice Arslan Hâtun** misalinde olduğu gibi, Halîfe ile evlendirmek, **ikincisi ise;** hilâfet ailesinden biri yani **Halîfenin öz kızı ile evlenerek** değil kendisi, belki iki hanedan ailesini birleştirmek, onları içli dışlı bir bütün haline getirmek ve bunun manevi saadetine ulaşmaktı (72). Böylece **Peygamber ailesine, Sultan ailesinin bir Prensesi katıldığı gibi, Sultan ailesine de Hz. Peygamber neslinden bir ulu kız katılacak, dolayısiyle Selçuklu Saltanatı hem dünyevi, hem de uhrevi olarak en büyük saadet, mutluluk ve berekete nail olacaktı** (*).

İşte kendi öz varlığı böyle ulvi duygularla dolup-taşan Türk Sultanının, her ne pahasına olursa olsun Halîfenin kızı **Seyyide** ile evlenmek istemesi ve bunda ısrar etmesi, Onun Allah'a olan dağlar kadar imanı, Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'e olan deryalar gibi sonsuz sevgi ve muhabbetinin zârûrî bir sonucu idi. Nitekim bu hususlara temas eden **A. C. Paşa** aynen şöyle demektedir; **"Tuğrul Bey her istediğini elde etmiş bir ulu Sultan idi. Bu arzusuna da kavuşursa Peygamber sülalesine intisab edecekti. O, eski hükümdarların elde edemedikleri bir şeref ve iftihara kavuşmuş olacaktı"** (73).

Gerçekte bu sâyede **Tuğrul Bey** için değil, ondan sonra gelen bütün Selçuklu Sultanları için bir gelenek hâline gelmiştir. Çünkü Selçukluların, Abbâsî halîfelerine gösterdikleri derin saygı **"Halîfelerin siyasi bir otorite merkezi olmaktan ziyade onların Hz. Peygamberin Halîfesi"** (74), Onun neslinin yeryüzünde en mübarek bir temsilcisi olmasından ileri geliyordu.

---

(72) Krş. Grousset, R., a.g.e., s. 162. "... Tuğrul Bey'in bir daha çözülmeyecek şekilde birleştirmeye çalıştığı Türk Sultanlığı ile Arap Halîfeliği..."

(*) Nitekim Hz. Ömer de çok küçük yaşta olmasına rağmen Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'dan doğma kızı Gülsüm'le evlenmiştir. Hz. Fatıma'nın bu hususdaki direnmelerine koca halîfe pek aldırış etmemiş ve nesl-i pâke intisab etmenin manevi mazhariyetine ulaşmıştır. Z. K.

(73) A. Cevdet Paşa, **Kısâs-ı Enbiya,** Haz. M. İz, Ankara, 1985. V. s. 131.

(74) Arnold, T. W., **The Caliphate,** Oxford, 1924, p. 80.

C - DEVLET ANA ALTUN CAN HÂTUN'UN ÖNEMLİ VASIYETİ

a — Tuğrul Bey'in Altun Can Hâtun'la İzdivâcı :

Tuğrul Bey'in Halîfenin kızı, **Seyyide Fatıma** ile evlenmelerinin en önemli sebeplerinden bir diğeri de, Sultan'ın vefâkâr eşi büyük Türk anası, Türk devlet geleneğinin kendi asrındaki en büyük temsilcisi olan **Altun Can Hâtun**'un bu yöndeki bitmez tükenmez samimi ısrarları, hatta ölüm döşeğindeki son arzusu ve bir nevi vasiyeti idi.

Bu arada aklımıza şöyle bir soru gelmektedir; **Altun Can Hâtun** kimdir? Onun başta **Tuğrul Bey** olmak üzere Selçuklu Devlet hayatındaki önemi ve yeri nedir? Bu ve benzer sorulara bir kaç satırla da olsa temas etmemiz hem konunun anlaşılması, hem de büyük Türk anası **Altun Can Hâtun**'a bir minnet, bir vefa borcu olsa gerektir.

Gerçekte **Altun Can Hâtun**, Selçuklu devletinin İmparatorluk devrine geçmesinde emeği olan en büyük Türk analarından biridir. O, ilk önce **Harzemşah**'la evlenmiş ve onun vefat etmesiyle genç yaşında dul kalmıştı. İşte bundan sonraki sayfalarda sık sık adı geçecek olan oğlu **Enûşirevân** Onun bu ilk kocasından dünyaya gelmiştir (75).

Altun Can Hâtun temiz, güzel, ahlaklı, son derece edeb erkân sahibi, fevkalâde kültürlü bir kadın olduğu yolundaki güzel haberler **Tuğrul Bey**'e ulaşınca O, çok değerli veziri **Amîdü'l-Mülk el-Kündüri**'yi, Altun Can Hâtun'la evlenebilmek için Harzem ülkesine dünürcü olarak göndermiş ve böylece bu faziletli Türk anası Selçuklu Sarayına intisab etmiştir (76). Artık O, bundan sonra **Tuğrul Bey**'in güvendiği en gözde ve çok sevdiği hanımlardan biri olmuştur.

Altun Can Hâtun kısa zamanda sivrilmiş, azmi, iradesi, fevkalâde yapıcı ve çarpıcı şahsiyeti ile kendisini kabul ettirmiş ve Selçuklu saraylarında sevilen sayılan bir varlık haline gelmiştir. O, böylesine sağlam kişiliği yanısıra ata binen, kılınç kuşanan ve gerektiğinde yağız çehreli mücehhez Türkmen ordularına komuta edebilecek güçte, yürekli bir kadındı. Sultanın üzerinde inanılmayacak derecede büyük etki ve nüfuzu vardı. Devlet işlerine hakkıyla vakıf ve insiyatif sahibi otoriter bir kadın olduğundan Sultan önemli devlet işlerinde onunla istişare etmeden akıl ve fikrine danışmadan bir karar vermezdi. Hatta O, **çoğu kere** Sıbt'ın dediği gibi **bir çok karma karışık işleri onun aklına ve reyine havale etmekten hoşlanırdı** (77). **Altun Can Hâtun**'un, **Tuğrul Bey** nezdindeki bu müstesna yerini çok iyi bilen çağdaş **Bi-**

(75) el-Bundarî, **Zübde**, s. 13. İbnî Tağrıbirdi, **en-Nücüm'z-Zahire fi Mülüki Mısr ve'l-Kahire**, Kahire, 1930, V. s. 67. Sıbt, s. 75.
(76) el-Bidâye, XII. s. 93. İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam**, VIII. s. 161.
(77) Sıbt, s. 75.

zans İmparatoru; Tuğrul Bey'e elçi gönderdiğinde bu şahsiyetli Türk anasına da ayrıca ve pek kıymetli hediyeler gönderir ve ondan iki ülke arasında sulh yapmak için kocası **Tuğrul Bey**'e tavassutta bulunmasını isterlerdi (78).

b — **Altun Can Hâtun; Devlet Kurtaran Kadın :**

Yukarda Onun umuru devlete vakıf otoriter, şahsiyetli, gerektiğinde ata binen, kılınç kuşanan bir Türk anası olduğunu söylemiştik. O, hayatı boyunca bu üstün meziyetlerinin gereğini yapmış, özellikle devlet varlığına yönelen tehlikelere karşı bir dişi kaplan gibi ortaya atılmış ve devletin başına arız olan gaileler hayatı pahasına da olsa, kıyasıya mücâdele etmekten bir an bile geri durmamıştır.

Fakat Onun, Selçuklu Devletine en büyük hizmeti **Tuğrul Bey**'in övey kardeşi **İbrahim Yınal**'ın, Sultan'ın B a ğ d a d 'ta bulunduğu sıralarda Onun yokluğundan yararlanarak devlete baş kaldırması ve H e m e d â n '-da Selçuklular'ın taht şehri, isyân etmesi ve çok ciddi bir tehlike olarak **Tuğrul Bey**'in karşısına dikilmesi sırasında olmuştur. **Tuğrul Bey** bu gözü dönmüş nankörü tepelemek için H e m e d â n 'a doğru yola çıktığında, her ihtimâle karşı **Altun Can Hâtun**'u, oğlu **Enûşirevân** ve veziri **Amîdü'l-Mülk el-Kündürî**'yi B a ğ d a d 'ta bırakmıştı.

Tuğrul Bey'in kardeşi ile olan siyâsî taht mücâdeleleri ve bu uğurda akan oluk oluk Türk kanları bu kitabın konusunun dışındadır. Ancak O, ciddi bir hazırlık yapmadan hem de alelacele bu **Yınal isyânını** bastırmak için H e m e d â n 'a doğru yürümüş ve ilk karşılaşmalarında pek'te başarılı olamamıştır. Bunun için B a ğ d a d 'a birbiri arkasından, **İmâdü'd-Din**'in tabiri ile **"tüyler ürpertici"** bir çok kötü haberler gelmeye balşamıştı (79). Gelen bu haberler arasında, garib bir talihsizlik olarak **Tuğrul Bey**'in savaşı kaybettiği ve üstelik **İbrahim Yınal**'a esir düştüğü de yer almakta idi.

d — **Altun Can Hâtun'un Devlete Sahip Çıkması :**

B a ğ d a d 'ta başta Halife olmak üzere herkes panik içinde idi. O kadar ki Tuğrul Bey'in veziri Amidü'l-Mülk el-Kundûri bile ne yapacağını şaşırıp kalmış, herkes canının derdine düşmüştü. Çünkü Şîi canavarı âsî **el-Besâsiri** tehlikesi daha çökertilememişti. Hatta, Halife Altun Can Hâtun'un üvey oğlu **Enûşirevânı**, Tuğrul Bey'in yerine **"Sultan"** ilân edip durumu kurtarmak istemiş ve **Amidü'l-Mülk** de bunu bütün gücü ile desteklemişti (80). Halîfe de dahil şaşırıp kalan bu kadar sorumlu devlet erkânı, vezir, üst rutbeli komutanlar arasında soğukkanlılığını kaybetmeyen ve ne yapacağını

---

(78) Sümer, F., **Eski Türk Kadınları,** Türk Yurdu, Eylül, 1954, Sy. 3. s. 192.
(79) el-Bundarî, **Zübde,** s. 13.
(80) İbnü'l-Esir, **el-Kâmil,** IX. s. 640. el-Bundari, **Zübde,** s. 13. İbnü'l-Cevzî, VIII.

çok iyi bilen bir tek kadın vardı. O da gerektiğinde ata binen kılınç kuşanan devlet ana **Altun Can Hâtun** idi.

Faziletli Türk anası derhal harekete geçerek, büyük bir ordu topladı. Buna karşı çıkan **Halifeyi** bile dinlemedi. **el-Kündüriyi** devre dışı bıraktı. **"Sultan"** adayı öz oğlunu ise ellerine zincir vurarak tevkif ettirdi (81). Bu ise dünyada çok az bir kadında, ancak bir Türk anasında görülen köklü bir devlet şuuru idi. Daha sonra bu ordunun başında H e m e d a n 'a doğru yürüyerek, kocası **Tuğrul Bey**'in imdadına koştu. Neticede devletin başına arız olan **İbrahim Yınal** tehlikesi defedildiği gibi, Büyük Selçuklu devleti bir kardeş kavgasına düşmek ve yıkılmaktan kurtulmuş oldu. Onun bu göz yaşartıcı durumundan fevkalâde mütehassis olan **M. A. Köymen** derin bir coşku ve heyecanla şunları söylemektedir;

"İşte örnek bir Türk kadınının destana benzeyen kahramanlık hikâyesi. Ordular sevk ve idâre eden, devletin yüksek menfaati için her tehlikeyi göze alan, hiç bir fedâkarlıktan kaçınmayan, bu yolda karşısına çıkan öz oğlunu bile zincire vurmaktan çekinmeyen, ölürken bile devleti düşünen bir Türk anası." (82).

e — **Altun Can Hâtun'un Son Vasiyeti ve Ölümü :**

İşte, **Altun Can Hâtun,** böyle yüce ruhlu bir Türk anası idi. Ayrıca Tuğrul Bey üzerinde inanılmaz bir nüfuzu ve etkisi vardı. Onun bu müessir şahsiyetini dile getirmeye çalışan Türk asıllı büyük alim **İbni Tağrıberdi,** belkide hiç bir kadın için söylemediği şu ilginç beyanlarda bulunmaktadır.

"Altun Can Hâtun, aşırı bir şekilde dinine düşkün Allah'ın emir ve yasaklardan çekinen pek çok hayır ve hasenatı olan bir kadındı. Azm ve irade sahibi kendine has görüş, düşünce ve tedbirleri vardı. Kocası (olan Sultan Tuğrul Bey) ise, Onun sözünü dinler Ona itaat ederdi. Bir çok konuda ona akıl danışır ve görüşlerini alırdı. Ayrıca O, gerektiğinde ordunun başına yürür ve komuta eder ve düşmanları ile elinde kılınç çarpışırdı" (83). Hatta **Abu'l-Farac** daha da ileri gitmekte ve **Saltanatın bütün işlerini bu Hâtunun idare ettiğini söylemektedir** (84).

Ne yazık ki bu mümtaz Türk anası tutulmuş olduğu İ s t i s k â ; **vücûdun karın nâhiyesinde su toplama hastalığından** kurtulamıyarak (452/1060) yılında C ü r c a n 'da vefat etmiştir.

---

s. 160. İbnü'l-Adîm, **Tarih-u Haleb,** II. s. 119.

(81) Köymen, M. A., **Tuğrul Bey ve Zamanı,** s. 69 - 71. el-Bundârî, s. 13.

(82) Köymen, M. A., **Devlet Kuran Örnek Bir Türk Anası,** Millî Kültür, Ocak, 1977, Sy. I. s. 45. Bkz. Aynı Müellif, **Tuğrul Bey ve Zamanı,** s. 69, 70.

(83) İbni Nağrıberdî, **en-Nucum,** V. s. 67. Sıbt, s. 75. Kehhâle, Ö. R., **Alâmü'n-Nisâ,** Dımışk, 1959, s. 171.

(84) **Abu'l-Faraç Tarihi,** I. s. 315.

Tuğrul Bey bu vefâkar Türk anası **Altun Can Hâtun**'u kaybetmekten derin üzüntüler duymuş hatta cesedini tahnit ettirerek bir tabuta koydurtmuş ve İmparatorluğun başkenti Rey Şehrine getirerek orada defnettirmiştir (85).

Fakat **Tuğrul Bey**'i asıl kalbinden vuran bu Türk anasının son nefesinde söylediği bir kaç cümle olmuştur. O bu dünyadan öbür dünyaya göçerken son ve manalı bir kere daha Sultanın yüzüne bakmış herhangi bir kadının kolay kolay söyliyemiyeceği şu sözleri söylemişti;

"— Halifenin kızı ile evlenmek için ne mümkünse yap. Böylece hem bu dünya hemde ahiret saatine nail olursun!" O, bununla da yetinmemiş bütün malını mülkünü ne varsa Sultanın müstakbel eşi Halifenin kızına verilmesini de vasiyet etmiştir (86).

f — **Peygamber Sevgisi İle Çırpınarak Ölen Bir Türk Anası :**

Bu diğer taraftan **Tuğrul Bey** kadar, **Altun Can Hâtun**'un da **Peygamber Nesline** intisab etmenin, ne kadar derin bir özlemi içinde olduğunu en büyük bir delili olsa gerektir. Sultanın bu yöndeki kanaatlarının billurlaşması ve sarsılmaz bir irâde, bir azim gücü haline gelmesinde şüphesiz **Atun Can Hâtun** çok önemli bir faktör olmuştur.

Bütün bunlar bir bakıma sadece **Tuğrul Bey**'in değil, onun değerli eşi **Altun Can Hâtun**'un da peygamber sevgisi, Ona kavuşma arzusu, Ondan olan şu fânî dünyada maddî de olsa bir şey elde etme isteği ile nasıl da yanıp tutuştuğunu göstermektedir. Bu sevgi ve coşku onda engin denizleri belki ummanları kucaklayacak kadar büyük ve geniş olmalıdır. O bu sevgiyi hayatı boyunca kalbinde taşımış, bunun zevkine ulaşmış ve bu sevgide en güzel mutluluğu bulmuştur.

Hele hele bu konuya birde kadının kadınlığı, yâni kendi kocasını bir başka kadınla paylaşması açısından bakılırsa böyle bir davranışın ne kadar asil bir duygu bir iman ulviyetinin ifâdesi olduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır. **Altun Can Hâtun**; değil Hz. Peygamberin ayağının küçük bir zerresi toprağı, Ondan kalan mukaddes emânetler, Onun belki on ikinci nesilden bir torunu, bir can, eğer kendi ailesine katılırsa bütün malını mülkünü, varını yoğunu, tirilyonlarla ifâde edilebilecek maddî servetinin hepsini ona hediye ediyordu. Ne ilginçtir ki; böylesi asil davranışların Selçuklular tarihined, sadece Selçuklu Hâtunları değil, Selçuklu Sultanları içinde çok göz yaşartıcı örnekleri vardır.

---

(85) Sıbt, s. 75. İbnü'l-Esir, X. s. 12. el-Bundari, **Zübde,** s. 18.

(86) Sıbt, s. 75. : اجتهدت في الوصلة بابنة الخليفة لتنال شرف الدنيا والاخرة

krş. Sümer, F., **Oğuzlar,** s. 98.

Mâmafih burada hemen şunu ilâve edelim ki; **Abbâsi Hilâfeti** ile bu şekilde sıhriyet bağlarının kurulması M. A. Köymen'in de dediği gibi, sadece **Altun Can Hâtun**'un bir tutkusu değil, belki bütün devlet erkânı ve aristokrat tabakanında en samimî bir arzusu idi (87). İşte **Sultan**'ın, **Halife**'nin kızı ile evlenmesi ve bunda ısrar etmesinin böyle ciddi çok yönlü bir çok sebebleri vardı. Fakat **Abbâsî Halifesi;** ne **Tuğrul Bey,** ne de saygı değer Türk anası **Altun Can Hâtun**'un yüksek duygu ve ince manalı düşüncelerini anlamak ve takdir etmek niyetinde değildi.

D - SULTAN'IN FİİLİ OLARAK HAREKETE GEÇMESİ

a — Sultanın İlk Teşebbüsleri :

Türk Sultanı, bütün bu müşterek duygu ve çok yönlü hizmete vesile olacağını umduğu böyle bir izdivacın gerçekleşmesi için ilk ciddi adımını, B a ğ d a d 'a ikinci gelişinde, Halifenin nezdinde itibar ve şerefinin en zirvelerde olduğu, adımın bir sihirli efsane gibi bütün **İslâm Dünyasında** çalkalandığı bir dönemde atmıştır. Zirâ O, çelik bir yumruğu andıran güçlü irâdesiyle Hilâfet ülkesinin başına bir kâbus gibi inen, **Halife** ve yakın çevresini esir ederek çok zor ve perişan günler yaşatan **el-Besâsîrî**'yi çökertmiş, övey kardeşi **İbrahim Yınal**'ın devletin özüne yönelik tehlikeleri bertaraf etmişti. **Sultan,** hem hilâfet makamı hemde Türk devletinin yeniden ihyâsı ile, **İslâm Dünyasının** ebediyete kadar kendisine minnet duyacağı bir hizmet yapmıştı. Şimdi sıra Sultanın senelerdir gönlünü bir kor gibi yakıp tutuşturan bu büyük meselenin halline gelmişti. O da, **"nesli pâk-i peygamberî"**ye intisâb etmek, halifenin kızı ile evlenerek bu büyük saadete ulaşmaktı. Nitekim bu hususa işaret eden Sıbt :

Sultanın, el-Besâsîrî'nin kafasını ucurup Halifeye gönderdikten sonra, hizmetini nesiller boyu hayırla yâd ettirmek ve bu büyük hizmetlerini daha bir güzellikle taçlandırmak için Halifenin yüce kızı ile evlenmek niyetinde olduğunu imâ ettiğini yazmaktadır (88). Ancak Halife pekte oralı olmamıştır. Bunun üzerine **Sultan,** her nedense fazla B a ğ d a d 'ta kalmamış ve yeğeni **Hatice Arslan Hâtunu**'da beraberine alarak tekrar R e y 'e dönmüştür (89). Sultanın bundan asıl maksadı, ilerde gelişecek olaylar karşısında sevgili Yeğenini bir pazarlık unsuru olarak kullanmak ve **Abbâsi Halifesi el-Kâim**'in üzerinde daha da müessir olmaktı.

b — Halifenin Yaptığı Maddî Pazarlık :

Sultan'ın büyük bir sitemle ve **Hatice Arslan Hâtun**'u yanına alarak B a ğ d a d 'ı terketmesi ve Selçuklu Başkenti'ne dönmesinden Halifenin ra-

(87) Köymen, M. A., **Tuğrul Bey ve Zamanı,** s. 43 - 44.
(88) Sıbt, s. 93.
(89) el-Bundari, **Zübde,** s. 18.

hatsız olduğu anlaşılmaktadır. O kendi nedimi ve Hilâfet camiasının önde gelen sîmalarından meselâ **Kurayş b. Bedran** gibi seçkin kimselerden oluşan bir heyeti Sultan'ın nezdinde teşebbüslerde bulunmak ve **Hatice Arslan Hâtun**'u getirmek üzere elçi olarak R e y 'e göndermiştir (1060 (90). Halifenin bundan asıl maksadı Sultan'ın nabzını yoklamak ve Tuğrul Bey'le olan sosyal ve siyâsî ilişkilerinin daha da kötüye gitmesini önlemekti.

Tuğrul Bey bu hususta hiç de acele etmemiş ve Halifenin elçilerini bir taktik icabı aylarca R e y 'de bekletmiştir. Onun asıl merak ettiği konu **Seyyide** ile evlenmesi yolunda halîfenin tutum ve davranışlarında herhangi bir değişikliğin olup olmadığı idi. Heyette bulunanların, bütün sondajlara rağmen bu hususta olup-bitenlerden pek fazla haberleri olmadıkları anlaşılmıştır.

Bu bakımdan Sultan, Yeğeninin B a ğ d a d 'a dönmesine bir karar vermeden önce, asıl maksadını ortaya koyan bir **mektup** yazmış ve bunu meşhur Rey kadısı **Ebu Yahya Said b. Said**'e vererek B a ğ d a d'a göndermiştir (91). Bu defa Sultan, resmen altında imzası bulunan bir mektupla Halifeden kızı **Seyyide** ile evlenme talebinde bulunuyordu. Halife Sultan'ın mektubunu okuduktan sonra şaşırıp kalmıştı. Çünkü şimdiye kadar hiç kimse, sosyal durumu ve mevkii ne olursa olsun, Halîfe ailesine değil böyle açık bir teklifte bulunmak, buna cesaret bile edememişti. Tuğrul Bey nasıl olurda buna cesâret edebilirdi?

Halife bu ilk şoku atlattıktan sonra kendisine gelmiş ve bazı güvendiği adamları araya koyarak Sultan'ın Elçisini, bu işten vaz geçirmeye çalışmıştır. Halifenin bu menfi tutumu, Türk Elçisinin hiç de hoşuna gitmemiş, Onu protesto etmek bir yana hattâ nâzik bir üslûpla tehdit bile etmişti (92). Ancak Halifeye göre, böyle bir olay hilâfet tarihinde hiç görülmemiş ve bir örneği de yoktu. Oysa Tuğrul Bey, Halifenin indinde **"Dinin Direği", "Doğu ve Batının Sultanı", "Halifenin İdâri Ortağı"** idi. Bu parlak unvanlar ona şeref ve yücelik bakımından yeterli idi.

Halifenin bütün bu sayıp döktüğü şeyler **Rey Kadısı** tarafından kabûle şayan görünmedi. Bu defa Halîfe, daha geniş bir manevra yaparak **Sultanın** mâlî ve idârî gücünü aşan gerçekten de ağır bir kısım teklifler ileri sürmüş ve Onu, bu isteğinden vaz geçirmeye çalışmıştır. Buna göre Sultan Halifenin kızı ile mutlaka evlenmek istiyorsa;

1 — **Vasıt ve çevresinin hilafet ülkesinin tahıl anbarı olan arazilerin bütünüyle kendisine verilmesi,**

---

(90) Sıbt, s. 76. Köymen, M. A., **Selçuklular Devri Türk Tarihi**, s. 191.
(91) Sıbt, s. 76. el-Bundari, s. 18.
(92) Sıbt, s. 76.

2 — **Sultanın vefât eden karısı Altun Can Hâtun'dan kalan bütün emlâk ve irâdın kendisine devredilmesi,**

3 — **Ayrıca Halifeye bir defaya mahsus olmak üzere nakden 300.000 dinar altın para** (yaklaşık olarak 254 milyar TL.) ödenmesi,

4 — **Bütün bunlardan sonra Sultan'ın Bağdad'ta ikâmet etmesi ve hiç bir yere ayrılmaması gerekiyordu** (93).

Bu isteklerden bir tanesini bile kabul etmenin, o günkü şartlar açısından **"Beytü'l-mâle"** ve devlet gelirlerine ne kadar ağır mali külfetler getireceği ortadadır. Mamafih bütün bunlar, diğer taraftan **Abbâsi Halifesi**'nin ne kadar aç gözlü, doymak ve kanmak bilmiyen bir tamah ve mal hırsı içinde olduğunu, devleti mali bakımdan çökertmek gibi hiçte iyi niyet ifâdesi olmıyan bir davranış içine girdiğini sergilemektedir. Bunlar bir bakıma kabul edilmesi adeta imkânsız şartlar idi.

c — **Halîfenin İşleri Yokuşa Sürmesi :**

Zâten Halîfe de bunu kasıdlı olarak bile bile yapmıştı. Fakat olaylar Onun beklentisinin tam aksine gelişmiştir. Zîra Sultanın R e y kadısı **Sad b. Said** ve B a ğ d a d mümessili **Ebü'l-Feth Amidü'l-Irak** iyi bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra Halifeye, bu şartların hepsini kabul ettiklerini bildirmişlerdir. Ancak sonuncusu yani; **Sultanın Seyyide** ile evlendikten sonra her hâlükârda B a ğ d a d 'ta ikâmet etmesi ise, buna onlar değil Sultanın bizzat kendisi karar verecektir.

Bu durum karşısında, Halifenin bu meseleye **"Evet"** demesi gerekmezmi idi? Hayır hiçte öyle olmadı. Köşeye sıkışıp kalan **Halife,** bu defa kadı, **Ebu M. et-Temîmî**'yi R e y 'e göndermiş ve bir çıkış yolu bulmayı denemiştir. O, R e y 'de, Sultanın veziri **Amidü'l-Mülk**'le görüşecek ve **Tuğrul Bey**'in bu işten mutlaka vaz geçmesini sağlıyacaktı (94). Halifenin bu ele avuca sığmaz tutumuna canı sıkılan koca vezir sakin ve otoriter bir edâ ile aynen şöyle demiştir;

"— Sultanın bu çok samimi arzusunu reddetmek, Onu bu talebinden vaz geçmesini istemek hiçte iyi birşey değildir. Aç gözlü davranmak daha fazla mal, daha fazla vergi için şehirler istemekte çirkin olur. Zîra, Sultan, ümid sahiplerinin kalplerinden geçenlerden çok daha fazlasını kendiliğinden yapmıştır, (Onun cömertliğinin sonu yoktur!.) diyerek **et-Temîmî**'yi durumun nezâketini kavramaya zorlamıştır (95).

---

(93) Sıbt, s. 76.
(94) Sıbt, s. 78.
(95) el-Bundârî, **Zübde,** s. 18. İbnü'l-Esir, X. s. 20. Sıbt, s. 78.

Neticede **el-Kündüri** ile yapılan bu geniş müzâkerelerden sonra Halife, Sultanın Seyyide ile evlenme teklifini kabul etmeye mecbur olmuştur. Günlerdir, belkide aylardır, bu yöndeki gelişmelerin neticesini sabırla bekleyip duran Sultanın bundan ne kadar sonsuz bir sevinç ve mutluluk duyduğunu tahmin etmek hiçte zor değildir. Nitekim, **İbnü'l-Esir,** bu konularda verdiği geniş izahlarında Sultanın engin mutluluğunu bir kere daha dile getirmiş ve şöyle demiştir;

"O, buna çok sevindi, Devlet erkanı ve saray yakınlarını topladı. Onlara asıl gayesinin, Halife vasıtasıyla Hz. Peygamberin sülâlesiyle akrabalık tesis etmek istediğini, ve bundada muvaffak olduğunu ilân etti. Sultan bu şekilde kendisinden başka hiç bir hükümdara nasip olmıyacak bir mazhariyete ulaşmış oldu." (96).

d — **Sultan'ın Yeni Temsilcileri Bağdad'ta :**

Artık bu çetin müzâkerelerden sonra **Rey'le - Bağdad** arasındaki pürüzler giderilmiş oluyordu. Şimdi, bu işin şekli detaylarını, yâni nişan, nikah vs. gibi daha bir çok şeyleri konuşmak, Halife ve yakın çevresi ile bir mutabakata ulaşmak özellikle Sultanın bu meselenin halledilmesinden duyduğu sevincin hilâfet merkezine ulaşması gerekiyordu.

Bunun için Sultan, uzun süredir yanında bulunan **Hatice Arslan Hâtun** da dâhil baş veziri **Amîdü'l-Mülk,** kadılar, şahidler, hâcibler, yine yakın adamlarından **Ferâmz b. Kâkûye** ve Türk askeri erkânından oluşan hatırı sayılır kalabalık bir heyeti B a ğ d a d 'a göndermiş ve Halife ile temaslarda bulunmalarını istemiştir (97). Sultan ayrıca **el-Kündürî**'ye, Halîfe ve yakın çevresine dağıtılmak üzere 100.000 dinar altın para ve pek çokta kıymetli mücevherler vermişti. Biz, bundan sonraki gelişmeleri **İmâdü'd-Din el-İsfahânî**'den dinleyelim;

"Sultanın Bağdad heyetini Halifenin yeni veziri, Ebü'l-Fath Mansûr b. Ahmed b. Dârest karşılayacaktı. O, bunun için tâ Nehrâvan'a geldi (*). Amîdü'l-Mülk'le ikisi at üstünde musafaha ettiler. Amidü'l-Mülk ve berâberindekiler bu şekilde Bağdad'a gelmiş oldu. Hâtun, Bağdad'a gelince, köşküne varıncaya kadar el-Kündûri, Onun hizmetinde ve refâkatinde yürüdü. Sonra Bâbü'n-Nevbe'ye (Halifenin resmi kabullerini yaptığı büyük salon) **geldi. Vezir, İbni Dârestin hokkasını aldı. Kendisinin ve yanındakilerin geldiklerini**

---

(96) İbnü'l-Esir, X. s. 20. krş. Sıbt, s. 78.

(97) Sıbt, s. 79.

(*) **Nehrevan,** Bağdad'la Vasıt arasında bir şehirdir. O devrin önemli konaklama yerlerinden biridir. el-Hamevî, V. s. 224 - 225. el-Kazvini, **Âsâru'l-Bilâd,** Beyrut, (Tarihsiz) s. 472.

ihbar ve kendisine tevdi edilen elçilik görevini ifâ etmek istediğin bildirdi." (98).

Oysa Halife, bu konuda hâlâ müteredditti. İleri sürdüğü bütün şartlar kabul edilmiş olmasına rağmen o kararsız bir bocalama içinde çırpınıp duruyordu. Türk tarafının, bu işe haklı olarak bitmiş gözü ile bakması, İmâdü'd-Din'in ifâdesiyle; **"Halifeyi ürküttü, hiddetlenmesine sebeb oldu. Bedeninin nerede ise suyu çekildi, kanı kurudu, bu meseleden vazgeçmeye çalıştı. O kadar ki kapılarını kapadı, hiç kimse ile görüşmek konuşmak istemedi."** (99). Hatta Halife daha da ileri gitmiş ve bütün çevresine meydan okurcasına;

"— Ya bu işten beni kurtarırsınız, yada ben Bağdad'ı terkederim." tehdidini bile savurmuştur (100). Zaten ilerde de Abbasî Halîfesi her canı sıkıldığında **"Bağdad'ı terkederim ha!"** tehdidiyle ortalığı lüzumsuz yere ayağa kaldırmaya devam edecektir.

e — **Amidü'l-Mülk Halifenin Huzurunda :**

Halîfenin bu anlamsız tutumu, hele hele her canı sıkıldığında **"Bağdad'ı terkederim ha!"** tehdidi, **Amîdü'l-Mülk**'ü çileden çıkarmaya yetip artmıştı. Halife nasıl olurda daha önce verdiği sözden şimdi hiç bir ciddi sebeb yokken dönebilirdi. Onun için, **Amîdü'l-Mülk** hiç çekinmeden büyük bir celâdetle halife ve yakın çevresine ateş püskürüyor ve şöyle diyordu;

"— Kabul etmiyecektiniz, bunu evvel emirde hiç bir şart ileri sürmeden reddetmeliydiniz. Evvelce kabul edipte şimdi geri dönmek neye? Niçin önce bu kadar ağır şartlar ileri sürüyor sonra da cayıyorsunuz. Sizin bu kaypak tutumunuz, Sultanın nezdinde benim kanımı heder etmek ve hayatımla oynamaktan başka bir şey değildir!" (101).

Sıbt İbnü'l-Cevzi, Amîdü'l-Mülk'ün bu celâdetini tavsif ederken Onun **sesinin gökler gibi gürlediğini, gözlerinin şimşekler gibi çaktığını** ağzından gelen her şeyi bir bir sayıp döktüğünü kaydetmektedir (102). Mamafih Selçuklu vezirinin bu sarsılmaz tutum ve celâdeti, M.A. Köymen'in de ifâde ettiği gibi, Vezirin nasıl kati bir talimatla Bağdad'a gönderildiğini, muvaffakı-

---

(98) el-Bundari, **Zübde**, s. 19.

(99) el-Bundârî, s. 19.

(100) Sıbt, s. 80. أن عفيت من هذا الامر والا خرجت من بغداد krş. İbnü'l-Esir, X. s. 21.

(101) Sıbt, s. 80. krş. el-Bundari, s. 19. İbnü'l-Esir, X. s. 21.

(102) Sıbt, s. 80. واطلق عميد الملك لسانه وارعد وابرق

yetsizliğe uğradığı takdirde, yalnız vezirlik makamından değil, hayatının bile tehlikeye düşeceğinin idraki içinde olduğunu göstermektedir (103).

Halifenin bu anlamsız tutumu **Selçuklu Sultanı** ile bütün iplerin koparılması idi. Bundan sonra olayların nereye kadar tırmanacağı, bunun Selçuklu Sultanının maddi ve siyâsi gücü ile ancak ayakta durabilen Abbâsi Halifesine neye mal olacağını kestirmek zor bir şey değildi. Bu bakımdan **Selçuklu Veziri**, hiç bir tereddüde yer vermiyecek tarzda kesin tavrını ortaya koymuş ve çadırının, **Bağdad**'tan alınarak N e h r â v â n 'a kurulmasını emretmiştir. Hatta O, bununlada yetinmemiş ve üzerinden, Abbâsilerin hâkimiyet rengi olan **siyâh cübbesini** çıkararak **beyaz elbiseler** giymiş (104) ve bununla **"aralarındaki bütün iplerin koptuğu"** anlamına gelen gayet manalı bir mesaj vermek istemiştir. Artık bundan böyle **Amidü'l-Mülk**, Halifenin yanında değil tam karşısında idi. Gelişen olayların tek sorumlusu Abbâsi Halifesi olacaktı.

Durumun vehametini anlayan ve hilâfet çevresinin itibarlı şahsiyetlerinden biri olan **Ebu Mansur b. Yûsuf** ve Bağdad **Baş Kadısı** bir uzlaşma zemini bulmak için derhal araya girmişler, Selçuklu vezirine biraz daha temkinli davranmasını ve tenni ile hareket etmesini istemişlerdir.

Diğer taraftan Halîfenin veziri, **İbni Dârest**, başta **Amidü'l-Mülk** olmak üzere Türk tarafına mükellef bir ziyâfet vermiş ve gerginliğin giderilmesini istemiştir. Selçuklu vezirinin bu yarı resmi ziyâfete üzerinde halâ beyaz elbiseler giyerek gelmesi dikkatimizi çekmektedir.

f — **Halife ile Yapılan Büyük Münâkaşa :**

Ancak, meseleye bir bakıma halledilmiş gözü ile bakılırken ortaya şimdi de **Hanefi** ve **Şâfiî** alimleri çıkmışlardır. **Hanefiler**, izdivaç akdinin sahih olacağını, Halifenin bir kısım ön şartlar ileri sürmesinin İslâm Hukukunda yeri olmadığını, **Şafiîler** ise; böyle ön şartlar ileri sürülerek yapılan nikâh akdinin ise hepten geçersiz olduğunu iddia ediyorlardı (105).

Zaten kuşkular içinde çırpınıp duran ve işin başından beri **Tuğrul Bey**'in isteğini reddetmek için adeta sudan bahaneler arayan Abbasi Halifesi, bu defâda, iki mezhep alimleri arasındaki bu görüş farkını sebeb olarak göstermiş ve bu meseleyi kökünden reddetmiştir. Ancak Onun karşısında kolay kolay pes etmeyen Selçuklu veziri **Amidü'l-Mülk el-Kündürî** vardı. Son derece zeki, şair, bilgili aynı zamanda hazır cevap bir kimse idi. **Amidü'l-Mülk**, Halife ile görüşmüş ve bu esnada aralarında şiddetli bir münâkaşa başlamıştı.

---

(103) Köymen, M. A., a.g.e., s. 191, 192.
(104) el-Bundarî, s. 19.
(105) Sıbt, s. 80.

Halife bir aralık bu işi kesip atmak istemiş ve Arapça; ما كل ما يتمنى المرء يدركه **Kişinin her istediğini mutlaka elde etmesi diye bir şey yoktur"** manasına gelen bir şiir okumuş ve **el-Kündüri**'nin yüzüne bakmıştır. Selçuklu Veziri, Halîfeye anında cevap vermiş ve; تجري الرياح بما لا تشتهي السفن **"Rüzgâr her zaman gemicinin istediği istikamette esmez ki"** mealindeki şiiri okuyarak Onu susturmuştur (106). **Amidü'l-Mülk, Halîfeyi** makul ve mantıklı görüşleri ile öylesine sıkıştırıyordu ki, en sonunda O, diyecek bir şey bulamamış ve **"Biz bu işi tamamen senin reyine bırakıyoruz. Bu hususta senin diyânetine ve emanete riayet edeceğine güveniyoruz!"** demiştir (107).

Bu arada bir gerçeğin hatırlatılmasında yarar vardır. O da, **Bağdad** ve hilâfet çevrelerindeki bütün bu gelişmeler hakkında **Rey**'e yâni Selçuklu Başkentine muntazam bilgiler verilmiş ve bir çok hallerde Sultanın genel direktifi doğrultusunda hareket edilmiştir. Hattâ, bir defasında **Sultan, Amidü'l-Mülk**'e bir mektup yazarak, **Halifeye** mümkün olduğu kadar yumuşak ve hoşça davranmasını istemiştir. Ancak Türk tarafının meseleye bu kadar hayırhah bakması ve âlicenab davranmasına rağmen Halîfeyi sâbit bir çizgi üzerinde tutmak mümkün olmuyordu. Çünkü Halife, Türk tarafını dinlediği zaman her nedense **"Evet"** diyor, çevresini dinlediği zaman da **"Hayır"** diyordu. Aylar ve yıllar akıp gittiği halde somut bir netice alınamamıştı.

E - MÜNASEBETLERİN KOPMA DERECESİNE GELMESİ

a — **Türk Tarafı Halifenin Huzurunda :**

Oysa Selçuklu veziri, bu işin, mutlaka hayırlı bir sonuca ulaşması için sabırsızlanıp duruyordu. Vezir, bu defa Selçuklu askeri erkânı, hacipler, Sultanın yakın adamları ve şahidlerden oluşan seçkin bir heyetle tekrar Halifenin huzuruna çıkmış, meseleyi bir bir dile getirdikten sonra son derece nâzik bir şekilde;

"— Efendimiz Emirül'-Müminin; Samimi kulları, Şahların Şahı, Dinin temel direği, Tuğrul Bey'i, gönlünün istediği şeyi yerine getirmek suretiyle şereflendirmesini istirham ederim!" demiştir (108).

Selçuklu Vezirinin bundan asıl maksadı, Halifeyi köşeye sıkıştırmak ve cemaatın huzurunda hemde yüksek bir mecliste ondan söz alarak ikide bir ağız değiştirmesini önlemekti. Halîfe bu defa da sözü haseb ve nesebinin yüceliğine getirmiş ve aynen şöyle demiştir;

---

(106) İbni Kesir, XII. s. 93.
(107) İbnü'l-Esir, X. s. 21, krş. el-Bundari, **Zübde**, s. 19.
(108) İbnü'l-Esir, X. s. 21. Sıbt, s. 81. el-Bundari, s. 20.

"— **Biz Abbas oğullarıyız. İnsanların en hayırlılarıda biziz! Hilâfet ve insanları idâre etmek kıyâmete kadar bizim elimizde olacaktır. Bize sarılanlar doğru yoldadır, bizden yüz çevirenler ise şaşkın ve dâlalette kalacaklardır** (109).

Halifenin, her şeyin iyiye doğru gittiği bir sırada böyle son derece talihsiz, hatta cahiliye devrinin böbürlenmelerini yansıtan bir konuşma yapması ne yazık ki mecliste buz gibi soğuk bir havanın esmesine sebeb olmuştur. Bu hususlarda genel bir yorum yapan M. A. Köymen'in de işaret ettiği gibi O böyle demekle; **Selçuklu Hanedânını, mensup olduğu Abbâsi Hanedanı ile akrabalık kurmaya layık bulmadığını da ifâde etmiş oluyordu** (110).

Artık **Amîdü'l-Mülk**'ün bütün bu olup bitenlerden sonra Bağdad'ta bekleyip durmasının bir manası yoktu. Nitekim o hemen kararını vermiş, kısa zamanda derlenip toparlanarak R e y 'e dönmek üzere yola çıkmıştır (454/1062). Oysa Sultan bu işe, daha önce bitmiş gözü ile baktığı için gerek Halîfe, gerekse Seyyide'ye takdim edilmek üzere çok kıymetli hediyeler göndermişti. **Amîdü'l-Mülk**, işleri Arap saçına döndüren halîfeye haklı olarak kızdığı için, ancak bir deve kervanı ile taşınabilecek bu hediyelerden hiç birini takdim etmemiş ve onları da beraberinde R e y 'e götürmüştür. Türk Sultanı tarafından Bağdad'a gönderilen söz konusu hediyeler ise; **Avuçlar dolusu altınlar, zinet eşyaları, yük-yük altın ve gümüş kaplar, denkler dolusu ipek kumaşlar ve süslü elbiseler nerede ise akıllara durgunluk verecek kadar çok, eşi ve benzeri görülmemiş şeylerdi (111).**

b — **Halifenin İkta Arazilerinin Geri Alınması :**

Mamafîh, gelişmeleri çok yakından takib eden **Tuğrul Bey**, öyle kolay kolay pes edecek yaratılışta bir kimse değildi. Onun elinde bu müvesvis, müzebzeb, kararsız, **Abbâsî Halifesini** dize getirecek daha bir çok imkânlar vardı. Sultan, mecbur olunca ister istemez bu imkanları kullanmış ve Halifeyi en kısa zamanda yola getirmeye muvaffak olmuştur. Bu cümleden olmak üzere önce O, **Hatice Arslan Hâtun**'un hilâfet sarayından alınarak Bağdad'taki sarayına intikâlini istemiştir (112). Daha sonra Sultan, Halifenin yakın çevresindeki bir kısım önemli kimselere, kendi haklılığı ortaya koyan samimi mektuplar yazarak diplomatik bir taaruza geçmiştir. Sultan Bağdad Başkadısı **Abdullah b. ed-Dâmeğanî** ve **Ebu Mansur b. Yusuf'a** yazdığı uzun bir mektubunda Halife hakkında ağır serzenişler de bulunuyor ve şöyle diyordu;

(109) Sıbt, s. 81. el-Bundari, s. 20.
(110) Köymen, M. A., a.g.e., s. 192.
(111) Daha geniş bilgi için bkz. Sıbt, s. 82. Bu hediyelerin Selçukluların Bağdad sarayında muhafaza altına alındığı anlaşılmaktadır
(112) İbnü'l-Esir, X. s. 22.

"Uğrunda öz kardeşimi öldürdüğüm Halifenin bana mükâfatı, bu mu olmalı idi? Halbuki ben bütün malımı Ona yardım için sarfettim. En yakınlarımı Ona olan saygım sebebiyle öldürdüm. Kendimi fakir kalmak pahasına, Onun zengin olmasını istedim. Böyle olduğu halde niçin hiç düşünmeden beni reddetti (113). Biz dahasını ilâve edelim; Büyük fitnenin başı olan **el-Besâsîrî**yi o öldürtmemiş mi idi? Halifenin hapis olup kaldığı yerden o çıkarmamış mı idi? Şiî Büveyhiler devletine en büyük darbeyi o vurmamış mı idi? Oysa Sultan bütün bunları Hilâfet ülkesi ve Abbâsi Halifesinin emniyet ve güveni için yapmıştı. Ya şimdi Abbâsi Halifesinin bu yaptığına ne demeli idi?.

Tuğrul Bey'in, bundan asıl maksadı Halifenin yakın çevresinde kendi lehine bir kamu oyu oluşturmak ve Onun tutarsızlığını bütün ayrıntıları ile ortaya koymak olduğu unutulmamalıdır. Türk Sultanının bu ilk hamlede hedefine ulaşmış olduğu görülmektedir. Nitekim **Baş Kadı**, devrin bir nevi **Şeyhu'l-İslâmı** Ona bir mektup yazmış ve Ondan bu istenmeyen sonuçlardan dolayı özür dilemişti. Bundan sonra **Türk Sultanı**, Abbâsi Halifesini yola getirmek için uzun zamandır tasarladığı geniş planını adım adım uygulamaya başlamıştır.

Sultan önce **Reisü'l-Irakayn**'e, Selçukluların Bağdad temsilcisine bir mektup yazarak Halife ve yakın adamlarına, kendisi tarafından verilen bütün ikta arazilerine el konulmasını, ikta mallarının müsâdere edilmesini emretmiştir. İkta arazilerine el konulması demek Halifenin, sarayın bütün gelirlerinin bir anda kesilmesi demekti ki, Halîfenin buna bir an bile direnmesine imkân yoktu. Sultan bununlada yetinmemiş ve bu izdivacı sinsi sinsi engellemeye çalışan bir kısım habis ruhlu kimselerin meselâ **Ebû Türâb b. el-Esirî** gibi, Halîfenin sıkı fıkı dostu, kendisine derhal teslim edilmesini istemiştir.

c — **Halifenin Bağdad'ı Terk Etmeye Kalkışması** :

Sultanın, bu irâdesi, Selçukluların **Irak Mümessili** tarafından Abbâsi Halifesine tebliğ edildi. Halife hiçte beklemediği bu durum karşısında ne yapacağına şaşırıp kalmış ve koyu bir çaresizlik içinde;

"Rüknü'd-Din'in bunu yapacağını biz ummuyorduk. İktaları geri almak sizin elinizdedir. İbnü'l-Esiriye gelince Onun bu yapılan ittihamlarla uzaktan yakından hiç bir ilgisi yoktur!" diyerek Onu ve yakınlarını korumaya çalış-

---

(113) İbnü'l-Esir, X. s. 22. Sıbt, s. 86.

قتلت اخی فی خدمته وانفقت اموالی فی نصرته واهلکت خواصی وحاشیتی وعسکری فی محبته

mıştır. Ancak yukardada sık sık dile getirildiği gibi her başı sıkıldığında B a ğ d a d 'ı terketmeye kalkışan ve nereye gideceğini bir türlü söylemeyen Abbâsî Halîfesi, bu defâda yine aynı yola baş vurmuş ve gemisinin hazırlanmasını emrederek;

"— Biz bu beldeyi terkedelim! Şehri onlar için boşaltalım da ne işleri varsa görsünler!" demiştir (114).

Reisü'l-Irakayn, Halifenin bu ulu orta tehdidlerine kulak asmamış ve Sultanın emirlerini en ufak bir tereddüt bile göstermeden uygulamaya koymuştur. O, bu cümleden olmak üzere, Halife ile yakın adamlarının iktalarını ellerinden almış ve îradlarına da el koymuştur. Oysa Halifenin ikta arazilerinin senelik geliri 500.000 dinâr (425 Milyar TL.) idi. Saray ve Halîfenin şahsî giderleri buna dahil değildi. Çünkü, onlar Sultanın özel hazînesinden karşılanıyordu. Bütün bu gelirlerden yoksun, lüks ve israf içinde yüzen bir Halife nasıl yaşayabilirdi. Onun bu hali, deryâ içinde yüzen bir balığın sanki bir akvaryumda, hemde suyu alındıktan sonra yaşamaya mahkum edilmesi gibi bir şeydi.

Görüldüğü gibi, Abbasî Halîfesinin basîretsizliği yüzünden ipler nerede ise kopma derecesine gelmiş ve kendisi de büyük bir mâlî sıkıntı ve buhran içine düşmüştü. Halîfenin bu perişan durumuna işaret eden el-Isfahânî, **el-Kâim**'in bu olaylardan sonra üzüntü ve kederinden geceleri uyuyamaz bir hâle geldiğini kaydetmektedir (115).

d — **Halifenin Fikrini Değiştirmesi :**

İşlerin böyle tamamen sarpa sardığı bir sırada, **Ebu Mansur M. b. Yusuf** tekrar sahneye çıkmış ve meselenin halledilmesinde çok önemli hizmetleri olmuştur.

Gerçekte, hem Halîfe hemde Sultan'ın yanında itibarı fevkalade yüksek bir zât olan Ebû Mansur, Halîfenin huzuruna çıkmış ve Onu bu evliliğe kesin bir şekilde **"Evet!"** demeye iknâ etmiştir. Hilâfet çevrelerinin oldukça güçlü ve itibarı Halîfe nezdinde çok yüksek olan bu zât, geçmişteki tecrübelerinden de yararlanarak, bu defa işi çok sıkı tutmuş ve Halîfeden yazılı bir belge dahi taleb etmiştir.

Onun bu şekilde ısrarı üzerine Halîfeden, hemde iki kişinin huzurunda akdin bir rüknü olan **"îcâb"** için yazılı bir belge alınmış ve bir nevi vekâletnâme diyebileceğimiz bu belge Sultanın bir numaralı adamı **Amîdü'l-Mülk**'e verilmiştir. Daha sonra bu vekâletnâme, Halîfeyi temsîlen **Ebu'l-Ganâim b.**

---

(114) Sıbt, s. 86. el-Bundârî, s. 20.
(115) el-Bundari, Zubde, s. 20.

el-Muhallebân'a tevdi edilmiş ve Sultan'a takdim edilmek üzere süratle T e b r i z ' e gönderilmiştir.

e — **Halifenin İşi Tekrar Sürüncemede Bırakma Niyeti :**

Bütün bunlardan sonra ne garibdir ki, Halifenin nikâhın kıyılması için halâ hazır olmadığı ve işi bir nevi sürüncemede bırakma niyetinde olduğu anlaşılmıştır. Bunun farkına varan **Türk Sultanı** bu defa Halife için çok daha sıkı ve ciddî tedbirler almıştır.

O, bu cümleden olmak üzere, Selçuklu saraylarının nazlı prensesi **Hatice Arslan Hâtun**'a bir mektup yazarak, kendisinin hilâfet sarayından **Daru'l-Memlekeye** yani Selçuklu sarayına taşınmasını ve orada iyi bir hazırlık yaptıktan sonra R e y ' e hareket etmesini emretmiştir. Ayrıca **Tuğrul Bey** bu mektubunda Arslan Hâtunu çok, hemde çok özlediğini yazıyordu (116).

Hernekadar mektubun zâhirî ifâdesi bu ise de, asıl maksad kanaatimize göre, **Arslân Hâtun**'un bundan sonraki gelişmelerde artık Halifenin değil, amcası **Tuğrul Bey**'in yanında olması demekti. Bu daha açık bir ifâde ile **Sultanla Halife** arasındaki sıhriyet bağlarının tamamen kopması ve köprülerin atılması idi. Böylece Sultan, bir kere daha Halife'ye **aba** altında **sopa** göstermiş oluyordu. Fakat orada başta **el-Kâim Biemrillâh** olmak üzere, hilâfet çevrelerinin en etkin şahsiyetlerinden biri olan **Ebû Mansur M. b. Yusuf** vardı. O, derhal araya girmiş ve Halife nezdinde teşebbüslerde bulunmuş ve bu zatın üstün gayret ve çabaları ile bu nâzik mesele çok daha kötüye gitmeden halledilmiştir. Halife bir kere daha ve hemde çok sağlam bir şekilde **Tuğrul Bey**'in bu evlenme isteğine **"Evet"** demiştir.

f — **Halifenin Nikah'a "E v e t" Demesi :**

Ancak bu mutlu haber, nallarından şimşekler çıkan atlar ve **Selçuklu Süvarileri** sâyesinde biraz önce sözünü ettiğimiz **el-Muhalleban**'ın T e b r i z ' e gelmesinden çok daha önce Sultana ulaştırılmıştı. Zirâ ne hayrettirki, **el-Muhlllebân**'ın Tebriz'e doğru hareket etmesinden henüz beş gün bile geçmemiştiki, **Sultandan, Bağdad** ve **Hilâfet Sarayının** üstüne çöreklenmiş kara bulutların dağılıp gitmesini sağlayan yeni bir mektup gelmiştir. Sultanın bu mektubunda; **Halifeye iktalarının iâde edildiği, diğer bir ifâde ile kendisi ve yakın çevresi için konulan çok ağır mâli ve ekonomik ambargonun kaldırıldığı, artık her şeyin eskiye avdet ettiğini bildiriliyordu."** Sultan bu mektubunda Halifeden ayrıca özür diliyor ve Onun hakkında hayır ve saadet temennilerini dile getiren çok güzel beyanlarda bulunuyordu (117).

---

(116) Sıbt, s. 90.
(117) Sıbt, s. 88.

Aylardır, maddî ve manevî sıkıntılar içinde kavranan, çoğu gece göz kapaklarını kapamadan sabahlara kadar bekleyen Halife ve ykın çevresi için Sultanın bu mektubu ve onun hilâfet çevrelerinde uyandırdığı geniş yankı ve sevinç her türlü izâhın üstündedir. Değil halife, Bağdad halkı dahi nerede ise bayram ediyorlardı. Mektubu getiren kimseye Halife tarafından hilatlar giydirilmiş, şenlikler yapılmış ve bu coşku, bu sevinç günlerce devam etmiştir (118). Bütün bunlar bir kere daha, Abbasî Hilâfetinin dizginleri ve onların kimin elinde olduğunu göstermesi bakımından son derece önemli gelişmelerdir.

F - SULTAN HALİFE İLİŞKİLERİNİN YENİ SAFHALARI

a — Halifenin Elçisi Tebrizde :

İbnü'l-Muhallebân hem vekâletnâmeyi takdim, hem de, **Sultanla Seyyide**'nin "**Şeri Şerîfe**" uygun olarak nikâhlarının kıyılmalarını temin etmek için beraberindeki heyetle birlikte uzun bir yolculuktan sonra T e b r i z 'e gelmişlerdir. Her ne kadar **el-Râvendi, Seyyide**'nin bu yolculukta onlara eşlik ettiğini yazmakta isede, Onun bu görüşü diğer çağdaş kaynaklar tarafından tekid edilmemektedir (119). Oysa Sultan, bu sıralarda **Cürcân** ve havalisindeki kaleleri ele geçirmek, **Şîraz** ve çevresindeki fitne ve fesâdı önlemek, dolayısıyla devlet otorite ve hakimiyetini imparatorluğun bu çok hassas bölgsinde yeniden tesis etmek için kesif bir faâliyet içinde bulunuyordu.

Sultan, Ş î r a z 'daki ayaklanma hareketlerini bastırmakla kalmamış, İmparatorluğun bu bölgelerindeki fitne ve fesad yuvalarını da bir bir temizlemiş, devlet otoritesini buralarda tam mânâsıyla hâkim kıldıktan sonra T e b r i z 'e dönmüştür. **Türk Sultan**'ı fillerle takviye edilmiş güçlü ordusuyla T e b r i z 'e gelince ordusunu dağıtmamış ve şehrin dışında muhteşem bir karargâh kurmuştur. Çünkü O, B a ğ d a d 'tan gelen hilâfet heyetini böylesine muazzam bir askerî karargâhta, kendi haşmet ve azametine yakışan bir askerî merâsimle kabul etmek istiyordu. Belki O, yenilmez irâde gücünü, bu yenilmez ordusu ile bir kere daha Halîfe ve yakın çevresine kanıtlamak niyetinde idi.

b — Sultanın Seyyide ile Nikahının Kıyılması :

Daha sonra bu büyük askeri kabul merasiminin hazırlıkları başlamıştır. **Sultan**, heyeti, yukardada belirtildiği gibi, kendi büyüklük ve ululuğuna yakışan bir merasimle kabul etmek istiyordu. Çünkü heyetin, getirdiği mesaj veya nikâh **vekaletname**sinin kıymetini hiç bir şeyle ölçmek mümkün değildi. Sultan, yeni bir dünya ve bir başka manevî âlemin kapısının kendisine

(118) Sıbt, s. 88.
(119) er-Râvendî, s. 109.

açılacağı arefe günlerini yaşıyordu. Bu kapıdan içeriye girmek, **"nesli Peygamberiye"** intisab etmek ve **"Peygamber Sülâlesiyle"** sıhriyet kurmak, şu dünyada bir fânî için hükümdarda olsa duyabileceği en büyük mutluluk ve ulaşabileceği en büyük mazhariyet olmalı idi.

Mamafih bu vesile ile yapılan parlak merâsim ve muhteşem resmi kabul töreni hakkında bir şeyler öğrenmek isteyen tarihçiler kendilerini çok şanslı olarak kabul etmelidirler. Çünkü, **Türk Tarihi, Kültür ve Medeniyeti'**nin bir bakıma altın sayfalarını oluşturan bu parlak kabul merasimi, tarihin karanlık sayfaları arasında emsâli bir çok olay gibi gömülüp gitmemiştir. Selçukluların otoriter aile yapısı köklü gelenekleri ile bütünleşerek üstün vasıflı medeni bir hayat yaşadıklarını ortaya koyan bütün bu güzel olaylar; bu merâsimlere bizzat katılmış, Türk Sultanının huzuruna çıkmış, Türk aristokratlarının iltifatına mazhar olmuş bir değerli yazar tarafından en ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiş ve bu gün bizlere kadar da ulaşmıştır. O da, devrin değerli şahsiyetlerinden biri ve olayların bizzat içinde yaşamış, **Garsu'n-Nîme, Hilâl b. Muhassin es-Sâbi**'dir (120). Diğer taraftan, onun bu hususta yazdığı kıymetli bilgi ve değerli müşahedeleri, nerede ise tamamı **Sıbt İbnü'l-Cevzi** tarafından kaydedilmiş ve böylece **Mıratü'z-Zaman** ismindeki muazzam bir eser vücuda getirilmiştir (121). Selçuklu devrinin üstün kültür ve medeniyetinin temel kaynaklarından biri olan bu büyük kültür hazinesinden öğrendiğimize göre :

Büyük merasim ve kabul törenlerin, 13 Şaban 454/Eylül 1062, Perşembe günü ikindi namazından sonra başlıyacak ve pek tabiî olarak, **Tebriz**'in dışında kurulan Sultanın askeri karargâhında yapılacaktı. Önce Sultan için **büyük bir otağ** kuruldu. Sultan maiyeti ile birlikte resmi kabullerini burada yapacak ve Halifenin elçisini burada huzuruna kabul edecekti. Saltanat çadırının içine adet olduğu üzere Sultanın oturması için muhteşem bir taht konulmuştu.

c — **Halifenin Elçisi İçin Yapılan Büyük Askerî Merâsim :**

Merâsimle ilgili her şey, inceden inceye daha önceden planlandığı gibi, hazırlandı. Merâsim günü gelince; tunç yüzlü, çelik bilekli, Türk askerleri boz yeleli atlar üstünde Sultanın geçeceği yolun iki tarafına çelik heykeller gibi saf saf dizilmişlerdi. Ayrıca bu safların arkasında Sultanın talimli filleri yer almıştı. Bu filler büyük bir heyecanla yığılmış olan kalabalık insan kitlelerinin tehâcümünü önliyecek, ayrıca Sultanın kudreti ve Onun hilâfet çevrelerine nelere kadir olduğunu göstermesi bakımından manalı bir mesaj da vermiş olacaktı. Büyük Selçuklu veziri, hele hele bu olaylarda çok bü-

(120) Daha geniş bilgi için bkz. Sevim, A., Giriş, (Sıbt,, Mirat) s. 5.
(121) Sevim, A., a.g.e., s. 6 - 7.

yük bir diplomat olduğunu bir kere daha isbat eden **Amidü'l-Mülk** ise, Saltanat çadırının önünde yerini almıştı. Gelenleri Sultan namına önce O karşılayacaktı.

Sultan maiyeti ile birlikte bir sevgi ve coşku kalesini andıran bu saflar arasından geçerek **Saltanat Çadırına** gelmiş ve kendisi için konulan muazzam tahtına oturmuştu. Bu arada yüksek rutbeli komutanlar, devlet ve hükümet erkânı, civardan gelen mahallî hükümdarlar, protokoldeki sıralarına göre çadırdaki yerlerini almışlardı. Sultanın teşrifatçılığı yani önemli kişileri Sultana takdim ve tanıtma görevi **Amîdü'l-Mülk'**e verilmişti.

Bu arada hemen şunu ilâve edelimki, gerek kabul ve gerekse nikâh merasiminin en güzel bir şekilde yapılması için onun gösterdiği çaba ve gayret her türlü takdirin üstünde idi. Bütün bu hazırlıklardan sonra **Amîdü'l-Mülk,** vekâletnameyi beraberinde getiren Halifenin özel temsilcisine yaklaştı, Onu selâmladıktan sonra Onu saltanat çadırına **"buyur!"** etti. Bu sırada haşmet ve azameti herkesce bilinen, ünü çihanı tutan **Türk Sultanı,** saltanat tahtına oturmakta idi. Halifenin temsilcisi Sultanın önüne kadar yürüdü, Onu hürmetle selâmladı. Daha sonra izdivaç için Halife namına verilen **vekâletnâmeyi** çıkardı ve Sultana takdim etti.

d — **Seyyide'nin Mihri :**

Çadırda bulunan Selçuklu aristokratlarının bu andaki durumu görülmeye değer bir manzara arzediyordu. Onların hepsi bu arada oturdukları yerden ayağa kalkmışlardı. Heyecandan herkes nerede ise nefes bile alamıyorlardı. Sultanın duyduğu heyecan ise daha başka idi. O, hayatının belki de en mutlu anlarını yaşıyordu. O kadarki **Sultan; İbni Kesir'in** rivayetine göre vekâletnâmeyi görünce heyecandan kendini alamamış, **yerlere kapanmış ve Halife için alabildiğine içten dualar etmişti** (122). Vekâletnâmenin muhtevâsının bu şekilde takdim ve açıklanmasından sonra, Türk Sultanı **Tuğrul Bey** ile Halifenin kızı **Seyyidetü'n-Nisâ Fâtımatü'l-Betül'**ün nikahı şeri şerife göre şahidlerin huzurunda kıyılmıştır. **Seyyide'**nin mihri bir rivâyete göre 400.000 dinâr olarak tesbit edilmişti. **Zübdetü't-Tevârihte** ise bu meblağ 100.000 dinâr olarak zikredilmiştir (123).

Bu mutlu olay, şüphesiz başta Sultan olmak üzere, çadırda bulunan bütün Selçuklu aristokratlarını da büyük bir sevince boğmuştu. Herkes tekbir-

---

(122) İbni Kesir, XII. s. 78. وقبل الارض عند رؤيتها ودعا للخليفة دعاءً كثيراً

(123) Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Sıbt, s. 92 - 94. İbnü'l-Esir, X. s. 22. el-Bundârî, s. 21. İbni Kesir, XII. s. 78, 86, 87. el-Hüseyni, **Zubdetü't-Tevarih,** s. 63. Bedru'd-Dîn el-Aynî, **es-Seyfü'l-Mühenned,** Kahire, 1976. s. 172. Müneccimbaşi, **Sahaifü'l-Ahbâr,** II. İstanbul, 1258. s. 526.

ler getirmiş, Allah'a hamda ve şükürlerede bulunmuş Halife ve Sultana büyük bir içtenlikle dualar etmişlerdir. Bu arada **Mesûd el-Horasânî** adındaki bir zat ayağa kalkmış, bu nikâh ve izdivaçtan duyduğu mutluluğu dile getiren coşkulu bir konuşma yapmıştır. Çadırdaki dâvetlilerin sevinç ve coşkularının sınırı yoktu. **Amîdü'l-Mülk,** bu işin mutlu bir neticeye ulaşması için uğraşıp didişen yorgun vezir, her biri on miskâl ağırlığında keselerle altın, gümüş ve inciler saçmıştır. Ayrıca Sultanın çadırı önünde bekleyen kalabalık insanlar üzerinede bu eski Türk adeti gereğince altın ve gümüs saçılar saçılmış bu arada **Sultan,** eşe dosta ve yakın çevresine günlerce büyük ziyâfetler vermiştir.

Diğer taraftan Halifenin izdivâç için vekâletnâmesini getiren **İbnü'l-Muhallebân**'da, **Sultanın** büyük iltifatlarına mazhar olmuştur. Ona, **Husrâvânî** tabir edilen bir nevi camdan yapılmış ve içi kıymetli mücevher ve altınlarla dolu bir kâse takdim edildiği gibi, şahsî masraf ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere senelik 12.000 dinar tutarında bir gelir bağlanmıştır (124).

e — **Sultanın Büyük Mutluluğu :**

Nikah'ın bu şekilde muazzam bir askeri merâsimle kıyılmasından sonra, Halifenin sevgili kızı **Fatımatü'l-Betül** artık **Sultanın** şerî hanımı olmuştu. **Sultan** böylece **"Nesl-i Pâk-i Peygamberî'ye"** bifiil intisab etmiş oluyordu. Bu ise yukarıda da işâret edildiği gibi, Sultanın senelerdir hasretle beklediği yüce bir mutluluk ve bütün dünyaların ötesinde ulu bir mazhariyetti. Böylesine yüce ve mânevi duygularla dop-dolu olan **Sultan,** nikâh kıyıldıktan sonra bir ara kendine hâkim olamamış ve ayağa kalkarak hemde herkesin duyabileceği bir şekilde ve çok yüksek bir sesle;

"— Ben bundan böyle Halifenin kulu ve kölesiyim. Üzerimde şu gördüğünüz basit elbisenin dışında ne varsa her şeyim Halifenin yoluna fedâ olsun!" (125) demiştir.

Böylesine muazzam ve parlak bir nikâh merâsiminden sonra, **Sultanın** vakit kaybetmeden B a ğ d a d 'a gitmesi, zifâf ve dolayısıyla düğün hazırlıklarının hemen başlaması gerekmez miydi? Evet akla en uygun olanı da bu idi. Ancak Sultana göre, devletin ayakta kalması, düzenin bozulmaması, emniyet ve güvenin sağlanması her şeyden önce idi. Onun için **Sultan,** nikâh merâsiminden hemen sonra N a h c i v a n 'a yürümüş, Orada emniyet ve asa-

---

(124) Sıbt, s. 94. İbni Kesir, s. 88. el-Bundari, s. 21. el-Hüseyni, **Zübdetü't-Tevârih,** s. 63.

(125) İbni Kesir, XII. s. 88.

وقال الملك جمهرة الناس انا عبد الخليفة ما بقيت لا املك شيئاً سوى ما على الثياب

yişi temin ettikten sonra H o y 'a inmiş buralarda sarsılan devlet otoritesini yeniden ihyâ etmiş ve dolayısıyla Sultanın, **Bağdad'a** gelmesi, düğün ve zifâfı bir hayli gecikmiştir (126).

Devletin başına arız olan bu gailelere rağmen **Sultan** meselenin bu nâzik yönünüde ihmal etmemiş ve kendi namına Selçukluların **Bağdad** temsilcisi **Reîsü'l-Irâkayn Ebû Ahmed en-Nihâvendî**'nin hemen Bağdad'a dönmesini tavsiye etmiştir. Fakat Sultan, Onunla yola çıkmadan önce bir durum muhakemesi yapmış, Halîfenin durumu, izdivâ konusunda aldığı menfi tavırlar, bunun sonucu konulan mali ve ekonomik ambargo ve bunun uygulamadaki yeri bir bir gözden geçirilmiş ve Ona, yeni yeni tavsiyelerde bulunmuştur. Ayrıca O, Sultanın Bağdad'a teşriflerinden önce Sultan ve askerlerinin ikâmetlerini sağlamak, askerlerin B a ğ d a d halkına zarar vermelerini önlemek için gerekli her türlü tedbiri de alacaktı.

Reîsü'l-Irakayn'in, Selçukluların yüksek menfaatlerini gözetmek ve Halîfe nezdinde yeni yeni teşebbüslerde bulunmak için tekrar B a ğ d a d'a gönderilmesi çok önemli bor konudur. Onun, çok iyi bir diplomat ve fevkalâde yetenekli bir devlet adamı olduğunda kimsenin en ufak bir şüphesi olmamalıdır. **Halîfe; Seyyide** meselesinde işleri yokuşa sürdüğü ve tutarsız hareket ve davranışları herkesi usandırdığı bir sırada karşısında yerine göre sert, yerine göre yumuşak ve fakat her hâl-ü kârda ne istediğini bilen ve bunu elde eden bir kimse bulmuştu.

Bu bakaımdan Halife, onun hakkında Sultan'a, acı şikâyetler yağdırmış ve mutlaka görevinden azledilmesini istemiştir. Oysa **Sultan,** Halifenin bu acı şikâyetlerine hiç bir önem vermemiş, Onu tam bir güven ve yeni yetkilerle Hilâfet merkezine göndermiştir. Bu da Sultan'ın çevresindeki şahsiyetli ve karakter sahibi kimselere ne kadar değer verdiğini ve onları koruduğunu göstrmektedir. Herhalde Selçuklu Sultanını, uzun saltanat yıllarında başarıya götüren en önemli faktörlerden biri de bu olsa gerektir.

f — **Sultanın Bağdad'a Gönderdiği Yeni Hediyeler :**

Reîsü'l-Irakayn, kendisine verilen yeni talimat ve maiyyeti ile birlikte B a ğ d a d 'a gitmek üzere yola çıktığında Ona, Sultanın **Hâcibi Sul** da katılmıştı. **Sul**'un asıl görevi; Sultanın bu iki merhalede nikâhın kıyılması gibi mutlu bir olaydan duyduğu manevi zevk ve engin duygularının maddi bir tezâhürü olmak üzere başta kayın peder, kayın valide ve gelin hanıma, bu arada saray erkânına takdim edilmek için hazırlatmış olduğu büyük hediye kâfilesine başkanlık etmek ve onları B a ğ d a d 'ta ilgili kimselere Sultan namına dağıtmaktı.

---

(126) Krş. Sıbt, s. 88.

Daha ziyâde **Garsu'n-Nime** lakabıyla anılan müellifimiz **Hilâl b. el-Muhassin es-Sâbi**, diğer bir çok önemli konularda olduğu gibi, bu hediyelerin tam bir listesini vermekle bizleri büyük bir meraktan kurtarmışlardır. Bu hediyelere şöyle bir göz atıldığında, Türk Sultanının cömertlik, ihsan ve kereminin sınır tanımadığını, dünyaları doyuracak ve dolduracak derecede büyük olduğunu göstermektedir. Zirâ Sultan, Garsu'n-Nime'nin bildirdiğine göre;

Kayın Perede takdim edilmek üzere; otuz koşulu at, ve onlara bindirilmiş otuz Türk genci, yine aynı şekilde otuz Türk kızı, ayrıca iki hizmetçi, her türlü kıymetli mücevheratla süslenmiş altun eğerli, özel hazırlanmış, halifenin özel günlerinde binmesi için bir at, bunlara ilâveten 10.000 dinar nakit altın para,

Seyyide'ye yani gelin hanıma; 10.000 dinar nakid altın, vefât eden bir önceki eşi saygıdeğer Altun Can Hâtunun ölüm döşeğindeki son vasiyetine uyarak onun Irak'ta yani Sevâd bölgesindeki bütün ikta arazilerinin devri ki: bu arazilerin yıllık geliri tirilyonlarla ifâde edilebilecek meblağlardır. Ayrıca her biri bir miskâl (4.25 gr.) ağırlığında otuz inci danesinden oluşan çok kıymetli bir gerdanlık,

Kayın vâlideye ise; uygun hediyelerle birlikte 3.000 dinâr, Onun oğlu veliahd Uddetü'd-Din için ise 5.000 dinar altın para göndermiştir" (127). Tuğrul Bey bu hediye yağmurunda yeğeni **Hatice Arslan Hâtunuda unutmamış Ona da, bir çok kıymetli mücevherler, altınlar, gümüşler ve bir çok kıymetli şeyler hediye etmiştir** (128).

g — **Hediyelerin Halifeye Takdim Edilmesi :**

Bunlar bir nevi ön hediyelerdi. Üstelik böylesine yüklü büyük hediyeler takdim etmek için ortada hiç bir ciddi sebeb yoktu. Sultan hemde çok büyük bir kâfile ile bu hediyeleri yola çıkarmakla, hem Abbâsi Halifesi, hem de Seyyide'ye dolayısıyla bu evliliğe ne kadar önem verdiğini bir kere daha vurgulamak istiyordu. Tuğrul Bey'in **Altuncan Hatuna** ait bütün ikta arazilerini daha nikah akdinin mürekkebi dahi kurumadan **Seyyide**'ye devretmesi (zifâftan önce), Onun kadim eşine olan vefâ borcunu ödemede ne kadar sabırsızlandığını gösteren fevkalade takdir edilecek müstesnâ meziyetlerden biri olsa gerektir.

Mâmâfih biz kâfilenin B a ğ d a d 'a gelmesi ve hediyelerin Halife ve yakın çevresine takdim edilmesi ve bununla ilgili gelişmeleri **el-Bundâri** ve **Sıbt İbnü'l-Cevzî**'den özetlemeye çalışalım;

---

(127) el-Bundârî, **Zübde**, s. 21. İbni Kesir, XII. s. 88. Sıbt, s. 95.
(128) İbni Kesir, XII. s. 88.

"Reisü'l-Irakayn, Bağdad'a yaklaştıkta, halk, bütün eşraf ve ayan onu karşılamak için yollara dökülmüşlerdi. Bağdad ahalisi, Hilâfet ile Saltanat temsilcileri arasında böylesine güzel ve imrenilecek bir uzlaşma sağlandığı, hele hele Sultan ile Seyyide'nin uzun zamandır beklenilen nikâhının kıyılmasını duyduktan sonra neşe ve sevinç içinde kalmışlardı. Reîsü'l-Irakayn, halkın vu sevgi ve coşku tezâhuratları arasından geçerek Bâbü'n-Nevbe'ye gelmiş orada Halifeye hürmet ve saygılarını arzettikten sonra, buradan doğruca "Dâru'l-Memleke'ye (Selçukluların Bağdad'taki askeri ve idari binası) gelerek orada kendisi için kurulan bir çadıra inmiştir. Aradan üç gün geçtikten sonra yanında Sultanın Hacibi Sul'da olduğu halde hediyelerle birlikte hilafet sarayına, yâni Halifenin zevcesi Arslan Hâtun'un kapısına geldi. Ona gerekli hürmet ve hizmetleri yerine getirmede kusur etmedi. Sultanın gönderdiği bütün hediyeleri Ona takdim etti. Oda bunları sahiplerine bir bir teslim etti ve ilk öncede makamı Peygamberiye yani Halifeye arz ve takdim etti (129).

(129) el-Bundari, s. 21. Sıbt, s. 95

2 — ASRIN DÜĞÜNÜ : SULTAN'IN SEYYİDE İLE İZDİVÂCI

A - İKİ HANEDAN AİLESİNİN BİRLEŞMESİ :

a — **Sultan Bağdad Yolunda :**

Sultan'a gelince: O, yukarda da işaret edildiği gibi, Azerbaycân havalisindeki kargaşa ve kıpırdanmaları kesin olarak bastırdıktan sonra Urmiyeye gelmiş, orada bir müddet ikâmet ettikten sonra Bağdad'a yürümüştü. (Muharrem, 454/Ocak, 1062). Bu Sultanın Bağdad'a **dördüncü** ve belki de son gelişi olacaktı. Bütün bu izahlardan Sultanın süratle hareket ettiği, vuslat ve düğün işlerini sıcağı sıcağına takip etmek niyetinde olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak burada gözden kaçmaması gereken bir husus vardır. Oda, Sultanın, **Urmiye'de** iken, kara haberci yâni Onu, bu dünyadan alıp götürecek ölüm hastalığının kapısını çalmış olması idi. Sultan Urmiye'de çok ağır bir şekilde hastalanmış o kadarki şayet emri hak vaki olursa kardeşi Davud'un oğlu **Süleyman**'ın (!) tahta geçmesini dahi vasiyet etmişti.

Sultan için talihsizlik sadece bu değildi. Bu sıralarda **Bağdad**'ta tarihlerin ender kaydettiği çok şiddetli bir **kış** olmuştu. Bağdad ve havalisi hiçte görülmemiş bir şekilde karlarla kapalı idi. Şiddetli soğuk ve ayaz herkesin iliklerine işliyordu. Bunun ne büyük bir musibet olduğunu en iyi Sultan bilmekte idi. Zira yüz binlere varan askerleri bu ciğerlere işleyen soğuk havada **Bağdad**'ta nerede ve nasıl barındırılacaktı. İşte bu yaşlı Sultanın başında sanki büyük bir ur gibi idi. Sultanın bu hiçte iç açıcı olmıyan durumu hakkında bilgi veren **Sıbt**, bize şunları söylemektedir;

"Büyük bir belâ ve musibetle karşı karşıya kaldılar. Her taraf geçilmesi çok zor kalın karla kapalıydı. Sultan ise (hastalıktan) atına dahi binecek durumda değildi. Bu bakımdan o bir tahtırevanda insanların omuzlarında taşınıyordu. Bu şiddetli soğuk ve kış sebebiyle pek pek çok insan ölmüş ve hayvanlar da telef olmuşlardı." (130). Mâmâfih Sultanın bu meşakkatli Bağdad seferinde Ona, başta büyük devlet adamı **Amîdü'l-Mülk** olmak üzere devlet erkanından **Hacib Porsuk, Ebû Ali İbnü'l-Melik Ebû Kâlicâr, Ebû Mansûr Ferâmuz b. Kâkeveyh** gibi aristokrat tabakaya mensup daha bir çok kimse eşlik etmekte idi.

---

(130) Sıbt, s. 97.

b — **Sultan'ın Bağdad'ta Karşılanması :**

Sultan Bağdad'a yaklaştığında, Onu karşılamak için büyük bir alay tertip edildi. Bu karşılama alayında ilk planda Halifenin bizzat kendisininde bulunması kararlaştırılmıştı. Fakat, daha sonra Halife her nedense mazeret beyân etmiş ve Onu temsilen Sultanı karşılamaya baş vezir **Fahru'd-Devle İbni Cübeyr** çıkmıştır. Sultan, K u f u s adıyla bilinen bir yere geldiğinde burada büyük bir kalabalık, göz kamaştırıcı bir debdebe, pârlak bir coşku ve hürmetle karşılanmışlardır. Ancak Sultanın askerleri bu ilk merhalede **Bağdad'ın** batı kesiminde konaklamışlardır. Etraf kar-kış olduğu için askerlerin geceyi çadırlarında geçirmesi mümkün değildi. Bu bakımdan Sultanın askerleri belli bir plan dahilinde halkın evlerine yerleştirilmişlerdir. Bunun Bağdad halkına nasıl büyük bir sıkıntı verdiği ve bir çok tatsızlık ve şikâyetlere yol açtığı fazla izaha lüzum olmıyan bir husus olsa gerektir (131).

c — **Halife ile Yeni Düğün Münâkaşaları :**

Sultan, Bağdad'a gelince düğün ve zifâf için hemen harekete geçmiştir. Zîra konunun daha fazla beklemeğe tahammülü yoktu. Bilindiği gibi Sultanla Halîfe arasındaki bu kabil münâsebetleri şimdiye kadar hep **Amîdü'l-Mülk** yürütmüştü. Bundan sonra da bu görev, yine Onun omuzlarına yüklendi. **Amîdü'l-Mülk** Sultandan aldığı bir direktifle ve yanında çok kıymetli hediyelerle birlikte hilâfet sarayına gelmiştir. Bundan asıl maksadı, **Halîfeye, Sultânın** hediyelerini takdim etmek, gelin hanım, düğün, vb. meseleleri Onunla etraflıca konuşmak ve bir karara varmaktı. Baş vezir huzura çıktığında, Halîfeye her türlü hürmet ve saygıyı göstermiş, hediyeleri takdim etmiş ve açık açık **Seyyide'**yi Selçuklu Sarayına götürmek istediğini söylemiştir.

Bu rivâyetlerin umûmî îzahlarından ne gariptir ki, Halîfenin daha bu işe bir türlü *hazır olmadığı* anlaşılmaktadır. **Seyyide'**nin **Selçuklu Sarayına** nakli Onu âdeta şoke etmiştir. Hemen bir cevap veremedi. Bu bakımdan, **Amîdü'l-Mülk** o geceyi Hilâfet Sarayında geçirdi. Fakat sonunda Halîfenin bütün bu olup bitenlerden sonra işi hâlâ yokuşa sürmek ve Sultanı bu izdivaçtan vaz geçirmek için sudan bahâneler aradığı öğrenilmişti. Nihâyet O, dilinin altındaki baklayı çıkarmış ve şöyle demiştir;

"— Senin yazın şarta bağlıdır. Buna göre vuslattan maksat birleşme (izdivaç) değil, birlikte bulunma şerefidir. Maksat bu olunca da bu birlikte olma işi Hilâfet Sarayında olmalıdır." (132). Bu bir bakıma nikahın kağıt üstünde kalması idi.

(131) el-Bundari, s. 23. Sıbt, s. 97.
(132) İbnü'l-Esir, X. s. 22. İbni Kesir, XII. s. 89.

Bu iddiaların akıl ve mantıkla hiç bir ilgisi yoktu. **Amîdü'l-Mülk**, yâni Türk tarafı yine ağır basmış ve **Halîfeye, Seyyide**'nin Selçuklu Sarayına nakledilmesini kabul ettirmişlerdir. Düğün, **Selçuklu Saraylarında yani Türk örf ve âdetlerine göre olacak, Türkçe şarkı ve türküler söylenecek ve Anadolu zeybeklerinin öncüleri diz çakacak ve Bağdad'ı titretircesine Türk zeybek oyunları oynayacaklardı.** Halîfe en sonunda Seyyide'nin Selçuklu Sarayına nakledilmesini kabul etmiş, bu defa da ne Türk tarafı ne de Sultanın kabul etmesi âdeta imkânsız olan yeni bir kısım şartlar ileri sürmüştür. Buna göre;

"Sultan Seyyide ile birlikte Bağdad'da ikâmet edecek, oradan her ne sûretle olursa olsun başka bir yere ayrılmayacaktı" (133).

B - SEYYİDE'NİN DÜĞÜNÜ VE ZİFÂF :

a — **Selçuklu Sarayının Görülmemiş Günleri :**

Türk tarafı ve özellikle **Sultan**, Halîfenin bu bir biri ardından gelen sudan bahanelerine karşı şaşılacak bir sabır göstermiş, netice de **Seyyide**'nin **Selçuklu Sarayına** nakledilmesi ve düğünün orada yapılması kararlaştırılmıştır.

Seyyide'ye gelince 15 Sefer pazartesi (Şubat, 1062) günü baba evinden alınmış ve **Dicle Nehri** yolu ile Selçuklu Sarayına getirilmiştir. Yol boyunca Seyyide'nin şerefine bir çok eğlence çadırları kurulmuştu. İki hânedan ailesinin bu şekilde birleşmesi B a ğ d a d 'ta umûmî bir sevinç ve ferahlık yaratmıştı. Bağdad halkı büyük bir neşe içinde gülüp eğleniyor, Türk Sultanının sevincini paylaşıyorlardı. Bu arada davullar vuruyor, zurnalar çalıyor, halk kendi türkü ve oyun havaları ile onlara eşlik ediyorlardı. İşte **Seyyide** yer yerinden oynayan davul sesleri düğün havası, üstün bir sevgi ve cosku içinde Sultanın sarayına getirildi.

Sultanın sarayında muazzam şeyler oluyordu. **Sarayın salon ve avlularında davullar gümlüyor, zurnalar çalıyor, her kes sevinç ve neşe içinde oynayıp raksediyor, Türkçe şarkı ve türküler söylüyorlardı. Türk yiğitleri, Türk aristokratları bu müziğin ahengine uyarak yere diz çakıyor, sonra kendi etrafında dönüyor, ritmik el kol hareketleri ile oynarken dahî Türkün cihangirliğini sergiliyorlardı. Dünya sanki onların bu dizleri altında sarsılıyordu. Türk aristokrat erkânının mutluluklarının sonu yoktu. O kadar ki,**

---

(133) Sıbt, s. 98.

Sultan bile dayanamamış, bir aralık avluya gelerek oyun oynayanlara katılmış, O da diz çakmış, kâh oturmuş, kâh kalkmış, kendi mutluluğunu onlarla paylaşmıştı (134).

b — **Seyyide İçin Hazırlanan Muhteşem Zifâf Odası :**

Diğer taraftan **Seyyide** için hazırlanan zifâf odası muhteşem bir şekilde dekor edilmişti. **Odaya, üzeri altın kaplamalı görkemli bir taht konulmuştu. O kadar ki, bu taht üzerindeki altın ve kıymetli mücevherlerden yansıyan tatlı, altûnî ışıklarla bakanlarının gözlerini kamaştıran bir güneş gibi parlıyordu. Odanın ihtişamı baş döndürücü idi. Seyyide, Sultanın gönül tahtını andıran bu muazzam tahta kurulacak "Doğunun ve Batının Sultanı", "Şahların Şahı" ve "Dinin Direği" Peygamber evladını işte bu tahtta selamlayacaktı. Gelin Saraya gelince bu odaya alınmış ve kendisi için hazırlanan bu altın tahtta oturtulmuştu.**

İşte **Sultan** böylesine muazzam bir şekilde dekore edilmiş ve **Seyyide** ile ihtişamı bir kat daha artmış bir odada zifâfa girdi. **Sultan**, Seyyide'ye doğru ilerledi. Ona yaklaşınca yerlere kapandı. Ona, o anda yapılması gereken hizmetlerin hepsini yaptı. Halifeye dualar etti. Bundan sonra Sultan kendine has bir heybetle yürüdü. Onun hizasında kurulan, bir rivayete göre altın, bir başka rivayete göre gümüşle kaplanmış görkemli bir tahta oturdu (135).

c — **Seyyide'nin Sultana Karşı Takındığı Garib Tavır :**

Fakat, Halifenin kızı, izâh edilmesi zor bir tavır takındı. Bunu, ne o câmiâda yetişmiş bir kızın edep ve terbiyesi, ne de Sultan ve Halîfenin sosyal durumu ile îzah etmemiz mümkün değildir. Zîrâ Gelin, Sultan odaya girince oturduğu yerden hiç kıpırdamadı, ayağa bile kalkmadı. Sultan da pek tabiî olarak Onun duvağını açmamıştır. **Seyyide**'nin bu tutumunu, terbiye ve nezâket kuralları ile bağdaştırmanın imkânı yoktur.

Oysa düğün dışarda büyük bir coşku ve bütün heybeti ile devam ediyordu. Sultan bir müddet sonra dışarı çıktı. Ona kardeşinin kızı **Hatice Arslan Hâtun** ile çok nefis ve kıymetli iki gerdanlık, büyük bir parça kırmızı yâkut,

---

(134) Sıbt, s. 99. وخرج السلطان الى صحن الدار والحواشى يرقصون ويلعبون بالركبة

Ayrıca bkz. İbni Kesir, XII. s. 89. Abu'l-Farac, I. s. 315. Barthold, T. W., **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, s. 146. Bu düğünde Türkler, bu günkü zeybek ve harmandalı oyunları gibi bir kalkarak bir otararak oyun oynuyorlardı. **W. Barthold** bu Türk oyunuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Bu her halde Rusların Pliaska ve prisiatki adıyla bilinen raksın aynıdır. Ruslar bu oyunu herhalde Türklerden almış olmalıdırlar."

(135) el-Bundari, s. 23. İbni Kesir, XII. s. 89. Sıbt, s. 99. Bedru'd-Din el-Ayni, s. 172. Ahmed C. Paşa, Kısas, V. s. 131 - 132. Abu'l-Farac, I. s. 315.

hâlis altın işlemeli içi altın ve kıymetli taşlarla dolu hüsrâvânî tâbir edilen cam kâse, yine altın işlemeli ve çevresi inci dâneleri ile süslenmiş bir ferâce ve daha bir çok münâsip hediyeler gönderdi. Sultanın bütün himmeti Seyyide'yi sevindirmek ve Onun mutluluğu ile kendini daha da mutlu ve bahtiyâr kılmaktı (136).

Ertesi gün, **Sultan** yine **Seyyide**'nin odasına girdi. Yerlere kapandı. Ona yapılması gereken hizmetleri yaptı. Tam karşısına kurulmuş olan altın tahta oturdu. Yine Ona bir çok kıymelti hediyeler verdi, inam ve ihsanlarda bulundu. **Sultanın** bu şekilde Seyyide'yi hediye yağmuruna tutması **yedi gün** devam etti. Ayrıca bu bir hafta süresince her gün mükellef ziyâfetler verdi. Çünkü Sultan senelerdir beklediği arzusuna nihayet kavuşmuştu. Bu bakımdan Onun duyduğu memnûniyet, sevinç ve ferahlığın sonu yoktu (137).

Sultanın bu sevinç ve coşkusu, çevresine de yansımıştı. O, cömertliğinin sonu olmayan bir Türk Sultanı idi. Onun lütuf ve keremi bir nehir misali coşup coşup taşıyordu. Değil Halîfe ve Geline; çevresindeki bir çok kimseleri, eşraf ve âyânı, askerî ve idârî erkânı âdetâ bir hediye yağmuruna tutmuştu.

d — **Sultan'ın Çevresine Hediye Yağmuru** :

Onun bu sonsuz ihsan ve yüce teveccühüne nâil olanların başında **Amîdü'l-Mülk** geliyordu. Çünkü düğünle ilgili bir çok olaylar ve düğümlenmeler Onun kendine has yaklaşım ve dirâyeti sayesinde halledilmişti. Halîfenin bu izdivâc meselesine **"Evet"** demesi, şüphesiz Onun yerine göre Halîfeye çok sert ve yerine göre de çok yumuşak, diğer bir ifâde ile zaman, zemin ve gereken şartlara göre mâhir bir devlet adamı usta bir siyâsetçi olarak Halifeye karşı tavır alması ve müdafaa ettiği fikirlerden hiç bir şekilde tâviz vermemesi ile mümkün olmuştur.

Sultan pek tabiî olarak bütün bunların farkında idi. Bu bakımdan O, vuslat gecesinin sabahında **"Dâru'ul-Memleke"**de bir merasim düzenlemiş, âyân ve eşrafın huzurunda **Amîdü'l-Mülk**'e, bu müstesnâ hizmeti ve kendisinin hüsn-ü teveccühünün anlamlı bir tezâhürü olarak bir **"Hılât-ı Fâhire"** giydirmiştir. Ona, ayrıca eğeri altından yapılmış süslü, gösterişli bir at hediye etti. Bütün bunlardan daha mânâlı olarak Ona, ustalıkla süslenmiş bir kılınç hediye etti. Ayrıca vezîrin devlete olan bu yüce hizmetlerinin makbuliyetinin bir ifadesi olarak yeni yeni şeref lâkabları tevcih etti (138). O çağlarda Sultanın teveccühünü simgeleyen böyle yüce hediye ve ünvanlara nâil

(136) el-Bundarî, s. 23. İbni Kesir, XII. s. 89. Sıbt, s. 99. Bedru'd-Din el-Ayni, s. 172. Ahmed C. Paşa, a.g.e., V. s. 131 - 132.

(137) İbni Kesir, XII. s. 89. el-Bundarî, s. 99.

(138) Sıbt, s. 99.

olmak, yüksek rütbeli asker ve devlet erkânı için umulmaz bir mazhariyet ve gurur kaynağı idi.

Sultan diğer Türk aristokratlarını, askerî ve idârî erkânını da ihmâl etmedi. Onların her birine makam ve mevkiîlerine göre hediyeler verildi, hil'atlar giydirildi. Bu hil'at giydirilenler arasında **Ebû Ali İbnü'l-Melik Ebî Kâlicâr, Hezaresp, Ferâmûz b. Kâkeveyh, Sürhâb b. Bedr b. Mühelhel** de vardı. Diğer taraftan **Bağdad** halkına verilen muazzam düğün ziyâfetleri günlerce devâm etti (139).

Sultan ve **Dâru'l-Memleke**'deki bu coşku ve sevince nazaran Daru'l-Hilâfe'de durum nasıldı? Halîfe ve yakın çevresi kendilerini nasıl hissediyorlardı? Bu ve benzer sorulara ne yazık ki gönül ferahlatıcı bir cevap vermemiz mümkün değildir. Zîra, **"Dînin Direği", "Doğunun ve Batının Sultanı"** Türk Sultanı Tuğrul Bey ile kızını evlendiren Halîfe her nedense bu evlilikten hiçte memnun kalmamıştır. Hele kızının evinden gelin olarak çıkıp gitmesi ile Halîfe ve karısı derin üzüntülere boğulmuş ve nerede ise dünyanın başlarına yıkıldığını hissetmişlerdir. Hilâfet Sarayından gelin değil de sanki bir ölü çıkmıştı. Saray derin bir üzüntü ve keder içinde kalmıştı.

C - SULTAN'A MUTLULUK GETİRMEYEN EVLİLİK

a — Sultan ve Seyyide'nin Bağdad'dan Ayrılması :

Sultan bu şekilde dillere destan olan bir düğün yaptıktan sonra **Bağdad**'da fazla kalamamıştır. Onu huzursuz eden bir çok sosyal ve siyâsî meseleler vardı. Bunların başında ise Sultanın B a ğ d a d 'a gelişinde hastalanması ve bundan daha kötüsü Onun öldüğüne dâir haberlerin çıkması idi. Çünkü aslı esası olmayan bu şâiyâlar, imparatorluk hududları içinde dalga dalga yayılmış, okadar ki, Sultanın yerine kimin geçeceği bile tartışılır olmuştu.

Bu ve benzeri daha bir çok ciddî sebebler dolayısı ile Sultan'ın Bağdad'da daha fazla kalmasına imkân yoktu. Bu bakımdan Büyük Selçuklu Vezîri **Amîdü'l-Mülk**, bu durumları îzah etmek ve Sultan nâmına konuşmak için **Hatice Arslan Hâtun**'u da beraberinde götüreceğini söyleyerek Halîfeden altı aylık bir izin verilmesini istemiştir (140). Bu bir bakıma Gelinin **Rey**'deki **Selçuklu** aristokrat aileleri ile tanıştırılması idi. Olayların akışından, düğünün gerçekleşmesinde çok önemli hizmetleri dokunan **Hatice Arslan Hâtun**'unda özellikle amcası ile R e y 'e gitmekte kararlı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü O, Abbâsî Halîfesinin kendisine hoş davranmadığından dolayı şikâyet

---

(139) Bu konularda geniş bilgi için bkz. Sıbt, s. 99. İbni Kesir, XII. s. 89. el-Bundari, s. 23 - 24. Abu'l-Farac Tarihi, I. s. 315.

(140) İbni Kesir, XII. s. 89. Sıbt, s. 99. el-Bundari, s. 24.

ediyordu. Halîfenin kendisini ihmâl etmesi ve çoğu kere asık suratlı davranması onu çok üzüyordu. Bunun için Amcası ile birlikte bir süre için de olsa R e y 'e gitmek ve biraz dinlenmek istiyordu.

Halife, Sultanın bu isteklerini duyunca küplere binmiş ve ilk şaşkınlıkla bütün bunları reddetmiştir. Çünkü O, hem **Seyyide**, hem Sultanın Bağdad'ta ikâmet etmesinde kararlı idi. **Amîdü'l-Mülk** yine müessir şahsiyetini ortaya koymuş ve Sultanın isteklerini Halifeye bir bir kabul ettirmiştir.

Sultan bütün bunlardan sonra sâde bir uğurlama ile Bağdad'tan ayrıldı. Halife çok kırgın, hatta kızgınlığa varan bir öfke içinde olduğu için uğurlamaya bile gelmedi. Sâdece üç kadın geldi, bunlarda **Seyyide**'nin özel nedimeleri idi. **Seyyide**'nin bu şekilde Boğdad'tan ayrılması, Halife ve yakın çevresini sonsuz bir elem ve üzüntü içinde bırakmıştı (141).

b — **Sultan'ın Rey'de Vefat Etmesi :**

Orduya hareket emri verildikten sonra Sultan ordusunun başında Bağdad'tan **Cibâle** doğru hareket etti. (Mart, 1063). Ancak Sultan **Seyyide** ve **Hatice Arslan Hâtun**'u yâni yakın haremini, berâberinde götürmek niyetinde değildi. Onların doğrudan doğruya R e y 'e gitmesi daha uygun olacaktı. Nitekim öylede olmuş, yolda Sultanın yakın haremi için bir kâfile düzülmüş ve onlar süratle İmparatorluğun başkenti *R e y 'e doğru hareket etmişlerdir.* Yapılan planlamaya göre Sultan C i b â l ve havâlisindeki askerî harekâtını tamamladıktan sonra R e y 'e gelecek ve gerçek zifâf (halvet) R e y şehrinde olacaktı.

Buraya kadar yaptığımız bütün bu açıklamalarımızdan, Sultanın işlerinin yolunda gittiği ve sıhhî durumunun her hâlükârda iyi olduğu zannedilmemelidir. Çünkü çağdaş kaynakların kaydettiğine göre **Sultan** daha Bağdad'ta bu düğün esnasında bile hasta idi. Sağlık ve selâmeti hususunda sonderece üzüntüsü vardı, endişe içinde idi (142).

Fakat Sultan sağlığı hatta, hayatı pahasına olsa da ordusunun başında hareket ederek bu fesâd ocaklarını söndürmek, diğer bir ifâde ile cihad bayrağını elinde dimdik taşımak istiyordu. Çünkü yukarda da ifâde edildiği gibi Sultanın daha önce vefât ettiği hakkında şayialar ortalıkta dolaşmaya başlayınca, Onun yerine geçmek için yanıp tutuşan gizli emel, art niyet ve ihtiras sahibi bir çok kimseyide ortaya çıkarmış bulunuyordu. Bundan da öte, **Altun Can Hâtun**'un oğlu **Enûşirevân** başkaldırmıştı. **Kutalmış** ise tam manası ile, daha etkisiz bir hâle getirilememişti. **Dâvûd**'un oğlu **Kâvurt** ile **Fazlaveyh eş-Şevâkâri** arasında büyük olaylar oluyordu.

---

(141) İbni Kesir, XII. s. 89. Abu'l-Farac, I. s. 315.

(142) Sıbt, s. 99. وخرج السلطان وهو عليل تبين مأيوس من سلامته İbni Kesir, XII. s. 89.

Sultan, bütün bu talihsiz gelişmelerle mücâdele ederken sâğlık ve sıhhatini tamamen kaybetmişti. Üstelik gönül ferahlığı ile zifâfa girecek, halvet olacak vakit bile bulamamıştı. O hastalığının çok ileri bir safhasına geldiğinde **Kasrâvan**'da bulunuyordu. Durumu daha da ağırlaşınca oradan **Rey'e** getirildi. Ne yazık ki, daha Rey'e geldiği gün yani 8 Ramazan, 455/4 Eylül, 1063 tarihinde vefat etmiştir (143). **Aksarâyi**, Onun Rey şehri kapısı yakınlarında kurulan "Saltanat Çadırında" vefat ettiğini kaydetmektedir (144).

Sultanı ağır ağır yiyip tüketen bu hastalığın adı kaynaklarda henüz zikredilmemektedir. Ancak, **er-Râvendî, "Onun burun kanaması hastalığına tutulduğunu ve bunun hiçbir ilâçla kesilmediğini ve nihayet kuvvetten düşüp vefat ettiğini"** bildirmektedir (145). Bu arada değerli eşi, **Ümmü Süleyman,** ölen kardeşi **Dâvud**'un hanımı, derhal inisiyatifi ele almış; Onun cesedini gaslettirmiş, techiz ve tekfinini yaptırmıştır. Artık Sultanın naşı, defnedilmek üzere **Amîdü'l-Mülk** gelmesi için beklemeye alınmıştı. Bu arada bu kötü haber **Seyyide** tarafından **Bağdad**'a ulaştırılmış ve Vezir, **Fahru'd-Devle b. Cüheyr,** Sultan'ın ölümü dolayısıyla yapılan taziyeleri kabul etmek üzere **Bağdad'ta** bir merâsim tertip etmiştir (146).

D - DÜĞÜNÜN TARİHİ MUHASEBESİ

a — Sultanın Seyyide İle İzdivacının Genel Yorumu :

Sultanın bu şekilde garip bir talihsizlik sonucu gerçek zifâfa girmeden önce vefât etmesinde şüphesiz işin başından beri bu meseleye soğuk bakan ve menfi tavırlar takınan, bitmez tükenmez ihtirasları ile Sultanı oyalayıp duran Abbasi Halifesi **el-Kâim Biemrillâh'**ın büyük rolü olmuştur.

Bilindiği gibi Sultan, Halifenin kızı **Fatımatü'l-Betül,** ile evlenmek için ilkciddi teşebbüsünü, büyük Türk anası **Altun Can Hâtun**'un vefât etmesinden hemen sonra 452/1060 yılında yapmıştı. Sultanın, bir volkan gibi kaynayıp duran Peygamber sevgisi, dolayısıyla Hz. Peygamber ailesine intisab etme hasreti, ve **Altun Cân Hâtun**'un son vasiyetini ifâ etme gibi çok yüce ve ulvî bir gayenin dışında hiçbir şahsi dünyevi yönü olmayan bu güzel teşebbüsü gel görki, **Abbâsî Halifesi**nin sudan sebeblerle oyalaması, işleri şu veya bu bahanelerle yokuşa sürmesi ve inadla bu olumsuz tavrını sür-

(143) İbnü'l-Esir, X. s. 26. Ahmed C. Paşa, **Kısas-ı Enbiya,** haz. M. İz. Ankara,

(144) Aksarâyi, **Müsâmeretü'l-Ahbâr,** s. 110.
1985, V. s. 132. İbni Kesir, XII. s. 89. Sıbt, s. 102.

(145) er-Ravendi, I. s. 110. Müellif Sultanın burun kanamasının hiç bir ilaçla durdurulamadığını ve nihayet kuvvetten düşüp vefat ettiğini bildirmektedir.

(146) İbnü'l-Esir, X. s. 26. Sıbt, s. 103. Müneccimbaşı, II. s. 520.

dürmesi sonucu, kısa zamanda bir netice vermemiştir. Bu arada beş yıl gibi insan ömrünün hiçte azımsanmıyacak bir devresi sanki bir serabın peşinde koşarcasına akıp gitmiş ve Sultanın söz konusu evliliği en sonunda hemde bin bir türlü meşakkatle mümkün olmuştur.

Diğer taraftan bu uzun zaman kaybı, Sultana çok ağıra mal olmuştur. Bir kere, Halifenin izdivac hususundaki bu anlamsız inadı ve ele avuca sığmayan tutarsız davranışları yüzünden, **Hilâfetle Saltanat Hânedanı** arasındaki sosyal ve siyasi ilişkiler nerede ise kopma derecesine gelmiştir. Bundan daha kötüsü zaman törpüsü Sultanın hayatını aşındırdığı gibi sıhhatini de yemiş tüketmiştir. Zirâ Sultan, bu uzun sürünceme devrinde, kendisini ölümün kucağına teslim edecek bir hastalığa yakalanmış ve fâni dünyadan göçüp gitmiştir.

b — **Tuğrul Bey'i Tüketen Evlilik :**

Evet, işin her safhasında, Sultanın bütün hayırhah ve alicenab davranışlarına rağmen, Halifenin ardı arkası kesilmeyen istekleri, hatta her başı sıkıldığında **Bağdad'ı terke kalkışması** ve bunu ikide bir, tehdit unsuru olarak kullanması, bitmek tükenmek bilmiyen ihtirasları, sâdece Selçuklu İmparatorluğunun devlet hazinesini değil, **Sultan Tuğrul Bey**'in ömrünü da yiyip bitirmiştir.

Ayrıca, **Seyhun** Nehrinden, **Nil** vâdisine, **Kafkas Dağları** eteklerinden **Arabistan**'ın güney sahillerine kadar yayılmış olan çok geniş İmparatorluk hudutları içinde emniyet ve asâyişin sağlanması, iç isyân ve ayaklanmaların bastırılması ayrı bir mesele idi. Bu bakımdan Sultan, bir taraftan kendi açısından son derece önemli olan bu evlenme işini neticelendirmek için Halife ile uğraşırken, diğer taraftanda, idâresi altında bulunan bu geniş ülkelerin siyâsi, sosyal ve dinî meseleleri ile cedelleşmek durumunda kalmış ve neticede koca şanlı bir ömrün son sayfaları da böylece kapanıp gitmiştir.

O kadar ki, **Sultan**, zâten B a ğ d a d 'tan C i b â l 'e doğru çıktığı son emniyet ve asayiş seferinden sonra, ancak bir et ve kemik yığını halinde, son derece hasta, bitkin bir halde, hemde altı ay sonra R e y'e dönebilmiş ve akabinde de vefat etmiştir. O kadarki sonunda, ünü cihanı tutan Türk Sultanı, gaza ve cihad meydanlarında at koşturmaktan, **Seyyide** ile halvet olmaya ve bir kaç ay olsun birlikte yaşamıya bile vakit bulamamıştır.

Sâdece beşeri yönü ile değil, siyâsi yönü ilede büyük neticeler vererek, Abbasi Hilâfeti ile Selçuklu Hanedanını bütünleştirme gibi çok yüce gayelere hizmet edecek bu güzel, hayırhah teşebbüsün böyle sudan bahanelerle yok yere dejenere edilmesi ve hiçte arzu dilmyen bir son ile noktalanmasının sorumlusu şüphesiz Abbâsi Halifesi **el-Kâim Biemrillah**'ın tâ kendisidir.

Bu arada şunu da ilâve edelim; **el-Kâim**'in değerli Selçuklu prensesi **Hatice Arslan Hâtun** ile olan evliliğide hiç bir zaman iç açıcı olmamış, Halife Onu her zaman hor görmüş, beklenen ilgiyi göstermemiş, dolayısıyla bu değerli Türk Hâtun'u baba evine dönmek durumunda kalmıştır. Mâmâfih, ne yaptığının farkında olmıyan bu kararsız, zayıf iradeli Abbâsî Halîfesi, **el-Kâim Biemrillâh**, her iki milletin hayrına büyük şeyler vadeden, böylesine güzel tarihi altın bir fırsatı kaçırmış ve **Sultan Tuğrul**'un taşıdığı yüksek emelleri hiç bir zaman idrak edememiştir.

c — **Bazı İslâm Tarihçilerinin Menfi Görüşleri :**

Şurası, önemle kaydedilmelidirki; Sultanın, **Hilâfet** ve **Saltanatı** birbirine yakınlaştırma politikası ve iki büyük hanedân ailesinin birleşme ve bütünleşmesinde çok hayırlı bir adım olan böylesine güzel bir evliliğe karşı adetâ küplere binen ve bütün var güçü ile direnen sadece **Halife** ve onun Ermeni asıllı anası **Katru'n-Nedâ**'da değildi. Halifenin yanında bazı devlet ileri gelenleri, hatta bir kısım çağdaş şöhretli tarihçilerde Sultanın bu evlenme teşebbüsüne karşı her nedense infial duymuşlardır. Özellikle bazı tarihçiler, Sultanı bu evliliğinden dolayı yerden yere vurmak Onun hayatı, şahsiyeti ile uzak ve yakından hiç bir ilgisi olmıyan çok ağır suçlamalarla ittiham etmek için ne yazık ki âdeta kör bir yarışa girişmişlerdir.

Sultanı bu şekilde hor gören ve Onu çok ağır bir dille tenkit edenlerin başında o devrin ünlü tarihçilerinden **İbnü'l-Esîr** gelmektedir. Sultanın, Halifenin kızı ile evlenmek istemesi ve bunda ısrar etmesine bir mânâ veremeyen **İbnü'l-Esîr** bunu takdir edeceği yerde, adetâ öfkeye varan bir infiâle kapılmakta ve isyân edercesine varan duygularını şu şekilde dile getirmektedir;

"Halifelere karşı böyle bir istekte bulunmaya şimdiye kadar hiç bir kimse cüret edememiştir. Neselâ, Şiî Büveyh oğulları, tahakküm ve zorbalıklarına, halifelerin temel inançlarına muhalif olmalarına rağmen bir halifenin kızını hiç bir zaman isteme cesâretinde bulunmamışlardır." (147). Ona göre Sultan, bu haliyle **Şiî Büveyhî** oğullarından daha kötü, daha cüretkâr bir adam olmaktadır. Milliyet taasubu ve Türkleri hor görmenin, bir insanı tarihçi bile olsa nerelere kadar götürdüğünü görüpte şaşmamak mümkün değildir.

d — **İbnü'l-Esîr'in Sultana Ağır Hücumu :**

İbnü'l-Esîr'in, Sultan hakkındaki bu menfî, garazkar ifâdelerinin gerçek sebebini anlamak mümkün değildir. O, kitabının daha bir çok yerinde Selçuklular, dolayısıyla Türkler aleyhindeki bu kabil kötülemelerine devam et-

(147) İbnü'l-Esir, X. s. 22.

mektedir. O, ünü cihanı tutmuş bütün ömrünü nerede ise cihad ve gaza meydanlarında geçirmiş, o kadarki, cihâd etmekten zifâf etmeye bile fırsat ve vakit bulamamış, **"bir saray yaptırınca yanına bir cami yaptırmazsam Allah'tan haya ederim"** diyecek kadar iman yüceliğine ulaşmış (148), **Pazartesi** ve **Perşembe** günlerini ömrü boyunca oruç tutmakla geçirmiş, sünneti seniyyeye için bir çok hükümdarların şamatalı kıyafetlerine rağmen sade, beyâz elbiseler giymiş, böylesine adil, böylesine dindar ve merhametli bir Türk Sultanı için bakınız ne demektedir;

وكان ظلوماً غشوماً قاسياً وكان يعسره يغصبون الناس — امرالهم وايديهم مطلقة فى ذلك ليلاً ونهاراً

"Sultan inadına zalim, inadına insafsız, merhametten nasibi olmıyan taş kalbli bir adamdı. Hele askerleri hakkın mallarını zorla ellerinden alırlardı. Onların elleri gece gündüz halkın mallarına uzanmakta serbest idi." (149). Bu değerli İslâm Tarihcisi ne yazık ki, zulümü ile cihânı doldurmuş ve yüz binlerce insanın nâhak yere boynunu vurdurmuş ve tarihlere **"Zalim Haccâc"** olarak geçmiş bir kimse olan **"el-Haccâb b. Yusuf es-Sakâfi'**-yi bile böyle ağır bir dille suçlamamıştır. **İbnü'l-Esir**'in, bu eşkilde yerden yere vurduğu Türk Sultanı hakkında "Bakınız!" **el-İsfahanî** ne demektedir;

"Sultan kerim, ve halim idi. Her türlü taat ve ibâdete mülazım ve cemaate müdâvim idi. Her Pazartesi ve Perşembe günleri beyaz elbiseler giyerdi. Hâl ve gidişatının güzelliği gül bahçesine benziyordu. İnsan öldürmeyi revâ görmez kan dökmez, haram bir işe el sürmezdi. Son derece tahammüllü ve âdil idi." (150). İmâmü'd-Din'in bu çok değerli tesbitleri, bir çok şahsiyetli tarihçilerinde ortak görüşüdür, dersek bu her halde mübalağa olarak kabul edilmemelidir.

e — **Evlilik Hususunda Türk Sultanına Yapılan Büyük Haksızlık** :

Gerçekte **İbnü'l-Esir, Tuğrul Bey**'i küçük görmede, onun Halifenin kızı ile evlenmesini hoş karşılamamada, hatta kızıp köpürmede pekte yalnız değildir. Ondan çok daha sonraki asırlarda yaşamış aynı zamanda müfessir **es-Süyûtî** de (İran asıllı ö. 1505) **Sultan Tuğrul Bey** için bir papağan gibi aynı yakışıksız, galiz ifâdeleri kullanmakta, Sultanın, Halifenin kızı ile evlenmesini bir türlü kabul edememektedir. O bu evliliğe karşı infal ve öfkesini dile getirirken aynen şöyle demektedir;

"Halife, biricik kızını Tuğrul Bey ile evlendirmeye mecbur oldu. Oysa O, bunu engellemek için elinden gelen her şeyi yaptı. Sıkıntı içinde kaldı kendini bu sıkıntıdan kurtarmak için uğraştı durdu. Daha sonra istemeye iste-

---

(148) Bedru'd-Dîn el-Ayni, s. 172.

(149) İbnü'l-Esir, X. s. 28.

(150) el-Bundari, s. 25. Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme**, I. s. 51. krş. Barthold, W., **Türkistan**, s. 381. Togan, Z. V., **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İst. 1981. s. 202. Turan, O., **Türk Cihan Hakimiyeti**, I. s. 202.

meye bu işe razı oldu. Oysa, Şiî Büveyhî hükümdarları, Halifeye bu kadar işkence ve zorbalık yapmış olmalarına rağmen böyle bir şey yapmaya asla cesâret edememişlerdi. Şimdi heyhat artık ne diyelim. Asrımızın halifesi kalkacak ve ancak köle asıllı (!) Sultanlardan biri ile kızını evlendirecek (Bu akıl alır bir şey değildir.)" (151).

f — **el-Mâverdî ve es-Süyûti'nin İki Yüzlülüğü :**

Gerçekte **es-Süyûtî** bu meselede çok daha ileri gitmektedir. Büyük müfessir, büyük alim olmasına rağmen kendi ilmî vekârını aşan seviyesiz görüşler beyân etmekte ve bir bakıma Sultana, lânetler yağdırmaktadır. **Ünü cihanı tutmuş, bütün ömrünü Allaha ibadet ve taatla geçirmiş, Sünnî itikâdın siyâsî güc ve otoritesini yeniden ihyâ etmiş, halife ve hilâfet makamına hem dâhilde hem hâriçte arız olan tehlikeleri gidermiş, onu müslümanlar nazarında daha saygın bir hâle getirmiş olan Tuğrul Bey'in, Seyyide ile böyle ulvî bir gaye için yapmış olduğu evliliği çok büyük bir cürm, bir suç, bir günâh gibi görmekte ve ona lânetler yağdırmaktadır.**

es-Suyûtî, Tuğrul Bey'den, Allah'ın sonsuz rahmet ve mağfiretini dahî kıskanmakta ve açık açık :

فلارعفاالله عنه **"Allah Onu, (ebediyyen) affetmesin!"** demektedir (152).

Oysa; Türk Sultanının talihsizliği sâdece bunlardan ibâret de değildir. Ona bu şekilde haksızlık edenlerin arasında **"Akdal - Kudât"** yeni devrin bir bakıma **"Anayasa Mahkemesi Başkanı"** büyük İslam Hukukçusu **el-Mâverdi** (974 - 1058) de bulunmaktadır. el-Mâverdi, Sultana karşı, kendi şerefi, makamı, mevkii, ilmi şahsiyeti ile bağdaşmasına asla imkân olmıyan samimiyetsiz bir davranış içine girmiştir. Şöyleki:

Halife **el-Kâim Biemrillâh**, bu zatı, bir defasında, Büveyhiler'in tasallutundan kurtulmak için Sultan nezdinde teşebbüslerde bulunmak üzere Selçukluların Başkenti R e y 'e elçi olarak göndermişti. **el-Mâverdi,** Tuğrul Bey'i iknâ edecek ve herhâl-û kârda Onun **Bağdad**'a gelmesini sağlıyacaktı. Türk Sultanından büyük izzet ve ikrâm gören el-Maverdî, Halifeye bir mektup yazmış ve bu mektubunda Arapların geleneksel zâfiyeti olan Türkleri hor ve hakîr görme karekterinin en bariz bir zafiyetini göstermiş ve Sultanı

(151) es-Suyûtî, s. 420.
(152) es-Suyûtî, s. 420.

olanca güçüyle tezyif, tahkir, iftira ve kötülemelerde bulunmaktan çekinmemiştir (153).

Mamafih, **Tuğrul Bey'e el-Mâverdî** tarafından yapılan bu haksızlığın aynı, önümüzdeki sayfalarda çok daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulacağı gibi **İran** asıllı büyük alim **Ebû Amr en-Nesvî** tarafından kudretli Selçuklu **Sultanı Melikşâh'**ada yapılacak ve tarihin garip cilvelerinden biri, bir kere daha tekerrür edecektir. Böylece **Arap** ve **Fars** entellektüel tabakanın müzmin hastalığı olan Türkü hor ve hakir görme illeti yine bir kere daha tarih önünde hortlayacak ve tescil edilmiş olacaktır.

Olayların Genel Değerlendirilmesi ve Sonuç :

Buraya kadar olan açıklamalarımızda, belki de ilk defa olarak **Tuğrul Bey'in, Seyyide** ile evlenmesi ve bununla ilgili olaylar üzerinde çok geniş bir şekilde durulmuş ve okuyuculara ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Böylece Selçuklu Sultanları ile Abbâsî Halifeleri arasındaki siyâsî münâsebetlerin son derece renkli bir yönü daha aydınlığa kavuşmuş bulunmaktadır.

Gerçekte **Tuğrul Bey,** bu evlilik teşebbüsü ve Seyyide ile hilâfet ülkelerinin mukadderatına hükmeden iki hânedan ailesi arasında **birisi dînî, diğeri** siyâsî olmak üzere, herkesin imreneceği, muazzam bir sevgi, dostluk ve akrabalık köprüsü kurmak istiyordu. **Hatice Arslan Hâtun,** Selçukluların bir emaneti olarak Hilâfet saraylarında, **Seyyide Fâtıma** ise, Halîfe ailesinin bir emaneti olarak Selçuklu saraylarında bulunacak ve iki hanedan ailesi sadece din kardeşi olarak değil sıhriyet bağları ile de birleşecek bütünleşecek ve daha güçlü bir varlık haline gelecekti. Böylece **Tuğrul Bey'**le yeni yeni tesis etmeye başlayan Selçuklu hakimiyeti fiili ve dini sahada da kendini kabul ettirmiş olacak hilâfet ve saltanat çok daha güzel bir uyum içinde yaşayacaktı.

Ancak şunu hemen itiraf edelimki; Abbasi Halifesi **el-Kâim Biemrillâh,** bu büyük hedef ve oluşumları anlıyacak çapta ve kapasitede bir adam de-

(153) İbnü'l-Esir, X. s. 28. el-Bundârî, s. 25. Abu'l-Farac Tarihi, I. s. 299. Ne gariptir ki, **el-Mâverdi'**nin bu yalan yanlış kötülemelerle dolu mektubu, her nasılsa Halifeye ulaşmadan önce Türk Sultanı **Tuğrul Bey'**in eline geçmiştir. Türk Sultanı, mektubu dikkatle okumuş ve senelerce özel misafir ettiği ve ihsanlarda bulunduğu **el-Mâverdi'**nin kendisi hakkında, Halifeye yazdığı bu seviyesiz suçlamalara vâkıf olmuştu. Fakat el-Mâverdi çok geçmeden bunun farkına varmış ve şaşırıp kalmıştı. Peki bundan sonra ne mi olmuştu? Sultan eskisinden çok daha fazla el-Mâverdiye hürmet ve tazimde bulunmuş ve kendisine yaptığı bu ikiyüzlülüğü hiç bir zaman ona hissettirmemiştir. İşte Türk'ün **Orhun Abidelerine** varıncaya kadar granid kaya parçalarına sanki altın harflerle yazılmış olan ilme saygı ve ulemaya hürmet duygusunun gereği bu idi. **Tuğrul Bey,** kendi şahsında Türk'ün bu mümtaz karekterini sergilemiş ve tarihte çok az kimselere nasip olacak bir insanlık örneği bırakmıştır. Z. K.

ğildi. Sultan Tuğrul'un akıl ve mantığının ulaştığı büyük ideal ve hedeflere onun hayal gücünün dahi ulaşmasına imkan yoktu. Bu kabil hânedan evliliklerinin **İslâm** ve **Hilâfet** ülkeleri, hele hele İslâmiyetin siyâsi gücünü elinde tutan yalın kılınç Selçuklu Türk hanedanı için ne kadar büyük bir mana ve önem taşıdığını ne takdir ve nede kabul etmiştir.

Bu bakımdan O, ne Tuğrul Bey ve Selçuklu hanedanının kendisine bir vedîası olan çok değerli Selçuklu Prensesi **Hatice Arslan Hâtun**'un kıymetini bilmiş ve nede **Seyyide**'nin, **Tuğrul Bey** ile mutlu bir şekilde evlenmelerini istemiştir. O Arslan Hâtun'u ihmâl ettiği gibi bu evliliği engellemek için bütün imkan ve var gücü ile onların karşısına dikilmiş ve bunada, hele hele **Tuğrul Bey**'in vefâtı ile kaderin garip bir cilvesi, muvaffakta olmuştur. Zîra, **Sultanın, Seyyide** ile ilk defa evlenmek üzere teşebbüse geçmesinden **Rey**'de zifâf edene kadar aradan nerede ise beş sene geçmiştir. Sultanın deryalar kadar hüsnüniyet ve sabrı, Halifenin inadına huysuzluğu yüzünden bu düğün, hilâfet tarihinin en zor ve en zahmetli düğün ve evliliklerinden biri olmuştur. Evet Onun bu izahı güç, garip tutum ve davranışları ile seneler bir serap gibi, birbiri arkasından akıp gitmiş ve iki hânedân ailesi arasındaki bu sevgi köprüsü bir türlü kurulamamıştır.

Buraya kadar olan sayfalarda, Sultan'ın ölümü ve buna bağlı olayların genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu arada üzerinde durulması gerçekten de önemli bir konu vardır. O da **Seyyide'nin Selçuklu saraylarındaki durumu ve ölümüne kadar olan hayatıdır.** Bundan sonraki sayfalarda bu konu üzerinde durulacak ve olayların Türk Tarihi bakımından genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

E - TUĞRUL BEY'DEN SONRA SEYYİDE'NİN DURUMU

a — Sultan'ın Ölümünden Sonra Seyyide :

Gerçekte, bir çeyrek asırdan fazla bir süre hilâfet ülkeleri ve Selçuklu Hânedânının mukadderatına hâkim olan **Tuğrul Bey**'in vefâtı ile, Hilâfet ülkelerinde yeni bir **siyâsî iktidar** ve **otorite boşluğu** doğmuş ve bu büyük boşluğun kimin tarafından doldurulacağı hususunda, gerçekten de bir bocalama devri başlamıştır. Saray ve devlet erkânının içine düşmüş olduğu bu bocalama devrinde ise, Halîfe **el-Kâim Biemrillâh**'ın değerli kızı **Seyyide** pek tabiî olarak kendi hâline bırakılmış ve onunla pek fazla kimse meşgul olmamıştır.

Sultan **Tuğrul Bey**'in vefâtından sonra Selçuklu tahtına yine onun yeğeni ve cihangîr ruhlu bir Türk, **Alp Arslan** hükümdâr olmuştur. Onun Selçuklu tahtına giden yoldaki çetin ve kanlı mücâdeleleri bir yana, **Seyyide**; Selçuklu saraylarının bu kıymetli misâfiri, **Alp Arslan**'ın, Saltanatının daha ilk

yıllarından itibâren Selçuklu devlet erkânını birinci dereceden meşgul eden bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

b — **Seyyide'nin Bağdad'a Gönderilmesi :**

Gerçekte **Seyyide**'nin, **Tuğrul Bey**'in vefâtından hemen sonra **Bağdad**'a dönmenin yollarını aramaya başladığı görülmektedir. Onun bu yoldaki ısrara varan arzularına güçlü vezir **Amîdü'l-Mülk** pek fazla bir değer vermemiş ve olayların gelişmesini beklemiştir. Üstelik onun durumunu fazlasıyla aşan ikta arazilerine de el koymuştur.

Alp Arslan, Selçuklu tahtına oturduktan sonra, diğer icraatları yanısıra, idârî kademelerde de bazı değişiklikler yapmış ve bu cümleden olmak üzere, **Amîdü'l-Mülk**'ü azlederek, Onun yerine çok büyük bir isâbetle, büyük devlet adamı **Nizâmü'l-Mülk**'ü vezir olarak tayin etmiştir (1063) (154).

İşte **Seyyide, Nizâmü'l-Mülk**'ü, yeni yetkilerle vezâret makamına getirilmesi ve Selçuklu Devletinin, doğudan - batıya, rakibsiz ikinci büyük adamı olmasından sonra, tekrar bir **mektub** daha yazmış ve **Bağdad**'a gitmek üzere kendisine izin verilmesini istemiştir (155). Onun bu isteği gerek vezir, gerekse büyük Sultan tarafından sempati ile karşılanmış ve yolculuk için gerekli hazırlıkların yapılması uygun görülmüştür. Genç Sultan onu, Halîfe ile olan yeni ilişkilerinde bir pazarlık konusu yapmak niyetinde değildi.

Alp Arslan ve çevresinin, **Seyyide**'ye karşı her vesile ile gösterdikleri bunca alicenap davranış ve tutumlarına rağmen **M. A. Köymen,** Onun Selçuklu Devlet erkânı, aristokrat tabakaya küskün olduğunu söylemekte ve buna sebebte **Seyyide**'nin kendisine verilen 50.000 dinâr mihri müecceli kabul etmemesini göstermektedir (156). Gerçekte **Seyyi'de, Rey**'den **Bağdad**'a doğru hareket edipte **Sava**'ya geldiğinde kendisine nafaka için 50.000 dinâr altın para verilmişti. O, bu miktarı az bularak kabul etmekten çekinmiş fakat kendisine bunun yakışıksız bir şey olduğu izah edilince ister istemez bu meblağı kabul etmek durumunda kalmıştı (157).

Mamafih Sultan (15 Muharrem 456/1063) da yapılan muhteşem saltanat merasiminden hemen sonra, **Seyyide**'nin, **Bağdad**'a gönderilmesi için hazırlıkların tamamlanması ve kâfilenin fazla bir vakit kaybetmeden yola çıkarılmasını emretmiştir. Çünkü kâfilenin bir an önce hareket etmesi ve **Bağ-**

---

(154) Köymen, M. A., **Alp Arslan ve Zamanı,** I. s. 19. İbni Adim, **Buğye,** s. 19. Nizâmü'l-Mülk, **Siyâsetnâme,** nşr. M. A. Köymen, Ankara, 1990, (Önsöz), s. X. Kafesoğlu, İ., **Nizâmü'l-Mülk,** İ. A. IX. s. 330. İkbal, A., **Vizâret der Ahd-i Selâtin-i Buzurg-ı Selçukî,** Tahran, 1338, s. 47.

(155) Sıbt, s. 112.

(156) Köymen, M. A., **Selçuklular Devri Türk Tarihi,** s. 189 vd.

(157) Sıbt, s. 112.

dad'a ulaşmasında Sultanın kendi şahsı içinde sayılamıyacak kadar büyük faydalar vardı. **İbnü'l-Esir,** Sultanın güyâ, vezir **Amîdü'l-Mülk**'ü, Seyyide'yi zorla, yâni Halifenin rızası olmadan **Rey**'e naklettiği için vezirlikten azlettiğini ve Onu bu yüzden hapsettiğini söylediğini bildirmektedir (158). Eğer bu doğru ise Sultanın bu sözü hem **Seyyide,** hemde **Halifenin** gönlünü hoş etmek için sarfetmiş olması akla daha uygun gelmektedir. Zirâ, bunca olup - bitenlerden sonra **Amîdü'l-Mülk**'ün yerinde kalması eski şan, şöhret ve müessiriyetini devam ettirmesi zâten mümkün değildi. Yine bu cümleden olarak **Seyyide**'nin **Bağdad**'a dönmesi yolundaki tehirin Amîdül'-Mülk'ten kaynaklandığı bildirilmiştir ki bunun doğruluğunda asla şüphe edilmemelidir.

d — **Seyyide Baba Evinde :**

Bütün bu yol hazırlıkları tamamlandıktan sonra **Seyyide,** şahsi hizmetçileri ile berâber, bir çok âyân, eşraf hatta devlet erkânından oluşan büyük bir kâfile ile hareket etmiştir. Kâfilede ayrıca **Aytekin es-Süleymani,** Kadı **Ebû Sehl Muhammed b. Hibetullah,** ve **Ebû Ömer b. Abdullah** gibi özel misyon için görevlendirilmiş şöhretli kimselerde bulunmakta idi. **Aytekin es-Süleymani, "Bağdad Şıhneliği",** yâni emniyet ve asâyiş komutanı olarak gidiyordu (159). **Hibetullah** ise Hilâfet çevrelerinde, Sultan namına özel temaslarda bulunacak ve onun adının bundan böyle Cuma ve Bayram namazı hutbelerinden sonra okutulmasını sağlıyacaktı. Fakat, **Ebû Sehl,** yolda çiçek hastalığına yakalanarak vefat etmiştir. Sultan daha sonra, amcasının uzun süre hizmetinde bulunmuş Reîsü'l-Irakayn **Ebû Ahmed en-Nihâvendi**'yi, hilafet çevrelerini çok yakından tanıyan bir kimse olması hasebiyle **Bağdad**'a gitmesini emretmiş ve ayrıca ona **hutbenin kendi adına okunması isteği ile hem halife hem de baş vezire takdim edilmek üzere ikide mektub vermiştir** (160).

Seyyide, dolayısıyla Sultanın büyük kâfilesi **Bağdad**'a normal bir yürüyüşle ancak iki ayda gelebilmişlerdir. Kâfile **Bağdad**'a yaklaştıklarında akşam olmuştu ve onlar burada yarım fersah (3 km) bir mesâfede bulunan **Ravûdi**'ye inmişlerdir. Esâsen, Seyyide'nin anası Katru'n-Nedâ hanım, nedimeleri, hizmetçi ve şahsi ihtiyaçların temin etmek (meselâ alış veriş) üzere görevlendirilmiş başkadın **el-Kahramânesi,** halifenin yakın çevresinden oluşan daha bir çok kimse hep **Seyyide**'yi karşılamak üzere, çoktandır buraya gelmiş bulunuyorlardı. İşte **Seyyide,** çok sevdiği ve özlediği babası, anası, nedimeleri, hizmetçi ve yakın çevresi ile burada buluşmuş, bucaklaşmış ve tek-

(158) İbnü'l-Esir, X. s. 35.
(159) İbnü'l-Esir, X. s. 35.
(160) İbnü'l-Esir, X. s. 35. İbnü'l-Cevzî, VIII. s. 234, 235.

rar kendi öz yurduna, baba ocağına dönme mutluluğunu duymuştur. **Seyyide** ve yakınları buradan hareketle, **Bağdad**'a gelmişler ve gecenin ilerleyen saatlerinde **"Dâru'l-Hilâfeye"** ancak ulaşabilmişlerdir.

d — **Seyyide'nin Ölümü** :

Mâmafih, **Alp Arslan**'ın büyük ölçüde yardımları ile tekrar baba evine dönen **Seyyide**'nin bundan sonraki hayatı hakkında pek fazla bir bilgimiz yoktur. Zâten, hilâfet ailesinin fertleri içe dönük, kapalı bir hayat yaşadıkları için, onların günlük hayatları ile ilgili bilgiler yeterli olarak tarihçilere intikal etmemiştir. Bu **Seyyide** içinde böyle olmuş ve onun baba evinde ve sarayın dört duvarı arasında geçen yılları hakkında pek fazla bir bilgi verilmemiştir. Zîra O, kendi babasının hilâfetinden sonra **el-Muktedî** (1075 - 1094) ve **el-Mustazhir** (1094 - 1118) devirini de görmüş, bir çok sıkıntılı ve mihnetli günler yaşamıştır.

Ancak **el-Mustazhir**'le münâsebetlerinin pekte iyi olduğunu söylememiz mümkün değildir. Çünkü **el-Mustazhir**, Onu hayatının sonlarına doğru evinde göz altında yaşamaya, bir nevi hapis hayatı sürdürmeye mecbur etmiştir. Buna sebeb de Onun **el-Mustazhir**'in hilâfetten düşürülmesi için bir kısım komplolara giriştiği yolunda ki haberlerin ortaya çıkması idi. O belki de böyle streslerle dolu bir yaşantı sonucu hicrî 496/1102 yılında, muhtemelen altmış küsür yaşında vefat etmiştir. O da diğer hilâfet ailesinin fertleri gibi **Bağdad**'ta **er-Russafe** mezarlığına defnedilmiştir (161). **İbnü'l-Esir**, Onun; **dinine düşkün, hayır, hasenat sahibi, düşkünlere yardım etmeyi seven saliha bir kadın** olduğunu kaydetmektedir (162).

Selçuklu **Sultanı Tuğrul Bey**, Abbâsî Halîfesi, **el-Kâim Biemrillâh** ve hilâfet saraylarının seçkin prensesi **Seyyide Fâtıma** ve Onun Tuğrul Bey'le olan mutsuz evliliklerinin tarih objektifindeki muhâkemesi burada sona ermektedir. **Tuğrul Bey**'in vefatından sonra Onun yerine, bilindiği gibi, cihangir ruhlu yeni bir Türk Sultanı **Alp Arslan** geçmiştir. **Alp Arslan**'ın tahta geçmesiyle hilâfet saraylarında **Türk Hâtunları** için yeni ve çok renkli bir devir daha başlamıştır.

Halife - Sultan ilişkileri olumlu ve olumsuz yönleri ile, **Sultan Alp Arslan** ve ondan sonra gelen Selçuklu Sultanları devrinde de bütün aktivitesi ile devam etmiştir. Bu ilişkiler, özellikle **Sultan Melikşah** dönemide yeni, yeni boyutlar kazanacak ve **Bağdad**'ı terketmesi için **Tuğrul Bey** tarafından **el-Kâim Biemrillâh**'a verilmesi gereken ültimatom, gel görki kudretli Türk Sultanı **Melikşah** tarafından **el-Muktedî Billâh**'a verilecektir. Bundan sonra ki sayfalarda işte Türk tarihinin gerçekten de bu ilginç sayfaları üzerinde durulacak ve okuyuculara geniş bilgiler verilecektir.

---

(161) İbni Kesir, XII. s. 163.
(162) İbnü'l-Esir, X. s. 366. İbni Kesir, XII. s. 163. İbnü'l-Cevzî, IX. s. 137.

III

YENİ TÜRK SULTANI ALP ARSLAN

VE

HİLÂFET SARAYLARINDA TÜRK HÂTUNLARI

1 — HALİFE - SULTAN İLİŞKİLERİNDE YENİ DÖNEM

A - SELÇUKLU TAHTINA GİDEN YOL

a — **Yeni Gelişmeler ve Ümmü Süleyman :**

Tuğrul Bey'in müzmin burun kanaması sonucu R e y de vefât etmesinden sonra, Büyük Selçuklu tahtına yine aynı büyük aileden **Alp Arslan** geçmiştir. **Alp Arslan, Büyük Selçuklu Sultanlığı** ve **tahta** giden yolda gözü dönmüş **Selçuklu Aristokratları** ve bu arada **Ümmü Süleyman**'la çok çetin mücâdeleler yapmış, sarsılmaz irâdesi ve parlak kılıncının gücüyle bu mücâdelede muvaffak olmuştur.

Bilindiği gibi **Çağrı Bey** vefât edince, onun dul eşi töre gereği **Tuğrul Bey**'in nikahı altına girmiş ve Çağrı Bey'den doğma küçük oğlu **Süleyman**'ı da beraberinde getirmişti. O daha sonra bu oğlunun adı ile tarihlere **"Ümmü Süleyman"** olarak geçecektir. **Ümmü Süleyman,** zamanla yaşlı Sultan üzerinde büyük bir nüfuz ve etkinlik sağlamış ve en sonunda **Süleyman**'ı, diğer kardeşlerinin en küçüğü olmasına rağmen Sultana, **veliahd** olarak ilân ettirmeye muvaffak olmuştur (163).

Her nekadar **Süleyman,** müteveffa **Tuğrul Bey**'in vasiyeti gereği anası ve emektar vezir **Amîdü'l-Mülk**'ün büyük desteği ile **"Sultan"** ilân edilmişse de, O çok geçmeden saltanat tahtının öyle çok rahat oturulacak bir yer olmadığını görmüş ve kendisini amansız bir taht mücâdelesi, bir kardeş kavgasının içinde bulmuştur. Çünkü, Selçuklu aristokratları, askerî ve idârî

---

(163) Sıbt, s. 97, 98. Köymen, M. A., **Alp Arslan ve Zamanı,** I. s. 13, 14. Turan, O., **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,** s. 147.

erkanın gönlü hep onun övey kardeşi, cihangir ruhlu **Alp Arslan**'ın yanında olmuş ve bu taht mücâdelesinde haklı olarak onu desteklemişlerdir. Esasen gençliği, at üstünde ve harb meydanlarında geçen ve maiyyet erkânı ile birlikte bir çok parlak zaferler kazanan **Alp Arslan**'ın bu haksızlığa göz yummasına da imkan yoktu. Çünkü O, zaten hükümdar yaratılışta, tarihi **Orta Asya Türk Hakanlığını** temsil edecek kapasitede bir kimse idi.

Ordu ve çevresinin büyük desteği ile harekete geçen, yiğit ruhlu, kahraman yaratılışlı **Alp Arslan,** R e y 'e yürümüş, önüne çıkan askerî barikatları azgın seller gibi bir bir aşarak Selçuklu başkentine ulaşmış ve neticede, Selçuklu aristokratları tarafından **Tuğrul Bey**'in yerine **"Sultan"** olarak Büyük Selçuklu tahtına **"Buyur!"** edilmiştir. (27, Nisan, 1064) (164). **Ümmü Süleyman**'ın, Selçuklu Sultanlığının **"tek kadını"**, hattâ **"İmparatoriçe"**si olma gibi, bitmek ve tükenmek bilmeyen sonsuz ihtiras ve kaprisleri yüzünden çıkan bu saltanat mücâdelesini kesin azmi ve kararlığı sâyesinde **Alp Arslan** kazanmış, Büyük Selçuklu devletini; onu yiyip bitiren kardeş kavgası ve bir uçurumunda eşiğinden kurtarmıştır. Şimdi **İslâm Dünyası** ve **Hilâfet Camiası** K a ş g a r önlerinden güney Y e m e n çöllerine kadar Türk akıncı ruhunun yeni temsilcisi, doğuştan "Hâkânî yaratılıştı", saltanatın gerçek vârisi bir Türk Sultanını selâmlamaya hazırlanıyordu.

b — **Sultanın Yeni Politika Arayışı :**

Bundan sonra cereyan eden olaylar ve bir çok gelişmeler, hattâ yeni **Türk Sultanının** sarsılan devlet otoritesini yeniden sağlama yolunda gerçekleştirdiği bir kısım köklü ve son derece gerekli icraatları bizim konumuzun dışındadır. Ancak bizim için önemli olan **Yeni Sultan**'ın, Abbâsî Halifesi **el-Kâim Biemrillah** ile olan ilişkileri ve **Seyyide** meselesinde göstermiş olduğu hassasiyet ve sağ duyudur.

Gerçekte **Sultan Alp Arslan** iktidara geldikten sonra, O da amcası büyük Selçuklu Sultanı **Tuğrul Bey**'in yolunda yürümüş, bir taraftan Abbâsî Hilâfetinin dizginlerini elinde tutmaya, diğer taraftan da Abbâsî Halîfeleri ile olan sosyal, siyâsî münâsebetlerini bütün yönleri ile geliştirmeye, hattâ yeni yeni sıhriyet bağlarının kurulmasına çok büyük bir özen göstermiştir. Ancak, **Alp Arslan**'ın müteveffa amcası **Tuğrul Bey** gibi, hilâfet ailesine mensub bir kızla evlenmek hususunda pek fazla istekli olmadığı görülmüştür. Zîra O, **Tuğrul Bey**'den dul kalan eşi, aynı zamanda Abbâsî Halîfesinin kızı

---

(164) Köymen, M. A., a.g.e., I. s. 19. Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme,** I. s. 51. Sevim, A., **Buğyetü't-Taleb'e göre Sultan Alp Arslan,** Belleten, XXX. Nisan. 1966. sy. 118. s. 223. Turan, O., a.g.e., s. 149. Kafesoğlu, İ., **Selçuklular,** İA. X. s. 368. Yinanç, M. H., **Alp Arslan,** İA. I. s. 384. **Müsâmeretü'l-Ahbar,** s. 111.

Seyyide ile evlenmek için, Halîfe nezdinde herhangi bir teşebbüste bulunmak şöyle dursun, onu beklenilenin aksine tam bir gönül ferahlığı ile B a ğ d a d 'a, baba evine göndermiştir.

Sultan'ın böyle bir zafiyet göstermemesinde, **Halîfe** ve **Seyyide**'nin herkesi bezdirip usandıran bitmez tükenmez kaprisleri yanısıra, Onun şahsiyetli, fevkalade değerli eşi, **Seferiye Hâtun**'un birinci derecede rol oynadığı da unutulmamalıdır. Hattâ **Seferiye Hâtun,** bu yönde çok daha cesur adımlar atmıştır. O, bu cümleden olmak üzere, dahada ileri gitmiş bundan sonraki sayfalarda çok daha geniş bir şekilde izah edileceği gibi, **Tuğrul Bey**'in müteveffâ eşi **Altun Can Hâtun**'dan intikal eden bütün **ikta arazilerine** bir **"İmparatoriçe"** olarak sahip çıkmış ve bu yönde koca Abbâsî halîfesine bir i r â d e b e y a n ı bile yazmıştır (165).

Fakat **F. Sümer, Alp Arslan**'ın **Seyyide** ile evlenme hususundaki sessizliğini, hattâ çekimser davranışlarını başka türlü izah etmektedir. "O ğ u z l a r" adındaki kıymetli eserinde bu konulara kısada olsa temas eden değerli Müellif, Sultan'ın Seyyide ile evlenmemesinin asıl sebebini **Tuğrul Bey**'in bu izdivâctan altı - yedi ay gibi kısa bir zaman sonra ölmesindeki bir i n a n c a (bir uğursuzluğa) bağlamaktadır ki bu ayrı bir münâkaşa konusu olsa gerektir (166). Nitekim ilerki sayfalarda görüleceği gibi, diğer bir **Selçuklu Sultanı Mesud**'un, muasır Abbâsî Halîfesi **el-Müktefi**'nin hemde çok küçük kızı **Seyyide Zübeyde** ile evlenmesi, Selçuklu Sultanları arasında bu kabil duyguların pek fazla bir yerinin olmadığını göstermektedir.

Mâmâfih, yeni Türk Sultanı bu meseleye daha başka bir açıdan yaklaşmıştır. Çünkü Onun önünde; **Bağdad ile sosyal ve dinî münâsebetlerin düzeltilmesi, halîfe ile Selçuklu Sarayı arasındaki burukluğun giderilmesi, kendi Sultanlığının amcası ve halîfe tarafından kabûl edilmesi, adının o devirlerde adet olduğu üzere sikkelere basılması ve hutbelerde okunması, yeni çekici unvarlar verilmesi gibi daha bir çok köklü meseleler vardı.** Onun rakiblerine karşı üstünlüğünün sağlanması, otoritesinin herkes tarafından kabul edilmesi, ancak halîfenin kendisini çok kuvvetli bir şekilde manevî olarak desteklemesi ile mümkün olacaktı.

Haddizâtında Selçuklu Sultanlarının azamet ve ihtişamlarının en zirvelerde olduğu devirlerde bile Abbâsî Halîfelerine bu derece bağlılık ve ihtiram göstermeleri icraatlarının onlar tarafından kabul ve desteğini istemeleri şaşılacak bir durumda değildir. Bu tam aksine onların bir hânedan ailesi olarak dînî geleneklerine son derece bağlı ve **Âl-î Peygambere** hürmeti bir devlet politikası haline getirmelerinin tabiî bir sonucu idi. Bu bakımdan Sul-

(165) Sıbt, s. 114.
(166) Sümer, F., **Oğuzlar,** s. 100.

tan, **Seyyide**'ye çok nâzik davranmış ve bütün bu maksadların husûlünde onu yapıcı bir unsur olarak kullanmış ve bu yeni inisiyatifinde şüphesiz muvaffakta olmuştur.

c — **Seferiyye Hâtun ve Seyyide'nin İkta Arazileri :**

Evet, senelerdir hem Selçuklu hemde hilâfet sarayını meşgul eden bu **Seyyide** meselesi, Sultan **Alp Arslan**'ın yeni insiyatifi ve Seyyide'nin baba evine dönmesiyle iki hanedan ailesi arasında soğukluk bitmiş ve pek tabiî olarak yeni bir devir başlamıştır. Bundan sonraki sayfalarda **Alp Arslan** devrinde ve hilâfet saraylarındaki Türk hâtunları ve bunların özellikleri hakkında çok daha geniş bilgiler verilecektir.

Ancak bu arada hatırlatılması gereken bir husus daha vardır. O da **Seyyide**'ye, Sultan Tuğrul Bey'le evlendiği takdirde, **Altun Cân Hâtun**'un vasiyeti üzerine verilmiş ve bugünün değeri ile kıymeti ancak tirilyonlarla ifâde edebileceğimiz S e v a d bölgesindeki kıymetli ikta arâzilerin durumu ne olacaktı? Sultan vefat etmiş üstelik **Seyyide**'de baba evine dönmüştü. Oysa, İmparatorluğun hemen her devrinde bir **tahıl ambarı hükmünde** olan bu son derece verimli binlerce dönüm arâzî ve çiftlikler, Selçuklunun kılınç hakkı idi.

Seyyide'nin B a ğ d a d 'a dönmesiyle **Altun Cân Hâtun**'dan yani **Tuğrul Bey**'in son derece dindar eşinden ona intikal etmiş olan münbit ikta arâzilerinin şimdi tekrar Selçuklu hanedanına, yani yeni **Sultan Alp Arslan**'ın eşine iade edilmesi gerekmez miydi? Mâmâfih, bu hususa ilk dikkati çeken yukarıda da ifâde edildiği gibi, Alp Arslan'ın çok dirâyetli eşi ve ileriki sayfalarda kendisinden çok daha etkin bir şekilde bahsedilecek olan **Seferiye Hâtun** olmuştur.

Seferîye Hâtun, Seyyide'nin Selçuklu sarayı ile tüm ilişkilerini kesmesi ve baba evine kesin bir şekilde dönmesinden hemen sonra B a ğ d a d 'a hemde bizzat Halîfeye takdim edilmek üzere **Amîdü'l-Irakayn** vasıtasıyla bir mektup göndermiş ve **Tuğrul Bey**'in zevcesi **Altun Cân Hâtun**'dan **Seyyide**'ye intikal eden bütün o bereketli ikta arâzîlerinin kendisine devredilmesini istemiştir.

d — **Halîfe'nin İkta Arazîlerine Sahip Çıkması :**

Ancak Halîfe, **Seferiye Hâtun**'un kendisine geri verilmesini istediği bu arazî meselesine çok soğuk bakmış ve mektubu getirene bunun hiçte iyi olmıyacağını **Ruknü'd-Din** (Sultan Tuğrul) in arkada bıraktığı bu malların **Seyyide**'nin nikâh hakkı olduğunu söylemiş ve bütün gücüyle bundan imtina etmiştir (167). Bu yöndeki rivayetlerin genel değerlendirilmesinden, **Seferi-**

(167) Sıbt, s. 114.

ye Hâtun'un ikta arazileri için Halîfe **el-Kâim'**in üzerine daha fazla gitmediği ve işi, bu merhaleden sonra artık oluruna bıraktığı anlaşılmaktadır.

Fakat bu ve bunun gibi daha bir çok örnekten anlaşılacağı üzere, **Selçuklu Hâtunları,** otoriter Türk kadın varlığını temsil ediyor ve gerektiğinde daha üst düzeylerdeki devlet erkanı, hatta Abbâsî Halîfeleride dahil, müstakil mektuplar yazabiliyorlardı. Onlar; **devlet idâresinde, eski Türk âdet ve örfüne göre Sultan'ın icraatına bir çok halde ortak idiler.** Nitekim bu **Tuğrul Bey'**in eşi **Altun Cân Hâtun** içinde böyle olduğu gibi, **Alp Arslan'**ın eşi **Seferiye Hâtun** içinde böyle olmuş ve **Melikşâh'**ın ünü cihanı tutmuş eşi **Türkân Hâtun** içinde böyle olacaktır. Bu **Türk Hâtunları,** daha bir çok emsâli gibi, Büyük Selçuklu tarihine derin izler bırakmış, her zaman hürmet, saygı ve hayırla yâd edilecek şerefli büyük hizmetlerde bulunmuşlardır.

Mâmâfih bu kabil davranışların, yâni kadınların devlet işlerinde bilfiil aktif rol oynamalarının, ne **Emevâler** ve ne de **Abbâsiler** devrinde, hilâfet saraylarında eşi ve benzerini görmemiz mümkün değildir.

B - HALÎFE SULTAN İLİŞKİLERİNDE YENİ DÖNEMİN BAŞLAMASI

a — Bağdad'a Gönderilen İlk Türk Delegasyonu :

Sultanın; Seyyide'yi, Halîfe ile olan siyâsî ilişkilerinin gelişmesi ve yeni yeni dostluk bağlarının kurulmasında yapıcı bir unsur olarak kullandığını söylemiştik. O, bu hususta çok daha süratli hareket etmiş, ve iktidâra geldikten hemen sonra Onu, en yüksek tabakadan Selçuklu devlet erkânının da bulunduğu bir elçilik heyeti ile B a ğ d a d 'a göndermiştir. Haddizâtında **Alp Arslan,** Seyyide'yi değil, Onun şahsında B a ğ d a d 'a bir Türk delegasyonu gönderiyordu. Bunların içinde yukarda ismi geçen **Aytekin es-Süleymânî,** R e y Kadısı **Ebû Sehl M. B. Hibetulah, Ebû Ömer b. Abdullah en-Nihâvendî** gibi gerçektende değerli ve ehliyetli kimseler bulunmakta idi.

Bu yeni Türk delegasyonu, B a ğ d a d 'ta başta Halife olmak üzere, hilâfet camiasının en önde gelen şahsiyetleri ile yeni yeni temaslar yapacak, onlara yeni Türk Sultanı hakkında bilgiler verecek, Onun hilâfet makamına olan sonsuz hürmet ve saygısından bahsedecekler, dolayısıyla Halîfenin yeni Sultana teveccühünü sağlayacaklardı. Hattâ **Alp Arslan** bu maksad için biri bizzat Halifeye, diğeri baş vezir **Fahru'd-Devle'**ye takdim edilmek üzere **iki mektub** yazmış ve bunları Türk heyetine vermiştir. Alp Arslan'ın, Selçuklu Saltanatının dizginlerini ele geçirdikten hemen sonra Hilâfet makamına mektuplar yazması, irâde beyanında bulunması ve bir kısım istekler yapması Onun, Abbâsî hilâfetiyle çok aktif bir politika takib edeceği ve bunda kararlı olduğunun çok açık bir delili olarak kabul edilmelidir.

b — **Halifenin Türk Sultanına Teveccühü :**

Gerçekte, genç Sultan'ın yeni insiyatifini vurgulayan bu mektupların **Halife** ve yakın çevresi üzerindeki tesirleri beklenenden kat-kat fazla olmuştur. Halîfe hem hiçte vakit kaybemeden **Alp Arslan**'ın beklentilerini yerine getirmeye başlamıştır. Mektubu takib eden ilk Cuma gününden itibaren Onun adının **Cuma hutbelerinde okunması** için gerekli talimat verilmiş, bu hususta hatipler için müşterek bir metin hazırlanmış ve derhal hatiplere ulaştırılmıştır. Millî tarihimizin gurur dolu sayfalarından birini oluşturan bu metinde henüz yirmi yaşlarında olan genç **Türk Sultanı** ve Onun şahsında yüce Türk Milleti için bütün B a ğ d a d ve hilâfet ülkeleri minberlerinde şu şekilde dua edilecekti;

اللهم اصلح السلطان المعظم شهنشاه الاعظم ملك
العرب والعجم سيد ملوك الامم ضياء الدين غياث المسلمين
ظهير الانام كهف الانام عضد الدولة وتاج الملة ابا شجاع
الب ارسلان محمد بن داود برهان امير المؤمنين

"Ey Allahım! Sultanların en güçlüsü, Şahlar şahının en büyüğü, Arab ve Acem'in ulu hükümdarı, Dünya hükümdarlarının efendisi, Dinin ziyâsı, Müslümanların yağmur gibi beklediği yardımcısı, Halîfelerin dayanağı, İnsanların sığınağı, Devletin en güçlü pazusu, kahredici yumruğu, Milletin tâcı, Yiğitlerin babası, daha yiğidi, Müminlerin Emîri Halifenin varlığının delili, Alp Arslan'ın işlerini düzelt! Ona yardım et!" (168).

Artık bundan böyle B a ğ d a d ve hilâfet ülkelerinin bütün cami ve mescidlerinde, mihrab ve minberlerde **Türk Sultanı** ve Onun başarısı için bu muhteşem düa okunacaktı. Bu ancak bir Türk Sultanının ulaşabileceği en büyük bir mazhariyet olsa gerektir. O çağlarda Türk Sultanlarının dışında, makam ve mevki-i ne olursa olsun, hilâfet ülkeleri **mihrâb** ve **minber**'lerinde hiç bir hükümdara böylesine muazzam ifâdelerle, böylesine samîmî ve müstecab bir düa edilmemiştir.

Haddizâtında bu düalar; **Alp Arslan'ın şahsında yüce Türk Milleti ve onun bekâsı, ebediyetlere kadar varlığının devam etmesi için yapılıyordu. Dünyada ve bütün İslâm Milletleri Tarihinde, doğudan batıya bütün Hilâfet ülkelerinin cami, mescid, mihrâb ve minberlerinde, Türk milletinin dışında, hiç bir millet için Yüce Mevlâ katında, böylesine ulu, böylesine heybetli bir dua edilmemiştir. Bu ne büyük bir ulviyettirki, Türk Milleti için yapılan bu düalara sâdece müminler değil, melekler bile senelerce " A m i n ! " demişlerdir. Bu şüphesiz, İslâm ideali ve Hz. Peygamber'in risâlet misyonuna**

(168) Sıbt, s. 113.

kendini adamış, asırlarca kanı nehirler gibi akmış, kemikleri dağlar gibi yığılmış yüce Türk Milleti için çok büyük, hem de ilâhî bir mazhariyettir. Çünkü, Türk Milletinin millî varlığının devam etmesini bizzat Hz. Peygamber istemiş ve Türkler için bütün insanlığa ilâhî ve ebedî bir mesaj vererek "sakın onlara dokunmayınız!" buyurmuşlardır (*).

Bunun yanısıra, Halîfe **İbnü'l-Esir**'in bildirdiğine göre, 8, **Cemâzyü'l-Evvel** (28 Nisan 1064) te, umumî bir kabul merâsimi düzenlemiş ve o toplantıda **Alp Arslan**'ın saltanatını resmen kabul ve tasdik etmiştir. Ayrıca Sultan, kendi adına para da basabilecekti. Bütün bunlar Sultanın ne kadar müstakil hareket ettiğini, Saltanat ve icraatına hiç bir kimseyi ortak etmediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Daha sonra **Halife**, Sultan'a takdim edilmek üzere büyük bir itina ile hazırlanmış, muazzam işlemelerle süslü hilatların getirilmesini emretmiş ve bunları **Alp Arslan**'ın adamlarına teslim etmiştir. Bütün bunlarla birlikte Halîfe, Sultana övgülerle dolu geniş bir mektub yazmış (bir nevi menşur) ve bu mektubunda Sultan ve Onun İslâm dini ve hilâfet ülkeleri için yaptığı, her türlü takdirin üstündeki hizmetlerini dile getirmiş ve kendisine başarılar dilemiştir. Ayrıca **Seyyide**'yi sağ - sâlim olarak B a ğ d a d 'a gönderdiği için Sultan'a en içten duygularla teşekkür edilmiştir (169).

Sultan, bütün bu hayırlı gelişmeleri bildiren Halîfenin mektubunu halkın başına belâ olan **Lur Kürdlerini** tenkil hareketi sırasında almış ve bundan ziyâdesiyle memnun olmuştur. Daha sonra Sultan, Halîfenin kendisine olan bu yüce teveccühünden dolayı Ona bir çok yardımlarda bulunmuş ve pek çok kıymetli hediyeler göndermiştir (170).

---

(169) İbnü'l-Esir, X. s. 35. Türk tarihinin altın sayfalarından birini oluşturan bu muazzam mektubun tam metni için bkz. Sıbt, 115 - 116.

(170) Sıbt, s. 114.

(*) Geniş bilgi için bkz. Kitapçı, Z., **Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türk Varlığı Selçuklular, Moğollar, Osmanlılar,** II. Baskı, İstanbul, 1989. Eserde Hz. Peygamber'in Türklerle ilgili hadisleri bir bütün olarak ele alınmış ve konunun **Selçuklularla** ilgili bölümünde çok geniş bilgiler verilmiştir. Z. K.

2 — SELÇUKLU SULTANLIĞININ YENİ DEVİRLERİ

A - ALP ARSLAN TUĞRUL BEY'İN YOLUNDA

a — **Alp Arslan'ın Yeni Teşebbüsleri :**

Tuğrul Bey'den sonra tahta geçen büyük Selçuklu Sultanı **Alp Arslan**'da, her yönü ile amcasının yolunda yürümeye devâm etmiş ve Abbâsî Hilâfeti yâni B a ğ d a d 'la olan sıcak, samimi, sıhriyet ilişkilerinin yeniden kurulması ve canlandırılmasına büyük bir özen göstermiştir. Onun dini, siyâsi ve sosyal yönlerden bu meseleye bakış açısı müteveffa amcasınınkinden hiçte farklı değildi. Zâtên, Allah sevgisi, Peygamber aşkı ve cihâd hırsı ile gönlü dop - dolu olan **Alp Arslan**'ın da Abbâsî Hilâfetiyle sıhriyet bağı kurmak dolayısıyla **"Nesl-i pâk-i Peygamberiye"** intisab etmek ve **Sıbt İbnü'l-Cevzî**'nin, o imrenilecek ifâdesiyle **"kendi ipini nübüvvet ipine ulamak"** (171) ve neticede Ona ulaşmak ve **"Ruh-u Nebiyi"** hoşnud etmek en büyük emeli idi.

Gerçekte bu kabil hânedan evliliklerini, Selçuklu devri Abbâsî Halîfeleri de genellikle hoş karşılamış ve büyük bir alâka göstermişlerdir. Bu yüksek seviye hanedân evliliklerinin onlar açısından da önemi çok büyüktü. Halîfelere, Selçuklu Sultanları ile siyâsî ilişkilerinin düzelmesi yanısıra tahminlerin üstünde maddî, mânevî menfaatler sağlıyordu. Bilindiği gibi **Abbâsî Hilâfeti**nin ekonomik dizginleri Selçuklu Sultanlarının elindeydi. Lüks ve israf içinde yaşayan Abbâsî halîfelerinin şahsî giderleri, saray masrafları, ücretli askerler ve görevlilerin resmi giderleri, geniş ölçüde **Selçuklu Sultanlarının** ekonomik yardımları ile karşılanıyordu. Diğer bir ifâdeyle, **Abbâsî Halîfeleri,** Selçuklu Sultanlarının ummanlar kadar zengin maddî destek ve yardımları ile ayakta kalabiliyorlardı. Yardım musluklarının devamlı, hemde tatmin edici bir şekilde akması için **Halîfe - Sultan** ilişkilerinin her zaman çok yüksek bir seviyede olması lâzımdı.

b - **Bağdad'la İlişkilerin Yeniden Düzeltilmesi :**

Bu bakımdan, Selçuklu Sultanları kadar Abbâsî Halîfeleri de **Selçuklu Türk Hâtunları** ile evlenme ve hânedân aileleriyle münâsebetlerini en üst seviyede tutmaya, hemen hemen her devirde ayrı bir özen göstermişlerdir. Nitekim, **el-Kâim**'den sonra hilâfet koltuğuna oturan Abbâsî Halîfelerinin her

---

(171) Sıbt, s. 173. إيصال حبل النبوة بحبله !

biri, kendi muasırı olan bir Sultan'ın kızı veya yakın bir Selçuklu prensesi ile evlenmişlerdir. Bu durum bazı küçük kopukluklar müstesnâ Abbâsî'lerin nerede ise yıkılışlarına kadar devam etmiştir.

Alp Arslan, Selçuklu tahtının yegâne varisi olarak imparatorluğun mukadderatına hakim olduktan sonra her iki tarafında aynı beklentiler içinde oldukları görülmektedir. O, da her iki taraf için sıhriyet bağlarının kurulması ve **Sultan - Halîfe** ilişkilerinin daha sağlam bir zemine oturtulması idi. Bu yöndeki ilk inisiyatif, büyük Selçuklu Sultanı **Alp Arslan**'dan gelmiştir.

Fakat Onun şahsiyetli eşi, **Kadir Han**'ın kızı **Seferiye Hâtun**'dan (172) doğma güzel kızı **"Fulâne Hâtun"** (173) veya anasına nisbetle **Seferi Hâtun** (174) bu sıralarda henüz çok küçük yaşta olduğu için, Sultan bu güzel niyetini ortaya koyamamıştır. Buna Sultanın, **Tuğrul Bey**'in vefâtından sonra doğan iktidar boşluğunun giderilmesi ve sarsılan devlet otoritesinin yeniden ihyâ ve tesisi için giriştiği yoğun siyâsî faaliyetleride ilâve etmemiz gerekmektedir. Bu bakımdan yeni **Sultanla Halîfe** arasındaki sıhriyet ilişkilerinin kurulması ancak sekiz yıl sonra mümkün olabilmiştir.

B - FÜLANE HÂTUN; ALP ARSLAN'IN BİRİCİK KIZI

a— Halifenin Fülâne Hâtun'a Dönürcü Göndermesi :

Sultan, **Büyük Selçuklu İmparatorluğunun** mukadderatına tam anlamı ile hâkim ve bu arada **Seferiye Hâtun**'un güzel kızı, biraz daha büyüyüp geliştikten sonra, Halîfeye hem de kendi eliyle bir mektup yazarak biricik kızı **Fülâne Hâtun**'u oğlu **Uddetü'd-Din** ile evlendirmek niyetinde olduğunu bildirmiştir (175). Ancak Halîfe, Sultanın bu arzusunu, ilk aşamada müsbet karşılamışsa da, hemen fiiliyata koymak için ciddi bir teşebbüste bulunmamış ve Sultanda bu meseleyi olayların seyrine bırakmıştır.

Fakat bu arada dünya siyâsî dengelerini alt üst eden büyük olaylar, cereyan etmiştir. O da cihângir ruhlu Türk Sultanının, **Malazgirt**'te kendisinden kat kat fazla olan **Doğu Roma Bizans** ordusuna karşı kazandığı büyük

---

(172) İbnü'l-Esir, IX. s. 114. Alp Arslan'ın bu eşi 466/1073 yılında Isfahan'da vefat etmiş ve geride had ve hesaba gelmez mal - mülk ve servet bırakmıştır. Z. K.

(173) Öztuna, Y. a.g.e., I. s. 125.

(174) İbni Kesir, XII. s. 105. el-Bundari, s. 43.

(175) Sıbt, s. 141. وكانت الرقعة بخط السلطان فاجابه الى ذلك krş. Köymen, M. A., Alp Arslan ve Zamanı, I. s. 106.

zaferdi (1071) (176). **Malazgirt Meydan Muharebesi,** onun Türk ve İslam tarihi açısından önemi, dünya siyâsi konjektürüne olan etkisi, sosyal, siyâsi ve ekonomik neticeleri bizim buradaki konumuzun dışındadır. Ancak bu arada bir gerçek ortaya çıkmıştır. O da; **Anadolu kapıları Türklere açılmıştı. Köhnemiş Bizans İmparatorluğu, Orta Asya'nın iç kısımlarından kaynayıp gelen bu yeni zinde Türk dalgaları ile çatırdamaya başlamıştı. Mağrur Bizans İmparatoru bile Türk'ün kılıncını selamlıyordu. Artık bundan böyle Orta - Doğu ve eski hilâfet ülkelerinin mukadderatına tamamen Türkler hâkimdi. Avrupa'nın ortalarından kobup gelen haçlı dalgaları Türk'ün kudretli kılıncına çarpacak ve onun heybeti karşısında eriyip gidecekti. Türkler'in, Orta Doğudaki bu aktif varlığı, Osmanlıların tarih sahnesine çıkmaları ile yirminci yüzyılın başına, belki de hilâfetin kaldırılmasına kadar devam edecektir.**

Alp Arslan, Malazgirt'te Doğu Roma İmparatoru **Romanos Diyojen**'e karşı kazandığı muhteşem zaferden sonra Halîfeye bir elçi göndermiş ve haklı olarak bazı isteklerde bulunmuştu. Bunlar arasında çok sevdiği oğlu **Melikşah**'ın, kendisinden sonra Selçuklu mülkünün **vârisi yani veliahd** olmasının Halîfe tarafından kabul ve tasdik edilmesi, isminin hutbelerde okunması meselesi de vardı (177).

İşte Halîfe **el-Kâim Biemrillah** bunu çok iyi bir fırsat olarak değerlendirmiş ve veziri **Amîdü'd-Devle** bazı kıymetli hediye ve hilatlarla birlikte bir iyi niyet elçisi olarak Sultanın nezdinde göndermiştir. **Amîdü'd-Devle, Alp Arslan**'a bütün isteklerinin halîfe tarafından kabul edilmiş olduğunu bildirecek ve ayrıca Sultanın **Seferiye Hâtun**'dan doğma kızı **Fülâne**'yi, daha sonra **el-Muktedî Biemrillah** ünvanı ile hilâfet tahtına geçecek olan **Uddetü'd-Din**'e isteyecekti. Nitekim öylede olmuştur. **Amîdü'd-Devle,** Sultanın

---

(176) Malazgirt savaşı için belli başlı temel kaynaklar için bkz. İbnü'l- Kalânisî, **Zeylü Tarihi Dımışk,** s. 99. İbnü'l-Ezrak, **Tarihu Meyyâfarikin ve Âmid. Ahbâru'd-Devle es-Selçukiyye,** (Anonim) çev., N. Lugal, s. 46 - 53. Sıbt, Mirat, s. 143, 155. İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb,** II. s. 23 - 30. İbnü'd-Devâdarî, **Kenzü'd-Dürer ve Camiu'l-Gurer,** VI. s. 390 - 396. Reşidü'd-Dîn, **Câmiu't-Tevarih,** II./. s. 31 - 39. Aksaraylı Kerimü'd-Dîn Mahmud, **Müsameretü'l-Ahbar,** s. 16 - 17. Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzide,** s. 432 - 433. Mirhond, **Ravzatü's-Safâ,** s. 95 - 97. Temel kaynakların bu rivayetlerinin değerlendirilmesi için bkz. F. Sümer, A. Sevim, **İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı,** Ankara, 1988. Yinanç, M. H., **Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, Anadolunun Fethi,** s. 242 - 248. Köymen, M. A., **Selçuklular Devri Türk Tarihi,** s. 264 - 280. Cahen, C., **La Campagne de Mantzikert d'apres les Sources Musulmanes,** Bayzantion, IX. 1934, s. 613 - 642. Kafesoğlu, İ., **Malazgirt Muharebesi,** İ.A. VII. s. 242 - 248.

(177) İbnü'l-Esir, X. s. 70.

huzuruna çıktığında büyük bir edeple kızını Halîfenin oğluna istemiş ve Sultan, Hanedan ailesinin köklü geleceğine uyarak bu teklifi memnûniyetle kabul etmiştir (178).

Evlilik meselesinin, Alp Arslan'ın muhteşem **Malazgirt Meydan Muharebesi**'nde, **Rumlar**'ın başına indirdiği öldürücü darbe ve kesin zaferden bir kaç ay sonra gündeme gelmesinin hem Halife, hem de Sultan için ayrı bir önemi vardı. Halife **el-Kâim**, kudretli **Türk Sultanının** güçlü Bizans ordusuna karşı kazandığı muazzam zaferini ve onu çok büyük bir sevgi ve coşku içinde karşılayan İslam Dünyası için yeni bir mutlu olayla damgalamak istiyordu. O da muzaffer Sultanın kızı **Fülâne Hâtun**'u, oğlu **Uddetü'd-Din** ile evlendirmek yani, bu zafer perisinin başına bir de mukaddes evlilik tâcını kondurarak onu daha da anlamlı kılmak istemişti. Böylece Sultan, kudsî zaferini, Peygamber ailesine intisâbla daha ince bir mana ile süslemiş, hizmetinin hem bu dünya hemde ahiret için makbuleyetini sağlamış olacaktı.

b — **Fülâne Hâtu'un Uddetü'd-Din ile Nikahlanması :**

Bu şekilde Sultanın ön muvafakatı sağlandıktan sonra, **Amüdü'd-Devle** Halife ailesinin, değerli devlet adamı **Nizâmü'l-Mülk** ise Sultan ailesinin vekili olmuş ve yeni çiftin nikahı N i ş a b û r şehrinin açıklarında ve Sultanın ordugahında Selçuklu aristokrat ve devlet erkanında hazır bulunduğu büyük bir merâsimle kıyılmıştır. Haziran 1072 (179). Şimdi biz bu büyük nikâh merasimi ve bununla ilgili diğer gelişmeleri **Sıbt**'dan özetlemeye çalışalım;

"Nikâh merasiminin icrası sırasında Alp Arslan muhteşem saltanat tahtına oturmuş ve Nizamü'l-Mülk önünde vakarla ayakta duruyordu. Amîdü'd-Devle ise gümüşten yapılmış bir koltuğa buyur edilmişti. Diğer taraftan Selçuklu devlet erkânı, aristokrat tabakanın önde gelenleri, bir çok komutan ve valilerde orada idi. Onlarda kendi mevki ve mertebelerine göre protokoldeki yerlerini almışlardı. Bundan sonra Sultan orada bulunanlara seslenerek şöyle demiştir;

"— Şahid olunuz! Bu nikâh'ın kıyılmasında ben Hasan et-Tûsî'yi (Büyük Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk) kendime vekil tâyin ettim." Nikâhı, Sultan

---

(178) İbnü'l-Esir, X. s. 70. Sıbt, s. 155. krş. Işıltan, F., İ.A. VII. s. 573. el-Bundari, s. 143.

(179) İbnü'l-Esir, X. s. 71. İbni Kesir, XII. s. 105. krş. Köymen, M. A., **Alp Arslan ve Zamanı**, II. s. 95.

namına o kıyacaktı. Şimdi söz sırası Amîdü'd-Devle'ye gelmişti. O da ayağa kalkmış ve aynen şöyle mukabele etmiştir;

"Benide aynen öyle biliniz! Bu nikâhın kıyılmasını Halîfe namına kabul ediyorum. Müvekkilim Uddetü'd-Din için bundan hoşnud oldum. Zaten Sultanın bu yöndeki arzuları Halifeye ulaşmış, O da Sultanın ipini nübüvet ipine bağlamak suretiyle onu şerefyab etmiş ve arzusunu da yerine getirmiştir."

c — **Sultan'ın Saçılar Saçması :**

Bunu müteakib Sultan, yanındaki dizi dizi incilerle dolu tabaklardan birini almış ve saçı olarak orada bulunanların üzerine saçmış, sonrada diğer tabaklara uzanmış onların içindeki incileride cömertce çevresindekiler üzerine saçmıştır. Sultan, **Amîdü'd-Devle**'nin üstüne hiç bir incinin düşmediğini görünce bu defa ona kıymetli mücevherlerle dolu üç torba vermiştir. O bunları şüphesiz büyük bir tazimle kabul etmiş, sonrada nikah havasının coşkusuna kapılarak bütün bu torbalar dolusu kıymetli cevherleri orada bulunanların üzerine saçmıştır (180). Yine, **Amîdü'd-Devle** bu nikah dolayısıyla başından geçen ilginç bir olayıda şöyle anlatmaktadır;

"Bundan bir kaç gün sonra Sultan beni tekrar huzuruna çağırdı. O yalnız başına bir odada idi. Benimle beraber Nizâmü'l-Mülk'te geldi. İçeriye girdiğimizde bir de ne görelim, bir çok altın tabaklar vardı. Bunlara helvalar, çeşit çeşit tatılar konulmuştu. Odanın başka bir yerinde yine bir çok altın tabaklar vardı, bunların üzerinde kâseler konmuş ve kâseler ise çeşit çeşit kıymetli mücevher, altın dinârlarla dop-dolu idi. Sultan bizi görünce hiç bir şey söylememize fırsat vermeden hemen;

"— Bütün bunları ona veriniz!" dedi. Yapılacak bir şey yoktu. Onları aldım. Dışarıya çıktım. Sultanın çadırının önünde bir çok kalabalık insanlar vardı. Bende bu mücevher ve dinarları oradaki kalabalığa saçı olarak saçtım. Bunlara ilaveten yanımdaki altın ve elbiseleri de saçı olarak dağıttım. Oysa sâdece bu elbiselerin değeri 1700 dinâr idi." (181). Belki de nikâh merasiminin böylesine imrenilecek bir atmosferde cereyan ettiği içindirki; **İmadü'd-Din** intibalarını şu şekilde dile getirmektedir;

---

(180) Sıbt, s. 156, 157. Köymen, M. A., a.g.e., II. s. 94, 95.

(181) Sıbt, s. 157. Köymen, M. A., a.g.e., II. s. 95.

"el-Muktedî için Sultanın kızının akdi, en uğurlu bir saatte ve en güzel âdet üzere icra edildi. O gün büyük bir gün oldu. Sultanlar saçı olarak bir çok altın gümüş ve kıymetli mücevherler saçmışlardır." (182).

Mâmâfih bütün bunlar, hiç bir mübâlağa olmaksızın **Türk Sultanı**'nın bu nikâha verdiği önem ve duyduğu sevinci ortaya koymaktadır. Zira O, Halîfenin kızı ile evlenmiş olmanın coşkusuna kapılarak hemde kendinden geçercesine;

"İşte şu gördüğünüz sırtımdaki elbîsenin dışında neyim varsa her şey halîfenindir!" (183) diyecek kadar ileri giden bir ulu Sultan, yani **Tuğrul Bey**'in yeğeni idi. O da aynı hânedan ailesinden geliyordu. Onun ruhuda böyle güzel manevî duygularla coşup taşmakta idi. O da dünyalara sığmayan bu zenginliğini, **kendi ipini nübüvvet ipi ile bağladığı** yâni kendi neşli, **Âl-i Peygambere** intisab ettiği için bu uğurda dünyaları fedâ etse yinede azdı.

d — **Fülâne Hâtun'un Düğünü Meselesi :**

Bu şekilde N i ş â b u r 'da, Selçuklu aristokratlarının da iştirâki ile parlak bir şekilde nişan ve nikâhları kıyılan **Fülâne Hâtun**'un sonu ne olmuştur? O da emsâli bir çok Türk Hâtununda gördüğümüz gibi muazzam bir kâfile hâlinde B a ğ d a d 'a uğurlanmış ve parlak bir düğünle bilfiil hilâfet saraylarına intisab etmiş midir? Bu sorulara çağdaş kaynaklara bakarak gönül ferahlatıcı bir cevap bulmamız mümkün değildir. Nitekim **F. Işıltan,** bu konularda yaptığı genel yorumunda meseleyi şu şekilde özetlemeye çalışmaktadır; **"Çağdaş kaynakların bu tür birleşmelere umumiyetle verdikleri ehemmiyet ve düğünlerin tasvirine ayırdıkları yer, nazarı itibara alınacak olursa bu mühim evlenmenin ancak bir kaç satırla ifade edilmiş olması muvacehesinde zifâfın icra edilmemiş olduğunu kabul etmek mümkün görünüyor. Aksi halde diğer misallerlede de görüldüğü gibi, kaynakların ya bu izdivâcın semeresizliğinden veya bir geçimsizlik veya boşanmadan bahsetmeleri gerekirdi."** (184).

---

(182) Sıbt, s. 43, 44. İbnü'l-Esir, X. s. 71. Temel kaynakların bunca rivayetlerine rağmen **İbnü'l-Cevzi, Seferi Hatunun** nikahının Alp Arslan ve Nizamü'l-Mülk'ün de hazır bulunduğu muhteşem bir mecliste yani **Darü'l-Memleke**'de kıyıldığını zikretmektedir. (İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam,** VIII. 273). Eğer yazarımız bundan Selçuklu Sultanlarının Bağdad'taki büyük saray ve idare binasını kasdediyorsa bu iltibastan da öte açık açık hatadır. Zira **Alp Arslan** diğer Selçuklu Sultanlarının aksine, olaylarla dolu geçen siyasi hayatında hiçbir zaman **Bağdad**'a gelmeye fırsat bulamamıştır. O bu yönüyle Selçukluların ihtişam devri Sultanları arasında bir istisna teşkil etmektedir. Z. K.

(183) İbni Kesir, XII. s. 88.

(184) Işıltan, F., İA. VIII. s. 573.

Evet kudretli Türk Sultanının bunca gayret, arzu ve samimiyetine rağmen, nübüvvet tarlasına dikmek istediği fidan elinde kalmış ve kökü o bereketli topraklara bir türlü değmemiştir. Zirâ bu muazzam nikâh merâsiminden kısa bir zaman sonra, gerçekten de beklenmedik ve bir birinden ilginç bir çok olaylar ortaya çıkmış ve bunun makbûliyetine gönül veren iki büyük hânedan ailesinin reisleri bir-biri peşinden öbür dünyaya çekilip gitmişlerdir.

e — **Sultan'ın Gerçekleşmeyen Bağdad Ziyâreti :**

Değil **Fülâne Hâtun, Alp Arslan**'da diğer Türk Sultanları gibi Bağdad'a gelmek **Doğu Roma İmparatorunu** dize getiren haşmetli bir Türk Sultanı olarak İslâm Halîfesi'nin karşısında boy göstermek istiyordu. Ömrü, gaza ve cihâd meydanlarında geçen bu **Yavuz Sultan Selim** yaradılışında, cihangir ruhlu Türk hükümdarı, ne yazık ki nişan ve nikâh merasiminden bir kaç ay sonra ordusunun başında, **Ceyhun Havzasına** yaptığı bir sefer sırasında kahrolası bir elin indirdiği bıçak darbeleri ile şehid edilmiştir (1072) (185).

Bu talihsiz gelişmeler zincirine **Abbâsî Halifesi el-Kâim Billah**'ıda ilâve etmemiz gerekmektedir. O da, ömrünün sonlarına doğru ortaya çıkan bir kısım sosyal ve siyâsi gelişmeler bir yana, **Alp Arslan**'dan bir sene sonra vefât etmiş, böylece küçük **Fülâne**'nin evlilik ve düğün meselesi zaman çarkının insafsız olaylar dişlileri arasında şıkışıp kalmıştır.

Sultan **Alp Arslan**'ın hemde çok vakitsiz bir yaşta ölümünden sonra onun yerine, vasiyeti üzerine oğlu ve aynı zamanda Selçukluların yükseliş devri kudretli Sultanlarından biri olacak olan **Melikşah** geçmiştir. Diğer taraftan **el-Kâim**'in vefâtından sonra ise, onun oğlu **Alp Arslan**'ın damad adayı **Uddetü'd-Din, el-Muktedi Biemrillah** lâkabıyla Halîfe olmuştur (467/1075). Gerek **Melikşah**, gerekse **el-Muktedi Biemrillah** arasında, özellikle üzerinde durduğumuz konular açısından çok renkli ve inadına ilginç yeni bir devir başlamıştır. İşte bundan sonraki sayfalarda Türk ve hilâfet tarihinin bu en önemli gelişmeleri üzerinde durulacak ve çok geniş bilgiler verilecektir.

---

(185) el-Hüseyni, **Zübdetü't-Tevârih**, s. 61. İbnü'l-Adim, **Buğye**, s. 36. Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme**, I. s. 112. Köymen, M. A., a.g.e., I. s. 78. Yınanç, M. H., Alp Arslan, İA. I. s. 386. **Urfalı Mateos Vakayi Nâmesi**, Ankara, 1987. s. 145.

Bu konularda çok geniş bilgi veren **Urfalı Mateos**, bu feci olayı şöyle anlatmaktadır; **Alp Arslan** cihana sığmayan büyük ordusunun başında **Ceyhun Nehrini** geçerek **Berzem Kalesine** gelmiş ve burasını kuşatmıştı. Kale muhafızı **Yusuf el-Harezmî** teslim olduğunu bildirerek Sultan'ın huzuruna çıkmak istemiştir. Bundan sonrasını müellifimizden dinleyelim;

"O, iki keskin bıçağını aldı ve Sultan'ın huzuruna gitmek için kaleden çıktı. Sultan, onun geldiğini haber alınca huzuruna getirilmesini emretti. Muhafız huzura çıkınca eğildi, fakat ona yaklaştığı sırada aniden bıçağını çekti. Vahşi bir hayvan gibi Sultan'ın üzerine atılan bu adam, iki bıçağınıda onun vücûduna sapladı. Sultan'ın adamları ileri atılıp onu olduğu yerde öldürdüler. Sultan üç yerinden yaralanmıştı ve şiddetli acılardan kıvranıyordu."

IV

SULTAN MELİKŞÂH'İN KIZI MAH MELEK HÂTUN VE ABBÂSÎ HİLÂFETİNİN TÜRKLERE İNTİKÂLİ

1 — SULTAN MELİKŞAH VE SELÇUKLU SULTANLIĞININ YENİ DEVİRLERİ

A - SULTAN MELİKŞAH YENİ SELÇUKLU SULTANI

a — Yeni Dönemde Sultan Halife İlişkileri :

Türk akıncı ruhunun, Selçuklular devrindeki en güçlü temsilcisi cihangir ruhlu büyük Türk Sultanı **Alp Arslan**'ın hainee, hemde çok genç denecek bir yaşta şehid edilmesinden sonra Selçuklu tahtına vasiyeti üzerine oğlu **Melikşah** geçmiştir. (25 Kasım, 1072) (186). Saltanatının ilk yılları, hanedân ailesinin diğer mensupları ve rakib kardeşleri ile kıyasıya bir taht mücâdelesi içinde geçmiş ve çevresindeki tecrübeli devlet adamları sâyesinde onları bir bir saf dışı ederek sonunda **Büyük Selçuklu İmparatorluğu**'nun yegâne vârisi olmuştur.

Melikşâh iktidara geldikten sonra, O da diğer Selçuklu Sultanları gibi, Selçuklu aristokratlarının geleneksel devlet politikalarına uyarak muasır Abbâsî Halîfeleri ile sosyal ve dini münâsebetlerini geliştirmek ve bunları en üst seviyeye ulaştırmak istemiştir. Onun devrinde **Selçuklu Hânedanı** ve **Abbâsî Halîfeleri** arasındaki geleneksel sıhriyet bağları, çok daha ileri bir seviyeye getirilmiş, çok ilginç ve yeni yeni boyutlar kazanmıştır. Öyleki; **Melikşah**'ın gözde kızı **Mâh Melek Hâtun**'un, Halîfe **el-Muktedi Billâh** ile evlenmesi, onların bu evliliklerinden **Cafer** adında bir erkek çocuklarının dünya-

(186) **Urfalı Mateos Vakâyi Nâmesi**, s. 146. **Ahbaru'd-Devle es-Selçûkiyye**. s. 38. Mirhond, **Ravzatû's-Safa**, IV. s. 83. İmâdü'd-Din el-İsfahânî, **Zübde**, s. 47. Kafesoğlu, İ., **Melikşah**, İ.A. VII. s. 665 vd.

ya gelmesi, **Sultan Melikşâh**'ın bu torununa alışılmışlığın dışında sahip çıkması, Halîfeye, Onu **veliahd** ilân etmesi için baskılar yapması ve işi genç **Cafer**'i, Halîfe ilân etmeye kadar götürmesi bu münasebetler ve hilâfet tarihindeki yeni gelişmelerin önemli varyantlarını oluşturmaktadır.

Evet bu münasebetlerin odak noktasını şüphesiz **Sultan Melikşâh**'ın biricik kızı **Mâh Melek Hâtun**'un, **Abbâsî Halîfesi** ile evlenmesi ve bundan sonra bir biri arkasından sökün eden bir çok önemli olay teşkil etmektedir. Bilindiği gibi Onun ilk saltanat yıllarıda, hânedân ailesinin diğer saltanat rakipleri ile kıyasıya bir taht mücâdelesi içinde geçmiştir. O kadar ki bu anlamsız mücadelede **Melikşâh**'ın çok müşkül durumlarda kaldığı, hatta saltanatının tehlikeye düştüğü anlar bile olmuştur.

İşte Sultan içinde bulunduğu bu müşkül durumdan kurtulmak ve diğer rakiblerine karşı daha üstün bir duruma gelmek için Halîfe **el-Muktedi**'nin teveccüh ve iltifatına mazhar olmak, Onun manevi desteğini elde etmenin yollarını aramış ve bunun içinde **Tuğrul Bey**'den beri uygulana gelen bir politika gereği kızı **Mâh-Melek Hâtun**'un, Halîfe ile izdivâcını istemiştir. Bu yeni politika ve inisiyatifin uygulamadaki büyük mimari şüphesiz değerli devlet adamı tecrübeli vezir **Nizâmü'l-Mülk** olacaktı.

b — **Sultanın Yeni Teşebbüsleri :**

Melikşâh'ın bu nâzik teklifini Halîfeye götürecek yetenekli alim, şan ve şöhreti herkes tarafından bilinen bir kimse arandı. Sonunda bu görevin **Nizamü'l-Mülk** tarafından **Harzem** Baş Kadısı tayin edilen İran asıllı, **Muhammed b. Abdurrahman Ebû Amr en-Nesevî**'ye verilmesi uygun görüldü. Gerçekte **en-Nesevî**, hilâfet çevrelerince de çok yakından tanınan bir kişi idi. Onun fazilet ve ilmi Selçuklularcada kabul ediliyor, kendisine her türlü saygı ve ihtiramda gösteriliyordu. Hatta, **Melikşâh**'ın büyük ceddi **Tuğrul Bey**, Onu çeşitli vesilelerle bir çok kere elçi olarak halîfe ile temaslarda bulunmak üzere Bağdad'a göndermişti (187).

Bu bakımdan **en-Nesevî, Nizâmü'l-Mülk** tarafından, Harzem'den Isfahan'a Selçuklu Sarayına dâvet edilmiş, kendisine mesele bütün teferruatıyla anlatılmış ve Halifeye, **Mâh Melek Hâtun**'un izdivaç teklifini götürmek üzere **Bağdad**'a gönderilmiştir. Diğer taraftan, böyle inadına hassas olduğu kadarda çok önemli olan mübârek bir görevin emsâli bir çok kişiden önce **el-Nesevî**'ye verilmesi, Onun **Melikşâh** ve ailesi tarafından ne kadar itimad edildiği ve ona karşı olan teveccühlerini göstermesi bakımından önemli bir husus olsa gerektir.

---

(187) es-Subki, III. s. 74.

Fakat, **Harzem Baş Kadısı,** Sultan ve yakın çevresinin böylesine güzel sevgi ve samîmî teveccühlerine lâyık bir kimse olmadığını göstermiş ve bu nâzik meseleyi bir kısım ölçüsüz, kaba, ve kelimenin tam anlamı ile patavatsız hareketleri ile dejenere ederek âdeta bir Arap saçına çevirmiştir. Onun Sultan ailesinin bunca teveccüh ve hüsnü niyetine rağmen bu meseleye nasıl yaklaştığı ve hangi gözle baktığı hakkında büyük tabakat alimlerinden biri olan **es-Sübki**'de insanı hayret ve dehşet içinde bırakacak mahiyette rivâyetlerde bulunmaktadır.

c — **en-Nesevî Halifenin Huzurunda :**

Şimdi biz Baş Kadının ancak zavallı bir mâcerâ olmaktan ileri gitmeyen bu B a ğ d a d seferi ve Sultan **Melikşâh** namına Halîfe ile olan bu talihsiz görüşmelerini bütün tafsîlâtıyla **es-Sübki**'nin rivâyetlerinden öğrenmeye çalışalım; şöyleki;

"en-Nesevî huzura kabul edildiğinde Halife muhteşem tahtında oturuyordu. Ona da bir koltuk getirildi. en-Nesevî koltuğa oturduktan sonra çok resmi bir ifâde ile kendisine söylenilenleri ve izdivâç teklifini Halifeye aktardı. Bundan sonra görevini tam manası ile yapmış bir insan edâsı ile koltuğundan indi, ve Halifenin huzuruna dikilerek;

"— Bu benim resmî tebliğ görevimdir. Oysa bunun bir de nasihat yönü (benim özel görüşüm) **vardır." dedi. Halife bu beklenmedik yeni beyân karşısında hayretle;**

"— Öyleyse onuda söyleyiniz!" dedi. O zaman Melikşâh namına Halifenin huzurunda bulunan en-Nesevî büyük bir pervâsızlıkla aynen şöyle demiştir.

"— Lütfen temiz«Nübüvvet Evinize» bu (kaba) **Türkmen kızını katmayınız!** (Onu aranıza almayınız!" **Bunun üzerine Halife derlenmiş toparlanmış ve onu tasdik eder bir mahiyette;**

"— Tebliğinizi duyduk ve nasihatınıza da uyduk!" demiştir (188).

İran asıllı **en-Nesevî**'nin, böyle son derece hayırhah, masum niyetleri hâvi, nâzik bir meselede, Halîfenin huzurunda takındığı bu iki yüzlü tavrın ne hamiyyeti diniye ve ne de kemâlatı insâniye ile izâh etmemiz mümkün değildir. Sanki **"elçiye zevâl olmaz!"** sözü işte böyle Sultanın huzurunda bir türlü, Halîfenin huzurunda bir başka türlü konuşan samimiyetsiz kişilerin karakter ve ruh yapısını ortaya koymak için söylenmiş bir söz olsa gerektir.

(188) Daha geniş bilgi için bkz. es-Subki, III. s. 74.

لا تختلف بيتك الظاهر النبوي بالركمانية سمعنا رسالتك وقبلنا نصيحتك

Halîfenin huzurunda densizce sarfedilmiş olan bu sözlerin, orada bulunanlar arasında, buzdan daha soğuk bir hava estirdiğinden kimsenin şüphesi olmamalıdır. Fakat ne gariptir ki **en-Nesevî**'nin bundan sonraki tutum ve davranışları bundan daha da küstah ve cüretkârdır.

d — **en-Nesevî'nin Küstahlığı :**

Bilindiği gibi, **Baş Kadının**, Halîfenin huzurundaki bu garip tutumu ve Sultanın ailesi hakkında sarfetmiş olduğu bu seviyesiz ve yakışıksız sözler, Sultanın Hilâfet çevrelerindeki adamları vasıtasıyla derhal, hemde ondan çok daha önce I s f a h a n 'a, Selçuklu saraylarına ulaştırılmıştır. **Nizâmü'l-Mülk** böyle nâzik bir mesele için **en-Nesevî**'yi seçmekle ne kadar hata ettiğini anlamış ve **Kadı Efendi**, Isfahan'a dönünce ona haklı olarak şöyle çıkışmıştır;

"— **Sizi böyle hayırlı bir iş için tâ Harzem'den Isfahan'a çağırmıştık. Fakat siz işleri düzelteceğiniz yerde tamamen bozdunuz, âdeta çıkmaza soktunuz!**" Buna karşı **Harzem Kadısı** özür dilemek şöyle dursun daha da küstah bir cevap vermiş ve;

"— **Ben dinini dünya için satacak bir insan değilim!**" demiştir (189).

İki aile arasında, üstelik Hz. Peygamberin önemle teşvik ettiği bir meselede, çok hayırlı bir neticeye ulaşmak için vasıta olmanın kişinin dinini dünya için satmakla ne ilgisi vardır? Madem dininizi dünyaya satmıyacaktınızda, baştan bu elçilik görevini niçin kabul ettiniz? Yoksa halîfenin son derece asil bir Türk prensesi, veya bunun tam aksi, bir Türk sultanının halîfenin kızı ile evlenmesi dinen yasak mıdır ki, Kadı Efendi, bununla dinini dünya için satmış olsun. Oysa Abbâsî Halîfelerinin bir çoğu, nice anası babası bilinmeyen **Ermeni, Rum**, hattâ **Habeşî** câriyelerle düşüp kalkmışlar, onlardan bir çok çocukları olmuş ve bunlar sonraları halîfe bile ilân edilmişlerdir. Bir ikisi müstesnâ Abbâsî Halîfelerinin çoğunun anası câriyedir, köledir. Bu bakımdan **Harzem Kadısının** bu dar kafalılığı ve Türk'e olan bu amansız düşmanlığını her ne suretle olursa olsun hüsnü niyetle izâh etmemiz mümkün değildir. Bunun bize göre bir tek sebebi vardır. Oda **milli İran şuurunun, tarihi Arî ve Tûrânî rekâbetinden kaynaklanan geleneksel Türk düşmanlığıdır.** Bu tarihte böyle olduğu gibi, İslâmî devirlerde de böyle olmuş, yarımda böyle olmaya devam edecektir.

e — **Sultan Melikşâh'ın Engin Toleransı :**

Mâmâfih, buna benzer anti Türk davranışlar yukarda da izah edildiği gibi, **Sultan Tuğrul**'un Halîfe **el-Kâim**'in kızı **Seyyide** ile olan izdivâcı sırasında da görülmektedir. Bütün bunlar hasbî ve tamâmen dinî, hem de son

(189) es-Subki, III. s. 74.

derece hayırlı bir meselede bile **Arap** ve **Fars** aydınlarının Selçuklular devri Türk varlığını ve onların İslam Dünyasının hayır ve yükselmesine olan göz kamaştırıcı muhteşem hizmetlerini bir türlü hazmedemediklerini, daha açık bir ifâde ile çekemediklerini ortaya koymaktadır.

Burada aklımıza şöyle bir süal gelmektedir; **en-Nesevî**; Türk Sultanını Halîfenin huzurunda böylesine küçük düşüren, hor ve hakîr gösteren bu zatın bundan sonraki durumu ne olmuştur? **Sultanın** gazabına uğramış veya ona herhangi bir kötülük yapılmış mıdır? Hayır, bunların hiç biri olmamıştır. **es-Sübki**'nin bu yöndeki açık beyanlarından anlaşıldığına göre, bütün bu olumsuz davranışlarına rağmen **en-Nesevî**'nin Selçuklu çevreleri ve Harzem'deki şeref ve itibarına toz kondurulmamış ve en ufak bir halel bile getirilmemiştir (190).

Diğer taraftan bütün bunlar, **Selçuklu Sultanlarının, geleneksel âdetleri icabı ilme, ilim adamı ve ulemâya ne kadar değer verdikleri, şahsî düşünce ve kişisel haklara ne kadar saygı duydukları, kişileri şahsî fikir ve davranışlarından dolayı cezâlandırmadıklarını, fikir ve vicdân hürriyetine son derece saygı ve itibar gösterdiklerinin en çarpıcı tezâhürlerinden biri olsa gerektir.** Mâmâfih, bundan sonra Sultan'ın bu meseleyi bir daha kurcalamadığı ve olayları kendi seyri içinde gelişmeye bıraktığı anlaşılmaktadır.

B - HALÎFE EL-MUKTEDÎ'NİN SUALTANA YENİ YAKLAŞIMI

a — el-Muktedî'nin Yeni Sıhriyet Teşebbüsleri :

Sultan Melikşâh'ın saltanatının ilk yıllarında çok büyük tehlikelerle karşı karşıya kaldığını söylemiştik. Ancak, **Melikşâh**'ın cesur kılıncı, azmi, irâdesi ve baba yâdigârı tecrübeli vezir **Nizâmü'l-Mülk**'ün köklü tedbir ve siyâseti sâyesinde bütün bu tehlikeler bir bir bertaraf edilmiş ve Selçuklular için kendisinden önceki devirleri her ne suretle olursa olsun aratmıyacak yeni ve muhteşem bir devir başlamıştır.

Oysa bu sıralarda hilâfet koltuğunda oturan **el-Muktedî**, kendisini çok zayıf hissediyordu. Selçuklu Sultanlarının maddî, mânevî desteğine ihtiyacı vardı. Zaten, **aristokrat tabakaya mensup Selçuklu prensesleri ile evlenerek dünyevî iktidarlarını güçlendirmek, sıhriyet bağları ile mevki ve otoritelerini daha da etkin bir hale getirmek, bundan daha da önemlisi Selçuklu Sultanlarının engin denizleri andıran maddî destek ve siyâsî himâyelerini sağlamak o devirlerde bir çok Abbâsî Halîfesi tarafından hassasiyetle uyulan bir âdet hâline gelmişti.**

---

(190) es-Subki, III. s. 74.

İşte **el-Muktedî Billâh** bu kritik anlarında kurtuluşu yine Selçuklu Sultanlarının siyâsî himâyesine sığınmakta bulmuş, bir başka ifâde ile sıhriyet yolu ile onlara yaklaşmak ve onlarla bütünleşmek istemiştir. Diğer taraftan Sultan'ın, Halîfeye kızı **Mâh Melek Hâtun**'la izdivâc etmesi için ilk teklifi ve bu teklifi Onun son derece basîretsiz bir şekilde reddetmesi öyle tahmin ediyoruz ki, **Melikşâh**'ın Halîfeye karşı niyetinin kesin bir şekilde değişmesi ve yeni yeni tavırlar takınmasına sebeb olmuştur. Zîra, **Sultanın**, Halîfeye, aradan bunca sene geçmiş olmasına rağmen hâlâ **bîat etmemiş** olması, bunun aksine, Halîfenin de Sultanın saltanatını bir türlü tasdik etmemesinin önemli nedenlerinden biri de bu olsa gerektir. Bu ise, iki hanedan ailesi arasında büyük olaylara yol açacak tehlikeli bir keyfiyetti. Nitekim, F. Işıltan'ın da dediği gibi, **hilâfetle saltanatı birbirine yaklaştırmak sureti ile bir muvazene kurarak memlekete tam manası ile huzur getirmek isteyen Nizâmü'l-Mülk** (191), bu tehlikeli gelişmelere bir son vermek niyetiyle harekete geçmiş ve ciddî teşebbüslerde bulunmuştur.

b — **Nizâmü'l-Mülk'ün Devreye Girmesi ve eş-Şîrâzî :**

Gerçekte, **Halîfe** ve **Sultan** ilişkilerinin en üst seviyede olmasını devlet idâresinde temel bir politika olarak uygulayan **Nizâmü'l-Mülk,** bu sıhriyet bağlarının yeniden, hemde çok daha imrenilecek bir tarzda kurulması için inisiyatifi bizzat kendi eline almış ve büyük bir hüsnü niyetle harekete geçmiştir. Bu cümleden olmak üzere, büyük alim, Şlfiîlerin saygı değer imamı, ayrıca Nizâmiye üniversitesinin ünlü profesörlerinden **Ebû İshâk eş-Şîrâzî'**yi (1005 - 1102) (192), **el-Muktedî Billâh** nezdinde yüksek seviyede temaslarda bulunmak ve Halîfenin Sultana yeni bir iyi niyet elçisi göndermesini sağlamak için B a ğ d a d 'a göndermiştir (193). Mâmâfih, bundan sonra cereyân eden olaylar, **eş-Şîrâzî**'nin bu meselede, Türklere karşı sonsuz bir aşağılık kompleksi ile dop-dolu olan malum **en-Nesevî**'ye nisbetle daha başarılı olduğunu ve kendisine verilen bu önemli misyonu en güzel bir şekilde ifâ ettiğini göstermektedir.

eş-Şîrâzî'nin, B a ğ d a d 'a gelmesi, hilâfet çevreleri ile bu köklü temasları sonucu, **Sultan** ve **Halîfe** ilişkilerinde daha ılık, daha samîmî yeni bir dönemin başlamasına sebeb olmuştur. Zîra, Sultanla olan sosyal ve siyâsî münasebetlerini düzeltmek ve bu ilişkilerini daha sağlam bir zemine oturtmak için uzun zamandır uygun bir fırsat kollayan **el-Muktedî** için bu güzel bir vesîle olmuş ve baş vezir **Fahrü'd-Devle Ebû Nasr b. Cüheyr**'i, Selçuklu

(191) Işıltan, F., **el-Muktedi,** İ.A. VIII. s. 574. krş. Kafesoğlu, İ., **Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah,** İstanbul, 1973. s. 89.

(192) İbni Kesir, XII. s. 124, 125. İbni Hallikân, V. s. 285. Ebu İshak, vefat ettiği zaman cenazesi hilafet sarayına getirilmiş, **Babü'l-Firdevs** önünde kılınan namazında **el-Muktedi Billah** da hazır bulunmuştur. Z. K.

(193) es-Subkî III. s. 143.

devlet erkânı ile temaslarda bulunmak üzere derhal I s f a h a n 'a göndermiştir. (474/1081) (194). Halîfe ayrıca, **Fahru'd-Devle**'ye, **Melikşâh**'ın saltanatını tasdik eden bir **menşur** vermeyi de ihmal etmemiştir. **Fahru'd-Devle,** Sultanla görüşecek, Onun halîfeye bîatını alacak ve bütün bunlardan daha önemlisi **Mâh Melek Hâtun**'a, Halîfe namına dünürcü olacaktı. Fakat, Onun asıl görevinin **Mâh Melek Hâtun**'u bitirmek olduğu da hiç bir zaman gözden kaçmamalıdır.

c — **Evliliğin Vâad Ettiği Büyük Ufuk :**

İslâmî kaynaklarda, başta **İbnü'l-Esîr** ve **Sıbt İbnü'l-Cevzî** olmak üzere, **Ebû Nasr**'ın dünürcü olarak Selçuklu başkentine gitmesi, **Mâh Melek Hâtun**'un Halîfeye söz kesilmesi, nişan, nikâh vs. kızın çeyizi, gelinin **Bağdad'a** nakli, Selçuklu ve hilâfet saraylarında **Mâh Melek Hâtun** için yapılan ve bin bir gece masallarını andıran muhteşem düğün merâsimleri, bundan sonra cereyan eden ve birbirinden ilginç bir çok olaylar hakkında çok geniş bilgi yığınları bulunmaktadır.

Gerçekte **Mâh Melek Hâtun,** hilâfet saraylarındaki Selçuklu Hâtunları'nın en ünlüsü olmuş ve çok şerefli bir mevki işgâl etmiştir. Çünkü O, hilâfet ve hele hele Selçuklu Sultanlarının uzun zamandır beklediği nur topu gibi bir erkek evlad dünyaya getirmiştir. Artık bundan sonradır ki, şimdiye kadar bütün bu kabil evliliklerin altında yatan ve Selçuklu Sultanları tarafından takib ettikleri yüksek politika icabı bir türlü telaffuz edilmeyen **gerçek,** bu evlilik veya böyle bir halîfe adayının dünyaya gelmesinden sonra bütün açıklığı ile ortaya konulmuştur.

O da hilâfetin artık Abbâsîlerden alınarak Selçuklulara intikâlini sağlamak yâni "Âl-i Abbâs" yerine "Âl-i Selçuk'u" bir diğer ifâde ile "Hulefâ-i Selçûkiyeyi" kâim etmekti. Böylece kudretli Türk hükümdarı Melikşâh, yine cihangir Türk Sultanı Yavuz Han'ın dört buçuk asır sonra yaptığını, kendi zamanında ve bir başka yöntemle gerçekleştirmek istemiştir. Zîra i'lâyı kelimetullah ve kudsî emanet ilâhî bir tebliğle (195) **kendisine verilmiş olan yüce Türk milleti, mübarek hilâfet makamı ile de şerefyab olacaktı. Bu ise hem maddî, hemde manevî bakımdan Türk'ün İslâm Dini ve Peygamber Ümmeti ile daha manalı bir şekilde bütünleşmesini sağlayacak, dolayısıyla Türkler; İslâm Dünyasının daha saygın, daha otoriter, daha güçlü, lider bir milleti haline gelmiş olacaklardı.** İşte bizim bundan sonraki açıklamalarımız-

(194) İbnü'l-Esir, X. s. 120. İbni Kesir, XII. s. 122.

(195) Bkz. **Kur'an-ı Kerim, el-Mâide** Suresi; 54. Bu Âyet-i Kerimede **Cenâb-ı Hak** ismini zikretmeden İslam Dünyasını çekip çevirecek cihada kendini adamış yeni bir kavim göndereceğini bildirmektedir. Bu kavim bir çok müfessirin de işaret ettiği gibi on asır İslama hizmet eden yüce **"Türk Milleti"**dir.

da Türk ve İslâm Tarihinin en önemli gelişmelerinden biri olan bu son derece ilginç olaylar üzerinde durulacak ve bunların çok geniş bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Şimdi biz asıl konumuza yani **Mâh Melek Hâtun**'un Abbâsî Halîfesi **el-Muktedî Billâh**'la izdivâcı konusuna dönelim.

d — **Halîfenin Isfahan'a Gönderdiği İyi Niyet Elçisi :**

Yukarda da ifâde edildiği gibi, Selçuklu devlet erkânı ile görüşmelerde bulunmak ve Sultanla yeni ve daha tatmin edici ilişkiler kurmak üzere Selçuklu başkentine uğurlanan **İbni Cüheyr**, maiyyetiyle birlikte Isfahan'a gelmiştir. Burada Selçuklu Ordugâhında misafir edilen **İbni Cüheyr** daha sonra **Sultan Melikşâh** tarafından halîfe adına büyük bir tazım ve saygı ile kabul edilmiştir (196).

Fakat bu sıralarda hânedan ailesinin başında kap-kara bulutlar dolaşmakta idi. Zîra **Melikşâh**, çok sevdiği biricik oğlu **Dâvud**'u bilinmeyen bir hastalık nedeniyle kaybetmiş, dolayısıyla dünya koca Sultanın başına yıkılıp kalmıştı. (474/1081) (197). Sultan'ın feryâd ve figanları nerede ise **Arşı alayı** titretecek bir hâle gelmişti. O, hiçtç âdeti olmadığı halde **Dâvud**'un ruhuna bir mektub yazmış, bu hususta duyduğu kalbî tahassür, elem ve ızdıraplarını dile getirmiş, o kadarki Sultanın bir nevî inleyen gönül nağmelerini andıran bu mektubunu okuyan herkes, başta **Nizâmü'l-Mülk** olmak üzere gözlerinden boncuk boncuk yaşlar akıtmışlardı (198).

e — **Fahru'd-Devle ve Nizâmü'l-Mülk :**

Fahru'd-Devle, Sultan'ın üzüntüsünü hiç olmazsa biraz unutmasını, ortalığın daha da yatışmasını ve normal şartların avdet etmesini beklemiş ve bu da pek tabii olarak aylarca sürmüştür. O, sonunda **Isfahan**'a gelmesinin asıl sebebini Sultan'ın yetenekli veziri **Nizâmü'l-Mülk**'e açmıştır. Fakat bu mesele görüldüğü kadar basit değildi. Bunu çok iyi bilen **Nizâmü'l-Mülk**, kedisi müsbet, yada menfi bir fikir beyan etmeksizin konuyu doğrudan doğruya Sultan'ın çok değerli eşi **Türkân Hâtun**'a götürmüştür. Bundan sonra cereyan eden olaylar, **Nizâmü'l-Mülk**'ün böyle yapmakla ne kadar isabetli davrandı-

---

(196) el-Bundarî, Zübde, s. 72.

(197) Sıbt, Mirat, s. 211.

(198) Bkz. Sıbt, s. 212. Başta Sıbt olmak üzere bu mektubun metnı daha birçok kaynak tarafından zikredilmektedir; bu mektubunda Sultan, sanki dünya tepesine göçmüşcesine şöyle feryad etmektedir: **"Bana gelince ey ciğerparem yavrucuğum Davud, Senden ayrı kalmanın üzüntüsü, uzak olmanın vahşeti, beni terk etmiş olmanın, firakın, feryadı içinde kıvranıp durmaktayım... Şimdi bana bir haber ver. Benden sonra halin nicedir? O kurtlar senin nazik bedenine, kara toprak gül yüzüne, güzel gözüne ne yaptı? Benim neler çektiğimin farkında mısın?"** İbnü'l-Esir, X. s. 122.

ğını ve koca vezirin idârî basîretini, bütün bunlara ilâveten Onun, ne kadar büyük bir edeb ve erkân sahibi olduğunu bir kere daha ortaya koyacaktır (199).

C - TÜRKÂN HÂTUN'UN SAHNEYE ÇIKIŞI :

a — Türkân Hâtun Kimdir?

Çünkü, **Mâh Melek Hâtun**'un kiminle ne zaman ve nasıl evleneceğine asıl karar verecek olan **Sultan** değil, bizzat **Türkân Hâtun**'un kendisi idi. Onun dışında bu meselenin halledilmesi ve bir karara varılmasına imkân yoktu. **Türkân Hâtun**'a gelince, önümüzdeki sayfalarda çok daha ayrıntılı bir şekilde hayat hikâyesi üzerinde durulacağı gibi O, kendi zamanında, **Turan** nesli kadın tipinin en güçlü temsilcisi oluyordu. Karahanlı Hânedanından **İlig Han**'ın oğlu **İbrahim Tamgaç Han**'ın kızı olan bu Türk Anası (200), ayrıca **Celâliye Hâtun** olarakta şöhret yapmış (201) ve Selçuklu hanedanının en güçlü, en otoriter, gerektiğinde ata binen, kılınç kuşanan müstesnâ karakterde bir kadındı. İmparatoriçe yaradılışında olan bu **Hâtun**'un ayrıca Sultan nezdinde çok saygın yeri vardı.

İşte **Mâh Melek Hâtun** hem ana, hemde baba tarafından böylesine asil bir aileden geliyordu. Bu bakımdan Onun ünü, İ ç - A s y a 'ya kadar yayılmış, eski T û r a n ülkelerinin hükümdarları, prensleri evlenmek için çoktandır ona talip olmuşlardı. O kadar ki, Selçuklu saraylarının bu pek gözde prensesine bu hükümdar aileleri eski Türk âdetleri gereği, çok yüklü bir başlık ödemeyi bile göze almış bulunuyorlardı.

b — Fahru'd-Devle İmparatoriçenin Huzurunda :

Büyük Selçuklu veziri **Nizâmü'l-Mülk** bu durumu çok iyi bildiği için, **Fahru'd-Devle'yi** bizzat **İmparatoriçe Türkân Hâtun**'un huzuruna çıkarmayı uygun görmüş ve bu çok hayırlı teşebbüsü Ona, iki tecrübeli vezir birlikte yapmışlardır. Bununla açık açık **Mâh Melek Hâtun**'un, Halîfe **el-Muktedî Biemrillah**'la evlenmesine **Nizâmü'l-Mülk**'te taraftar olduğunu vurguluyordu. Çünkü tercübeli Vezirin, böyle bir evliliğin Halîfe kadar, Sultan ailesi ve yakın çevresi içinde fevkalade yararlar sağlayacağına yürekten inancı vardı.

Türkân Hâtun, meseleyi onların ağzından dinledikten sonra, hiç bir heyecana kapılmamış, kendisinden son derece emin ve son derece soğuk kanlı bir şekilde aynen şöyle demiştir:

---

(199) Sahaifü'l-Ahbar, II. s. 536.

(200) Turan, O., **Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul, 1980. s. 158. Sıbt, Mirat, s. 124.

"— **Kızıma hem Gazne, hemde İç-Asya'daki Karahanlı Hükümdarları talip olmuşlardır. Onu, kendi oğulları için nişanlamak istemektedirler. Üstelik onlar başlık için 400.000 dinâr altın (350 Milyar TL.) vereceklerdir. Eğer Halîfe bu meblağı ödiyebilecekse, O buna, onlardan çok daha layıktır." (202).** Tabi bu meblağa mihir dahil değildi.

c — **Türkân Hâtun'un Müstakil Şahsiyeti :**

Fahru'd-Devle, Türkân Hâtun'un kendine olan güveninin, müstakil şahsiyeti ve bir karar vermedeki bu çok rahat tutumunu görünce şaşırıp kalmış olmalıydı. Zîra bu meselede **Halîfe**, onun nazarında diğer Türk hükümdarlarından hiçte farklı bir kimse değildi. Bütün bunlar, bu ve benzeri durumlarda Selçuklu devri saray hâtunları, özellikle **Türkân Hâtun**'un yerini, onların kendi inisiyatifi doğrultusunda ve müstakil hareket ettiklerini, her şeye boyun eğen teslîmiyetçi bir karakterde olmadıklarını göstermektedir. Bu kabil manalı davranışların, Selçuklu Saraylarında, aristokrat Türk Hâtunları arasında çok daha çarpıcı örnekleri bulunmaktadır. Üstelik Fhru'd Devle'nin yanında bu meblağı karşılayacak kadar nakid de yoktu. Halîfe ona, her ihtimale karşı sadece 20.000 dinâr altın vermişti (203).

Fakat orada, Çağrı Bey'in kızı ve müteveffâ **el-Kâim Biemrillâh**'ın eşi, Selçuklu Saraylarında çok saygın bir yeri olan **Hatice Arslan Hâtun** vardı. O, halîfe ve onun manevî şahsiyeti, müslümanların nazarındaki çok önemli yerini, nesli pâk-i peygamberîye olan intisablarını ve bunun ne demek olduğunu çok iyi biliyordu. İşte araya bu **Hatice Arslan Hâtun** girmiş ve meselenin her iki taraf içinde mutlu bir çözüme ulaşmasında, her iki vezirden çok daha önemli hizmetlerde bulunmuştur. Onun bu meselede tekrar ön plana geçmesinde **Nizâmü'l-Mülk**'ün büyük hatırı olduğu da göz ardı edilmemelidir.

d — **Hatice Arslan Hâtun'un Büyük Hizmeti :**

Hatice Arslan Hâtun, bu çilekeş Türk anası, müteveffa Halîfenin kendisine yaptığı bunca haksızlıkları unutarak derhal devreye girmiş ve İmparatoriçe **Türkân Hâtun**'a Halîfenin yer ve gök ehli nazarındaki önemini, oysa **Gazne** ve **Karahanlı Hükümdarlarının,** Halîfenin ancak kulu ve kölesi mesabesinde olduklarını, kızının halîfe ile izdivâcının ap-ayrı manevî bir şerefi olduğunu, ve bunun içinde Halîfeden fazla bir başlık istememesi gerektiğini ona uzun uzun anlatmış ve neticede **Türkân Hâtun**'u bu meselede iknâ etmiştir (204).

---

(201) Kehhâle, Ö. R., **A'lâmun - Nisâ,** I. s. 169, 171.
(202) Sıbt, **Mirat,** s. 214. Krş. İbnü'l-Esir, X. s. 120. el-Bundârî, **Zübde,** s. 72. İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam,** IX. s. 2.
(203) İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam,** IX. s. 2.
(204) İbnü'l-Esir, X. s. 120.

Mâh Melek Hâtun'un evliliği konusunda mutlaka bir uzlaşmaya varılması ve nikâhın kıyılması için tecrübeli vezir **Nizâmü'l-Mülk**'ün nasıl mezbûhâne bir gayret ve çaba sarfettiği de asla unutulmamalıdır. Neticede günlerce süren bu uzun müzâkerelerden sonra **Türkân Hâtun** iknâ edilebilmiş, Halîfenin kendisine eski Türk adetleri gereğince 50.000 dinar altın süt hakkı, bunun 10.000 dinarının hemen şimdi nakden, geriye kalan 40.000 dinârin ise **Bağdad**'ta ödenmesine ve ayrıca **Mâh Melek Hâtun** içinde 100.000 dinar mihir yazılmasına karar verilmiştir (205).

Fakat, **Fahru'd-Devle**, değil büyük meblağlar 10.000 dinar altını bulmakta bile zorluk çekiyordu. Sonunda **Sultan Melikşah**, engin denizleri andıran zengin cömertliğini, burada bir kere daha göstermiş, bütün bunların **Bağdad**'ta ödenmesi için karısı **Türkân Hâtun**'a kefil olmuş ve böylece **Fahru'd-Devle** de çok büyük bir sıkıntıdan kurtulmuştu.

D - FAHRU'D-DEVLE'NİN BÜYÜK BAŞARISI

a — Mâh Melek Hâtun'un Nikâhının Kıyılması

Fakat burada bir noktaya tekrar işaret etmekte yarar vardır. Eğer **Mâh Melek Hâtun**, Türk Hükümdar ailelerinden birinin oğlu ile evlenmiş olsaydı, değil 400.000 dinâr başlık parası, **Türkân Hâtun**'un istediği her şey fazlasıyla hemde kat kat ödenecekti. Çünkü Türk hânedân ailelerinin kız ve erkek çocuklarının izdivâçlarında yapacakları fedâkârlıkların sınırı olmazdı. Mâmâfih, bütün bu çetin müzâkereler sırasında, **Sultan Melikşâh**'ın nerede ise tarafsız denilebilecek bir tarzda pasif davranması ve her şeyi fevkalade dirâyetli bir kadın olan eşi **Türkân Hâtun**'a bırakması dikkatimizi çekmektedir. Sultan bundan sonraki gelişmelerde de bu meselede hep böyle geri planda hareket edecektir.

Fakat **Türkân Hâtun** öyle kolayca pes edecek bir kadın değildi. İleride şahsiyeti üzerinde daha da ayrıntılı olarak durulacağı gibi, Onun Selçuklu Saray Hâtunları arasında azmi, ihtirasa varan irâdesi, müstakil şahsiyeti ile çok ayrı bir yeri vardır. Bu bakımdan o, kızı **Mâh Melek**'in nikâhının Selçuklu saraylarının ihtişamına uygun bir tarzda kıyılmasını istiyordu. Bunun içinde Halîfe **el-Muktedî**'nin, kendisi olmasa bile yakın çevresi yani halası, anası, büyük anası ve diğer yakınları ile devlet ileri gelenlerinin **Isfahan**'a gelmelerini şart koşmuştur.

Buna karşılık kendisi de Türk aristokrat sınıfının en üst temsilcilerini, bu arada **Gazne, Semerkand** ve **Doğu** (Horasan) **Türk Hâtunları** ile Selçuklu Devleti'nin üst düzey yetkililerini eşraf ve âyânı çağıracaktı. Dolayısıyla

(205) İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam**, IX. s. 2.

Mâh Melek Hâtun'un nikâhı, hem **Hilâfet** ve hem de **Saltanat** çevrelerinin en güzîde şahsiyetlerinin iştirâkiyle, muazzam bir toplumun huzurunda ve muhteşem bir merâsimle kıyılacaktı. (206).

Türkân Hâtun'un, bize göre böylesine asil bir tavır koymasının çok büyük bir önemi ve anlamı vardır. O, böyle yapmakla, bir çok vesilelerle kendini beğenmişlikleri sâbit olan, Türkleri ve **Türk Hâtunlarını** koyu bir aşağılık kompleksi içinde hor ve hakir görmeye yeltenen, (**en-Nesevî**'nin Halîfeye söylediklerini hatırlayınız) **Arap** ve **Fars** aristokrasisine karşı **Türk Hâtunlarının,** onlardan hemde hiç bir şekilde milli haysiyet ve izzeti nefis bakımından geri kalmadıklarını, şüphesiz bir çok yönleri ile üstün olduklarını fiilî bir şekilde isbat etmiş oluyordu. Değerli Türk anası **Türkân Hâtun**'un millî haysiyet ve vekârımızı böylesine baş tacı eden bu asil davranışları ve millî şuur hakimiyeti her türlü takdirin üstündedir.

b — **Türkân Hâtun'un İleri Sürdüğü Yeni Şartlar :**

Türkân Hâtun bunlarla da yetinmemiştir. O, Halîfeden bu devirlerde çoğu kimsenin yadırgayacağı, hattâ bir çok kimsenin hayret edeceği bazı yeni isteklerde bulunmuştur. Gerçekte O, biricik kızı **Mâh Melek Hâtun'un**, hilâfet saraylarının **tek tâçlı** Türk Hâtunu olmasını, Onun karşısında her ne suretle olursa olsun hiç bir rakîbin bulunmamasını istiyordu. Bunun içinde **Fahru'd-Devle**'den;

a — **Halîfenin, sarayında kendi kızından başka, durumu ne olursa olsun, bir câriye ve Kahramanesinin** (*) **olmaması, yani sâdece Mâh Melek Hâtunla yetinmesi,**

b — **Halîfenin onun yanından her ne suretle olursa olsun ayrılmaması, diğer bir ifâde ile işret ve eğlence meclislerine son vermesini de şart koşmuştur** (207).

Türkân Hâtun "**Saray Kahramâne**"sini dile getirmesi, haddizâtında çok önemli bir husustur. Gerçekte, **el-Kahramâneler** hilâfet saraylarında halîfenin bir nevi kadınlar arasındaki temsilcisi idi. Onların hilâfet saraylarında büyük yetkileri vardı. Vezirlerin bile onlardan çekindikleri olurdu. Saray ve haremdeki bütün kadınların günlük özel ihtiyâçları bu **el-Kahramâneler** tarafından karşılanıyordu. **Türkân Hâtun**'un saraydaki söz konusu el-Kahra-

(206) İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam,** IX. s. 2. Sıbt, **Mirat,** s. 214.

(*) **el-Kahrâmâne**; Abbasi Hilâfetinde kadınlar için ihdâs edilmiş üst seviyede önemli resmi devlet makamlarından biri idi. Hilafet saraylarının girdisi - çıktısı, Halifenin haremi de dahil saraydaki kimselerin bütün masrafları hep bu **el-Kahramane** makamına getirilen **Hanımefendiden** sorulurdu. Geniş bilgi için bkz. Kitapçı, Z., **Abbasi Hilafetinde Örnek Bir Türk Anası Şağab Hatun,** İstanbul, 1991. s. 14.

(207) İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam,** IX. s. 3. Sıbt, **Mirat,** s. 214. İbnü'l-Esir, X. s. 120.

mânenin devre dışı bırakılmasını istemesi, hilâfet sarayına, özellikle **Mâh Melek Hâtun**'un ve yakın çevresinin ihtiyâçlarının karşılanması için yeni bir Türk varlığının ortaya çıkması demekti. Nitekim öyle de olmuş, **Mâh Melek Hâtun**'la birlikte hilâfet sarayına büyük bir Türk unsuru - kadın erkek - yerleşmiştir ki, önümüzdeki sayfalarda bu Türk varlığı üzerinde kısada tekrar durulacaktır. Bundan böyle sarayın iç hizmetleri, özellikle **Mâh Melek Hâtun**'un özel hizmetleri bu Türkler tarafından görülecekti.

Bütün bunlar, saraylarında birbirinden güzel en az 4 - 5 bin câriye, bir çok odalık ve nikâhlı eşleri bulunan, üstelik israf, sefâhat ve lüks içinde çoğu kere kendilerini kaybeden **Abbâsî Halîfeleri** için kolay kolay kabul edilecek şeyler değildi. **Türkân Hâtun**, daha açık bir ifâde ile Abbâsî Halîfesinden kendi haremine bir nevi kilit vurmasını istiyordu. Bunları, o çağların gelenek, görenek, örf, âdet ve telâkkîlerine göre halîfelerden istemek şöyle dursun, tasavvuru bile mümkün şeyler değildi.

c — **Türkân Hâtun'un Vezirle El Sıkışması Meselesi :**

Esâsen buna, hele hele Abbâsî Halîfesinin özel aile hayatına karışmak bir kısım şartlar hatta bir nevi zecrî tedbirler koyarak güyâ ona bir çeki düzen vermeye kalkışmak kimsenin haddine düşmemişti. İşte Türk aristokrat hâtunlarının devrinde en asil temsilcisi **Türkân Hâtun**, Arap aristokrasisinin karşısında hiç bir ezikliğe kapılmadan kendi müstakil şahsiyetini ortaya koymuş ve Halîfenin, eğer kızı ile mutlaka izdivâc etmek niyetinde ise bu şartlara kesin bir şekilde uymasını istemiştir.

One göre, Abbâsî Saraylarında, her yönü ile asil, yüce bir aileye mensup, soylu bir Türk prensesinin ayrı bir yeri olmalı, bu prenses hiç bir şekilde ezilmemeli, onun şahsiyetine halife tarafından gereken saygı ve hürmet gösterilmeli idi. Bu arada ilginç bir olay olmuştur. Şöyle ki, **Fahru'd-Devle** artık her şey bittikten sonra **İmparatoriçe** ile bütün şartların kabul edildiği anlamına gelmek üzere **el sıkışmak istemiş, Türkân Hâtun** ise, daha uygulamayı görmediğinde ona, elini uzatamıyacağını bildirmiştir. Ancak vezirin eli havada kalmamıştır. Onun yerine **Sultan** elini uzatmış ve birbirleri ile bu işin her iki taraf içinde mutlaka hayırlı ve uğurlu olması için son bir defa daha el sıkışmışlardır (208). Diğer taraftan **"el sıkma" gibi medenî bir davranışın daha o devirlerde bile Türk aristokrat hâtunları arasında câri olduğunu ve gerektiğinde bir kadının erkek eli sıkabileceğini, erkekle tokalaşacağını, göstermesi bakımından bu olayın bizim nazarımızda fevkalâde bir yeri vardır.**

d — **Halîfeye Götürülen Büyük Müjde :**

Ne ilginçtir ki: **İbnü'l-Esir**, İmparatoriçe tarafından ileri sürülen ve Abbâsî Halîfesi **el-Muktedî Biemrillah**'ın bir bakıma özel hayatını ilgilendi-

(208) İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam**, IX. s. 2. Sıbt, **Mirat**, s. 214.

ren bütün bu isteklerin **Fahru'd-Devle** tarafından kabul edildiğini bildirmektedir (209). **Fahru'd-Devle**, tecrübeli vezir üzerine aldığı bu son derece hassas görevi bütün engelleri bir bir aşarak büyük bir sabır ve hoş görü içinde hemde eksiksiz bir şekilde tamamlamıştır. Artık şimdi çok rahat bir şekilde **Bağdad**'a dönebilirdi. Nitekim öylede olmuş ve Sultanın, halife ve yakın çevresine takdim edilmek üzere kendisine ihsan ettiği bir çok kıymetli hediyelerle birlikte **Bağdad**'a dönmüş başta Halîfe olmak üzere hilâfet erkânı tarafından parlak bir merasimle de kabul edilmiştir. (474/1081). Bu çok kıymetli hediyeler arasında Selçuklu Devlet alâmetleri yâni **bayrak, davul** vs.ninde bulunması ayrıca dikkatimizi çekmektedir (210).

Mâmâfih bütün bu açıklamalar yukarda yer yer işâret edildiği gibi, Selçuklu sarayında ki **Türk Hâtunlarının** nasıl serbest hareket ettiklerini, gerektiğinde diplomasinin bir îcâbı erkeklerle bile el sıkıştıklarını her şeyden önce kocalarının yanında müstakil birer şahsiyetleri olduğunu, kendileri ile ilgili meselelerde eşlerinin fazla bir müdahale etmediklerini göstermekte ve bizlere tatmin edici fikirler vermektedir.

d — **Isfahan Sarayının Telaşlı Günleri :**

Artık bundan sonra **Isfahan,** Selçuklu saraylarında çok hareketli günlerin başlamış olduğunda, hiç kimsenin şüphesi olmamalıdır. Zîra, bir taraftan gelinin ceyizi, diğer taraftan düğün hazırlıkları sarayda hemen herkesi meşgul ediyordu. **Türkân Hâtun**'un bu cihana değer güzel kızının düğünü **Bağdad**'ta **Sultan Melikşâh** ve Türk askerî erkânınında hazır bulunduğu dillere destan muhteşem bir merâsimle yapılacaktı.

Fakat bu kısa zamanda mümkün olmamıştır. Düğün'ün hicrî 480/1087 yılında yapılabildiği nazarı itibara alınırsa, söz kesme ve nişandan sonra aradan nerede ise altı yıla yakın bir zamanın geçtiği görülür. Bu arada cereyân eden yüklü olaylar, sosyal ve siyâsî gelişmeler yılları birbiri arkasından sürükleyip götürmüştür. **Sultan Melikşah**'ın dünyaları kucaklayacak tarzda yeni gayelere yönelmesi, el-Muktedî'nin başına gelen birbirinden ağır gaileler, siyâsî buhranlar her iki tarafında hayrına olan böylesine güzel ve ulu bir gayenin tahakkukuna yâni **Mâh Melek Hâtun**'la, **el-Muktedî**'nin izdivâcına bir türlü fırsat vermemiş ve bu ancak senelerce sonra mümkün olabilmiştir.

---

(209) İbnü'l-Esir, X. s. 120. Krş. el-Bundari, **Zübde,** s. 72 - 73.

(210) Sibt, s. 214. وأعطاه الاعلام والكوسات والفيل مراكب الذهب

2 — SULTAN MELİKŞÂH'I KUCAKLAYAN BÜYÜK ÜLKÜ

A - SULTAN'IN YENİ FETİH HAMLELERİ

a — Sultan'ın Batı'ya İlerlemesi :

Bütün bu yüce gayeler, Sultanı yeni yeni ülkeler fethetmek, İmparatorluğun geniş hudutları içinde yaşayan bu insanlar üzerinde kendi saygınlığını artırmak, devlet otoritesini her yerde üstün kılmak, emniyet ve istikrarı temin etmek için gece gündüz çalışmaktan bir an bile geri koymamıştır.

Böylesine yüklü ve kutlu ideallerle gönlü dop-dolu olan koca **Sultan,** dünyayı kucaklayan fetih ülküsünün bir tezâhürü olarak Batıya yâni Anadolu'ya yönelmiştir. O, 1087 yılında Urfa'ya gelmiş, oradan hareketle muhteşem ordusuyla Antakya'ya yürümüş, buraları ve sahil deki Lazkiye kasabasını ele geçirdikten sonra kendisini, ilk defa bir çarşaf gibi enginlere doğru yayılıp giden Akdeniz'in mavi berrak sularının karşısında bulmuştur (211). **Süveydiye** sâhillerinden ufka, gözünün alabildiği kadar uzaklara, enginlere, **Akdeniz'in** derinliklerine bakan **Sultan,** daha fazla dayanamamış, koca bir cihan ülküsünü taşıyan kalbinde fırtınalar esmiş ve atını, babası **Alp Arslan** gibi mağrur Bizans İmparatorluğuna meydan okurcasına yalın kılınç hemde dolu-dizgin Akdeniz'e sürmüştür.

b — Sultan Akdeniz Kıyılarında :

Sultan'ın burada ve hele hele o andaki hâlet-i rûhiyesini tasvir etmemiz mümkün değildir. Koca Sultan kanatlanarak bir başka âleme uçmak istiyormuş gibi, ömrü boyunca henüz hiç bir mağlubiyet acısı tatmayan Türkün ve İslâmın sembolü kılıncını sıyırmış, sanki **Hz. Ali'nin** efsânelere konu olan **"Zülfikâr"ı** gibi denize çalmış, Hak yolunda kudurmuş denizleri bile bu kılıncı ile dize getireceğini ilân ederek semâlara bakmış ve:

"— Yüce Tanrı! İran denizinden Akdeniz'e kadar olan yerleri bana nasip etti" demiştir (212). Böylece O, Akdeniz'in bir Türk gölü hâline gelmesi yolundaki ilk büyük hedefide kendi soyundan gelecek nesillere göstermiş oluyordu. Çünkü Melikşâh'ın ırakları yakın eden boz yeleli yağız atları Akdeniz'in suyundan kana kana içmişlerdi.

---

(211) **Urfalı Mateos, Vakayi - Nâmesi,** çev. H. D. Andreasyan, Ankara, 1987, s. 177. s. 177.

(212) **Urfalı Mateos,** a.g.e., s. 177.

Daha sonra **Sultan,** bu büyük mazhariyetin ulvî bir ifâdesi olarak atından inmiş, Akdeniz'in pırıl pırıl berrak suları ile abdest almış sonra da **Cenabı Hakka** karşı olan sonsuz hamd ve şükrünü, bir ibadet huzuru ve huşuu içinde takdim edebilmek için kaftanını bir seccade gibi yere sererek, iki rekat namaz kılmış, sonrada ellerini semâya kaldırarak sanki koca bir dünyayı kucaklarcasına **Gök Tanrıya** yalvarmış, yakarmış, **Kaşgar** önlerinden Akdeniz'in bu mavi kıyılarına kadar yayılan bunca toprakları kendisine ihsan eden **Yüce Mevlâya** bu büyük lütfundan dolayı sonsuz şükürler etmiştir (213).

c — **Sultan Babasının Manevî Huzurunda :**

Mâmâfih Sultan bununla da yetinmemiştir. O, bu denizlerin dibinden, yanına herbiri birer inci dânesini andıran pırıl pırıl temiz bir miktar kum alarak M e r v ' e dönmüş ve cihangir ruhlu babası **Alp Arslan**'ın manevî huzuruna gelmiştir. Burada gıranitler kadar sağlam bir kaya parçası gibi babasının kabri başına dikilen **Melikşâh,** vazifesini hakkıyla yapan ve kendinden bir üst rutbedeki komutana tekmil veren bir ulu komutan edâsıyla hemde, şimşekleri andıran bir sesle babasına hitab etmiş ve kendi neslinden gelenlerin kıyâmete kadar iftihar edeceği bir misyonu yerine getirerek;

"— **Ey baba! Artık sana müjdeler olsun. Küçük yaşta bırakıp gittiğin oğlun Melikşâh büyüdü ve devletin sınırlarını karaların bittiği yere** (Akdeniz'e) **kadar götürdü**" demiştir (214).

Bundan sonra görevini huzurla yaptığının sanki kesin bir şahidi olan bu inci gibi Akdeniz kumlarını eline almış ve bir düa bir yağmur sağnağı olarak babasının kabri üstüne serpmiştir. Böylece Sultan bütün varlığı ile babasının yolunda yürümeğe devam ettiğini, yeni yeni bir çok ülkeler fethettiğini müjdelemiş ve Onun yüce ruhunu bir kere daha şâd etmiş oluyordu (215).

Hemen şunu itiraf edelimki işte, Oğuz Kınık Kabîlesinden bu küçük hemde göçebe Selçuklu Aşiretini, koca medenî İslâm Dünyasının mukadderatına hakim kılan, onları dünyanın efendilerinin efendisi yapan yegâne güç, kudret Melikşâh'ın şahsında bir kere daha tezâhür eden bu yüksek ideal, engin iman, zengin ruh gücü idi. Aynı iman gücü ve ruh yapısı yine vakur Oğuz neslinin diğer bir kolu olan Kayı Kabîlesinden, küçük Osmanlı Aşiretinde de kendini gösterecek, bu yeni gâziler nesli de Selçuklulardan sonra emânetin gerçek sahibi olarak Anadolu'nun bağrında, Türkün kanı ve İslâmın yüce imanı ile üç kıtaya hâkim, muazzam bir cihan imparatorluğu yani "Osmanlı Türk İdparatorluğunu" kuracaklardır.

---

(213) er-Râvendi, I. s. 126. İbnü'l-Adim, Buğye, s. 97. Zübde, II. s. 101.

(214) **Urfalı Mateos,** a.g.e., s. 177.

(215) Krş. Kafesoğlu, İ., **Sultan Melikşah,** s. 85 - 86. Parmaksızoğlu, İ., **Melikşah md.** T.A. XXIII. s. 464 - 465. Turan, O., **Türk Cihan Hakimiyeti,** I. s. 195.

B - SULTAN MELİKŞÂH HİLÂFET MERKEZİNDE

a — Sultan Melikşâh'ın Bağdad'a Yönelişi :

Şimdi o, tam manası ile "**Doğunun**" ve "**Batının**" yegâne hakimi idi. Artık B a ğ d a d 'a yürümesinin zamanı gelmişti. Gerçekte Sultan'ın Bağdad'a gelmesini zarurî kılan birçok sebebler vardı.

Bir kere **Tuğrul Bey**'den bu yana hiç bir **Türk Sultanı, Bağdad**'ı ziyaret etmemişti. Diğer taraftan muhterem pederi, ünü cihanı tutmuş Türk Sultanı **Alp Arslan**, askeri hareketler ve yüklü cihâdları dolaysıyla **Bağdad**'a teşrif etmeye bir türlü fırsat bulamamıştı. O, hem babasına olan bu vecibeyi yerine getirmek, hemde saltanatını halîfenin huzurunda yapılacak muazzam bir merâsimle ümmet nazarında daha da muhkem hâle getirmek, Halîfenin düa ve teveccühünü alarak bütün İslâm Dünyasının manevî minnet ve şükranını kazanmak niyetinde idi. Bunlar, Onun bu ziyâretinin siyâsî, zahirî sebeblerini oluşturuyordu.

Fakat, **Sultanı** bir an önce B a ğ d a d 'a teşrif etmeye zorlayan daha önemli bir sosyal neden vardı. O da, **Mâh Melek Hâtun**'un **el-Muktedî** ile olan izdivâcı ve bunun için B a ğ d a d 'ta yapılacak olan **yılın muhteşem** düğünü idi. Esâsen **Türkân Hâtun**, eşi **Melikşâh**'ın bir an önce **Bağdad'a** teşrif etmesini istiyordu. Zîrâ sevgili **Mâh Melek Hâtun**'un düğünü aradan bunca yıl geçtiği halde bir türlü yapılamamıştı. Buda **Türkân Hâtun**'u birhayli meşgul ediyordu. Nitekim, Sıbt bu hususlara temes ederken aynen şöyle demektedir; **"Sultan'ın Bağdad'a gelmesinin asıl sebebi zevcesi Türkân Hâtun idi. O, bu hususta Sultanı Bağdad'a gelmeye adeta mecbur etti. Çünkü kızının Halîfe ile izdivacı için Bağdad'a intikal etmesi ve düğünün artık yapılması gerekiyordu."** (216).

b — Türk Sultanı Bağdad Önlerinde :

Gerçekte, hilâfet merkezi B a ğ d a d , şimdiye kadar aradan bunya yıl geçmiş olmasına rağmen yukarda da ifâde edildiği gibi hiç bir Selçuklu Sultanı tarafından ziyâret edilmemişti. Bu bakımdan Melikşâh bütün bu sosyal ve siyâsî gelişmelerin tabiî bir sonucu olarak gönlünde ayrı bir yeri olan hilâfet merkezi B a ğ d a d 'a yürümüştür. Çünkü O, uzun zamandır sıhriyet bağı ile bağlanmış olduğu İslamın Büyük Halîfesi ile yüz yüze gelmek, Onunla hemhâl olmak, Onun kudsiyetine dehâlet etmek, Onun teveccüh ve manevî inâyetine mazhar olmak istiyordu. Böylesine yüce duygularla meşbu, aynı

---

(216) Sıbt, **Mirat**, s. 241.

وكان السبب في مجيئه الى بغداد خاتون زوجته فانها الزمته لينقل ابنتها الى الخليفة

zamanda kalbi heyecandan bir kuş gibi çırpınıb duran **Sultan,** bir Ramazan Bayramından sonra hareket etmiş ve uzun bir yolculuktan sonra **Bağdad'a** gelmiştir. (480/13 Mart, 1087) (217).

Haddizâtında bu **Melikşâh**'ın Bağdad'a ilk gelişi idi. Kudretli Selçuklu Sultanına bu gelişinde, yanından hiç bir şekilde ayırmadığı **Nizâmü'l-Mülk** başta olmak üzere bir çok ileri gelen devlet erkânı, ordu komutanları, beyler, hulâsa Selçuklu aristokrasisinin önde gelen bütün temsilcileri eşlik ediyorlardı. Çünkü Sultan devlet kuran irâde güç ve kuvvetinin asıl dayanağı, kendi yakın çevresini, Halîfeye takdim etmek ve onunla tanıştırmak istiyordu. **Sıbt**'ın rivâyetlerinden açık açık anlaşıldığına göre, Sultan'ın **Bağdad**'a gelmesinde birinci derecede âmil olan **İmparatorice Türkân Hâtun**'da, Ona bu seferinde eşlik etmekte idi (218).

c — **Sultan'ın Şerefine Verilen Büyük Ziyâfet :**

Mâmâfih, Sıbt, Sultan'ın İslâmın taht şehrine olan bu ilk ziyâreti ve hele **Mâh Melek Hâtun**'un hilâfet merkezinde yapılan belkide asrın en muazzam düğünü hakkında çağdaş kaynaklardan hiç birinde bulmamıza imkân olmayan ayrıntılı bilgiler vermektedir. Şöyleki;

Sultan ordusuyla birlikte önce Bağdad'a dört fersah (26 km.) mesafede bir yer olan Akrakuf'a gelmiş (*) ve burada konaklamıştır. Sultan'ın Bağdad'a müteveccihen hareket ettiğini ve Onun **Akrakuf**'ta mola vereceğini duyan **Halîfe,** veziri **Zahîrud'-Din Ebû Şuca**'ı derhal kalabalık bir heyetle Onu istikbâl için mezkur kasabaya göndermiş, tazim ve saygısını arzetmiştir.

Bu cümleden olmak üzere **Ebû Şuca'**, Sultana Halîfe adına iki bin kişinin iştirâk ettiği büyük bir ziyâfe vermiştir. Bu arada **Ebû Şuca' Sultan** tarafından kabul edilmiş, Onun huzurunda diz çökerek, halîfenin bir de mektubunu takdim etmiştir. Mektubda **Halîfenin, Sultanın Bağdad**'a yaptığı bu ziyâretten duyduğu derin sevinç dile getiriliyordu. Bundan sonra Vezir, Sultan'a dizi dizi inci ve mücevherlerden oluşan kıymetli hediyelerini sunmuş ve tazimde bulunmuştur.

d — **Sultan Selçuklu Sarayında :**

Sultan burada belli bir süre istirahat ettikten sonra, **Akrakuf**'tan hareket ederek **Bağdad'a** gelmiş ve **Dâru'l-Memeleke**'ye (Selçukluların Bağdad'ta Dâru'l-Hilâfeye misil olarak yaptıkları büyük saray) inmiştir. **Sultan**'ın **Bağ-**

---

(217) Bu konularda geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Mahmud, **Selçuknâme,** I. s. 156.

(218) Sıbt, **Mirat,** s. 241. Muhammed b. Mahmud, a.g.e., I. s. 156.

(*) el-Mamâvî, **Mucemü'l-Buldan,** IV. s. 137. el-Kazvini, **Âsâru'l-Bilâd,** s. 425.

dad'a teşrifi, halk arasında geniş dalgalanmalara ve heyecana yol açmıştır. Halk yollara dökülmüş, Sultan'ın geçeceği caddeleri tıka basa doldurmuştu. Onu derin bir coşku ve sevgi ile alkışlamak istiyordu.

Diğer taraftan askerî karargâh, şehrin biraz dışında Z â h i r denilen bir yerde kurulmuştu. **Nizâmü'l-Mülk**'ün çadırıda burada idi. Onun bundan asıl maksadı askerleri kontrol etmek, disiplini sağlamak, özellikle halkı rahatsız etmelerini önlemekti. Tecrübeli vezir bu hususta gerekli tedbirleri almada en ufak bir şeyi bile ihmal etmedi. Bu cümleden olmak üzere askerlerin her ne suretle olursa olsun hiç bir kimsenin kapısını çalmamalarını, halkın da askerlerden mümkün mertebe uzak durmalarını istedi. O kadar ki bazı kadınlar askerlerin çadırları arasında dolaşıp durduğu halde hiç bir asker onlara sarkıntılık etmiyor hatta laf bile atmıyorlardı (219). **Sıbt**; çağdaş yazarımız, bütün bu tedbirlerin Sultan'ın azamet ve heybetine uygun bir tarzda alındığını, emniyet ve asâyişin çok kolay bir şekilde temin edildiğinden sitâyişle bahsetmektedir (220).

Sultan Melikşâh'ın kapısı herkese açıktı. Sıradan insanlar hattâ kadınlar bile gurup gurup hiç çekinmeden rahatlıkla Türk Sultan'ının huzuruna giriyor, şikâyetlerini arzediyor ve varsa meseleleri derhal hallediliyordu.

Sultan ertesi günü H u l b e 'ye yürümüş orada âdeti olduğu üzere maiyyet erkânı ile birlikte c e v k â n ve k ü r e oynamıştır (*). Bu arada Halîfeye takdim edilmek üzere çok değerli hediyeler ve **Nizâmü'l-Mülk**'le bir de mektup göndermiştir. Bu Halîfenin daha önce Sultan'a gönderdiği mektubuna nezâketen verilmiş bir cevab olmalı idi.

e — **Sultan'ın Mübârek Makamları Ziyâreti** :

Daha sonra **Sultan**, Sünnî mezhep otoritelerinden, **İmâm'ı A'zam Ebû Hanife, İmâm-ı Ahmed b. Hanbel**, evliyâdan **Marûf-u Kerhî** ile civârdaki şehidlerin kabirlerini ziyâret etmiştir. Buralarda toplanan halk yığınları **Sultan**'a coşkun tezahuratlarda bulunmuş tekbir getirerek Onun şanını yüceltmişlerdir. Buradan **Sultan, Kûfe**'ye geçmiş, orada bulunan **Mûsa b. Cafer**'in makamını ziyâret etmiş, sonra **Meşhed**'e gelmiş, burada da **"Ehl-i Beyt"**den **Hz. Ali** ile **Hz. Hüseyn**'in mescidlerine su getirilmesi yolunda kesin emirler vermiştir (221). Onun bu fiilî teşebbüsleri, Ehli Beyt'e olan sevgi ve hürmetleri yanısıra, küllî hayır arzusu ve köklü hizmetlerinin en belirgin bir tezâhürü olsa gerektir.

---

(219) Sıbt, **Mirat**, s. 242. وكانت النساء يمشين بين الخيام ولا يقدم أحد من العسكر من التعرض لهن

(220) Sıbt, s. 242.

(*) **Cevkân**; Poloya benzeyen ve atlar üstünde geniş meydanlarda oynanan bir oyundur. Türkler arasında çok yaygın idi. Z. K.

(221) İbnü'l-Esir, X. s. 156. Sıbt, s. 242.

Bu manevî ziyâretlerini tamamladıktan sonra **Sultan,** maiyyetiyle birlikte sürek avına çıkmış, onbinlerce ceylân ve vahşî hayvan avlamıştır. Sultanın avladığı bu hayvanlar o kadar çoktu ki, onların etleri herkese dağıtılmış ve boynuzlarından ise bu sürek avının tatlı bir anısı olarak bir **minâre** yapılmasını emretmiştir. Bu minâre **Subeya** da inşa edilmiş ve **"Ümmü'l-Kurun"** (Minârelerin Anası) veya **"Minâretü'l-Kurun"** (Asrın Minâresi) adıyla tarihe geçmiştir (222).

Sultan başta **Ehl-i Beyt'**ten **Hz. Ali, Hz. Hüseyn** olmak üzere, sünnî mezheb imamları, ulemâ, evliyâ ve bir çok mübarek şehidlerin kabirlerini ziyâret ettikten sonra yine **Bağdad'**a dönmüş ve **Dâru'l-Memleke'**ye inmiştir. Bağdad'ta Sultan için yapılan şenlikler halâ devam ediyordu. Hattâ bu şenlikler cümlesinden olmak üzere tahtadan büyük levhalar yapılmış, onların üstüne **"Halife"** ve **"Sultan"**nın isimleri yazılarak Bağdad'taki büyük camilerin duvarlarına asılmıştır (223).

Hilâfet merkezinde ve günümüzdeki büyük devlet adamlarının karşılanmasını andıran bu coşkun tezâhürler, ilk defa bir Türk Sultanına yapılıyordu. Bu çok muhteşem ve anlamlı bir manzara olmalı idi. Türk'ün kudret ve saltanat gücünü temsil eden **Sultan Melikşâh** ile bütün İslâm Dünyasının manevî lideri olan **Halifenin** ismi yan yana asılmış ve böylece iki kutup birleşmişti. Bu şüphesiz İslâm Tarihinde Türk ve Türk Sultanının dışında hiç bir millete nasip olmayan ilâhî yüce bir mazhariyet olmalı idi.

C - MELİKŞÂH'IN CİHAN SULTANI İLAN EDİLMESİ :

a — Melikşâh'a Bağdad'ta Yapılan Büyük Merasim :

Şimdi sıra **Halifenin, Melikşâh'**ı kabûlü ve onun için **Bağdad'**ta yapılması düşünülen asıl muazzam merasime gelmişti. Halîfe Muharrem ayının 480/ Haziran, 1087 ilk haftalarında şahsî temsilcisi **Zafer el-Hâdim'**i özel olarak donatılmış kartal yapılı muhteşem bir gemi ile Dicle Nehri'nden Selçuklu Sarayına göndermiş ve Sultanı resmî olarak kendi sarayına davet etmiştir. Böylece Abbâsî ve Türk İslâm Tarihinin en altın sayfalarından birini oluşturacak, tarihî büyük kabul merâsimide başlamış oluyordu (224).

Sultan, Selçuklu aristokratlarının önde gelenleri ve ordunun yüksek rutbeli subay ve bir kısım beylerde dâhil olmak üzere Halîfe'nin emirlerine tahsis ettiği o kartal yapılı gemiye binerek yine Dicle Nehri yoluyla **"Dâru'l-**

---

(222) İbnü'l-Esir, X. s. 156. İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam,** IX. s. 35. Sıbt, s. 243.

(223) Sıbt. s. 244. وكتبت الوزراء لصقت على الجوامع وفيها اسم الخليفة والسلطان

(24) İbnü'l-Cevzi, s. 35. Muhammed b. Mahmud, a.g.e., I. s. 156.

Hilâfe"ye doğru hareket etmişlerdir. Sultan ve maiyyet erkânını taşıyan ve önünde üç büyük **"Saltanat Sancağı"**nın dalgalandığı bu kartal yapılı muhteşem gemi, nehrin kıyılarına dizilmiş onbinlerce insanın sevinç gösterileri arasından süzülerek **"Bâbü'l-Garâbe"** (Saray'ın Dicle Nehrine uzanan kapısı)'ye geldi. Buradan karaya çıkıldı. Oysa burada kudretli Türk Sultanını üzerleri çok özel surette hazırlanmış süslü eğerleri bulunan bakımlı atlar bekliyordu. Halîfe **el-Muktedî** ise bir cemîle olması için kendi özel atını **Sultan Melikşâh**'ın emrine tahsis etmişti (225).

Sultan buradan maiyyeti erkânı ile birlikte muhteşem bir alay halinde hareket ederek asıl görkemli devlet merasimlerinin yapıldığı özel **"Bâb-ü Sahnı Selâm"** salonuna gelmişlerdir. Sultan girişte atından inmiş ve büyük bir debdebe ve haşmetle yürüyerek Halîfenin huzuruna gelmiş, ilk defa gördüğü İslâm Halîfesine tazim ve şükranlarını sunmuştur. **Sultan** merâsim salonunda bir tevazü örneği ayakta durmak istemişti. Ancak **el-Muktedî** buna razı olmadı. Israrla Onu hususî surette hazırlanmış şeref mevkiindeki muhteşem taht koltuğuna buyur etti (226).

b — **Türk Aristokratlarının Halifeye Takdimi :**

Halîfenin tam karşısında ise, büyük Selçuklu veziri **Nizamü'l-Mülk** yerini almış ve ayakta duruyordu. Töreni Türk tarafından protokol uyarınca idâre etme görevi, Selçuklular içinde yuğrulmuş **Nizâmü'l-Mülk**'e verilmişti. Şimdi sıra Sultan'ın maiyyet erkânını, halîfeye takdim edilmesine gelmişti (227).

Artık Selçuklu devlet erkânı bir bir Halîfe **el-Kâim Biemrillâh**'ın huzuruna çıkacaklardı. Tecrübeli Vezir huzura gelerek yerlere kadar eğilen, tazim ve hürmetini arzeden her bir komutan ve beye Halîfe el-Muktedî Biemrillâh'ı göstererek;

"— Bu Emîru'l-Müminindir!" diyor, sonra da Halîfeye takdim edilen komutanı göstererek;

"— Bu filân komutandır!" diye, önce onun adını, sonra rutbe ve mevkiini, emrindeki askerlerin sayısını ve kendisine verilen "ikta arâzileri"nin miktarını söylüyordu. Selçuklu generallerine tahsis edilen ikta arazilerinin genişliği, bu generallerin rütbelerinin ne derece yüksek ve askerlerinin ne kadar çok olduğunun ayrı bir alâmeti idi.

Bu şekilde Halîfeye takdim edilen Selçuklu generallerinin sayısı kırkın üstünde idi. Diğer taraftan Halîfeye yüz-yüze takdim edilen bu Türk generallerinin çokluğu, Sultan'ın gücü ve ordusunun kudreti hakkında da bizlere yeterli fikirler vermektedir. **Selçuklu Devlet** erkânının bu şekilde takdimi ve

(225) İbnü'l-Cevzi, IX. s. 35.
(226) İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam**, IX. s. 36.
(227) Bu konularda daha geniş bilgi için bkz. Sıbt, Mirat, s. 245. İbnü'l-Esir, X. s. 156.

Halîfe ile tanıştırılması sırasında **Sultan**, yukarda da ifâde edildiği gibi, Halîfenin yanındaki özel taht koltuğunda kurulmuş, kendisini koca bir cihan sultanı yapan bu Oğuz neslinin çelikleşmiş tunç yüzlü generallerini üstün bir zevk ve gururla seyretmiştir. İşte hilâfet ülkelerinin emniyet ve asâyişi, bu demir kuşaklı cihan komutanlarının sevk ve idâresindeki ordunun elinde idi.

c — **Sultan'a Verilen Hâkimiyet Sembolü; Tâc ve Kılınç :**

Selçuklu Devlet erkânının böyle bir bir ve protokoldeki yerlerine göre **Halîfeye** takdiminden sonra, şimdi sıra **Halîfenin, Sultana** hilatlar giydirmesi, özel hediye ve ihsanlarını sunmasına gelmişti. Bunun için Halîfe oturduğu hilâfet tahtından kalkarak hilatların bulunduğu yere geldi. Sultana bir, iki değil, tam kendi eliyle **yedi hilat** giydirdi. Bunlar onun sanki yedi iklime hâkim olduğunu simgeliyordu.

Bilindiği gibi, o devirlerde halîfeden, hemde kendi elinden hilat giymek her bir kimseye nasib olmazdı. Bir ömrü böyle bir hilat giymenin hırsı ile kendini âdeta yiyip bitiren nice vezirler ve yüksek rutbeli komutanlar vardı. Fakat onlar bir türlü bu emellerine ulaşamazlardı. Oysa **Halîfe,** Türk Sultanına yedi hilat birden giydirmişti. Bu Onun, Halîfe nezdindeki kadru kıymeti, azamet ve itibarının ne kadar yüce olduğunu göstermektedir. Birde bu hilatlar sıradan şeyler değildi. Hilâfet atelyelerinde bir tanesinin bile hazırlanması, altın gümüş ibrişimler ve kıymetli mücevherlerle işlenmesi, süslenmesi, büyük el emeği ve göz nuru ile bir çok mahir ustanın aylarca çalışmasını gerektiriyordu.

Bundan sonra Türk Sultanı'nın başına birde **Saltanat Tacı** konuldu, ellerine **bilezik,** göksünede **sine bent** takıldı. Ayrıca Türk Sultanına Halîfenin emriyle iki tarafına **iki müzehheb kılınç** kuşatıldı. Bunun manası artık bundan böyle **Melikşâh** hem **"Doğu"** hemde **"Batının"** yâni bütün hilâfet ülkelerinin yegâne haşmetli **"Sultanı"**, batılıların tabiri ile, **"İmparatoru"** olarak selâmlanacaktı.

d — **Ebû Şüca'ın Merâsim Konuşması :**

Daha sonra Baş Vezir **Ebû Şüca,** Halîfe namına merâsimin resmî konuşmasını yapmak üzere ayağa kalkmış ve Türk Sultanına şöyle hitab etmiştir:

"— Ey Celâlü'd-Devle! Bu efendimiz, baş tâcımız, Emîrü'l-Mümini, Cenabı Hak aramızdan seçmiş, İmâmetle şereflendirmiş ve ümmetin başına getirmiştir. Şimdi O, bu kudsî emâneti sana tevdi etti. Sana, hem senin hemde Allah'ın düşmanlarına karşı kuvvetli olasın diye iki kılınç kuşattı. Bununla düşman yurtlarına dalacak ve onlara boyun eğdireceksin. Halkın işlerinde kusur etme, bu yolda bütün gücünü sarfet. Halîfeye itaattan ayrılma. Böyle yapmakla bütün iyilikler sana teveccüh eder, bütün bereketler senin üzerine yağmur gibi bulutlardan yağacaktır." (228).

(228) Sıbt, s. 241.

e — **Sultan Melikşâh'ın Merâsim Konuşması :**

Bütün bu konuşmalardan sonra şimdi sıra Sultan **Melikşâh**'a gelmişti. O, büyük bir vakarla ayağa kalkmış ve çevresindekilere hitaben şu konuşmayı yapmıştır;

"Ey Yüce Allah'ın, aziz halifelik ve şeref-i imamlık görevini seçmiş ve İslâm Ümmetini kendisine teslim etmiş olduğu Efendimiz! Bana bu yüce emâneti tevdi ettiniz. Allah'ın düşmanlarını kahr etmem için bana iki kılınç verdiniz. Artık bundan sonra düşmanlarınıza boyun eğdireceğimden emin olunuz! Size bağlananlarla, İslâm Dininin yücelmesi için hizmet edeceğime inanınız. Hükümranlığım altındaki ülkelerde hiç bir kimse bir başkasının hakkını çiğnemeye gücü yetmiyecektir. Hiç bir güç başka inançta olanları ezemeyecektir. Bize bağlananlara iyilik yaraşır. Allah'ın bereketi sizlerin üzerinize olsun, hepimizin üzerine olsun." (229).

Gerçekte bu, bir fâninin sultanda olsa, dünyada erişebileceği en büyük mânevî bir şeref ve ulu bir mazhariyetti. **Sultan** böylesine ulu bir mazhariyetten, sonsuz manevî bir haz ve sevinç duymuş olmalı idi. Bu bakımdan Halîfeye duyduğu sevgi ve saygının kalbî bir ifâdesi olarak defalarca Onun elini öpmek istemiştir. Bunu hernedense pek uygun görmeyen büyük **Halife**, daha manalı bir hareket yapmış ve Sultana aynı zamanda **"hilâfet mührü"** olarak kullandığı yüzüğünü uzatmıştır. Sultan bu yüzüğü saygı ile almış, onu büyük bir saygı ve hürmetle öpmüş, yüzüne gözüne sürmüş ve sonunda bu kıymetli mührü şerîfi Halîfeye tekrar iade etmiştir.

Artık hilâfetle - saltanatı birbiri ile kaynaştıran, Halîfe ve Sultanın kucaklaşmasını sağlayan asrın merasimi bitmişti. Sultan, Halîfenin bunca kıymetli hediye, inam ve ihsanlarına boğulup kalmıştı. O kadarki, kendisine giydirilen bunca hilat, tâc vs. yüzünden rahat rahat yürüyecek bir durumda bile değildi. Bu bakımdan **Gümüştekin**, Sultan'ın sağ eteğini, **Gevherâyin** ise, sol eteğini kaldırmış Oda ancak böyle zorlukla yürüyerek dış kapıya kadar gelebilmişti. Sultan merâsim salonundan dışarıya çıktığında görüntü daha da muhteşemdi. Zîra hilâfet sarayının önündeki gönderlere üç **Selçuklu Sancağı** çekilmişti. Saray bandosu işte bu Selçuklu sancakları altında coşku dolu marşlar çalıyor ve yer gök inliyordu. Halîfe, Sultan ve Selçuklu devlet erkânını işte böyle muhteşem bir manzara ve heyecanlı marşlarla uğurlamak istemişti. Bu arada Halîfe onları altın, gümüş ve mücevherler yağmuruna tutmuştur. Sultan şüphesiz aynı gemiye binmiş ve yine aynı yolu takib ederek Selçuklu sarayına dönmüştü (230).

---

(229) Parmaksızoğlu, İ., **Melikşah md.** T. A. XXIII. s. 464.

(230) Bu konularda daha geniş bilgi için bkz. Sıbt, s. 241, 242, 243, 244. İbnü'l-Esir, X. s. 154 - 156. Kafesoğlu, İ., **Melikşah**, s. 87 - 89. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 36. Kafesoğlu, İ., **Selçuklular**, Türk Dünyası El Kitabı, s. 828.

3 — İKİ DENİZİN BİRBİRİNE YAKLAŞMASI : ASRIN DÜĞÜNÜ

A - MÂH MELEK HÂTUN İÇİN YAPILAN MUHTEŞEM DÜĞÜN MERASİMİ :

a — Mâh Melek Hâtun'un Bağdad'a Gelişi :

Melikşâh'ın Bağdad'ta bulunduğu bu kısa dönem içinde kendisi için yapılan söz konusu merasimler kadar sıcak, Selçuklu Hilâfet münâsebetlerini pekiştiren onlara yeni ve daha zengin boyutlar kazandıran bir diğer mutlu olayda şüphesiz **Mâh Melek Hâtun**'un Abbsî halîfesi **el-Muktedî Billâh**'la olan izdivâclarıdır. Haddizâtında, yukarda da ifâde edildiği gibi **Sultan**'ın **Bağdad**'a teşrif etmesinin en önemli sebeblerinden birisi de belki bu düğün mesesi idi. Zîra, çiftin **Isfahan**'da nikâhları kıyılalı nerede ise altı yıl geçmiş olmasına rağmen, **Sultan**'ın olaylarla dolu geçen yüklü yılları yüzünden asrın düğününün yapılması bir türlü mümkün olamamıştı. Zâten **Türkân Hâtun**'un da Sultan'ın bir an önce **Bağdad**'a teşrif etmesi için gösterdiği içten gayretleri de ancak bu şekilde izâh etmemiz mümkün olacaktır.

Sultan ve yakın çevresinin, **Türkân Hâtun** başta olmak üzere **Bağdad**'a gelmesi, her iki taraf için de bu yönde büyük bir kolaylık sağlamıştır. Taraflar birbirleri ile temasa geçmişler, **Mâh Melek Hâtun**'un düğün gününü de kararlaştırmışlardır. Artık bundan sonradır ki, Sultan, büyük devlet adamı **Gevherâyîn** ile askerî komutanlardan **Bozan**'ı **Isfahan**'a göndermiştir. Onların görevi, Hânedân ailesine refakat etmek, gelini ve Onun belki koca bir kervanla ancak nakledilebilecek baş döndürücü düğün eşyâsı ve çeyizini tam bir güven ve emniyet içinde **Bağdad**'a intikâlini sağlamaktı (231). Yine kıymetli yazarımız, **Sıbt**'ın kaydettiğine göre **Türkân Hâtun,** Sultan daha **Musul**'da iken (**Bağdad**'a gelmeden önce) bir ön heyet göndermiş ve düğün çeyizinin nakli için ilk hazırlıklara bablanılmasını istemişti.

Nitekim öyle de olmuş, bütün hazırlıklar büyük bir ihtimamla tamamlandıktan sonra Türk düğün alayı **Isfahan**'dan **Bağdad**'a müteveccihen hareket etmiş ve tam bir emniyet içinde hilâfet merkezine ulaşmıştır. Ancak temel kaynaklarda Türk düğün alayının Bağdad'a ne zaman vasıl olduğu, ve **Mâh Melek Hâtun**'un evlenmeden önce, yaklaşık bir ay kadar Bağdad'ta Selçuklu saraylarında geçen günleri hakkında fazla bir bilgi yoktur. Buna sebeb de,

---

(231) Sıbt, Mirat, s. 241.

o devirleri kaleme alan klâsik tarihçilerimizin genellikle Halîfe ve Melikşâh'la meşgul olmaları, onların çevresinde ceryan eden ve bir birinden ilginç bir çok sosyal ve siyâsî olaylar arasında boğulup gitmiş olmalarıdır.

b — **Düğün Hazırlıklarının Başlaması :**

Evet, **Isfahan**'dan çok kalabalık bir şekilde hareket eden Türk düğün alayı nihâyet **Bağdad**'a gelmiş ve Selçuklular'ın idârî merkezi olan **Dâru'l-Memleke** Sarayına inmiştir. **İbnü'l-Cevzî**'nin hicrî 479 yılı olayları arasında münferit olarak zikrettiğine göre, **Türkân Hâtun**'un **Bağdad**'a gelişinden bir müddet sonra, Halîfe **el-Muktedî**'nin anası ve halası, **Türkân Hâtun**'u Selçuklu sarayında bir nezâket ziyâretinde bulunmak istemişlerdir.

Bu vesile ile, Dicle'nin Selçuklu Sarayına kadar olan sahil kesimine eğlence çadırları kurulmuş, onlarda halkın bu sevgi gösterileri arasında, gemilerle seyrederek Selçuklu sarayına gelmişlerdir. **Türkân Hâtun** onları kıyıda karşılamış, onlara izzet ve ikrâmda bulunmuş, birlikte yürüye yürüye Selçuklu sarayına gelmişlerdir. Daha sonra büyük Türk Anası onları edeb ve erkân ile yine iHlâfet Sarayına uğurlamıştır (232).

Her ne kadar **İbnü'l-Cevzî**, bu ziyâretin asıl sebebi hakkında fazla bir bilgi vermemekte ise de, iki hânedan ailesinin zirvedeki bu yüce temsilcilerinin kendi aralarında pek tabii olarak **Mâh Melek Hâtun**'un düğünü vs. gibi o sıralarda herkesin kafasını meşgul eden bir kısım güncel meseleler konuşulmuş, muhtemelen Selçuklu aristokrat hanımları onlara takdim edilmiş ve iki taraf birbirlerini daha yakından tanıma ve yaklaşma imkânı bulmuşlardır. Bu arada **Türk Sultanı, Halîfeye** takdim edilmek üzere, 20.000 dinar altın ve renk renk ipek kumaşlardan yapılmış 150 kat elbise, ayrıca cins cins özel bakımlı atlar göndermiştir (233).

c — **Mâh Melek Hâtun'un Çeyizi :**

el-Muktedî Billâh ile **Mâh Melek Hâtun**'un izdivâcı, yâni düğününe gelince, büyük tarihçi **İbnü'l-Esir**'in kesin rivâyetlerine göre, bu düğün, hicrî 480 yılı Muharrem ayının ilk günlerinde (Nisan, 1087) başlamıştır (234). Klâsik İslâm Tarihçileri asrın düğünü diyebileceğimiz bu debdebeli muhteşem düğün merâsimi ve **Mâh Melek Hâtun**'un akıllara durgunluk değil, adetâ şaşkınlık verecek muhteşem çeyizi hakkında kalemlerini çok cömert kullanmışlar ve bizlere fevkalade kıymetli bilgiler vermişlerdir. Onların bu çok değerli bilgilerinden, **Sultan Melikşâh Devrinin**, haşmet, refah, bolluk, bereket bakımından gerçekten de zirvelerde olduğu, Selçuklu toplumu ve medenî aile yapısının çok güçlü, onların örf - âdet ve ananelerine son derece bağlı, akrabalık tadır. Eğer, küçük **Selçuk** ismi, koca bir imparatorluğun adı olmuşsa bunda

(232) İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam**, IX. s. 30. krş. Sıbt, s. 242.
(233) Sıbt, Mirat, s. 242.

onların, bu örf, âdet ve anane bütünlüğü gibi sağlıklı bir toplumun bütün özelliklerini taşımış olmaları çok hayâtî bir rol oynamıştır. Mâmâfih temel kaynakların bildirdiğine göre;

Mâh Melek Hâtun'un çeyizi, 130 deve ve 70 katır sırtında sanki koca bir kervanla **Dâru'l-Hılâfe**'ye nakledildi. Değil insanlar, hayvanlar bile düğünün ihtişamına uygun olarak özenle - bezenle süslenmişlerdi. Meselâ, develerin üzerine o devirlerde varlıklı ailelerin bile bulup almakta zorluk çektikleri **"Rum İpeği - Dîbâc-ı rûmî"**, katırların üzerine ise renk renk **"Yerli İpek - Dîbâc-ı Mülkî"**ler örtülmüştü. Hayvanların boyunlarına altın ve gümüş çanlar takılmış ayrıca göğüslerine gerdanlıklar asılmıştı. Aruz vezninin ahengini andıran bu develerin yürüyüşleri ve hele hele o altın - gümüş çanlardan çıkan ritmik sesler sanki bir müzik gibi etrafa yayılıyor, herkesin neşe ve zevkini artırıyordu (235).

d — **Mâh Melek Hâtun'un Çeyizinin Nakli :**

Develerin her birinin üstünde ise üç mahmil vardı. Bunların çoğuna altın, gümüş kap - kacak ve diğer ev eşyaları yüklenmişti. Kervanda ayrıca altı yüklü katır daha vardı. Bunlarda çok kıymetli zinet eşyâları, altın gümüş ve kıymetli mücevherlerle dop-dolu, on iki gümüş sandık taşıyordu. Diğer taraftan bu büyük düğün kervanının başında, yağız çehreli Türk delikanlılarının bindiği ve sedef kakmalı altın eğerli boz yeleli tam otuz üç saf Türk atı vardı. Onlarında önünde ise, Türk geleneğinin manalı bir ifâdesi olmak üzere altın ve gümüşlerle bezenmiş, son derece süslü büyük bir beşik bulunuyordu. **İbnü'l-Cevzî, Mâh Melek Hâtun**'un çeyizinin naklinde üç bin Türk atlısının eşlik ettiğini, bunların önünde sarayın özel davul ve zurnacılarının yer aldığını, onların coşturucu sesleri ile ortalığı adeta ayağa kaldırdıklarını zikretmektedir (236).

Mâh Melek Hâtun'un bindiği deve ve oturduğu mahiffe ise tamamen ayrı bir şekilde süslenmişti. Mahiffenin üzerindeki birbirinden kıymetli altın, gümüş ve diğer kıymetli mücevherlerin haddi, hesabı yoktu. O, başlı başına paha biçilmesi adetâ imkansız bir servetti.

Bütün bunlar bizlere **Selçuklu Devleti**'nin serveti, satveti, zenginliği, maddî ihtişam ve azameti hakkında çarpıcı fikirler vermekte, bizleri adetâ hayret ve dehşetler içinde bırakmaktadır. Hilâfet sarayına doğru mahşeri bir kalabalıkla yürüyen **Mâh Melek Hâtun** değil, sanki Selçuklu sarayının kökü cennette olan nehirleri andıran servet ve zenginliği idi. Bu servetlerde tıpkı **Dicle** ve **Fırat** nehirleri gibi Bağdad'a akıp gidiyorlardı.

(234) İbnü'l-Esir, X. s. 160.
(235) İbnü'l-Cevzi, IX. s. 38. Krş. Sıbt, s. 245.
(236) İbnü'l-Esir, X. s. 160. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 38.

Çeyiz kervanının yanında ayrıca birde Türk düğün alayı vardı. Düğün alayının en önünde **Sa'dü'd-Devle Gevherâyin** ile, Selçuklu ordusunun büyük komutanlarından **Porsuk** bulunmakta ve onları kalabalık bir maiyyet erkânı takib etmekte idi. Düğün alayı böyle muhteşem bir şekilde hilâfet sarayına doğru giderken yer - yerinden oynamış, **Bağdad** halkı onlara coşkun sevgi gösterilerinde bulunmuşlar, üzerlerine renk renk kumaşlar, türlü türlü hediyeler saçarak, Sultan ve aHlîfenin mutluluklarına iştirâk etmilşerdir.

e — Mâh Melek Hâtun ve Türk Düğün Alayı :

Türk düğün alayı bir taraftan çeyiz kervanı, diğer taraftan yollara dökülmüş böylesine muazzam mahşerî bir kalabalık sebebiyle çok ağır ve bin bir zorlukla ilerliyebiliyordu. Artık akşam olmuş ve her tarafı Bağdad'ın romantik tatlı karanlığı kaplamıştı. Şimdi de herkes binlerce onbinlerce kişi ellerindeki şemaları yakmışlar, koca şehir bir ışık denizi haline gelmişti.

Düğün alayına, başta **Nizâmü'l-Mülk** olmak üzere, Selçuklu aristokrasîsinin hemen hepsi katılmıştı. Sultanın maiyyeti, devlet erkânı, büyük ordu komutanları, âyân ve eşrâf, ileri gelen bir çok alim, şair ve edipler, ayrıca Selçuklu sosyetesinin en önde gelen hanımları, kendi halayık ve hizmetçileri ile bu törendeki yerlerini almışlar, hep birlikte büyük bir azametle Hilâfet Sarayına doğru ilerliyorlardı. Bu muazzam kalabalığın önünde ise süvarilerin teşkil ettiği fener alayı ve şemalar vardı. Böylece düğün alayı bir ışık denizi halinde yürüyerek hilâfet sarayına yaklaşmıştı.

f — Mâh Melek Hâtun'un Karşılanması :

Diğer taraftan Halîfe **el-Muktedî**, Türk düğün alayını kendi ve çevresine yakışan bir ihtişamla istikbal etmiştir. Bu hilâfet alayında başta vezir **Ebû Şuca'** önde, Onun arkasında ise üçyüz atı ile bir nevi özel yâveri durumundaki Türk komutan, **Zafer el-Hâdim** takib etmekte idi.

Vezirin önündeki üçyüz kişilik fener alayı ve bir o kadar meşalenin etrafa yaydığı dalga dalga ışık bir başka alemdi. Bu şekilde ilerleyen **Hilâfet** heyeti, Türk düğün alayı ile karşı karşıya geldiklerinde, iki tarafın durumu her türlü takdir ve tasvirin üstünde, muhteşem bir manzara arzediyordu. İşte bu sırada Halîfe'nin özel talimatı gereği **Ebû Şüca' Türkân Hâtun**'a yaklaşmış ve önünde saygı ile durmuştur. Bu arada Halîfenin yâveri **Zafer el-Hâdim**, güzellikte eşi ve benzeri olmıyan ve birbirinden kıymetli mücevher ve değerli taşlarla süslenmiş, son derece zarif bir mahiffe ile gelmiştir. Bu mahiffeyi **Halîfe** çok özel bir surette **Mâh Melek Hâtun** için yaptırmıştı. Bunun manası açıktı. Artık nazlı Selçuklu Prensesinin hilâfet alayına teslim edilmesi gerekiyordu. Nitekim öyle de olmuştur. Başvezir **Ebû Şüca'** vakarla **Türkân Hâtun**'a yaklaşmış ve çok nâzik bir şekilde;

"— **Allah, sizlere emâneti ehline teslim etmenizi emrediyor!**" mealindeki âyeti okuyarak gelin hanımın kendilerine teslim edilmesini ve Halîfenin gönderdiği özel mahiffeye alınacağını bildirmiştir (237). **Türkân Hâtun,** Vezir'in bu isteğine **"Evet!"** demekten başka ne diyebilirdi. Mâmâfih **Mâh Melek Hâtun**'un bu teslimi sırasında Halîfenin anası, halası, yakın akrabaları ve hilâfet sarayına mensub bir kısım yüksek seviyeli kadınlarda hazır bulunmuşlardı.

g — **Mah Melek Hâtun Hilâfet Sarayı Önünde :**

İki düğün alayının bu şekilde birleşmesi ile manzara daha muhteşem, daha heybetli bir hal almıştı. Artık bundan sonra gelin, etrafı, sanki bir ışık yağmuruna boğan binlerce fener ve meşaleler eşliğinde, devlet büyükleri ve onların en güzel, en çekici elbiselerini giymiş hâtunlarının, bu arada elleri şamdanlı süvariler ve her iki alaya katılarak mütemadiyen çoğalan ve kaynaşan kalabalığın arasında, renk renk ziyâ ve ışık huzmelerinin kakma taşlarla süslü mahiffeye çarpmasından doğan göz kamaştırıcı ve parıltılar içinde Hilâfet Sarayına doğru yürüyordu. Yürüyen sanki Selçuklu sarayının ay yüzlü, melek tabiatlı nazlı dilberi değil, bütün seyyâreleri ile birlikte güneş burcuydu.

Gelin alayı yaklaştıkça Hilâfet Sarayının daha muhteşem bir görünüşte olduğu anlaşıldı. Zîra, saray ışıklandırılmış, haremdeki bütün odalar mumlarla bezenmişti. Evet, **Mâh Melek Hâtun,** üzeri örtülü ve birbirinden kıymetli bir çok mücevher, altın ve gümüşlerle süslü bir mahiffenin içinde ve bir âvize gibi, ışıl ışıl parlayan bu hilâfet sarayına gelin olarak gelmişti. Mahiffenin etrafında, göz kamaştırıcı renk, renk elbiseler giymiş, süslü atlara bindirilmiş bir birinden güzel tam iki yüz **Türk kızı** vardı. Bunların bir çoğuda **Mâh Melek Hâtun**'la birlikte **Isfahan'dan** gelmişlerdi. Bunlar Hilâfet Sarayında **Mâh Melek Hâtun**'un yanında olacaklar ve Ona bu geçiş döneminde hem arkadaş, hemde sırdaşlık edeceklerdi (238).

B - BAĞDAD'IN YENİ BİNBİR GECELERİ

a — **Bağdad Halkının Yaşadığı Tarihî Günler :**

Gerçekte **Bağdad** yine tarihî müstesnâ günlerinden birini daha yaşamıştı. Sanki düğünü, **Halife** ve **Sultan** değil bütün yediden yetmişe **Bağdad** halkı yapmıştı. Müslüman halkın sevinç ve mutluluğunun sonu yoktu. Çarşılar, pazar yerleri, ticârethâneler ve dükkânların hemen hepsi günlerce gece ve gündüz açık kalmıştı. Sokaklar, çarşı ve pazarlar gülen, oynayan, sevinç

(237) **Kur'an-ı Kerim, Nisa Suresi**; 58. el-Azimi, Tarihu'l-Azimi, s. 23.
(238) İbnü'l-Cevzi, IX. s. 39. İbnü'l-Esir, X. s. 165.

naraları atan insanlarla dolup taşıyordu. Dükkânlar, büyük köşk ve kasırlar renk renk ışıklarla donatılmış, her taraf sanki bir gündüz gibi olmuştu. Hele zifaf gecesi Bağdad halkı, böyle eşi görülmemiş bir ışık cümbüşü içinde sabahlara kadar çılgınca eğlenmiş, gülmüş, oynamış, Halîfe ve Sultanın mutluluklarına ortak olmuşlardır (239).

b — **Halife el-Muktedî'nin Verdiği Büyük Ziyâfet :**

Düğün ertesi günü, **Halife** gerçekten de mükellef ve yakın zamanlara göre eşi ve benzeri görülmemiş bir ziyâfet vermiştir. **İbnü'l-Esir**, bu ziyâfette 40.000 batman şeker harcanıldığını kaydetmektedir ki, bu da ziyâfetin hudud ve şümûlü hakkında bizlere gâyet yeterli fikirler vermektedir. Halîfe bu büyük ziyâfette Sultan'ın yakın silâh arkadaşlarının da özellikle hazır bulunmalarını istemişti. Yemekten sonra Halîfe bu komutanlar ve Selçuklu ordusunda belli bir yere gelmiş yüksek rutbeli subayların hepsine hilatlar giydirmiştir. Ayrıca başta **Türkân Hâtun** olmak üzere Selçuklu Sarayının önde gelen hâtunlarının hemen hepsine hilatlar verilmiş ve uygun hediyeler takdim edilmiştir (240).

c — **Sultan Melikşâh'ın Bağdad'tan Ayrılması :**

Mâh Melek Hâtun, Bağdad'ta dillere destan bir düğünden sonra **el-Muktedî Billâh**'la evlenmiş, artık Selçuklularla Abbâsî Hilâfeti arasındaki ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Fakat **Bağdad**'ta yapılan bu bir nevi asrın düğünü olarak kabûl edebileceğimiz muhteşem merâsimlere **Nizamü'l-Mülk** başta olmak üzere Saltanat erkânının hemen hepsi hazır bulundukları halde sadece **Sultan Melikşâh** katılmamıştı. Buna sebepte Türk töresi idi. Zîrâ Selçuklu Sultanı töre gereği ve hükümdârların âdeti olduğu üzere zifâf gecesinin gündüzünde ava çıkmış ve bu avlanması tam üç gün sürmüştür.

Bağdad'ta **"Doğu"** ve **"Batı"**'nın adil Sultanı olarak selâmlanan **Melikşâh, Mâh Melek Hâtun**'la, **el-Muktedî**'nin dillere destân olan düğün ve izdivâcından sonra, burada pek fazla kalmamıştır. O, **Tûran** ülkelerine yâni **İç - Asya**'ya doğru yeni bir sefere çıkmak, dolayısıyla Çin Seddine kadar yayılan geniş **Türk Dünyası** coğrafyasına hâkim olmak niyetinde idi. Bu büyük emelinin tahakkuku için hazırlıkların başlamasını emretmiş ve düğünden yaklaşık bir ay sonra **Isfahan**'a gitmek üzere o muhteşem ordusuyla **Bağdad**'tan ayrılmıştır. (Mayıs, 1087) (241).

---

(239) Bu konularda geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, X. s. 160 - 161. İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam**, IX. s. 36. Sıbt, **Mirat**, s. 245 - 246. Zeydan, Corci, **Tarihü'l-Temeddüni'l-İslami**, II. s. 688. el-İber, II. s. 342, İbni Kesir, XII. s. 132 - 133.

(240) İbnü'l-Esir, X. s. 161. Sıbt, **Mirat**, s. 247. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 36.

(241) İbnü'l-Esir, X. s. 162.

C - MÂH MELEK HÂTUN HİLÂFET SARAYLARINDA :

a — Mâh Melek Hâtun'un Yeni Saray Hayatı :

Şimdi biz yine asıl konumuza dönelim. O da böyle dillere destân, pek parlak ve muhteşem bir düğünle evlenen **Mâh Melek Hâtun**'un **el-Muktedi** ile olan evlilik yılları ve Abbâsî saraylarındaki günleridir. Onun **el-Muktedî** ile izdivâcının ilk yılları şüphesiz çok mutlu olarak geçmiştir. Bu mutlu yılların pek tabiî bir neticesi olarak onların bu evliliklerinden daha bir sene bile geçmeden nur topu gibi bir erkek çocukları dünyaya gelmiştir. (481/1088).

Selçuklu Türk prensesinden doğan bu küçük çocuğun adı Abbâsîlere has bir isim olan **Cafer**, künyesi ise **Ebü'l-Fazl** idi. (242). Dünyaya gelişi hem hilâfet hemde Selçuklu Saraylarında büyük sevinçler uyandırmıştır. Çünkü **Küçük Cafer**, Selçuklu sarayı ve **Melikşâh** için daha renkli bir ümid, bir istikbâl vaad ediyordu. Türk Sultanı, **kafasında tasarladığı ve Selçuklu Türkleri için çok önemli olan hilâfet değişikliğini bu Cafer sâyesinde ve onun şahsında gerçekleştirmek istiyordu.**

b — Ebu'l-Fazl Cafer'in Doğumu :

Cafer'in doğumu, Hilâfet Sàraylarında bir hareket ve canlılık getirmiştir. Bu cümleden olmak üzere, **Bâbü'l-Firdevs** önünde bir meclis kurulmuş ve baş vezir, burada Halîfe namına tebrikleri kabul etmiştir. Ayrıca şehirde çadırlar kurulmuş, günlerce halka yemek ziyafetleri verilmiştir. Halk küçük Cafer'in doğumundan duyduğu sevinçle günlerce eğlenmiştir. Yine bu mutlu doğum nedeniyle **Bağdad**'ın iki yakası ışıklandırılmış ve şehir bir ışık deryasına boğulmuştur. Ayrıca coşup eğlenen halk üzerine altın, gümüş dinar ve dirhemler saçılmış, böylece kutlama şenliklerine bir başka renk ve mana kazandırılmıştır (243).

Bu şenliklere şehrin esnaf ve sanatkarlarıda katılmış ve kendi meslekleri ile ilgili çok ilginç gösterilerde bulunmuşlardır. Bunlardan meselâ, **Kâfurcular, Denizciler,** hattâ **Tahinciler** bir birinden ilginç gösteriler yapmışlardır. Hele denizcilerin öküzler üzerinde bir gemi çektirmeleri vardı ki herkes bu gösteriye şaşırıp kalmıştı (244).

c — Halîfeyi Kucaklayan Büyük Korku :

Fakat onların bu mutlulukları, özellikle **Cafer**'in dünyaya gelmesinden sonra gölgelenmeye başlamıştır. Zirâ **el-Muktedî**'nin, **Mâh Melek Hâtun**'a olan tavrı giderek değişmiş ve Ona daha sert muamele etmeye başlamıştır.

---

(242) İbnü'l-Esir, X. s. 162, Sıbt, s. 246. İbni Kesir, XII. s. 133.

(243) İbni Hallikân, V. s. 288. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 28.

(244) İbnü'l-Esir, X. s. 162. Sıbt, s. 246. İbni Hallikân, V. s. 288. İbni Kesir, XII. s. 133. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 38. Bagley, F. R. C., (Introduktion) **Gazali's Book of Coonsel for Kings**; Nasihatü'l-Mülük, London, 1964. P. 30.

Buna sebebde **Mâh Melek Hâtun**'nun kucağında yeni yeni kıpırdanmaya başlayan biricik oğlu **Cafer** idi. Halîfe bir bu erkek çocuğu ve birde onun şahsında istikbâle baktığında üzerine kap kara kâbuslar çökmekte idi. Bu Türk prensi çok yakın bir gelecekte hilâfet merkezi, özellikle **Selçuklu Sultanları** ile **Abbâsî Halîfeleri** arasındaki dengeleri altüst eder ve büyük bir tahavvüle sebeb olabilirdi.

Oysa Halîfe **el-Muktedî**'nin, **Mâh Melek Hâtun**'la evlenmesinden kısa bir süre önce ilk oğlu **Ebü'l-Abbâs Ahmed** dünyaya gelmişti. İkinci oğlu **Ebû Muhammed Hârun** 12 Mayıs 1078, bir diğer oğlu **Ebû Cafer Mûnis** ise 1079/1080 yılında dünyaya gelmişlerdi. Şimdi O, hemen hemen aynı yaşlarda olan bu erkek evladlarından hangisini velîahd tayin edecekti.

D - MÂH MELEK HÂTUN İÇİN KÖTÜ GÜNLERİN BAŞLAMASI

a — Halîfenin Mâh Melek Hâtundan Yüz Çevirmesi :

el-Muktedî, öncelikle **Ebü'l-Abbâs Ahmed**'i velîâhd tayin etmek istiyordu. Oysa O, Türk tarafının bunu asla kabul etmiyeceğini ve **Cafer**'in veliahdlığında ısrar edeceklerini de çok iyi biliyordu. Bu ise "**Hilâfetin**" Arapların elinden çıkması ve Türk tarafına intikal etmesi demekti. Bu karma karışık mülahazalar nedeniyledirki; Halîfe, **Mâh Melek Hâtun**'a, hemde sosyal çevre, mensup olduğu aile, sahip olduğu yüksek vekar ve izzeti nefisle hiçte bağdaşmıyacak tarzda kötü ve kırıcı muameleler yapmaya başlamıştır. Aksi takdirde, Halîfe'nin **Türk Prensesine** karşı kötü davranmasını gerektirecek hiç bir zahiri sebeb yoktu.

b — Türkler'in Saraydan Koğulmaları :

Fakat O, doğrudan doğruya bu işe bir son vereceği yerde, böyle bir kısım kötü muamelelerle Mâh Melek Hâtun'un hırpalanmasını ve kendiliğinden baba evine çekip gitmesini istiyordu. Bunun yanısıra Halîfe onu çevresinden yani kendi hem cinslerinden koparark koyu bir yalnızlığa itmeyi de ihmal etmedi. Bilindiği gibi, **Mâh Melek Hâtun**'la birlikte **Hilâfet** sarayına önemli sayıda bir Türk grubuda gelmişti. Bunlar Türk prensesi ile birlikte olacaklar, Onu değişik bir toplum ve Arap camiasında yalnız bırakmıyacaklardı.

Türk asıllı câriye, kız ve erkeklerden oluşan bu grubun sayılarının 200 kişi kadar olduğu tahmin edilmektedir (245). İşte Halîfe bir gece vakti hem de ortada hiç bir ciddi sebeb yok iken, üstelik bir saat gibi çok kısa bir za-

(245) İbnü'l-Cevzi, IX. s. 39.

man içinde onların saraydan çıkarılmalarını emretti (246). Bunun adı düpe - düz Türkleri koğmaktı. Bu gerçekte **Mâh Melek Hâtun**'a karşı yapılmış en büyük bir saygısızlıktı, ki, Abbâsî Halîfesi, Sultan'ın kızına karşı yaptığı bu küstaklığın karşılığını çok acı bir şekilde görecektir.

c — **Mâh Melek Hâtun Isfahan Yolunda :**

Artık Halîfenin tahammül edilecek bir tarafı kalmamıştı. **el-Muktedî,** Onun izzeti nefsini hice sayıyor sık sık koğup duruyordu (247). **Mâh Melek Hâtun** aldığı terbiye icâbı hiçte fevrî hareket etmedi. Olup bitenleri babasına bildirmiş ve onun kararını beklemiştir. **Türk Sultanı,** Halîfe'nin durumu ve kızının bu ciddi şikâyetlerinide nazarı itibara alarak **Bağdad**'a bir elçi göndermiş ve **Mâh Melek Hâtun**'un kesin bir şekilde Isfahan'a intikâl etmesini emretmiştir. Bunun için büyük komutanlardan **Bozan, Humartekin** ve **Savap** doğruca Hilâfet sarayına gelmişler ve Halîfeden Türk Prensesini alıp götürmek için usulen izin istemişlerdir (248).

---

(246) İbnü'l-Esir, X. s. 165. İbni Kesir, XII. s. 134. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 44. **Refakatçı Türk kızlarının** bu şekilde hem de bütün izzeti nefisleri rencide edilecek bir tarzda Halife tarafından kovulmalarının zahirde hiç bir sebebi yoktu. Çünkü temel kaynakların bildirdiğine göre olay şu şekilde cereyan etmiştir.

Haremdeki bu refakatçı Türk kadınlarına hizmet etmekle görevli bir **Türk** çarşıya çıkmış ve manavdan bir miktar elma satın almıştı. Bu arada aralarında münakaşa olmuş, Arap manav, Türke küfretmiş ve hakaretlerde bulunmuştur. Buna kızan Türk, teraziden aldığı dirhemi manavın kafasına indirmiş, ve onu yaralamıştır. Çevreden toplanan Araplarla Türkler arasında nerede ise bir belâ kopmak üzere idi. İşte bunu haber alan **Halife** harekete geçmiş ve haremdeki - Kadın erkek demeden - bütün Türklerin hemde bir saat içinde bir gece vakti defolup gitmelerini emretmiştir. Bu kötü olay **Cafer**'in doğumundan altı ay sonra vuku bulmuştu. (1088). Z. K.

(247) İbnü'l-Esir X. s. 175. es-Subki, III. s. 143.

(248) İbni Kesir, XII. s. 135. İbnü'l-Cevzi, el-Muntazam, IX. s. 46. Bu konuda **Muhammed b. Mahmud** bu olayı kendine has üslubu ile şöyle anlatmaktadır.

"Hicretin 482. yılında (1089) Sultan'ın kızı, Halifeden Sultana şikayet edip Bağdad'ta durmaktan sıkıldığını söyledi.

"— Halifenin bana iltifatı ve saygısı yok" dedi. Sultan da Savab Hadim'i yollayarak:

"— Kızımı göndersin yine bana versin." dedi. Halife kızın gitmesine izin verdi ve göndermek için hazırlık yaptı. Kız oğlu Cafer'i bile alıp gitmek diledi Halife izin vermedi. Kız sert davrandı Halife de zorlamaya dayanamayıp mecburi boyun eğdi. Kız oğlunu alarak Bağdad'tan yola çıktı. Sultan o sırada Ceyhun'u geçmiş Mâverâü'n-Nehr'de (Aşağı Türkistan) Hakan üzerine yürümüştü.." Selçuknâme I. s. 159 - 160.

Halîfenin istediğide olmuştu. Kısa sürede yol hazırlıkları tamamlanmış ve **Mâh Melek Hâtun Isfahan'a** gitmek üzere hareket etmiştir (Haziran, 1089). Sultanın kızının mahfesine **Sadu'd-Devle Gevherâyin** ile hilâfet sarayının ileri gelen görevlileri refakat ediyorlardı. **Ebû Şuca,** Halîfenin veziri de bu uğurlamaya katılarak **Nehravân'a** kadar gelmişler ve buradan geri dönmüşlerdir. Bu yolculuğunda küçük oğlu **Ebû'l-Fazl Cafer'**de Onun yanında idi (249).

d — **Mâh Melek Hâtun'un Ölümü :**

Kafile uzun bir yolculuktan sonra **Isfahan'a** gelmiş ve **Mâh Melek Hâtun'**da oğlu ile birlikte Selçuklu Sarayına yerleşmiştir. Artık onun için, belki bütün Selçuklu Sarayı için tek varlık ve ümid kaynağı biricik oğlu **Cafer** idi. Onunla teselli olacak günlerini onunla geçirecek, hayata onunla bağlanacaktı.

Mâh Melek Hâtun'dan bu küçük **Cafer'**i, müstakbel Türk Halîfe adayını, **Isfahan** saraylarında, **Türk** ve **Selçuklu** prenseslerine verilen özel bir ihtimamla terbiye etmesi isteniyordu. Çünkü Ona, hilâfet makamının Türk tarafını temsil edecek güçlü bir aday gözü ile bakılıyordu. Fakat kader ne **Mâh Melek Hâtun** ve nede **Cafer** için hiç bir zaman bu büyük fırsatı vermiyecektir. Zirâ, Türk Sultanının kızı, Selçuklu sarayının bu nazlı dilberi, bir çiçek kadar güzel, sanki **Çiçek Hâtun'u Isfahan'a** geldikten 7 - 8 ay sonra **çiçek hastalığından** henüz yirmi yaşlarında vefat etmiştir (482/Ocak, 1089) (250).

Mâh Melek Hâtun'un böyle hemde gencecik bir yaşta eceleni pençesinde amansız olarak ölmesi gerek **Isfahan,** gerekse **Bağdad'**ta derin bir üzüntü, yaratmış ve halkı çok derin bir mateme boğmuştur. Bu bakımdan bir çok şair ve edipler, hayatının ilk baharında, toprağa düşen bu **İlk Bahar Yaprağı** gonca gül için ağıtlar yakmış ve mersiyeler söylemişlerdir.

Bu acı haber, pek tabii olarak hilâfet çevrelerinde de derin yankılar uyandırmıştır. Bu cümleden olmak üzere, baş vezir, **Ebû Şuca'** halife namına taziyeleri kabul etmiş ve bu tam bir hafta sürmüştür. Ayrıca Halîfe, **Ebû Muhammed et-Temîmî** ve **Afif,** adındaki iki özel temsilcisini **Sultan** nezdinde taziyelerde bulunmak üzere **Isfahan'a** göndermiştir (251).

(249) İbnü'l-Esir X. s. 174. es-Subki, III. s. 143. İbnü'l-Cevzi IX. s. 47.
(250) İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam,** IX. s. 47. es-Subki, **Tabakat,** III. s. 143.
(251) İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam,** IX. s. 47. İbnü'l-Esir, X. s. 176. İbni Kesir, el-Bidaye, XII. s. 135.

4 — ABBÂSÎ HİLÂFETİNİN TÜRKLERE İNTİKALİ MESELESİ

A - MELİKŞÂH'IN KAFASINDAKİ BÜYÜK PLÂN

a — **Küçük Cafer'e Bağlanan Büyük Ümid :**

Artık küçük **Cafer**'in yetişmesi bundan sonra dedesi Sultan **Melikşâh**'a kalmıştı. Melikşâh, henüz çok küçük yaşta anadan yetim kalan bu sevimli torununu bağrına basmış ve Onu yanından hiç bir yere ayırmaz olmuştu. Hatta O, **İç - Asya** seferinden döndükten sonra bazı idarî tasarruflarda bulunmak üzere **Bağdad**'a geldiğinde (Ramazan 484/1091) kendi oğlu **Emir Ahmed**'le birlikte torunu **Emir Cafer**'ide yanına almıştı (252). Sultan bu gelişinde - muhtemelen bazı İslâm ulularının kabrini ziyaret etmek için - küçük **Cafer**'le birlikte **Kûfe**'yede uğramış ve burada halk onlara büyük ilgi göstermiştir (253).

Bu arada küçük **Cafer**'e babası **el-Muktedî Biemrillâh**'ta ziyaret ettirilmiştir. Ziyâret bir gece vakti olmuş ve **Cafer** hilâfet sarayında pek fazla kalmadan tekrar dedesinin yanına dönmüştür (254). Halîfenin, kendi öz oğlunu üstelik **Bağdad**'ta bulunmasına rağmen arayıp sormaması dikkatimizi çekmektedir. Öyle tahmin ediyoruzki, Sultanın Halîfe hakkındaki kanaatlarının yavaş yavaş değişmesinde ne yazıkki, Halîfenin kendi öz oğlu Cafer'e karşı, belki bu aşırı ilgisizliğinin de büyük rolü olmuştur. İleride bütün bunlar **Halîfe - Sultan** ilişkilerinde çok büyük sancıların doğmasına sebeb olacaktır.

Mâmâfih, Sultan Bağdad'ta bir kaç ay kaldıktan sonra küçük Cafer'le birlikte tekrar Isfahan'a dönmüştür (255).

b — **el-Muktedî'nin Ölçüsüz Hareketi :**

Gerçekte, **Mâh Melek Hâtun**'un böyle çok vakitsiz bir şekilde ölümü hiç kimse için hayır getirmemiştir. Özellikle Bağdad'ın asıl karanlık ve felaketli günleride onun ölümünden sonra başlamıştır.

---

(252) İbni Kesir, XII. s. 137. İbnü'l-Esir, X. s. 217.
Sultan bu gelişinde **Bağdad**'ta ayrıca bir alış-veriş **çarşısı, bir han,** birçok büyük konak ve bütün masrafları kendi özel hazinesinden karşılanmak üzere sarayının yakınına bir **cami** inşaa ettirmiştir. Cami yapımında kullanılan kerestelerin çoğu, bir harebe haline gelen Samarra camiinden taşınmıştır. İbnü'l-Cevzi, **el-Munuazam,** IX. s. 60.

(253) İbni Kesir, XII. s. 137. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 57.

(254) İbnü'l-Cevzi, IX. s. 61.

el-Muktedî Biemrillâh, bir birini takib eden bir çok akıl almaz hareket ve tasarrufları ile **hilâfet gök kubbesini** nerede ise kendi başına yıkacak bir hale getirmiştir. **Bağdad - Isfahan** arasındaki münasebetler, büyük kaya parçalarının yukardan aşağı doğru yuvarlandığı gibi bundan sonra, süratli bir şekilde bozulmaya başlamış ve nerede ise kopacak bir hale gelmiştir. **el-Muktedi; Mâh Melek Hâtun**'a yaptığı bunca haksız ve insafsız davranışlar yetmiyormuş gibi **Sultan Melikşâh**'ı kelimenin tam anlamı ile çileden çıkaracak yeni bir tasarrufta daha bulunmuştur. O da henüz çok küçük yaşlarda bulunan oğlu, **Ebü'l-Abbâs Ahmed**'i çok küçük yaşta **veliahd** tayin etmesi idi. Artık o, bundan sonra **el-Mustazhir Billâh** lâkabıyla hilâfet koltuğuna oturabilecektir.

Sultana göre bu pervasız bir adımdı. Zîra, her ne şekilde olursa olsun Halîfenin bu merhalede kendi başına, hele hele Selçuklu devlet erkanının temayülünü nazarı itibara almadan vermiş olduğu böyle bir kararın, Sultan dermişti. Oysa **Melikşâh el-Muktedî**'nin, asıl **Cafer'i**, yani kendi kızından ol-Onun sevgili kızı **Mâh Melek Hâtun**'dan, sırf bu yüzden yâni diğer oğlu **Ahmedi** veliahd tayin etmek için ayrılmış ve iki senesi bile dolmadan çiçeği burnunda bir gelini bedbaht bir şekilde I s f a h a n 'a, yâni baba evine gönma torununu veliahd olarak ilân etmesini bekliyordu (256). Dolayısıyla O, torununu tek ve müşterek bir tahta oturmasını hem **Halife** ve hemde **Sultan**'ın bütün sıfat ve yetkilerine sahip olmasını istiyordu (257).

c — **Küçük Cafer'in Emirü'l-Müminin İlân Edilmesi :**

Gerçekte Selçuklu Sarayı, başta **Melikşâh** ve **Türkân Hâtun** olmak üzere yakın çevre, küçük **Cafer**'e daha çocukluğunun ilk yıllarından itibaren **"Emîru'l-Müminin! Yer yüzündeki bütün müslümanların komutanı!"** diye hitâb ediyorlardı (258). O çağlarda **"Emîru'l-Müminin!"** diye ancak Abbâsî soyundan gelen ve hilâfet koltuğunda oturan kimseye hitab edilirdi. Böylece, sâdece hilâfet ülkelerinde değil, dünyanın en ücrâ köşesinde yaşayan bir müslüman bile (karada, denizde), kendisini Onun maddî, manevî komutasında bir kulu bir kölesi olarak görürdü. Bu bakımdan meşru halifenin dışında bir kimseye; adı, unvanı, resmi makam ve mevkii ne olursa olsun **"Emîru'l-Müminin!"** denilmesi, veyâ bunun bir unvan olarak tevcih edilmesi aslâ mümkün değildi. Esâsen bu kimsenin göze alamıyacağı bir keyfiyetti.

---

(255) İbnü'l-Cevzi, IX. s. 61. Sultan bu gelişinde Halife resmi bir karşılamada bulunmadığı gibi dönüşünde de uğurlamaya gelmediği anlaşılmaktadır. Halife'nin Sultana karşı soğukluğu adeta hissedilir bir hale gelmişt' mişti.

(256) **Ebu'l-Farac Tarihi** I. s. 334. krş. Kafesoğlu, İ., **Sultan Melikşah,** s. 187.

(257) er-Ravendi, I. s. 137.

(258) er-Ravendi, I. s. 137.

Selçuklu Sarayı ve yakın çevrelerinin küçük **Cafer**'e açık açık hemde hiç kimseden çekinmeden **"Emîru'l-Müminin!"** diye hitab etmeleri, Sultan ve yakın çevresinin asıl niyetinin ne olduğunu bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır. Onlar küçük **Cafer**'i daha şimdiden, hemde **Bağdad**'a karşı, bir halîfenin sağlığında, hiç korkmadan, çekinmeden **"Halife"** ilân etmişlerdi. Bu pek tabiî olarak mevcûd halîfeyi hayret ve dehşette bırakacak bir gelişme idi. Halîfe, bu durumu **er-Râvendî**'nin de kaydettiği gibi **"haber almış ve öğrenmişti."** (259). Ancak, Selçuklu Sultanının haşmet, azamet ve maddî güç ve kudretinin büyüklüğü karşısında **el-Kâim**'in bu fiilî durumu kabul etmekten başka yapacak bir şeyi yoktu.

d — **Isfahan'da Yaptırılan Yeni Hilâfet Sarayı :**

Selçuklu Saray erkânı daha da ileri gitmişlerdir. **er-Râvendî**'nin çok daha ayrıntılı olarak bildirdiğine göre, Melikşâh'ın sağlığında Selçukluların taht şehirlerinden biri olan **Isfahan**'da meşhur **"Leşkeri - Bâzar** - Selçuklu Ordugâhı" mevkiinde ve **Türkân Hâtun** tarafından yaptırılan meşhur **"Melike Hâtun Medresesi"** civârında, haremlik, selâmlık ve bütün idârî birimlerin ihtiyâcını karşılamak üzere müstakbel Selçuklu Türk Halîfesi için muazzam bir saray inşa etmilşerdir. Küçük **Cafer**'e nasıl **"Emîru'l-Müminin"** demişlerse **Isfahan**'da inşa edilen bu yeni muhteşem saraya da **Bağdad**'taki Halîfenin oturduğu saraya tıpkı bir misilleme olarak **"Dâru'l-Hılâfe** - Hilâfet Sarayı" demişlerdir (260). Çünkü Bağdad'ta Halîfenin oturduğu sarayda bu isimle anılıyordu.

e — **Hilâfet Makamının Isfahan'a Nakli :**

Isfahan; büyük Selçuklu İmparatorluğunun siyâsî ve idârî başkenti şimdi eski hilâfet üleklerinin manevî başkenti ve Abbâsî Halîfelerinin uzun asırlardır makarrı hilâfeti olan **Bağdad**'a gerçek manada rakib bir şehir olmaya hazırlanıyordu. **er-Râvendî** böyle muazzam bir saray inşa etmekten asıl maksadın ne olduğunu gizlememekte ve açık açık şöyle demektedir; Çünkü **"onlar Cafer'i orada halîfe yapmak azminde idiler."** (261).

Melikşâh'ın bu yeni inisiyatifine göre hilâfet, uzun zamandır İslâmın bekçiliği ve hilâfet ülkelerinin asıl koruyuculuğunu üstlenen ve ilâhî emânet bizâtihi kendilerine verilmiş olan Türklere intikâl etmeli idi. Böylece Hilâfet ve Saltanat, Türk'ün manevî şahsında temsil edilecek, hilâfet ülkeleri Selçukluların hüküm sürdüğü çok geniş coğrâfi iklimlerde dahil yeni Türk Halîfesi tarafından yönetilmiş olacaktı. Bu bakımdan O, küçük **Cafer**'i, son gelişinde bile **Bağdad**'ta bırakmamış, **Isfahan**'a getirmiş ve Selçuklu prenslerine veri-

(259) Hitti, H. K., **İslam Tarihi**, III. s. 749.
(260) er-Ravendi, I. s. 137.
(261) er-Ravendi, I. s. 137.

len özel bir terbiye ve ihtimamla yetiştirilmesini istemiştir. Oysa olaylar, Sultan'ın hiçte arzu etmediği bir istikâmette gelişiyordu.

B - MELİKŞÂH'IN HAREKETE GEÇMESİ

a — Sultan ve Ordusu Bağdad'ta :

Sultan iyi bir durum muhakemesi yaptıktan sonra B a ğ d a d 'a gitmeye ve bir çok yönleri ile artık çekilmez bir hale gelen Halîfe ile gerçekten bir hesaplaşma yapmaya karar vermiştir. Gerekirse hilâfet merkezinde Türkler lehine bir ihtilâl yapmayı ve hatta Halîfeye işten el çektirmeyi bile göze almıştı (262).

Bunun için Sultan 484/1092 yılında **Isfahan**'dan kalkarak ordusu ile birlikte tekrar Bağdad'a geldi. Onun bu seferinde yanında Selçuklu devlet erkânı, yanısıra değerli eşi İmparatoriçe **Türkân Hâtun** ve çok sevdiği torunu **"Emir"** lakabıyla anılan küçük **Ebü'l-Fazl Cafer**'de vardı. Kaynaklar onun bu gelişinin hiçte hayra alâmet olmadığını açık açık zikretmektedir (263). Bu onun **Bağdad**'a üçüncü ve son gelişi idi. Maksadı her hâlükârda **el-Mustazhir Billâh**'ın veliahdlıktan azledilmesi ve onun yerine torunu **Cafer**'in, bizzat **Halîfe** tarafından veliahd olarak ilân edilmesi idi (264). Türk Sultanının bu çok önemli isteği Halîfeye bildirildi. Fakat ilgililerin bunca ısrarı ve Sultanın bu meseledeki hassasiyetini bütün açıklığı ile izâh etmelerine rağmen *Halîfenin tutumunda en ufak bir değişiklik olmamıştır (265).*

b — Bağdad'ı Terkediniz!

Kendisine göre bir çok haklı nedenlere dayanan bu isteklerinin Halîfe tarafından önemsenmediği ve bilakis reddedildiğine daha da sinirlenen **Sultan** o zaman Halîfe **el-Muktedî Biemrillah**'a son ültimatomunu vermiştir. Ona göre; Halîfe Bağdad'tan derhal çekilip gitmeli, ya da **Dımışk** veya **Basra** hatta **Hicaz**'da kendine yeni bir yurt tutmalı idi (266).

---

(262) Muhammed b. Mahmud, **Selçuknâme**, I. s. 162. Krş. es-Sübkî, III, s. 143.

توجه السلطان من اصبهان الى بغداد عازما على تغيير الخليفة

(263) İbni Tağrıberdi, **en-Nücûm**, V. s. 134. İbni Hallikân, **Vefeyât**, V. s. 288. İbni Kesir, XII. s. 139. es-Sübkî, III. s. 92, 144.

(264) es-Sübkî, III. s. 94, 144. فالزمه أن يعزله (أى المستظهر) ويجعل ابن ابنته ولى العهد

(265) Bkz. Muhammed, b. Mahmud, **Selçuknâme**, I. s. 164. Müellif bu konulara temas ederek şöyle demektedir:
"Melikşah Bağdad'a bir halife tayin edip emir ve yasak etmeği kendisi yapmak istedi. Ancak, ümit ettiği olmadı. Onun tasavvurları boşa gitti."

(266) İmadü'd-Din, **Zübde**, s. 69.

Bunun açıkca manası; **hilâfet ve saltanatın Türkün kudretli elinde birleşmesi, Bağdad'ın yeni dini yetkilerle mücehhez olan Türk Sultanına bırakılması, Selçuklu İslam hilâfetinin tek başkenti haline gelmesi ve Halifenin bundan böyle sâde bir vatandaş olarak kendine, her türlü sosyal, siyasî ve dinî faaliyetlerden uzak yaşayabileceği yeni bir yer, veya şehir bulması idi. Bu yeni oluşum ve birleşimde artık Abbâsî Halîfesine yer yoktu.**

Türk Sultanının bu şekilde meydan okuması hilâfet çevrelerinde bir bomba gibi patlamıştır. Halîfe ve yakın çevresinin Sultana bunca yalvarmalarına rağmen Sultanı bu yeni düşüncesinden vaz geçirecek ve kendilerini ferahlatacak hiç bir netice elde edememişlerdir. Zîra Sultan bir kaya parçası gibi kararında bütün celâdetiyle ısrar ediyor ve bir adım bile geri atmıyordu. En sonunda Halîfe kaderine razı olmuş ve;

"— **Bana hiç olmazsa bir aylık bir süre versin!**" demiştir. Sultan o kadar hiddetli idiki, Halîfenin bu isteğini derhal reddetmiş ve;

"— **Değil bir ay bir saat bile ona süre yoktur! Derhal Bağdad'ı terketmelidir!**" cevabını vermiştir (267).

c — **Tâcü'l-Mülk'ün Araya Girmesi :**

Bu durumda Halîfe yeni bir çıkış yolu aradı. Sultanın yeni veziri **Tâcü'l-Mülk Ebü'l-Ganâim**'le temasa geçti ve kendisine hiç olmazsa on gün süre verilmesini istedi. **Tâcü'l-Mülk**'ün Sultanın yanında ayrı bir yeri ve müstakil bir şahsiyeti vardı. Sultanın huzuruna çıktı ve kendine has ağırbaşlı bir edâ ile;

"— **Eğer sıradan bir kimse bile bir evden diğer bir eve taşınmak istese bu on günden aşağı olmaz. Eğer bu kişi bir Halîfe ise nasıl taşınsın!**" Bunun üzerine Sultan, Halîfeye on gün mühlet vermiştir. Halîfe bütün hazırlıklarını yapacak ve on gün içinde Bağdad'ı terkedecekti (268).

Sultanın bu kararı ve öfkeli tutumu **Halîfe** ve yakın çevresini şüphesiz çok büyük sıkıntılara sokmuştur. Bağdad tarihte belki en sıkıntılı günlerini yaşıyordu. Halk bu beklenmedik olayları heyecanla izliyor ve neticeyi merakla bekliyordu. Halîfenin başında kara bulutlar dolaşmaya başlamıştı. Kendisininde Selçuklu Sultanına mukavemet edebileceği ne bir güç ve nede kuvveti vardı. İşi tamamen Allah'a kalmıştı. O da bunu iyi bildiği için bir taraftan kendisini bu sıkıntıdan kurtarması için Allah'a yalvarıp yakarıyor, diğer taraftanda Sultanın hayatına mal olabilecek bir kısım maddî teşebbüslerde bulunmayıda ihmâl etmiyordu (269).

---

(267) es-Sübkî, III. s. 92. İmadü'd-Din, **Zübde**, s. 69.
(268) İbni Tağrıberdi, **en-Nücum**, V. s. 134. İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam**, IX. s. 62.
(269) İbni Hallikân, **Vefayat**, V. s. 288. İbni Kesir, XII. s. 139. İbni Tağrıberdi, V. s. 134. Abul - Farac, I. s. 334. es-Sübkî, III. s. 92, 144.

Aradan bir hayli vakit geçmesine rağmen Sultanın tutumunda en ufak bir değişiklik yoktu. Dokuzuncu gün gelip çattığında hiçte beklenmedik bir şey oldu. Sultan aniden yakıcı bir hummaya tutulmuş ve bu hummadan ateşler içinde kıvranarak ölmüştür. (16 Şevvâl, 485/20 Kasım, 1092) (270).

C - SULTANIN YARIM KALAN TEŞEBBÜSÜ

a — Sultan'ın Beklenmedik Ölümü :

Kaynaklarda buna zahiri sebeb olarak genellikle Sultanın çok aşırı olan **av merakı** gösterilmektedir. Onların bu konudaki rivâyetlerinden anlaşıldığına göre Sultan bu sene Bağdad'ta malum **"Eski Bayramgâhta"** kalabalık maiyetiyle birlikte bayram nazamını kıldıktan sonra (271) yine âdeti olduğu üzere sürek avına çıkmış ve pek çokta hayvan avlamıştı. İşte Sultan bu hayvanlardan kendisinin önüne konulan bir ceylanın kızarmış etini iştahla yemiş ve sonunda ateşli bir hummaya yakalanarak ölmüştür (272).

Sultanın böyle beklenmedik bir vakitte, kritik bir anda üstelik apansız bir şekilde ölümü hâlâ bir muamma ve bir münâkaşa konusu olarak Türk İslâm Tarihinin karanlık sayfaları arasında bekleyip durmaktadır. Ebul-Farac, açıkca Sultan **Melikşâh**'ın kölesi **Hurdik** tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü yazmaktadır (273). Diğer bazı İslâmi kaynaklarda da Onun zehirlenerek öldürüldüğü kaydedilmektedir (274).

b — Melikşâh'ın Zehirlenmesi Meselesi :

Bu kabil rivayetleri daha başka başka kaynaklarda da bulmamız mümkündür. Ancak temel kaynakların bu görüşlerini doğru olarak kabul ettiğimiz takdirde o zaman kim veya kimlerin böylesine büyük ve dehşet verici bir su-i kasda teşebbüs veya kimlerin organize ettiği meselesi ortaya çıkmaktadır.

---

(270) İbni Hallikân, V. s. 288. es-Sübkî, III. s. 144. İbnü'l-Esir, X. s. 211. İbni Kesir, XII. s. 139. İbni Tağrıberdi, V. s. 134. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 62. İmadü'd-Din, **Zübde,** s. 69.

(271) İbnü'l-Cevzi, IX. s. 62. İbni Kesir, XII. s. 143.

(272) İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam,** IX. s. 62, 74. İbni Kesir, XII. s. 139.

(273) Abu'l-Farac Tarihi, I. s. 334. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 74. krş. Bagley, F. R. C. Ibid, s. 31.
M. B. Mahmud bu konuda ilave olarak şu bilgileri vermektedir. "Hurdik bir hilâli (diş veya kulak karıştıracak nesne) zehirledi. Sultan onun ile (dişlerini) karıştırınca bir kaç gün içinde hastalanarak öldü. Selçuknâme, II. s. 29.

(274) İbni Kesir, XII. s. 143. İbni Hallikân, V. s. 288. İbnü'l-Ezrak, **Tarihu'l-Fariki,** Beyrut, 1974, s. 230.

Bazı yazarlar mesela **F. Işıltan** onun açık açık Halîfe **el-Muktedi Biemrillah** tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü iddia etmektedir (275). Diğer bir kısım yazarlar ise bunların başında **Urfalı Mateus** vardır. Onlar, Sultanı, asıl karısı **Türkân Hâtun**'un zehirlediğini kaydetmişlerdir. Mateus'a göre, **"Türkân Hâtun, bu muhterem zata zehir içirdi ve bu büyük hükümdarın canına kıydı."** (276). **İ. Kafesoğlu** ise bu iki görüşü güya telif ederek **Melikşâh**'ın, **Şehzâde Berkiyâruk** yerine kendi oğlu beş yaşındaki küçük **Mahmud**'u veliahd yapmak isteyen muhteris karısı **Türkân Hâtun** ile **Halîfe el-Muktedî**'nin işbirliği neticesinde zehirlenerek öldürüldüğünü yazmakta (277) ve şüphesiz Selçuklu saraylarının bu haşmetli, son derece büyük vekar ve izzeti nefis sahibi Türk anası **Türkân Hâtun'a** büyük haksızlıklar etmektedir.

c — **İslâm Tarihinden Örnekler :**

Mâmâfih Sultan **Melikşâh**'ın zehirlenmesi konusunun çok daha detaylı olarak münakaşa etmenin yeri burası değildir. Ancak, Sultan **Melikşâh'ın** zehirlenmek suretiyle öldürüldüğü yolundaki rivayetleri doğru olarak kabul ettiğimiz takdirde bu zehirleme planının Halîfe olmasa bile, Halîfenin çok yakın adamları tarafından gayet ustaca hazırlanan bir tertip sonucu hemde, başarılı bir şekilde ortaya konulduğundan kimsenin şüphe etmemesi gerekmektedir. Zira Arap - İslam Tarihinde bunun gerçek olmuş çok acı örnekleri vardır. Arap liderler, baş edemedikleri muhalifleri ile mertçe mücâdele edecekleri yerde bir çok halde hasımlarını kalleşce zehirleyerek onları saf dışı etmesini gayet güzel bir şekilde başarmışlardır. Nitekim Ehl-i Beyt'ten **Hz. Hasan**, Emevilerin abid, zâhid halifesi **Ömer b. Abdü'l-Aziz** gibi İslam Tarihinin daha bir nice mümtaz şahsiyetleri hep muhalif Arap liderleri tarafından sinsice, kalleşce zehirlenerek öldürülmüşlerdir (278).

d — **Türkân Hâtun'a Yapılan Büyük Haksızlık :**

Diğer taraftan **Türkân Hâtun**'un böyle melun bir su-i kasde teşebbüs edebileceği hele hele Onun şahsiyeti ve **Melikşâh**'la olan evlilik yılları ve bu yıllarda kocasına gösterdiği sarsılmaz bağlılık ve sadâkat nazarı itibara alındığında Onun böyle bir zafiyet göstermesi ve ünü cihanı tutmuş eşine hâinâne bir teşebbüste bulunması asla mümkün değildir. Bu şüphesiz faziletli bir Türk anası olan **Türkân Hâtun**'a kuru bir iftira, ayrıca onun müessir şahsiyetinide tanımamaktır. Esâsen ana ve baba tarafından böylesine ulu bir hanedan ailesine mensup, fevkalâde bir ihtimam ve özenle yetiştirilmiş asil bir

(275) Işıltan, F., İA. VIII. s. 574.
(276) **Urfalı Mateos,** s. 178.
(277) Kafesoğlu, İ., **Selçuklu Tarihi,** s. 70. krş. Merçil, E., s. 61.
(278) Kitapçı, Z., **Orta Asya'da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler,** Konya, 1989, s. 242.

Türk kadınından böyle süflî ve alçakca bir hıyânet beklemek ve bunu hanedan ailesi terbiyesi, Türk örf, âdet ve ananeleri ile bağdaştırmak kolay bir şey değildir. Hem o, kocasını zehirlemek istemiş olsaydı bunu çok daha önceden yapabilirdi. Niçin Abbâsî Halîfesini beklesin, onunla iş birliği yapsın?

Ancak Onun oğlu **Mahmud** namına hemde çok hırslı olarak bir taht mücadelesine giriştiğide göz ardı edilmemelidir. Fakat bu acı mücadelenin ortaya çıkması, Onun kendisini, olayların bir bedbaht yol ayırımına getirmesinden sonra başlamıştır ki, bu **Türkân Hâtun**'da dahil hiç kimseye bir hayır getirmemiştir. Mâmâfih önümüzdeki sayfalarda Selçuklu İmparatorluğunun bu tâçsız kraliçesi hakkında çok daha geniş bilgiler verilecektir.

e — **Selçuklu Devleti'nin Felâketi :**

Sultan Melikşâh'ın bu şekilde hemde hiçte beklenmedik bir anda ölümü, Selçuklu Devleti için tam bir felâket olmuştur. Osmanlıların yükselme devrinin Sultanları **Fâtih, Yavuz** ve **Kânûnî** gibi Selçuklu devletini kuran ve onu kıtalar arası büyük bir imparatorluk hâline getiren **Tuğrul Bey, Alp Arslan** ve **Melikşâh** olmuşlardır. Fakat **Melikşâh**'ın ölümüyle Selçukluların altın devri sona ermiş ve bundan sonra bir şahsiyetsiz zayıf irâdeli Sultanlar dönemi başlamıştır ki bu koca imparatorluğun yavaş yavaş parçalanması hatta yıkılmasına kadar böyle devam etmiştir.

Onun vakitsiz ölümü, sâdece İmparatorluğun mukadderatı için değil, **Abbâsî Hilâfeti** içinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zira, Abbâsî Hilâfeti büyük bir sarsıntıdan kurtulmuş ve Halîfenin kararan dünyası hiçte beklenmedik bir aydınlığa kavuşmuştur. Hattâ **el-Muktedî Biemrillah**'tan sonra gelen Abbâsî Halîfeleri daha da ileri gidecek, zayıf iradeli bu Selçuklu Sultanlarının karşısına dikilecek ve onların hegomanyasını yıkmak için kıyasıya bir mücadeleye girişeceklerdir. Böylece hilâfetin Türklere intikâli meseleside bir daha gündeme gelmemek üzere, ayine-i devrânın harimi ismetine tevdi edilmiş ve tâki, **Yavuz Sultan Selim Hanın** 1517 yılında **Mısır**'ı feth edinceye kadar da öyle kalmıştır (279).

Bu arada aklımıza küçük bir süal gelmektedir. O da **Melikşâh**'ın vefatından sonra küçük **Emir Cafer**'in sonunun ne olduğudur?

e — **Emir Cafer'in Sonu :**

Ebü'l-Fazl Cafer, Selçuklu hanedanının altın kafesteki talihsiz prensi, özellikle **Melikşâh**'a büyük ümidler, Ona yeni yeni ufuklar vaad eden Türk veliahdına gelince; Bilindiği gibi, **Melikşâh Bağdad**'a bu son gelişinde Onu

(279) Hilafetin Türklere intikali için bkz. Kitapçı, Z., **Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türk Varlığı; Selçuklular, Moğollar, Osmanlılar,** İstanbul, 1989, s. 236 - 238.

da beraberinde getirmişti. Sultanın şu veya bu nedenle ölümü istikbâle matuf bütün planlarınında akim kalmasına sebeb olmuştur.

Melikşâh'ın babası Alp Arslan gibi, genç yaşta ve bir başka talihsizlik sonucu ölümünden sonra sahneye aktif olarak **Türkân Hâtun** çıkmış ve kendi oğlu en küçük **Mahmud**'u, Selçuklu tahtına geçirmek için kıyasıya bir mücâdeleye girişmiştir. O, rakib Selçuklu prensesleri ile yaptığı bu çetin mücâdelelerde işte bu küçük **Cafer**'i, Halîfenin irâdesini kendi tarafına çekmek ve oğlunun saltanatını kabul ettirmek için bir koz olarak kullanmış ve bunda muvaffakta olmuştur. Sonunda küçük **Cafer,** hiç bir şeyden habersiz talihsiz yavru, çetin pazarlık ve halîfeden koparılan bir kısım yeni tavizler sonucu **Türkân Hâtun** tarafından **Hilâfet Saraylarına** yani babası **el-Muktedî Biemrillâh**'ın yanına gönderilmiştir (280). Çünkü onun halâ Selçuklu Saraylarında bulunması, **Mahmud**'un Sultanlığına gölge düşürebilirdi. Mâmâfih, bundan sonraki sayfalarda hem **Cafer**'in sözkonusu pazarlık meselesi, hemde **Türkân Hâtun**'un zavallı maceralarla dolu yeni hayatı hakkında çok daha geniş bilgiler verilecektir.

g — **Boşa Giden Ümidler :**

Fakat **Melikşâh**'ın ölümü, Selçuklu hanedanının başına bir çığ gibi bir biri arkasından gelen bu felaketlerden sonra, küçük Türk Prensi **Cafer'de** fazla yaşamamış ve 486/1093 yılında ve **Sultan Melikşâh**'tan altı - yedi ay sonra henüz beş yaşlarında, bizce mechul bir hastalıktan vefat etmiştir (281).

Küçük **Cafer**'in ölümü dolayısıyla hilâfet sarayında üç gün yas ilân edilmiş ve bu arada baş vezir **Amîdü'd-Devle** âdet olduğu üzere taziyeleri kabul etmiştir (282). Evet, **Hilâfet ve Selçuklu saraylarında,** kendisi için yapılan büyük pazarlık ve parlak istikbalden tamamen habersiz bir şekilde yaşayan bu küçük yavru, talihsiz **Türk prensesi,** Bağdad'ın doğusunda bir yere defnedilmiştir. Daha sonra burası ona nisbetle **"el-Caferiyye"** olarak anılacaktır (283).

Ancak, Sultan Melikşâh'ın ölümünden sonra büyük bir taht mücadelesine girişen **İmparatoriçe Türkân Hâtun**'un, küçük **Cafer**'i, Halîfenin, kendi oğlu lehine desteğini kazanmak için hilâfet sarayına iâde etmesi her halde hoş karşılanacak bir husus olmasa gerektir.

Buraya kadar olan açıklamalarımızda, **Mâh Melek Hâtun, Sultan Melikşâh**'ın büyük politikası, **hilâfetin Türklere intilali** meselesi üzerinde durul-

---

(280) İbnü'l-Esir, X. s. 211.
(281) İbnü'l-Esir, X. s. 227.
(282) İbnü'l-Cevzi, IX. s. 77. İbni Kesir, XII. s. 145.
(283) el-Hamevi, II. s. 144. Krş. İbnü'l-Esir, X. s. 227.

muş ve ilk defa bu olayların genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Oysa İmparatorluğun yükseliş devrinin önemli kadınlarından biri olan **Türkân Hâtun**'un hem Selçuklu, hemde Hilâfet camiasında çok özel bir yeri vardır. Ayrıca o, ata binmiş, kılınç kuşanmış, hatta ordular sevketmiş müstesna karakterde inadına hırslı bir **Türk Anasıdır.**

Bu bakımdan, bundan sonraki sayfalarda kısmen de olsa Selçuklu Saraylarının bu tâçsız **İmparatoriçesi** üzerinde durulacak, Onun aktif siyâsî hayatı ve **Büyük Selçuklu Devletini** süratli bir şekilde dağılma ve bir çöküşe doğru götüren tâlihsiz taht mücâdeleleri üzerinde durulacak ve **Selçuklu Tarihinin** bu acı olaylarının genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Böylece, Selçukluların ihtişam ve azemet devrini kapatan ve bir nevi **"fetret devri"** dediğimiz yeni bir kargaşa ve karışıklıklar devri başlatan bu bedbaht Türk anası, yükselme devrinin ana kraliçesi **Türkân Hâtun**'da Türk tarihindeki gerçek yerini almış olacaktır.

V

TÜRKÂN HÂTUN, HİLÂFET VE SELÇUKLU SARAYLARININ YENİ ÇEHRESİ

1 — TÜRKÂN HÂTUN SELÇUKLU SARAYLARINDA

A - TÜRKÂN HÂTUN TURAN ÜLKESİNİN SOYLU PRENSESİ

a — Niçin Türkân Hâtun?

Buraya kadar olan açıklamalarımızda Abbâsî Hilâfet Saraylarına intisâb eden ve her biri ayrı bir kıymet olan **Selçuklu Türk Hâtunları,** özellikle **Mâh Melek Hâtun** üzerinde durulmuş ve Onun yarı trajik hayatı hakkında ilk defa geniş bilgiler verilmiştir.

Bu arada her ne kadar hilâfet saraylarının dışında kalmışsa da, hilâfet çevreleri ile yakın ilişkiler kurmuş kızı **Mâh Melek Hâtun**'un, Abbâsî halîfesi **el-Muktedî Biemrillâh**'la evlenmesine birinci derecede âmil olmuş, ayrıca kudretli Türk Sultanı **Melikşâh**'ın hayatında her zaman müstesna bir yer tutmuş, hayatı boyunca büyük siyâsî ve sosyal olayların içinde olmuş, onlara yön vermeye çalışmış, o kadar ki eşi **Melikşâh**'ın ölümünden sonra hemen inisiyatifi eline alarak oğlu namına kıyasıya bir taht mücâdelesine girişmiş, ata binmiş, kılınç kuşanmış, son derece enerjik, son derece hareketli üstelik bir o kadarda kaprisli bir Türk anası daha vardır. O da Melikşâh'ın değerli eşi, Selçuklu saray geleneğinin yetiştirdiği **İmparatoriçe Türkân Hâtun**'dur (*). Onun, bu devirlerde ceryan etmiş olan her türlü sosyal ve siyâsî

(*) **Sultan Melikşah**'ın bu inadına şahsiyetli, iktidar ve nüfuz sahibi eşinin gerçek adı, kaynaklarda hala münakaşa konusudur. Onun adının **Türkan** veya eski Türklerde bu nevi kadınlar için bir nevi ünvan olan **Terken** olabileceği yolunda ciddi araştırma ve görüşler vardır.

Bilindiği gibi, "**Terken**" eski Türklerde devlet idaresinde kadınlara has bir makam ünvanı idi. Hükümdar değil ama gerektiğinde Hükümdarın yetkisi elinde olan ve "**Melike**" hükümdar sıfatına haiz kadınlar için kullanılmış bir makam ünvanıdır. Bu takdirde **Sultan Melikşah**'ın eşi ve Karahanlı Prensesi Selçuklu saraylarında şüphesiz bir **Terken** idi. Fakat onun asıl kişisel adının kaynaklarda "**Türkan**" olduğu anlaşılmaktadır.

Bu bakımdan biz bu araştırmamızda onun makam ünvanı olan "**Terken Hatun**" değil, asıl aile adı olan "**Türkan Hatun**" kelimesini kullanmayı tercih ettik. Bu konulardaki münakaşalar için bkz. Turan, O., **Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,** İstanbul, 1969, s. 58, 209, 210, 216, 243, Turan, O., "**Terken Ünvanı**" Türk Hukuk Dergisi, Ankara, 1944. sy. I. s. 67 - 73. Genç, R., **Karahanlı Devlet Teşkilatı,** Ankara, 1981. s. 63, 138, 194. Ecen, V., **Türkân Hatun,** E. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Kayseri, 1989. no. 6. s. 167 - 175. Kafesoğlu, İ., İA. X. **Selçuklular,** s. 389. Ayrıca **Terken** ünvanının özlü bir münakaşası için bkz. Donuk, A., **Eski Türk Devletlerinde Ünvan ve Terimler,** İst. 1988. s. 50 - 51.

olayların bizzât içinde olması, Abbâsî aHlîfesi **el-Muktedî Biemrillâh** ile hilâfet ülkeleri ve İmparatorluğun mukadderâtını ele geçirmek için bir çok tehlikeli ilişkilere girişmesi ve bunda muvaffak olması bakımından kısaca da olsa hayatını ele almamız herhalde yerinde olacaktır.

b — **Türkân Hâtun'un Soyu :**

Selçuklu Sarayları ve **Sultan Melikşâh**'ın hayatında her zaman mümtaz bir yeri olan, bu müstesnâ şahsiyetli **Türkân Hâtun**, hem ana hemde baba tarafından son derece asîl bir aileye mensuptur. Bu yöndeki rivâyetler, Onun **Türk Hakanları neslinden** olduğunu, soyunun, **Firdevsî**'nin **Şahnâmesi**'ne konu olmuş mitolojik kahraman **Afrâsiyâp** nesline kadar uzandığını bildirmektedir (284). Temel İslâmî kaynaklarda müslüman **Karahanlı Hânedânından İlik Hân**'ın oğlu **İbrahim Tamgaç** veya **Tabgac Hân**'ın kızı olarak gösterilen bu meşhur prenses (285) **İbnü'l-Esîr**'in açık açık bildirdiğine göre, yine Karahanlılardan, **Semerkand Hükümdarı Şemsü'l-Mülk**'ün amcası **İsa Hân**'ın kızı idi (286).

Daha sonraları Selçuklu Saraylarının tâçsız kraliçelerinden biri olacak olan bu meşhur Türk kadını, bir kısım temel kaynaklarda **"Celâliye Hâtun"** veya **"Türkân Hâtun-u Celâliye"** isimleri ilede zikredilmektedir (287).

Alp Arslan'ın civâr hükümdarlarla sosyal ve siyâsî temaslarını en üst seviyede tutmak ve onlarla çok samimi, dostâne münâsebetler ihdâs etmek esasına dayanan yüksek politikası icabı, **Celâliye Hâtun,** müstakbel Selçuklu tahtının yegâne vârisi ve biricik oğlu **Melikşâh** ile evlendirilmiştir. Zâten **Alp Arslan**'ın kendisi, Karahanlı Hükümdarlarından **Kadir Hân**'ın kızı ile evlendiği gibi, kızını da aynı hânedan ailesinden Semerkand Hükümdârı **Şemsü'l-Mülk** ile evlendirmiş ve böylece doğu **Türklüğü ile Selçuklular** arasında çok samimi ilişkiler kurmuştur (288).

c — **Türkân Hâtun'un Melikşah'la İzdivâcı :**

Türk varlığı ve devlet geleneğinin **"Doğuda"** ve **"Batıda"** en güçlü birer temsilcisi olan bu iki hânedan ailesi ve onlara mensup iki gencin, **Melikşâh** ve **Celâliye Hâtun**'un izdivâcı dillere destan olacak parlak bir düğünle yapılmıştır. **Celâliye Hâtun**'un bir Türk kölesi ve câriyesi, ayrıca çok muazzam bir çeyizi ve uçsuz bucaksız bir kervân ile Selçuklu Sarayına gelin olarak

---

(284) el-Hüseyni Sadru'd-Din, **Ahbaru'd-Devle es-Selçukiye,** çev. N. Lugal, Ankara, 1943. s. 51. **Abu'l-Farac,** I. s. 335. İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam,** IX. s. 84. el-Hüseyni, **Zübdetü't-Tevarih,** s. 155.

(285) Turan, O., **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,** s. 158.

(286) İbnü'l-Esir, IX. s. 301.

(287) İbnü'l-Esir, IX. s. 301. X. s. 239, 314.

(288) Kitapçı, Z., **Türkan Hâtun ve Selçuklu Saraylarındaki Talihsiz Siyâsi Taht Mücadelesi,** SÜ. Eğt. Fak. Derg. 1990, sy. 4. s. 35 vd.

gelmesi, düğünün bütün ihtişam ve azametini de gözler önüne sermektedir. Düğün Selçuklu Saraylarında da günlerce devam etmiş, yenilmiş, içilmiş, **Merv Şehri** baştan başa ışıklarla donatılarak halk uzun seneler unutamayacağı neşeli günler ve eğlenceli geceler geçirmiştir. (Eylül, 1064) (289).

İşte böyle muhteşem bir düğün merasiminden sonradır ki **Melikşâh**, yine **Merv**'de yapılan çok parlak bir merâsimle veliahd olarak ilân edilmiştir. Sultan, merâsim icâbı ata bindirilen şehzâdenin atının dizginini bizzât elinde tutmuştur. Ayrıca bütün emirlere bu güzel olay dolayısı ile hilatlar giydirmiş, ihsan ve inamlarda bulunmuş, onlardan ahidnâmeler almıştır. Artık bundan böyle Cum'a hutbelerinde kendisinden sonra oğlu **Melikşâh**'ın da ad okunacaktı.

B - TÜRKÂN HÂTUN'UN YILDIZININ PARLAMASI

a — **Türkân Hâtun Yeni Çevresinde :**

Asıl bundan sonradır ki; **Türkân Hâtun**'un yıldızı parlamış, özellikle **Melikşâh**'ın tahta geçmesiyle **Selçuklu Saraylarının** rakipsiz bir **İmparatoriçesi** olmuştur. Onun, kocası **Melikşâh**'ın yanında apayrı, kendinden önceki saray kadınları ve diğer eşlerinden hiç birine benzemeyen özel bir yeri vardır. Müessir şahsiyeti ve bir birini takip eden birçok icraatı sayesinde devlet işlerinde Sultana her zaman büyük yardımları dokunmuştur. **Türkân Hâtun**'un adının zikredildiği meclislerde devlet erkânının nerede ise kendilerine bir çeki düzen verdikleri, derlenip toparlandıkları olurdu. İzzet, haysiyet, vekâr ve edebi, bir çok olaylara derinliğine nüfuz etmesi, devlet erkânı üzerindeki inanılmaz tesir gücü ile O, sanki devlet içinde bir devlet gibi idi.

Onun kendine bağlı bir dîvânı, şahsî ve idârî işlerini yürüten bir çok memurları, idârî teşkilâtı olduğu gibi, emrinde her hâl-ü kârda hizmete âmâde 10 - 12.000 kişilik kuvvetli bir süvâri ordusu da vardı (290). Türkân Hâtun'un ayrıca resmî işlerini tedvîr etmekle görevli üst rütbede bir nevî vezîri dahî bulunmakta idi. Nitekim daha sonra göreceğimiz ve **Nizâmü'l-Mülk**'ün yerine geçecek olan **Tâcü'l-Mülk Ebü'l-Ganâim**, Ona bu şekilde uzun süre hizmet etmiş, Büyük Selçuklu Devleti'nin zirvedeki en belirgin sîmalarından birisi idi.

b — **Türkân Hâtun ve Hilâfet Çevreleri :**

Fakat **Türkân Hâtun**'un hilâfet çevreleri ile hemde en üst seviyede temasları, biricik kızı **Mâh Melek Hâtun**'a, Abbâsî Halîfelerinden **el-Muktedî**

(289) Turan, O., a.g.e., s. 158. Kafesoğlu, İ., **Sultan Melikşah**, s. 7. Böylesine büyük ve muhteşem bir düğünle Sultanın diğer oğlu **Arslan Şahı**, Gazne Hükümdarı **Sultan İbrahimin** kızı ile evlendirdiği gibi, Sultan'ın bir kızı da bu hükümdarın oğluyla evlenmiştir. Z. K.

(290) İbnü'l-Cevzi, el-Muntazam, IX. s. 84.

Biemrillâh'ın, hilâfet erkânından aynı zamanda baş vezir **Fahru'd-Devle İbni Cüheyrî**, dünürcü olarak **Isfahan'a** göndermesi ve bundan sonra cerayân eden zincirleme olaylarla ve çok yönlü bir şekilde ölünceye kadar da devam etmiştir.

Bundan önceki bahislerde bütün tafsîlatıyla anlatıldığı gibi, **Türkân Hâtun, Mâh Melek'**in söz kesimi, nişan, nikâh ve düğün törenlerinde her zaman inisiyatifi kendi elinde tutmuş ve bu kabil meselelerde ne kadar üstün bir yetenek ve kâbiliyet sâhibi olduğunu bütün açıklığı ile bir kere daha ortaya koymuştur. Hele hele Onun kızının söz kesimi sırasında Abbâsî Halîfesi'ne bir kısım yeni şartlar ileri sürmesi ve nerede ise özel hayatına müdahâle demek olan bu şartların bir bir Abbâsî Halîfesi **el-Muktedî Biemrillâh** tarafından kabul edilmesi, Onun azim ve irâde sâhibi, ne yaman bir Türk anası olduğunu göstermektedir.

Bu bir bakıma, **Türkân Hâtun'**un azmi, irâdesi, üstün kişiliği karşısında koca Abbâsî Halîfesinin dize gelmesi idi. Bu ikili temaslar diğer taraftan Onun, başta **el-Muktedî Biemrillâh** olmak üzere hilâfet erkânı ve saray çevrelerini, güçlü ve zayıf yönleri ile çok daha yakından tanımasına sebeb olmuş, dolayısı ile kocası **Melikşâh'**ın talihsiz bir şekilde ölümünden sonra giriştiği taht mücâdelesinde Halîfe ile olan pazarlık ve isteklerini kabul ettirmede hiç bir zorluk çekmemiştir.

c — **Melikşâh'ın Ölümü ve Türkân Hâtun :**

Fakat **Türkân Hâtun'**un asıl demir yumruklu bir **Türk Hâtun'**u olarak ortaya çıkması, yukarıda da zikredildiği gibi koca bir cihâna meydan okuyan kudretli Türk Sultanı **Melikşâh'**ın garip bir talihsizlik sonucu ölümü ile başlamıştır. İnadı, ihtirâsı, inanılmaz bir teşebbüs gücü ve her bir olayın karşısına yeni ve daha ilginç bir tavır ve kişilikle çıkması bakımından bizlere gerçek manada Osmanlı Saraylarının taçsız kraliçesi **Vâlide Kösem Sultân'**ı hatırlatmaktadır.

Türkân Hâtun'da da saltanat ihtirâsı kocası Melikşâh'ın hayatının sonlarına doğru, özellikle Selçuklu devlet erkânının hem töre, hem de liyâkat ve **"hâkânî yetenek"** bakımından Sultanın diğer eşi Zübeyde Hâtun'dan doğma büyük oğlu Berkiyâruk'u **"Sultan"** adayı ve eskilerin tâbiri ile **"hayru'l-halef"** göstermeye başlamalarından sonra kendini göstermiş ve giderek söndürülmesi güç, azgın bir ateş hâline gelmiştir. Zîra **er-Râvendi'**nin de dediği gibi, **"Emir Yâkutî'nin kızı, Emir İsmail'in kız kardeşi ve Sultanın bir diğer hanımı olan Zübeyde Hâtun'dan doğma Berkiyâruk** (Doğ. 474/1081), **Sultanın oğullarının en büyüğü idi. Nizâmü'l-Mülk Ona meylediyor ve Sultanı "veliahd" olarak Berkiyâruk'u tayin etmeye teşvik ediyordu."** (291).

(291) er-Ravendi, s. 131. Krş. Bagley, F. R. C., **Ghazali's Book of For Kings,** London, 1964. (İntreduetion) P. 2. **Nizamü'l-Mülk** bu hususta Sultana açıkça kanaatini söylemekten çekinmemiş ve şöyle demiştir:

"— Büyük evlad var iken bir kadın ile bir küçük oğlanı müslümanlar üzerine Sultan edersen yarın Allah'ın huzuruna ne yüzle varırsın." Muhammed b. Mahmud, **Selçuknâme,** II. s. 15.

2 - TÜRKÂN HÂTUN; YENİ İMPARATORİÇE

A - TÜRKÂN HÂTUN SALTANAT YOLUNDA

a — **Yeni Ortamın Hazırlanması :**

Selçuklu Sarayının taçsız İmparatoriçesi için bu göz yumulacak bir durum değil idi. Oysa O, kendi öz oğlu **Mahmud'u** (Doğ. 480/1087) **"veliahd"** tâyin ettirmek istiyordu. **Mahmud** ise, **Sultan'**ın en küçük oğullarından biri olup, **Berkiyâruk** ile arasında tam altı yaş fark vardı. Bitmez tükenmez bir saltanat hırsı ve Sultân anası olma ihtirâsı ile yanıp tutuşan **Türkân Hâtun,** işte bu en küçük oğlunu veliahd yapmak için daha Sultân hayatta iken gizliden gizliye plânlar yapmaya başlamış ve sinsi bir mücâdeleye girişmişti.

O, bu yolda kendisine en büyük engel olarak tecrübeli vezir ve Sultânın son derece itimadını kazanmış, üstelik iki büyük Selçuklu Sultanına Vezirlik yapmış emektar devlet adamı **"Hâce-i Büzürk" Nizâmü'l-Mülk'ü** görüyordu (292).

Gerçekte **Türkân Hâtun**'un Sultan'ın aklî sağ duyusunu dumura uğratmak, Onun bu büyük **Vezir** ile arasını açmak, dolayısı ile **Nizamü'l-Mülk**'ü saf dışı etmek için nasıl da zebunkeş bir gayret içinde bulunduğu tarihî, hemde acı bir gerçektir. Çünkü, **Nizamü'l-Mülk** yukarıda da ifâde edildiği gibi, **Melikşâh**'dan sonra Onun büyük oğlu **Berkiyâruk**'un tahta geçmesini istiyordu. Geleneğe göre doğru olan ve yapılması gereken de bu idi.

b — **Nizamü'l-Mülk'ün Azli ve Tâcü'l-Mülk :**

Bu sebebden dolayı gizliden gizliye Büyük Vezire cebhe alan **Türkân Hâtun,** yine onu çekemeyen, üstelik makamına gözdikmiş bulunan **Tâcü'l-Mülk Ebü'l-Ganâim** ile birleşmiş ve kendi emelleri doğrultusunda büyük mesâfeler almıştır. Nitekim bu hususlarda geniş açıklamalarda bulunan **er-Ravendî,** aynen şunları söylemektedir; **"Tamgac Hân'ın kızı olan Türkân Hâtun'un Sultan üzerinde çok büyük bir nüfûzu vardı. Diğer taraftan, Melik-**

---

(292) Nizamü'l-Mülk hakkında geniş bilgi için bkz. es-Subki, III. s. 135 vd. İbni Hallikân, Kum, İran, 1374. IV. s. 165. Kafesoğlu, İ., İA. IX. s. 329. ez-Zehebî, **Siyerü Alemü'n-Nübelâ,** Beyrut, 1986. XIX. s. 96, 99. Nejad, B. D., **Selçuklular Devrinde Kültürel Durum,** ERDEM, Ankara, Mayıs, 1987, no. 8. s. 479 - 490. İbnü'l-Cevzi, el-Muntazam, IX. s. İbnü'l-Adim, **Buğye,** nşr. A. Sevim, 1976, s. 59 - 94.

şâh'ın Tâcü'l-Mülk Ebü'l-Ganâim adlı iyi huylu, faziletli câme-hâne kethüdâsı olan bir vezîri vardı. İşte Türkân Hâtun Onu, Nizamü'l-Mülk'ten daha yüksek bir mevkiye çıkarmak istiyordu. O, Nizamü'l-Mülk'ü inadına kötülemiş ve sonunda Onu Sultan'ın gözünden düşürmeye muvaffak olmuştur (293).

Türkân Hâtun'un bin bir çeşit entrikaları ile Nizâmü'l-Mülk saf dışı edildiği gibi, kader birliği yaptığı Tâcü'l-Mülkte ondan sonra Baş Vezir olmuş ve **Nizâmü'l-Mülk**'ün bütün görevleri Onun uhdesine verilmiştir (1092). Ne yazık ki, emektâr vezîr'in böyle hemde insan haysiyetini rencide eder bir tarzda saf dışı edilmesi ne Sultan, ne devlet ve ne de **Türkân Hâtun**'un hayrına olmamış ve koca devlet körü - körüne, hemde şuursuzca bir uçurumun kenârına itilmiştir.

Evet, **Bilge Tonyukuk Han** geleneğinin Selçuklular devrindeki en büyük temsilcisi, devlet idâresi ve **kılınç - kalem** dengesinde, **kalemi** her zaman büyük bir ehliyetle elinde tutan değerli devlet adamı **Nizâmü'l-Mülk,** haksız yere azledildikten sonra olaylar, emektar veziri haklı çıkarmış ve bundan böyle **Büyük Selçuklu Devleti** bir daha kendini toparlayamaz bir hâle gelmiştir.

c — **Yeni Gelişen Olaylar ve Türkân Hâtun :**

Artık bundan sonra **Türkân Hâtun** için oğlu **Mahmud**'un veliahdlığına giden yolun kapısı aralanmıştı. Fakat Sultan'ın sağlığında hele şimdilik bu pek mümkün görülmüyordu. Ancak kader, bu ilk hamlede **Türkân Hâtun**'a beklediğinden daha fazla cömert davranmış ve birbirinden güzel hem de hiç beklenmedik altın fırsatlar ihsan etmiştir. Bunlardan biri **Nizâmü'l-Mülk** idi. Çünkü **Nizâmü'l-Mülk** vezirlikten azledildikten kısa bir zaman sonra, emektar vezir, devrin bir nev'î yeraltı örgütü olan güçlü **"Bâtınî"** teşkilatının gözü dönmüş fanatik fedâilerinden biri tarafından **Bîsutun** ile **Kanglver** arasındaki **"Şuhna"** mevkiîinde, **Nihâvent** yakınlarında konakladığı bir sırada hançerlenerek şehid edilmiştir (485/1092) (294).

Bir diğeri ise, cihangir ruhlu Türk Hakanı **Melikşâh** idi. Zîra bundan önceki bahislerde bütün ayrıntıları ile îzah edildiği gibi, bu sıralarda hilâfetin Selçuklu Hânedânına intikâlini sağlamak için büyük bir haşmet ve azametle

---

(293) er-Ravendi, I. s. 131. krş. Nejad, B. D., a.g.m., Müneccimbaşı, II. s. 540.

(294) Nizamü'l-Mülk'ün ölümü için bkz. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 64 - 68. Kafesoğlu İ., İA. IX. s. 329 - 333. İkbal, Abbas, **Vizarat der Ahdi Sultanı Buzurg-i Selçuki,** Tahran, 1338. s. 46 - 53. Nizamü'l-Mülk, **Siyasetnâme,** çev. Köymen, M. A., İst. 1990. s. V - XV. es-Subki, a.g.e., III. s. 135 - 145.

Koca vezirin, bu şekilde hem de haince öldürülmesini Melikşah'a atfedenler vardır. Fakat bu doğru değildir. Bu su-i zanlar Sultana bizzat hemde yaralı Vezir tarafından ulaştırıldığında Sultan Kur'an-ı Kerim'i şahit göstermiş ve bunu reddetmiştir. Z. K.

hilâfet merkezine gelen ve Halîfe **el-Muktedî Biemrillah**'ı, torunu küçük **Câfer**'in lehine hilâfeti bırakması için **Bağdad**'ı terke zorlayan Kudretli Türk Sultanı **Melikşâh,** ne yazıkki hizmetinin en altın çağında ve tarihî bir misyonu gerçekleştirme arefesinde, hemde hiç bir hastalık alâmeti göstermeden vefat etmiştir (19 Ekim 1092) (295).

d — **Küçük Mahmud'a Gülümseyen Talih :**

Görüldüğü gibi, bütün bu birbirinden yüklü ve netice itibarı ile büyük olaylar; yani tecrübeli Vezir **Nizâmü'l-Mülk**'ün vezirlikten azli, yerine **Tâcü'd-Devle Ebü'l-Ganâim**'in vezir olarak tayini, sonra da büyük vezirin kör bir talihsizlik eseri öldürülmesi ve onun akabinde Selçuklu tahtının bir nev'î **Kânûnî Sultan Süleyman**'ı gibi haşmet devrini yaşatan **Melikşâh**'ın çok âni bir sebeble ölümü gibi, İmparatorluğu temelinden sarsacak daha birbirinden ilginç bir çok müthiş olayların hepisi nerede ise bu bir kaç ay içinde vuku bulmuştu.

Bütün bunlar küçük **Mahmud**'un **"Sultan"** olması için sanki kaderin bir altın tepsi içinde **Türkân Hâtun**'a sunmuş olduğu müstesnâ fırsatlar olmalı idi. Çünkü; **Mahmud**'un **"Saltanatı"** önünde aşılması güç, karlı dağlar gibi dimdik duran zorlu engeller bir bir ortadan kalkmış ve zâhirde Roma'ya giden bütün yollar açılmıştı (!).

B - TÜRKÂN HÂTUN'U BAŞARIYA GÖTÜREN SEBEBLER

a — **Türkân Hâtun'un Duruma Hakim Olması :**

Melikşâh'ın, hemde hiç beklenmedik bir anda vefat etmesinden sonra **Türkân Hâtun,** hemen elini kolunu sıvamış, dün **"veliahd"** tayin ettirmek için çırpınıp durduğu oğlu **Mahmud**'u, bugün **"Sultan"** olarak ilân ve çevresine kabul ettirmek için çok yönlü ve hummalı bir faâliyete girişmiştir. Kocasının ölümünü granitler kadar sağlam bir irade ve tam bir soğukkanlılıkla karşılayan **Türkân Hâtun,** daha da ileri gitmiş, Sultanın ölüm haberini büyük bir titizlikle gizlediği gibi, kadim Türk törelerinin uygulanmasını da yasaklamıştır.

Zîra böyle acılı günlerde, Türkler kaybettikleri kahramanları için günlerce yas tutar, döğünür, kadınlar saçlarını başlarını yolarlar, erkekler atlarının kuyruklarını keser, silâh arkadaşları ölünün kabri başında kılınçlarını kırar, kabzasını ölünün kabrine saplardı. Bunlar bir bakıma Türk toplumunun millî kahramanlara verdikleri önemi yansıtırdı. Oysa Melikşah'ın ölü-

(295) Urfalı Mateos, s. 178. Abu'l-Farac, I. s. 174. Muhammed b. Mahmud, **Selçuknâme,** II. s. 29. İbnü'l-Ezrak, s. 230. Kafesoğlu, İ., **Sultan Melikşah,** s. 188. Turan, O., a.g.e., s. 219. İbni Fundak, **Tarih-i Beyhak,** nşr. A. Behemenyar, Tahran, 1317. s. 76.

münde bunların hiçbirisi yapılmamıştı. Değil yas tutmak, ünü cihânı tutmuş, son derece dindâr olan bu büyük Türk Hakanının, **Türkân Hâtun**'un kaprisleri yüzünden acı bir talihsizlik eseri cenaze namazı bile kılınmamıştı. Nitekim bu hususta duyduğu hayreti gizlemeyen **İbnü'l-Esir** aynen şöyle demektedir:

"Melikşâh gibi bir (ulu) Sultânın cenaze namazının kılınmadığı ve kimsenin arkasından yas tutmadığı, döğünmediği başka bir (Selçuklu) Sultanı ne görülmüş, nede işitilmişdir." (296). **"Onun için atların kuyruğu kesilmedi. Ve göz yaşı dökülmedi."** (297). Bunlar Türkân Hâtun için tarih ve maşerî vicdanın hiçbir zaman affetmiyeciği büyük hatalar olsa gerektir.

b — **Komutanları Kendi Safına Çekmesi** :

Diğer taraftan **Ana Kraliçe**, derhal yakın çevresindeki Selçuklu Ordu kumandanları, aristokrat tabaka ve devlet erkânı ile temasa geçmiş, kimisine büyük paralar, kimisine câzip makam ve parlak istikballer vaad ederek onların hepisini oğlu Mahmud'un lehine kazanmış, Saltanatını kayıtsız şartsız desteklemeleri hususunda onlara binbir yemin ettirmiş ve bir nev'î biat almıştır. Bu arada aklımıza şöyle bir sual gelmektedir; **Türkân Hâtun**'u bu ilk hamlede başarıya götüren sebebler nelerdir? **Ahbâru'd-Devle es-Selçukiyye** adındaki kıymetli eserde Türkân Hâtun'un başarısı, askerî ve idârî erkânı, küçük **Mahmud**'un Saltanatını kabule zorlayan sebebler şu şekilde îzah edilmektedir :

1 — **Bunun Anası Türkân Hâtun, Melikşâh zamanında memleketin bütün işlerini elinde tutuyor, bundan maada askerlere inam ve ihsanda bulunuyordu. Bu cihetten bunun oğlunu "Sultan" yapmayı tercih ettiler.**

2 — **Bu kadın Türk Padişahları neslindendi. Hatta Onun, Efrâsiyâb neslinden olduğunu söyleyenler bile vardı.**

3 — **Bütün servet (İmparatorluğun hazineleri) bu kadının elinde idi. O bunların çoğunu askerlere (cömertçe) dağıttı. (Onların çoğunu kendine bağladı), bu cihetten Onlar, bu çocuğa biat etmişlerdir (298).**

c — **Çevre Münâsebetlerini Düzeltmesi** :

Buraya kadar yaptığımız bütün bu îzahlardan da anlaşılacağı üzere, zaten oğlunu **veliahd** ilân ettirmek ateşi ile nice zamandır kıvranıp duran **Ana**

---

(296) İbnü'l-Esir, X. s. 211. ez-Zehebi, XIX. s. 57. Köymen, M. A., **Selçuklular Devri Türkiye Tarihi**, Ankara, 1963. s. 72. Turan, O., a.g.e., s. 219. Merçil, E., **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, 1985, s. 61.

(297) M. b. Mahmud, Selçuknâme, II. s. 29. krş. Müneccimbaşı, II. s. 543.

(298) **Ahbaru'd-Devle es-Selçukiyye**, s. 51 - 52. Krş. İbnü'l-Esir, X. s. 211. el-Hüseyni, **Zübdetü't-Tevarih**, s. 155. Muhammed b. Mahmud, a.g.e., II. s. 30-31.

Kraliçe, Sultanın ölümünden sonra, hemde dişi bir kaplan gibi son derece çevik ve süratli hareket ederek, bu kritik anda büyük bir kararlılıkla olayların üzerine yürümüş ve çevresinde yeni yeni kıpırdanmalara fırsat vermeden olaylara hakim olmuştur.

Hatta O, daha da ileri gitmiş, çevresini genişletmek ve kendisini daha güçlü kılmak için kocası **Melikşâh**'ın hapsettiği bazı nüfuzlu kimseleri Onun ölümünden sonra affetmiş ve onları serbest bırakmıştır. Meselâ, Beni Akîl kabilesinin reisi **İbrahim b. Kureyş b. Bedrân**, Onun bu şekilde serbest bıraktığı kimselerden birisi idi (299).

C - TÜRKÂN HÂTUN'UN MÜCADELE SAHASINA ÇIKIŞI :

a — Yeni Zorluklar :

Gerçekte bütün bunlar son derece başarılması zor, zor olduğu kadar da belâlı büyük bir ameliye idi. Ancak **Türkân Hâtun**; şimdiye kadar devlet işlerindeki zengin tecrübesi, Sultan ve yakın çevresine daha sağlığında başlayan etki ve nüfuzu, devlet işlerindeki müstakil icraatı ve bitmek tükenmek bilmeyen ihtiras ateşi sâyesinde O, bu büyük ameliyenin üstesinden kolayca gelmiş ve muvaffakta olmuştur.

Ancak bu ilk merhalede, Onun karşısında bir dağ gibi aşılması zor iki büyük engel daha vardı. Bunlardan;

Birincisi; **Sultanın en güçlü adaylarından biri ve üstelik Selçuklu devlet erkânı, mülkî ve askerî komutanlar arasında geniş çevresi olan Berkiyâruk'un saf dışı edilmesi.**

İkincisi ise; **kendi oğlu Mahmud'un dikensiz gül bahçesine hâkim, diğer ifâde ile Büyük Selçuklu Tahtının rakipsiz Sultânı hâline gelmesi ve bunun hem Halife hem de bütün Selçuklu Devlet Erkânı ve askerî ümera tarafından kabul ve tastik edilmesi idi.**

Bu önemli ameliye gerçekte küçük **Mahmud**'un değil, **Türkân Hâtun**'un bizzat Selçuklu tahtını ele geçirmesi ve koca Selçuklu İmparatorluğunu oğlu nâmına ve yakın çevresi ile birlikte idare etmesi idi. Zîra dört yaşındaki küçük bir çocuğun **Kaşgar** önlerinden başlayarak batıda **Kudüs** ve **Güney Arabistan** sahillerine kadar yayılan çok geniş bir İmparatorluğu idâre etmesine zâten imkân yoktu.

b — Zübeyde Hâtun'un Tavır Alması :

Fakat Onun kafasını meşgul eden asıl mesele, **Nizâmü'l-Mülk** ve taraftarlarının desteklediği, Sultanın diğer asil eşi **Zübeyde Hâtun**'dan doğma, üstelik en büyük oğlu olan **Berkiyâruk**'un saf dışı edilmesi idi.

---

(299) Kitapçı, Z., a.g.mk. s. 41. Krş. İbnü'l-Esir, X. s. 237.

Bilindiği gibi **Melikşâh**'ın ilk hanımı olan Zübeyde Hâtun (300), Sultânın amcası ve **Çağrı Bey**'in oğlu, **Yâkuti**'nin kızı idi. Son derece ağır başlı ve vakur davranışları, fevkalâde edeb ve erkânı ile Selçuklu Saraylarında üstün bir hürmet ve saygıya mazhar olmuştu. Onun da **Türkân Hâtun** kadar olmasa bile Selçuklu askerî aristokratları ve devlet erkânı arasında geniş bir çevresi, kendisini samimi bir şekilde destekleyen kuvvetli taraftarları vardı. Onun takdir edilecek en belirgin meziyeti ise; Oğlu **Berkiyâruk** haklı olarak Selçuklu Saltanatının en güçlü adayı olmasına rağmen, bu hususta fazîletli bir Türk anası olarak hiç bir ihtiras göstermemesi, kavga ve mücâdeleden uzak tam bir teslimeyet ve tevekkül içinde bulunması ve mücâdeleyi olayları zorlamadan kendi sosyal ve siyâsî şartları içinde yürütmesi idi.

c — **Berkiyâruk Meselesi :**

Diğer taraftan, Sultan'ın böyle alicenâb bir Türk anası Zübeyde'den doğma en büyük oğlu **Berkiyâruk**'un dışında, **Mehmed Tapar** (11 yaşında), ve **Sancar** (8 yaşında) adında diğer şehzâdeleri de vardı. Ancak gerek **Mehmed Tapar** (1105 - 1117), gerekse **Sancar** (1117 - 1157)'ın bu ilk merhalede Selçuklu tahtını ele geçirmek için fazla bir ilgi ve faaliyet göstermemişlerdir. Bu bakımdan asıl mücâdele Sultan'ın 12 yaşındaki en büyük oğlu **Berkiyâruk** (1093 - 1104) ile en küçük ve 4 yaşındaki oğlu **Mahmud** arasında olacaktı. Dolaysıyla **Berkiyâruk**'un mutlaka bertaraf edilmesi gerekiyordu.

Türkân Hâtun pırıl - pırıl zekâsı ve gönlünü yakıp tutuşturan ihtiras ateşi ile buna da bir çâre bulmakta geçikmedi. O, Sultan'ın mührünü hâvî bir emirnâme yazdırarak bunu **Musul Emiri, Kıvâmü'd-Devle Gürboğa**'nın eline vermiş ve **Berkiyâruk**'u tevkif etmek üzere derhâl **Isfahan**'a göndermiştir. **Gürboğa** bu emirnâme ile **Isfahan**'a gelmiş, bunun **Sultan Melikşâh**'ın bir emri olduğunu söyliyerek kale muhafızından kaleyi teslim almış ve **Berkiyâruk**'u da yakalatarak hapsettirmiştir (301).

D - KÜÇÜK MAHMUD YENİ SALTANAT ADAYI :

a — **Mahmud'un Saltanatı Meselesi :**

Selçuklu Devleti'nin en güçlü sultan adayı **Berkiyâruk** bu şekilde ve binbir türlü hile ve huda ile gûya tasfiye edildikten sonra şimdi sıra küçük **Mahmud**'un "**Sultanlığının**" **Halife** tarafından kabulü ve resmen ilân edilmesine gelmişti. Bunun için **Ana Kraliçe**, Halife **el-Muktedî**'ye bir mektub yazarak oğlu **Mahmud**'un "**Sultanlığı**"nın kabûlü ve o çağlarda âdet olduğu

(300) **Urfalı Mateos**, s. 179.

(301) İbnü'l-Kalanisi, s. 127. el-Yezdi, M. b. Hüseyn, **el-Urazati Hikâyat's-Selçukiyye**, Mısır, 1326. s. 73. İbnü'l-Esir, IX. s. 211. er-Ravendi, I. s. 137. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 62.

üzere adının hutbelerde okunması ve kendisine sosyal çevre ve saltanatına uygun bir dinî ünvan tevcih edilmesini istemiştir. Bunlar yapılmadığı süre Onun sultanlığının meşru olmasına imkân yoktu.

el-Muktedî, Türkân Hâtun'un bu tekliflerini ilk anda kabûle pek yanaşmamıştır. Çünkü O da, bütün bunların sonunun hüsrân ve devleti felâketten felâkete sürükleyecek bir mâceradan başka bir şey olmadığının farkında idi. **Ana Kıraliçe** bu defa daha atik davranmış ve küçük **Cafer**'i sahneye sürmüştür. Zîra, Halîfenin **Mâh Melek Hâtun**'la evliliğinden doğan oğlu **Cafer**, yukarda da izâh edildiği gibi, henüz **Türkân Hâtun**'un elinde idi. Türk tarafı Onu**"Sultan"** değil bir **"Halîfe"** olarak selâmlamak istiyor ve Ona hiç çekinmeden **"Emîru'l-Müminin"** diye hitab ediyorlardı (302).

Ancak merhum **O. Turan**, bu konularda çok daha ileri gitmekte ve bizlerin akıl ve mantığını zorlayan yorumlarda bulunmaktadır. Ona göre; **"Türkân Hâtun**, oğlu **Mahmud**'u Selçuklu tahtının vârisliği ve Halîfeden olan torunu **Cafer**'ide, Halîfenin veliahdlığına getirmeye çalışıyor ve bu suretle Halîfelik ve Sultanlık makamlarını elinde tutmaya (bir başka ifade ile), koca imparatorluğu ve İslâm dünyasını ele geçirmek emeliyle uğraşıyordu." (303).

b — **Türkân Hâtun'un İhtirası** :

Haddizâtında bütün bunlar **Türkân Hâtun**'un şahsi nüfûz ve maddî servet ve gücü ne olursa olsun bir kadın olarak onu fazlasıyla aşan büyük hedeflerdir. Hilâfetin Türklere intikâli meselesi ise, **Türkân Hâtun**'dan ziyade, Selçukluların **Tuğrul Bey**'den itibâren devam edip gelen ve güçlü Türk Sultanı **Melikşâh** tarafından çok sert ve birazda acele olarak uygulamaya konulmak istenen ciddi bir devlet politikası idi. Üstelik Hilâfetin Türklere intikâli **Türkân Hâtun**'un hiç bir zaman birinci dereceden önemli bir meselesi de olmamıştır.

Oysa, kanaatimize göre olay şudur: **Sultan Melikşâh**'ın torunu **Cafer**'i, Halîfe yapmak yolundaki büyük idealine, **Sultan** bunu gerçekleştirmeden öldüğü için çok zeki ve kurnaz, bir o kadarda ihtiraslı bir kadın olan **Türkân Hâtun** hemen sahip çıkmış ve bunu kendi lehine çok önemli bir **koz** olarak kullanmak istemiştir. Fakat Onun, Sultan **Melikşâh**'ın ölümünden sonra meydana gelen boşluğu doldurmaya ve Onun bu kutsi idealini gerçekleştirmeye bir kadın olarak ne maddî ne de manevî gücü vardı.

c — **Küçük Cafer'in Kullanılması** :

İşte **Türkân Hâtun** bu aşamada küçük **Cafer**'i, **Halîfeye** karşı tam bir baskı unsuru olarak kullanmış ve onu bizim tabirimizle **"aba"**nın altından

(302) er-Ravendi, I. s. 137.
(303) Turan, O., **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 217 - 220. Krş. Kafesoğlu, İ., **Sultan Melikşah**, s. 190.

"**Sopa**"yı götürmek gibi bir tavır takınarak **Halîfeyi** oğlunun Sultanlığını resmen kabul ve tasdik etmeye zorlamıştır. Bunun açıkça manası, **Mahmud**'un saltanatının kabul edilmemesi halinde, **Cafer**'in yeniden **"Halîfe ada yı, Emîrü'l-Mü'minin"** olarak ilân edilmesi, **Melikşâh**'ın ölümüyle henüz küllenmeye başlayan bu ateşin yeniden alevlenmesi idi.

Büyük bir diplomasi örneği sergileyen **Türkân Hâtun** bu yeni insiyatifinde başarılı olmuş mudur? Hemen hiç çekinmeden diyebiliriz ki bu cesur çıkış ve pazarlık Ona yeni bir manevra gücü sağlamış ve **Abbâsî Halîfesi**'nide dize getirmiştir. Zîra, bu gibi konularda çok hassas olan bu evhamlı **Abbâsî Halîfesi** en nihayet **Türkân Hâtun**'a bir mektub yazmış ve ister istemez oğlunun saltanatını bazı şartlarla kabul etmiştir. İslâmî kaynakların bildirdiğine göre;

Saltanat ismen Mahmud'a aid olacak, hutbe halifenin adına okunacak, ancak halifenin adından sonra Onun adı da zikredilecektir. Ordu komutanlığı, ülke ve halkın idâresi başkomutan Üner'in uhdesine verilecek fakat O bu konularda büyük vezir Tâcü'l-Mülk Ebü'l-Ğanâim'in direktiflerine göre hareket edecekti. Amillerin tayini ve vergilerin toplanması da yine aynı şekilde Tâcü'l-Mülk'ün uhdesine verilmişti (304).

d — **Halîfe İle Yapılan Büyük Pazarlık :**

Görüldüğü gibi, **Halîfe** bu mektubu ile Selçuklu Devleti'nin idâresini asker ve sivil karışımı bir konseye bırakmış oluyordu. Ancak, Halîfenin **Mahmud**'un saltanatını şartlı olarak kabul etmesi, Onun yetkilerini son derece kısıtlaması **Türkân Hâtun**'un hiçte hoşuna gitmemiştir. Netice de Halîfe ile **Türkân Hâtun** arasında çok çetin diplomatik bir mücâdele başlamıştır. **Türkân Hâtun** oğlunun **"ismen"** değil **"resmen"** ve gerçek manada **"sultan"** olmasını istiyor, **el-Muktedî Biemrillâh** ise Onun yaşının henüz çok küçük olduğunu beyân ederek bundan şiddetle imtina ediyordu.

Sonunda iş, bu kabil ihtilâflı meselelerde her zaman olduğu gibi, devrin büyük imamlarının fetvâsına havâle edilmiştir. Daha açıkcası mesele, devrin Hanefî mezhebi önderlerinden seçkin alim **İmam el-Muşattab b. M. el-Hanefî**'ye sorulmuş ve bu zat;

"— Anasının niyâbetinde Mahmud'un saltanatının câiz olduğunu" söylemiştir (305). Fakat orada büyük otorite **Nizâmiye** medresesinin değerli alimlerinden ünü cihanı tutmuş **İmam-ı Gazalî** vardı. O buna şiddetle karşı çıkmış ve **Türkân Hâtun**'a bizzat muhatab olarak;

---

(304) İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam**, IX. s. 62. İbnü'l-Esir, X. s. 214.
(305) İbnü'l- Cevzi, IX. s. 63.

"— **Oğlunuz çok küçüktür. Şeriatça Onun hükümdârlığı caiz değildir**" demiş ve bu meseleyi kesip atmıştır (306). Bu olayın, ilmi düyaları dolduran büyük alim **İmam-ı Gâzâlî**'nin, her ne suretle olursa olsun, Selçuklu devlet erkânı ile ilişkisini göstermesi bakımından ayrı bir önemi vardır.

e — **Mahmud'un Sultan İlân Edilişi** :

Büyük İmamın, şeriat namına bu meselede son sözü söylemesine karşı **Türkân Hâtun**'un pek yapacak bir şeyi kalmamıştı. Böylece oğlunun ön görülen şartlar çerçevesinde saltanatı hem **Halîfe**, hem de **Türkân Hâtun** tarafından kabul edilmiş oluyordu. Bundan sonra küçük **Mahmud** namına, **Bağdad** ve **Harameyn**'de (Mekke ve Medine) hutbeler okunmuş ve adına "**sikke**"ler kestirilmiştir (307). Yine O, devirlerde âdet olduğu üzere Halîfe tarafından küçük **Mahmud**'a hilat kıydirilmiş, "**Nâsıru'd-Din ve'd-Dünya**" unvânı verilmiş ve günlerdir hilâfet merkezini meşgul eden bu mesele böylece hem de iki tarafın uygun göreceği bir tarzda halledilmiştir (845/1092).

f — **Küçük Cafer'in Babasına İade Edilmesi** :

Mâmâfih, bu netîcenin **Türkân Hâtun** namına, hem de diplomatik yoldan kazanılmış büyük bir zafer olduğu da gözden kaçmamalıdır. Zîra, oğlu **Mahmud**'un "**saltanatı**" her hâl-ü kârda Halîfe **el-Muktedî Biemrillâh** tarafından kabul edildiği gibi, adı da şanlı cedleri gibi kutsal beldelerde Cuma hutbelerinde okunacaktı. Bundan sonra aceba küçük **Cafer**'in durumu ne olmuştur? Bu soruya verilecek cevap müsbettir. Çünkü, bütün bu başarılı gelişmelerden sonra pek tabiî olarak küçük **Cafer**, hilâfetin Selçuklu hânedânına intikâli için büyük ümidler bağlanan imtiyazlı velîahd, Selçuklu sarayının "**zümrüd-ü ankası**", Sultan **Melikşâh**'ın göz bebeği; **Türkân Hâtun** tarafından tekrar babasının yanına yani "**Dâru'l-Hilâfeye**" iâde edilmiştir (308).

Bundan Halîfede kârlı çıkmış ve bir taşla iki kuş, belki de üç kuş birden vurmuştu. Zira Küçük **Cafer** baba evini dönmekle hem Halîfe için bir tehlike olmaktan çıkmış, hem de diğer oğlu **Abû'l-Abbas Ahmed**'in, **el-Mustazhir** lakabıyla halîfe olması için bütün yollar açılmıştır. Bundan daha da önemlisi, **Türkân Hâtun** ve oğlu da Halîfe için bir baş ağrısı olmaktan çıkmıştı.

(306) İbnü'l-Esir, X. s. 214.
(307) M. b. Mahmud, Selçuknâme. II. s. 30. Krş. İbnü'l-Ezrak, Tarihu'l-Farikı, Beyrut, 1974. s. 230. Müneccimbaşı, II. s. 543.
(308) İbnü'l-Esir, X. s. 211.

3 — SELÇUKLU DEVLETİ'NDE ASRIN TAHT MÜCADELESİ

A - SELÇUKLU SARAYININ İKİ GÜÇLÜ KADINI : TÜRKÂN VE ZÜBEYDE HÂTUNLAR

a — **Türkân Hâtun'un Berkiyâruk'la Asıl Mücâdelesi :**

Artık bundan sonradır ki **Türkân Hâtun** için İmparatorluğun mukadderatına hâkim ve mutlak **İmparatoriçe** olmanın yolları açılmış oluyordu. Çünkü hilâfet merkezinde bütün meseleler kendi isteği doğrultusunda halledilmişti.

İslâm Halîfesi'nin desteği kendi oğlunun arkasında olduğu gibi, Selçuklu ordusunun merkezdeki yüksek rütbeli bir çok komutanları Onun emrinde, Onun hizmetinde, devletin bitmez tükenmez hazine ve maddi imkânlarıda **Türkân Hâtun**'un elinde idi. Şimdi asıl mesele İmparatorluğun siyâsi başkenti **Isfahan**'ı ele geçirmek **"Saltanat"**ın halâ en güçlü adayı olan **Berkiyâruk**'u saf dışı etmek ve dolayısıyla küçük oğlu **Mahmud**'un **"Sultanlığını"** bütün Selçuklu Devlet erkânı tarafından kabûl ve ilân edilmesini sağlamaktı. Böylece **Türkân Hâtun**'da gerçek bir **İmparatoriçe** olacak ve **Kaşgar** önlerinden **Nil** vadisi, **Arabistan**'ın güney sahillerine kadar yayılan koca bir cihan imparatorluğunu, oğlu namına yönetecekti.

b — **Berkiyâruk Harb Meydanlarında :**

Böylesine ütopik emellerle dop-dolu olan **Türkân Hâtun** iyi bir hazırlık yaptıktan sonra ordusu, devlet erkânı ve küçük oğlu **Mahmud**'la birlikte **Isfahan**'a doğru hareket etmiştir. Diğer taraftan **Melikşâh**'ın gerçek ölüm haberi Selçuklu Başkentine ulaşınca **Türkân Hâtun**'un hiçte beklemediği önemli gelişmeler olmuştur. **Nizâmü'l-Mülk**'ün adamları ve Ona bağlı paralı askerler bu sahtekârlığı hazmetmiyerek derhal ayaklanmışlar, büyük bir galeyân halinde şehrin silâh deposuna hücüm ederek bütün silâhları ele geçirmişlerdir. Sonra da **Berkiyâruk**'un bulunduğu yere giderek Onu hapisten çıkarmışlar ve adına **Isfahan**'da hutbe okutmuşlardır (309).

Türkân Hâtun'un gerçek hedefi **Isfahan**'ı almak ve her hâlükârda Berkiyâruk'u ele geçirmekti. **Nizâmü'l-Mülk** taraftarları çok hazırlıksız oldukları ve şehir surları önünde **Türkân Hâtun**'un mücehhez ordusu ile karşılaş-

(309) İbnü'l-Esir, X. s. 215. Krş. Urfalı Mateos, s. 179.

mayı tedbire muvafık bulmadıkları için **Berkiyâruk**'u "**Rey**" şehrine götürmüşler ve burada iyi bir ordu kurma hazırlığına girişmişlerdir. Bu arada, **Nizâmü'l-Mülk**'ün çok değerli maiyyet komutanlarından **Erkuş**'ta askerleri ile birlikte onlara katıldı. Böylece **Berkiyâruk**'un kendi askerleri, diğer komutanlar, **Nizâmü'l-Mülk**'ün asıl taraftarları büyük bir coşku halinde onlara katılmış, dolayısıyla Berkiyâruk'un ordusu yek vücut olarak muhaliflerin başına inmeye hazır demir bir yumruk haline gelmiştir.

c — **Türkân Hâtun'un İlk Yenilgisi :**

Türkân Hâtun, kuşun kafesten çoktan uçtuğunu **Berkiyâruk** ve taraftarlarının **Rey**'de büyük bir hazırlık içinde olduklarını çok geçmeden öğrenmiş oldu. O da elleri kolları sıvamış, fazla vakit kaybetmeden **Melikşâh**'ın bitmez, tükenmez hazinelerini asker ve ordu komutanlarına dağıtarak büyük bir ordu kurmuş ve rakip "Sultan" **Berkiyâruk**'un üzerine göndermiştir.

Bu arada **Türkân Hâtun** için hemde hiç beklenmedik bazı talihsiz gelişmeler olmuştur. İki ordu **"Berûcerd"** yakınlarında karşı karşıya geldiklerinde bir de ne görsün, kendi ordusunun önemli rükünlerinden olan meselâ **Gümüştekin, Cândar, Yılberd** gibi daha bir kısım büyük komutanlar her nasılsa vicdanlarının sesini duymuşlar ve emirlerindeki askerlerle birlikte **Berkiyâruk**'un safına geçmişlerdir (310). Bu şüphesiz **Türkân Hâtun** için büyük bir yıkım ve ordu saflarının boşaltılması idi. Fakat O, bütün bu talihsizliklerden yılmamış ve **Berkiyâruk**'un kuvvetleri ile harbedilmesine karar vermiştir. Evet, **Beûcerd** yakınlarında çıkan bu kardeş kavgası muharebesinde **Türkân Hâtun** ve askerleri çok ağır bir hezimete uğramışlar ve **Isfahan**'a doğru geri çekilmek durumunda kalmışlardır (485/1093) (311).

d — **Türkân Hâtun ve Emir İsmail :**

Türkân Hâtun öyle kolay kolay pes edecek bir kadın değildi. O, kısa zamanda kendini toparlamış ve bir kısım yeni manevralarla Berkiyâruk'un karşısına çok daha güçlü bir komutan ve nisbeten çok daha iyi hazırlanmış bir ordu ile çıkmak istemiştir. Onun yeni adayı, "**Gence**" hükümdarı ve **Berkiyâruk**'un öz dayısı olan **İsmail b. Yâkûtî** idi. **Türkân Hâtun,** Ona haberler göndermiş ve **Berkiyâruk**'a karşı savaşta kendisine destek ve yardım ettiği takdirde Onunla evleneceğini bildirmiştir (312).

Gerçekte bu, **İsmail b. Yâkûti** için son derece câzip bir teklifti. Çünkü **Türkân Hâtun** gibi, asil ve şahsiyetli bir kadınla evlenmenin şerefi yanında bir bakıma Onun saltanatına da ortak olacak ve itibarı da ona göre yükselmiş olacaktı.

---

(310) İbnü'l-Esir, X. s. 216.
(311) İbnü'l-Esir, X. s. 216. İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam,** IX. s. 63. Turan, O., a.g.e., s. 228.
(312) Müneccimbaşı, II. s. 543.

Bu bakımdan **İsmail** bu sürpriz teklif ve dâveti hemde hiç tereddüt etmeden kabul etmiş ve ağırlığını Türkmenlerin oluşturduğu büyük bir ordu ile **Berkiyâruk**'la harbetmek üzere **Türkân Hâtun**'un hizmet ve yardımına koşmuştur. Ayrıca **Türkân Hâtun** başta **Emir Gürboğa** ve diğer komutanların emrindeki askerleride **İsmail**'in komutasına vermiş, dolayısıyla çok daha güçlü bir "**müttefikler**" ordusu meydana getirmiştir (313).

İki ordu bu defa da **Kerec** yakınlarında karşılaşmışlardır. Ne yazıkki, ulu bir gâyeden yoksun, zihnindeki ham hayallerin tahakkuku için çarpışan **İsmail b. Yâkûtî** ve ordusu bu defa da ağır bir mağlûbiyete uğramışlar ve bir bozgun halinde Isfahan'a doğru geri çekilmek durumunda kalmışlardır. **Türkân Hâtun** bu mağlubiyeti de tam bir teslîmiyet içinde kabul etmiş ve müstakbel eşini **Isfahan** da samîmî bir hürmet ve muhabbetle karşılamıştır. Ayrıca adına **Isfahan**'da hutbeler okunmuş, sikkeler kestirilmiş ve bu yeni sikkeler üstüne oğlu **Mahmud**'la birlikte Onun adını da bastırmıştır (1094) (314).

B - SELÇUKLU SARAYININ GÜÇLÜ KADINI : ZÜBEYDE HÂTUN

a — Emir İsmail'in Hıyâneti :

Görüldüğü gibi bütün bu köklü tasarruflar, bir bakıma **İsmâil**'in saltanata iştirâkinin yavaş yavaş su yüzüne çıkması idi. Gerek **Türkân Hâtun**'un bu hafif meşrebliliği, yani kuru bir ihtiras yüzünden **İsmail** ile evlenmeye kalkışması, gerekse onun yok yere saltanata ortak edilmesi **Türkân Hâtun**'un yakın çevresi devlet erkânı ve askeri komutanlar, hele hele baş komutan **Üner** tarafından hiçte hoş karşılanmamış, hatta askerler arasında ciddi homurdanmalar başlamıştır.

Hatta **İsmail**'in yenilmesini, komutanların bu sebeple isteksiz harbettiklerine bağlayanlar bile olmuştur. Neticede durumun gittikçe kötüleştiğini ve daha da vahim bir hal aldığını gören **İsmail**, zavallı bir çaresizlik içinde **Türkân Hâtun**'u terketmiş ve dün kanlı bıçaklı olduğu yeğeni **Berkiyâruk**'a sığınma durumunda kalmıştır.

Oysa **İsmail** bu sığınma isteğinde samimi değildi. Onun asıl maksadı **Berkiyâruk**'u, bir suikast tertip ederek öldürmek ve Onun yerine bizzat sultan olmaktı. Dayısının bu habis niyeti ve müdhiş planının farkına varan **Berkiyâruk** ve yakın çevresi en ufak bir tereddüt bile göstermeden onun başını vurmuşlar ve böylece devletin başına musallat olabilecek ikinci büyük bir felâketi de önlemişlerdir.

---

(313) İbnü'l-Esir, X. s. 224. Krş. Üçok, B., **İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar**, Ankara, 1981, s. 177, 178. Bagley, F. R. C., İbid, p. 1-2.

(314) İbnü'l-Esir, X. s. 224. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 62. er-Ravendi, I. s. 138. Turan, O., a.g.e., s. 228. Kehhale, Ö. R., Alamu'n-Nisa, I. s. 169 - 171.

Bu arada büyük bir fazilet mücadelesi veren **Zübeyde Hâtun**'un, oğlu **Berkiyâruk**'u bu taht mücadelesinde yalnız bırakmadığı bir suikaste kurban gitmemesi için etrafında pervaneler gibi titreyip durduğu, **Gümüştekin, Candâr, Aksungur, Bozan** gibi, **Berkiyâruk** ordusunun yüksek rutbeli komutanları ile devamlı temaslar halinde bulunduğu ve bizzat bu harekata yön verdiği hiç bir zaman göz ardı edilmemelidir.

b — **Emir İsmail'in Öldürülmesi ve Zübeyde Hâtun :**

Nitekim **Berkiyâruk**'a karşı harekete geçen **İsmail b. Yakûti**'nin onlara sığınması ve affedilmeside böyle olmuştur. **İsmail, Türkân Hâtun** ve yakın çevresi ve büyük komutanlar tarafından istenilmeyen adam ilan edilmesinden sonra, artık orada barınamaz bir hale gelmiştir. O, koyu bir çaresizlik ve hayat endişesi içinde kalmış ve kardeşi **Zübeyde Hâtun**'a müracaat ederek ondan sığınma talebinde bulunmuştur. **Zübeyde Hâtun** bundan çekinmemiş, kendi ve oğlu **Berkiyâruk**'un hayatını kasteden **Türkân Hâtun**'un ihtirasına uyarak yüzlerce binlerce **Türk**'ün öldürülmesine sebep olan **İsmail**'in bunca insafsız davranışlarını affederek Ona kucak açmış ve herşeyden emin bir hayat sağlamıştır. O, böylece büyük bir fazîlet örneği vermiş oluyordu.

Ancak **İsmail**'in yukarda da ifade edildiği gibi **Berkiyâruk**'a karşı niyeti bozuktu. Onun bu iki yüzlü durumu ve habis niyeti yüksek komutanlar tarafından anlaşılınca, yeni ve çılgınca bir harekette bulunmaması için derhal boynu vurdurulmuştur. Gel görki **Zübeyde Hâtun,** kardeş katili olmak istemiyordu. Bu bakımdan İsmail'in böyle ap-açık hiyânetinin zahir olmamasına rağmen yinede bir haksızlık sonucu öldürülmüş olabileceğinden büyük öfkeye kapılmış, **Gümüştekin, Candar, Aksungur, Bosan** gibi sadık maiyyet komutanları tarafından güçlükle teskin edilebilmiştir (315).

c — **Zübeyde Hâtun Berkiyâruk'un Arkasında :**

Buna benzer esef verici bir durum **Emir Yılberd** içinde söz konusudur. **Yılberd** hem **Melikşâh,** hemde **Berkiyâruk** devrinin önemli komutanlarından birisi idi. Berkiyâruk'un iktidara gelişinde çok önemli hizmetleri olmuştu. O da ikbâl devresinde diline hakim olamamış ve **Zübeyde Hâtun** hakkında kendi seviyesi ile bağdaşmayacak bir tarzda ve çok çirkin sözler sarfettiği için bunu hayatiyle ödemiş ve sonunda boynu vurularak öldürülmüştür (316).

Bunlar gibi **Zübeyde Hâtun**'un, oğlu **Berkiyâruk**'un taht ve saltanatını idâre ve yönlendirmede ziyâdesiyle müessir olduğu daha bir çok önemli olaylar bulmamız mümkündür. Bütün bunlar, Aristokrat Selçuklu Hâtunlarının devlet idâresi ve saltanat mücâdelesinde, bilinenlerin ötesinde çok daha aktif olduklarını göstermektedir. **Hatta saltanat mücadelesi bir dereceye kadar**

(315) Kitapçı, Z., a.g.mk., s. 47. Krş. İbnü'l-Esir, X. s. 224.
(316) İbnü'l-Esir, X. s. 226.

acı ve tatlı günlerinde, başarılı ve başarısız olduğu anlarda Zübeyde Hâtun, her zaman Onun yanında ve arkasında olmuştur. Onu desteklemiş ve Ona maddi - manevi güç kuvvet ve moral vermiştir. Berkiyâruk'ta bunun farkında idi. Başarılarını anasının tedbir ve sitâsetine borçlu idi. Anasının dışında, kendi mücerred saltanatının hiçbir kıymeti yoktu. Onun saltanatı ancak Zübeyde Hâtun'un varlığı ve desteği ile kâimdi.

Bu bakımdan **Berkiyâruk**'un saltanat yıllarında bunun çarpıcı örneğini oluşturacak bir çok ilginç olaylar bulmamız mümkündür. Nitekim **Berkiyâruk** amcası **Tutuş**'u mağlup ettikten sonra anası **Zübeyde Hâtun**'unda Isfahan'dan gelmesini ve yanında bulunmasını istemiştir. Başvezir, **Nizâmü'l-Mülk**'ün oğlu **Müeyyidü'l-Mülk** buna karşı çıkmış ve diğer askeri komutanlarla birlikte **Zübeyde Hâtun**'un getirilmemesini istemiştir. O zaman **Berkiyâruk** çok az evlada nasip olan bir saygı örneği göstermiş ve gök gürlemesini andıran bir sesle;

"— Ben saltanatı ancak Onun için ve O, yanımda bulunduğu için istiyorum." (317) demiştir. Bu aynı zamanda **Zübeyde Hâtun**'un **Berkiyâruk** nazarındaki kıymetinin yüceliği hakkında da bize yeterli fikirler vermektedir.

d — **Zübeyde Hâtun'un Feci Ölümü :**

Mâmâfih, iç kargaşa ve saltanat mücâdelesinin bu çok önemli sîması **Zübeyde Hâtun**'unda sonu hiçte iyi olmamıştır. Şöyleki: **Birkiyâruk** övey kardeşi **Mahmud**'u saf dışı ettikten sonra bu defa, karşısına çok daha güçlü ve **Melikşâh**'ın bir diğer eşinden doğma **Mehmet Tapar** çıkmıştır. Onun **Mehmet Tapar**'la olan siyâsi mücadeleleri bizim konumuzun dışındadır.

Ancak **Mehmet Tapar, Berkiyâruk**'u yenerek **Rey** şehrine yürüdüğü sıralarda, bu değerli Türk anası **Zübeyde Hâtun,** oğlunun yanında ve ordusunun arkasında olacağı yerde, bunun tam aksi **Rey**'de bulunuyordu. **Mehmet Tapar**'ın yakın adamlarından **Müeyyiddü'l-Mülk,** bunu duyunca derhal onu yakalatmış ve iç kalede bir yere hapsetmiştir. Onun asıl maksadı **Zübeyde Hâtun**'dan 5000 dînar (4.5 milyar TL.) borç senedi almak ve sonrada onu öldürmekti. Çevresindekiler Onu, bu kötü niyetinden vazgeçirmeye çalışmışlar ve **İbnü'l-Esir**'in bildirdiğine göre **Müeyyidü'l-Mülk'e** gelerek aynen şöyle demişlerdir;

"Askerler onu olmasa bile oğlunu çok sevmektedirler. Onlar Zübeyde Hâtun'u sevmedikleri için ondan ayrılmışlardır. Sen eğer Onu öldürürsen askerler derhal Berkiyâruk'un safına geçeceklerdir. Çünkü bu askerlere gü-

(317) Kitapçı, Z., a.g.mk., s. 48. Krş İbnü'l-Esir, X., s. 252.

لا يريد الملك الا لها وبوجودي عندها

ven olmaz, onlar kendilerine iyilik ve ihsanda bulunan kimseye, onlara en fazla güvendiği ve çok ihtiyaç duyduğu bir zamanda ihânet etmişlerdir." (318).

Fakat **Müeyyidü'l-Mülk** onların bu haklı tavsiyelerine pek fazla kulak asmamış, belki biraz maddî ihtiras yüzünden bu harb ve darb görmüş değerli Türk Anası **Zübeyde Hâtun**'u, hapsedildiği iç kaleden çıkararak insafsızca boğdurtmuştur (1099). **Zübeyde Hâtun** bu sıralarda henüz 42 yaşlarında bulunuyordu. Kaderin garip cilvesine bakınızki oğullarının saltanatı için kıyasıya bir taht mücadelesine girişen ve bu uğurda yüzlerce binlerce masum Türk'ün kanını döken bu iki değerli **Türk Anasından** bir diğeri olan **Türkân Hâtun**'unda sonu aynı olmuş ve **Türkân Hâtun**'da bu feci olaydan beş yıl sonra O da tıpkı onun gibi boğdurularak öldürtülmüştür (319).

C - SALTANAT HIRSININ TÜKETTİĞİ KADIN

a — Türkân Hâtun ve Tâcü'd-Devle Tutuş :

Türkân Hâtun'a gelince, ne yazık ki bu acı olaylardan en ufak bir ders almamış ve kendisini çok daha kötü felâketlere götürecek söz konusu tehlikeli yolda yürümeye devam etmiştir. Çünkü O, yukarıda da işaret edildiği gibi, bu zebunkeş ihtirasları yüzünden kolay kolay pes edecek bir kadın değildi. Bu defa da devrin önde gelen mümtâz komutanlarından **Suriye** meliki, kudretli Selçuklu generali **Tâcü'd-Devle Tutuş**'a (1078 - 1094) çengel atmış ve aynı türden hoş olmayan vaadlerle Onu da **Berkiyâruk**'un karşısına çıkarmaya muvaffak olmuştur (320).

Müteveffa **Melikşâh**'ın ünlü eşi **Türkân Hâtun**'la evlenmek, dolayısıyla nufuz ve saltanatını çok daha geniş bölgelere yaymak hülyâsına kapılan **Tutuş**, iyi bir hazırlık yaptıktan sonra A z e r b a y c â n 'a girmiş ve buraları kendi hükümranlığı altına almaya başlamıştır. Onun asıl gayesi **Berkiyâruk**'la karşılaşmak ve Onu dize getirmekti. Diğer taraftan **Tâcü'd-Devle, Tutuş**'un **Azerbaycân** taraflarını ele geçirdiğini öğrenen **Türkân Hâtun** derhal harekete geçmiş kocasının bıraktığı hazineleri sarfederek güçlü bir ordu hazırlamış daha sonra I s f a h a n 'dan yola çıkarak Ona katılmak istemiştir.

---

(318) İbnü'l-Esir, X. s. 287. Krş. Kitapçı, Z., a.g.mk., s. 48.

(319) Bu konularda geniş bilgi için bkz. el-Hüseyni, **Zübdetü't-Tevarih**, s. 162. İbnü'l-Esir, X. s. 288. Daha sonra talih **Sultan Berkiyaruk**'a gülmüş, o, **Müeyyidü'l-Mülkü** esir alınca hem anasından zorla aldığı 5000 dinarlık borç senedini bulmuş hem de onu öldürtmüştür.

(320) Bu konularda çok geniş bilgi için bkz. Sevim, A., **Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Eelegeçirme Teşebbüsü**, Belleten, XXVII. s. 9. Temmuz 1963. sy. 107. s. 428. Ayrıca bkz. İbnü'l-Adim, II. s. 108. Urfalı Mateos, Vakainâme, çev. H. D. Andreasyan, TTK. Ankara, 1962. s. 108, İbni Kalanisi, s. 127.

b — **Türkân Hâtun'un Son Çırpınışları ve Ölümü :**

Fakat talihsizlikler bu defa da Onun yakasını bırakmamıştır. Zîra O, ihtirasının zirvelerde olduğu bu yolculuk sırasında hastalanmış ve ister istemez tekrar **Isfahan**'a dönmek zorunda kalmıştır. Evet kendini bir ihtiras fırtınasına kaptıran bu gözü dönmüş **Türk Anası**, zavallı bir taht mücadelesi için başını taştan taşa vurup gezen âvâre su misâli tam bir çâresizlik içinde geri dönmek durumunda kalmıştı.

Türkân Hâtun; varını yoğunu sarfederek kıyasıya bir taht mücâdelesine girişen ve devleti bir uçurumun kenarına kadar sürükleyen bir mâcera perest **Tâçsız Kraliçe**, kendisini hemde zafere çok yakın hissettiği, tâç ve tahtına tekrar kavuşmayı beklediği bir zamanda, tam ecelin amansız pençesine düşmüş ve **Isfahan**'da vefat etmiştir (321). Onun devlet ve milletin hiçte hayrına olmıyan bu son macerası ile ilgili olarak bilgiler veren **İbnü'l-Esir** aynen şöyle demektedir;

"— **Türkân Hâtun'u Celâliye, Afrâsiyâb neslinden Tafgac Han'ın kızı Tâcü'd-Devle Tutuş'a iltihak maksadıyle Isfahan'dan yola çıktı. Yolda hastalanarak geri döndü ve öldü. Son anda Emir Üner ile Isfahan'ın askeri valisi (Şahnesi) Emir Sermez'e ülkeyi oğlu için muhafaza etmeleri için vasiyet etti.**"(487/1094) (322).

İbnü'l-Esir ve aynı zamanda **er-Râvendi**'nin bu açık rivâyetlerine rağmen bir kısım yazarlar, olaya bu kadar basit bakmamışlar ve Onun umûmi efkâr ve çevresinin tasvip etmediği bu aşırı ihtiras ve hoş olmayan seviyesiz evlenme teklifleri yüzünden bir su-i kasda kurban gittiğini yazmışlardır. (323). **C. Alptekin** ise **Türkân Hâtun**'un ölümüyle ilgili olarak şu görüşlere yer vermektedir; "**Saltanat ihtirâsı ile yanan bu kadının aşırı davranışları, yakın çevresi tarafından tasvip edilmediğinden O, odasında perde kaytanı ile boğdurulmuştur.**" (324). Ancak bizim baktığımız kaynaklarda **Alptekin**'in bu görüşünü destekleyecek mahiyette bir bilgi henüz yoktur.

Türkân Hâtun'un her ne şekilde olursa olsun ölümü veya öldürülmesi ile **Tutuş**'la **Berkiyâruk** arasında kıyasıya bir saltanat mücadelesi daha başlamış ve bu kardeş kavgalarında, Türkün deryalar gibi kanı akmış, dağlar gibi kemikleri yığılıp kalmıştır. Fakat ne hazindirki; **Berkiyâruk** bütün bu mücadeleyi kaybettiği tâç ve tahtından ümidini kestiği en bedbaht ve acılı günle-

---

(321) Sevim, A., a.g.m., s. 429. İbni Kalanisi, s. 127. İbnü'l-Adim, II. s. 118. el-Alizimi, **Tarihü'l-Azimi**, s. 23.

(322) İbnü'l-Esir, X. s. 240. Krş. er-Ravendi, I. s. 139.

(323) Turan, O., a.g.e., s. 228. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 84.

(324) Ecer, V., a.g.m., s. 174. krş. Sevim, A., **Suriye Selçukluları, Fetihten Tutuş'un Ölümüne Kadar**, Ankara, 1965. s. 117.

rinde, kader bir kere daha Onun yüzüne gülmüş ve **"Büyük Selçuklu Devleti"**-nin yegâne Sultanı olmuştur. Ancak Türk tarihinin binbir elem ve ızdıraplarla dolu olan bu acı ürkütücü olayları bizim konumuzun dışında olduğundan bunlar üzerinde pek fazla durulmayacaktır (325).

D - TÜRKÂN HÂTUN'UN KISACA ŞAHSİYETİ

a — Olayların Genel Değerlendirilmesi :

Hemen şunu ifâde edelim ki, **Türkân Hâtun**'u, zavallı, kör bir ihtiras uğruna devletin başına açtığı bunca felâket ve gaîlelerden dolayı haklı olarak çok ağır bir dille tenkit edenler olmuştur (326). Hatta merhum **İ. Kafesoğlu,** çok daha ileri giderek, **Türkân Hâtun**'un almış olduğu saray terbiye ve ahlâkı ile bağdaşmasına imkân olmıyan sathî görüşler sarfetmekte ve Onun bu ihtirası uğruna kocasını zehirlemiş olabileceğini dahî iddia etmektedir (327).

Haddi zâtında bunlar **Türkân Hâtun** için kabul etmemize imkân olmıyan çok ağır, üstelik hem iddia, hem de isbat edilmesi oldukça zor, ittihamlardır. Esâsen Onun bir ömür boyu kader birliği yaptığı ve bir çok önemli devcanı başka başka adamlarla, özellikle Abbâs' Halîfesi **el-Muktedi Biemrillâh** ile birleşerek bir cânî gibi Onu zehirleterek öldürtmesi akıl ve havsalanın kabul edeceği bir şey değildir.

b — Kaybedilen Büyük Kadro ve Tecrübe :

Fakat Onun bu bitmek tükenmek bilmiyen, özellikle kocasının vefâtından sonra bir volkan gibi kükremeye başlıyan ihtiras ateşi yüzünden pek çok Türk'ün kanı heder olmuş, koca Selçuklu Devleti, bir anda büyük uçurumun kenârına kadar getirilmiştir. Bize göre bütün bunlardan daha acısı Selçuklu sarayı ve devlet geleneğinin yetiştirdiği ve herbiri ayrı bir değer ve kıymeti olan bir çok yüksek komutanın, bu günün tabiri ile korgeneral ve orgeneralin bir hiç uğruna hayatlarını kaybetmiş olmalarıdır. Üstelik bu öldürülen komutanların çoğunun birbirleri ile kan akrabası oldukları (kardeş, amca, dayı, yeğen vs. gibi) devletin varlığına yönelen tehlikeleri birlikte göğüsledikleri göz önüne getirilirse bu yeni ve acıklı durumun vehâmeti bir kere daha ortaya çıkmaktadır.

---

(325) Bu konularda daha geniş bilgi için bkz. İznü'l-Cevzi IX. s. 76 - 80 - 84. İbni Kalanisi, s. 123 - 130. Urfalı Mateos, s. 180, 181, 183. 184, 185. er-Ravendi, I. s. 138, 139, 140, 141. Senaullah, F., **Decline of The Saljukid Empire,** Calcutta, 1938. s. 91 - 97. Sevim, A., Tutuş, İA. XII. s. 134 - 137. el-Azmi, Ebu Abdullah, M., **Azmi Tarihi,** çev. A. Sevim, Ankara, 1988. s. 95 vd. Hasan, İ. H., **et-Tarihu'l-İslâmî,** V. s. 56. **Anonim Selçuknâme,** s. 1 - 20.

(326) Turan, O., **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi,** Tarihi, I. s. 128.

(327) Kafesoğlu, İ., **Melikşah,** s. 189 - 199.

Gerçekte kaybedilen sâdece yüksek rutbeli ve devlete emeği, hizmeti geçmiş büyük komutanlar değil, İmparatorluğun yetişmiş insan gücü, devletin potansiyel birikimi ve binbir emekle elde edilen tecrübe idi. Bu birbirinden dirâyetli ve kıymetli komutanların bir hiç uğruna öldürülmeleri ile merkezî devlet otoritesi sarsılmış, câzibesini kaybeden seyyâreler gibi, ikta arâzi komutanları veyâ eyâlet askerî komutanlarının her biri, en sonunda birer devlet olarak ortaya çıkmışlardır. Bu ise büyük Selçuklu Devleti'nin haşmet, azamet ve kudretinin zevâl bulması, yıkılması idi. Nitekim öylede olmuş, Türk tarih ve kültürüne derin izler bırakan, Orta çağların en güçlü imparatorluklarından biri olan Selçuklu İmparatorluğu da sonunda yıkılıp giden Türk Devletlerinden biri olmuştur.

c — **Türkân Hâtun'un İdâreci Kişiliği :**

Ancak madalyonun birde öbür tarafı, yani olayların sosyal ve siyâsî yönü vardır. O da, efsânevî **Efrâsiyâp** neslinden gelen ve zâten **"İmparatoriçe"** yaradılışlı bu Türk anasının şahsiyeti, idârî kişiliği, Selçuklu Sarayları ve aristokrat tabakadaki yeri, o güne kadar elde ettiği maddî mânevî güç, sosyal ve siyâsî çevre idi. Meselâ **Türkân Hâtun**'un daha kocası **Melikşâh**'ın sağlığı zamanında beslediği şahsî mücehhez süvâri birliğinin sayısı 12.000 kişi idi. Bu o devirlerde değil emsâli kadınlar, bir çok komutanlar için bile mümkün değildi. O, Selçuklu geleneğine göre yetişmiş diğer bir çok Türk Hâtunları gibi ayrıca ata binen, kılınç kuşanan, gerektiğinde harbe katılan kahraman ruhlu bir kadındı. Azim ve irâdesinin karşısında kimse duramazdı. Bir Arap şairinin dediği gibi;

فلوكان النساء كمثل هذه لفضلت النساء على الرجال

"Eğer her kadın (mertlikte) böyle üstün olsaydı
Kadınlar erkeklerden şüphesiz çok daha yüce olurdu." (328).

Kendi uçsuz bucaksız servetleri yanısıra, Melikşâh'ın vefatı ile Ona kalan nakid devlet hazinesi ise 22.000.000 dinâr altın, Türk parası ile yaklaşık 20 tirilyona varan bir meblağdı. Bu kadar büyük maddî imkân, sosyal çevre ve hazinelere sahip, umur-u devlete vakıf, üstelik kocasının sağlığında bile İmparatorluğun mukadderatı ile ilgili bir çok olaylara yön vermiş mümtaz karakterde müstesnâ yaratılışta, aynı zamanda muhteris bir kadının, kocası **Melikşâh**'ın ölümünden sonra sessiz, sadasız dünyadan elini eteğini çekerek bir hıristiyan râhibesi gibi köşeye çekilmesi, sıradan bir kadın olarak yaşamaya kendi kendini mahkum etmesi herhalde beklenemezdi.

(328) İbnü'l-İbrî, **Tarihu Muhtasarru'd-Düvel**, s. 248.

d — **Türkân Hâtun Suçlu mudur?**

Haddizâtında, o günkü şartlar ve gelişen olaylar **Türkân Hâtun**'u bu şekilde davranmaya mecbur etmiştir. Esâsen o seviyede ve o avantajlara sahip doğuştan "**İmparatoriçe**" yaratılıştaki bir kadının başka türlü davranması zâten imkansızdı. Buna benzer aynı şeyler Osmanlı tarihinde de görülmektedir. Nitekim, kendi oğlu **Selim-i Halimi** (1566 - 1574), tahta geçirmek hırsı ile yanıp tutuşan **Hürrem Sultan,** Osmanlının haşmet ve azametini cihanın dört bir yanına götürmüş olan **Kânunî Sultan Süleyman**'a tesir etmiş, devrin baş vezirlerinden devşirme **Rüstem Paşa** ile birleşerek, bin bir türlü iftira, yalan ve entrikalarla, Cihan Sultanının, çok değerli ve mülkün gerçek varisi cihangir ruhlu Şehzâde **Mustafa** ile arasını açmış hatta onu boğduruncaya kadar ileri gitmiştir (1553) (329).

Türkân Hâtun, bütün bu tenkit edilebilecek yönlerine rağmen akıllı, dirâyetli, O da Selçuklu Sarayının yetiştirdiği diğer Türk Hatunları gibi bu iktidar zafiyet ve hırsının dışında, dindâr fevkalade edeb ve erkân sahibi bir kadındı. Kocası **Melikşâh**'ın vefatından sonra, böyle bir ihtiras ve zafiyet göstermemiş olsaydı, tarih ondan şüphesiz çok daha sitayişle ve gerçek manada örnek bir Türk anası olarak bahsedecekti. Bununla beraber oda; **Aristokrat Selçuklu Hâtunlarının saray geleneğine uyarak, memleketin dört bir yerine camiler, mescidler, medreseler ve hastahaneler yaptırmış ve kendisinden sonra ismini hayırla yad ettirecek bir çok ümran ve irfan eserleri bırakmış ve bunlara bir çok mal ve mülk vakfetmiştir** (330).

Türk tarihinin bu asırda yetişmiş ve tarihe derin izler bırakmış bir diğer Türk anası daha vardır. O da **Celâlü'd-Din Harzemşâh**'ın çok değerli eşidir. Onun adı da**Türkân Hâtun**'dur. Bu değerli Türk anasının da asıl üzerinde durduğumuz Selçuklu İmparatoricesi, **Türkân Hâtun**'la büyük bir kader benzerliği vardır. O da kahraman ruhlu bir kadındı. Moğollara karşı yalın kılınç mücâdeleye girişmiş, ve sonunda kör bir talihsizlik sonucu esir düşmüştür. Daha sonra hayat, bir çile ve ızdırap yükü halinde sanki bir balyoz gibi başına inen bu bedbaht Türk anası bin bir türlü ızdırap ve zillet içinde **Karakurumda** ölmüştür (630/1232) (331).

Buraya kadar olan bütün bu açıklamalarımızda Selçukluların yükseliş devirlerinde, pek tabii olarak **Tuğrul Bey**'den başlıyarak (1040 - 1063), **Sultan Melikşâh** devrinin sonuna kadar (1072 - 1092) yarım asırdan fazla bir devirde Selçukluların izzet, ikbâl ve haşmet devirlerinde, hilâfet saraylarına intisab etmiş ve birbirinden ilginç şahsiyetleri olan bir çok **Türk Hâtunları** üzerinde

---

(329) Daha geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İ. H., **Osmanlı Tarihi,** Ankara, 1983. II. s. 403. Danişmend, İ. H., **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,** İstanbul, 1948, II. s. 322 vd.

(330) İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam,** IX. s. 135. Kehhale, **Alamü'n-Nisa,** I. s. 169-171.

(331) el-Cüveyni, Alaa'd-Din, **Atamelik,** Ankara, 1988, II. s. 162 - 163.

durulmuş, onların hayatı, şahsiyeti, taşıdıkları yüksek misyon ve buna bağlı gelişen olaylar hakkında belkide ilk defa geniş bilgiler verilmiş tahlil ve yorumlar yapılmıştır. Ortaya çıkan tablo şudur;

Selçukluların haşmet devirlerine tekabül eden **Abbâsî Halifeleri, el-Kâim Biemrillâh**'tan itibaren her bir halife, Selçuklu sultanları ile sıhriyet bağlarını geliştirmeye büyük bir özen göstermişler ve her biri ayrı bir Selçuklu prensesi ile evlenmişlerdir.

Bilindiği gibi **Sultan Melikşâh**'ın çok şüpheli ve hemde şaibeli bir şekilde ölümünden sonra, Selçukluların eski haşmet ve azameti kaybolmuş, bir çöküntü ve yıkılış devri başlamıştır. Bu çöküş ve yıkılış devrinde özellikle konumuz açısından, **Selçuklu Sultanları** ile **Abbâsî Halîfeleri** arasında sosyal ilişkilerin boyutları nedir? Yine hanedan aileleri arasında eskiden olduğu gibi sıhriyet bağları devam etmiş midir? Hilâfet saraylarına intisab etmiş olan bu **Selçuklu Hâtunlarının** durumu ve haşmet devrine göre özellikleri nedir? İşte milli tarih ve kültürümüz açısından son derece önemli olan bütün bu soruların cevabı, bundan sonra ve bu kitabımızın **İkinci Bölümünde** izah edilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

Selçuklular'ın Duraklama ve Çöküş Devirlerinde HİLÂFET SARAYLARINDA SELÇUKLU HÂTUNLARI

GİRİŞ

ÇÖKÜŞ DEVRİNİN ÖZELLİĞİNE GENEL BİR BAKIŞ

Bundan önceki 1. Bölümümüzde Selçukluların **Yükseliş ve İmparatorluk** devirlerinde **Abbâsî Hilâfetinde Selçuklu Hâtunları** üzerinde durulmuş ve bir birinden ilginç bir çok olaylar, hilâfet saraylarına intisab eden Türk hâtunları, onların müstakil şahsiyetleri hakkında geniş bilgiler verilmiştir.

Bilindiği gibi Selçuklular'ın gerçek kuruluş ve yükseliş devrinin temeli **Tuğrul Bey** (1040 - 1063) tarafından atılmış ve ondan sonra gelen **Alp Arslan** (1063 - 1072) ve **Melikşâh** (1072 - 1092) gibi birbirinden güçlü cihangir ruhlu Türk Sultanları sayesinde küçük **Selçuklu Devleti,** hemde yarım asır gibi kısa bir zamanda koca bir cihan imparatorluğu haline gelmiştir. İmparatorluğun haşmet ve azamet devrinde makan içindeki sınırları; **Doğuda Orta Asya (Balkaş Gölü, Isık Gölü ve Tarım Havzası), Batıda, Ege ve Akdeniz sahilleri, Kuzeyde Aral Gölü ve Hazar Denizi, Kafkasya ve Karadeniz, Güneyde ise, Arabistan Yarımadası da dahil Umman Denizine kadar çok geniş bir sahaya yayılmış oluyordu (1).**

Bu devrin çok orjinal özelliklerinden birisi de Selçuklu Sultanlarının, Abbâsî Halifelerine çok hayırhah duygularla yaklaşmaları, bunu fiili sahada göstermeleri, ve bu hususlarda aktif tavırlar alarak yeni yeni bir takım politikalar geliştirmiş olmalarıdır. Bu onları, kendilerinden önce ve kendilerinden sonra kurulan bir çok Türk devletlerinden ayıran yegane özellik olsa gerektir. Bundan önceki sayfalarda işte, Selçukluların yarım asırdan fazla süren bu ihtişam ve azamet devirlerinde **Selçuklu Sultanlarının, Abbâsî Halifeleri** ve bunlarla olan ilişkilerine yön veren asıl temel politikaları üzerinde durulmuş ve bu ilişkilerin karakteristik varyantları hakkında geniş bilgiler verilmiştir.

---

(1) Urfalı Mateos, **Vakayinâme,** s. 172. Köymen, M. A., **Selçuklular Devri Türk Tarihi,** Ankara, 1982. s. 1. Krş. Kafesoğlu, İ., **Selçuklular; Türk Dünyası El Kitabı,** s. 829. Turan, O., **Selçuklular Tarihi Türk İslâm Medeniyeti,** s. 227. el-Hudari, **Tarihü'l-Ümemi'l-İslamiyye ed-Devletü'l-Abbasiyye,** s. 429.

Kudretli Türk Sultanı **Melikşâh**'ın henüz olgunluk çağında, kudret, azamet ve saltanatının en parlak ve zirvelerde olduğu bir dönemde vefat etmesinden sonra, **Selçuklu Devleti** için yeni ve fakat ümitsiz, bedbaht bir kısım acı talihsizliklerle dolu yeni bir dönem daha başlamıştır. Zira onun ölümünden sonra ortaya çıkan saltanat boşluğu ve sarsılan devlet otoritesini doldurmak için Sultanın bizzat muhteris eşi **Türkân Hâtun** başta olmak üzere yeni bir taht mücadelesi başlamış ve daha sonra **Mehmet Tapar** (1105 - 1117) gibi daha bir nice etkin kimse ve yüksek rutbeli generaller arasında bütün vehâmetiyle devam etmiştir. Neticede bu kardeş kavgası ve taht mücadeleleri sonucu, **koca Selçuklu İmparatorluğu önce bölünmüş, parçalanmış, küçük devletçikler ortaya çıkmış, sonrada pek tabii olarak imparatorluğun toprak terekesi üzerine kurulmuş olan bu devletler, onun "feodal siyasi bünyesindeki zaaflar" (2) yüzünden yıkılıp gitmiştir.**

Fakat madalyonun birde öbür, belki bizim için çok acı bir yönü daha vardır. O da Selçuklu aristokrat ve yüksek rutbeli generaller arasında çıkan ve senelerce devam eden bu saltanat ve taht kavgaları, inadına zayıf karakterli, güçsüz, zayıf iradeli Abbâsî Halîfelerinin kafalarında, Türk hakimiyetinden kurtulmak ve Bağdad Selçuklu varlığının izlerini temizlemek, onların tasallutundan gibi, yeni yeni bir kısım ümid ve hayallerin doğmasına sebeb olmuştur.

Neticede ilk bakışda Abbâsî Halîfeleri için tatlı bir hayal, belki ütopik bir duygu olan bu menhus emel, meşum tasarı ve düşünceler bir bir gerçek olmuş, Abbâsî hilâfeti Türk Hâkimiyetinden kurtulduğu gibi Bağdad, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu**'nun izafi başkenti, Selçuklu Sultanlarının uğrak yeri, bir daha o eski günler geri gelmemek üzere elden çıkmış ve Selçuklulara ait ne varsa yakılmış yıkılmış ve tahrip edilmiştir.

Evet, Abbâsî halîfesi **el-Müsterşid** (1118 - 1135)'le başlayan bu yeni mücadeler devri, daha sonraki Abbâsî Halîfeleri tarafından imkan ve fırsatların elverdiği ölçüde bütün hızıyla devam etmiştir. Nihayet, **el-Muktefi Biemrillah** (1136 - 1160) döneminde mücadeleyi Abbâsî Halîfeleri kazanmış ve **Bağdad** Selçuklu hâkimiyetine kesin bir şekilde son verilmiştir.

Buraya kadar yaptığımız bu kısa ve fakat özlü izahlardan sonra aklımıza bir çok süaller üşüşmektedir. Şöyle ki; **Acaba bu çöküş devrinde Selçuklu ve Abbâsî Hanedanı arasında kurulan bu sıhriyet köprüsünün durumu nedir? Abbâsî Halîfeleri daha önceki devirlerde bir gelenek ve bir âdet haline gelen Selçuklu Prensleri ile evlenme işine bu devirde de devam etmişler midir? Diğer taraftan bu yıkılış döneminde hilâfet saraylarındaki Türk Hâtunlarının durumu nedir? Bu devirlerde de bu kadim Selçuklu politikası fonksiyonel olmuş mudur?**

(2) Turan, O., a.g.e., s. 227.

Hemen şunu itiraf edelim ki: Abbâsî Hilâfeti ve Selçuklu sultanlarına yön veren bütün bu sosyal ve siyasi gelişmeler, hatta onların birbirlerine karşı olan bütün bu menfi tutum ve olumsuz davranışlarının, **Selçuklu Türk Hâtunları** ve onların hilâfet saraylarındaki nüfûz ve etkinlikleri üzerinde pek fazla bir tesiri olmamıştır. Onlar, bir kısım iniş ve çıkışlarla dolu olan ve yaklaşık bir buçuk asır süren bu uzun sosyal ve siyâsi çekişmelerle dolu belkide bu en verimsiz, en ümitsiz devirlerde bile, bir fazilet örneği olarak hayatlarını sürdürmeye devam etmişler, yine Abbâsî halîeflerinin en büyük iltifat, teveccüh ve rağbetlerine mazhar olmuşlardır.

Bilindiği gibi Melikşâh'ın muasırı Abbâsî Halîfesi **el-Muktedî Biemrillah** idi. **Melikşâh**, nasıl ve kimin sebeb olduğu bu gün dahi münâkaşa konusu olan bir zehirleme sonucu öldürülmüş ise, Abbâsî Halîfesinin sonuda aynen öyle olmuştur. Kaderin garip cilvesine bakınız ki; eğer bu yöndeki rivayetler doğru ise, Halîfe Türk Sultanını, Halîfeyi de kendi **el-Kahramanesi** (*) zehirleyerek öldürmüştür.

Ondan sonra hilâfet koltuğuna **el-Mustazhir Billah** geçmiştir (487/1094). **el-Mustazhir'den itibaren Abbâsîlerin yıkılışına kadar devam eden bu uzun devirlerde, yaklaşık on iki Abbâsî Halîfesi gelmiş geçmiştir ki; bunların çok azı müstesna, hepsi ya bir Türk anasından dünyaya gelmişler, ana yönünden Türk, veya aristokrat bir Selçuklu prensi ile evlenmişlerdir.** Bunların en sonuncusu ise **en-Nâsır Lidinillah**dır. O **en-Nâsır** ki; Abbâsî Hilâfetini üstün bir deha eseri tam 45 sene idare etmiştir. O, Türk çehresi ile bir Türk anasından dünyaya geldiği gibi, kendiside Anadolu Selçuklu Sultanı **II. Kılınç Arslan**'ın hem fiziki, hem de ruh yüceliği ve iffeti bakımından dillere destan olan **Selçuka Hâtun**'la evlenmiş ve imrenilecek özlü, faziletli bir hayat yaşamıştır.

Evet, bir tarafta, gizli ve açık bir şekilde Selçuklu hakimiyetine son vermek için uğraşan ve fakat yine de Selçuklu prensesleri ile evlenen, onların büyük ölçüde maddi desteğine mazhar olan Abbâsî Halîfeleri vardır. Diğer tarafta ve onların karşısında ise, bir kaçı müstesna tamamen şahsiyetsiz, zayıf iradeli bu karakter zafiyetlerini Abbâsî Halîfelerinin manevi destek ve teveccühleri ile güçlendirmeye çalışan ve birbirleri ile kıyasıya bir taht mücâdelesi içinde olan Selçuklu Sultanları vardır. **Böylesine garip ve çelişkili durumlarda bile, Hilâfet saraylarındaki Türk Hâtunları ve hanedan aileleri arasındaki sıhriyet bağları, yine de iki taraf için hayırlı emellere hizmet eden sosyal ciddi bir vasıta olmuştur. Her iki taraf, gerektiğinde bu samimiyet köprüsünden geçerek bir birlerinin elini sıkmışlar ve bir birleri ile engin sevgi ve muhabbet duyguları ile kucaklamışlardır.**

(*) **el-Kahramane** hakkında daha geniş bilgi için bkz. Kitapçı, Z., **Şağap Hâtun, Abbâsî Hilâfetinde Örnek Bir Türk Anası**, İstanbul, 1991. s. 14.

İşte bu ikinci bölümde ve bundan sonraki sayfalarda, Selçuklu ve Abbâsî hilâfeti tarihinin böyle bir çok ilginç ve bir bakıma çelişkili daha bir çok yönleri üzerinde durulacak, Hilâfet saraylarındaki gözde **Selçuklu Hâtunları** hakkında, hemde ilk defa olmak üzere geniş bilgiler verilecek, milli tarih ve kültür hayatımızın yeni yeni zenginlikleri ortaya konulmuş olacaktır.

I

EL-MUSTAHZİR BİLLAH VE HİLÂFET SARAYLARINDA TÜRK HÂTUNLARI

ALTUN HÂTUN VE İSMET HÂTUN

1 — ALTUN HÂTUN OLAYLARIN GERİSİNDE KİBAR BİR TÜRK ANASI

A - EL-MUKTEDİ BİEMRİLLAH VE EL-MUSTAZHİR BİLLAH

a — **el-Muktedi Biemrillah'ın İlginç Ölümü :**

Sultan **Melikşâh** ve İmparatoriçe **Türkân Hâtun**'la geçen çok sıkıntılı ve kâbuslu yıllardan sonra bu pek meşhur Abbâsî Halîfesi **el-Muktedî Biemrillâh** da fazla yaşamamış ve 4 Şubat 1094 tarihinde vefât etmiştir. Her ne kadar bazı temel kaynaklarda Onun, sofrasına konulan kızarmış bir horozun etini iştahla yedikten sonra aklî dengesinin bozulduğu ve kendisine hâkim olamıyarak ileri geri konuşmaya başladığı, sonunda düşüp öldüğü kaydedilmekte ise de (3), çağdaş tarihçilerimizden **el-Azîmi** (doğ. 1090), Halîfenin açık açık sarayın kadın efendisi **el-Kahramene** tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü bildirmektedir (4).

Sultan **Melikşâh**'ta işte böyle ölmüştü. Sapa-sağlam, arslanlar kadar güçlü, pençesi ile koca bir cihana meydan okuyan Türk Sultan'ı tıpkı **el-Muktedî** gibi önüne konulan kızartılmış bir av etini yedikten sonra zehirlenerek ölmüştü. Bir kısım kaynaklarda Onun el-Muktedî, (belkide yakın adamları) tarafından öldürüldüğü bildirilmektedir. Eğer bu görüşler doğru ise kader belki de Sultan'a bunu lâyık görenlere aynı akıbeti yazmıştı.

b — **Berkyâruk'un Halîfenin Elinde Kalan Mektubu :**

Oysa bu sıralarda, **Türkân Hâtun** ve çevresine karşı ilk saltanat mücâdelesini kazanan **Zübeyde Hâtun**'un oğlu **Berkyâruk**, hem **Dârü'l-Memleke'**-

(3) İbnü'l-Esir, X. s. 229. İbnü'l-Cevzi, el-Muntazam, IX. s. 82. el-Fahri, s. 296.
(4) el-Azimi, **Tarihü'l-Azimî**, nşr. A. Sevim, s. 61.

ye bir çeki düzen vermek, hemde Halîfe ile yeni yeni ilişkiler kurmak, saltanatının Halîfe tarafından onaylanmasını sağlamak, dolayısı ile kendi Sultanlığının meşrûluğunu cümle cihâna ilan etmek için yakın çevresi ile birlikte (*) **Bağdad**'a gelmişti. Berkyâruk, Halîfe'ye gönderdiği bir taklid (menşur, saltanâtını onaylama yazısı, görev belgesi) metnini imza etmesini istiyordu. **Berkyâruk**'un taklid yazısı işte **Halîfe**'ye tam bu yemek sofrası başında sunulmuştu. Kaderin garip cilvesine bakınız ki, **Halîfe** taklid yazısını almış, okumuş, bu sırada ansızın fenâlaşmış ve daha imza etmeye fırsat bulamadan bir elinde taklid yazısı kıvrılıp kalmıştı (5).

c — **el-Mustahzir Billâh'ın Halife Oluşu :**.

el-Muktedî'nin bu şekilde ansızın vefât etmesinden sonra yerine pek tamuştur (487/1094). Bu arada henüz **Bağdad'ta** bulunan **Berkyâruk**'a bir ulak gönderilmiş ve onunda yeni **Halifeye** biat etmesi sağlanmıştır. Henüz onaltı yaşında Halîfe olan **el-Mustahzir**'in hilâfet müddeti yaklaşık bir çeyrek asır kadar sürmüş ve O, bu uzun hilâfet yıllarında üç önemli Selçuklu Sultanı ile hemdevir olmuştur. Genç Halîfe, onların birbirleri ile yaptıkları kıyasıya taht devir olmuştur. Genç Halîfe, onların birbirleri ile yaptıkları kıyasıya taht kavgalarını yakından seyretmiş ve zaman zaman bu mücâdelenin yakıcı sıcakhğının **Bağdad** üzerinde bir kâbus gibi dolaştığını görmüştür. Bu Türk Sultanları, **Alp Arslan**'ın oğlu Tâcü'd-Devle **Tutuş** (1078 - 1094), Melikşâh'ın oğlu **Berkâruk** (1093 - 1104) ve **Mehmed Tapar** (1105 - 1117) idi (6).

B - ALTUN HÂTUN HİLÂFET SARAYLARINDA

a — **Temel Kaynakların Beyanları :**

Her ne kadar **el-Mustazhir Billâh**'ın hilâfeti, **Selçuklu Devleti**'nin duraklama tâbir edebileceğimiz bir devrine rastlamakta ise de, O ve Ondan sonra gelen Abbâsî Halîfeleri devrinde de Selçuklu prensesleri, Hilâfet saraylarının en gözde Türk Hâtunları olmaya devam etmişlerdir. **el-Mustazhir Billâh**'a gelince, O da Abbâsî Halîfeleri ile Selçuklu Sultanları arasında devam edegelen bu kadîm geleneğe uyarak devrin en gözde Selçuklu prenseslerinden biri olan kudretli Selçuklu Sultanı **Melikşâh**'ın kızı **İsmet Hâtun**'la evlenmiş ve kendi devrinde bu geleneğin devam etmesini sağlamıştır.

Gerçekte bizim için asıl mühim olan **el-Mustazhir**'in anasının kim olduğudur. Bu konularda genel bilgiler veren bir kısım yazarlar, Onun anasının

(*) Sultanın Bağdad'a bu ilk gelişinde kendisine veziri İzzü'l-Mülk (Nizamü'l-Mülk'ün oğlu) kardeşi Fahrü'l-Mülk, yüksek rütbeli komutanlar, devlet erkânının önde gelen daha birçok simaları refâkat etmekte idi.

(5) İbnü'l-Esir, X. s. 220. el-Hudari, **a.g.e.,** s. 429.

(6) İbnü'l-Esir, X. s. 534 - 535. Grousset, R., **Bozkır İmparatorluğu,** İstanbul, 1980, s. 159.

"**Ümmü'l-Veled**", yani gayr-i Arap olduğunu zikrettikleri halde milliyeti hakkında fazla bir bilgi vermemişlerdir (7). Fakat "**Takvîmü't-Tevârîh**"in rivâyetleri konuyu yeteri kadar aydınlatmakta ve Onun anasının **Türk asıllı** bir kadın olduğunu bildirmektedir (8). İbn-i Tağrıberdi ise konunun müphem yerlerini daha da aydınlatmakta ve el-Mustazhir Billâh'ın anasının Türk asıllı bir kadın ve adının ise "**Altun Hâtun**" olduğunu kaydetmektedir (9). el-Mustazhir'in anasının Türklüğü hakkındaki rivayetler sadece bunlardan ibaret de değildir. **Tarîhu'l-Hamîs** adındaki çok kıymetli eserinde **ed-Diyârbekîri**'de Onun anasının soylu bir **Türk kadını** ve adının ise **Altun Hâtun** olduğunu açık açık beyan etmekte ve bizim için yararlı olabilecek daha bir çok ilâve bilgiler vermektedir (10).

b — **Altun Hâtun ve Oğlu Ahmed: Yeni Halîfe :**

Bu takdirde **Altun Hâtun**'un çok daha önce Halîfe **el-Muktedî Biemrillâh**'ın sarayına intisab etmiş bir Türk Hâtunu olduğu anlaşılmaktadır. Bu Türk hanımları hilâfet câmiasına çok daha önceden, belki **el-Mutasım**'dan itibaren gelip yerleşen aristokrat Türk ailelerinin çocukları olmalıdır. **el-Mustazhir**'in hilâfet koltuğuna oturduğunda henüz onaltı yaşında bir genç olduğu nazar-ı itibara alınırsa, bu Türk anası Hilâfet saraylarına, muhtemelen 471/1078'li yıllarda, yani **el-Muktedî**'nin, Türkân Hâtun'un kızı **Mâh Melek Hâtun**'la evlenmesinden sekiz yıl önce intisâb etmiş ve emsâli bir çok Türk anaları gibi o çevrelerin en seçkin hanımlarından biri olmuştur.

el-Muktedî'nin bu **Altun Hâtun**'la olan evliliklerinden **Ebü'l-Abbas Ahmed** adında bir erkek çocukları dünyaya gelmiştir. Böylece **Altun Hâtun**'da "**Ümmü'l-Veled**" olmak gibi o devirlerde saray kadınlarının gıpta ile baktığı çok yüce mânevî bir makâma mazhar olmuş ve tarihe çok şerefli bir "**Halîfe Anası**" olarak geçmiştir. Zîra **Ebü'l-Abbas Ahmed**, önümüzdeki sayfalarda

c — **Altun Hâtun'un Vefâtı :**

Altun Hâtun'a gelince; **Târîhu'l-Hamîs**'te Onun, torunu **Ebû Mansur Fadl** yâni **el-Müsterşid Billâh**'ın hilâfeti devrinde (1118 - 1135) vefât etmiş olduğu kaydedilmektedir. Bütün bu karineler, Onun her ne kadar ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekte ise de, altmış küsür yıl, yâni vasat ve fakat bereketli bir ömür yaşadığını ortaya koymaktadır (11).

---

(7) İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam**, IX. s. 81.
(8) İbni Tağriberdi, **en-Nücum**, V. s. 215.
(9) İbni Tağriberdi, **en-Nücum**, V. s. 215.
(10) ed-Diyarbekiri, Hüseyin b. Muhammed, **Tarihu'l-Hamis**, Beyrut, 1238, II. s. 360. امه ام ولد تركية اسمها التون
(11) **Tarihü'l-Hamis**, II. s. 360.

üzerinde çok daha ayrıntılı bir şekilde durulacağı gibi, **el-Mustazhir Billâh** lakabı ile Halîfe olmuş (1094/1118) ve bir çok önemli dalgalanmalara rağmen Abbâsî Hilâfetini tam, bir çeyrek asır idâre etmiştir.

Altun Hâtun'un, **el-Muktedî**'nin hilâfetinin ilk yıllarında Abbâsî saraylarına intisâb ettiği nazar-ı itibara alınırsa, Onun biricik oğlu **el-Mustazhir** ve hattâ Onun oğlu, yâni torunu **el-Müsterşid** devirlerine kadar Hilâfet saraylarının en gözde Türk Hâtunlarından biri olduğu anlaşılmaktadır.

Kocası **el-Muktedî**, oğlu **el-Mustazhir** ve torunu **el-Müsterşid** gibi üç önemli Abbâsî Halîfesinin devirlerini idrâk eden bu Türk anasının hayatı, ne yazık ki gerek Abbâsî, gerekse Selçuklu Devleti'nin çok yüklü siyâsî ve sosyal olayları arasında boğulup gitmiş ve tarihe pek fazla bir bilgi intikal etmemiştir.

d — **Altun Hâtun Devrinin Özelliği :**

Diğer taraftan bütün bu rivâyetler, **el-Muktedî Biemrillâh**'ın birden fazla **Türk Hâtunu** ile evlenmiş olduğunun en büyük delili olsa gerektir. Evet, **el-Muktedî**, kudretli Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın kızı **Mâh Melek Hâtun**'la dillere destan olan bir düğünle evliliğinden çok daha önce bu değerli Türk anası **Altun Hâtun**'la evlenmiştir. Onun, **Mâh Melek Hâtun**'dan **Câfer** ve **Altun Hâtun**'dan ise **Ahmed** olmak üzere iki ayrı Türk anasından iki ayrı erkek çocuğu olmuştur.

Bundan önceki sayfalarda, küçük **Cafer**'in şahsında Abbâsî Hilâfetinin Türklere intikâli hususunda, dedesi **Melikşâh**'ın nasılda çetin bir mücâdeleye giriştiği üzerinde durulmuş ve geniş bilgiler verilmiştir. Oysa konu **Melikşâh**'ın ölümüyle de kapanmamıştır. Bilindiği gibi, Onun ölümünden sonra geçici bir süre içinde olsa duruma hakim olmaya çalışan **Türkân Hâtun**, Cafer'e sahip çıkmış ve onu kendi öz oğlu **Mahmud**'un saltanatının kabul ve tasdiki için Halîfe **el-Muktedî** ile sıkı bir pazarlık konusu yapmıştır. Ancak **Cafer**'in küçük bir yaşta, hemde hiç beklenmedik bir şekilde vefât etmesinden sonra diğer bir Türk anası olan **Altun Hâtun**'dan doğan **Ahmed**'in talih yüzüne gülmüş ve bu yeni Türk şehzâdesi **el-Mustazhir Billâh** lakabıyla halife olmuştur. Böylece **el-Muktedî**'nin ölümünden sonra yine, hilâfet koltuğuna Türk asıllı bir anadan doğma yeni bir Halîfe oturmuş oluyordu.

2 — YENİ DEVİRDE HALÎFE SULTAN İLİŞKİLERİ

A - EL-MUSTAZHİR BİLLÂH VE MUHAMMED TAPAR :

a — **Mehmet Tapar'ın Sultanlığı :**

Gerçekte **el-Mustazhir Billâh**, konumuz açısından üzerinde çok daha ayrıntılı bir şekilde durulması gereken en şanslı Abbâsî Halîfelerinden biridir.

Çünkü O, ana tarafından Türk olduğu gibi, büyüyüp serpildikten sonra, yine bir Selçuklu prensesi ile evlenmiştir. Böylece O, **hem asil, şerefli bir Türk anasından dünyaya gelmiş, hem de yüce soylu bir Türk prensesi ile evlenmiş, üstelik bu Türk anadan doğma oğlu Halîfe olmuş pek nâdir Abbâsî Halîfelerinden biridir.** Bütün bunlar diğer taraftan Abbâsî toplumu bir tarafa, bu devirlerde bile Hilâfet Saraylarındaki Türk **Selçuklu Hâtunlarının** varlık ve nüfuzlarının hangi boyutlara ulaştığı hakkında da bize tatmin edici bilgiler vermektedir.

Bu devirlerde Türk Prensesleri ile evlenen diğer bir çok Abbâsî Halîfeleri gibi **el-Mustazhir Billâh**'da Büyük Selçuklu Sultanı **Melikşâh**'ın ünlü kızı **Seyyide İsmet Hâtun**'la evlenmiş ve onların bu evliliklerinden bir de erkek çocukları dünyaya gelmiştir. Mâmafih daha önce **el-Muktedî Biemrillâh** ile evlenen üzey kız kardeşi **Mâh Melek Hâtun** gibi, **el-Müstazhir**'le evlenen **İsmet Hâtun**'un evlilik ve düğün merasimleri de, hem **Isfahan,** hem de **Bağdad**'ta yapılmış ve **İsmet Hâtun**'un düğünü de halkın maşerî hafızasında tıpkı **Mâh Melek Hâtun** gibi, senelerce sürecek derin yankı ve izler bırakmıştır. Ancak onların bu evlenmelerinde, daha sonraları, **Gıyâsü'd-Dîn Ebû Şuca** lakabıyla Selçuklu tahtına geçecek olan **Mehmed Tapar**'ın (1105 - 1117) çok aktif bir rol oynadığı da gözden kaçmamalıdır.

b — **Mehmed Tapar ve Berkyâruk :**

Sultan Melikşâh'ın vefâtından sonra büyük kardeşi **Berkyâruk**'la kıyasıya bir taht mücadelesine girişen **Mehmed Tapar,** hiçte pes etmemiş ve nihâyet Onunla yaptığı kesin bir sulh anlaşmasından sonra **Azerbaycan**'da **Safîd-Rûh** hudut olmak üzere **Kafkasya**'dan **Suriye**'ye kadar yayılan bütün Selçuklu mülkünü hakimiyeti altına almıştı (498/1104) (12).

Fakat olaylar, **Mehmed Tapar**'ın lehine gelişmeye devam etti. Zîra, **Berkyâruk** bu karşılıklı anlaşmadan kısa bir süre sonra hem de aynı yılda ve genç denecek bir yaşta (26 yaşında) vefat etmiş ve yerine küçük oğlu **II. Melikşâh** sultan olmuştur (1104 - 1105). **Melikşah II.** ne babası ve hele hele nede ünü cihânı tutmuş dedesi **Alp Arslan**'ın üstün meziyet ve kahramanlıklarını özünde toplamış hâkânî karakter ve yaratılışta bir sultan değildi. Neticede amcası ile olan taht mücadelesini kaybetmiş ve **Mehmet Tapar, Gıyâsüddîn Ebû Şuca** ünvanı ile Büyük Selçuklu İmparatorluğunun yegâne sultanı olmuştur (499/1105) (13).

---

(12) Turan, O., **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,** s. 213 - 233.

(13) Bu taht mücadeleleri hakkında geniş bilgi için bkz. el-Bundari, **Zübde,** s. 88, 90. **Ahbaru'd-Devle, es-Selçûkıyye,** s. 77, 78. er-Ravendi, s. 147 - 148. Reşidü'd-Dîn, **Camiü'l-Tevarih,** s. 58 - 60. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 109 - 141. İbnü'l-Esir, X. s. 369. vd. Azimi, s. 374 - 375. İbni Kalanisi, **Zeyl Tarihi Dımışk,** s. 137 - 147. Ebu'l-Harac, s. 238.

c — **Mehmed Tapar'ın Yeni Halîfeye Yaklaşımı :**

Gıyasü'd-Dîn başta **Berkiyâruk** olmak üzere rakiplerini uzun bir mücâdele sonucu saf dışı ederek, Büyük Selçuklu Devleti'nin mukadderatına gerçek manada hâkim olduktan sonra çağdaşı Abbâsî Halîfesi ile sosyal, siyâsî ilişkilerini en üst seviyeye ulaştırmak için bir kısım hayırhah teşebbüslerde bulunmuş ve bunda büyük ölçüde muvaffakta olmuştur. Zâten, **el-Mustazhir** Ona, özel bir yakınlık duymakta idi. **Berkiyâruk**'un karşısına O, ağırlığını her zaman **Mehmed Tapar**'ın kefesine koymuştu. Değil Sultan olduktan sonra, henüz mücâdele yıllarında iken dahî Onu Bağdad'a çağırmış, Sultan **Tuğrul Bey** ve **Melikşâh**'dan hiçte geri kalmayacak muazzam bir devlet töreni ile Onu kabul etmiş ve kendisine hükümranlık alâmeti olarak bir **sancak** vermiş ve **iki de kılıç** kuşatmış idi. Bu hediyeler ve özellikle kılınçların büyük anlamı vardı.

Mâmâfim, **Mehmed Tapar**'da kendisinden önceki Selçuklu Sultanları gibi, Hilâfet merkezi ile münasebetlerini daha sağlam bir zemine oturtmak için aynı yoldan yürümüş ve temelleri büyük dedesi **Tuğrul Bey** tarafından atılan köklü Selçuklu geleneğine uyarak Abbâsî hilâfeti ile sıhriyet bağlarını yeniden ihyâ ve inşa etmek istemiştir. Zîra, bu bağlar **Melikşâh**'ın hâlâ sebebi bir türlü anlaşılamayan garip bir şekilde ölümü, Ondan sonra özellikle **Türkân Hâtun**'un iktidar hırsıyla gelişen yeni bir kısım üzücü olaylarla birhayli sarsılmış, adetâ bir kopma derecesine gelmişti.

B - SİYÂSÎ EVLİLİKLER VE ABBÂSÎ HALÎFELERİ

a — **Mehmet Tapar ve Siyâsî Evlilikler :**

Mehmed Tapar'ın bu büyük hedefe ulaşmak için takip ettiği politika, başta babası **Melikşâh** olmak üzere, yükselme devrinin kudretli Sultanları ile büyük bir benzerlik içinde olduğu görülmektedir. Meselâ, **Tuğrul Bey** kendi zamanında Halîfe **el-Kâim Biemrillah**'ın, yeğeni **Hatice Arslan Hâtun**'la evlenmesine ön ayak olmuş, sonrada Bağdad'a geldiğinde **Halîfe** tarafından muazzam bir merâsimle kabul edilmiş, **"Doğunun"** ve **"Batının Sultanı"** olarak selâmlanmıştı (14). Sultan **Melikşâh** devrinde de aynı şeyler olmuştur. Onun kızı **Mâh Melek Hâtun** ise **el-Muktedî Billâh** ile, asrın düğünü diyebileceğimiz dillere destan, muhteşem bir düğün merasimi ile evlenmiş, sonrada **Sultan,** o çok güçlü ordusunun başında **Bağdad**'a gelerek Halîfe **el-Muktedî Biemrillah** tarafından hiç bir devlet adamı ve Sultanına nasip olmayan muhteşem bir merâsimle karşılanmış, hilatlar giydirilmiş, kılınçlar kuşatılmış ve kendisine bunca inam ve ihsanların yanısıra dünyayı kucaklayan büyük ünvanlar verilmişti.

(14) Kitapçı, Z., **Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey İçin Bağdad'ta Yapılan Hilâfet Merasimi**, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Mart, 1987, Sy. 3.

İşte Gıyâsü'd-Dîn **Mehmed Tapar**'da böylesine büyük emel ve arzular peşinde idi. O, bu büyük gâyeye ulaşmak için ilk etapta kızkardeşi **İsmet Hâtun**'un, Abbâsî Halîfesi **el-Mustazhir Billâh**'la evlenmelerine öncülük etmiş, iki Hânedan ailesi arasındaki dostluk bağlarını bu sıhriyetle yenilemiş, ona daha sıcak ve yeni muhtevâlar kazandırmıştır. Esasen, **Melikşâh** ve **Türkân Hâtun**'un Halîfe **el-Muktedî** ile aralarında geçen bir takım tatsız olaylar ve gerginliklerden sonra iki hânedan ailesi arasında böyle yeni yeni, samimi ilişkilerin kurulmasına fevkalâde ihtiyaç hasıl olmuştu.

b — **Siyâsî Evliliklerin Halîfeler İçin Önemi :**

Gerçekte bu kabil Hânedan evlilikleri ve iki aile arasında yapılan muhteşem düğünlere **Selçuklu Sultanları** kadar **Abbâsî Halîfeleri**de rağbet ediyorlardı. Bunda her iki tarafın karşılıklı çıkarları vardı. Selçuklu Sultanları, Halîfenin müslümanlar üzerindeki mânevî nüfuz ve otoritesinden yararlandıkları gibi, Abbâsî Halîfeleri de bu vesile ile Selçuklu Sultanlarının büyük mâli destek ve yardımlarına mazhar oluyorlardı. Düğünler bir bakıma başlı başına bir servet, bir zenginlik transferinden başka bir şey değildi.

Zîra Abbâsî Halîfeleri sâdece dînî temsilciler idi. Mülk ve saltanat tamâmen Selçuklu Sultanlarının elinde bulunuyordu. Bu bakımdan Hilâfet Sarayının tahsîsâtı, Halîfenin bilcümle masrafları bütün Selçuklu Sultanları tarafından karşılanmakta idi. Ayrıca Türk Hâtunlarının çehiz olarak beraberinde getirdikleri servetin altın, gümüş, kıymetli mücevherlerin had ve hesâbı yoktu.

Hatice Arslan Hâtun'un düğünü böyle olduğu gibi, **Mâh Melek Hâtun**'un düğünü de böyle olmuş ve Selçuklu Sarayının nerede ise bütün hazine ve servetleri çeyiz olarak **Bağdad**'a taşınmıştı. Bundan sonraki sayfalarda çok daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde duracağımız gibi **el-Mustazhir**'le evlenen **İsmet Hâtun**'un çeyizi de, kendisinden önce hilâfet saraylarına intisâb eden **Hatice Arslan Hâtun** ve **Mâh Melek Hâtun**'unkinden hiçte az değildi.

İsraf, sefâhet ve lüks içinde yaşamaya alışmış olan Abbâsî Halîfeleri, bir bakıma Türk Sultanlarının ummanları andıran bu zenginlik ve servetleri sayesinde büyük bir refah, bolluk ve bereket içinde yaşama imkânına kavuşmuş oluyorlardı. Oysa, uzun asırları kapsayan Abbâsî Hilâfetinde şüphesiz bir çok Halîfe, Türk Hâtunlarının dışında, gayr-i Arap başka başka bir çok kadınlarla evlenmişlerdir. Gel görki, onların bu kabil evliliklerinde Hilâfet Saraylarına böylesine muazzam servet ve zenginliklerin aktığı ne görülmüş, nede işitilmiştir. Hatta o devirlerde, Türklerin dışında Abbâsî Halîfelerinin böyle muazzam, dillere destan düğünlerle evlendikleri dahî vaki değildir. Bunlar sâdece Türkler, Türk Hâtunları, onların örf, âdet ve göreneklerine has şeylerdi.

B - EL-MUSTAZHİR BİLLÂH'IN MEHMET TAPAR'A TEVECCÜHLERİ

a — Mehmet Tapar Bağdad'ta :

Fakat burada işaret edilmesi gereken bir husus daha vardır. O da, genç Halîfenin, **Mehmed Tapar**'ın lehine olan bütün siyâsî gelişmeleri sanki yıllar öncesinden görmüşcesine, Ona karşı olumlu ve hayırhah bir tavır takınmış olmasıdır. O, **Mehmed Tapar**'a Saltanat mücâdelesine başladığı ilk yıllardan itibaren daima, müstakil bir Selçuklu Sultanı gibi muamele etmiş, Onu Hilâfet saraylarında debdebeli bir şekilde karşılamış ve çok samimi bir ilgi göstermiştir. **el-Kâim**'in **Sultan Tuğrul**'u, **el-Muktedî Biemrillâh**'ın, **Sultan Melikşâh**'ı **Bağdad**'ta büyük bir merasimle kabul ettikleri gibi, **el-Mustazhir**'de **Mehmed Tapar**'ı hilâfet merkezinde büyük cedlerinden hiçte geri kalmayan bir haşmet ve azametle kabul etmiş, Onun namına parlak törenler düzenlemiş, kendisine bundan böyle hiç bir Selçuklu Sultanına nasip olmıyacak şekilde hükümrânlık alametleri ve kıymetli hediyeler vermiştir.

Nitekim **Mehmed Tapar, Berkiyâruk**'un saltanatının en kuvvetli ve isminin **Bağdad** cami ve mescidlerinde okunduğu bir dönemde, kardeşi **Sancar**'la birlikte hemde on bin kişilik bir süvari ordusunun başında **Bağdad**'a geldiğinde, Halîfe Ona karşı olan bu hayırhah tutumunu ortaya koymaktan hiç çekinmemiş ve Onun için muazzam bir kabul merâsimi düzenlemiştir (495/1101). Klasik yazarlarımızdan **İbni Hallikân** ve özellikle **İbnü'l-Cevzî, Mehmed Tapar** için hilâfet merkezinde yapılan bu eşsiz, parlak kabul merasimleri hakkında çok geniş açıklamalarda bulunmuşlardır.

b — Mehmed Tapar'a Yapılan Büyük Merasim :

Onların bu geniş rivâyetlerinden öğrendiğimize göre **Bağdad**'ta Türk Sultanına yapılan bu merâsimin ihtişâm ve azamet bakımından daha önce **Tuğru Bey** ve **Melikşâh**'a yapılan kabul merâsimlerinden hiçte geri kalır bir tarafı yoktu. Merâsim günü geldiğinde Halîfe adet olduğu üzere;

"Özel bir gemi ile Kemâlü'd-Devle'yi, Selçuklu sarayına göndermiş, başta Mehmed Tapar ve kardeşi Sancar olmak üzere Selçuklu askerî ve idârî erkânını hilâfet sarayına davet etmiştir. Mehmed Tapar ve arkadaşları, Dicle Nehri yoluyla, halkın coşkun sevgi ve tezahürat gösterileri arasında Zibzib iskelesine gelmişlerdir. Burada onları, Halîfe tarafından özel bir ihtimamla hazırlanmış iki at bekliyordu. Mehmed Tapar ve Sancar bu atlara binerek önde, Selçuklu askerî erkânı arkada heybetli bir kâfile halinde yürüyerek doğruca Hilâfet Sarayına gelmişler ve kabul merâsiminin yapılacağı büyük salona "Buyur!" edilmişlerdir.

Diğer taraftan resmi kabullerin yapıldığı büyük arz odasında Halîfe el-Mustazhir âdet olduğu üzere sırtında Hz. Peygamber'in cübbesi, elinde Hz. Peygamber'in asası, başında ise hilâfet kavuğu olduğu halde, muhteşem hi-

lâfet tahtına kurulmuş onları bekliyordu. Tahtın sağ ve sol tarafında ise hilâfet erkanının en önde gelen simâları yerlerini almışlardı. Mehmed Tapar ve Sancar odasına girince kemâl-i edeb ve hürmetle yürümüşler, Hal'fenin önüne gelmişler ve yerlere kadar eğilerek, Halîfeyi selamlamışlar ve çakılıp kalmışlardır.

Bundan sonra Halîfe, Kemâlü'd-Devle'ye bu merâsim icabı yapılması gereken şeyleri emretmiştir. Bu cümleden olmak üzere, diğer Selçuklu Sultanlarında olduğu gibi Mehmed Tapar'a tam yedi hilat ve iki de sancak verilmiştir. Ayrıca halîfe Onun başına süslü muazzam bir tâc giydirmiş, ellerine bilezik, göğsüne sinebend (göğüslük tavkı) takmış, sağ ve sol tarafına "Doğu" ve "Batının" mutlak sultanı anlamına gelen iki kılınç kuşatmıştır. Halîfe bu arada onların emir ve taat üzere olmalarını söylemiş Kur'an-ı Kerim'in "Hepiniz toptan sımsıkı Allah'ın ipine sarılınız, sakın ola bölünüp parçalanmayınız!" (15) meâlindeki âyeti okuyarlk birlik ve beraberlik içinde olmalarını tavsiye etmiştir. Diğer taraftan Halîfe, Sancar'a da iltifat etmiş, hilat giydirmiş kıymetli hediyeler vermiştir. Artık bundan böyle Mehmed Tapar'ın ismi diğer Selçuklu Sultanları gibi cuma hutbelerinde okunacak, başarı ve zaferler kazanması için dualar edilecekti." (16).

3 — İSMET HÂTUN HİLÂFET SARAYLARINDA :

A — SULTAN MELİKŞÂH'IN TARİH SAYFALARINA GEÇMİŞ HANIMLARI :

Buraya kadar yaptığımız bütün bu açıklamalar **el-Mustazhir Billâh** ve **Mehmed Tapar** arasındaki dostluk ve karşılıklı ilişkilerin ne kadar gerilere gittiğini ve ayrıca ne kadar candan ve samimi olduğunu ortaya koymaktadır. İşte **Mehmed Tapar** Selçuklu saltanatının mukadderatına tam manası ile hakim olduktan sonra bu münasebetleri daha sağlam bir zemine oturtmak ve yeni yeni boyutlar kazandırmak istemiştir. Bu bakımdan O da, esasları büyük dedesi **Tuğrul Bey** tarafından ortaya konulan kadim Selçuklu politikasına uygun hareket etmiş ve neticede Sultan Melikşâh'ın kızı ve aynı zamanda **Mehmed Tapar**'ın öz be öz kız kardeşi olan **İsmet Hâtun**'la **el-Mustazhir Billâh**'la nikahlarının kıyılması ve düğünlerinin yapılmasına karar verilmiştir.

Aceba **İsmet Hâtun** kimdir? Her ne kadar kaynaklarda **İsmet Hâtun**'un ilk çocukluk yılları hakkında pek fazla bir bilgi yoksa da Onun, **Sultan Melikşâh**'ın belki de ölümünden sonra ve üçüncü hanımından dünyaya gelmiş en

(15) Kur'an-ı Kerim, Âli İmran, 103.

(16) İbnü'l-Esir, X. s. 471. İbni Kesir, XII. s. 170. **Ahbaru'd-Devle, es-Selçukiyye**, s. 57. Azmi, s. 379. İbni Hallikan, V. s. 289. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 159 - 160. Turan, O., **a.g.e.**, s. 233.

küçük kızı olması gerekmektedir. Mâmâfih bizim, hem bu soruya cevap vermek, hem de konuyu biraz daha olsun aydınlatmak için bir kısım tarihî olayların gerilerine doğru gitmemiz herhalde yararlı olacaktır.

a — **Zübeyde Hâtun :**

Bilindiği gibi **Sultan Melikşâh** da diğer Selçuklu Sultanları gibi, birden fazla hanımla evlenmiş ve tabiatiyle bu kadınlardan bir çok erkek ve kız çocukları olmuştur. Bunlardan;

Birincisi ve belki de en kıdemlisi, aynı zamanda en büyük oğlu **Berkiyâruk**'un anası, üstelik çok ağır başlı bir kadın olan **Zübeyde Hâtun** idi. **Berkiyâruk**'u olanca gücü ile destekleyen ve oğlunu en sonunda Selçuklu Tahtının gerçek vârisi kılan bu şahsiyetli Türk Anası, **Zübeyde Hâtun**'un, **Türkân Hâtun**'un karşısındaki asıl mücâdele hayatı, kısmende olsa bundan önceki sayfalarda îzah edilmiştir. Onun siyâsî olaylarla yüklü acı ve tatlı günlerinin izahı bizim konumuzun dışındadır. Ancak **Melikşâh**'ın;

b — **Türkân Hâtun :**

İkinci hanımı ise, **Tûran** ülkelerinden gelen, efsânevî **Efrâsiyâp** soyundan vl **Hâkan** ailesine mensup, her yönü ile asil bir kadın olan **Türkân Hâtun** idi. Sultan **Mahmud** ve aynı zamanda **el-Muktadî Biemrillâh**'la evlenen **Mâh Melek Hâtun, Melikşâh**'ın bu son derece şahsiyetli ikinci hanımı yani **Türkân Hâtun**'dan dünyaya gelmiştir. **Türkân Hâtun** ise; bundan önceki sayfalarda çok daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulduğu gibi, hayatı büyük olaylarla dop-dolu geçmiş, hele hele kocasının ölümünden sonra bitip tükenmek bilmeyen saltanat hırsı ve kavgası yüzünden koca Selçuklu Devletini nerede ise yıkılmak üzere bir uçurumun kenârına getirmiştir.

Gerek **Zübeyde Hâtun**, gerekse **Türkân Hâtun** yukarda da kısmen izah edildiği gibi **Melikşâh**'ın, güç, kudret, saltanat ve dinamizminin âdeta zirvelerde olduğu bir zamanda ve fakat hiç beklenmedik bir şekilde ölümü üzerine tarih sahnesine çıkmışlar ve oğulları namına kıyasıya bir taht mücâdelesine girişmişlerdir. Mâmâfih **Melikşâh**'ın;

c — **Seferiyye Hâtun :**

Üçüncü hanımı ise, temel kaynaklarda adı hernedense pek fazla zikredilmeyen **Seferiyye Hâtun** idi. **İbnü'l-Cevzî**, Onun, Sultan'ın nikâhlı değil odalık câriyesi olduğunu kaydetmekte (17) ve bu Türk Anasından büyük bir edeb, saygı ve sitâyişle bahsetmektedir. Ona göre, **Seferiyye Hâtun,** son derece dindâr, hamiyetli, hayır ve hasenât ehli bir kadındı. Onun hayır ve hasenât eli, mukaddes beldeler, **Mekke**'ye kadar uzanıyordu. Bu değerli Türk anası,

(17) İbnü'l-Cevzi, IX. s. 228.

Mekke yolundaki **sebillerin** susuz kalmaması için özel su taşıyıcıları, hammallar görevlendirmiş ve bu uğurda büyük paralar sarfetmiştir. Bu kabil büyük hayırların, en büyük sıkıntıları su olan hacılar için ne kadar geniş bir ferahlık ve memnûniyet uyandırdığı hiç bir zaman unutulmamalıdır (18). İşte, **Berkiyâruk**'tan sonra Selçuklu Saltanatını hem de kıyasıya bir mücâdele sonucu ele geçiren **Mehmed Tapar**, bu **Seferiyye Hâtun**'un oğlu idi.

Oğlu **Mehmed Tapar**'a mülk ve saltanat nasip olunca, **Seferiyye Hâtun** asıl ailesi, akraba ve yakınlarına yönelmiş, anası, babası ve kardeşleri ile daha sıkı temaslar kurmuş onlara büyük maddî yardımlarda bulunmuştur. Esasen O, mensup olduğu çevresini hiç bir zaman unutmamıştı. Eski kavim ve kabilesinden kapısına gelenleri hiç bir zaman boş çevirmezdi. Onlara ikram ve ihsanlarda bulunurdu.

d — **Seferiyye Hâtun'un Özellikleri** :

Seferiyye Hâtun'un, oğlu **Mehmed Tapar**'ın Selçuklu Saltanatını ele geçirme yolundaki tutum ve davranışları üzerinde, çok daha ayrıntılı olarak durulacak bir konudur. Ancak son derece dindâr tabiatlı, iyilik ve yardım sever, gönlü ve kalbi dînî duygularla meşbu olan bu **Türk Anasının, Zübeyde** ve **Türkân Hâtunlar** kadar bu konuda hırslı olmadığı da bir gerçektir. Yazarımız İbnü'l-Cevzî, Onun hakkında - İslâm Tarihçilerince âdet olan - ve bir uslûp zenginliği ifâde eden bir benzetme ile şöyle demektedir;

"Bu kadın tarihin kaydettiği şanslı çok nadir kadınlardan biridir. Çünkü, tarihte bir kadının iki oğlundan ikisinin de halîfe veya sultan olması pek az görülen bir şeydir. Bunlardan birisi Abbâsî Halîfesi el-Mehdî'nin karısı el-Hayzuran'dır. Onun el-Hâdî ve er-Raşîd adında iki çocuğunun ikisiде bir biri ardından "Halîfe" olmuşlardır. İşte bu kadın da öyledir. Onun da Mehmed ve Sancar adında iki erkek çocuğu dünyaya gelmiş ve ikisiде "Sultan" olmuşlardır. Hem onların saltanatları ulu ve güçlü idi." (19).

B - İSMET HÂTUN'A AÇILAN YENİ UFUKLAR

a — **İsmet Hâtun'un Nikâhının Kıyılması** :

Seferiyye Hâtun, Selçuklu Saraylarında emsâlini sık sık gördüğümüz böylesine yüce ruhlu ve şahsiyetli bir kadındı. İşte şu anda üzerinde durduğumuz **Mehmed Tapar,** kardeşi **Sancar** ve küçük kardeşi **İsmet Hâtun** bu Türk anasından dünyaya gelmişlerdir. Zâten, **Mehmed Tapar**'ın bu evliliğe ön ayak olmasının önemli sebeblerinden biride şüphesiz bu, yani **İsmet Hâtun**'un, onun ana baba bir, öz kardeşi olması idi. Ancak temel kaynaklarda

(18) İbnü'l-Cevzi, IX. s. 229.
(19) İbnü'l-Cevzi, IX. s. 229.

her ne kadar fazla bir sarahat yoksada bu evlilikte, genç Halîfenin Türk asıllı anası **Altun Hâtun**'un töre gereği yapıcı, faal bir rol oynadığı da gözardı edilmemelidir.

Nikâh bundan önce **Hatice Arslan Hâtun** ve **Mâh Melek Hâtun**'da olduğu gibi **Isfahan**'da kıyılacaktı. Evlilik temaslarının yürütülmesi, tarafların bir araya gelmesi ve hattâ nikâh'ın kıyılmasında, **Hanefi Mezhebi** otoritelerinden Kâdı, **Ebü'l-Alâ Sâid b. M. en-Nisâbüri**'nin büyük himmet ve gayretleri olmuştur. Nikâh'ın akdinde Halîfenin vekili ise, Sultan'ın veziri olan büyük devlet adamı **Nizamü'l-Mülk**'ün oğlu **Ahmed** idi.

İsmet Hâtun'un nikâhı, yukarıda da işaret edildiği gibi, Selçuklu başkentinde ve bizzat **Kâdî Ebü'l-Ulâ** tarafından **Isfahan**'da kıyılmış ve geline 100.000 dinar altın mihir takdir edilmiştir. Daha sonra temel kaynakların bildirdiklerine göre bu mutlu olay dolayısıyla **Isfahan**'da parlak şenlikler yapılmış, ziyâfetler verilmiş, Türk töresi gereğince halkın üstüne avuç avuç altın, gümüş ve kıymetli mücevherler saçı olarak saçılmıştır. (Şaban, 502/Nisan, 1108) (20).

b — **İsmet Hâtun Bağdad Yolunda :**

Her ne kadar **İsmet Hâtun**'un **Halife** ile nikâhı **Isfahan**'da kıyılmışsa da, düğün ve evlenmeleri aradan iki sene gibi uzun bir zaman geçtikten sonra mümkün olmuştur. Buna sebebde Türk Sultanının bir kısım iç kargaşalıklar ve özellikle hilâfet ülkelerini kasıp kavuran büyük yer altı teşkilâtı **Bâtınîler** ve onların lideri olan **Hasan b. Sabbâh** ve **İsmâililer**'le kıyasıya bir mücâdeleye girişmiş olması idi. Ayrıca bu sıralarda **Haçlılar**'ın **Sayda**'yı işgâl etmeleri Sultanı büyük bir üzüntüye boğmuştu. Yine bunlar gibi, **Bağdad** ve çevresindeki Arap kabileleri üzerinde yoğun bir nüfuzu olan **Seyfü'd-Devle Sadaka b. Mezyed**'in, Halîfenin burnunun dibinde isyân etmesi ve Onu büyük bir cüretle tehdide yeltenmesi, **Sultanı** ciddi bir şekilde meşgul ediyordu. Zîra Halîfenin imdâd çığlıkları tâ **Isfahan**'dan duyulmaya başlamıştı. Bu bakımdan Sultanın bu sıralarda bir ayağı **Isfahan**'da ise bir diğer ayağıda mutlaka **Bağdad**'ta idi.

Sultan bu ve bunun gibi Hilâfet ülkelerini meşgul eden bir çok gaileler-den çok az bir fırsat bulunca, **el-Mustazhir Billâh**'la kızkardeşi **İsmet Hâtun**'un düğünü meselesine eğilmiş ve iki hânedan ailesinin bu güzide temsilcileri (504/1110) senesinde - emsâli Türk düğünlerinde olduğu gibi muazzam bir düğün merâsimi ile evlenmişlerdir. Temel kaynaklarda, **Sultan Melikşâh** ve **el-Muktedi**'den sonra **Bağdad**'ta yapılan bu yeni muhteşem Türk düğünü, gelinin büyük bir kervanla **Isfahan**'dan **Bağdad**'a getirilişi ve hele hele **İsmet Hâtun**'un ciddi bir ihtimâm ve titizlikle hazırlanan çeyizinin çapı hakkın-

(20) İbni Kesir, XII. s. 172. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 165.

da gerçekten de çarpıcı bilgiler bulunmaktadır. Sultan **Mehmed Tapar**, kız kardeşi **İsmet Hâtun**'un düğününü daha önce Halîfe **el-Muktedi** ile evlenen övey ablası **Mâh Melek Hâtun**'un düğününden ihtişam, şan ve şöhret bakımından hiçte geri olmamasını istiyordu. Bu sadece **Mehmed Tapar**'ın değil, belkide Selçuklu Sarayının samîmî bir isteği, cândan, köklü bir arzusu idi.

c — **İsmet Hâtun'un Bağdad'ta Karşılanışı :**

Evet, temel kaynakların bildirdiğine göre, **Sultan**; gelinin **Isfahan**'dan **Bağdad**'a getirilmesi görevini, **Zeynü'l-İslâm** lâkabıyla bilinen **Hilâfet**'in Başkadısı (**Akda'l-Kudât**), kendisinin her zaman sevip saydığı ve büyük bir hürmet duyduğu **Ebu Said el-Herevi**'ye vermiştir. Daha önce Sultan'ın birçok özel görevlerini büyük bir vukufla halleden bu değerli âlim ve ulu kişi bu defada Halîfenin zevcesi ve Melikşâh'ın kızı **İsmet Hâtun**'u getirmek için hemen **Isfahan**'a hareket etmiştir. Selçuklu Sarayının bu gözde prensesi iyi bir hazırlık yaptıktan sonra **el-Herevî**'nin refâkatinde yola çıkarılmış ve kâfile bir Cumartesi günü (Ocak, 1111) **Bağdad**'a gelmiştir (21). **İsmet Hâtun**'un kâfilesi, buradan doğruca Selçuklu Sarayına yönelmiş ve şimdilik kardeşinin yanına yerleşmiştir.

İsmet Hâtun'un **Bağdad**'a gelişi ile birlikte âdet olduğu üzere, şehir baştan başa donatılmış ve bir ışık deryâsı içinde bırakılmıştı. Böylece **Selçuklu Prensesinin Bağdad**'a teşrifi hem Saray erkanı, hemde Bağdad halkı tarafından kutlanmak ve ona bir nevi **"Hoş gelişler ola!"** denilmek isteniliyordu. Artık bundan sonra herkes ellerini kollarını sıvamışlar ve Hilâfet merkezinde yapılacak bu muhteşem düğünün hazırlıklarına başlamışlardı. Sultan, yukarda da belirtildiği gibi, **el-Mustazhir**'le evlenen **İsmet Hâtun**'un düğününü, haşmet ve ululuk bakımından diğer kız kardeşi ve **el-Muktedî** ile evlenmiş olan **Mâh Melek Hâtun**'unkinden hiçte geri kalmamasını istiyordu.

d — **İsmet Hâtun'un Muhteşem Düğünü :**

Gerçekte düğünün **İsmet Hâtun**'un **Bağdad**'a gelişinden ancak bir ay sonra **Ramazanda** yapılması kararlaştırılmıştı. Düğünün Ramazan gibi bütün müslümanların oruç tuttuğu kudsî bir ayda olması Halîfenin bu evliliğin bir an önce gerçekleşmesi için her hâlükârda biraz acele etmiş olduğunu göstermektedir. Zîra bir çok olumsuz gelişmelerle başı dertte olan ve her sıkıştığında **"Gel beni kurtar!"** diyerek Türk Sultanından yardım bekleyen Abbâsî Halîfesi bu düğün ve evlilikten sonra Selçuklu Hanedanı ile daha da samimi olacak, kendisini daha bir güçlü ve kuvvetli hissedecekti.

Aradan geçen bu bir aydan fazla bir süre içinde gelinin çeyizi ve düğün hazırlıkları tamam olmuş ve geleneksel, **Bağdad** halkının bir çok vesilelerle

(21) el-Hüseyni, **Zübdetü't-Tevarih**, s. 171. **Ahbaru'd-Devle es-Selçukiyye**, s. 57. Muhammed b. Mahdud, **Selçuknâme**, II, s. 42.

yakından tanıdığı **Abbâsî - Selçuklu** düğünü, Ramazan ayının ilk haftasında başlamıştı. **İsmet Hâtun**'un çeyizi daha önceki Selçuklu hâtunları, özellikle **Mâh Melek Hâtun**'unkinden hiçte geri değildi. Şimdi bu düğün vesilesiyle, Selçuklu Saraylarının had ve hesaba gelmez akıllara hayret ve şaşkınlık veren zenginlikleri, muazzam hazine ve servetleri bir kere daha Hilâfet Sarayına taşınacaktı. Zâten Sultan **Tuğrul Bey**'den itibaren bu kaçıncı defadır ki, **Abbâsî Halîfeleri Türk prensesleri ile evlenmişler ve her defasında da Selçuklu Saraylarının bitmez tükenmez servet ve hazineleri Abbâsî saraylarına nakledilmişti. Bütün bunlar, Selçuklu Saraylarının ihtişam ve azametini, zenginlik ve servetini sosyal refah, bolluk ve bereketini bir kere daha ve en göz kamaştırıcı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Böylesi muazzam servet ve zenginlikler Türk evliliklerinin dışında, koca bir ülkeyi fethetmekle bile elde edilmesi mümkün şeyler değildi.**

e — **Hilâfet Saraylarına Gönderilen Büyük Çeyiz Kervanı :**

İsmet Hâtun'un düğün eşyası ve çeyizi Selçuklu Saraylarından, Hilâfet Saraylarına her türlü tasvirin üstünde görkemli bir düğün alayının eşliğinde, o devirlerin usulüne göre hazırlanmış bir çok ipek ve kıymetli şallarla bezenmiş **162 deve** ve tam **27 katırla** taşınabilmişti. Oysa **Mâh Melek Hâtun**'un düğün eşyalarının taşınması için sâdece 130 deve kullanılmıştı. Bu deve yükleri ve katır denkleri içinde neler yoktu ki; takım takım altın, gümüş kap - kacaklar, yığın yığın kıymetli mücevherler, inciler, altınlar, gümüşler, kıymetli taşlar, dizi dizi zinet eşyaları, takılar, kat kat ipek elbiesler, top top kumaşlar, Halîfe ve yakın çevresine takdim edilmek üzere birbirinden kıymetli yüzlerce, binlerce hediyeler, hûlasa **Harun'er-Reşid** devrinin dillere destan olan **"Bin Bir Gece"** zenginliklerini, bu defa da Türk Sultanı **Mehmed Tapar** dile getiriyordu.

Düğün alayına bir çok soylu kadınlar ve **İsmet Hâtun**'a Hilâfet Sarayında refâkat etmek üzere ipek şal ve her türlü zinet eşyaları ile süslü bir birinden güzel bir çok Türk kızları da katılmıştı. Bunlar **İsmet Hâtun**'un etrafında sanki bir pervâne gibi uçuşup duruyorlardı. **Ahbaru'd-Devle, es-Selçukiyye** adındaki çok değerli anonim bir eserde düğünün ihtişamı hakkında şu ifadelere yer verilmektedir;

"... Gelin - **İsmet Hâtun - 100.000 dinar altın mihirle Bağdad'a geldi ve orada emsali görülmiyen servetler ve kimse tarafından işitilmeyen** (yani kulakların duymadığı, gözlerin bir mislini daha görmediği bir düğün eşyası yanısıra), **hesapsız köleler, cariyeler, hadımlar ve yenilecek şeyler, düğün için hazırlandı.**" (22).

---

(22) **Ahbaru'd-Devle es-Selçukiyye,** s. 57. Krş. el-Hüseyni, s. 171.

Yine bu düğün vesilesiyle **Bağdad**'ın dış sur kapıları kapatılmış, şehre giriş ve çıkışlar kontrol altına alınmıştı. Dicle Nehrinin Selçuklu Sarayından, Hilâfet Sarayına kadar olan iki kıyısına eğlence çadırları kurulmuş, Bağdad halkı günlerce derin bir sevgi ve coşku içinde gülmüşler, eğlenmişler, çeşitli düğün gösterileri yapmışlardır. Böylece onlar, iki hanedan ailesinin, mutluluğuna kendi mutlu görüntüleri ile iştirak etmiş oluyorlardı. **İbnü'l-Esir**'in ifâdesiyle bu öyle sevinçli, mutlu ve neşeli bir düğündüki **"insanlar onun gibi bir düğünü hiç bir zaman bir daha görememişlerdir."** (23). **el-Mustazhir**'le, **İsmet Hâtun**'un zifafı Ramazan ayının onuncu gecesinde vuku bulmuştu (504/1110) (24).

C - EL-MUSTAZHİR BİLLÂH VE İSMET HÂTUN'UN İLK EVLİLİK YILLARI :

a — İsmet Hâtun İçin Yapılan Yeni Köşk :

***İsmet Hâtun**'un, kız kardeşi ve Halîfe* **el-Muktedî** ile evlenen **Mâh Melek Hâtun**'a nisbetle çok mutlu ve bereketli bir evlilikleri olmuş ve onların bu mutlu yılları sekiz sene yâni **el-Mustazhir**'in ölümüne kadar devam etmiştir.

İsmet Hâtun'un Halîfe **el-Mustazhir**'in nazarında ayrı bir yeri ve müstesnâ bir değeri vardı. **Halîfe** evliliklerinin daha ilk yıllarında **İsmet Hâtun** için hilâfet sarayı müştemilatı içinde yeni, güzel müstakil bir **köş yaptırmış** ve bunu nazlı Selçuklu prensesine tahsis etmiştir (25).

Artık bundan böyle **İsmet Hâtun,** Türk çevresi, Türk câriye, nedime ve özel hizmetçileri ile birlikte bu yeni kendi köşkünde yaşayacaktı. **İsmet Hâtun**'un çok geniş bir Türk çevresi ile hilâfet sarayına gelmiş olması da, böyle müstakil muazzam bir köşkün yapılmasında önemli bir faktör olsa gerektir.

Burada işaret edilmesi gereken bir husus daha vardır. O da Hilâfet Saraylarına intisâb eden **Selçuklu Hâtunları** ile birlikte sarayın hareminde, Türk câriye, Selçuklu prenseslerinin özel nedimeleri, Türk kızları, onların hizmetinde olan Türk erkeklerinden oluşan kalabalık **Türk sosyetesi,** yani **aristokrat Türk varlığının** durumudur.

Tuğru Bey ve **Hatice Arslan Hâtun**'un çok yakın çevresi ile birlikte Hilâfet Saraylarına intikâl etmesi ile oluşan bu Türk sosyetesi, bütün özellikleri ile devam etmiş ve Türk prenseslerinin kendi atmosferleri içinde daha

(23) İbnü'l-Esir, X. s. 484.

(24) Bu konularda geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 165 - 166. İbni Kesir, **el-Bidaye,** XII. s. 172. İbnü'l-Esir, X. s. 484 - 485. **Ahbaru'd-Devle es-Selçukiyye,** s. 57. Azimi, s. 379. Turan O., **a.g.e.,** s. 233. İbni Hallikan, **Vefeyat,** V. s. 289. Öztuna, Y., **İslam Devletleri,** Ankara, 1989. I. s. 126 - 482.

(25) İbni Tağrıberdi, **en-Nücum,** V. s. 200.

mutlu bir hayat geçirmelerini sağlamıştır. Ancak Abbâsî Halîfesi **el-Muktedî Biemrillâh,** bundan önceki sayfalarda da kısmen açıklandığı gibi, Hilâfet Sarayındaki bu **aristokrat Türk varlığını** saraydan hernedense koğmuş ve iki hânedan arası münâsebetler nerede ise kopma derecesine gelmiştir.

İşte, **İsmet Hâtun**'un düğünü ve yakın çevresinde yer alan çok büyük bir Türk gurubunun, kadın erkek, hilâfet sarayına intikal etmesi ile birlikte hilâfet sarayında yani, haremdeki **aristokrat Türk varlığı** yeniden teşekkül etmiş ve bu Abbâsî Hilâfetinin yıkılışına kadar da devam etmiştir.

Fakat onların evliliklerine yeni bir renk ve mutluluk getiren asıl olay **İsmet Hâtun**'un bu evlilikten yaklaşık bir yıl sonra bir erkek çocuk dünyaya getirmesidir. (505/1111). Asıl bundan sonradır ki; **İsmet Hâtun**'da Abbâsî Saraylarında, özellikle saray kadınları arasında çok önemli bir mevki olan "**Ümmü'l-Veled**" olma şerefine kavuşmuş oluyordu. Bu yeni şehzadenin doğumu ile zurnalar çalınmış, davullar yeri göğü inletmiş, şenlikler ve gösteriler yapılmış, saray erkânı ve Bağdad halkı günlerce sevinç ve neşe içinde kalmışlardır. Ayrıca, Başvezir Sarayın "**Ferdevs Kapısı**" adı verilen kapının girişinde otururak Halîfenin nâmına yeni şehzâdenin doğum tebriklerini kabul etmiştir (26).

b — **İsmet Hâtun'un Mânevî Hâyatı :**

İsmet Hâtun, bu devirlerde Hilâfet Saraylarına intisab etmiş emsâli bir çok Türk anası gibi iyilik, fazîlet, hayır, hasenat âbidesi olarak yaşamıştır. O, uzun yılları kapsayan bu bereketli ömründe **ribâtlar, imâretler** yaptırmış, mal, mülk ve vâridâtını bu hayır müesseselerine **vakfetmiştir.** Ayrıca O, devrin fazîletli âlim ve hocalarına her zaman saygılı davranmış, onlara hayır hasenât eliyle sâhip çıkmaya çalışmış, hulâsa kendi devrinde üstün ahlak ve müstesna meziyetleri ile örnek bir Türk anası olmuştur.

İsmet Hâtun'unda bu devirde yetişmiş emsâli Türk anaları gibi en büyük özelliği Onun ilme, ilim adamlarına ilgi duyması, onlara ayrı bir değer vermesidir. Bilindiği gibi bu devirlerde yaşayan, Gazneli **Ali b. el-Hüseyn,** çok güzel konuşan, ateşli vaaz ve nasihatleri ile insanları büyük ölçüde etkileyen, üstelik Selçuklu Saray erkânı üzerinde îtibar ve saygınlığı olan âlim, fâzıl, muhterem bir zât idi. Selçuklu Sultanı **Mes'ud** bile hiç çekinmeden Onu ziyaret eder, güzel söz ve bu hikmetli öğütlerinden feyz alır, yararlanmaya çalışırdı (27).

O sıralarda **Bağdad,** İslâm Kültür ve Medeniyetinin kutlu bir beşiği olduğu için bir çok âlimler gibi **Ali b. el-Hüseyn**'de **Bağdad**'a gelmişti. **İsmet Hâtun** bu fazîletli din adamına sahip çıkmış, Onun adına şehrin "**Bâbü'l-Ecz**"

(26) İbni Kesir, XII. s. 173. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 168.
(27) İbni Tağriberdi, V. s. 323. İbni Kesir, XII. s. 235.

mıntıkasında bir **ribât** (camisi, medresesi, hülâsâ yatacak ve yiyecek yerleri bulunan büyük îmâret külliyesi) inşâ ettirmiş, ayrıca buranın giderlerini karşılamak üzere bir çok mal ve îrâd vakfetmiştir (28). Böylece O, bu büyük âlimin hem **Bağdad**'ta ikâmetini, hemde halkın çok daha fazla Onun ilim ve fazîletinden yararlanmasını sağlamıştır. Bundan da anlaşıldığı gibi, ilim irfan müesseseleri yapmak, ilim ve ilim ehline saygı ve ilgi göstermede Türk Hâtunları, Selçuklu Sultanlarından hiçte geri kalmamışlardır.

c — **İsmet Hâtun'un İmâret Külliyesi (Vakfı) :**

Ali b. el-Hüseyn yukarıda da işaret edildiği gibi, çok güzel konuşan, ihlaslı bir din adamı idi. Vaaz ve nasihatları halka büyük yararlar sağlıyordu. Bu bakımdan kısa sürede çevresinde büyük bir halk ve talebe kitlesi oluşmuştur. Bu halk ve öğrencilerin yeme - yatma ve medenî ihtiyaçlarını çok daha rahat bir şekilde karşılanması gerekiyordu. Bu bakımdan **İsmet Hâtun**, hayır ve hasenatta kolları sanki gökle yer arası kadar açık olan bu fzîletli Türk anası, derhal harekete geçmiş ve Halîfe **el-Müsterşid**'den, çok büyük ve verimli arazileri olan **bir köyü,** günümüzün tabiri ile **işletmeyi** satın almış ve daha sonra onun bütün gelirlerini söz konusu imârete vakfetmiş tir (29). Artık bundan böyle imâretin bütün masrafları kimseye yük olmadan bu köyün iradından karşılanacaktı.

Bu olumlu davranışları ile O, sadece Selçuklu Sultanlarının değil Türk analarının da ilme ve ilim adamlarına karşı ne kadar hayırhah davrandığını, gerekirse bir ilim adamının ilmî fonksiyon ve faaliyetlerine devam edebilmesi için bütün malını - mülkünü, hatta tüm servetini, ilmin hizmetine bilfiil tahsis etmeye hazır olma gibi çok asil bir davranış örneği göstermiş oluyordu.

d — **İsmet Hâtun'un Ölümü :**

Servet ve zenginliğini insanlığın hayrına sarfetmek yüce bir gâye ve kudsî bir hedeftir. **İsmet Hâtun,** işte bir fâni için en ideal olan bu yüce gâyeye ulaşmak için çırpınıp durmuş ve bundan duyduğu mânevî haz ve mutluluk duyguları ile bu dünyadan göçüp gitmiştir. Onun ne zaman vefat ettiği kesin olarak bilinmemektedir. Onun, yukarda adı geçen büyük imâret külliyesinin giderlerini karşılamak üzere Halîfe **el-Müsterşid**'den bir köy (=işletme) satın aldığı göz önüne getirilirse, kocası **el-Mustazhir**'in vefâtından sonra **el-Müsterşid** zamanına kadar yaşadığı, belki **er-Râşid** devrinde (1135 - 1136) vefât etmiş olduğu anlaşılmaktadır. **Alâmü'n-Nisa** adındaki ansiklopedik eserde, **İsmet Hâtun**'un **"hayır, hasenat ehli, iyilik ve yardım etmeyi seven bir kadın olduğu"** zikredilmektedir (30).

(28) İbni Kesir, XII. s. 235.
(29) İbni Tağriberdi, V. s. 323.
(30) Kehhâle, Ö. R., **Alamü'n-Nisa,** I. s. 311.

II

EL-MÜSTERŞİD BİLLÂH VE TÜRK HÂTUNLARI

GÜMÜŞ HÂTUN - EMİRE HÂTUN

1 — GÜMÜŞ HÂTUN VE EL-MUSTERŞİD BİLLÂH

A - GÜMÜŞ HÂTUN KİMDİR?

a — **el-Müsterşid'in Halîfe Olması :**

el-Mustazhir Billâh'ın henüz kırk bir yaşında "**Terâki**" denilen bir nevi büyü ve efsun hastalığından vefat etmesinden sonra yerine, pek tabiî olarak yirmi küsür yaşlarında bulunan oğlu **Ebû Mansur el-Fadl, el-Müsterşid Billâh** lâkabıyla halife olmuştur. 512/1118 (31).

Kaynaklarda onun yiğit yaratılışlı, heybetli, cesur, işlerinde kararlı bir kimse olduğu, **Abbâsî Hilâfetini** bir tertip ve düzene soktuğu bildirilmektedir.

b — **Gümüş Hâtun :**

Esasen **el-Müsterşid**'te bu devirlerde hilâfet koltuğuna oturmuş emsali bir çok Abbâsî Halîfesi gibi ana yönünden **katıksız bir Türk** idi. Zîra klasik kronoloji tarihçilerimizden **İbni Kesir,** hicrî 520/1135 yılı olayları arasında ve hiç bir şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde onun anasının **Türk asıllı** bir kadın ve aynı zamanda **Ümmü'l-Veled** olduğunu zikretmektedir (32).

Her nekadar bu Türk anasının adının bazı kaynaklarda **Lübâbe** olduğu beyân edilmişse de (33), **İkdü'l-Cemman** da bu konuda bizi tatmin edecek daha yeterli kayıtlar bulunmaktadır. Onun bu açık ifadelerinden anlaşıldığına göre; **el-Müsterşid**'in anası **Doğu** (Horasan) **Türkler**indendir. Asıl adı ise **Gümüş Hâtun**'dur (34). Altın ve gümüş isimlerinin Türk kadınları arasında bir

(31) İbnü'l-Esir, X. s. 534, 535, 536. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 197.

(32) İbni Kesir, XII. s. 208. وكانت امه ام ولد من الاتراك

(33) **Tarihü'l-Hamis,** II. s. 361. İbni Tağriberdi, V. s. 257.

(34) İbni Tağriberdi, V. s. 257. امه ام ولد خرسانية تركية

hayli yaygın bir ad olduğu da unutulmamalıdır. Hatırlanacağı gibi, **el-Müsterşid**'in babası **el-Müstazhir**'in anasıda bir Türk ve adı ise **Altun Hâtun** idi.

Bu takdirde **Gümüş Hâtun**'un çok daha önceki yıllarda hilâfet saraylarına ihtisâb ettiği ve **el-Mustazhir**'le, şüphesiz onun veliahdlığı yıllarında evlenmiş olması gerekmektedir. İşte **Gümüş Hâtun**'un **el-Mustazhir**'le olan bu evliliklerinden doğan oğulları **el-Fazl, Uddetü'd-Din** (486/1093) (35), daha sonra yukarda da ifâde edildiği gibi **el-Müsterşid Billâh** lakabıyla **"halife"** olmuştur.

Ancak, **el-Cüveynî**'nin, **Sultan Sancar**'ın, **el-Müsterşid**'in amcası olduğu yolundaki bir kısım rivâyetlerine bakılırsa, **Gümüş Hâtun**'un da aslında bir Selçuklu Prensesi ve hemde **Sancar**'ın yeğeni olması gerekmektedir (36). Mâmâfih, **İbnü'l-Cevzi** onun, 528/1133 yılında yani oğlunun hilâfeti döneminde bir yatsı vakti vefât ettiğini kaydetmektedir. Cenâzesi fazla bekletilmemiş, geceleyin namazı kılınmış ve genellikle saray mensuplarının defnedildiği Bağdad'ta ki e r - R u s s â f e M e z a r l ı ğ ı n a gömülmüştür (37).

B - EL-MÜSTERŞİD DEVRİNİN ÖZELLİKLERİ

a — Yeni Devir Hilâfet ve Saltanat Mücadeleleri:

Gerçekte **el-Müsterşid**'in hiç bir ceddi mukavemet görmeden hilâfet koltuğuna oturduğu bu dönemlerde, Selçuklu Saltanatı ise tam bir kargaşa ve karışıklık içinde bulunuyordu. Bilindiği gibi, **Mehmed Tapar**'ın vefâtıyla (1117) Büyük Selçuklu mülkünün yegâne varisi olma iddiasında bulunan Selçuklu asilzâdeleri arasında, kıyasıya bir taht mücadelesi başlamış ve bu amansız mücadele sonucu bir çok değerli komutanlar ölmüş ve oluk oluk da Türk kanı akmıştır (38).

Bu kör mücadelenin önde gelen simâları ise, Mülkün asıl vârisi olduğunu iddia eden **Mehmed Tapar**'ın oğlu **Mahmud,** Onun kardeşi **Mes'ud** ve **Tuğrul** ile amcaları **Sancar** idi. Diğer taraftan Selçuklu Saltanat adaylarının herbiri Abbâsî Halîfesini kendi yanında görmek ve Onu, kendi nüfuz ve tesiri altında tutmak istiyordu. Bu bakımdan **Bağdad,** Halîfenin manevi iltifât ve bunun maddi tezahürleri olan hilat, kılınç gibi hediyelere nâil olmak ve her şeyden

---

(35) Zettersteen, K. V. İA. VIII. s. 835.

(36) el-Cüveyni, **Tarih-i Cihangûşa,** çev. M. Öztürk, Ankara, 1988. III. s. 128-129. "O sırada Mü'minlerin Emiri el-Müsterşid Billah ile amcası Sultan Sancar adına Irak, Arran ve Azerbaycan bölgesini yöneten Selçuklu Sultanı Mesud arasında anlaşmazlık çıktı."

(37) İbnü'l-Cevzi, X. s. 41. İbnü'l-Esir, XI. s. 17.

(38) Köymen, M. A. **Selçuklu Devri Türk Tarihi,** s. 198 - 199. Kafesoğlu, İ., **Selçuklu Tarihi,** s. 72 - 82.

önce isminin, B a ğ d a d camilerinde okunmasını isteyen bu adayların bir nevi uğrak yeri olmuştu. Hilâfet makamı çoğu zaman bu menfaat çatışmalarının odağı haline geliyor ve bir çok müessif olaylar cereyân ediyordu.

b — **el-Müsterşid'in Yeni Tutumu :**

el-Müsterşid'e gelince o böyle pırıl pırıl bir Türk anasından doğması ve Türk çevrelerine çok yakın ve çok aşina bir Halîfe olmasına rağmen, Selçuklu asilzadelerine karşı bir çok tutarsız hareketlerde bulunmuş ve neticede son derece bedbaht, bir bakıma talihsiz bir Abbâsî Halîfesi olmuştur. Hangi faktörlerin tesiri altında kaldığı kesin olarak bilinmemekle beraber o, kendinden önce hiç bir Abbasi halifesinin değil yapmak, aklından bile geçirmeye cesaret edemiyeceği bazı teşebbüslerde bulunmuştur.

O da esasları, Büyük Selçuklu Devletinin kurucusu **Tuğrul Bey** tarafından ortaya konulan ve Halîfe **el-Kâim Biemrillâh**'ında büyük bir ferahla kabul ettiği, âdeta onayladığı **Sultan - Halîfe** yetkileri idi. Buna göre; **halîfe sâdece dini işlere bakacak, devlet idaresi, saltanat ve dünyevi hükümranlık, siyâsî nizam, emniyet ve asayişin temini gibi bütün dünyevi işler tamamen Selçuklu Sultanları tarafından yürütülecekti. Bunun için Bağdad'ta muhteşem bir tören yapılmış ve bütün bu icrâî görevlerin tümü, resmen Selçuklu Sultanlarının uhdesine verilmişti. Diğer bir ifâde ile hilâfet ülkelerinin bütün siyâsî, iktisâdî ve idârî dizginleri tamamen Selçuklu Sultanlarının elinde olacaktı (39).**

c — **Selçuklu Hâkimiyetini Kırma Teşebbüsü :**

el-Müsterşid ise, özellikle **Mehmed Tapar**'ın ölümü ile dahada kötüleşen siyâsî durum ve Selçuklu asilzadelerinin içinde bulunduğu bu bir nevi fetret devri kargaşa ve ihtilaflarından yararlanmak suretiyle Selçuklu Sultanlarının, Abbâsî ve hele hele Bağdad hegemonyasını kırmak, daha açık bir ifade ile halifenin dini hâkimiyeti yanısıra dünyevi hâkimiyet ve otoritesini yeniden ihya etmek istiyordu. Mâmâfih, Onun böyle tatlı hayallere kapılmasına yardım edecek ilk anda bazı teşebbüsleri olmuş ve bunda başarı da kazanmıştı.

Ancak **el-Müsterşid**, daha ileri seviyedeki askerî hareketlerinde başarısızlığa uğrayınca bu menfi tavrını ister istemez değiştirmiş ve hem kendi çevresindeki muhaliflerini hele hele halîfeye kan kusturan **Dübeys b. Sadaka**'yı sindirmek (40) hemde diğer Selçuklu prenslerine karşı çok daha güçlü bir Selçuklu Sultanına sığınmak, onun destek ve himayesini sağlamak mecburiyetinde kalmıştır. Bu güçlü aday ise, şüphesiz İmparatorluğun doğu bölgelerinin hâkimi ve Selçuklu aristokratları arasında her bakımdan üstün bir yeri ve saygısı olan **Sultan Sancar** idi.

---

(39) Köymen, M. A., **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s. 87 - 88.
(40) İbni Kesir, IX. s. 537 - 607.

2 — EMİRE HÂTUN; SULTAN SANCAR'IN GÜZİDE KIZI

A - EL-MUSTERŞİD VE SULTAN SANCAR

a — **el-Müsterşid'in Sultan Sancar'la Yeni İlişkileri :**

Haddizatında **Sancar**'ın, **el-Müsterşid**'le olan güzel ilişkileri, Onun halîfeliğinin ilk yıllarına kadar ulaşmaktadır. Çünkü, Halîfe ile sosyal ve siyâsî münasebetlerini düzeltmek, rakiplerine karşı onun manevi himaye ve desteğini sağlamak **Sancar**'ında özleyip durduğu bir beklenti idi. Nitekim O, **el-Müsterşid**'de daha halîfeliğinin hemde ilk yıllarında dostluk ve samimiyet elini uzatmış ve bir emirnâme ile birlikte Ona 50.000 dinar altın (42 Milyar TL.), vezirine, 10.000, Selçukluların Bağdad askeri temsilciliği (Şıhnelik) ile yine **Vezâreti Hâtun** (*) için de bir o kadar altın dinar göndermişti (41).

İşte **el-Müsterşid,** İmparatorluğa eski haşmet ve azametini kavuşturmak için çırpınıp duran ve rakip Selçuklu prenslerini kılıncının gücüyle bertaraf ederek Selçuklu Saltanatını ele geçiren bu değerli Türk Sultanı **Sancar**'a yaklaşmak, Onun gerçek himâye ve desteğini sağlamak istemiştir.

b — **Siyâsî Prestijini Artırma Çabaları :**

Bunun o devirlerde herkesin de bildiği gibi alışılagelmiş en güzel yolu gözde, mümtaz bir Selçuklu Prensesi ile evlenmek ve Selçuklu Sultanı ile sıhriyet bağları kurmaktı. Zîra **el-Müsterşid, M. A. Köymen**'in de dediği gibi, Sultan **Sancar**'ın kızı ile evlenmekte kendisinin siyâsî prestijinin daha da artacağına inanıyordu (42).

Gerçekte bu, **Halîfe** kadar **Sultan Sancar** içinde geçerli bir sebebdi. Türk Sultanının da bu izdivaçtan asıl gayesi, Halîfenin mânevi teveccühünü kazanmak, diğer rakipleri karşısında daha güçlü, kuvvetli bir hale gelmek, neticede çok geniş coğrafi bölgelere yayılmış olan İmparatorluk hudutları içinde her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulan emniyet sükün ve asayişi temin etmekti.

İki tarafın da bu ve benzeri bir kısım önemli beklentileri neticesinde karşılıklı temasa geçilmiş ve bu yöndeki hüsn-ü niyet ve samimi duyguların bir tezahürü olarak **Sultan Sancar**'ın güzide kızı, **Emîre Hâtun**'un Abbâs' Halîfesi **el-Müsterşid Billah**'la evlenmelerine karar verilmiştir.

(*) **Vezaret-i Hâtun;** Bu devirlerde sarayda güçlü bir hatundan bahsedilmektedir. Bunun adı zikredilmemekte ise de bu Türk anasının Melikşah'ın küçük kızı ve el-Mustazhir'in hanımı İsmet Hâtun olması gerekmektedir. Bunun ayrıca bir vezirlik makamı vardı. İşte özellikle İbnü'l-Cevzi'nin zikrettiği Vezaret-i Hâtun bu Hâtunun vezirliği idi. Ona bu şekilde bir çok kimse vezirlik yapmıştır. Z. K.

(41) İbnü'l-Cevzi, el-Muntazam, IX. s. 106.

(42) Köymen, M. A., **Selçuklu Devri Türk Tarihi,** s. 196.

B - EL-MÜSTERŞİD'İN EMÎRE HÂTUN'LA İZDİVACI

a — el-Müsterşid'in İzdivac Teşebbüsü :

Mâmâfih, temel kaynakların bu yöndeki kıymetli rivayetlerinden anlaşıldığına göre, **el-Müsterşid,** hem Selçuklu Sultanları, hemde hilâfet çevrelerinde müessir bir şahsiyeti olan büyük alim, aynı zamanda **Bağdad Başkadısı Ebû Sad el-Herevî**'yi Sultan nezdinde elçi olarak **Merv**'e göndermiş ve kızı **Emîre Hâtun** için dünürcü olmasını istemiştir (43). **el-Herevî,** kendisine verilen bu hassa görevi büyük bir ehliyetle başarmış ve Halîfe namına tam yetkili olduğu için bilinen dinî usullerle çiftin nikahlarınıda kıymıştır. Artık bundan böyle **Sultan Sancar**'ın gözde kızı **Emîre Hâtun, el-Müsterşid**'in meşru zevcesi idi.

Bundan sonra **el-Herevî** vazifesini tam manasıyla yapmanın verdiği bir mutlulukla **Bağdad**'a dönmüştür. Böylesine güzel ve sevinçli haberlerle **Bağdad'a** dönen **el-Herevî**'nin bu müjdesinden başta Halîfe olmak üzere saray ve hilâfet çevrelerinde ne kadar derin bir coşku ve bir ferahlık yarattığı asla göz ardı edilmemelidir.

b — Emîre Hâtun İçin Yapılan Muhteşem Köşk :

Gerçekte **el-Müsterşid** bu evlilik ve zifaf'a çok önem veriyordu. O da, müteveffa **Melikşâh**'ın kızı **İsmet Hâtun**'la evlenen tıpkı babası **el-Mustazhir** gibi hemen elini kolunu sıvamış ve müstakbel eşi **Emîre Hâtun** namına muazzam bir köşk yaptırmaya başlamıştır. Köşk, Dicle nehrinin kıyısında, saraya münasip çok uygun ve güzel bir yerde yapılacaktı (44). Burada bulunan bir çok bina, bu günün tabiri ile istimlâk edilmiş, bir çok işçi, usta ve sanatkârın hummalı bir şekilde çalışmaları ile kısa zamanda bu muazzam köşkün yapımı tamam olmuştur. Çünkü O, Selçuklu Prensesi ile bundan sonraki mutlu hayatını burada geçirmek istiyordu.

c — Emîre Hâtun'un Düğünü :

Şimdi sıra **Emîre Hâtun**'un **Bağdad**'a nakli ve hânedân ailesine mensup bu kişilerin evlenmelerine gelmişti. Halîfe bunun için, **İbnü'l-Enbâri**'yi, **Nazar** adındaki bir yakını ile birlikte **Sultan Sancar**'la görüşmek ve gelinin **Bağdad**'a getirilmesini sağlamak üzere Selçuklu başkenti **Merv**'e göndermiş ve **Emîre Hâtun**'da böylece B a ğ d a d 'a gelmiştir. (Recep, 518/1124).

Her ne kadar kaynaklarda işin bundan sonraki safhaları hakkında pek fazla bir bilgi verilmemekte ise de, bizim bundan önceki Selçuklu Prenslerin-

(43) **el-Bidâye,** XII. s. 194. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 249. Krş. Öztuna, Y., a.g.e., I. s. 483.

(44) el-Bidâye, XII. s. 194. İbnü'l-Cevzi, IX. s. 250.

de de gördüğümüz gibi, **Emîre Hâtun**'unda Selçuklu Türklerinin örf, adet ve ananelerine göre, Halîfenin yeni yapılan bu muazzam sarayında, çok muhteşem bir düğünle evlenmiş olmaları gerekmektedir.

d — **Emîre Hâtun'un el-Müsterşid'le Evliliği :**

el-Müsterşid'in, **Emîre Hâtun**'la olan evlilikleri, mutlu bir şekilde devam etmiş ve Halîfenin ölümüne kadar tam onbir yıl sürmüştür. Onların bu evliliklerinden **Ebû Cafer el-Mansûr** ve **Ebû Bekir** adında iki çocukları olmuştur. **Ebû Cafer el-Mansûr** bundan sonraki sayfalarda çok daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulacağı gibi Halîfenin sağlığında henüz on iki yaşında **veliahd** olarak ilân edilmiş ve babasının ölümü üzerinede **er-Râşid Billâh** lâkabı ile Halîfe olmuştur. Bu açıklamalarımızdan da anlaşılacağı üzere, **el-Müsterşid**'te bu devirlerde gelmiş geçmiş bir çok Abbâsî Halîfesi gibi bir **Türk anasından** dünyaya gelmiş ve yine şahsiyetli bir **Türk Hâtunu** ile evlenmiş ve bu **Türk anasından doğan** oğlu kendi yerine halîfe olmuş müstesnâ Abbâsî Halîfelerinden biridir.

3 — DÜŞÜŞ DEVRİNİN HALÎFE SULTAN İLİŞKİLERİ

A - SULTAN SANCAR VE EL-MUSTERŞİD BİLLÂH

a — **Sansar'ın Halîfeyi İkazı :**

Fakat burada bir hususun açıklanmasında yarar vardır. **el-Müsterşid**'in, devrin en büyük Selçuklu Sultanı, **Sancar**'ın seçkin kızı **Emîre Hâtun**'la evlenmesi, iki hanedan ailesi arasındaki münasebetlerin düzeltilmesi, hatta geliştirilmesinde hiç bir zaman yeteri kadar tesirli olmamış ve beklenilen faydaları da sağlamamıştır. Halîfe hüsnü niyetle atılan bu güzel adım ve evlilik olayının aksine, **Selçuklu Devletinin** hilâfet merkezindeki asıl varlığına karşı, başından beri takındığı olumsuz tavrını sürdürmeye devam etmiştir.

Sultan Sancar'a gelince bu basîretsiz Abbâsî Halîfesi aynı zamanda damadını bir çok olaylarla da sabit olduğu gibi, Selçuklu asilzadeleri arasında çıkan taht kavgalarının dışında tutmaya çalışmıştır. Çünkü Onun, kendi başına **Selçuklu - Bağdad** hakimiyetini kırmasına ve Selçuklu Sultanlarını pasifize etmesine imkan yoktu. Hatta **Sancar** bir defasında **"es-Sultanü'l-A'zam - En Büyük Sultan"** olarak Halîfeye bir mektup göndermiş, kudret ve haşmetini en güzel bir şekilde dile getirerek şöyle demiştir;

"Emir ve hükümdarların hepsi bizim naip ve memurlarımızdır. Biz cihan padişahlığını, koca bir cihan padişahı olan ceddimiz (Melikşâh) ve Ona verdiği sancak (yani Sultanlık alâmetleri) ile de Halîfenin dedesi (el-Muktedî)-den aldık." (528/1133) (45).

---

(45) Atabek, Müntecibü'd-Din, **Atabetü'l-Ketebe,** Tahran, 1329. s. 17. Beyhaki Zeyli, III. s. 1460. Hınduşah Sancar, **Tecâribü's-Selef,** Tahran, 1313. s. 258.

Halîfe, **Sultan Sancar'**ın bu mektubundan fazlası ile etkilenmiş olmalı ki onunla, bir hayli sarsılan, bozulan münasebetlerini geliştirmek istemiş ve Ona Saltanat alâmetlerinden olmak üzere, **bir tâc, bir sinebend** ve ayakları **altın nallarla nallanmış bir at** göndermiştir. Sultan Sancar bundan fevkalade duygulanmış ve halîfeye Selçuklu Sultanlarının duyduğu aşırı sevgi ve heyecanla yerinden fırlayarak **"ben Halîfenin bir kölesi ve tebasıyım!"** demiştir (46).

Fakat buarada aklımıza şöyle bir süal gelmektedir; O da aceba, Sultanın bunca hayırhah davranışlarına rağmen **el-Müsterşid,** Selçuklu Sultanlarını pasifize etme yolunda giriştiği kanlı askeri mücâdelelerden vaz geçmiş midir? Ne yazık ki bizim bu ve benzeri süallere gönül ferahlığı ile cevap vermemiz mümkün değildir.

b — **el-Müsterşid'in Başkaldırması ve Ölümü :**

el-Müsterşid 1135 yılında yeni bir ordu hazırlayarak bir kere daha şansını denemek üzere Selçukluların **Irak-ı Acem** naibi **Sultan Mesud'**un üzerine yürümüştür. Aklınca, haiz olduğu manevi mertebe ve dini kudsiyet dolayısıyla **Sultan Mesud'**un karşısında duramıyacağına, aksi takdirde maiyyetinde bulunan askerlerin çil yavrusu gibi dağılıp gideceklerine ve Sultanın yapayalnız kalacağına inanıyordu.

Fakat bunun tam aksi oldu. **Irak-ı Acem** topraklarında yapılan kanlı muharebelerde beklenenin aksine, Halîfenin hantal, eğitimsiz ordusu darma-dağın olduğu gibi, kendisi de esir alınmış ve **Sultan Mesud'**un huzuruna getirilmiştir. Fakat bu durum, **el-Müsterşid için** her şeyin sonu değildi. O, **el-Cüveynî'**nin rivâyetine göre **Mesud'**un amcası, **Sultan Sancar'**a derhal bir haberci göndermiş ve kendisini bu zebunkeş durumdan kurtarmasını istemiştir (47).

Bu bedbaht gelişmelere muttali olan **Sultan Sancar** derhal damadının, yani **el-Müsterşid'**in yardımına koşmuş ve **Mesud'**a bir mektup göndererek ondan özür dilemesini ve kendisini affetirmesini istemiştir. **Mesud** en büyük Sultanın çağrısına uyarak Halîfeyi serbest bırakmış, ondan af dilemiş hatta ona müstakil bir otağ kurdurarak hükümranlığını, serbestliğini iâde etmiştir (48). Onun **Bağdad'**a emniyet içinde gönderilmesi için hazırlıklar bile başlamıştı. İşte bu hazırlık esnasında garip bir talihsizlik olmuştur. Halîfeyi gizliden gizliye takib eden yaklaşık onbeş kişilik bir **Bâtinî** fedai gurubu, bir fır-

(46) **Abu'l-Farac Tarihi,** II. s. 366 - 367.

(47) el-Cüveyni, **Tarih-i Cihangüşâ,** III. s. 129.

(48) el-Cüveyni, III. s. 129. Sancar bu mektubunda şöyle diyordu: Gıyaseddin oğlu Mesud bu fermanı alır almaz Mü'minlerin Emirinin yanına gitsin. Onun bütün insanların sığınağı olan eşiğinin toprağını öptükten sonra yaptıklarına karşılık ondan özür dilesin."

satını bularak onun çadırına dalmışlar ve insafsız bıçak darbeleri ile genç halîfeyi yere sermişlerdir (49). Halîfe daha sonra **Merağa**'da toprağa verilmiştir.

c — **Yeni Gelişmeler ve Emîre Hâtun'un Ölümü :**

Bilindiği gibi mücerred siyâsi olaylar bizim konumuzun dışındadır. Ancak **el-Müsterşid, Selçuklu Sultanlarına** karşı takındığı bu olumsuz ve belki düşmanca tutumları ile kendisinden sonra gelen Abbâsî Halîfeleri içinde şüphesiz çok kötü bir örnek olmuştur. Artık daha sonra gelen halîfeler ister istemez, onun açtığı bu uğursuz yolda yürümeye devam etmişler **Sultan Tuğrul Bey**'in bin bir emekle ortaya koyduğu bu **fiili hilâfet ve saltanat bütünleşmesini** her fırsatta ve bütün güçleriyle yıkmaya çalışmışlardır. Bunda, Selçuklu devletinin, güçlü Sultanlardan yoksun olması bir yana, zayıf karekterli Selçuklu aristokratlarıda Abbâsî Halîfelerinin bu haris emellerine doğru koşmada önemli ölçüde yardımcı olmuşlardır.

Sancar'ın kızı **Emîre Hâtun**'a gelince, o bütün bu acı ve tatsız olaylardan sonra hilâfet saraylarında emsali Türk anaları, **İsmet Hâtun, Gümüş Hâtun** gibi yaşamaya devam etmiş ve oğlu **er-Râşid**'in kısada olsa halîfeliğini görmüş ve muhtemelen **el-Muktefi Liemrillah** zamanında (1170 - 1180) vefât etmiştir.

B - ER-RÂŞİD BİLLAH VE SELÇUKLU SULTANLARI

a — **Sancar'ın er-Râşid'i Halîfe İlân Ettirmesi :**

el-Müsterşid'in **Merağa**'da bir gurup **Bâtinî** fedaisi tarafından öldürülmesinden sonra hilafet merkezinde oğlu **Ebû Cafer el-Mansur**'un halîfeliği hususunda bir kısım tereddütler hasıl olmuştur. Bunun üzerine büyük Selçuklu Sultanı **Sancar, Bağdad** askeri temsilciliğine bir haber göndermiş, devlet erkânı ve kadınların hemen bir araya gelmesi ve maktul halîfenin oğullarından kendi torunu **Ebû Cafer el-Mansur**'a biat etmelerini istemiştir. **el-Mansur, Emîre Hâtun**'un biricik oğlu, büyük dedesinin desteği sayesinde **er-Râşid Billah** lâkabı ile halîfe olmuştur (529/1135) (50).

Ancak **Sultan Sancar,** Abbâsî Halîfelerinin Selçuklu Sultanlarına karşı menfî tutum ve hareketlerini çok iyi bildiği için, yeni halîfeyi îkaz etmiş ve ondan yazılı bir yemin belgesi almayı da ihmal etmemiştir. Bu yemin metninde şunlar yazılı idi: ان متى جندت اولقيت احدا من اصحاب السلطان بالسيف فقد خلعت نفسى من هذا الامر

(49) İbnü'l-Esir, XI. s. 27 - 28. İbni Kesir, XII, s. 208. **Abu'l-Farac Tarihi,** II. s. 367 - 368. Ibnü'l-Ibri, s. 203 - 204. es-Sübki, IV. s. 292 - 293. Zettersteen, K. K., IA. VIII. s. el-Cüveyni, III. s. 129.

(50) Abu'l-Farac, II. s. 369. el-Hudari, s. 449. Krş. İbnü'l-Esir, IX. s. 28.

"Eğer ben, ne zaman Sultana karşı bir ordu kurar, veya isyan eder, yahutda Sultanın muhaliflerine intisab ederek ona kılınç çekersem, bu hilâfet görevimden kendi kendimi azlediyorum."

Bununla berâber, ilerde cereyan eden bir kısım olaylar, **Sultan Sancar**'ın, Halîfenin elinden böyle, hemde kendi eliyle yazılmış bir yemin metni almada, ne kadar haklı olduğunu bir kere daha ortaya koyacaktır.

er-Râşid'te bu devirlerde hilâfet koltuğuna oturmuş bir çok Abbâsi Halîfesi gibi, Türk asıllı bir anadan dünyaya gelmiştir. O, bundan önceki sayfalarda çok daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulduğu gibi, büyük Selçuklu Sultanı **Sancar**'ın kızı ve halîfe **el-Müsterşid**'in hanımı olan **Emire Hâtun**'un oğludur. Onun böyle bir Türk anasından dünyaya geldiği değerli İslâm Tarihçisi **ez-Zehebî**'nin Takvimü't-Tevârih ve Tarihü'l-İslam adındaki kıymetli eserinde de zekredilmektedir. (51). Belkide, **Sultan Sancar**'ın, **el-Müsterşid**'in kötü bir talihsizlik eseri katledilmesinden hemen sonra duruma müdahale etmesi ve **er-Râşid**'i, halîfe ilan ettirmesinin asıl sebebide bu olsa gerektir. Çünkü, **er-Râşid**, onun özbe öz torunu idi.

b — **er-Râşid'in Azli ve Ölümü** :

Mâmâfih, **Sancar**'ın büyük teveccüh ve yardımları ile halîfe olan **er-Râşid**'in hilâfeti ancak on bir ay sürmüştür. Buna sebebde genç, ve hilâfet işlerinde son derece tecrübesiz olan yeni Halîfenin, bir kısım Selçuklu asilzâdeleri de dahil, **Sultan Mesud**'un muhalifleri ile birleşerek ona karşı çok kuvvetli bir cephe oluşturmak ve bir askeri harekatta bulunmak istemesi idi (52). Bunun üzerine **Sultan Mesud** fazla bir vakit kaybetmeden ordusuyla birlikte **Bağdad**'a yürümüş ve hiç çekinmeden şehri kuşatmaya başlamıştır. Bu durumda Halîfeninde dahil olduğu bu muhalif cephenin yapacağı pek bir şey kalmamış ve Bağdad'ı terketmeye mecbur olmuşlardır.

Şehrin bu şekilde boşaltılmasından hemen sonra **Bağdad'a** giren Selçuklu Sultanı (1136), Halîfeden daha önce ve kendi el yazısı ile almış olduğu söz konusu yemin metnini göstererek onun görevden alınmasını istemiş ve bunda muvaffakta olmuştur (53).

Bu yemin üzerine görevine son verilen **er-Râşid**, B a ğ d a d 'tan M u s u l 'a gelmiş, oradan I s f a h a n 'a doğru hareket etmiştir. Fakat yolda, O da babası gibi **Bâtinî** fedaileri tarafından öldürülmüş ve cesedi I s f a h a n 'a defnedilmiştir (532/1137).

---

(51) en-Nücum, V. s. 263. وآتاه مع أم ولد تركية Krş. Öztuna, Y., I. s. 126.

(52) İbnü'l-Esir, XI. s. 36. Abu'l-Farac, II. s. 364. Sümer, F., **Sultan Mesud, İA.** VIII. s. 138.

(53) İbnü'l-Esir, XI. s. 42 - 43. İbnü'l-İbri, s. 205. es-Suyuti, s. 436. Abu'l-Farac, II. s. 372. Aksarayi, **Musameratü'l-Ahbar**, s. 120.

III

EL-MUKTEDİ BİEMRİLLÂH VE ABBÂSÎ SARAYLARINDAKİ TÜRK HÂTUNLARI:

F A T M A H Â T U N

1 — MEHME TAPAR'IN SEÇKİN KIZI FATIMA HÂTUN HİLÂFET SARAYLARINDA

A - SULTAN MESUD VE HALÎFE EL-MUKTEFİ LİEMRİLLAR

a — **el-Muktefi'nin Halife Olması :**

Sultan Mesud, er-Raşid'in açıkça yeminini bozması ve kendisine askerî bir kıyam hareketine girişmesinden sonra derhal harekete geçmiş ve B a ğ d a d ileri gelenlerinden vezir **Şerefü'd-Dîn ez-Zehebî**'yi çağırarak yeni Halîfenin seçilmesi talimatını vermiştir. **Şerefü'd-Dîn ez-Zehebi**'nin yönlendirmesi ile toplanan devlet erkânı, askerî valiler, ayan ve eşraftan oluşan seçkin bir gurup, uzun müzakere ve Selçuklu Sultanınında muvafakatını aldıktan sonra **er-Râşid**'i resmen azletmiş ve onun yerine **el-Mustazhir**'in oğlu **Ebû Abdullah Muhammed**'i, **el-Muktefi Liemrillah** lâkabıyla **"Halîfe"** yapmışlardır (530/1136) (54). Yeni Halîfe de, daha önce Halîfe **er-Raşid** gibi, Sultanla yapılan bir ön anlaşma gereğince, yanında her ne şekilde olursa olsun ne bir süvâri alayı ve nede harp aletleri, yani askeri bir kuvvet bulundurmayacaktı (55).

Haddi zâtında **el-Muktefi**, Selçukluların bu parçalanma, bölünme devrinin en güçlü Sultanlarından biri olan **Mesud**'un zamanında (1135/1152) ve büyük ölçüde onun irâde ve desteği ile halîfe olmuştu. **Sultan Mesud** ise Abbâsî Halîfelerinden **el-Müsterşid**'i saf dışı etmiş, **er-Raşid**'i azlettirmiş ve **el-Muktefi**'yi ise iktidara getirtmiş ve böylece üç halîfenin mukadderatı ile oynamış, güçlü bir **Selçuklu Sultanı** idi.

---

(55) el-Hüseyni, **Zübdetü't-Tevârih**, s. 241.

b — **Yeni Çevre ve Halîfe Sultan İlişkileri :**

Gerçekte **Sultan Mesud**, bir taraftan geniş ikta arazilerine ve fazla sayıda askerlere sahip ve kendi idâri bölgelerinde tam bir istiklâl elde etmeye çalışan, üstelik kendilerinden başka hiç bir kimsenin, Sultan üzerinde nüfuz kazanmasına sabır ve tehammül edemeyen muhteris Selçuklu asilzâdeleri ile mücâdele ederken (56), diğer taraftan da **Bağdad** cânibinden gelebilecek her türlü tehlikeden emin ve uzak olmak istiyordu. Bunun içindir ki O da, kendinsinden önceki Selçuklu Sultanlarının yürüdüğü aynı yoldan yürümüş, şahsî otorite ve hâkimiyeti yanısıra, Abbâsî Halîfeleri ile yakın akrabalık bağları kurmak, siyâsî münasebetlerini daha sıcak ve samimi bir zemine oturtmak istemiştir. **Sultanın** bundan asıl maksadı, hilâfet ülkeleri ve rakip Selçuklu Sultanları arasında çok daha nüfuzlu, çok daha etkin ve imtiyazlı bir Sultan haline gelmekti.

Diğer taraftan aynı durum, yeni çiçeği burnunda **Abbâsî Halîfesi el-Muktefi** içinde söz konusu idi. Çünkü **el-Muktefi**, belkide hilâfet merkezinde siyâsî havanın en boğucu olduğu bir dönemde halîfe olmuştu. **Bağdad**'taki bu iktidar değişikliği ve kargaşalıktan yararlanmak isteyen bir sürü ayak takımı ortalığı kasıp kavurmaya başlamış ve bu güzel şehirde halk arasında yer yer çatışmalar çıkmıştı. Bundan daha da acısı, saray, halîfe ve yakın çevresi belki şimdiye kadar hiç görülmemiş bir maddî sıkıntı ve yokluk içinde çırpınıp duruyorlardı.

B - EL-MUKTEFİ'NİN FATIMA HÂTUN'LA İZDİVACI

a — **Karşılıklı Sıhriyet Teşebbüsleri :**

Bu bakımdan yeni Halîfe fazla vakit kaybetmeden hemen harekete geçmiş, başta Sultan **Mesud** olmak üzere, Selçuklu ümerâsına yaklaşmak, bundan da öte, **Sultan Mesud**'un maddî - mânevî himâye ve desteğini sağlayarak kendisini çok daha güçlü bir Abbâsî halîfesi hâline getirmek istemiştir. Bunun o devirlerde alışılagelmiş tek yolu vardı. O da, ünlü bir Selçuklu Prensesi ile evlenmekti. O da, bunun yollarını aramış ve neticede, iki hanedan ailesi arasında bu yönde yapılan ciddî ve karşılıklı temas ve istişâreler sonucu, müteveffa Selçuklu Sultanı **Mehmed Tapar**'ın çok değerli, aynı zamanda küçük kızı ve kendisinin öz kardeşi olan **Fatıma Hâtun**'un yeni Abbâsî Halîfesi **el-Muktefi Liemrillah** ile evlenmelerine karar verilmiştir.

Büyük tarihçi **İbnü'l-Esir, İbn-i Hallikân** gibi daha bir çok yazarların kıymetli eserlerinde hilâfet saraylarına **"buyur"** edilen bu yeni ve fevkalâde güzel Türk prensesinin nişan, nikâh ve düğünleri hakkında çok yeterli bilgiler

(56) Sümer, F., **a.g.m.**, İA. VIII. s. 140.

vardır. **Fatıma Hâtun**, daha önce Hilâfet Saraylarına intisâb eden **el-Müstazhir**'in karısı **İsmet Hâtun**'un yeğeni oluyordu. O **İsmet Hâtun** ki bu sıralarda hilâfet camiasının hâlâ en güçlü en kudretli Türk Hâtunlarından birisi idi.

Mâmâfih temel kaynakların bu hususlaki genel izahlarından anlaşıldığına göre; Sultan **Mesud** bu ilk merhalede, önce **Bağdad**'ta emniyet ve asayişi temin etmiş, kendisine tavır takınan Selçuklu asilzâdelerine âlicenablıklar göstermiş, onları affetmiş ve nihayet ordusunun büyük bir kısmını köylerine gitmek üzere terhis etmiştir. Öyleki yanında sâdece, oda belki şahsî emniyetini sağlamak için bin kadar asker bırakmıştı. Bundan sonra **Mehmed Tapar**'ın kızı **Fatıma Hâtun**'un, **el-Muktefi** ile izdivâcı yolunda karşılıklı teşebbüsler olmuş ve bu teşebbüsler her iki tarafın olumlu davranışları ile mutlu bir sona doğru gitmiştir. Bu evlenmede, her nekadar kaynaklarda fazla bir sarahat yoksa da Hilâfet Sarayının en önde gelen Türk Hatunlarından biri olan **İsmet Hâtun**'un önemli hizmetleri olduğuda unutulmamalıdır.

b — **Fatıma Hâtun'un Nikâhının Kıyılması :**

Bundan önce bu kabil evlenmelerde evlenecek çiftin nikâhı genellikle Selçuklu başkentinde kıyılmıştı. Bu defa **Fatıma Hâtun**'un nikâhı Bağdad'ta yâni Selçuklu saraylarında her iki tarafın en üst seviyede temsil edilen yetkililerince kıyılacaktı. Nitekim bu öylede olmuş. **Fatıma Hâtun**'la **el-Muktefi**'nin nikâhları Selçuklu Sarayında ve en üst temsilcilerin huzurunda kıyılmıştır (531/1137).

Nikâhın akdinde Halîfenin vekili, **Vezir Şeref üd-Devle Ali b. Tarrad ez-Zeynebî**, Sultanın vekili ise değerli Selçuklu veziri **el-Kemal Dergüzini** idi. **Fatıma Hâtun**'un nikâh mihri de 100.000 dinar altın olarak tespit edilmişti. Nikâhın **Fatıma Hâtun**'un gıyabında kıyıldığı anlaşılmaktadır. Nikâhın akdinden sonra başta **Sultan Mesud** olmak üzere Selçuklu devlet erkânı, ümera ve vüzerânında hazır bulunduğu büyük bir merasim düzenlenmiş, Selçuklu Sultanlarının geleneksel âdetleri gereğince mükellef ziyâfetler verilmiş, ayrıca oluk, oluk altınlar, gümüşler, inciler, kıymetli mücevherler saçı olarak saçılmıştır (57).

c — **Fatıma Hâtun Bağdad Yolunda :**

Nikâhın böyle tantanalı bir şekilde kıyılmış olmasına rağmen **Fatıma Hâtun**'un düğünü ne yazık ki hemen yapılamamıştır. Buna sebebte belki bu nazlı, masum Selçuklu Prensesinin henüz çok küçük yaşta olması idi. Bunun için halife düğünün bir an önce yapılmasını istediği hâlde tam üç sene beklemek durumunda kalmıştı (58). Fakat bundan daha önemlisi hilâfet merkezinde

(57) İbni Hallikan, V. s. 73. İbnü'l-Esir, XI. s. 47. İbnü'l-Cevzi, X. s. 67. **Tarihü'l-Hamis**, II. s. 363. el-Hudari, s. 450.

(58) İbnü'l-Esir, XI. s. 77.

bir kısım kıpırdanmaların yanısıra, İmparatorluğun geniş hudutları, özellikle Selçuklu rakip asilzâdeleri arasında hem de kıyasıya bir taht, otorite ve hâkimiyet mücadelesi oluyordu. **Sultan Mesud**'un önce kendi hâkimiyet hudutları içinde bulunan ve bir bakıma feodal, bu Selçuklu asilzâdelerine, emir ve komutanlarına bir çeki düzen vermesi gerekmişti. Nitekim **İbnü'l-Cevzi**'nin, Sultanın, nikâhın akdinden hemen sonra **Cebel**'e doğru sefere çıktığı yolundaki rivâyetleri bizim bu görüşümüzü doğrulamaktadır (59). Bu bakımdan Sultanın ilk merhalede düğün için fazla zamanı olmamış ve **Fatıma Hâtun**'un düğünü bir hayli gecikmiştir.

Diğer taraftan aradan geçen bu uzun süre zarfında **Fatıma Hâtun** daha da büyümüş, gelişmiş, bu arada düğün hazırlıkları, çeyiz vs. tamamlanmış ve böylece hilâfetin taht ve baht şehrinde hemde Selçuklu geleneklerine göre bu gözde Türk Prensesine dillere destan muazzam bir düğün yapılmasına hiç bir engelde kalmamıştı.

d — **Fatıma Hâtun'un Muhteşem Düğünü** :

Evet, bütün bu sosyal ve siyâsî gelişmelerden dolayı ciftin düğünleri nikahtan ancak üç sene sonra yapılabilmişti (534/1140). Diğer taraftan **Fatıma Hâtun** bu uzun süre zarfında baba evinde bulunuyordu. Düğün vakti geldiğinde küçük **Fatıma**, amcası **Sultan Mesud** ile birlikte Bağdad'a gelerek, Selçuklu Sarayına inmiş ve burada bir müddet ikâmet etmiştir. Düğün aynı yılın Cemaziyü'l-Ahire (Ocak - Şubat) ayında olmuştu. O pek meşhur gün gelipte düğün başladığında, şehre giren bütün yollar ve kapılar kapatılmış, koca şehir süslenmiş ve binbir ışık dalgaları arasında ve bir ışık bir nur denizinde boğulup kalmıştı. Düğünü iki hânedan ailesi değil, sanki bütünü ile koca **Bağdad** halkı yapıyordu.

Nihayet sıra düğün alaymın **Selçuklu Sarayından, Hilâfet Sarayına** doğru hareket etmesine gelmişti. O gün **Fatıma Hâtun**'a herkesin bakınca şaşırıp kalacağı son derece süslü muazzam bir elbise, gelinlik giydirilmişti (60). Gelinin önünde Sultanın iki karısı (bunlardan biri **Dübeys**'in diğeri ise **Sultan Kâvurt**'un kızı idi) bulunuyordu. Düğün alayının en önünde ise som altından yapılmış bir beşik vardı.

Diğer taraftan **el-Muktefi**'nin Veziri, **Şerefü'd-Dîn ez-Zeynebi** ve özel hilâfet erkânı ise düğün alaymın tam önünde yerlerini almıştı. İşte düğün alayı böyle muazzam bir kâfile halinde ilerleyerek hilâfet sarayına ulaştı. Gelinin Selçuklu Sarayından alınarak böyle ihtişamlı bir şekilde Hilâfet Sarayına getirilmesi, dillere destan olmuş ve uzun zaman tazeliği hafızalardan

(59) İbnü'l-Cevzi, X. s. 67.
(60) İbnü'l-Cevzi, X. s. 85.

silinmemiştir. **Bağdad** halkı dillere destan bu Türk düğünü dolayısı ile bir kere daha gönüllerince, hemde günlerce derin bir coşku ile gülmüşler, eğlenmişler ve müstesnâ günler yaşamışlardır (61).

C - FATIMA HÂTUN'UN YENİ EVLİLİK YILLARI

a — Fatıma Hâtun Hilâfet Saraylarında :

Abbâsî Halîfesi **el-Muktefi Liemrillah** ile Selçuklu Saraylarının bu gözde seçkin prensesi **Fatıma Hâtun**'un evlilikleri yaklaşık sekiz yıl sürmüştür. Onların uzun yıllar devam eden bu evliliklerinden kaçı kız ve kaçı erkek ne kadar çocukları olduğu hakkında kaynaklarda fazla bir sarahat yoktur. Ancak Onun **el-Muktefi**'den **"Seyyide Hâtun binti el-Muktefi"** adında bir kızı olduğu bu gün bize ulaşan bilgiler arasındadır (62).

Fakat Onun, Hilâfet Saraylarında müstesna bir kişi olduğu ve herkesi imrendirecek faziletli bir hayat yaşadığı asla unutulmamalıdır. Onun hilâfet camiasındaki, bu nezih, kibar ve iffetli hayatı, etkin şahsiyeti hakkında temel İslâmî kaynaklarda bu devirlerde saraya intisab etmiş diğer Türk anaları gibi, güzel, sitayişkâr ve milli gururumuzu okşayan samîmî ifâdeler bulunmaktadır.

Fatıma Hâtun'un Kültürel Zenginliği :

Fatıma Hâtun'un bizim burada zikretmemiz gereken bir hususiyeti daha vardır. O da yine bu temel kaynaklarda onun; fevkalade dirâyetli, kültürlü, okuma ve yazmaktan zevk alan, azim ve irade sahibi, son derece vakarlı bir Türk anası olarak zikredilmesidir. Nitekim **İbni Hallikân,** Onun bu herkesin özendiği üstün vasıflarını dile getirirken aynen şöyle demektedir:

انها كانت تقرأ وتكتب ولها تدبير الصائب

"O şüphesiz okuma ve yazmaya düşkün bir kadındı. Ayrıca (insiyatif sahibi idi), fevkalade güzel tedbirler alır ve doğru kararlar verirdi." (63).

---

(61) Bu konularda geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Cevzi, X. s. 85. İbni Hallikan, V. s. 74. İbnü'l-Esir, XI. s. 77. İbni Kesir, XII. s. 216.

(62) Öztuna, Y., I. s. 487. Bununla beraber **el-Muktefi** devrinde Hilâfet saraylarındaki Türk Hâtunları sadece bu **Seyyide Zübeyde**'de değildir. Yukarda zikredildiği gibi Türk Prensesi **Fatıma Hâtun**'un el-Muktefi ile olan evliliklerinden bir kız çocukları dünyaya gelmişti. Diğer taraftan **Seyyide Hâtun binti el-Muktefi** adında ve el-Muktefi'nin Türk asılı bir anadan doğma kızının yine Selçuklu ailelerinden 1135 - 1153 yılları arasında **Huzistan** emirliği yapmış **Ebû Şûca Sultanü'l-Muazzam Muhammed**'le evlenmiştir. Herhalde bu kız Fatıma Hâtun'un yukarıda zikri geçen kızı olsa gerektir. Krs. Öztuna, Y., s. 487.

(63) İbni Hallikan, V. s. 74.

Bu ve benzeri rivâyetler bize Selçuklu Saraylarının bir bakıma kadınları eğiten, öğreten, onları hayatın icaplarına göre yetiştiren, onlara yüksek kültür aşılayan nerede ise bir okul bir edep ve irfân yuvası olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile Selçuklu prens ve prensesleri, alışılagelmiş saray hayatı ve devlet geleneğine göre fevkalâde bir şekilde yetiştiriliyorlardı. Onlara okuma ve yazmanın yanısıra yüksek bir edebî zevk ve kültürde aşılanıyor, ayrıca edeb, vakar ve haysiyet sahibi olmanın yolları öğretiliyordu.

Bütün bunlar diğer taraftan Abbâsî Halifelerinin özellikle Selçuklular devrinde niçin Türk Hâtunları ile evlenmede, âdeta yarış edercesine, bir özen ve hassasiyet gösterdiklerinin de en güzel bir delili olsa gerektir.

c — **Fatıma Hâtun'un Vefatı :**

Mâmâfih, **Fatıma Hâtun**'un bunca güzel meziyetleri yanısıra, Onun da diğer Selçuklu anaları gibi ayrıca bir ibâdet ve zühd hayatı vardı. Günlerinin çoğunu yine bir Selçuklu prensesi adına yaptırılan **"Hâtun Dergâhı"** denilen ve herkesce bilinen bir tekkede geçirir, en azından burasını sık sık ziyaret ederdi (64).

Fakat kendisini ibâdet ve zühde adayan bu faziletli, vakarlı, izzeti nefsine düşkün Türk anası ne yazık ki pek fazla yaşamamıştır. O evlendikten yedi yıl sonra, kaynaklarda adı zikredilmeyen bir hastalık sebebiyle, hemde genç yaşta vefât etmiştir (542/1147).

Fatıma Hâtun'un henüz onaltı, onyedi yaşlarında evlenmiş olduğu nazarı itibara alınırsa öldüğü zaman onun yirmi küsür yaşlarında ve çiçeği burnunda bir Türk anası olması gerekmektedir. Ölümü hem hilâfet ve hem de Selçuklu saraylarında derin üzüntüler yaratan bu Türk Anasının cenaze namazı, sarayın büyük avlusunda ve Bağdad **Baş Kadısı** tarafından kıldırılmıştır. **Fatıma Hâtun**'un naşı daha sonra buradan alınarak genellikle hilâfet mensuplarının gömüldüğü **er-Russâfe** mezarlığına getirilmiş ve burada **el-Mustazhir** için yapılan büyük kubbenin altında ve Onun kabrine yakın bir yerde toprağa verilmiştir (65).

d — **el-Muktefi Saraylarında Bir Türk Anası :**

Mâmâfih, **el-Muktefi** devrinde Hilâfet Saraylarında bu **Fatıma Hâtun**'un yanı sıra, kendini göstermiş başka, başka Türk kadınları da bulunmaktadır. Hatta **el-Muktefî**'nin yakın çevresinde sivrilen bu **Türk Analarından** birinin Halîfeden bir de erkek çocuğu dünyaya geldiği ve onun isminin **Ebû Ali** olduğu zikredilmektedir.

---

(64) İbni Hallikan, V. s. 74.
(65) İbni Hallikan, V. s. 74. İbnü'l-Cevzi, X. s. 128. İbnü'l-Esir, XI. s. 123.

Böylece **Ümmü'l-Veled**'te olan bu cesur Türk Anası, **el-Muktefi**'nin ölümü sırasında harekete geçmiş, kendisinin güvendiği bazı komutan ve saraydaki diğer Türk câriyeleri ile birlikte bir kıyam hareketine girişmiştir. Onun asıl gayesi, yeni halife adayı **Ebu'l-Muzaffer Yusuf**'u öldürmek ve onun yerine kendi oğlu **Ebû Ali**'yi halîfe ilân etmekti.

İşte, önümüzdeki sayfalarda bu cesur **Türk Anasının** bir nevi harem ihtilâli diyebileceğimiz kanlı kıyam hareketi hakkında çok daha geniş bilgiler verilecektir.

2 — SULTAN MESUD'UN HALÎFE AİLESİNE İNTİSAB GAYRETLERİ

A - SULTAN MESUD'UN SEYYİDE ZÜBEYDE İLE İZDİVACI

a — Seyyide Zübeyde'nin Nikâhının Kıyılması :

Sultan Mesud ve çağdaşı **el-Muktefi** devrinin konumuzla ilgili olayları sadece bu yazdıklarımızdan ibaret de değildir. Bu devrin belkide en renkli gelişmelerinden bir diğeri de **Tuğrul Bey**'den seneler sonra bir başka Selçuklu Sultanının hilâfet ailesine intisab etmeye kalkışması ve bu aileden bir "**Seyyide**" ile evlenme olayıdır. O da bu devrin kudretli Selçuklu Sultanı, değerli devlet adamı **Sultan Mesud**'un, Halîfe **el-Muktefi**'nin kızı **Seyyide Zübeyde** ile evlenmeye teşebbüs etmesi ve bu yönde kazandığı büyük başarılardır. Şimdi biz son derece renkli ve ilginç olayın perdesini aralamaya çalışalım.

Temel kaynakların bu konudaki rivâyetlerinden de anlaşıldığı gibi **Sultan**, Halîfe **el-Muktefi**'nin **Mehmed Tapar**'ın kızı **Fatıma Hâtun** ile evlenmelerinden hemen sonra yeni bir teşebbüste bulunmuş ve Halîfenin küçük kızı **Seyyide Zübeyde** ile evlenmek niyetinde olduğunu bildirmiştir. Selçuklu ve Hilâfet sarayları arasında yüksek seviyelerde yapılan temaslar ve bir çok gidip gelmelerden sonra, Halîfe tarafı "**Seyyide**"nin **Sultan Mesud** ile evlenme ve nikâhlarının kıyılmasına "**Evet!**" demişlerdir. Nikâh mihri ise, 100.000 dinar altın olarak tesbit edilmiştir (66).

Gerçekte **İbnü'l-Esir**, diğer temel kaynakların aksine, Sultanın, **Seyyide Zübeyde** ile nikahlanmasının, **el-Muktefi**'nin **Fatıma Hâtun**'la evlenmeleri ile aynı yılda (534/1140) olduğunu kaydetmektedir. Bize göre bunun ayrı bir önemi vardır. Zira **Selçuklu Sultanı**, gözde bir **Türk Hâtunu**'nu çok büyük bir cemile olarak Hilâfet sarayına uğurlarken fazla vakit kaybetmeden aynı yılda ve sıcağı sıcağına kendisine, Hilâfet sarayından yani **Peygamber Neslinden** bir kızı da Selçuklu Saraylarına getirmeyi planlamıştı.

---

(66) İbni Kesir, XII. s. 7. İbnü'l-Esir, XII. s. 77.

b — **Gerçekleşmeyen Zifaf :**

Böylece **Sultan Mesud**'la **Abbâsî Halîfesi** arasında yeni bir izzet ve ikbâl devride başlamış olacaktı. Bundan çok daha önemlisi, Selçuklu Sultanları için ulaşılması güç ve mübarek bir mazhariyet olan **"Âl-i Beyt"** ve **"Nesl-i pâk-i Peygamberi"**ye intisab etme şerefine bizzat **Sultan Mesud**'ta ulaşmış oluyordu. Halîfenin - kim olursa olsun - manevi makamına hürmet ve sevgi, Selçuklu Sultanlarının hepsinde olduğu gibi **Sultan Mesud** içinde dünyalara değer bir tutku idi. Nitekim bir defasında koca Sultan, Halîfenin bir çok kıymetli hediyelerle birlikte kendisine gönderdiği ve nalları som altından yapılmış değerli bir atın, kalkmış ve ayaklarını dahi öpmüştü (67).

Ne yazık ki Sultanın çok derin dînî duygu ve bunca hâyırhah davranışlarına rağmen olaylar beklenilenin tam aksine âdeta zavallı bir istikâmette gelişmiştir. Bir defa **Seyyide Zübeyde** çok küçüktü ve Sultanla hemen evlenmesine zaten imkân da yoktu. Bu bakımdan Sultan hayâlinde tasarladığı o muhteşem düğün ve vuslat için tam beş sene beklemek durumunda kalmıştı. Tam düğün hazırlıkları başlayacağı sıra, bu defa da ecel Türk Sultanının karşısına dikilmiştir. Böylece çiftin nikâhlarının kıyılmış olmasına rağmen zifaf nasip olmamış ve Sultan Bağdad'ta ölmüştür (1152).

Zaten **Seyyide Zübeyde** de **İbni Kesir**'in bildirdiğine göre bu evliliğe istemeye istemeye evet demişti. **"O bundan hiç hoşlanmamıştı. Sultan zifaftan önce öldü. Böylece oda arzu ve isteğine nâil olmuş oldu."** (68). Ancak **el-Muktefi**'nin kızı, **el-Mustencid**'in kız kardeşi ve **el-Mustazi**'nin halası olan bu kadın, bundan sonra uzun seneler yaşamış, bir çok hayır ve hasenatta bulunmuş, sadaka-i câriyeler yaptırmış ve bereketli bir ömür sürmüştür.

c — **Sultan Mesud ve Tuğrul Bey'in Kader Birliği :**

Sultan Mesud'ta bir bakıma Selçuklu Sultanlarının Abbâsî Halîfelerine karşı bir nevi devlet politikası haline getirdikleri hanedanlar arası yüksek seviyede evlilikler, yâni kız alıp - kız verme meselesinde tıpkı büyük ceddi **Tuğrul Bey** gibi hareket etmiştir. Onun özellikle Abbâsî Halîfesi **el-Muktefi** ile olan bu kabil sıhriyet münasebetlerinde kederde, sevinçte ve tasada **Tuğrul Bey**'le çok büyük bir benzerlik içinde olduğu görülmektedir. Kader kalemi sanki ikisi içinde yaklaşık aynı şeyleri yazmıştı. Mesela :

Bundan önceki bölümlerde çok daha ayrıntılı bir şekilde açıklandığı gibi, bu büyük politikanın mimarı **Tuğrul Bey**, önce Abbâsî Halîfesi ile kardeşi **Çağrı Bey**'in değerli kızı **Hatice Arslan Hâtun**'un izdivacına vesile olmuştu.

---

(67) **Abu'l-Farac Tarihi**, II.

(68) İbni Kesir, XII. s. 7. وكانت كارهة لذلك

Kaderin garip cilvesine bakınızki bu, **Sultan Mesud** içinde böyle olmuştur. O da önce öz kardeşi **Mehmed Tapar**'ın kızı **Fatıma Hâtun**'un Abbâsî Halîfesi **el-Muktefi Liemrillâh** ile evlenmesine ön ayak olmuş ve **Bağdad**'ta dillere destan bir düğün yapılmıştır.

Tuğrul Bey daha sonra, **Abbâsî Halîfesi el-Kaim Biemrillâh**'ın kızı **Seyyide Fatıma el-Betül**" ile evlenmiştir. **Sultan Mesud**'ta aynı şekilde davranmış ve çağdaş halife **el-Muktefi**'nin kızı **Seyyide Zübeyde** ile evlenmiştir.

Ancak kader kaleminin bu iki Türk Sultanına yazdığı hükümler sâdece bunlar değildir. **el-Kâim Biemrillâh,** koca Selçuklu Sultanı **Tuğrul Bey**'le kızı **Seyyide**'nin evlenmesini önlemek için bin bir dereden su getirtmiş ve her defasında aşılması birbirinden güç bir çok engeller çıkarmış ve Sultanın beş yılını haksız yere heder edip gitmişti. Sonunda **Sultan** nikâh ve düğünlerinin yapılmasına rağmen, bu arzusu bağrında bir taş gibi kalarak vefât etmiş ve vuslât bir türlü nasip olmamıştır. Zaten **Seyyide Fatıma** bu işe istemeyerek evet demiş, kendisine her türlü fedakarlığı yapan Sultan, huzuruna girdiğinde ayağa dahi kalkmamıştı.

Bu can sıkıcı durum **Sultan Mesud** içinde söz konusudur. Zirâ **Zübeyde**'de Sultanla evlilik ve nikâhlarının kıyılmasına istemeye istemeye evet demiştir. Ancak yıllar, bir biri arkasından bir su gibi akıp gitmiş ve neticede Sultan, **Zübeyde** ile hukuki bakımdan evlenmiş olmalarına rağmen düğün ve vuslat bir türlü nasib olmamış, o da **Tuğrul Bey** gibi beş sene bekledikten sonra vefât etmiştir.

B - EL-MUKTEFİ VE BAĞDAD SELÇUKLU HAKİMİYETİ

a — Sultan Mesud'un Boşa Giden Çabaları :

Buraya kadar yaptığımız bütün açıklamalar, **Selçuklu Sultanlarının,** İmparatorluğun kuruluş yıllarından beri, Abbâsî Halîfeleri, hele hele onların manevi nûfuz ve dini gücüne ne kadar önem verdikleri ve halîfelerin şahsiyetlerine son derece saygılı olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. İşte **Sultan Mesud**'ta kalbi ve gönlü, Abbâsî Halîfelerine karşı, böylesine sevgi-saygı dolu bir kimse idi. O, **Abbâsî Halîfelerinin** özellikle üstesinden gelemeyecekleri dünyevi işler ve cismâni hakimiyetler peşinde koşmamalarını istiyordu. Sultanın, Halîfenin bir Selçuklu prensesi ile evlenmesine vasıta olması ve kendisininde aynı halîfenin diğer bir kızı ile evlenmesinin altında yatan temel felsefe bu idi. Yani, Sultan ve Halîfenin tam bir uyum, âhenk içinde olması, dolayısıyla **İslâm Hilâfeti** ve **Selçuklu Devletinin** çok daha güçlü bir şekilde varlıklarını devam ettirmesiydi.

İşte **Sultan Mesud, el-Muktefi Liemrillâh** ile bu manâda iki taraflı sıhriyet bağları ile de bağlanarak hilâfet sarayı ile içli dışlı bir hâle gelmeyi, bir-

leşerek bütünleşmeyi tasarlamıştı. O böylece hilâfet canibinden gelebilecek muhtemel tehlikelerden emin olmak istiyordu. Hatta o, daha daileri gitmiş ve **el-Muktefi**'ye askeri maksatlar için Türk köleleri satın almayacağına dair **el-Reşid**'te olduğu gibi yemin bile ettirmiştir. Sultan, Halîfenin sarayda atlar ve hlrb aletleri bulundurmasına bile karşı çıkıyordu (69).

b — **Bağdad Selçuklu Hakimiyetinin Çöküşü :**

Fakat burada aklımıza şöyle bir sual gelmektedir : O da aceba, **Sultan, bunca hüsnü niyet, hattâ iki taraflı evlilikten gelen sıhriyet bağlarına rağmen Halîfeyi kendi safında ve düşünceleri doğrultusunda tutmayı başarabilmiş midir?** Daha açık bir ifâde ile Onu, Selçuklu aristokratlarına karşı yıkıcı bir tavır takınmasını önleyebilmiş midir?. Bu ve buna benzer daha bir çok soruların cevabı ne yazık ki kos-koca bir **"hayır!"** olacaktır. **el-Muktefi,** K. V. Zeettersteen'inde ifade ettiği gibi, **Selçuklu prenslerinin birbirleri ile uğraştığı sıralarda O, yalnız istiklâlini muhafaza değil, aynı zamanda cismâni hakimiyet hudutlarımıda genişletmeye çalışmış ve Irak'ın idârî bölgelerini bir biri arkasından eline geçirmiştir** (70).

Sultan Mesud'un, 547/1152 yılında **Bağdad**'ta vefât etmesinden sonra oğlu **Melikşâh** ile kardeşi **Mehmed** arasında vuku bulan saltanat mücadelesini **Mehmed** kazanmıştır. (1153 - 1159). Bu defa **el-Muktefi** Onun sultanlığını tanımadığı gibi, üzerine asker göndererek fiilî bir mücadeleye girişmiştir. **el-Muktefi**'nin, Selçuklu Sultanları ile yaptığı askeri ve politik mücadeleler bu kitabın konusu dışındadır. Ancak talih, bu kargaşalık döneminde **el-Muktefi'**ye gülmüş ve Selçuklu asilzadeleri ile yaptığı silahlı mücadelelerden kesin bir şekilde başarılı olarak çıkmıştır.

C - **SULTAN MESUD'UN ÖLÜMÜ VE BEKLENEN SON :**

Netice itibarı ile **Sultan Mesud**'un ölümü bir bakıma Selçuklu hâkimiyetinin **Bağdad**'ta çöküşü idi. Nitekim Onun ölümüne, çok derin bir üzüntü duyan **İbnü'l-Esîr**, bu duygusunu Araplar arası pek meşhur olan ve bir darb-ı mesel niteliğindeki şu şiiri ile ifâde etmiştir :

فما كان قيس هلكه هلك واحد ولكنه بنيان قوم تهدما

"Kaysın ölümü sıradan bir kimsenin ölümü değildir.
Çünkü o bir kavmin temeli idi. Onun ölümü ile o kavimde yıkıldı gitti."

Onun ölümü ile **İbnü'l-Esir**'in de dediği gibi; **Selçuklu Hanedanının ikbâl ve saâdet çağı da sona erdi. Ondan sonra Selçuklu tahtına Onun yerini tutacak dirâyette bir sultan daha gelmedi** (71).

---

(69) es-Suyuti, s. 437.
(70) Zettersteen, K. V., İA. VIII. s. 576.
(71) İbnü'l-Esir, XI. s. 160.

Evet, **el-Musterşid**'le başlayan ve **er-Râşid**'le düşe kalka devam eden **Selçuklu - Bağdad** hâkimiyetine son verme mücadelesini, en sonunda **el-Muktefi** kazanmıştır. Artık O, **Bağdad**'ta istediğini yapabilirdi. Nitekim öylede olmuştur. **el-Muktefi, Bağdad - Selçuklu Askeri Temsilciliğini** "Şihnetü's-Selçukiyye" kaldırtmış, Selçuklu Türk ileri gelenlerinin mallarına el koydurtmuştur. Onların evleri gözü dönmüş askerler tarafından yağma edilmiştir. Daha sonra O, **Hille, Vâsıt** gibi yerleşim bölgelerine yürümüş ve bütün o havaliyi ele geçirmiştir (72).

Acaba, **Bağdad Selçuklu Hakimiyeti** son devir Abbâsî Halîfelerinin sistemli bir şekilde mücadeleleri sonucu yıkıldıktan sonra hilâfet saraylarındaki **Türk Hâtunları**'nın durumu ne olmuştu? Evet bu, ve buna benzer soruların cevabı, daha açık bir ifâde ile bundan sonraki devirlerde hilâfet saraylarındaki Türk Hâtunlarının durumu, önümüzdeki sayfalarda çok daha ayrıntılı bir şekilde münakaşa edilecek ve bu yöndeki ilginç gelişmeler hakkında geniş bilgiler verilecektir.

3 — HİLÂFET SARAYINDA TÜRK KADINLARININ İHTİLAL DENEMESİ

A - EL-MUSTENCİD'İN KARŞISINDA DİKİLEN TÜRK KADINLARI

a — el-Muktefi'nin Hastalığı ve el-Müstencid :

Selçukluların Bağdad hâkimiyetine son veren **el-Muktefi**'nin **anjin** hastalığından vefat etmesinden sonra, yerine oğlu **Ebu'l-Muzaffer Yusuf, el-Müstencid Billâh** lakabıyla halîfe olmuştur (510/1116). Anasının **Tâvus** adlı bir **Gürcü** (73), veya **Nergis** adında bir **Rum** kadını olduğu zikredilmektedir (74).

Ancak **el-Müstencid**'in hilâfet tahtına geçmesi pekte öyle kolay olmamıştır. O, bu geçiş döneminde saraydaki Türk kadın ve câriyelerinin ilk anda büyük mukavemetleri ile karşılaşmış ve bu nerede ise harem içi kanlı bir ihtilâle doğru gitmiştir. Mevcut kaynaklarımızdan özellikle **Bar Hebraeus**'un, Hilâfet sarayında cesur bir **Türk Hâtunu**'nun planladığı ve uygulamaya koyduğu bir nevi iç harem ihtilâli hakkında geniş açıklamaları vardır. Yukarda **el-Muktefi**'nin sarayında bulunan Selçuklu Hâtunları ve bu arada bu Türk câriyelerinden bahsetmiştik. Daha sonra **Ümmü'l-Veled** olan ve fakat ismi temel kaynaklarda her nedense zikredilmeyen bu kadının haremdeki diğer câriyeler arasında çok üstün bir mevkii vardı. Halîfenin bir diğer oğlu olan, **Ebû Ali**, işte bu Türk câriyesinden dünyaya gelmişti.

---

(72) İbnü'l-Esir, XI. s. 161. vd. İbnü'l-Cevzi, X. s. 157. **Ahbâru'd-Devle es-Selçukiyye**, 129. er-Ravendi, I. s. 265. es-Suyuti, s. 438. el-Hudari, s. 450. Turan, O., **a.g.e.**, s. 55. Zettersteen, K. A., İA. VIII. s. 576.

(73) es-Suyuti, s. 442. **Tarihu'l-Hamis**, II. s. 393.

(74) İbnü'l-Esir, XI. s. 360. Zettersteen, K. A., İA. VIII. s. 576.

el-Muktefi'nin hastalığı ağırlaşıpta süratle ölümün pençesine doğru gitmeye başlayınca bu **Türk Anası** kendi oğlu, **Ebû Ali**'nin Halîfe olması için derhal harekete geçmiştir. Bu cümleden olmak üzere, bazı devlet erkânı ve askerî komutanlar ile temaslarda bulunmuş, onlara iktalar vaad etmiş ve bol bol paralar dağıtarak oğlunun halîfeliği için destek olmalarını istemiş ve netice de müşterek bir ihtilal planı hazırlamışlardır. Buna göre; **el-Mustencid** zaman zaman hasta babasını ziyârete geliyordu. İşte O, böyle bir ziyaret sırasında başta bu **Türk Anası** olmak üzere yakın çevresindeki câriyeler tarafından iç haremde hançerlenerek öldürülecek ve onun yerine fazla bir kargaşaya sebeb olmadan **Ebû Ali**'de **"Halîfe"** ilân edilecekti.

b — **Türk Kadınlarının Başarısız İhtilâli :**

Bu plan gereği, **Türk Anası** yakın câriyelerini topladı. Durumu onlara anlattıktan sonra ellerine birer hançer verdi. Kendisi ve oğlu **Ali** de kılınçlarını kuşanmayı ihmâl etmedi. Bu arada **el-Müstencid**'e de bir haberci göndererek babasının ölmek üzere olduğu ve acele saraya gelmesi bildirildi. Herkes yalın kılınç hazır vaziyette **el-Müstencid**'in gelmesini bekliyordu. Ancak bundan sonraki gelişmeler hiçte öyle planlanıldığı şekilde olmamıştır.

Zîra bu tertibi farkeden **el-Müstencid**'in cüce bir adamı, bu vahim su-i kasd planından onu haberdar etmişti. Bu durumda **el-Mustencid** hiç bir panik ve tereddüte kapılmadan bir grup yakın adamı ile birlikte üzerine bir zırh giyerek yalın kılınç derhal saraya geldi ve doğruca hareme girdi. Önüne çıkan iki kadını devirdi, diğer bir kısmını yaraladı. Haremdeki câriyeler çığlıklar atarak sağa sola kaçışmaya başlamışlardı. Saraya yakın ve daha önce anlaştığı askeri komutanlardan hiç bir destek görmeyen bu cesur **Türk Anası** kılıcını kınına sokmak durumunda kaldı. **el-Müstencid,** ve oğlu **Ebû Ali**'yi hemen tevkif ettirdi. Böylece hilâfet yoluda kendisine açılmış oluyordu (75).

c — **el-Müstencid Devrinde Selçuklu Aristokratları :**

el-Müstencid devrinde de Selçuklu aristokratlarının birbirleri ile kıyasıya bir boğuşma içinde oldukları görülmektedir. Bu oluk oluk Türk kanlarının aktığı boğuşmada, **Melikşâh b. Sultan Mahmud,** amcası **Süleyman Şah, İldeniz, Arslan Şah,** perde önündeki en belirgin simâlardır. **Melikşâh b. Sultan Mahmud** zehirlenerek öldürülünce Isfahan ve çevresine **Süleyman Şâh** hâkim oldu. (555/1160). Bir yıl sonra H e m e d â n dışında o da öldürüldü. Ondan sonra rakipler arasında **Arslan Şah** sivrildi. İşte **el-Müstencid**'in hilâfeti genellikle bu **Arslan Şah**'ın saltanatı dönemine (1161/1177) rastlamaktadır (76).

---

(75) Abu'l-Farac, II. s. 398. İbnü'l-Esir, XI. s. 256. İbnü'l-İbri, s. 211.
(76) İbnü'l-Esir, XI. s. 263 - 266. Merçil, E., **Müslüman Türk Devletleri Tarihi,** İstanbul, 1985. s. 80.

Arslan Şah döneminde, hilâfet çevreleri ile konumuz açısından kayda değer bir gelişme (sıhriyet) olmamıştır. Hatta Halîfe **el-Müstencid, Bağdad'**-ta bu **Arslan Şah** adına hutbe okunması teklifini bile kabul etmemiştir. Mâmâfih bu devirlerde, hilâfet saraylarında yine şahsiyetli bir kadından daha bahsedilmektedir. Adı **Menekşe** (Benefşe) olan bu kadının isminden Türk olduğu anlaşılmaktadır. Bu Türk anasını, **Abu'l-Farac, el-Müstencid**'in çok sevdiği, saydığı bir cariyesi olarak kaydettiği halde (77) **İbnü'l-Esir** Onun **el-Mustazi Biemrillâh**'ın saraylarında yaşadığını bildirmektedir (78).

Bununla beraber **Menekşe Hâtun,** sevilen, sayılan ve kendisine halîfelerin büyük ilgi ve muhabbet beslediği bir kadın idi. O kadar ki **Menekşe Hanım** ağır başlılığı, Halîfe **el-Müstencid**'in üzerindeki inanılmaz nüfûzu, Halîfenin Ona olan muhabbet ve sevgisi, diğer kadınların kıskançlığına hatta bir kısım desiseler, uydurmalarına bile yol açmıştır. Mâmâfih **İbnü'l-Esir** Onun hicri 598/1201 yılında vefât ettiğini, **"son derece iyilik seven, eli açık, cömerd, ihsan ve keremi bol, hayır ve hasenatı çok bir kadın olduğunu zikretmektedir."** (79).

(77) Abu'l-Farac, II. s. 413.

(78) İbnü'l-Esir, XII. s. 178.

(79) İbnü'l-Esir, XII. s. 178. Abu'l-Farac, II. s. 413

IV

EL-MUSTAZİ BİLLÂH VE TÜRK HÂTUNLARI; ZÜMRÜD HÂTUN

1 — HALÎFE SARAYLARININ YENİ SİMASI; ZÜMRÜD HÂTUN

A - EL-MUSTAZİ BİLLAH YENİ HALÎFE

a — **el-Mustazi'nin Halîfe Oluşu :**

el-Müstencid Billâh vefât ettikten sonra, onun yerine oğlu **Ebû Muhammed Hasan, el-Mustezi Biemrillâh** lâkabı ile halîfe olmuştur. (566/1170) (80).

el-Mustezi döneminde de Selçuklu aristokları arasındaki talihsiz taht mücadeleleri bütün vehametiyle devam etmiştir. Onun hilâfetinin son yıllarına doğru **Irak Selçuklularının** başına **Sultan Tuğrul III.** geçmiştir.

Diğer taraftan **Kutbu'd-Dîn Kaymaz** ve onun yeğeni **Alauddin Tunamış** gibi, hilâfet çevrelerinin en üst rütbeli iki Türk generali ve diğer bir kısım devlet erkânının birbirleri ile sürtüşmeleri sonucu başı bir hayli dertte kalan **el-Mustezi Billâh** (81) kendinden önceki Abbâsî halîfelerinin tam aksine **Sultan Tuğrul III.** için herhangi bir tavır ortaya koymamış bir kısım sosyal ve siyâsî gelişmeleri olduğu gibi kabul etmek durumunda kalmıştır. Hatta halîfe daha da ileri gitmiş ve **Sultan Tuğrul III.**'a duyduğu hüsnü niyetin güzel bir ifâdesi olarak onun **sultanlığını kabul** ve **adının hutbelerde okunmasını** dahi tasdik etmiştir (82).

b — **Sultan Halîfe İlişkileri :**

el-Mustezi Billâh'ın Selçuklu sultanları ile sosyal, siyâsî ve dini konularda fazla bir münasebeti olmamıştır. O, yaklaşık on sene süren hilâfet yıllarında herkesle, bu arada pek tabiî olarak **Selçuklu Sultanları** ile mümkün olduğu kadar iyi geçinmek istemiş, emniyet ve istikrarı korumaya çalışmış,

(80) es-Suyuti, s. 445. İbnü'l-Ibri, s. 214.
(81) Bu olaylar hakkında geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, XI. s. 409, 424, 425.
(82) İbnü'l-Esir, XI. s. 446. Merçil, E., **a.g.e.**, s. 82.

değerli Abbâsî halîfelerinden biridir. Bu bakımdan İslâm tarihçilerinin hepsi ittifâk edercesine Onu hayırla yad etmişler ve hakkında pek az halîfeye nasib olan övgü dolu kelimeler kullanmışlardır.

Bu devrin asıl konumuz açısından dikkati çeken en büyük özelliklerinden birisi, şüphesiz daha önceki devirlerde hemen, her halîfe ve Sultan arasında gördüğümüz hanedan evlilikleri, sıhriyet bağları ve güzel akrabalık ilişkilerinin kurulmasına her iki taraftanda hiç bir ciddi teşebbüsün olmayışıdır. Zâten **el-Müstencid** döneminde tamamen kopma derecesine gelen **Hilâfet** ve **Saltanat** ilişkileri **el-Mustazi**'nin hilâfetinde de aynı minval üzeri devâm etmiş, dağılan, pörsüyen bu ilişkilerin yeniden ihya ve sağlam bir zemine oturtulması için her iki taraftan da hiç bir gayret gösterilmemiştir. Buna sebebte bir nevi eyâlet valilerini andıran Selçuklu Sultanlarının artık **Bağdad** için siyâsî bir güç ve otorite olmaktan artık çıkmış olmalarıydı.

B - EL-MÜSTEZİ BİLLÂH VE ZÜMRÜT HÂTUN :

Hernekadar bu devirlerde Selçuklu eyâlet Sultanları ile Halîfe **el-Müstezî** arasında sıhriyet bağları kurulmamışsada bu, hilâfet saraylarındaki **Türk Hâtunları**'nın sonu gelmiş olduğu anlamınada gelmemelidir. **el-Mustezi** devrinde de şu veya bu nedenle hilâfet saraylarına intisab etmiş Türk anaları, o çevrelerin en gözde hâtunları olarak varlıklarını sürdürmeye devâm etmişler ve gerçektende tarihe derin izler bırakmışlardır. Bu devirlerde hilâfet saraylarında kendini göstermiş, kendine has tutum ve davranışları ile o çevrelerde etkin bir varlık haline gelmiş Türk analarının başında şüphesiz **Zümrüt Hâtun** gelmektedir.

a — Zümrüt Hâtun Kimdir :

Gerçekte **Zümrüt Hâtun**, son devir Abbâsî tarihinin en önde gelen **Türk Hâtunlarından** biridir. Ancak o devirlerde hilâfet saraylarına intisab etmiş daha bir çok Türk anaları gibi, **Zümrüt Hâtun**'unda çocukluğu, aile ve yakın çevresi, hayatının ilk yılları hakkında hemen hemen hiç bir bilgimiz yoktur. Zâten o devirlerde hilâfet çevrelerinde yükselmiş ve önemli mevkilere gelmiş, değil böyle şahsiyetli Türk anaları, Türk asıllı bir çok **komutan, devlet adamı, alim** ve **ediplerin** bile hayatlarının ilk yılları, aile ve yakın çevreleri hakkında pek fazla bir bilgimiz yoktur. Bu bakımdan biz, **Zümrüt Hâtun**'u ancak **el-Müstencid**'in oğlu ve 33. Abbâsî Halîfesi **el-Mustazi Billâh**'la evlenmesi ve hilâfet saraylarındaki müessir şahsiyeti ile çok seçkin bir hâle gelmesinden sonra, çok daha yakından tanıma fırsatı bulmaktayız.

Bilindiği gibi medeni vasıflı, üstün meziyetli Türk kadınları ile evlenmek **Abbâsî Halîfeleri** arasında Selçukluların tarih sahnesine çıkmalarından öncede yaygın bir âdetti. **Hârun er-Reşid**'ten itibaren bir çok **Abbâsî Halîfesi**

böyle üstün şahsiyetli **Türk Hâtunları** ile evlenmişler ve onların soyundan gelen bir nice kimselerde halîfe olmuşlardır (83). İşte **Abbâsî** Halîfelerinden **el-Müstencid Billâh**'te o devrin bir kısım sosyal ve siyasi teamüllerine uyarak oğlu **Ebû'l-Ahmed Hasan**'ı Türk asılzâdelerinden **Zümrüt Hâtun**'la evlendirmiştir. Y. Öztuna bu evliliğin **el-Müstazi**'nin, Hilâfetinin ilk yıllarında, yani babasının ölümünden sonra gerçekleştiğini zikretmekte ise de mevcut şartlar değerlendirildiğinde bu görüşü kabul etmemize imkân yoktur (84).

Ancak onun **el-Mustezi** ile olan evlilik merasimleri, yâni nişan, nikâh ve hele hele o devirlerde bir âdet haline gelmiş olan Türk aristokrat ailelerinin zenginlik, varlık ve servetlerini sergileyen pek parlak ve muhteşem düğün merasimleri hakkında nerede ise hiç bir tafsilât yoktur. Belki bu bilgi yokluğunda, o günlerin yüklü olayları, siyâsî çalkantılarının önemli bir rolü olsa gerekir. Ancak onun adının bütün bu temel kaynaklarda açıkca **"Hâtun"** olarak kaydedilmesi ve **Hâtun**'un Türkler arasında saygın bir yeri olması, şüphesiz bu Türk anasınında üst düzeyde, çok asil, çok şerefli aristokrat bir Türk ailesine mensub olduğunu göstermektedir.

b — **Zümrüt Hâtun Hilâfet Saraylarında :**

Evet bu şekilde hilâfet saraylarına intisab eden **Zümrüt Hâtun** kısa zamanda o çevrelerde kendini kabul ettirmiş ve hilâfet camiasının en gözde, saygı değer hanımlarından biri olmuştur. **el-Mustezi,** ummanlar kadar kalbi ve gönlü geniş olan bu son derece kültürlü, edeb ve erkân sahibi Türk anasıyla şüphesiz herkesin imreneceği mutlu bir hayat yaşamıştır. Onların bu mutlu evlilik yılları yaklaşık dokuz sene (yani el-Mustezi'nin ölümüne kadar) devâm etmiş, **Ebu'l-Abbas Ahmet** ve **Haşim** adlarında **ikide** erkek çocukları olmuştur (85).

Böylece **Zümrüt Hâtun**'da o devirlerde Abbâsî saraylarındaki bir çok cariyenin arzulayıpta bir türlü ulaşamadığı ve bunun için yanıp tutuştuğu **"Ümmü'l-Veled"** yani **"Şehzâde anası"** olma gibi yüce, şerefli bir mazhariyete şimdiden ulaşmış oluyordu.

---

(83) Bu konularda daha geniş bilgi için bkz. Kitapçı, Z., **Ummuhâtu'l-Hülefâ min - Cevâriyi'l-Etrak, Mecelle Mecmau'l-Arabiyye,** Dımışk, C. 47. Sy. 3. s. 620 - 632.

(84) Öztuna, Y., **İslam Devletleri, Devletler ve Hanedanlar,** Ankara, 1989. I. s. 127. Y. Öztuna'nın bu beyanlarını kabul etmemize imkan yoktur. Olayların seyrinden **Zümrüd Hâtun**'un **el-Mustezi** ile **el-Müstencid** zamanında ve henüz veliaht iken evlendiği anlaşılmaktadır. Zira, **en-Nâsır Lidinillah**'ın doğumu 553/1158 senesi olduğuna göre, bu evliliğin onun doğumundan en az bir sene önce yani 1157 yılında ve el-Müstencid zamanında olması gerekmektedir. Z.K.

(85) ez-Zehebi, **el-Iber** (Daru'l-Kütüb) Beyrut, III. s. 68. Krş. Öztuna, Y., **a.g.e.,** I. s. 127.

Zümrüt Hâtun'un oğullarından biri olan **Hâşim** hakkında kaynaklarda pek fazla bir bilgi yoktur. Ancak **Ebû'l-Abbâs Ahmed**'e gelince O, **en-Nâsır Lidinillâh** lâkabı ile babasının vefâtını müeakib hilâfet makamına geçmiş ve tam 47 yıl hemde rekor denecek bir süre **Abbâsîler Devletini** idâre etmiştir. Fakat **en-Nâsır Lidinillâh**'ın bizim açımızdan önemli yönü bu değildir. Bundan dahada önemlisi, Onunda kendinden önceki bir çok **Abbâsî Halifeleri** gibi, bir Selçuklu Sultanının kızıyla evlenmiş olmasıdır. Evet **en-Nâsır Lidinillâh** iktidar ve azametinin zirvede olduğu bir dönemde **Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Kılınç Arslan**'ın kızı ve bir fazilet âbidesi olan **Selçuka Hâtun**'la evlenmiş, böylece O, bu şerefli tarih sayfalarını kapayan son **Abbâsî Halîfesi** olmuştur (86).

2 — ZÜMRÜD HÂTUN'UN ŞAHSİYET YAPISI

A - ZÜMRÜD HÂTUN'UN YENİ CAMİASI

a — Sosyal ve Dini Hayatı :

Zümrüd Hâtun da bu devirler de hilâfet saraylarında gördüğümüz emsâli bir çok Türk anası gibi, fevkalade iyi bir şekilde yetişmiş, saray adâb ve nezâketine vakıf, edeb ve erkan sahibi, herkesin kendisini sevip saydığı yüksek kültürlü, aydın bir kadındı. O, herkesi imrendiren bütün bu güzel vasıfları yanısıra, hayır hasenâta düşkün, gönlü Allah sevgisi ile dop-dolu, kendisini ibâdet ve taata vermiş sanki cennet ehli olarak bu dünyaya gönderilmiş, dini tâbir ile tam "**sâliha**" bir kadın, bir Türk anası idi. İslâmî kaynaklarda, onun ummanları andıran sehâ, kerem, lütuf, ihsan, cömertlik, hayır, hasenat ve sadaka-i câriyeleri hakkında gönül ferahlatıcı geniş açıklamalar vardır (87).

Zümrüt Hâtun, el-Mustazi'nin hiçte beklenmedik bir zamanda vefât etmesiyle genç yaşta dul kalmıştır. Bundan sonra onun yetenekli oğlu **Ebü'l-Abbâs Ahmet, en-Nâsır Lidinillâh** lâkabıyla halîfe olmuştur. O şimdi sarayın en haşmetli ana kraliçesiydi. Halîfe olan bir kocası ölmüş ve yerine olgunluğunun baharını yaşayan bir oğlu, halîfe olmuştu. O, bundan yararlanarak oğlu namına Abbâsî Hilâfetini idâre etmeye kalkışabilirdi. Çünkü hilâfet tarihinde bunun bir çok ilginç örnekleri vardır.

Nitekim küçük yaşta hilâfet koltuğuna oturan **el-Muktedir** namına hilâfetin dizginlerini eline alan değerli anası, Türk asıllı **Şağab Hâtun**, Abbâsîler

---

(86) Kitapçı, Z., **Melike Selçuka Hâtun ve Türk Milli Kültürü**, TDA. Dergisi, Şubat, 1993, Sy. 82, s. 103 - 146. Selçuka Hâtun hakkında önümüzdeki sayfalarda çok daha geniş bilgiler verilecektir.

(87) İbni Kesir, **el-Bidaye**, XII. s. 36. İbni Tağrıberdi, **en-Nücum**, VI. s. 182.

Devletini tam yirmi beş yıl idâre etmiştir (88). Oysa **Zümrüt** ana böyle bir ihtiras ve zafiyet göstermemiş, hele hele kocasının ölümünden sonra kendi iç dünyası, mânevi alemine yönelmiş, dünyadan tamamen el ve eteğini çekmiş, kendisini bütün varlığı ile zühd ve ibâdete vermiştir. Dünyevî zevk ve nimetlerin fâniliğini gören bu mistik ruhlu Türk anası bir daha evlenmeyi bile düşünmemiş kendi iç zenginliği ve sonsuz ibadet zevki ile yaşamış ve bu yüce duygularla fani alemden göçüp gitmiştir.

b — **Alim ve Vaizlere Saygısı :**

B a ğ d a d 'ı çok güzel bir talih eseri 580/1184 yılında (en-Nâsır'ın halîfeliğinin 5. yılı) ziyaret etmiş olan Endülüslü büyük İslâm Seyyahı **İbni Cübeyr, Zümrüt Hâtun**'un, bu dini yaşayışı, zühd ve ibâdet hayatı hakkında çok ilginç müşahedeleri vardır. Onun bu çok açık izahlarından öğrendiğimize göre :

Zümrüt Hâtun ulemayı sever onların vaaz ve irşad meclislerinde bulunmaktan ayrı bir zevk alırdı. Valide hanımın **Zümrüt Hâtun**, âlimlere olan bu düşkünlüğünden dolayı Bağdad bir çok âlim, fazıl kişilerin âdeta bir uğrak ve buluşma yeri olmuştu. Bu âlimler arasında **Radiyü'd-Din el-Kazvinî**, Doğu alimlerinin efendisi diye adlandırılan **Sadru'd-Din el-Hocendî** (Orta Asya'dan), asrın imamı olarak bilinen **Ebü'l-Fazl Ali b. el-Cevzî** gibi bir çok meşhur alimlerde vardı (89). Bunlar halka **Bağdad**'ın meşhur camilerinde vaaz ve irşâdlarda bulunur ve camiler onları dinlemek için koşup gelen insanlarla dolup taşardı.

Bu vaizlerden en ateşli konuşan ise **Ali b. el-Cevzî** idi. O saray ehline de vaaz ediyordu. Ona Sarayın, **Bedir Kapısından** girilen bir yerde özel geniş bir salon ayrılmıştı. O burada her **Perşembe** günleri saray ehline özellikle halîfenin anası **Zümrüt Hâtun** için vaaz ederdi. **Zümrüt Hâtun** ve yakın çevresi o gün büyük bir edeble gelirler, **Alî b. el-Cevzî**'nin her biri birer inci dânesi gibi kıymetli vaaz ve nasihatlerini dinlerlerdi. Onun bu meşhur **Perşembe** vaazları halka açıktı. O gün gelince sarayın kapısı açılır ve halk oraya dolar kalırdı (90).

c — **İbni Cübeyr'in Müşahedeleri :**

Seyyahımız **İbni Cübeyr**'de, saraya **Zümrüt Hâtun** ve yakın çevresinin her zaman hazır bulunduğu ve halk arasında pek meşhur olan bu vaazlara bizzat katılmış **Asrın İmamı Ali b. el-Cevzî**'nin özellikle **Zümrüt Hâtun** için

---

(88) Kitapçı, Z., **Abbâsî Hilâfetinde Örnek Bir Türk Anası, Şağab Hâtun**, s. 11-12.

(89) İbni Cübeyr, Ebu'l-Hasan, Muhammed, **Rıhle**, Beyrut, 1964. s. 197.

(90) İbni Cübeyr, **Rıhle**, s. 198.

yaptığı bu coşturucu vaaz ve irşadlarını dinlemiş, **Vâlide Sultanı** yakından görmüştü. Şimdi biz Onun bu vaaz ve irşad meclisini kendi ağzından dinleyelim :

"Vaaz başlamadan önce hafızlar, o insanların kalbini yakıp tutuşturan güzel sesleri ile Kur'an-ı Kerim okuyorlardı. Bu hafızları dinleyipte ağlamayan kimse yoktu. Sonra Ali b. el-Cevzî kürsüye çıktı. Bulunduğu yer ve kendisini dinleyen Valide Hanıma Zümrüt Hâtun'a hürmeten bir tevazu eseri olarak sarığını çıkardı. Önce Kur'an-ı Kerim'den o günkü vaaz'a konu olacak âyet ve hadisler okudu. Sonra Halîfe ve anası Zümrüt Hâtun için övücü sözler söyledi, onlar için hayırlı uzun uzun duâlar etti. Çünkü Halîfenin vâlidesi geride bir sütre arkasında oturmuş onu dinliyordu. Bundan sonra o pek meşhur olan vaazlarına başladı. Asrın İmamı, öyle samimi, öyle içten ve heyecanla vaaz ediyorduki, dinleyenlerin gözlerinden sanki yağmur gibi yaş akıyordu. Dini heyecan zirvelerde idi. İnsanlar baş döndürücü bu dini heyecandan ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Bir çoğu şaşkın şaşkın günahlarını sayıp döküyor, bizim halimiz ne olacak diye feryâd ve figân ediyor, kimileri, kendilerini yerden yere vuruyor, kimileride ağlayıp sızlıyorlardı." (91).

d — **Zümrüt Hâtun'un Hayır Hasenatı ve Hac :**

Zümrüt Hâtun'un hayır ve hasenatta eli koca bir dünyayı kucaklayacak kadar genişti.

O bir defâsında hac farizasını ifâ için Mekke'ye doğru yola çıkmıştı. Bu hac yolculuğunda ihtiyâc sahiplerine dağıtmak üzere yanına 300.000 altın dinâr 255 milyar TL. nakid para ve 2000 deve almıştı. Hacca sanki **Zümrüd Ana** değil, altın, gümüş halinde yürüyen bir hayır ve hasenât kervanı gidiyordu. **Zümrüd Ana,** bütün bu uçsuz bucaksız servetini **"Allah Evi" Mekke** ve **"Peygamber Yurdu" Medine**'deki fakir, yoksul, ihtiyac sahibi, hulasa önüne çıkan kimselere kucak kucak dağıtmış ve onların gönlünü almış ve sevindirmişti.

Zümrüd Hâtun bunlarlada yetinmemiştir. O, büyük meblağlar harcıyarak **Haremeyn ehli** ve **hacıların** su ihtiyaçlarını rahat bir şekilde karşılayabilmeleri için su kuyularını, su havuzlarını, islâh, su yollarını tamir ettirmiş, iş yerleri ve çevreyide, düzenlemiştir. Hayatta bulunduğu sürece **Haremeyn**'e ap-ayrı bir özen göstermiş ve mallarının hepsini bu büyük hizmet ve yüce gayesinin tahakkuku için vakfetmiştir (92).

---

(91) İbni Cübeyr, **Rıhle,** s. 199.

(*) Bu hesap, o devirlerde bir dinar'ın 4,25 grm. altına tekabül ettiği nazarı itibara alınarak yapılmıştır. Z. K.

(92) İbni Tağrıberdi, **en-Nücum,** VI. s. 182. el-Bidaye, XIII. s. 136. Kehhale, **A'lâmü'n-Nisa,** Dımışk, 1959, II. s. 39.

B - ZÜMRÜD HÂTUN'UN İSLÂMİ İLİMLERE VERDİĞİ ÖNEM

a — Ümmü Nasır Medresesi (Üniversitesi) :

Zümrüd Hâtun, Abbâsî Hilâfeti ve Selçuklu ilişkilerinin inadına bozuk ve kötü olduğu yılları da görmüştür. Kocası **el-Mustazi** devrinin üzüntü ve kederle dolu olaylarını müşahade etmiş bütün bu acı gelişmelere rağmen, O hak yolunda yürümekten yâni ibâdet ve taatten ayrılmamıştır. Dünyayı her zaman dünya ehline bırakmış ve kendisini ruhani bir aleme hazırlamıştır.

Daha sonra oğlu **en-Nâsır Lidinillâh** hilâfet makamına geçmiştir. (1180 - 1225) (93). O, **en-Nâsır**'ın yarım asra varan hilâfet devrinin ilk 24 yılında oğlu ile beraber olmuştur (94). İzzet ve ikbâlinin zirvede olduğu bu devirlerde bile O hep, ibâdet, hayır ve hasenât yolunu takip etmiş ve dünyayı, ahiret penceresinden seyrederek hiç bir siyasî olaya karışmamış, her türlü ihtiras ve kapristen uzak bir hayır hasenât abidesi olarak kalabilmiş ender Türk analarından biridir.

Zümrüd Hâtun bunun yanısıra ilme ve ilim ehline her zaman saygılı davranmış, onlara bol bol ihsan ve yardımlarda bulunmuştur. O, bu konuda dahada ileri gitmiş ve ilme olan bu saygısının, mücessem bir ifâdesi olarak **Bağdad**'ta bir **medrese** bu günün tabiri ile bir Üniversite inşâ ettirmiştir (95). Bu yeni medrese Bağdad'ta inşâ edilen diğer bir çok medreselerden daha yüksek ve güçlü idi. Bunun böyle olduğu devrin şahsiyetli ilim adamlarından bir çoğunun burada ders okutmalarından da anlaşılmaktadır. O kadarki **Nizâmiye Üniversitesi** Profesörlerinden bile bu yeni medreseye katılanlar olmuştur. Bu medreseye daha sonraları bu büyük şöhretinden dolayı **"Ümmü Nâsır Medresesi"** denilmiştir (96). Kendi hayır, hasenat varlığının (Sadaka-i câriye) uzun yıllar minnetler yad edilmesine vesile olan, üstelik bir çok seçkin âliminde ders verdiği bu medrese daha açık bir ifâde ile **Üniversite,** büyük İslâm ulularından **Maruf el-Kehri**'nin türbesinin yanına inşa edilmişti (97).

Bu medresenin bütün masrafları, şüphesiz **Zümrüd Hâtun**'un vakıf mallarının gelirlerinden karşılanıyordu. Medresenin böyle özel bir semtde inşa edilmiş olması, onun bu ulu veliye ne kadar büyük bir hayranlık duyduğunu, tasavvufa, dervişliğe meyli olduğunu ve **el-Kerhi**'yi bir nevi manevi mürşid

---

(93) İbni Tıktıka, **el-Fahri**, (Daru Sadır) Beyrut, s. 322. es-Suyuti, **Tarihu'l-Hulefa,** Mısır, 1952, s. 448. el-İbri, **Tarihü Muhtasaru'd-Düvel,** s. 217. el-Hudari, **Tarihu'l-Ümemil İslamiyye,** Kahire, 1931, s. 446.

(94) Kitapçı, Z., **Zümrüd Hâtun ve Abbâsî Hilâfetindeki Yeri,** MK. Aylık Dergi, Kasım, 1991, sy. 90, s. 30.

(95) Kehhale, **a.g.e.,** II. s. 36.

(96) ez-Zehebi, **Tarihü'l-İslam,** Tbk. LXIV. s. 79 - 80.

(97) en-Nücum, VI. s. 182. Kehhale, **a.g.e.,** II. s. 39. el-Bidaye, XIII. s. 36.

olarak kabul ettiğini vurgulamak için olsa gerektir. Ayrıca bu Türk anası, türbesini bile bu gönül sultanının yanına inşa ettirmiştir (98).

b — **Zümrüd Hâtun Medresesinde Ders Veren Büyük Alimler :**

Zümrüd Hâtun'un **Marûf el-Kerhî** türbesinin civarında inşa ettirdiği bu büyük medresede devrin bir çok meşhur alimleride görev almış ve ders okutmuşlardır. Bu büyük alimler arasında ilmi ve fazileti herkesçe müsellem olan **Ebû Ali et-Tûyâbi** de vardı (öl. 1201).

1 — **Ebû Ali et-Tûyâbî :**

Ebû Ali et-Tûyâbî, bu medresenin ilk müderris (**Profesör**) lerinden birisi idi. O, bu medresenin ilk açılış dersini verdiği zaman, şehrin kadısı başta olmak üzere eşrâf ve ayândan da bir çok kimseler teşrif etmişler ve çok kalabalık bir açılış merasimi yapılmıştı (99).

2 — **Ebu'l-Hasan Ali b. Suad el-Fârisi :**

Daha sonraki yıllarda bu medreseye devrin büyük alimlerinden **Ebü'l-Hasan Ali b. Suad el-Fârisi**'de intisâb etmiştir. (öl. 1205). **Ali b. Suad,** emsali bir çok bilgin gibi Bağdad'ta yetişmiş, İslâm hukukunun büyük otoritelerinden birisi idi. O senelerce büyük Selçuklu kültür mirasının en güzel örneklerinden biri olan **Bağdad Nizamiye Üniversitesi**'nde ders vermiş, faziletli bir alim, aynı zamanda bugünün tabiri ile bu **Üniversitenin Rektörü** idi. Fakat daha sonra buradan bütün ilişkilerini kesmiş ve **Zümrüd Hâtun**'un insa ettirdiği yeni medreseye intisab etmiştir. Bu medresede kendisine müstakil bir kürsü verilmiş ve dersler okutmuştur. Hatta ölünceye kadar burada ki derslerine de devâm etmiştir (100).

3 — **Hibetullah Ali b. el-Fazl :**

Bu medresede görev alan bir diğer ünlü kişide **"Hibetullah"** lâkabıyla meşhur devrin başkadısı (**Osmanlılarda Şeyhu'l-İslâmı hatırlatır**), **M. b. Yahya b. Ali b. el-Fazl**'dır. (Doğ. 568 - öl. 639). **Hibetullah; en-Nâsır Lidinillah**'ın devrinin en büyük İslâm hukukçularından birisi idi. Dindâr, hakka hukuka riayet etmeyi hayatının şaşmaz bir prensibi haline getirmişti. Bu hakperestlik ve dürüstlüğü sebebiyledirki **en-Nâsır,** Onu **"Kadiyü'l-Kudat"** yani **Hilâfetin Başkadısı** gibi çok yüksek mevkiye getirmiştir. Fakat oğlu **ez-Zahir Liemrillâh,** Onu, her nedense bu görevinden azletmiştir. Bu büyük hukuk ali-

---

(98) Kitapçı, Z., **a.g.mk.** s. 30.
(99) el-Bidaye, XIII. s. 6.
(100) el-Bidaye, XIII. s. 34.

mi çok üzgün olarak evinde tam 8 ay beklemiş ve daha sonra **Zümrüd Hâtun**'un inşa ettirdiği medresede görev almış ve ölünceye kadar da burada ders okutmaya devam etmiştir (101).

c — **Zümrüd Hâtun'un Diğer Özellikleri; Vakıf İşleri :**

Kronik İslâm tarihi yazarlarından **İbni Kesîr, Zümrüd Hâtun**'un şahsiyetini şu iki kelime ile hulasa etmiş ve başkalarını onun etkin kişiliğini ortaya koymak için sayfalarca yazı yazmak külfeniden kurtarmıştır. Ona göre, **Zümrüd Hâtun "nâfizatü'l-kelime, mütâatü'l-evâmir"** yâni sözü geçerli, bir dediği iki edilmez, şahsiyetli kendisine saygı duyulan emirleri hemen yerine getirilen bir kadın bir anne kraliçe idi (102).

Bununla beraber O, ucsuz bucaksız servet ve mallarının nerede ise hepsini hayır ve hasenat için vakfetmişti. Çevresinde hem bu vakıf mallarının işletmeciliğini hem de Onun diğer işlerini yürütmek üzere görevlendirdiği tanınmış bir çok kimseler bulunurdu. Onun hizmetinde bulunmuş kimselerden birisi de devrin sayılı **"İlmi Kelâm"** alimlerinden **Celâl b. Ubeydullah** idi. **Ubeydullah, Zümrüd Hâtun**'a intisab ettikten sonra yıldızı parlamış, hatta **en-Nâsır Lidinillah** devrinde **vezaret** mertebesine kadar ulaşmıştır. (öl. 1196) (103).

Zümrüd Hâtun'un hizmetinde bulunan Onun, bugünkü tabir ile işletme müdürlerinden bir diğer zat ise, o devrin önde gelen simalarından biri olan **Şihabü'd-Din Ahmed**'in babası **en-Nâkid idi. en-Nâkid** senelerce bu göreve devam etmiş ve iyide bir çevre yapmıştır. Onun oğlu **Şihabü'd-Din** ise bu kaliteli çevrede yetişmiş devlet kademelerinde yükselerek **Halîfe el-Mustansir**'in veziri bile olmuştur. (öl. 1244) (104).

d — **Zümrüd Hâtun'un Ölümü :**

Abbâsî Halîfelerinden **el-Müstencid**'in cici **gelini, el-Mustazi Biemrillah**'ın (1170 - 1225) **kıymetli eşi, en-Nâsır Lidinillah**'ın (1180 - 1225) saygıdeğer anası bir devrin inadına sevilen, sayılan ve bir sözü iki edilmiyen **Zümrüd Hâtun,** böylesine faziletli, melekvâri bir hayat yaşadıktan sonra nihayet 1202 yılında **Bağdad**'ta henüz 62 yaşlarında iken vefat etmiştir.

Bu Türk anasının ölüm haberi onu seven çevrelerde büyük bir üzüntü yaratmış ve **İbni Kesir**'in bildirdiğine göre, cenaze namazına görülmemiş derecede kalabalık bir cemaat katılmıştır. Naşı, evliyâdan yukarda zikredilen **Maruf el-Kerhî**'nin kabri yanında inşa edilen özel **türbeye** defnedilmiştir.

(101) el-Bidaye, XIII. s. 36.
(102) ez-Zehebi, a.g.e., Tbk. LXIV. s. 79 - 80.
(103) ez-eZhebi, el-İber, III. s. 107 - 108.
(104) en-Nücum, VI. s. 642.

Onun için yapılan taziyet kabülleri aralıksız tam bir ay devam etmiştir (105). O devirlerde en yüksek devlet adamlarının taziyetlerinin en çok bir hafta sürdüğü nazarı itibara alınırsa bu faziletli **Türk Anasının,** halkın ma'şeri vicdânında ne kadar ulu bir taht kurduğu kendiliğinden de anlaşılmaktadır.

İslâmi Kaynaklar, ittifâk hâlinde, **Onun saliha, iyi huylu, ibâdetine düşkün, ihsan ve keremi bol, her kesin iyilik ve yardımına koşan, hayır ve hasenat sahibi, bu yolda bir çok vakıfları bulunan saygı değer bir kadın olduğunu zikretmektedirler** (106).

C - EL-MUSTAZİ BİLLÂH VE MENEKŞE HANIM :

el-Mustazi devrinde hilâfet saraylarında göze çarpan bir diğer faziletli Türk kadını da şüphesiz **Menekşe Hanım**'dır. Her nekadar, **Abû'l-Farac,** aslen Türk olan bu hanımın, **el-Müktefî**'nin gözde câriyelerinden biri olarak Onun hareminde yaşadığını zikretmekte ise de (107). **İbnü'l-Esir** ve **İbni Kesir**'in rivâyetlerinden **Menekşe**'nin, **el-Mustazi** devrinde ve Onun saraylarında yaşadığı anlaşılmaktadır.

Menekşe Hanım'ın babası **Abdullah**'tır. Anası hakkında her hangi bir kayıt yoktur. Onun ne zaman ve hangi yollarla **el-Mustazî**'nin haremine intisab ettiği de bilinmemektedir. Fakat sonraları O da emsâli bir çok Türk anası gibi, hilâfet saraylarının en gözde, en seçkin ve saygı değer hanımlarından biri olmuştur. **İbnü'l-Esir**'e göre, **Menekşe Hanım, el-Mustazi**'nin en çok hoşlandığı, fazlasıyla sevip saydığı câriyelerden birisi idi (108). **el-Mustazî** vefât ettikten sonra, bu **Türk Hanımı** uzun süre hayatta kalmış ve herkesi imrendirecek bir fazilet meleği olmuştur. Ayrıca O, ilim adamı ve bilginlere her zaman büyük bir saygı göstermiş, ve onlara bol bol maddî ihsanlarda bulunmuştur.

Menekşe Hanım, en-Nâsır Lidinillâh döneminide büyük ölçüde idrâk etmiş ve 598/1201) yılında hakkın rahmetine kavuşmuştur. Onun cesedi de, yukarda **Zümrüt Hâtun**'da olduğu gibi, büyük veli **Maruf el-Kerhî**'nin kabri yanında özel olarak inşa edilen türbesine defnedilmiştir. Gerek büyük tarihçi **İbnü'l-Esir,** gerekse **İbni Kesir** bu büyük Türk Hanımından sitâyişle bahsetmekte, fazilet ve üstün meziyetlerini dile getirirken şöyle demektedirler;

"Menekşe Hanım, iyilik seven, eli açık, cömerd, ihsan ve keremi bol, hayır ve hasenat sahibi, ibâdete düşkün, yoksulları koruyan, onları görüp gözeten bir kadındı." (109).

---

(105) Kitapçı, Z., **a.g.m.,** s. 31.
(106) el-Bidaye, XIII. s. 36. en-Nücum, VI. s. 182. Kehhale, **a.g.e.,** II. s. 39.
(107) Abu'l-Farac, III. s. 413.
(108) İbnü'l-Esir, XI. s. 178.
(109) İbnü'l-Esir, XII. s. 178. İbni Kesir, el-Bidaye, XIII. s. 34.

كانت كثيرة المعروف والاحسان والصدقة

V

EN-NÂSIR LİDİNİLLÂH VE ABBÂSÎ HİLÂFETİNDE TÜRK HÂTUNLARI

S E L Ç U K A H Â T U N

1 — ABBÂSÎ HİLÂFETİNİN YENİ ADAYI EN-NASIR LİDİNİLLAH

A - EN-NASIR KİMDİR VE NASIL HALÎFE OLMUŞTUR

a — **en-Nâsır'ın Halîfe Olması :**

el-Mustazî Billâh'ın kendi eceliyle vefât etmesinden sonra onun yerine, **Zümrüd Hâtun**'dan doğma oğlu, **Ebu'l-Abbâs Ahmed,** 42 yaşında ve çok az halîfeye nasib olan bir olgunluk çağında **en-Nâsır Lidinillâh** lâkabı ile halîfe olmuştur (575/1180) (110).

en-Nâsır'ın, beklenenlerin tam aksine böyle hilâfet koltuğuna rahat bir şekilde oturmasında, hilâfet çevrelerinin etkin simâlarından biri olan **Ali b. el-Attar**'ın *önemli hizmetleri olmuş ve fazla bir mukâvemet de görmemiştir.* **en-Nâsır** için hilâfet sarayında yapılan geleneksel bîit merâsiminden sonra civâr eyâlet ve bölge **Selçuklu Sultanlarına** peş peşe elçiler gönderilmiş ve onların yeni halîfeye bîat etmeleri sağlanmıştır.

b — **en-Nasr'ın Türk Çevrisi :**

Gerçekte **en-Nâsır Lidinillah** (533/1138) senesinde dünyaya gelmiştir. O da bu devirlerde hilâfet makamına geçen bir çok Abbâsî halîfesi gibi ana yönünden **Türktür.** Temel kaynakların ittifâk edercesine bildirdiklerine göre **el-Mustezi**'nin soylu hanımı, değerli Türk analarından **Zümrüd Hâtun**'un oğludur (111). **Zümrüd Hâtun** ise, bundan önceki sayfalarda hemde ye-

(110) İbnü'l-Esir, **el-Kamil,** Beyrut, 1965. XI. s. 459, es-Suyuti, **Tarihu Hülefâ,** Mısır, 1952, s. 448. İbni Tıktaka, **el-Fahri,** Beyrut, s. 322. İbnü'l-İbri, Beyrut, s. 217.

(111) İbni Tağrıberdi, **en-Nücum,** el-Kahire, 1930. VI. s. 261. ed-Diyarbekiri, **Tarihu'l-Hamis,** Beyrut, 1933. II. s. 306. Ahmed Cevded, **Kısas-ı Enbiya,** Haz. M. İz. 1985. VI. s. 30.

terli bir şekilde izâh edildiği gibi, çok daha önceki yıllarda hilâfet saraylarına intisab etmiş, müessir şahsiyetli ve bir çok üstün meziyetleri özünde toplamış bir yüce Türk anasıdır. Ayrıca Abbâsî halîfelerinden **en-Nâsır Lidinillâh**'ın anası olması hasebiylede **"Ümmü'l-Veld"**tir (*). **en-Nâsır**'ın kırk iki yaşında halîfe olduğu göz önüne getirilirse, Onun çocukluk, gençlik yılları, hatta olgunluk çağının ilk yıllarını, anasının çevresinde geçirmiş olduğu görülür.

c — **en-Nâsır'ın Türk Çehreli Oluşu :**

Diğer taraftan **en-Nâsır Lidinillâh,** böyle şahsiyetli, sağlam karakterli inadına güzel bir Türk anasından dünyaya geldiği için, fiziki yapı ve etnik özellikleri yani, dış görünüşü itibari ile tamamen dayılarına, Türklere çekmişti. Esasen kaynaklar Onu, diğer Abbâsî halîfelerinden ayıran iki mümeyyiz vasfına işaret etmektedirler. Bunlardan **birincisi** onun, buğday renkli, değirmi yüzlü, yani açıkça **Türk çehreli** oluşu; **ikincisi** ise, diğer Abbâsî halîfelerinin aksine onun giyim kuşamında, bir dereceye kadar yeme ve içmede **Türk adetlerine** düşkün olmasıdır. **en-Nâsır**'ın özellikle bedeni yapı ve yüz hatlarını beyân eden temel kaynaklar ittifak edercesine şu bilgileri vermektedirler;

كان أبيض اللون تركي الوجه مليح العينين أنور الجبهة
أقنى الأنف خفيف العارضين أشتر اللحية رقيق المحاسن

"en-Nâsır Lidinillah, beyaz buğday tenli, Türk çehreli, ay yüzlü, tatlı bâdem gözlü, kartal burunlu, ablak suratlı, kır sakallı, güzel görünüşlü bir kimse idi." (112). **el-İber**'de ise onun karakteri ile ilgili olarak şu kayıtlar vardır; **"O, cesâret, heybet, akıl ve dehâ sahibi idi."** (113). İslami kaynakların verdiği bu bilgiler, bir elçilik münasebetiyle halîfenin bizzat huzuruna çıkan ve Onun çok yakından görme ve tanıma fırsatı bulan Anı'lı **Kadı Burhanü'd-Din Ebû Nasr b. Mesud** tarafından teyid edilmektedir. Aynı zamanda **Enisü'l-Kulub** adlı **Farsca** eserinde yazarı olan bu zat bu hususta yazdığı uzun bir mesnevisinde **en-Nasır Lidinillâh** için aynen şöyle demektedir;

(*) **Ümmü'l-Veled, Veliaht anası;** Abbâsî saraylarında Veliaht analarına verilen bir ünvandır. Bu sıfı haiz kadınların sarayda ayrı bir yeri olurdu. Eğer o bir cariye ise artık Halîfenin nikahlı hanımı olur ve **"Ümmül Veled"** lakabıyla anılırdı ki, bu o kadın için çok büyük bir şeref sayılırdı. Z.K.

(112) ez-Zehebi, **Tarihu'l-İslam** Tbk. 63. s. 75, 76. en-Nüzum, VI. s. 261. **Tarihü'l-Hamis,** II. s. 367. İbni İmad el-Hanbeli, **Şezaratü'z-Zeheb,** Beyrut, V. s. 97. ez-Zehebi, **Düvelü'l-İslam,** Tah. F. M. Şeltut, M. M. İbrahim, el-Kahire, 1974. s. 126.

(113) ez-Zehebi, **el-Iber fi Haberi men Gaber,** Beyrut, 1981, III. s. 185. Krş. İbni İmad, **Şezarat,** V. s. 97. فيه شهامة وتقدم وله عقل ودها

رنگی اسمر ست و برخ ترك چهر   زخوش برو قمر كسترده هر

"Rengi esmer ol civânın T ü r k idi hem çehresi,

Çok güzeldi, yüzü olmuş sanki bir ay pâresi." (114).

B - EN-NASIR LİDİNİLLAH VE TÜRK ADETLERİ

en-Nâsır Lidinillâh'ın böyle Türk çehreli olması yanısıra Onun Türk örf adetleri ve ananelerine göre yetişmesinin asıl sebebi şüphesiz **Zümrüd Hâtun**'dur. Zira, **Zümrüd Hâtun,** biricik oğlu, küçük **Ahmed**'e daha çocukluğundan itibâren büyük bir itina göstermiş ve onu sarayda kendi çevresindeki Türk toplumu içinde büyütmüştür. Zira, o devirlerde hilâfet sarayına intisâb eden aristakrat Türk hâtunları, kendi Türk nedimeleri, câriyeleri ve hizmetçileri ile birlikte yaşarlardı.

Bu bakımdan, O, zâten Türk çehreli olduğu gibi, Türk örf ve adetlerine aşina olarak yetişmiş ve dayıları Türk aristokratları gibi giyinip kuşanmıştır. **en-Nasır,** Türk giyim kuşamına ülfet ve rağbette o kadar ileri gidiyordu-ki; halîfe olduktan sonra bile aynı şekilde giyinip kuşanmaya devam etmiş ve Türk elbiseleri ile seve seve Bağdad halkının huzuruna çıkmış ve ziyâretçilerini bu giysiler içinde kabul etmiştir.

a — İbn-i Cübeyr'in İlginç Müşâhedeleri :

Nitekim büyük İslâm seyyahı **İbni Cübeyr** (1144 - 1218) hac dönüşü Bağdad'a uğradığında (580/1184) İslâm Halîfesini bizzat bu göz kamaştırıcı **Türk giysileri** içinde görmüştür. Halîfe, Türk aristokratlarının giydiği bu giysiler içinde hem kendisinin, hemde çevresindeki Türk büyüklerinin şan ve şereflerinin çok daha yüceliğine inanıyordu. Halîfeyi **Fırat Nehri**'nin ılık ılık akan suları üstünde süzüle süzüle giden hilâfet gemisinde halkın coşkun sevgi ve gösterileri arasında hemde çok yakından gören **İbni Cübeyr,** bu husustaki ilginç müşahedelerini o tatlı üslübu ile şöyle dile getirmektedir;

"Bu halîfe Ebü'l-Abbas en-Nâsır Lidinillah b. el-Mustazi idi. Biz Onu kendi gözlerimizle gördük. O gençliğinin üstünde idi. Küçük ve fakat bütün yüzünü kaplamış gür, kır sakallı, boyu bosu yerinde, güzel görünüşlü, beyaz tenli, orta boylu, çarpıcı şahsiyeti ile henüz yirmi beş yaşlarında bir kimse idi. (Abbâsîlerin siyâh renginin aksine Tuğrul Bey gibi), **beyaz elbiseler giymişti. Sırtında üzeri altın sırmalarla süslü kabaya benzer bir kaftan vardı. Başında siyâh tilki kürklerinden yapılmış altın sorguçlu bir börk bulunuyordu. O kendi şan ve şerefini yüceltmek için böyle bile bile Türk elbiseleri**

---

(114) Kadı Burhanü'd-Din, **Enüsü'l-Kulub,** Belleten, 1943. VII. no. 27. s. 515. Bellete'nin bu sayısında **M. F. Köprülü**'nün "Anadolu Selçuklularının Yerli Kaynakları" hakkında çok kıymetli bir makalesi vardır.

giyiyordu." (115). Onun, Türk giysilerine olan bu rağbeti, Süryâni tarihçi **Bar Hebraeus** tarafından da teyid edilmektedir (116).

b — **el-Mutasım Billâh ve Türk Adetleri :**

en-Nâsır, Abbâsî halîfeleri arasındaki bu mümtaz vasıfları ile kendisinden çok daha önce gelmiş geçmiş olan kudretli Abbâsî halîfesi **el-Mutasım**'ı (833 - 842) hatırlatmaktadır. Zira O da **en-Nâsır** gibi hiç bir ayıp ve kusuru olmıyan sağlam yapılı bir Türk anasından, **Mâride**'den dünyaya gelmişti (117). Fizikî ve bedenî bünye itibarı ile tamamen Türklere benzerdi. Dayıları yâni Türk Hakanları gibi, bir azamet, bir heybet ve haşmetle yürürdü. Son derece güçlü kuvvetli, o kadarki bilekleri sanki bir arslanın pencesi gibi tuttuğunu koparırdı (118).

el-Mutasım'da tamamen Türk örf ve adetlerine göre yetiştirilmiş, O da Türkler gibi giyinip kuşanmış, Türk kıyafetleri ile oturup kalkmaktan her zaman büyük bir zevk duymuştur. Bundan daha da ilginç olanı, Ona hoş görünmek istiyen çok yakın çevresi de bu şekilde Türk elbiseleri giymiş olduklarından o devirlerde bu elbiselere **"el-Mutasımiyyat"** adı verilmiş ve bir nevi bu günün tabiri ile moda olmuştu (119).

c — **en-Nâsır Lidinillâh'ın el-Mutasım'la Mukâyesesi :**

Diğer taraftan **el-Mutasım**'ın engin denizleri andıran bu Türklük sevgisi, **Orta - Asya Türkleri** için bir dönüm noktası olmuş, onlara her türlü izzet ve ikbâl kapıları açılmış ve bu sâyede onbinlerce Türk, **Bağdad**'a celbedilmiş, hilâfet ordusunun temel bir unsuru olmuşlardır. Onun bu bitmez tükenmez gayret ve çabaları sonucu Türkler o toplumda fevkalade imtiyazlı bir sınıf haline gelmişlerdi (120).

---

(115) İbni Cübeyr, **Rıhle,** Beyrut, 1964. s. 203 - 204.

(116) **Abu'l-Farac Tarihi,** çev. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1950. II. s. 519. Ayrıca bu konularda çok geniş bilgi için bkz. Kitapçı, Z., **Melika Selçuka Hâtun ve Türk Millî Kültürü,** TDA. Dergisi, Şubat, 1993. sy. 82. s. 105 - 146.

(117) Kitapçı, Z., **et-Türk fi - Müllefatü'l-Cahız,** Beyrut, 1972. s. 174, 175. Kitapda Abbâsîlerin ilk devirlerinde Hilâfet saraylarındaki Türk Hâtunlarının genel bir değerlendirilmesi yapılmış ve geniş bilgiler verilmiştir. Z. K.

(118) es-Suyuti, s. 334 - 335. el-Mu'tasımın bedeni özellikleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. iKtapçı Z., **Orta Doğuda Türk Askeri Varlığının İlk Zuhuru,** İstanbul, 1987, s. 74.

(119) el-Mesudî, **Mürucu'z-Zeheb,** Tah. M. M. Abdu'l-Hamid, Mısır, 1964. IV. s. 319.
فسميت المعتصميات وعم الناس أفعاله

(120) el-Mu'tasımın Türklere olan bu aşırı düşkünlüğü hakkında geniş bilgi için bkz. Kitapçı, Z., **Saadet Asrında Türkler, İlk Türk Sahabe Tabiî ve Tebea Tabiileri,** Konya, 1993, s. 201.

(121) en-Nasır'ın bir çok yönleriyle tenkid edebilecek bu oynak politikası hakkında bkz. Taeschner, F., İA. IX. s. 92 - 93. Bayram, M., **İslamda ve İslam Dünyasında Fütüvvet Hareketleri,** Kelime, Konya, 1986. No. 5. s. 40 - 47.

Oysa, **en-Nâsır Lidinillâh** için aynı tarzda iyimser şeyler söylemek çok zordur. Onun asıl gâyesi hilâfet makamı idi. O, her şeyden önce sağlam bir koltukta oturmasını istemiş, kendi otorite ve sultasının herkes tarafından kabul edilmesi için çok zorlu bir mücâdeleye girişmiştir. O, ihtiras haline gelen bu gâyesine ulaşmak için insan hafsalasını zorlayan bir kısım sosyal, siyâsi, dini manevralara kalkışmış ve bir kısım yıkıcı olaylara bile kucak açmıştır. **en-Nâsır** daha da ileri gitmiştir. O devrin güç odaklarını bunlar arasından Selçuklu Eyâlet Sultanlarıda dahil, birinin aleyhine diğerinin lehine tavırlar takınarak çok hassas hemde cin gibi oynak, oportünist bir politika takip etmiş ve neticede 46 sene yaklaşık yarım asır hilâfet koltuğunda oturabilme imkânı bulmuştur (121).

C - EN-NASIR LİDİNİLLÂH VE TÜRK SULTANI II. KILINÇ ARSLAN

Mâmâfih, **en-Nâsır**'ın yarım asra varan hilâfet hayatı ve devre yön vermiş olan majör sosyal, siyâsî olayları tahlil ve münakaşa etmenin yeri burası değildir. Bizim burada üzerinde durmak istediğimiz asıl mesele bu devirlerde **Selçuklu Türk Sultanları** ile **Abbâsî Halifeleri** arasında artık yaygın bir adet haline gelmiş olan ve esasları bizzat **Tuğrul Bey** tarafından ortaya konulan "**sıhriyet**" bağlarının **en-Nâsır** zamanında ve iki hanedan ailesi arasındaki durumudur. Özellikle bu devirlerde büyük Selçuklu İmparatorluğunun parçalanmış olduğu, ve geniş imparatorluk toprakları üstünde bir birinden müstakil bir çok Sultanlıkların ortaya çıktığı nazarı itibara alınırsa meselenin nezâketi bir kere daha anlaşılacaktır.

Şu bir gerçektir ki; **en-Nâsır**, hilâfet koltuğunda oturduktan sonra o da selefleri gibi aynı yolda yürümüş devrin kudretli Selçuklu sultanı ile sıhriyet bağlarını geliştirmek sosyal, siyâsî münasebetlerine yeni ve daha renkli boyutlar kazandırmak için çok ciddi adımlar atmıştır.

a — en-Nâsır'ın II. Kılınç Arslan'a Yaklaşması :

Bilindiği gibi, **en-Nâsır Lidinillâh**, devrin en güçlü Selçuklu Türk Sultanı **II. Kılınç Arslan** (1156 - 1192) ile bir bakıma muasır idi. O, **Kılınç Arslan** ki; III. Haçlı ordularının karşısına dikilmiş onlara **Myriokefalon** meydan muharebesinde (1176) (122) en ağır darbeyi indirerek, ikinci bir "**Malazgirt**" za-

(122) Turan, O., **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul, 1980. s. 296. Müellif burasının **Yalvaç** Kazasının Hoyran (Eğridir) gölü civarında Kumdanlı nahiyesinin bulunduğu mıntıkalar olarak göstermektedir. Krş. Parmaksızoğlu, İ., **Miryokefalon Muharebesi**, TA. XXIV. s. 24 - 42. Ayrıca bkz. Çay. M. Abdulhaluk, **II. Kılınç Arslan**, Ankara, 1987. s. 68 vd. Khoniates, Niketas, **Historie de Constantiable**, V. Fan. Ter. Mr. Cousin, Paris, 1985. s. 122, 123, 124. Vesiliev, A. A., **Histori of The Bayzantine Empire**, I. II. Madison, 1928. Çay, M. Abdulhaluk, **aKramıkbeli, (Myriokefalon) Savaşının Yeri**, Şükrü Elçin Armağanı, H. Ü. Yayınları, Ankara, 1983. Ayiter, Kudret. **Myriokephalon Savaşı Nerede Hlmuştur?** Türk Tarih Kongresi (TTK) Ankara, 11 - 15 - 1976. Kongreye sunulan Bildiriler, II. s. 684 vd.

feri kazanmış ve tıpkı büyük ceddi **Alp Arslan** gibi İslam dünyasının minnet ve şükranını kazanmış çok değerli bir Selçuklu Sultanı idi (123). Nitekim, Kılınç Arslan Myriokefalon zaferini kazandıktan sonra, Halîfeye, komşu hükümdarlara fetihnameler ve hediyeler göndererek büyük zaferin müjdesini vermiş, Bizans'ın artık bir tehlike olmadığını ve onlarla sulh yaptığını bildirmiştir (124). Bu zafer İslam Dünyasında ve hususuyla Bağdad'ta bir bayram sevinci yaratmıştır. **İbni Taîâvîzî**, Halîfe **el-Mustazî**'ye takdim ettiği meşhur Dîvân'ında **Kılınç Arslan**'ın bu zaferini şu heyecanlı mısralarla kutlamıştır :

> **"Mesud'un oğlu bizim için zafer, Rum İmparatoru için ise felâket getirdi."** (125).

Bu bakımdan **en-Nâsır**, olgun bir yaşta halîfe olduğu zaman, zâten **II. Kılınç Arslan** şan ve şöhretinin zirvelerinde ve ismi hilâfet ülkelerinde bir efsâne gibi dolaşmakta olan bir Türk Sultanı idi. O kadarki, büyük Selçuklu Sultanı **Sancar** (1117 - 1157), vefat edince bir aralık fiilen bütün Türkler'in saygı duyduğu **"Büyük Hakan"** olarak kabul edilmişti (126).

b — **en-Nâsır'ın Gizli Tasavvurları :**

İşte çok zeki, inadına kurnaz ve akıllı, mülk ve saltanatını, şan ve şöhretini korumada çok hırslı, meslek ve meşrebi ne olursa olsun herkesi hilâfet şemsiyesi altında barındırmak isteyen ve bir birine zıd bu insanları kendi emellerine hizmet ettiği süre korumaya çalışan bu Abbâsî Halîfesi, Türk Sultanı **II. Kılınç Arslan**'la da münasebetlerini geliştirmek ve onları sağlam bir zemine oturtmak istemiş) bu yönde ciddi teşebbüslerde bulunmuştur.

Bunun için O da aynı yoldan yürümüş yani bu devirlerde Abbâsî halîfeleri arasında köklü bir teamül haline gelmiş olan Selçuklu Sultanları ile sıhriyet bağlarını kurma yoluna gitmiştir. Bu sâyede hem Selçuklu Sultanları ile münasebetleri geliştirmiş olacak hemde, Anadoludan gelebilecek bütün tehlikeleri önlemiş olacaktı. Bu güzel düşüncelerle yola çıkan **en-Nâsır** yukarda kısaca üzerinde durulduğu gibi ünü cihana yayılmış kudretli Selçuklu Sultanı **II. Kılınç Arslan**'ın değerli ve fakat talihsiz kızı **Selçuka Hâtun**'la evlenmek istemiş ve bunda biraz zorda olsa muvaffak olmuştur. Ancak onun **Selçuka Hâtun**'la olan bu evliliğine sadece pratik açıdan bakmak ve öyle değerlendirmek pek de doğru değildir.

---

(123) Bkz. Muhammed b. Mahmud, **Selçuknâme**, II. s. 157. Müellif onun hakkında şöyle demektedir: "Bu Kılınç Arslan güzel siyaset sahibi idi. Adalet ve iyiliğe rağbet ederdi. Büyük heybet ve haşmeti vardı."

(124) Mihael, Süryani, **Chroniques**, çev. C. Habot, Paris, 1905. s. 388.

(125) İbni T'âvâzî, **Dîvan**, Nşr. Margoliouth, Kahire, 1908, s. 4.

(126) İbni Cübeyr, s. 161. Krş. Turan, O., II. Kılınç Arslan, İA. VI. s. 688 - 702. Merçil, E., **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, 1985. s. 123 - 125.

Konunun birde psikolojik yönü vardır. **en-Nâsır, Selçuka Hâtun**'u yaşayış tarzını B a ğ d a d 'ta ilk defa yakından gördükten sonra, Onun haysiyet, vekar ve izzeti nefsine nasıl da düşkün bir kimse olduğuna şaşırıp kalmış, Ona kalbinin derinliklerinden kopub gelen bir ilgi, bir saygı, sevgi, duymuş ve Onunla evlenmiş olmayı bir hasret bilmiştir. Önümüzdeki sayfalarda Abbâsîler devrinde, pek az Türk anasına nasip olmuş böylesine ilginç ulvi bir aşk evliliğinin, gönül bağlarının üzerinde çok daha geniş bir şekilde durulacak ve dini kültür hayatımızın bir varyantı olarak çok daha etraflı bilgiler verilecektir. Ancak bundan önce Sultan **II.Kılınç Arslan**'ın diğer kızları, hele hele **Selçuka Hâtun**'un ilk evlilik yılları hakkında bir kısım ön bilgiler vermemiz herhalde yararlı olacaktır.

D - SULTAN II. KILINÇ ARSLAN VE KIZLARI :

1 — Melike Fülâne Hâtun :

Gerçekte Sultan **II. Kılınç Arslan**'ın ayrı ayrı şahsiyet ve karekterde bir çok erkek evlâdı yanısıra üçte kız çocuğu vardı. Bunlardan 1. **Melike Fülâne Hâtun** idi. O, olgunluk çağına geldikten sonra **Mengücek Oğlu Behrâm Şah** ile evlenmiştir.

2 — Gevher Nesîbe Hâtun :

Bir ikinci kızı ise **Melike Gevher Nesîbe Hâtun**'dur (öl. 1210). Bugün Kayseri'deki **"Gevher Nesibe Şifâhanesini"** yaptırmış olan işte bu asil Türk anası olup, Anadolu insanının sağlığına uzanan bu şefkat eli, onun hayır, hasenat varlığı zamanımıza kadar devam edip gelmiştir (127).

3 — Selçuka Hâtun :

Kılınç Arslan'ın III. kızı ise şüphesiz **Melike Selçuka Hâtun**'dur (128). İşte, büyük Abbâsî Halifesi **en-Nâsır Lidinillâh**, Sultan **II. Kılınç Arslan**'ın bu çok değerli kızı ile evlenmiş, hilâfet saraylarında, ilk çağlardan beri bir çok efsânelere konu olmuş **Hz. Süleyman**'la **Saba Melikesi Belkıs**'ı hatırlatan, imrenilecek faziletli bir aşk hayatı yaşamışlardır (129).

---

(127) Şapolyo, E. B., **Darü'ş-Şifalar**, Önasya Mecmuası, İstanbul, 1968. III. no. 35. s. 12 - 13. Krş. Kitapçı, Z., **Şağap Hâtun**, Türk Dünyası Araştırmaları, (TDA) Dergisi, İstanbul, 1991, no. 70, s. 1 - 65.

(128) Kaynaklarda kendisinden sitayişle bahsedilen Selçuka Hâtun'a bu ismin mensup olduğu Büyük Selçuklu Hanedan ailesine izafeten verilmiş olduğu ileri sürülmektedir ki; bu şüphesiz doğru bir görüştür. Bkz. Turan, O., **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, s. 169. Çay, A., **II. Kılınç Arslan**, Ankara, 1987. s. 99.

(129) Daha geniş bilgi için bkz. **Kur'an-ı Kerim**, en-Neml suresi, Ayet, 15/44. **Saba Melikesi Belkis** ve onun **Hz. Süleyman'la** olan hidayet maceraları hakkında bu ayeti kerimede çok zevkli bilgiler verilmiştir.

Biz **en-Nâsır**'ın **Selçuka Hâtun**'la evlenmesi ve onların hilâfet saraylarında dillere destan sevgi dokularının birer altın yaprak olmuş sayfalarını karıştırmadan önce **Selçuka Hâtun**'un çok renkli ve çarpıcı bir yönünü daha aralamak istiyoruz. O da, onun **en-Nâsır**'dan önce **Türk - Artuklu** aristokratlarından Emir **Nuru'd-Din Mehmed**'le olan talihsiz evliliği ve daha sonra ortaya çıkan üstelik konumuz açısından son derece önemli bir kısım, üzücü tarihî olaylardır.

2 — MELİKE SELÇUKA HÂTUN VE NURU'D-DİN MUHAMMED :

A - SELÇUKA HÂTUN'UN İLK TALİHSİZ EVLİLİĞİ :

a — Selçuka Hâtun'un Emir Nûru'd-Din'le İlk Evliliği :

Bilindiği gibi **İzzü'd-Din Kılınç Arslan, Anadolu Selçuklu Devleti**'nin bütün dizginlerini elinde tuttuğu aktif saltanat yıllarında karşısına Doğu Anadolu'nun en güçlü hükümdarı, Hısnı Keyfâ (Hasan Keyf) (*) ve çevresini elinde tutan meşhur **Artuklu Oğullarından** (*) **Emir Nûru'd-Din** (1166 - 1185) çıkmış ve Onun, güzelliği dillere destan olan kızı **Selçuka Hâtun**'la evlenmek istemiştir. İki hânedân ailesi arasındaki karşılıklı temaslardan sonra çiftin nikahları kıyılmış ve **Selçuka Hâtun**'la **Emir Nûru'd-Din** geleneksel Türk örf ve adetlerine göre parlak bir düğünle evlenmişlerdir (130).

Sultan'ın bundan maksadı açıktı. O, böylece hem Artuklu Emîrini kendi manevî himâyesi altına almış olacak, hem de bu uç bölge kalelerinin Anadolu Selçuklu Sultanlığı'na sıhriyet bağları ile bağlı bir **bey** tarafından idâre edilmesini sağlamış olacaktı. Ayrıca bu güzel, mutlu olay sebebi ile Türk Sultanı, Doğu Anadolu'da yani, **Malatya** ve civarındaki **Hanzit** bölgesinde bağlı bulunan bir kaç hudut kalesini de bir cemîle olsun diye bütün irâdı ile birlikte **Emîr Nûru'd-Din**'in idâresine bırakmıştı (131).

(*) **Hısn-ı Keyfâ** (Hasankeyf); "Amid'le Diyarbekir arasında büyük ve önemli bir kaledir. Dicle'nin iki yakasını bağlayan bir köprüsü vardır ki, ömrümde ondan daha büyük bir köprü görmedim." el-Hamavi, **Mu'cemü'l-Büldan,** Beyrut, 1955. II. s. 265. Doğu'nun en eski iskan mahallerinden biridir. Selçukluların inhitat döneminde Artukoğulları'nın eline geçti (1101 - 1231). Uzun süre Artukoğulları'nın Hısn-ı Keyfâ ve Amid Hanedanı'nın başkenti oldu. Darkot, B., İA. V./1. s. 452 - 455. Le Strang, G., **Büldânü'l-Hilâfeti'ş-Şarkıyye,** s. 144 - 145.

(130) İbnü'l-Esir, XII. s. 26. Honigmang, E., İA. IX. s. 361 - 362. Abu'l-Farac Tarihi, II. s. 462. Turan, O., **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,** İstanbul, 1973, s. 168.

(*) Artukoğulları hakkında geniş bilgi ve bibliyografya için bkz. Köprülü, M. F., İA. I. s. 618 - 619.

(131) İbni Şeddâd, **Şiretü Salahu'd-Din,** s. 43. Turan, O., **a.g.e.,** s. 68.

Ancak böylesine güzel niyetlerle yola çıkılan ve gerçekleştirilen bu düğün ve evlilik netice itibarı ile hiçte beklenildiği gibi olmamıştır. Bunun asıl sebebi de Hısnı Keyfâ Emiri **Nûru'd-Din Mehmed**'in bizzât kendisi idi. Çünkü O, kudretli **Selçuklu Sultanı**'nın değerli, kültürlü üstelik fevkalade iyi şekilde yetiştirilmiş, inadına dindar, son derece güzel kızı **Selçuka Hâtun**'a hiçte iyi davranmamıştır. Ona tahammül gücünü aşan eziyetler etmiş, çok kötü sözler sarfederek onu hor ve hakir görmüştür (132).

b — **Nûru'd-Din'in Selçuka Hâtun'a Eziyet Etmesi :**

Gerçekte, **Emir Nûru'd-Din**'i, **Melike Selçuka Hâtun**'a böylesine kötü muamele etmeye sevkeden, onun çevresinde bulunan bir **"muğanniye - şarkıcı"** baş vezir **İhtiyâru'd-Din**'in ağzı ile bir **"sürtük"** idi. Bu kadın, Nûru'd-Din'i, Selçuka Hâtun aleyhine öylesine tahrik ediyorduki; Onun gözü hiç bir şeyi görmez olmuş ve Selçuklu saraylarının bu dilber Prensesine âdeta cehennemî bir hayat yaşatmaya başlamıştır. Neydüğü belirsiz bir şarkıcı yüzünden izzet-i nefsi bu şekilde rencide edilen, haysiyet ve itibarı sarsılan **Selçuklu Prensesi** bu duruma daha fazla dayanamamış ve en sonunda baba evine Konya'ya dönmüştür (133). Kaynakların pekte açık olmıyan rivâyetlerinden Onun, bu acı olayların yatışmasına kadar, hem de uzun bir süre babasının yanında kaldığı anlaşılmaktadır.

Selçuka Hâtun'un böyle bir sürtük yüzünden, hemde haksız olarak horlanması, izzeti nefsinin ayaklar altına alınması, Sultanın pek tabii olarak sabredeceği bir şey değildi. Sultan, derhal ordusunun başına geçerek **Hısnı Keyfa**'ya doğru hareket etmiş ve **"Göksu"** civarında karargâhını kurmuştu(134). **Kılınç Arslan**'ın bundan maksadı, hem **Nûru'd-Din**'e iyi bir ders vermek hem de daha önce Ona bir düğün armağanı olarak bağışladığı söz konusu kaleleri bir bir geri alarak onu zayıf düşürmek ve nankörlüğünü hatırlatmaktı.

Diğer taraftan, **Kılınç Arslan**'ın, kendisine doğru harekete geçtiğini haber alan **Nûru'd-Din**, Sultanın karşısına çıkamıyacağını çok iyi bildiği için büyük bir paniğe kapılmış ve herşeyini bırakarak devrin diğer kudretli komutani ve Mısır, **"Eyyûbiler Devleti"**nin kurucusu **Salahu'd-Din Eyyûbi**'ye

(132) **Şahaifü'l-Ahbar**, II. s. 561. Turan, O., İA. VI. s. 694. Abu'l-Farac Tarihi, II. s. 426. Krş. Honigmang, E., İA. IX. s. 361 - 362.

(133) Turan, O., **a.g.e.**, s. 169. **Hındûşah Sancar**, 123. İbni Şeddâd, s. 43.

(134) İmadü'd-Din el-Isfahani, **el-Berku's-Şâmî**, Tah. R. Şeşen, İstanbul, 1979. V. s. 59 vd. İbni Haldun, **el-Iber**, Mısır, 1284. V. s. 284. Turan, O., **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1971. s. 213. Şeşen, R., **Salaha'd-Din Zamanında Eyyubiler Devleti**, İstanbul, 1983. s. 46. Honigmang E., İA. IX. s. 361 - 362.

sığınmıştır (135). Ondan bu büyük felaketin giderilmesinde kendisine yardım etmesini istiyordu.

Gerçekte **Salahu'd-Din** bu iki Türk hanedan ailesinin arasını bulmak, onları barıştırmak ve meseleyi tatlı bir şekilde halletmek istemişsede ilk anda bunda yani Sultanın kalbini yumuşatmada pek başarılı olamamıştır. Daha sonra O da haçlı çapulcuları ile bir sulh anlaşması yapmış ve ordusunun başında **Anadolu**'ya yönelmiş, **Haleb** civârında **"Kara Hedar"** denilen bir otlakta karargahını kurmuştur.

B - KILINÇ ARSLAN'IN HAREKETE GEÇMESİ :

a — Kılınç Arslan Nûru'd-Din'in Karşısında :

Bu arada iki Sultan arasında elçiler gelip gitmeye devam etmiş ve yapılan görüşmelerde her iki tarafı ferahlatacak bir netice alınamamıştır. Dolayısıyla iki ordu arasında harb kaçınılmaz bir hale gelmiş oluyordu. Burada işâret edilmesi gereken bir nokta vardır. Oda, **Kılınç Arslan**'ın, asıl niyetinin meselenin nezâketi dolayısıyla, **Salahu'd-Din Eyyûbi**'ye bütün açıklığı ile takdim edilemediği, dolayısıyla Sultanın ne kadar haklı olduğunun bir türlü ortaya çıkmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda, **Emir Nûru'd-Din**, sanki, mülk ve saltanatı elinden zorla gasbedilmek istenen bir zavallı bir mazlum insan gibi görünüyordu.

Oysa gerçek hiçte öyle değildi. Bunun için ilk inisiyatif Sultan **II. Kılınç Arslan**'dan geldi. Dirâyetli veziri **İhtiyâru'd-Din Hasan**'ı, **Satahu'd-Din**'e elçi olarak gönderdi. Tecrübeli vezir **Salahu'd-Din** ve çevresini şöyle bir yokladıktan sonra Sultanın huzuruna çıkmış ve hiç bir politik manevraya lüzum görmeden asıl meseleyi bütün açıklığı ile samimi bir şekilde ortaya koymuş ve sonunda büyük bir celâletle; **"— Sen büyük bir Sultansın! Frenklerle sulh yaparak gazayı bıraktın. Bir "sürtük" için müslüman bir Sultana (II. Kılınç Arslan) gidiyorsun. Halbuki Sultanın kızının şeref ve haysiyetini korumak onun kadar sanada düşer!"** demiştir (136).

---

(135) Bu konularda geniş bilgi için bkz. el-Melikü'l-Mansur, **Mizmâru'l-Hakayık,** nşr. H. Habeşi, Mısır, 1283. s. 136 vd. **el-Berku's-Şami,** V. s. 59 vd. **Abu'l-Farac Tarihi,** II. s. 426. Turan, O., **a.g.e.,** s. 212. **Sahaifu'l-Ahbar,** II. s. 561.

(136) Bu konularda geniş bilgi için bkz. **Sahaifü'l-Ahbar,** II. s. 562. Mihael, Süryani, s. 388. İmadü'd-Din, el-Isfahani, **el-Fethu'l-Kûsî,** Mısır, 1322. s. 98. Turan, O., İA. VI. s. 694 - 695. Abu'l-Farac, II, s. 425. Şeşen, R., **İmadü'd-Din el-Katib el-Isfahani'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihi İle İlgili Bahisler,** SAD. Ankara, 1971, sy. 3. s. 345.

b — **Emir Nûrud'd-Din'in Yola Gelmesi :**

Tecrübeli vezirin ağzından birer inci dânesi gibi dökülen bu kelimeler. **Salahu'd-Din**'in üzerine bir şimşek gibi inmiş ve beklenenden çok daha fazla tesir etmiştir. Zîra ayaklar altına alınmak istenen koca Sultanın haysiyeti idi. **Nûru'd-Din**'in nazarında, Sultanın kızı **Selçuka Hâtun**'un, şunun bunun gönlünü eğlendirmek için şarkılar söyleyen bir **Muğanniye** kadar değer ve kıymeti yoktu. Böylece Sultanın ne kadar haklı olduğu bir kere daha ortaya çıkmış oluyordu (137).

Salahu'd-Din bunadn sonra **Nûru'd-Din**'i huzuruna çağırtmış ve ona düşüp kalktığı o mağanniyeyi çevresinden derhal koğmasını istemiş Sultanın kızı **Selçuka Hâtun**'a son derece hürmet ve tazimde bulunmasını, dolayısıyla hayırlı bir koca olmasını tavsiye etmiştir. O, bununlada yetinmemiştir. Sultanın kalbini damadına karşı yumuşatmak için teşebbüslerde bulunmuş ve onu affetmesi için şefaatçi olmuş ve neticede koca Selçuklu Sultanı bir kere daha büyüklüğünü göstererek **Nûru'd-Din**'i af, **Salahu'd-Dini**'de bahtiyâr etmiştir.

Daha sonra **Nûru'd-Din**, Sultanın **Göksu** civarındaki askerî karargâhına geldi. Burada izzet ve ikramla karşılandı. Şahsına büyük askeri merasimler düzenlendi. Biz şimdi burdan sonraki tatlı gelişmeleri **Bar Hebraeus**'dan dinleyelim;

"Bundan sonra Sultanın damadı bir daha ahlaksızlık etmiyeceğine ve Sultanın kızını izâz edeceğine, Sultana karşı bir evlâd gibi itaatli olacağına yemin etti." (138).

c — **Amid'in Anahtarının Selçuka Hâtuna Verilmesi :**

Ancak **Salahu'd-Din** (578/1182), yılında **Musul** emiri **İzzü'd-Din**'e karşı harekete geçerek Diyarbekir'e geldiğinde, **Nûru'd-Din** hemen bu veli nimetinin yardımına koşmuş ve **Amid**'in alınmasında büyük yararlıklar göstermiştir. Bu hizmetine mukabil **Salahu'd-Din, Amid**'in siyasi hükümranlığını ona bırakmış, fakat şehir ve cevresinin bütün gelirleri ve bunu sembolize eden şehrin anahtarını, Selçuklu Sultanına duyduğu üstün saygıdan dolayı **Melike Selçuka Hâtun**'a takdim etmiştir (139).

---

(137) Bu konularda geniş bilgi için bkz. Turan, O., **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,** s. 169. Çay, A., **a.g.e.,** s. 99. **Sahaifü'l-Ahbar,** II. s. 562.

(138) **Sahaifü'l-Ahbar,** II. s. 562. **Abu'l-Farac Tarihi,** II. s. 426. Krş. Honigmang, İA. s. 161 - 162.

(139) **Rıhle,** s. 208.
Ayrıca bu konularda bkz. **el-Berku's-Sâmî,** V. s. 80 - 81. **Mizmaru'l-Hakaik,** s. 136, 139. Bahaü'd-Din Şeddâd, **iŞret'ü-Salahu'd-Din,** Mısır, 1317. s. 43. İbni Vasıl, **Müferricü'l-Kürub,** nşr. M. Şeyyal, Kahire, 1958 - 1960. s. 223 vd. Ebu Şame, **Kitabu'r-Ravzateyn,** Kahire, 1287. II. s. 17. Köprülü, M. F., İA. I. s. 618 - 619. ان صلاح الدين استفتح امد فترك البلد لها كرامة لابيها فاعطاها المفاتيح

Gerçekte, **Salahu'd-Din**, şehrin anahtarlarını **Nûru'd-Din**'e değilde, onu **Selçuka Hâtun**'a vermekle, bir taşla iki değil üç kuşu birden vurmuş oluyordu. O bu gerçekten manalı hareketi ile hem **Nûru'd-Din**'in hizmetini mükâfatlandırmış, hem **Selçuka Hâtun**'un gönlünü almış, bahtiyar etmiş, hemde Anadolu Selçuklu Sultanı **II. Kılınç Arslan**'a bir nevi tazim ve saygısını göstermiş oluyordu.

Ancak bu mutlu gelişmeler yani, **Nûru'd-Din**'in kayınperedi ile barışması ve **Selçuka Hâtun**'un yeni hayatı pek fazla sürmemiştir. Zîra her iki taraf için de hayırlı sayılabilecek bu gelişmelerden kısa bir süre sonra ne yazık ki, **Nûru'd-Din** vefat etmiştir. Böylece **Selçuka Hâtun**'da kendi sarayına çekilmiş oluyordu.

3 — MELİKE SELÇUKA HÂTUN VE O DEVİR TÜRK KADINLARININ DİNİ HAYATINDA HAC FARİZASI :

A - MELİKE SELÇUKA HÂTUN HAC YOLUNDA :

a — Hanedan Ailesinin Kısaca Dini Hayatı :

Ancak bu bir nevi buhranlı dönemin bitmesi ve olayların yatışmasından sonradır ki, **Selçuka Hâtun**'un şüphesiz ömrünün en büyük en kudsi olaylarından biri vukua gelmiş ve dolayısıyla onun özel hayatında yeni ve daha ilginç bir dönem başlamıştır.

Bizim bundan asıl maksadımız, Onun, zengin hali vakti yerinde her müslümana, kadın - erkek - farz olan hac emrini yerine getirmek için bilfiil teşebbüse geçmesi ve büyük bir hazırlık başlatmış olmasıdır. Evet faziletli Türk anası bu yüce gayesine ulaşmak için yollara dökülmüş, büyük bir aşk ve imanla bu kutsal beldelere seyâhat etmiş, **Mekke**'ye uğramış, **Kabe**'nin siyâh örtüsüne tutunmuş, **Medine**'ye gelmiş **Hz. Peygamber**'in kabrini ziyaret etmiş onun manevi varlığı ile iç - içe olmuştur.

İşte yine bu hac yolculuğu sırasında, Abbâsîler'in çok ünlü halifesi **en-Nâsır Lidinillah, Selçuka Hâtun**'un karşısına çıkmış, Onu çok daha yakından tanıma fırsatı bulmuş ve dolaysıyla her ikisinin hayatında dillere destan yeni ve faziletli bir dönem başlamıştır.

Gerçekte Selçuklular; **ilk kuruluş yıllarından itibaren İslâmiyete en saf, en güzel, en temiz duygularla bağlanmış seçkin Türk hanedanlarından biri idi. Ehli Beyt ve Peygamber sevgisi hânedan ailesinin manevi ocaklarını yakıp tutuşturan kutsal bir ateşti. Nerede bir Selçuklu sarayı yapılmışsa geleneğe göre onun yanına mutlaka bir de "Allah evi" yapılırdı (140). Allah ve**

(140) Bedrü'd-Din el-Ayni, **es-Seyfü'l-Mühenned**, Tah. F. M. Şeltut, M. M. Ziyade, el-Kahire, 1967. s. 172. el-Hüseyni, **Zübdetü't-Tevarih**, s. 65.

Peygamber sevgisi, İmparatorluk hamurunun mayası idi. İmparatorluğun hamuru böyle bir maya ile yoğrulmuş ve temellerine bu harc konulmuştu. Küçük Selçuklu aşıretini devlet ve imparatorluk kuran bir güç haline getiren de işte bu yüce duygulardı.

Bu bakımdan öyle tahmin ediyoruz ki, Selçuklu hânedanının bir coşkun denizleri andıran bu Allah ve Peygamber sevgisini görenlerin bu Âl-i Selçuk'u, Âl-i Beyt'in mukaddes zincirlerinin manevî bir halkası gibi mutalea etmeleri, herhalde yadırganacak bir husus olmasa gerektir. Zâten Selçuklu Sultanları da bütün bu yüce idealin farkında olarak hareket etmişlerdir. Nitekim **Selçuknâme**'nin yazarı büyük müellif **Muhammed b. Mahmud,** kitabının sonunda Selçuklu Sultanları için şu hayırhah imrenilecek ifâdelerde bulunmaktadır :

"Tarihlere baktım ve bakanlarca da bilinmektedir ki; bunların zamanında olan nizam ve intizam, adâlet ve doğruluk, uğur ve bereket ve Peygamber şeriatine riâyet ve halkı himâye geçmiş padişahlar zamanında olmamıştır. Allah saltanatlarını dâim ve kıyâmete kadar kâim etsin." (141).

b — **Melike Selçuka Hâtun'un Yola Çıkışı :**

İşte **Selçuka Hâtun**'da hânedân ailesinin kökleşmiş dini geleneklerine göre yetiştirilmiş son derece terbiyeli, dindar, hayır ve hasenat sahibi, henüz genç yaşta olmasına rağmen **Allah** ve **Peygamber** sevgisi ile yanıp tutuşan ender Türk analarından birisi idi. Onun, coşkun denizleri andıran dini duyguları hakkında özellikle **İbni Cübeyr** yer yer çok geniş açıklamalarda bulunmuştur (142).

Allah ve Rasûlûne böylesine bağlı, son derece dindar ruhlu bir kadının ilk fırsatta, hemde genç yaşta bu kutsal beldelere gitmesi, Kâbe'ye yüz sürmesi, Hz. Peygamber'in rûhaniyeti ile kucak kucak olması gayet tabiî idi. Nitekim öyle de olmuş, **Melike Selçuka Hâtun** hac etmeye karar vermiştir.

B - HAC İÇİN YOLA ÇIKAN DİĞER TÜRK KADINLARI

a — **Türk Kadınları İçin Haccın Genel Karekteri :**

Diğer taraftan Musul Emîri, **İzzu'd-Din**'in anası da aynı dînî duygularla dolu bir Türk Hâtunu idi. İşte **Selçuka Hâtun,** daha ziyâde **Ümmü İzzü'd-Dîn** diye anılan bu Türk anası ile birlikte bu hac farîzasını yerine getirmiştir. Bu iki aristokrat Türk Hâtunu çok iyi bir yol hazırlığı yaptıktan sonra, muazzam bir hac kâfilesi ile yola çıkmışlar, birlikte kutsal beldeleri bir bir ziyâret etmişler ve en sonunda birlikte öz yurtlarına dönmüşlerdir. (579/1183).

(141) Muhammed b. Mahdud, **Selçuknâme,** II. s. 157.
(142) **Rıhle,** s. 212.

O devirlerdeki hac yolculuğu, yol güvencesi bakımından şimdikinden çok farklı idi. **İbni Cübeyr**'in seyâhat notlarından anlaşıldığına göre, **Doğu Anadolu, Azerbaycan, Orta Asya** ve **Tûran** ülkelerinden gelen müslümanlar, o sene hac edecek asilzâdeler, özellikle aristokrat tabakaya mensup Türk prenses ve hâtunları önce Bağdad'ta toplanıyorlardı. Bundan sonra halife tarafından tayin edilen ve **"Emiru'l-Hac"** rutbesi verilen yüksek rutbeli bir komutanın emir ve disiplininde bu yolculuğun **Mekke**'ye kadar olan ikinci safhası başlıyordu.

Hac Emirliği makamına genellikle dirâyetli sevk ve idâre kabiliyeti üstün bir **Türk komutanı** getirilirdi (*). Bu yılki hac emiride sekiz senedir bu görevi tam bir disiplin ve otorite ile yerine getiren değerli Türk komutanı **Ebü'l-Mekârim Taştekin** idi (143). **Selçuka Hâtun**'un özel hac kâfilesi de bu ilk merhalede pek tabiî olarak Bağdad'a gelmişti (*).

b — **Ümmü İzzü'd-Din ve Emir Tokuş'un Kızı :**

Evet bu şekilde **Bağdad**'ta toplanmış olan bu binlerce hacı adayı değerli Türk Generali **Taştekin**'in komutasında büyük bir intizam ve disiplin içinde buradan mukaddes topraklara intikal edecekti. Özellikle bu seneki hac kervanında, **Ümmü İzzü'd-Din,** İ s f a h a n emiri **Dokus' (Tokuş!)'un Kızı** gibi aristokrat tabakaya mensup bir çok **Türk Hâtunları** vardı. İşte, Anadolu Selçuklu Sultanı **II. Kılınç Arslan**'ın çok değerli kızı **Melike Selçuka Hâtun** da hac için yola çıkan bu aristokrat Türk hâtunları arasında idi. Oda, oldukça kalabalık özel maiyyeti, koruyucu askerleri, hizmetçileri ile birlikte **Ebü'l-Mekârim Taştekin**'in hac kafilesine katılmıştı.

(*) **Emîru'l-Hâc, Hac İşleri Komutanı**; Abbâsî Devleti'nin en önemli askerî makam ve rutbelerinden biri idi. Orta Asya, Kafkasya ve Bilâd-ı Rûmdan gelen hacı adaylarının hac farizasını kolaylıkla yerine getirmeleri, yol emniyetinin sağlanması, hacıların yeme, yatma ve diğer ihtiyaçlarının giderilmesi gibi, daha bir nice önemli görevleri vardı.

Bu makama sıradan bir generalin getirilmesi mümkün değildi. Onun yüksek askerî dirâyet ve liyâkatı yanısıra fevkalade örnek bir ahlâkı, İslâmî edeb ve kemâlat sahibi olması lâzımdı. Abbâsîler devrinde Emîru'l-Hac makam ve rütbesine yükseltilmiş bir çok dirâyetli Türk Komutanı vardır. **Ebu'l-Mekârim Taştekin** de işte bu dirâyetli Türk generallerinden biri idi. Emîru'l-Hac makamına getirilmiş, büyük generaller hakkında şimdiye kadar daha ne bir araştırma ve nede bir inceleme yapılmıştır. Z.K.

(143) **Rıhle**, s. 153, 154, 161, 164, 165, 191.

(*) **en-Nâsır Lidinillâh**'ın **Selçuka Hâtun**'la evlenebilmesi için, onun **Bağdad**'ta bulunduğu bu geçiş döneminde bir kısım ayak oyunlarına giriştiği hakkında, şaibeli rivâyetler vardır. Özellikle **Bar Hebraeus** tarafından nakledilen bu rivayetler üzerinde önümüzdeki sayfalarda daha ayrıntılı bir şekilde durulacaktır. Z.K.

Turan ülkelerinden gelen soylu Türk Hâtunları ile birlikte bu hac farizasını yerine getirecekti.

Ancak burada işâret edilmesi gereken bir husus vardır. O da, başta **Selçuka Hâtun** olmak üzere, diğer Türk aristokrat hanımlarının **Hısnı Keyfâ** ve **Musul**'dan başlıyarak **Bağdad, Mekke** hatta **Arafat**'a kadar uzanan uzun yolculukları hakkında elimizdeki kaynaklarda ki bilgiler son derece mahduttur. Fakat yolculuğun bundan sonraki kısımları yani Arafat'taki **vakfe, Mina, Mekke,** ondan sonra **Medine** ve kafilenin dönüşü hakkında bilgi edinmek istiyenler gerçektende şanslıdırlar. Zîra, ne mutlu bir tesâdüftürki; **İbni Cübeyr,** bu dini bütün müslüman, işte bu son derece vakarlı haya ve edeb sahibi Türk analarının bulunduğu hac kafilesi ile Arafatta, **Rahmet Dağı** eteklerinde karşılaşmış, onlarla birlikte olmuş, onları çok yakından hemde hayranlıkla takip etme fırsatı bulmuştur.

A - İBNİ CÜBEYR SELÇUKA HÂTUN VE DİĞER TÜRK KADINLARINI ANLATIYOR : TÜRK KADINLARI KABE YOLUNDA

a — İbni Cübeyr'in Değerlendirilmesi :

İbni Cübeyr, menâsiki haccı bu şekilde ifâ ettikten sonra onlar birlikte **Medine**'ye gelmiştir. Burada onlardan ayrılıp **Suriye** yolu ile **Lübnan**'a gideceği yerde, bilakis Türklerle yolculuk etmek daha güvenceli olduğu için onlarla birlikte olmuş **Kufe** yoluyla **Bağdad**'a oradanda Türk hâtunlarının himâyesinde **Musul**'a gelmiş izzet ve ikram görmüştür.

İbni Cübeyr, diğer taraftan Türk hâtunları özellikle **Selçuka Hâtun**'un **Musul**'da sanki hükümdarlara mahsus bir tarzda nasılda büyük bir coşku ve muazzam bir merasimle karşılandıklarını görmüş ve bu ilginç müşahedelerini en ayrıntılı bir şekilde yazmış, sonunda Türk milletinin nesiller boyu iftihar edeceği bir kültür hazinesi bırakmıştır. Onun bu değerli eseri ve kıymetli müşâhedeleri **Anadolu Selçukluları**'nın, dinî kültür hayatının en büyük kaynaklarından birini oluşturmaktadır.

Ancak Türk aristokrat kadınları ve dolayısıyla **Orta Doğudaki Türk varlığı** hakkındaki bu samimi duygu ve düşüncelerin gayri **Arap,** üstelik Türkler hakkında önceleri pek fazla bir bilgisi olmıyan **Endülüs**'lü bir müslüman tarafından yazılmış olduğu da hiç bir zaman gözden çıkarılmamalıdır. Böylece o devirlerde bile **Arap** tarihçilerinin **Türklerin** bunca büyük hizmetlerine rağmen onlar hakkında hayırhah gönül ferahlatıcı şeyler yazmak-

ta ne kadar cimri ve pinti oldukları bir kere daha ve bütün açıklığı ile ortaya çıkmış olacaktır (*).

b — **İbni Cübeyr'den Öğrendiklerimiz :**

Onun bu izahlarında sadece **Selçuka Hâtun** değil; **Anadolu Selçuklu Sultanı, Onun İslâm dünyasındaki manevi nüfuz ve kudreti, aristokrat Türk hâtunları, onların dinî yaşayış ve karakterleri, haya edeb ve faziletleri coşkun denizleri andıran hayır, hasenât duyguları, dolayısıyla Türk kadınının toplumdaki mümtaz yeri, Türk toplumunun sosyal refah seviyesi, ayrıca Ebü'l-Merâkim Taştekin'in durumu, Türklerdeki yolculuk disiplini, Türkün sevk ve idâre kabiliyeti, askerlik ruhu, gerektiğinde Türk kadınının emir ve komutayı bizzat ele alması, ata binmesi, kılınç kullanması gibi** çarpıcı müşahedeler temiz bir üslupla dile getirilmiştir.

Diğer taraftan **İbni Cübeyr; Türk kültürü ve bozkır medeniyetinin önemli bir ögesi olan muhteşem Türk çadırının sanki bir askeri karargah olarak tasviri, hele hele Türklük sembolü hilâlin alem olarak kullanılması gibi bugüne kadar yaşayıp gelen sosyal, siyâsi, dini kültür hayatımızın devamlılığına işaret eden nice kıymetli bilgiler vermiştirki;** bunları o ve daha sonraki devirlerde yazılmış bir başka kitapta bulmamıza imkân yoktur.

Biz **İbni Cübeyr**'in bu güzel, saf, temiz duygularını Türkler hakkındaki bu köklü müşahedelerini, tarihi bir belge olması bakımından hemde onun ağzından, üslup özelliğini bozmadan kısmen de olsa Türkçeye çevirmeyi uygun bulduk. Bir kerede, okuyucunun bunları daha serbest ve hiç bir ön yargıya kapılmadan yorum yapmasını istedik. Mâmâfih biz şimdi bu konularda sözü daha fazla uzatmadan meşhur İslam seyyahına bırakalım. **İbni Cübeyr** diyorki;

(*) Bilindiği gibi **İbni Cübeyr,** (1144 - 1218) yılları arasında yaşamış Endülüslü (bu günün İspanya'sı), büyük bir İslam bilginidir. Belensiye'de dünyaya gelmiş, fıkıh, tefsir gibi İslami ilimlerde büyük bir otorite olmuştur. Seyyahımız 1182 senesinde Hac etmek niyetiyle yola çıkmış ve üç sene süren uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra 1185 yılında tekrar memleketine dönmüştür. O bu üç yıl süren hac seyahati sırasında gezip gördüğü yerleri, özellikle ilginç olayları o güzel üslubuyla en ince teferruatına kadar yazmış ve böylece onun yeni bir eseri olan **"Rıhletü'b-nü-Cübeyr"**, adındaki kıymetli seyâhatnamesi meydana gelmiştir.

Eser, İslam Dünyasının o çağlardaki sosyal yaşantısı bakımından fevkalade bir önemi haiz olduğu gibi, **Melike Selçuka Hâtun,** diğer **Türk Hâtunları,** onları dini hayatı, millî kültürümüzün devamlılığını yansıtan bir çok rivayetleri ile daha keşfedilmemiş bir hazine durumundadır. Biz bundan sonraki sayfalarda XII. asır Türk kültür hayatını bir ayna gibi yansıtan ve konumuz açısından da çok büyük bir kıymeti olan **İbni Cübeyr**'in bu eseri üzerinde duracağız ve onları ilk defa Türk tarih ve kültürüne kazandırmaya çalışacağız. Z. K.

c — İbn-i Cübeyr'e Göre Hâtun Ne Demektir?

"Bu sene (579/1183) hac mevsiminde "Arafa" da o kadar çok kimse toplanmıştıki, daha önce hiç böyle bir kalabalık görülmemişti. Irak'tan gelen hac Emiri Ebü'l-Mekârim Taştekin de böyle. Oda eşi bulunmayan kalabalık bir hac kâfilesiyle birlikte Arafat'a geldi. Onunla birlikte Horasanlı Türk beylerinin asil, şerefli aileleri de vardı. Bunlara "havatin" denilirki müfredi "hâtun" demek olur. Yine kafilede bu beylerin bir çok asil kızlarıda vardı. Diğer yabancılarda öyle, Onların had ve hesabı yoktu. Hepsi de vakfeye durmuşlardı."

"Onlar, (Türkler) Arafat'dan dönüşte (Genellikle Hanefi olmalarına rağmen) Mâlikî mezhebine göre hareket ediyorlardı. Çünkü, Imamı Mâlike göre güneşin batmasına, yani akşam oluncaya kadar "Arafat"da beklemek gerekiyordu. Onlarda öyle yaptılar. Vakit gelince Mâliki imamı işaret etti ve "Mina"ya doğru hareket ettiler ve oraya yere göğe sığmaz bir kalabalık halinde vardılar, burada çadırlarını kurdular." (144).

d — Mina'da Kurulan Türk Çadırı ve Özellikleri :

"Hac Emiri Taştekin'in çadırının kurulduğu yere gelince, orası iyi seçilmiş, fevkalade manzarası güzel bir yerdi. Parlak çadır, süslü evler, şaşılacak kubbe ve revaklarla eşsiz bir manzara arzediyordu. Bu çadırların en heybetlisi şüphesiz Ebü'l-Mekârim Taştekin'in çadırı idi. Bu çadır, etrafı bir sur gibi sağlam ketenden çevrilmiş bir bahçenin içinde heybetli bir bina gibi o meydanın ortasında kurulmuştu. Çadırlarda genellikle siyâh ve beyaz renkler hakimdi. Ancak renk renk nakışlarla süslenmiş sanki çadır değilde cennet bahçelerinde açılmış birer çiçek gibi süslü idiler. Bu büyük çadırların dört tarafıda, büyük askeri kalkana benzer şekillerle süslenmişti. Bunlar heybet bakımından görenlere Berberî savaşçılarının kullandığı kalkanları hatırlatıyordu. Bu askeri motifler beyaz zemin üzerine siyah bir şekilde nakşedilmişti. Dış yüzeylerindeki kaplamalar ve onların aşırı derecedeki süslü görünüşleri ile Kuzey Afrika'daki Lanta şehri kalkanları gibi idiler."

"Çadırların surlar gibi çevrilen dış duvarlarında adeta taştan yapılmış büyük köşklerin kapıları gibi çok yüksek kapılar vardı. Bu kapılardan tali derecedeki dehlizlere ve yollara giriliyordu. Bu yollarda daha içteki avluda kurulmuş çok daha büyük kubbeli Emirin çadırlarına ulaşıyordu. Gittiği yerde bu şehirde onunla birlikte gidiyor, vardığı yerdede bu şehir oraya derhal kuruluyordu. Emirin çadırları hareket eden bir şehir gibiydi. Bunlar öyle debdebeli, çadırlardıki Mağrib diyârı hükümdarları böylesine heybetli çadırları asla görmemişlerdir."

---

(144) Rıhle, s.153.

"Bu büyük kapılarla girilen çadırların içinde Emirin perdarları (hacipleri), yakın adamları ve hizmetçileri oturuyorlardı. Elinde bayrakla dört nala gelen bir atlı hiçte eğilmeden ve duraklamadan bu çadırın içine rahatlıkla girebiliyordu. Bunlar ketenden imal edilmiş üstelik yüksek direklerle kurulan, sağlam kazıklarla yerlere pekiştirilen çadırlardı. Bunların hepisi, çok dikkat çekici hendesi bir şekilde tanzim edilmişlerdi."

"Emirin yakın çevresinde bulunan diğer ileri gelenlerinde hemen hemen aynı şekilde çadırları vardı. Bu kubbeli çadırları (gök kubbesi gibi) gayet güzel, romantik görünüşlü, görenleri hayret ve dehşet içinde bırakacak bir şekilde her türlü tasvirden uzak insanların başına koydukları sanki bir tâç gibi parlıyordu. Mâmâfih konaklama menzillerinde kurulan bu çadırlar, alet, edevat, seyâhat hazırlıkları, yiyecek, içeçek maddeleri, ve diğer şeyler, bu insanların gayet refah ve bolluk içinde yaşadıklarını hulasa mal ve mülkleri yol erzaklarıda onların büyüklüğü kadar büyük ve çok olduğunu gösteriyordu." (145).

e — **Aristokrat Türk Kadınlarının Nakli :**

İbni Cübeyr, yaşayan Türk kültür ve medeniyetinin önemli unsurlarından biri olan tarihi **Türk çadırları** hakkında İslâmi kaynaklarda çok ender bulabileceğimiz böylesine güzel ve ayrıntılı bilgiler verdikten sonra şimdide, hac kâfilesinde bulunan **aristokrat Türk Hâtunlarının** develer üstündeki seyâhatleri hakkındada milli gururumuzu okşayacak ilginç ve geniş bilgiler vermektedir. O romantik bir atmosfer içinde seyahat eden Türk Hâtunlarının develeri ve üzerindeki tahterevanlarını şu şekilde tasvir etmektedir;

"Türklerin, develer üzerine yerleştirilmiş gayet güzel görünüşlü hayret verici gölgelikli çadırları vardı. Kaşavat denilen bu gölgelikler develerin hamutlarına tutturulmuştu. Bunlar daha ziyâde geniş bir 'lah'dı andırıyordu. Bunlara oturan kadın ve erkekler kendilerini bir çocuk beşiğinde imiş gibi rahat hissediyorlardı. Onlar bu kaşavatları halı kilim gibi şeylerle döşeyebiliyorlardı. Deveye binen kişi bu kaşavatta sanki beşikte oturduğu gibi rahat oturabiliyordu. İçi genişti ve çokta yumuşaktı. Devenin diğer yanındada ona parelel olarak aynı şekilde bir kaşavat daha vardı. Üzerlerindeki güneşlik kubbe her ikisinide birlik gölgelerdi. İçeriye binen kişi, bu şekilde rahatlıkla seyâhat eder ve dilediği andada uyuyabilirdi,... Bu kişiler yolculukları ne kadar uzun olursa olsun hiç bir zaman sefer yorgunluğu duymazlar ve hiç bir zaman yolculuk eziyeti ve meşakkati de çekmezler." (146).

f — **Meşari'l-Haramın Horasanlı Türkler Tarafından Aydınlatılması :**

Bundan sonra **İbni Cübeyr** yine asıl konuya dönmekte ve kâfilenin **Ara-**

(145) **Rıhle**, s. 154.
(146) **Rıhle**, s. 155.

fat'tan böyle muhteşem bir şekilde hareket ederek **Mina**'da **Meşari'l-Haram**'a geldiklerini bildirmekte ve burada gördüğü ilginç olayları şu şekilde dile getirmektedir;

"Meşari'l-Haram bu gece Horasanlı Türkler tarafından bir çok şema' ve kandillerle aydınlatılmıştı. Buradaki mescide gelince her tarafı aydınlatılmış ve nurdan bir abide gibi pırıl pırıl parlıyordu. Sanki gökteki bütün yıldızlar bu gece buraya inmişlerdi. Çünkü bu Horasanlı Türkler ve diğer Iraklılar bu kudsi yerlerin aydınlatılmasına büyük önem veriyorlardı. Bunun için bir çok şema'lar, kandiller getirmişlerdi. Onlardan herbiri kendi mezheb imamının bulunduğu yeri aydınlatmak istiyordu. Yinede en çok şema' getirenler bu Horasanlı Türklerdi. Onların çoğuda Hanefi imamının bulunduğu yere yöneliyorlardı. Çünkü onlar genellikle Hanefi mezhebinde idiler. Bu arada yine mumdan yapılmış çok büyük bir şema' gördük. Onu çok kalabalık bir gurub insan taşıyabiliyordu. Şema' o kadar büyüktüki sanki bir servi ağacı gibi idi. Onlar böylesine uzun bir şema'yı getirmiş ve herkese meydan okurcasına Hanefi imamının önüne dikmişlerdir." (147).

İbni Cübeyr seyâhat notlarında menasiki haccı tamamlayan kafilenin tekrar Mekkeye döndüğünü bildirmekte ve bu arada **Mina**'da kurulan büyük pazarda **Iraklı Türklerle Sudanlı Mekkeliler** arasında, alış veriş yüzünden, Türklerin kılınçlarını kınından sıyırmalarına kadar varan zoraki bir kavganın çıktığını da zikretmektedir.

B - SELÇUKA HÂTUN VE TÜRK KADINLARININ KÂBE'DEN AYRILMASI :

a — Selçuka Hâtun'un Kâbe'yi Son Ziyareti :

Ünlü seyyahımız, bundan sonra hac **Emiri Taştekin**'in korumasında **Bağdad**'a gitmek için onunla nasıl anlaştığını artık bir Perşembe günü (22 **Zilhicce** 579) **Mekke'den, Medine**'ye doğru yola çıktıklarını beyân etmektedir. Bu arada kafilenin hareket etmesini geçiktiren ancak konumuz açısından da ilginç ve hiçte beklenmedik bir olay olmuştur. Şimdi onu dinleyelim;

"Perşembe günü "Mer Vadisinde"ki çadırlarımızı söküpte kafile tam hareket edeceği sırada tuhaf bir olay olmuş ve biz Cuma gününe kadar beklemek durumunda kalmıştık. Buna sebebde Anadolu, Ermenistan ve daha bir çok yer ve kalelerin sahibi olan Sultan Mesud'un kızı Melike Selçuka Hâtun idi." (148).

---

(147) **Rıhle**, s. 155.

(148) **Rıhle**, s. 161. Görüldüğü gibi, **İbni Cübeyr**, burada iltibas etmektedir. Haddizatında bu sıralarda **Sultan Mesud** çoktan ölmüş, (1156) ve onun yerine Anadolu Selçuklularının başına **İzzü'd-Din Kılınç Arslan** geçmiş bulunuyordu. **Melike Selçuka Hâtun** ise, **Sultan Mesud**'un değil, hiç şüphesiz **Sultan II. Kılınç Arslan**'ın kızı idi. Z. K.

"İşte bu Hâtun bu sene Emirü'l-Müminininin azadlı kölesi, Ebü'l-Mekarim Taştekin'in yakın maiyyetinde hac için Mekke'ye gelen üç asil Türk Hâtunundan birisi idi. Taştekin ise her yıl halife tarafından Hav Emirliğine tayin ediliyordu. O sekiz yıl belki daha fazla bu görevde kalmıştı. Bu Hâtun'un babası sebebi yani onun memleketinin çok geniş olmasından dolayı kendisine en çok hizmet ve itibar gösterilen bir Hâtun idi. O, Bizler Mer vadisinde iken geceleyin yakın dostları ve hizmetçileri ile birlikte geceleyin (Kabe'yi son bir ziyâret maksadıyla) Mekke'ye inmişler dönüşte bulundukları yeri kaybetmişler ve bir türlü çadır mahalline geri dönememişlerdi."

Hac Emiri çok güvenilir adamları ile onları aratmaya koyuldu. Herkes onlar yüzünden bekleyip durdu. Fakat Cumartesi sabahı çıkıp geldiler. Hâtunun bu şekildeki ayrılışı dolayısıyla hakkında bir çok dedikodular çıktı. Bazıları onun, Emirin işlerini beğenmediği için bir müddet geçiktiğini söylediler. Diğer insanlarda, gönlünde Kabe'ye (Allah evine) yakın olmanın verdiği şevk aşkla, Mekke'de biraz daha kalabilmek için geçiktiğini ifâde ettiler. Doğrusunu Allah bilir. Durum ne olursa olsun, bu Hâtun yüzünden orada bir müddet bekledik, sonra sefer yolu açıldı." (149).

b — İbni Cübeyr'e Göre, II. Kılınç Arslan'ın Durumu :

"Bu Hâtunun babası Emir Mesud'a (II. Kılınç Arslan'a) gelince yukarda da zikredildiği gibi onun çok geniş ülkesi ve güçlü kudretli bir ordusu vardır. Bildiğimiz kadarı ile 100.000 den fazla atlı askeri vardır. Emir Nureddin ise onun damadı oluyordu. (Zira bu Selçuka Hâtun onun hanımı idi.) Selçuka Hâtun'un emrinde de tam 12.000 süvari vardı." (150).

c — Selçuka Hâtun'un Hayır ve Hasenatı :

"Hac yolunda bu Hâtun'un özellikle hacılar için çok büyük iyilik ve hayırları olmuştur. Bunların başında Allah rızası için su dağıtması vardır. O yalnız bunun için 30 deve tahsis etmiş ve bir o kadarını da hac kervanındaki yolcular için ayırmıştı. Kervanın yiyecek, giyecek ve diğer ihtiyaç maddelerini taşımak için tam izah etmeye kalkışırsak çok uzun olur. Oysa o henün 25 yaşında idi."

d — Ummü İzzu'd-Din'in Hayır ve Hasenatı :

"(Aristokrat Türk) Hâtunlarının ikincisi ise Musul Meliki, Sultan Izzü'd-Din'in anası idi. Kocası ise, Şam Meliki aynı zamanda Nureddin'in kardeşi Kutbuddin Atabek idi. Onunda pek çok hayır, hasenat ve iyilikleri olmuştur."

---

(149) Rıhle, s. 162.
(150) Rıhle, s. 162.

e — **Emir, Tokuş'un Kızının Hayır ve Hasenatı :**

"Bu sene bizimle beraber hac eden aristokrat Türk Hâtunlarından üçüncüsü ise, İsfahan hükümdarı Emir Tokuş'un kızı idi. O da, diğer Türk Hâtunları gibi şanı yüce, itibarı büyük bir kadındı. İyilik yapmada herkesle yarış ederdi. Bu Hâtun hayır ve hasenatta pek meşhur idi. Melikelere yakışır bir coşku ve kalabalıkla karşılanırdı." (151).

f — **Türk Hâtunları ve Sebiller :**

İbni Cübeyr, başta Selçuka Hâtun olmak üzere aristokrat Türk kadınları hakkında verdiği bu önemli bilgilerden sonra Türk - Hâtunlarının başka bir ilginç yönü ve çok medeni, üstün vasıflarına daha işaret etmektedir. O da, onların hac mevsiminde en çok sıkıntısı çekilen "su" meselesinde hacıların ihtiyacını gidermek için yaptıkları akıl almaz hayırlardır. O kadar ki; onlar hac etmeseler bile hac mevsiminde uğrak yerlere büyük su küpleri koydururlar ve buradan sebil olarak su dağıttırıyorlardı. Böylece her gittiği yerde, Anadolunun her köşesine sebiller yapan Türk insanı, kadın erkek bu medeni vasfı ve kültür birliğimizin önemli bir unsuruda kendiliğinden ortaya çıkmış olmaktadır. Bu konuda **İbni Cübeyr** şunları söylemektedir;

g — **Sebillerin Başında Hâtunlar İçin Yapılan Düalar :**

"Bu hanımlar kendileri hac etmediği yıllarda bile, bizzat güvendikleri kişilerle hac mevsiminde ihtiyac mahallerine konmak üzere büyük su küpleri ve özel su bidonları gönderiyorlardı. Onlar, yolda Arafat'ta, Meşari'l-Haramda her gece ve gündüz ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere su ve yiyecek gönderirlerdi. Allah onlara bu konuda büyük ecirler verecektir. Başarı ancak Allah'tandır. Bu mahallere konan küplerin başına bir sâki dikilir ve;

"— Sebil, Su!" diye yüksek sesle bağırırdı. Su ve yiyeceği tükenmiş olan hacılar onun yanına koşarlar ıbrık ve kırbalarını bu sudan doldururlardı. Bu küplerin başında bulunan her bir münâdi su küpünü koyan Hâtunun ismini zikrederek;

"— Allah bu melike hâtunun ömrünü uzun etsin!" der, ondan sonrada onun hangi sultanın kızı olduğunu, babasının şeref ve mevkiini zikreder, sonrada;

"— Bu şöyle şöyle güzel işleri yapan falanca Sultanın kızıdır!" diye ilân ederdi. Ayrıca münâdi her bir Türk Hâtun'un güzel huylarını, hayır ve hasenat yolunda yaptıkları iyilikleri bir bir anlatır ve halktan onun namına Allah'a dua etmelerini isterdi. Mâmâfih "Allah iyi iş yapanların sevabını hiç bir zaman heder etmez!" (152).

---

(151) **Rıhle**, s. 162.
(152) Kur'an-ı Kerim, el-Tevbe Suresi, Ayet, 120.

Bu "Hâtun" kelimesinin anlamını yukarda zikretmiştik. Bu kelime Türklerin nezdinde yönetici ailesi hanımlarına verilen ve Arapçadaki "Seyyide" veya benzeri o makama uygun bir kelimedir." (153).

C - SELÇUKA HÂTUN MEDİNE YOLUNDA

a — Taştekin'in Hac Kafilesindeki Disiplini :

Bundan sonra **İbni Cübeyr, Hac Emiri Taştekin**'in bu büyük hac kafilesini son derece titiz bir disiplin ve intizam içinde bir yerden bir yere nasıl intikal ettirdiğini açıklamakta ve geleneksel Türk teşkilatçılığı ve ciddi devlet adamı ve Türk'ün tarihi **askerlik ruhu** hakkında şayanı hayret bilgiler vermektedir. Hac emirlerinin şahsiyetli Türk komutanlarından seçilmiş olması ve hele hele onun sekiz seneden fazla bu görevde kalması **en-Nâsır Lidinillâh** zamanında bu vazifenin önemini bir kere daha ortaya çıkarmaktadır. **İbni Cübeyr** diyorki;

"Bu yolculukta müşahede ettiğimiz ilginç şeylerden biride şudur; Hac kafilesinin çok büyük olmasına rağmen konup göçmelerine son derece nizam ve disiplin içinde olmasıydı. Bunlar "kös!" denilen büyük davulların sesi ile yapılıyordu. Birinci davul uyarı, ikinci hazır olma, üçüncü ses ise yola koyulma işareti sayılırdı. Kimse kendi başına hareket edemezdi. Yol hazırlığı o kadar süratli ve vaktinde tamamlanıyordu ki; davulcu başı üçüncü defa tokmağı vurduğunda, artık herkes kervandaki yerini almış ve kervanda böylece hareket etmiş oluyordu.

Gece yolculuklarında ise yaya devecilerin ellerinde büyük meşaleler bulunurdu. Develerdeki tahterevanlardan hiç biri yoktu ki, önünde mutlaka böyle bir meşale yakılmış olmasın. İnsanlar işte böyle, gece karanlığını delen bu pırıl pırıl yeryüzü yıldızları sayesinde rahatlıkla yürüyorlardı. Bir ışık denizini andıran bu yürüyüşte yer yüzü kendi yıldızları ile sanki gök yüzüne övünüyordu. Bu büyük seferde ve konak yerlerinde sefere katılan insanların dini, dünyevi ihtiyaçlarını karşılamak hatta hayvanların bile yiyeceği şeyler bol bol bulunuyordu. Hiç bir şeyin yokluğu ve sıkıntısı çekilmiyordu. Öyleki bütün bunları burada anlatmak ve uzun uzun izahlar vermek mümkün değildir." (154).

Diğer önemli şeyler olmasa dahi, bu bile Türk varlığı, ve askeri disiplin duygusunun Orta - Doğu ve hilâfet ülkelerinde ne kadar önemli bir yeri olduğunu bir kere daha ve bütün gerçekçiliği ile ortaya koymaktadır. Zira, bütün bunlardan sonra hac yolu civârında çöreklenmiş ve her zaman yağma için fırsat kollayan çapulcu **bedevî Arap** kabilelerine fırsat vermeden, üste-

(153) **Rıhle**, s. 164.
(154) **Rıhle**, s. 165.

lik hiç bir hacının dahi burnu kanamadan bu mahşeri kalabalığı ilâhi hac yerine getirmek ve götürmek ayrı bir mesele idi. İşte bu ancak Türk'ün askerlik ruhu, disiplin anlayışı üstün sevk ve idâre kâbiliyeti sâyesinde mümkün oluyordu.

b — **Selçuka Hâtun Hz. Peygamber'in Mescidinde :**

İbni Cübeyr'in bu hac yolculuğu sırasında karşılaştığı aristokrat **Türk Hâtunları,** özellikle **Selçuka Hâtun**'la ilgili olarak verdiği bilgiler her türlü takdirin üstündedir. Hac kafilesindeki Türk aristokratları ile karşılaşan ve onlarla birlikte olan **İbni Cübeyr,** bu **Türk Hâtun**'larını çok daha yakından tanıma fırsatı bulmuş, onların medeni vasıfları, engin ve zengin dini duyguları ve yaşayışlarını bizzat kendi gözleri ile gördükten sonra hayret içinde kalmış ve bundan kitabının bir çok yerinde bahsetmiştir. Onun, bu hac notlarında hiç bir **Arap** ve **Arap** kadınından bahsetmemiş olması şayanı dikkat bir nokta olsa gerektir. **İbni Cübeyr,** bu hac sırasında karşılaştığı ve kitabında sık sık yer verdiği **II. Kılınç Arslan**'ın kızı **Selçuka Hâtun**'u, hac dönüşü **Medine**'de de yakından izleme fırsatı bulmuş ve bu genç Türk anasının **Ravza-i Mutahhara**'yı ziyareti hakkında geniş bilgiler vermiştir. **İbni Cübeyr** diyorki;

"Bu arada gördüğümüz ilginç ve bir o kadarda güzel olaylardan biride bu aristokrat Türk Hâtunlarından birisi hakkındadır. O ise hem kendisi, hemde babası hakkında yukarıda geniş bilgiler verdiğimiz Sultan Mesud'un (II. Kılınç Arslan) kızı Melike Selçuka Hâtun idi.

Selçuka Hâtun, bizim Medine'ye varışımızın dördüncü gününde yani bir Perşembe günü, 6 Muharrem (580/1184) akşamleyin tahterevanında Medine'ye Hz. Paygamber'in mescidine geldi. Onun etrafında aynı şekilde tahterevanlarına binmiş yakın nedimeleri, özel hizmetçileri ve yakınları vardı. Önlerinde ise Davûdi sesleriyle Kur'an okuyan bir gurup hafız bulunuyordu. Etraf onu görmek için gelen kimselerle dolup taşıyordu. Onun yanındaki muhafız gençler, Slav asıllı köleler ellerinde mızraklar olduğu halde önünde güçlükle yol açabiliyorlardı. O, böylece Mescidi Nebevi'nin kapısına kadar geldi. Burada büyükçe bir gölgeliğin altında yere indi. Kabri Saadete kadar yaya olarak yürüdü. Oradan Hz. Peygamber'i selamladı. Etrafını yakınları almıştı. Bütün hizmetçiler onun iyiliklerini anarak yüksek sesle dûa ediyorlardı."

c — **Peygamberin Manevi Huzurunda Yapılan Düa :**

Daha sonra, küçük ravza denilen kabirle minber arasında bir yere kadar geldi. Büyük bir gölgeliğin altında namaz kıldı. Halk onu görmek için nerede ise birbirini çiğneyecekti. Mızraklı muhafızlar onları güçlükle tutabiliyorlardı. Buradan da kalktı ve minberin hizasındaki havuz yakınında bir

yere geldi, burada da namaz kıldı. Sonra Ravza-i Şerif'in batı tarafına geçti ve Makamı Cibril denilen kudsi bir yere vardı. Buraya oturdu ve bir sütre, içine alındı. Burada muhafızları, köleleri ve perdedarları etrafında el-pence dikilmiş o "ne emrederse!" onu yapıyorlardı. Bu sırada Mescidi Nebevi'ye tam iki yük kıymetli şeyler, altın, gümüş getirtti. Bunlar fakir fukaraya sadaka olarak dağıtıldı. Selçuka Hâtun o gece orada geç vakitlere kadar (Hz. Peygamber'in manevi huzurunda kalmış) ibadet ve düa etmişti (155).

d — Mescid-i Nebevi'de Sadru'd-Din'in Yaptığı Büyük Vaaz :

Diğer taraftan Haremi Şerif tıkabasa dolu idi. Herkes büyük Şafii imamı, ateşli vaiz Sadru'd-Din'i bekliyordu. O biraz gecikmişti. Herkeste heyecan son haddine varmıştı. Selçuka Hâtun'da oturduğu yerde onu bekliyordu. Sadru'd-Din'in gecikmesinin bir sebebide Hac Emiri Taştekin'in henüz Mescidi Nebeviye gelmemiş olması idi. Sonra Ravza-ı Mukaddesinin yanında bir kürsü kuruldu. Sadru'd-Din vaaza başladı. Haremde ağlamalar, feryadlar, ve çığlıklar bir birine karışıp gidiyordu. Ben ömrümde bu geceden daha çok göz yaşı dökülen ve huzurla ibadet edilen bir başka gece görmedim.

Daha sonra gecenin geç vakitlerinde meclis dağıldı. Hâtun vakarla yerinden kalktı. Vaazdan sonra, herkesi coşturan bu büyük Allah adamı Sadru'd-Din teberrüken Selçuka Hâtun'un yanına geldi. O sırada, onunla yakınları arasındaki sütre, kaldırıldı. Hâtun örtüsüne bürünmüş vaziyette görünüyordu. Bu sırada Hâtun'daki azamet, vekar ve davranışlarındaki asaleti görmüş, şaşırıp kalmıştık." (156).

D - SELÇUKA HÂTUN VE DİĞER TÜRK HACI KADINLARININ MEDİNE'DEN AYRILMASI

a — Türk Hâtunları Hillede :

Emir Taştekin'in hac kafilesiyle birlikte hareket eden **Melike Selçuka Hâtun** ve diğer aristokrat Türk hanımları, nihayet bir Cumartesi günü (8 Muharrem, 21 Nisan) Medine'den hareket etmişler yol güzergâhındaki menzillerde konaklıyarak daha sonra **Küfe**'ye, oradanda **Hille**'ye gelmişlerdi (*).

Hille, Bağdad'a nisbeten yakın olması hasebiyle adeta hacıların toplanma, yol yorgunluklarını giderme ve son bir çeki düzen verme yeri idi. Şimdi biz, **İbni Cübeyr**'in **Hille**, ve burada yapılan son düzenlemeler dolayısıyla

(155) **Rıhle**, s. 177.
(156) **Rıhle**, s. 179.
(*) **Hille**; **Kûfe** ile **Bağdad** arasında fakat **Bağdad**'a daha yakın bir yerleşim bölgesidir. **Berkiyâruk** ve **Sancar** gibi Selçuklu Sultanlarına tavır takınan **Sadaka b. Dübeys** tarafından inşâ edilmiştir. el-Hamavî, **Mu'cemü'l-Büldan**, II. s. 294. Le Strunge, G., **a.g.e.**, s. 97, 98, 111.

Emir Taştekin'in sağlam kişiliği ve karekteri hakkındaki müşahedelerini dinleyelim :

b — **Emir Taş Tekin'in Komutanlığı :**

"Yukarda bir çok vesilelerle kendinden bahsettiğimiz Emir Taştekin, Hille'ye gelince, o burada üç gün konakladı. Sebebi bütün hacıların toplanması ve birlikte buradan hareket edilerek (Bağdad'a gelinmesi ve) Halifenin huzuruna çıkılması idi. Bu toplantı aynı zamanda Emir Taştekin'in eliyle Halife (en-Nâsır Lidinillah'a) bir son bir itaat gösterişi (tekmil verme) idi."

Emir Taştekin'in karekterine gelince; O, hacılara karşı son derece yumuşak, ve tedbirli idi. İhtiyatı elden bırakmazdı. Hac kervanının öncülerini, artçılarını büyük bir ciddiyetle korur, son derece iyi bir yolculuk temin ederdi. Azim ve irade sahibi, yolculara karşı iyi davranışı esas alan bir idâresi vardı. O bununla birlikte son derece yumuşak huylu ve tevazuu sahibi bir kimse idi. Yanına kolayca yaklaşmak mümkündü. Allah ona ecirler versin. Müslümanlara da ondan yararlanmak nasib etsin!" (157).

c — **İbni Cübeyr'in Gözünde Bağdad Halkının Sevimsizliği :**

İbni Cübeyr, Taştekin'in emirliğindeki bu hac kâfilesi ile **Bağdad**'a gelmiştir. Artık bu senenin hac emirliği burada bitmiş oluyordu (580/1184). Bundan sonra **Horasan** ve **Turan** ülkelerine, gidecek hacılarla, **Musul, Anadolu** istikâmetinde yollarına devam edecek hacılar için yeni bir düzenleme yapılması ve yeni bir kervan hazırlanması gerekiyordu. Bu bakımdan bizim kâfile Bağdad'ta 13 gün kalmıştır. Ne yazık ki; Seyyahımız, **Selçuka Hâtun** ve diğer aristokrat Türk hâtunlarının Bağdad'taki bu uzun ikâmetleri hakkında bizim umduğumuz ölçüde detaylı bilgiler vermemektedir.

Bunun sebebide onun, Bağdad'ın beklenmedik derecede kirli ve kirli olduğu kadarda renkli ve çarpıcı olan sosyal hayatı ve manevi havasında boğulup gitmiş olmasıdır. O, Bağdad'ta bir bakıma aradığını bulamamıştır. Kendisini, hemde hiç tahmin etmediği bir şekilde **riyâkâr, iki yüzlü, yolcular ve gariplerin hal ve hatırını sormayan, şahsi menfaatlerinden başka hiç bir şey düşünmeyen hasis ruhlu kimselerden oluşan bir Arap toplumu içinde bulmuş ve bir bakıma sukutu hayâle uğramıştır.** Bu bakımdan o gerçekleri bel-

(157) **Rıhle**, s. 191. Hac Emirliği hakkında geniş bilgi için bkz. el-Mâverdi, **Ahkâmü's-Sultaniyye**, çev. A. Şafak, İstanbul, 1976. s. 118 - 124.

ki ilk defa dile getirmiş ve Bağdad halkını acı acı tenkit etmekten çekinmemiştir (158).

d — **Türk Hâtunları Bağdad'ta :**

Hac dönüşü zarûrî olarak **Bağdad**'a tekrar uğrayan ve burada yaklaşık iki hafta kalan bu aristokrat **Türk Hâtun**'ları pek tabiî olarak kendi konaklama yerlerinde ve her türlü konforu haiz çadırlarında kalmışlardır. Muhtemelen hilâfet sarayından bazı yüksek seviyeli kadınlar ve bu arada en-Nâsır'ın anası **Zümrüd Hâtun,** bu aristokrat Türk Hâtunlarını özellikle babası Sultan **II. Kılınç Arslan**'ın ünü ve geniş nüfuzu sebebiyle bu çevrelerde ayrı bir yeri olan **Melike Selçuka Hâtun**'u da ziyâret etmiş ve karşılıklı sohbetler yapılmıştır.

Zâten, hac'dan gelenleri ziyâret etmek dînî bir adet idi. Böylece **en-Nâsır Lidinillâh**, aristokrat Türk hâtunları, hele hele **II. Kılınç Arslan**'ın, şahsiyetli, vakur, son derece dindar kızı **Selçuka Hâtun** hakkında çok güzel şeyler duymuş, onu yakından tanımış ve büyük ölçüde de bu duyduklarının tesiri altında kalmıştır. Hatta böyle asil dindar, son derece güzel, edeb erkân sahibi, fevkalade iyi yetişmiş, yüksek kültürlü bir Türk hanımı ile evlenmeyi temenni eder bir hale gelmiştir (159). Oysa **Selçuka Hâtun** bu sırada **Hısnı Keyfa** emiri Sultan **Nuru'd-Din Muhammed**'le evli bulunuyordu. Onun için **en-Nâsır Lidinillâh**'ın şimdilik bu isteğini yerine getirmeye imkân yoktu. Mâmâfih talih bir kere daha **en-Nâsır Lidinillâh**'a gülecektir. Hac dönüşünden hemen sonra **Emir Nuru'd-Din** ölecek ve **en-Nâsır** da **Selçuka Hâtun**'la meşru bir şekilde evlenecektir. Her ne kadar **Nuru'd-Din**'in, **Selçuka Hâtun**'un hac dönüşünden bir müddet sonra vefat etmesi ve akabinde **en-Nâsır**'ın onunla evlenmesi, bazı tarihçilerin kafasında olumsuz istifhamlar uyandırmışsa da bunu kaderin garip bir cilvesi olarak kabul etmemiz daha doğru olacaktır (160).

---

(158) **Rıhle**, s. 193 - 194. وأما أهلها فلا يكاد تلقى منهم الا من يتصنع بالتواضع والرياء

Türkler ve Türk Hâtunları hakkında, hemen her vesile ile hayırhah, övgü dolu ifadeler kullanan **İbni Cübeyr**'in, çağdaş Arap yazarlarının aksine, Arapları ve hele hele o çağların parlak bir medeniyet merkezi olan **Bağdad** şehri ve halkını yerden yere vurması, onun gayri Arap ve Türkler hakkında peşin hükümlerden uzak, rahat ve çok açık bir fikir ortamında, (Endülüs) yetişmesinin de önemli bir yeri vardır. Böylece **el-Mu'tasım**'ın, Türk toplumunun erkek, kadın ve çocukları ile bu için için tefessün etmiş kokuşmuş, Bağdad halkından, son derece uzak tutmak için neden hassasiyet gösterdiği ve onlar için **Bağdad**'dan uzak müstakil bir ordu - kent olan **Samarra**'yı inşa etmek zorunda kaldığı bir kere daha ve bütün açıklığı ile anlaşılmaktadır. Z. K.

(159) **Abu'l-Faraç Tarihi**, II. s. 519. Daha geniş bilgi için bkz. Kitapçı, Z., **Melike Selçuka Hâtun ve Türk Milli Kültürü**, TDA. Dergisi, Şubat, 1993, sy. 82. s. 127.

(160) **Abu'l-Faraç Tarihi**, II. s. 519.

e — **en-Nâsır'ın Hacı Kafilesine İlgisi :**

Mâmâfih **en-Nâsır Lidinillâh, Türk Hâtunlarının** sosyal ihtiyaclarını ve şahsi istirahat ve güvencelerini temin için çok yakın ilgi göstermiştir. Onların sağlık ve selâmetle **Musul**'a ulaşabilmeleri için özel tedbirler almış, askerlerine ilâveten yeni takviye güçü vermiş ve bu **Türk Hâtunlarının,** yağmacı, **çapulcu Arapların** her hangi bir saldırısına uğramamaları için yapılması gereken hiç bir şeyi ihmal etmemiştir. Bunda **II. Kılınç Arslan**'ın şahsi nüfuz, saltanatı, ve Halife üzerindeki tartışılmaz etkisinin çok büyük bir rol oynadığıda hiç bir zaman akıldan çıkarılmamalıdır.

Nitekim **İbni Cübeyr**'in rivâyetleride bizim bu genel görüşlerimizin pareleli doğrultusundadır. **İbni Cübeyr, Bağdad**'ta bulunduğu sırada iyi bir talih eseri olarak Türk aristokrat tabakasının en zirvelerinde olan bu iki Hâtun, yani **Melike Selçuka** ve diğer **Hâtunlar,** Ana Kraliçe **Ümmü İzzü'd-Din**'in ile birlikte olma fırsatını bulmuştur. **Bağdad**'tan ayrılmaları sırasında o Türk Hâtunlarının yaptığı yeni yol hazırlıklarını görmüştür. Çünkü büyük asker dirâyetli komutan **Taştekin**'in, **Hac Emirliği** görevi buraya kadar idi.

E - TÜRK HÂTUNLARININ BAĞDAD'TAN AYRILIŞI

a — **Yeni Yol Hazırlıklarının Başlaması :**

Bağdad'tan hem **Horasan** ve **Tûran** ülkelerine hemde **Doğu Anadolu** ve **Azerbaycan** istikâmetinde gidecek olan hacılar özellikle **Selçuka Hâtun** ve Ana Kraliçe **Ümmü İzzü'd-Din** için yeni bir sefer kervanının düzenlenmesi gerekiyordu. Bu yeni sefer kervanının düzenlenmesi pekte zor olmamıştır. Zira hem **Selçuka Hâtun** hemde **Ana Kraliçe**'nin yanında özel muhafızları, askerleri vardı. Bu askerler daha önce **Emir Taştekin**'in büyük hac kervanına katılmışlardı. Bundan sonraki yolculukta asıl görev onlara düşüyordu. Fakat bu muhafız alayına kim komuta edecekti? **İbni Cübeyr,** şaşkın şaşkın buna şu cevabı vermektedir;

— وهاتان الخاتونان هما اميرتا هذا العسكر

"İşte bu iki Hâtun varya, o ikisi aynı zamanda bu askerlerinde komutanı idiler!" (161).

Evet **Musul** ve **Azerbaycan** istikametine gidecek bu yeni büyük hac kafilesini; gerektiğinde erkekler gibi ata binen, kılınç kullanan, ordu sevk ve idâre etmekten çekinmeyen bozkır **Türk Hâtunlarının** öncüsü bu asil, şerefli iki Türk anası; **Selçuka Hâtun** ve **Ümmü İzzü'd-Din** komuta edeceklerdi.

---

(161) **Rıhle,** s. 206.

b — **Emir ve Komuta Türk Hâtunlarının Elinde :**

İki **Türk Hâtununu** emir ve komutasında hazırlanan bu yeni sefer kervanı büyük bir merasimle **Bağdad**'tan yola çıkarılmıştır. Bu arada **en-Nâsır**'ın askerleride bu uğurlamaya katılmışlar **Bağdad** ve çevresini kasıp kavuran çapulcu yağmacı **Hafâci** ve **Mudar Araplarının** onlara bir zarar vermemeleri için göz kulak olmuşlardır.

Bağdad'tan, **Musul**'a kadar olan bu yeni yolculukta **İbni Cübeyr** Türk Hâtunlarının yönetimindeki bu kafileye katılmış ve kendisine her zaman minnet duyacağımız bilgiler vermiştir. Biz şimdi bundan sonraki gelişmeleri yine bu ünlü Seyyahımızın kaleminden dinleyelim;

"Bağdad'ta idik. Bir pazartesi günü (15 Safer/26 Mayıs) hareket edecektik. Burada tam 13 gün kalmıştık. Biz bu iki hâtunla yani Mesud (b. Kılınç Arslan)nın kızı Selçuka Hâtun ve Ümmü İzzü'd-Dinin Hâtunla birlikte idik. Yanlarında Şam, Musul ve onlar komşu olan kalelerin (bütün doğu Anadolu) hacılarıda bulunuyordu. Bu kaleler, iki Hâtundan biri Selçuka Hâtun'un babası olan söz konusu Mesud b. Kılınç Arslan'ın hükmü altında idi.

Oysa, Horasan ve iç - Asya'ya gidecek olan hacılar üçüncü Hâtun, yani Emir Tokuş'un kızı ile birlikte hareket edeceklerdi. Onlar, Bağdad'ın doğu cihetine, biz ise Musul'a yani Bağdad'ın batı cihetinden yola çıkacaktık. Bizim bu sözünü ettiğimiz iki Hâtun varya, işte onlar aynı zamanda bizi Musul'a götürecek muhafız alayımında emiri, askerlerin bizzat komutanları idiler. Ne yapalım, Allah bizi şu ata sözüne düşürmesin!

ضاع الرحيل ومن يقوده

"Yolunu bilmeyen şaşkın rehber yüzünden devecide kayboldu, devede." (162).

Zâten onların emrinde hareket eden askerler vardı. Ayrıca Halifede, Bağdad'taki bozguncu el-Hafâci ve el-Mudar adlı Arap kabilelerinin bir zarar vermelerinden korkulduğu için onları teşyi etmek üzere yeni askerlerle takviye etti.

c — **İbni Cübeyr'e Göre Selçuka Hâtun :**

Hareket ettiğimiz gece Mesud b. Kılınç Arslan'ın genç ve kudretli kızını bir kere daha yakından gördük. O, tek başına ayrı ve çok süslü bir tahtırevanda gidiyordu. Bu tahtırevan karşılıklı iki kalas üstüne konulmuş ve biri biraz önde som altın işlemeli şalla örtülmüş iki binit tarafından taşınıyordu. Ağır ağır sanki bir meltem rüzgârı gibi hareket ediyordu. Tahtırevanın önü açıktı, arkasında ise iki kapısı vardı. Hâtun tahtırevanın ortasında yüzü tamamen örtülü ve başında altından yapılmış bir tâc ile oturuyordu. Onun

(162) **Rıhle**, s. 207.

önünde asker ve özel muhafızları vardı. Sağında ve solunda ise süslü yük beygirleri gidiyordu. Ortasında ise altın eğeri ve şallarla süslenmiş atlar üzerinde çariyeleri yer almıştı. Hepsinin başında birer altın taç vardı. Bir meltem kadar hafif ve tatlı idiler. Onlarda Hanımefendi'nin arkasında süslü giysileri içinde sanki bir bulut hafifliğinde yürüyorlardı. Yanlarında kendilerine has bayrakları vardı. Davulları ve borazanları vardı. Konup göçtüklerinden bunları çalıyorlardı.

Biz işte gözlerimizle böylesine bir kadının büyüklüğü ve saltanatına şahid olduk. Onun çevresi alay halinde yürüdüğünde yer yüzü sarsılmakta, dünya ona kuçak açmakta, ona hizmet etmek herkes için bir şeref sayılmakta idi. Babasına gelince, onun ülkesi geniş, bir baştan bir başa dört aylık mesafede idi. Koca Bizans İmparatoru bile ona cizye veriyordu.

Onun, raiyyesine adaletle muamele etmesi ve cihada olan ilgisi cidden şaşılacak ve beğenilecek derecede idi. Hemşerilerimizden bir hacının bildirdiğin göre; bu yıl yani (579/1183) yılı, Rum ülkelerinde 20 kale fethedilmişti. Onun lakabı İzzü'd-Din kendisinin adı Mesud bin Kılınç Arslan idi. Rumlara galebe çalan bu zât idi. Bu kişi dededen babadan bu ülkede yöneticilik yapan bir kişi idi.

Onun kızı bu Selçuka Hâtun'un dillere destan olan olaylarından biride şudur; Salâhu'd-Din Eyyûbi, kocası Nureddin'in ülkesi olan Âmid'i ele geçirdi. Bu Âmir ki dünyanın en büyük ülkesi idi. İşte Salâhu'd-Din bu yeni şehrin anahtarlarını babasına duyduğu saygı ve hürmetten dolayı ona takdim etmişti (163).

Böylece Âmid, kocasının hükümranlığına geçmiş oldu. Artık sen bütün bunlardan Selçuka Hâtun'un şanının ne kadar yüce olduğunu anla, "Mülk Allah'ındır, onu ancak dilediğine ve sevdiğine ihsan eder." (164).

d — **Selçuka Hâtun Musul Yolunda :**

Yol hazırlıkları çok sıkı bir şekilde tamamlanmış ve bu iki Türk hâtunun emir ve komutasındaki hac kervanı muazzam bir uğurlama ile Bağdad'tan **Musul**'a doğru hareket etmişlerdi. Kafile daha sonra Zübeyde'nin de zaman zaman dinlendiği "el-Ma'şûk" kalesine gelmiş ve burada bir mola vermiştir. Burada, karşıda, artık bir heyulayı andıran binaları ile (Türkler için bir ordu kent olarak yapılmış ve fakat) şimdi bir harabe ile tanınan eski **Samarra** şehrinin kalıntıları görünüyordu. Seyyahımız bu yıkıntılar karşısında hayıflanarak şöyle diyecektir;

"Burasını görenlerin sevindiği bir şehirdi. Bu gün ise ona bakanlar ibret almaktadır. Onu inşa eden el-Mutasım nerde? Oğlu el-Vasık ve el-Mütevekkil nerede?" (165).

---

(163)) **Rıhle**, s. 207.
(164) **Kur'ân-ı Kerim**, Âli İmran; 189. el-Mâide; 120.
(165) **Rıhle**, s. 213.

Buradan hareketle bir çok konaklamadan sonra Tekrit'e oradanda son durak **Musul**'a gelmişlerdi. **Musul** şüphesiz han, hamam, çarşı ve pazarları ile mamur bir şehirdi.

Nitekim bu durum Seyyahımızında gözünden kaçmamış ve **Musul** hakkında çok geniş bilgiler vermiştir. Fakat bizi asıl ilgilendiren onun **Selçuka** ve **Ümmü İzzü'd-Din Hâtun** için burada, kafilenin hac dönüşü sırasında yapılan muazzam karşılama merasimi hakkında verdiği bilgilerdir. Bunlar aynı zamanda **Selçuka Hâtun**'un haşmet ve azametinin boyutlarının nerelere kadar ulaştığınıda göstermektedir. **İbni Cübeyr** diyorki;

e — **Türk Hâtunlarınına Musul'da Yapılan Coşkulu Karşılama :**

"Dünyada görüp geçirdiğim en büyük karşılama merasimi işte bu iki hâtuna bizim Musul'a vardığımız çarşamba günü yapılmıştı. Bu iki hâtundan birisi Ümmü İzzü'd-Din (Musul Emirinin anası) diğeri ise yukarda adı geçen Sultan Mesud b. (Kılınç Arslan'ın) kızı Selçuka Hâtun idi. Halk kimisi binitli, kimisi yaya olarak onları karşılamak üzere şehrin dışına yollara dökülmüşlerdi. Şehrin kadınları da öyle. Fakat onların çoğu binitleri üzerinde idiler. Fakat bu kadınlardan bir kısmı askeri inzibat görevini yapıyorlardı. Yörenin emiri İzzü'd-Din ve ileri gelen devlet adamları ile anasını karşılamaya gelmişti. Önce Musul hacıları büyük bir debdebe ile, Ümmü İzzü'd-Din'i karşılamak ve ona, "Hoşgeldiniz!" demek için huzuruna çıkmışlardır. Herkes orada idi. Onların hepisi bugün için hazırlanmışlar, develerinin boynuna renk renk ipek şallar atmışlar ve kıymetli gerdanlıklarla onları süslemişlerdi." (166).

f — **Selçuka Hâtun'a Gösterilen Büyük İlgi :**

"Sultanın kızı Selçuka Hâtun'da böyle idi. O da önünde kadınlardan, arkasında ise erkeklerden oluşan güçlü bir muhafız askerleri eşliğinde şehre giriyordu. Diğer hizmetliler ise etrafında pervaneler gibi dolaşmakta idiler. Onun oturduğu tahtırevanın kubbesi (gölgeliği) ve kubbenin her tarafı altın dökme hilâllerle süslenmiş, bir çok altın dinar ve gümüş paralar iliştirilmişti. Ayrıca bu kubbeye altın zincirler ve kıymetli mücevherlerden yapılmış süslü motiflerden oluşan takılar takılmıştı. Kubbenin etrafı bu takılarla öylesine süslenmişti ki en ufak boş bir yer kalmamıştı. Bu kıymetli mücevherler altın ve gümüş takılar öylesine bir ağırlık veriyorduki zavallı hayvan yürümek şöyle dursun adeta sürüne sürüne gidiyordu."

"Hâtun'un devesi bu şekilde ilerlerken onun üstündeki süsler, altın takılar, kıymetli mücevherler sanki kulakları sağır edecek kadar bir müzik curcunası çıkarıyordu. Selçuka Hâtun ve onun kafilesindeki bütün binitler (develer, atlar)ın boyunları da bu şekilde altınlarla süslü idi. Hâtun'un câriye-

(166) **Rıhle**, s. 214.

lerininde binitleri aynen aşırı derecede süslenmişti. Kervanları süslemede kullanılan bu tür altın ve kıymetli cevherlerin had ve hesabı yoktu. Bu gözleri kamaştıran bir karşılama idi." (167).

g — Selçuka Hâtun'un Asıl Meziyetleri :

Bundan sonra **İbni Cübeyr** her zaman saygı ve sitayişle bahsettiği, büyük hayranlık duyduğu **Selçuka Hâtun**'un şahsiyeti ve onun mümeyyiz vasıfları hakkında son genel bir değerlendirme yapmakta ve şöyle demektedir;

"Mâmâfih ben kendilerine güvendiğim ve bu Melike Selçuka Hâtun'u yakından tanıyan pek çok kişinin bana haber verdiklerine göre; bu Hâtun; ibadet ve taatle meşgul, hayır ve hasenat sahibi, bir kadın idi. İyilik yapmayı ve sadaka dağıtmayı çok severdi. Bu cümleden olmak üzere Hicaza kadar hac yolunda bir çok paralar sarfetmiş, yolda belde büyük meblağlar harcamış herkesi hoşnut etmeye çalışmıştı. Ayrıca O, ermişleri, ve olgun saliha kadınlarıda çok sever, tebdili kıyâfet ederek onları ziyâret eder ve hayır dua etmelerini isterdi. Çok genç yaşta olmasına rağmen her türlü fani dünya nimetlerinden bu şekilde yüz çevirmesi ve kendisini tamamen Allah'a adaması doğrusu şaşılacak bir şeydir" (168). "Allah kullarından dilediğini işte böyle hidâyete ulaştırır ve doğru yola iletir." (169).

İbni Cübeyr'den aldığımız geniş iktibaslar burada sona ermektedir. Oysa, **Musul** ile **Hısn-ı Keyfa** arasında baya bir mesafe vardır. Şüphesiz **Selçuka Hâtun** o göz kamaştıran çevresi ve kafilesiyle birlikte buradan yoluna devam etmiş ve **Hısn-ı Keyfâ**'ya gelmiştir. Onun, asıl memleketi **Hısn-ı Keyfa**'da da, o çağlarda Anadolu halkının köklü geleneği icabı halk ve saray erkânı tarafından şüphesiz çok daha muazzam bir coşku bir sevgi ve merasimle karşılanmış olması gerekmektedir. Fakat ne yazık ki bu seferinde onun çevresinde **İbni Cübeyr** gibi keskin bir gözlemci yoktur. Dolayısıyla Anadolu dini kültür hayatının çok önemli bir varyantını oluşturacak olan bu bilgiler ebediyyen bizlere intikâl etmiyecektir. Zira **İbni Cübeyr**'in yolu M u s u l 'da bu Türk Hâtunlarından ayrılmış ve bundan sonra o kendi başının çaresine bakarak yoluna devâm etmiştir (*).

---

(167) **Rıhle**, s. 212.

(168) **Rıhle**, s. 213.

(169) **Kur'ân-ı Kerim**, el-Bakara; 247.

(*) **İbni Cübeyr**'in, **Melike Selçuka Hâtun**'la olan bu mukaddes yolculuğu, **Musul**'da sona ermektedir. Ancak o daha sonra yoluna devam ederek buradan **Nusaybin, Harran, Haleb** yoluyla **Şam**'a gelmiş oradan **Akka** yoluyla **Lübnan**'a inmiş ve iki yıldan fazla bir aradan sonra tekrar asıl memleketi olan **İspanya**'ya dönmüştür. Genellikle Türklerle ilgili rivayetlerin tercümesini vermeye çalıştığımız bu eseri, yukarıda da ifade edildiği gibi millî kültür hayatımızın vazgeçilmez temel kaynaklarından biri niteliğindedir. Eserin Türk tarihçileri bakımından henüz ciddi bir değerlendirilmesi yapılmadığı gibi, Türkçeye tercümesi de yapılmamıştır. Z. K.

5 — EN-NÂSIR LİDİNİLLÂH VE SELÇUKA HÂTUN

A - İKİ DENİZİN KUCAKLAŞMASI

a — **en-Nâsır'ın Selçuka Hâtun'la İlk Evlilik Teşebbüsleri :**

Bilindiği gibi, buraya kadar olan açıklamalarımızda, büyük Selçuklu prensesi **Melike Selçuka Hâtun**'un, **Emir Nuru'd-Din Muhammed**'le olan evlilik yılları ve özellikle onun dini hayatının önemli bir veryantını oluşturan hac farizası üzerinde durulmuş ve bu konuda **İbni Cübeyr**'in rivâyetleri esas alınarak ilk defa geniş bilgiler verilmiştir. Gerçekte bizim asıl üzerinde durduğumuz konu **Selçuka Hâtun**'un, Abbâsî Halîfelerinden **en-Nâsır**'la olan evliliği ve bu devirlerde hilâfet saraylarına intisab eden bir çok Selçuklu Hâtunu gibi onunda hilâfet saraylarına intisab etmesi ve bundan sonraki yeni hayat devresidir.

Peki bu olaylar nasıl gelişmiştir? Diğer bir ifade ile haseb neseb yüceliği yanısıra, olgun kişiliği ve mümtaz vasıfları ile her zaman çevresini büyük ölçüde etkilemiş olan böylesine yüksek, sosyal çevresi haliyle geniş bir Selçuklu melikesi, Anadolu Selçuklu Devleti'nin güçlü Sultanı **II. Kılınç Arslan**'ın son derece kültürlü ve dindar kızı, nasıl olmuşta **en-Nâsır**'la evlenmiştir? İşte bundan sonraki sayfalarda bu önemli soruların cevabı üzerinde durulacak böylece onun faziletlerle dolu ömrünün çok daha renkli, ilginç bir safhası da aydınlatılmış olacaktır.

Mâmâfih, **Selçuka Hâtun**'un bu şöhretli Abbâsî Halîfesi ile evlenmesinden bir kaç sene önceki yıllarda ki olaylar hakkında bir birini tutmayan çeşitli rivayetler vardır. Bunlar, **Selçuka Hâtun**'un ilk kocası **Nuru'd-Din**'in ölümü, **Selçuka Hâtun**'un bundan önce veya sonra hacca gidişi, Emir **Nuru'd-Din**'den boşanmış olduğu, hatta Halîfenin **Selçuka Hâtun**'la evlenebilmek için **Nuru'd-Din**'i öldürtmüş olabileceği yolundaki temel kaynakların çelişkili rivâyetleridir. Fakat, **en-Nâsır**'ın, **Selçuka Hâtun**'la evlenmesi ve bununla ilgili daha sonraki gelişmeler hakkında en geniş rivayetler bazı tenkit edilebilecek yönleri olmasına rağmen başta **Hindûşah b. Sancar** olmak üzere, ünlü **Süryanî** tarihçisi **B. Hebraeus** tarafından nakil edilmektedir.

b — **en-Nâsır Seçuka Hâtun Peşinde :**

Önemli tarihçi **Bar Hebraeus**'un bildirdiğine göre; **"Kılınç Arslan'ın kızı olan ve kendisine Halataita (*) denilen Hâtun, Mekke'yi ziyâreti için gider-**

(*) Bar Hebraeus **"Ahlatiyye"** demek istiyor. Her ne kadar bu Selçuklu Prensesinin adı, **Melike Selçuka Hâtun** ise de, Ahlatiyye adıyla da şöhret bulmuştur. Nitekim Bağdad'ın, **er-Remle** mevkiinde onun ölümünden sonra ismini ihya etmek için yaptırılan büyük imaret külliyesine de **Rib'atü'l-Hılatiyye** denilmiştir. Karş Hinduşah Sancar, s. 323. Z. K.

ken Bağdad'a uğramıştı. Halîfeye onun fevkalade güzelliğinden bahsedilmiş, O da sarayının ihtiyâr kadınlarını onu kendisine nişanlamak için göndermişti. Hâtun evli olduğunu bildirerek özür diledi. Halîfe ile evlenmesinin imkânsız olduğunu bildirdi. Daha sonra Bağdad'tan ayrılarak Mekke'ye giden Hâtun, Halîfeden korkarak memleketine Suriye yolu ile dönmeye karar verdi.

Ancak Halîfe Nâsır, Onun bu şekilde hareket edeceğini önceden tahmin ettiği için, bir müfreze kıtasını, Mekke'ye ziyarete gidiyormuş gibi Onun peşine takmıştı. Hâtun (hac sonrası memlekete dönüş için) yolunu değiştirmeye karar verince bunlar ona engel oldular ve kuvvet kullanarak onu tekrar Bağdad'a getirdiler. Hâtun bu şekilde Bağdad'a gelince kendisine kocasının ölmüş olduğu bildirildi. Ama kocası nasıl ölmüştü? Onu ancak Allah bilir. Fakat, Nâsır onu çağırarak saraya aldı ve onunla evlendi (170).

c — Bar Hebraeus'un Rivayetlerinin Değerlendirilmesi :

Bar Hebraeus'un bu ilginç rivâyetlerinin, görüldüğü gibi yalanı değil, yanlışı ve hatası vardır. Üstelik bu yanlışlar bir hayli de çoktur. Hem bunlar, bu konularla uzak ve yakından ilgisi bulunan hemen herkes tarafından farkedilecek cinsten hatalardır. Zirâ, özellikle **İbni Cübeyr**'in seyâhat notlarını okuduktan sonra **Selçuka Hâtun**'un hac meselesinde Süryani tarihçinin ne kadar âfâkî ve konunun dışında olduğu bir kere daha ortaya çıkmaktadır. Onun diğer tarihçiler tarafından tenkit edilmeyen bu kabil mantık dışı görüşlerinin uzun uzun tenkit ve tahlilini yapmak ancak konuyu dağıtmak olur. Mâmâfih bütün bunlar, Türk tarihinin, böylesine önemli dînî, içtimâi ve kültürel zenginliğini yansıtan bir nice konulardaki zengin rivayetlerin daha ham bir malzeme yığını halinde olduğunu bir kere daha ve bütün açıklığı ile gözler önüne sermektedir.

Ancak şu bir gerçektirki; **en-Nâsır**, büyük Selçuklu Sultanını **II. Kılınç Arslan**'ın kızı **Melike Sultan**'la evlenmiş ve onların tarihe geniş yankılar bırakan bu evlilikleri, her ikisi içinde daha yeni daha mutlu bir dönemin başlangıcı olmuştur. Onların bu evliliklerinde, bu devirlerde emsâlini gördüğümüz Selçuklu Hânedanı ile Abbâsî Halîfeleri arasındaki bir çok üst tabaka evlilikleri gibi meşru dairede olmuş, örf ve adetlerin gereği ne ise bir bir yerine getirilmiş ve neticede bu evlilik gerçekleşmiştir.

Esâsen o devirlerde Abbâsî Halîfelerinin Selçuklu Hânedan ailelerine mensup Türk prensesleri ile evlenmeleri bir adet, nerede ise bir gelenek haline gelmişti. O kadar ki, son Abbasi halîfesi inadına talihsiz pısırık **el-Mustasim Billâh**'ı bile, hain, iki yüzlü, soysuz, Şiî veziri **el-Alkamî**'nin bu mantıkla kandırması ve onu elsiz ayaksız kör bir teslimiyetle **Hülâgû Han**'ın götü-

(170) **Abu'l-Farac Tarihi**, II. s. 519. Krş. Kitapçı, Z., **a.g.mk.**, s. 128.

rüp kucağına bırakması, bu gelenek ve düşünce tarzının Abbâsî hilâfeti çevrelerinde ne kadar derin boyutlara ulaştığını açıkca göstermektedir (171). İşte **en-Nâsır Lidinillâh**'ta aynı yoldan yürümüş, bir kısım zarûrî sebeblerle ünü cihanı tutmuş Türk Sultanının çok değerli kızı **Melike Selçuka Hâtun**'la evlenerek hem bu geleneğe uyduğunu göstermiş ve hemde kendisi içinde büyük bir noksanlığı gidermiştir.

B - EVLİLİK ORTAMININ HAZIRLANMASINA GİDEN YOL

a — en-Nâsır'ın Selçuka Hâtun'la İlk İlişkileri :

Bundan önceki sayfalarda çok daha ayrıntılı bir şekilde açıkladığımız gibi, **Selçuka Hâtun** daha önce **Hısn-ı Keyfâ** emiri **Nuru'd-Din M. b. Kara Aslan**'la (1174 - 1185) evlenmiş bulunuyordu (172). Son derece temiz, dindâr, iffetli, haya ve edeb sahibi, haysiyet ve izzeti nefsine düşkün, vakarlı bir Türk kızı idi. Ona da, saraydaki diğer Türk prensesleri gibi Selçuklu hânedanının tarihi geleneği uyarınca çok üst seviyede köklü dini terbiye verilmiş, okuma yazma öğretilmiş, dolayısıyla, Allah ve Peygamber aşkı ile gönlü dopdolu hayır hasenata düşkün gözde bir Türk Hâtunu olarak yetiştirilmiştir. Zâten o, Sultan **II. Kılınç Arslan**'ın bu şekilde itina ile yetiştirilmiş ve terbiye edilmiş üç kızından birisi idi. Bunların üçüde devrin en önde gelen emirleri ile evlenmişlerdir.

Selçuka Hâtun bu zengin iç dünyasının tabiî bir neticesi olarak hemde genç yaşta (25 yaşında) hac etmeyi düşünmüş ve İslam Tarihinde pek az bir kadına nasib olan bir ululuk ve ruh yüceliği içinde hemde dillere destan olacak bir şekilde bu görevi ifâ etmiştir. O, bu kutsal beldelerde sanki yürüyen bir hayır ve hasenat abidesi gibi hareket etmiş yük, yük altın ve gümüş dağıtmıştır. Yukarda çok geniş olarak üzerinde durduğumuz gibi, **İbni Cübeyr, Selçuka Hâtun**'u menâsiki haccı nasıl ifâ ettiğini bütün ayrıntıları ile dile getirmiş ve Onun zengin manevi hayatı, çevresi müessir şahsiyeti hakkında çok esaslı bilgiler vermiştir. Mâmâfih **İbni Cübeyr**, bir hazine değerindeki kıymetli bilgileri, ilginç tabloları ve zengin müşahedeleri ile Türk kültür tarihimize hizmeti geçen en önemli yazarlardan birisi olmuştur.

b — Bağdad'ta Evlilik Planları :

Selçuka Hâtun, Musul Emiri **İzzü'd-Din**'in anası ile birlikte, hem hacca gidişi, hemde dönüşünde o çağların zarûrî bir gereği olarak Bağdad'a uğramış ve burada büyük Türk komutanı aynı zamanda hilâfetin resmi hac emi-

(171) Kitapçı, Z., **Hz. Peygamberin Hadislerinde Türk Varlığı,** İstanbul, 1989. s. 175. Ayrıca bkz. İbni İmad, el-Hanbeli, **Şezarat,** V. s. 270. es-Suyuti, s. 472.

(172) İbni Vâsıl, **Müferricü'l-Kürub,** s. 221 vd. İmadü'd-Din el-İsfahani, **el-Fethu'l-Kudsî,** Mısır, 1322. s. 98.

ri **Ebû'l-Mekârim Taştekin**'in hac kafilesine katılmak için belirli bir süre konaklama durumunda kalmıştı. Onun, diğer aristokrat **Türk Hâtunları** ile birlikte, yoldaşları, özel muhafız gücü, hizmetçileri ile muazzam bir kâfile halinde **Bağdad**'a gelmesi herkesi ve bu arada hilâfet çevrelerini ayağa kaldırmış olması, saray ve yakın çevrelerden bir ziyâretçi akınına uğraması gayet normal karşılanmalıdır. İşte bu konaklama ve ziyaretler dolayısıyla genç **Abbâsî Halîfesi** pek tabii olarak **Selçuka Hâtun**'u çok yakından tanıma fırsatı bulmuş onun kibar şahsiyeti, huyu, ahlâki ve kiziki güzelliği hakkın da bir çok bilgiler elde etmiştir. Belki böylesine asil, güzel, saray adab ve erkânına vakıf bir Türk Hâtunu ile evlenmeyi temenni eder bir hale gelmiştir (173).

C - SELÇUKA HÂTUN'UN EN-NÂSIR'LA EVLENMESİ

a — Abbâsî Halîfesi Selçuka Hâtun'un Huzurunda :

Mâmâfih, devrin en önemli olaylarından biri ve **Sultan II. Kılınç Arslan**'la, Abbâsî Halîfesi **en-Nâsır Lidinillâh**, diğer bir ifâde ile Büyük Selçuklular'ın aksine Bağdad ile, Anadolu Selçukluları arasında yeni bir sevgi ve hoşgörü köprüsünün kurulmasına vesile olan bu evlilik olayı hakkında diğer bir kısım temel kaynaklar yanısıra **Hinduşah Sancar** kayda değer ilginç açıklamalarda bulunmaktadır. Onun bu konulardaki uzun ve yarı destânî rivâyetlerinden anladığımıza göre;

en-Nâsır Lidinillâh'ın **Selçuka Hâtun**'la evlenmek için ilk ciddî teşebbüsleri, Onun hac farzını yerine getirmek maksadı ile, hem de muhteşem bir kâfile eşliğinde Bağdad'a gelmesi, burada diğer ülkelerden gelecek olan hacı adayların beklenmesi ve son yol hazırlıklarını tamamlamak için verdiği uzun konaklama sırasında olmuştur. Halîfe, **Sultan II. Kılınç Arslan**'ın bu değerli kızına şüphesiz babasına duyduğu saygı, Onun yakın şöhret ve nüfûzunun da tesiri ile ayrı bir ilgi göstermiş, Onun şahsı için mükellef bir konak hazırlatmış ve Selçuklu Prensesini burada misâfir etmişti (174).

Selçuka Hâtun; son derece dindar melek tabiatlı, çok sevecen bir kişiliği olması yanısıra fevkalade güzel bir kadındı. Onun bu dillere destan olan güzelliğinin şöhretini duyan **Halîfe**, bundan büyük ölçüde etkilenmiş ve Onu çok daha yakından görmek ve tanımak istemiştir. Ama bu nasıl olacaktı? İşte Halîfe kendini bir kurt gibi kemirip duran bu arzular ve soylu **Türk Prensesi** için daha fazla dayanamamış bir gece her şeyi göze almış ve tebdili kıyâfet ederek Onun konağına gelmiştir. Zîra genç **İslâm Halîfesi**, Bağ-

(173) Krş. **Abu'l-Farac Tarihi**, II. s. 519.

(174) Hinduşah Sancar, **Tecâribü's-Selef**, s. 320. Turan, O., **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, s. 169.

dad'a geldiği ilk gündenberi şöhreti billur âvize sesleri gibi kulaklarında çınlayıp duran **Selçuka Hâtun**'u yakından tanımak, Onun hal ve hareketini kendi gözü ile görmek ve Ona icâb ederse bir süredenberi içini kemirip duran evlilik teklifini bizzat kendisi yapmak istiyordu.

Türk çehreli **İslâm Halîfesi,** gönlü ve kafası böyle bin bir çeşit karmaşık emellerle dolu olduğu, hemde tebdili kıyâfet ederek konağı geldiği ve **Hâtun**'un haremine yaklaştığı sıralarda gel gör ki, O, büyük ermiş **Rabîatü'l-Adevî** gibi, kalbi ve gönlü bütün dünyevî gâilelerden uzak kendini gecenin engin sükûnetinde yüce Mevlâsına adamış sonsuz bir mânevî huzur ve huşu içinde namaz kılıyordu. O, namazını bitirdikten sonra sâkin bir edâ ile Halîfeye, **Emîru'l-Müminin**'e bakmış ve sebebi ziyaretini sormuştur.

Ancak, Halîfe kendisini büyük bir mehâretle gizlemesi ve hatta tebdili kıyâfet etmesine rağmen **Selçuka Hâtun**'un nasıl olupta Onu tanıdığına şaşırıp kalmıştı. Hâtun böyle bir zamanda Halîfeden başka kim olursa olsun, buna cesâret edemiyeceğini söylemiş ve Onu, şaşkın şaşkın bocalayıp durmaktan da kurtarmıştır. Bu ön konuşmalardan sonra Halîfe, hem de hiç çekinmemiş ve değerli **Hac Emiri** büyük bir çaresizlik içinde **Bağdad**'a hareket kınmeden **Melikeye** evlenme teklifinde bulunmuştur. **Selçuka Hâtun** bu teklifi olgunlukla karşılamış ve daha sonra kendine has bir vekâr ve edeble şöyle demiştir;

"'— Ben şimdi hacca gidiyorum. Dönüşte babam Emîrü'l-Müminin ile evlenmeme müsâde ederse bu iş olur." (175).

b — **Selçuka Hâtun Halîfe'nin Yakın Takibi Altında :**

Selçuka Hâtun bundan önceki sayfalarda oldukça ayrıntılı bir şekilde kaydedildiği gibi, burada kendisi ve yakın koruma görevlilerinin yol hazırlıklarını bir kere daha gözden geçirdikten sonra, o çağların gereği **Ebü'l-Mekârim Taş Tekin**'in **Hac Emirliğinde Anadolu, İran, Azerbaycan** ve **Tûran** ülkelerinden gelen, o yılın diğer hacı adayları ile birlikte hac için **Mekke**'ye doğru hareket etmiştir.

Ancak **en-Nâsır Lidinillâh,** gerçektende akıllı, zeki, üstelik son derece kurnaz, cin gibi bir adamdı. Üstelik onun, kendine has bir istihbarat teşkilâtı olduğu ve bunlar vasıtasıyla muarızları hakkında her türlü bilgiyi elde ettiği bildirilmektedir (176). O, **Selçuka Hâtun**'a da aynı metodu uygulamıştır. Hac kafilesi haraket etmeden önce Hac Emiri değerli Türk komutanı **Taş Tekin**'i yanına çağırmış ve **Selçuka Hâtun**'la ilgilenmesini, Onun hacdan

(175) Hinduşah Sancar, s. 321.

(176) Bayram, M., **Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu,** Konya, 1991, s. 23-24. **Tarih-i Güzîde,** II. s. 788. **Nefehâtü'l-Üns,** Terc. s. 482. Kafesoğlu, İ., **Harzemşahlar Devleti,** s. 220.

sonra **Şam** yolu ile **Anadolu**'ya dönmesine asla müsade etmemesini emretmiştir. Hatta bazı kaynaklarda halîfenin Onu yakın takibe almak için bir müfreze dahi görevlendirdiği kaydedilmektedir (174/4).

Mâmâfih **Selçuka Hâtun** kendine has manevi bir atmosfer içinde hac ibadetini ifâ ettikten sonra ülkesine gitmek üzere kadim **Şam** yolunu tercih etmiş ve dönüş hazırlıklarını ona göre yapmıştı. **Taş Tekin**'in, Türk **Hâtun**'unu bu kararından vaz geçirmek için yaptığı bütün ısrar ve tehditler bir işe yaraetmek durumunda kalmıştı.

Oysa bunun, **Selçuka Hâtun**'un karakteri ile bağdaşmasına imkân yoktu. Bötle yapmakla o Halîfe ve yakın çevresi yanında korkak ve aciz bir kadın durumuna düşmüş oluyordu. Bu bakımdan mustakil ruhlu **Türk Anası** kararını değiştirmiş yeni bir insiyatifle haraket ederek üç gün içinde **Taş Tekin**'in kafilesine katılmıştır. Bundan ziyadesiyle memnun olan **Taş Tekin, Selçuka Hâtun**'a bunun sebebini sorduğunda dirâyetli **Türk Kadını** hiç çekinmeden;

"— Halîfe'nin sanki benim aciz kalarak kaçtığımı düşünmemesi için böyle yaptım." (178) cevabını vermiştir.

c — **Halîfenin Evlenme Teklifi :**

Selçuka Hâtun'un hac dönüşünde tekrar **Bakdad**'a uğraması Halîfe ve yakın çevresinde geniş yankılar uyandırmıştır. Halîfe, Onu burada, büyük bir istikbâl ile karşılatmış kendisine her türlü izzet ve ikrâmın yapılmasını emretmiştir. Bu durumdan yararlanmak isteyen **Halîfe**, yine **Selçuka Hâtun**'un peşine düşmüş ve Hilâfet Sarayının gün görmüş tecrübeli kadınlarını göndererek onunla evlenmek istediğini bildirmiştir.

Selçuka Hâtun bu defada aynı azim ve kararlılığı göstermiş ve Halîfenin bu teklifini kibarca reddetmiştir. Çünkü O, evli bir kadındı. Kocası henüz sağdı. O, ölmeden buna imkân yoktu. Aksi takdirde babasının kocasından boşatmasından sonra **Emirü'l-Mü'minin** ile evlenebilirdi. Hem babasının izni dışında onun böyle, töreden uzak, soyut bir evlilik yapması ne sosyal durumu, çevresi ve nede haysiyet ve şerefi ile asla uygun düşmezdi.

d — **Halîfenin Gönül Tahtına Oturan Türk Prensesi :**

Diğer taraftan **Nuru'd-Din** 1185 yılında, **Selçuka Hâtun**'un hac dönüşünü müteakip vefat etmiştir. Hatta bazı kaynaklarda Onun, **Selçuka Hâtun** henüz hac dönüşü Bağdad'ta iken öldüğünü yazmaktadır. Böylece **en-Nâsır**'ın bu samimi arzularının gerçekleşmesi için kader Ona altın bir tepsi içinde haya-

(177) **Abu'l-Farac Tarihi,** II. s. 519. Hinduşah Sancar, s. 321.
(178) Hinduşah Sancar, s. 322. **Abu'l-Farac Tarihi,** II. s. 519.

tının bekleyip durduğu belki en güzel fırsatını sunmuş oluyordu. Çok zeki ve deha derecesinde akıllı olan bu yeni **Abbâsî Halîfesi,** işte bu kaçırılmaz altın fırsatı değerlendirmiş ve **Sultan II. Kılınç Arslan** nezdinde bu son derece güzel değerli kızı ile evlenmek için yeni ve daha ciddi teşebbüslerde bulunmuştur.

O bu cümleden olmak üzere Bağdad başkadısı, ileri gelen ve çok güvendiği kimselerden oluşan bir heyeti, **Selçuka Hâtun**'u istemek, nikahlarını kıymak için Sultana göndermiştir. Halîfenin bitmez tükenmez ısrarları ve Sultanın yüce muvafakatı ile **Selçuka Hâtun**'un **en-Nâsır**'la önce nikâhları kıyılmış ve sonrada dillere destan bir düğünle evlenmişlerdir (1185).

Selçuka Hâtun'un düğün ve çeyizi bu devirlerde kendinden önce Hilâfet Saraylarına intisab eden diğer **Türk Hâtunlarından** hiçte geri değildi. **Selçuklu Sultanı**, Onun düğünündede büyük bir mürüvvet göstermiş, bin bir türlü mücevherler, kıymetli taşlar, altın, gümüş, ziynet eşyaları, takılar, bilezikler, altın, gümüş kaplar kacaklar, mefruşat, yük yük elbiseler ve bunları taşıyan katır ve develerden oluşan bir kervan düzmüş ve biricik nazlı kızını muhteşem bir düğün alayı ile **Bağdad**'a göndermiştir (179). Böylece Halîfe kendisini ummanlar gibi yeyip tüketen arzusuna kavuşmuş ve Türk Prensesini gönül tahtına oturtmuş oluyordu.

Bu arada işaret etmek istediğimiz küçük bir nokta daha vardır. O da ***Zümrüd Hâtun***'dur. Her ne kadar temel kaynaklarda bu hususta pek fazla bir sarahat yoksa de **en-Nâsır Lidinillâh**'ın öz anası Türk asıllı, son derece otoriter şahsiyeti ile hilâfet saraylarının en etkin kadınlarından biri, üstelik son derece dindar bir kadın olan **"Seyyide Zümrüd Hâtun**'un" bu evlenmede çok önemli bir rol oynadığıda unutulmamalıdır. Nitekim **Hinduşah Sancar** da **en-Nâsır** için **"sarayın tecrübeli kadınlarını Selçuka Hâtun'a gönderdi"**, derken bu hususu kasdetmiş olsa gerektir (180).

Bu **Kılınç Arslan** içinde bir şeref olmuştur. Zira **en-Nâsır Lidinillâh** gibi koca, güçlü bir **Abbâsî Halîfesi** onun damadı olmuş, onun bir nevi himâyesine girmiş, böylece **Sultan** ve **Halîfe** ilişkilerinde yeni ve daha samimi bir dönem başlamıştır (181).

Esâsen **en-Nâsır** böyle yapmakla, sadece **Kılınç Arslan** ve Selçuklu sarayları değil, Anadolu yaylalarına ve buralarda yaşayan **Türkmenlerin** kalb ve gönüllerine doğru uzanıp giden bir yol bulmak ve hilâfet saraylarından **Anadolu**'ya bakan bir pençere açmak istiyordu. Nitekim daha sonraları cer-

(179) Hinduşah Sancar, s. 323. Karş. İbnü'l-Esir, XII. s. 26. Turan, O., s. 170.
(180) Hinduşah Sancar, s. 323.
(181) el-Iber, s. 97 - 98. Krş. Çağatay, N., **Makaleler ve İncelemeler,** Konya, 1983, s. 213 vd.

yan eden bir kısım sosyal ve siyasi olaylar genç Halîfenin böyle yapmakla, yani **Melike Selçuka Hâtun**'la evlenmekle ne derece uzak görüşlü ve basiretli hareket ettiğini bir kere daha ve bütün berraklığı ile ortaya koymuştur.

e — **en-Nâsır ve Anadolu Türkmenleri :**

Abbâsî Halîfesi bu ve benzeri olumlu hareketleri ile kudretli Selçuklu Sultanından hilâfet merkezine gelebilecek bütün siyâsî tehlikelerin önüne geçtiği gibi, diğer taraftan da hiç çekinmeden **Anadolu Türkmenlerine** ulaşma, onları **Şah İsmâil** vâri propaganda usulu ile kendi saflarına çekme imkânı bulmuş oluyordu. **Şah İsmâil**'in olumsuz Şiî propagandasının aksine O, Anadolu insanının gönlüne hulûl etmek için büyük ölçüde kendisinin ihyâ ettiği **Fütüvvet Teşkilatını** (182) çok müessir bir vasıta olarak kullanmış ve bunda muvaffakta olmuştur.

O dahada ileri gitmiştir. **Evhadü'd-Din el-Kirmâni, Ömer es-Sühreverdî** gibi faziletleri herkesçe müsellem olan şeyhleri birer mürşid olarak Anadolu'ya göndermiş ve bu büyük zatlar vasıtasıyla Anadolu yaylalarında çok geniş bir nüfuz alanı vucuda getirmiştir. **İbni Bibî,** devrin çok nüfuzlu, çok kıymetli şeyhlerinden biri olan bu **Sühreverdî**'nin, yine böyle bir ziyaret için hemde çok değerli hediyelerle birlikte **en-Nâsır Lidinillâh** tarafından **Anadoluya** gönderildiğini, **Konya**'da devrin Selçuklu Sultanları tarafından çok parlak bir merâsimle karşılandığını ve Sultanın ona son derece hürmet ve tazimlerde bulunduğunu kaydetmektedir (183).

Nitekim M. Bayram, **"Fütüvvetle"** ilgili olarak yazdığı geniş bir makalesinde **Anadolu**'daki **Türkmen şeyhleri** ve dervişlerinin büyük bir tehâlükle **en-Nâsır**'ın hizmetine girdiklerini coşkun bir sevgi ve gönül bağı ile ona bağlanmış olduklarını vurgulamaktadır (184). Bu kabil geniş siyâsi, dini manevralar, Ona büyük bir esneklik kazandırmış ve kısa zamanda muhaliflerini ezen rakipsiz bir güç haline getirmiştir. Zîrâ, **en-Nâsır**'ın yaklaşık yarım asır (46 yıl) hilâfet koltuğunda oturması, gelmiş geçmiş bütün **Abbâsî Halîfeleri** içinde en uzun süre, belki rekor seviyede halîfeliği elinde tutması, Onun böyle çok yönlü olarak takip ettiği ince, son derece hesaplı ve dinamik bir politika sayesinde mümkün olmuştur.

---

(182) Fütüvvet Meselesi hakkında bkz. es-Sülemi, **Kitabü'l-Fütüvve,** Tah. S. Ateş, Ankara, 1977. Çağatay, N., **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik,** Ankara, 1974. Gölpınarlı, A., **İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı,** İÜ. İFM. XI. no, 1 - 4. İstanbul, 1949. 1950. s. 70 vd.

(183) İbni Bibi, **el-Evâmiru'l-Alâiyye,** çev. M. N. Gençosman, nşr. F. N. Uzluk, Ankara, s. 92 - 93.

(184) Bayram, M., **İslamda ve İslam Dünyasında Fütüvvet Hareketi,** Kelime, s. 44 - 45. Krş. Çağatay, N., **a.g.e.,** s. 23 - 24.

D - SELÇUKA HÂTUN HİLÂFET SARAYLARINDA

a — Selçuka Hâtun'un en-Nâsır'ın Yanındaki Yeri :

Mâmâfih, bizim buraya kadar yapmış olduğumuz bütün bu izahlarımızdan **en-Nâsır**'ın **Selçuka Hâtun**'la bir kısım sosyal ve siyasî çıkarlar elde etmek, diğer bir ifâde ile oportünist bir zihniyetle evlenmiş olduğu neticesine de varılmamalıdır.

en-Nâsır bunu, hiç bir zaman sûri, şekli bir formalite evliliği olarak kakul etmemiştir. O, diğer bir çok Abbâsî Halîfesinin aksine, bu nazlı Türk Prensesini cânu gönülden sevmiş, ona bütün kalbi ile bağlanmış, gönül tahtına en büyük sultan olarak onu oturtmuştur. O, **Selçuka Hâtun**'la mutlulukları dillere destan her kesin gıbta edeceği bir hayat yaşamıştır. **en-Nâsır,** şüphesiz bir **Hz. Süleyman** değildi. Fakat **Selçuka Hâtun** onun nazarında bir **Sabâ Melikesi Belkis** kadar kıymetli, güzel, varlığı bütün cihanı dolduran bir kadındı. Bu bakımdan İslâm tarihçilerinin **en-Nâsır**'ın, **Selçuka Hâtun**'a olan düşkünlüğü konusunda verdikleri özlü bir iki cümlelik ifâdeleri için sayfalarca yorum yapılsa yinede azdır.

Gerçekte, **Selçuka Hâtun**'da **en-Nâsır Lidinillâh**'ın kendisini ne kadar sevdiğinin farkında idi. **Bar Hebraues**'in geniş geniş naklettiği şu ilginç rivâyetler **en-Nâsır**'ın gönlünde kurulan bu nazlı, dilber **Türk Prensesine** ne kadar önem verdiğini sevdiğini bütün açıklığı ile gözler önüne sermektedir. Şöyleki; **Selçuka Hâtun** müstakil ruhlu bir kadındı. O, Halîfeden kendisi için daha önce yaşadığı **Ahlat**'taki saraya benzer bahçeli yeşillikler içinde müstakil bir saray yaptırmasını arzu ediyordu. Halîfe ona şaşırtıcı bir süpriz yapmayı düşündü. oralı değilmiş gibi gözüktü. Fakat önceki sarayının özellikleri hakkında ondan bilgi almayıda ihmal etmedi. Sonra gizlice vezirini çağırdı. Yapılacak sarayın plânlarını bildirdi. Bu sarayın hiç bir masraftan kaçınılmadan en güzel bir şekilde, hemde en kısa zamanda yapılmasını emretti (185).

b — Selçuka Hâtun İçin Yapılan Büyük Saray :

Vezir derhal harekete geçmiş, 200 mimar bulmuş ve 2000 kadarda işçi temin ederek gece gündüz demeden bu sarayın yapımına koyulmuştur. Bu işçi ve mimarlar guruplara ayrılmış, her bir gurup, sarayın belirli bir kısmını yapmakla görevlendirilmiş ve böylece saray kısa bir zamanda ayağa kalkmıştır. Diğer taraftan eski sarayların süslü, zinetli muhteşem kapı ve pencereleri büyük bir itina ile sökülerek bu yeni saraya taşınmış böylece sarayın iç işçiliğide tamamlanmış oluyordu.

---

(185) **Abu'l-Farac Tarihi**, II, s. 519.

Şimdi sıra çevresinin düzenlenmesine gelmişti. Bunun içinde hiç vakit kaybedilmemiş eski hilâfet bahçelerindeki yetişmiş ağaçlar sökülerek bu yeni sarayın etrafına dikilmiş böylece zümrüdler gibi yem yeşil bahçeler arasında cennet misâli bir köşk ortaya çıkmıştı. Ayrıca en nâdide halı, kilim ve diğer yaygılar serilmiş, saray baştan sona kadar döşenmiş, göz kamaştıran süsleme ve zinetleri ile herkesin gıbta ettiği bir yer olmuştu (186).

Sarayın yapımı, yukarda da işaret edildiği gibi, karınca misâli adetâ birbirleri ile yarışırcasına çalışan bu gayretli işçi, amele, mimar, mühendisler sayesinde nerede ise göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir sürede bitirilmişti. Daha sonra **Halîfe, Selçuka Hâtun**'un, hemde hiç farkına varmadan yaptırdığı bu muazzam sarayı büyük bir süpriz olarak ona hediye etmiştir. O böylece bir taraftan **Selçuka Hâtun**'un müstakil ağır başlı şahsiyetine ne kadar saygı duyduğunu gösterdiği gibi, diğer taraftanda ona olan sonsuz sevgi ve muhabbetinide ortaya koymuş oluyordu. Bu köşk bir nevi ona olan bitmez tükenmez aşkının mücessem bir misâli idi.

c — **Selçuka Hâtun'un Yeni Evlilik Yılları :**

Selçuka Hâtun, Abbâsî saraylarına intisab eden bunca Selçuklu Hâtunları içinde kendisine böylesine muhteşem bir saray yaptırılan belkide ilk Türk Hâtunudur. Şüphesiz bu, onun için eşi emsâli görülmemiş bir mazhariyet idi. **Selçuka Hâtun** pek tabiî olarak kendisi için yaptırılan, mimarîsi, çevre düzenlemesi, iç ve dız tezyinâtı ile eşsiz güzelliği olan bu saraya taşınmış, hizmetçileri, yakın çevresi ve bir çok Türk câriyeleri ile birlikte burada daha müstakil daha şahsiyetli ve daha vakur bir hayat yaşamaya başlâmıştır.

Selçuka Hâtun'un **en-Nâsır**'la olan bu mutlu evlilik yıllarında iki erkek çocukları dünyaya gelmiştir. Bunlardan birinin adı **Ebü'l-Hasan,** diğerinin ise **Ebû Nasr Muhammed** idi (187). Böylecę o da hilâfet saraylarında, hele hele bu çevrelere intisab eden çeşitli milletlere mensup bir çok kadınlar arasında adeta gıbta edilecek bir mevki olan **"Ummü'l-Veled - Veliahd anası"** olma gibi son derece ulu bir şeref ve mazhariyete ulaşmış oluyordu.

Hilâfet saraylarında tomurcuk veren bu Türk asıllı prenslerden **Ebü'l-Hasan** daha genç yaşında veliahd iken ölmüştür. **Selçuka Hâtun**'un diğer oğlu **Ebû Nasr Muhammed**'e gelince; hilâfet neslinin devamı bu soylu Türk prensesine nasip olmuştur. **en-Nâsır** 622/1225 yılında çok yaşlı bir halde vefat ettiği zaman, işte bu **Ebû Nasr Muhammed, ez-Zâhir Biemrillâh** lakabı ile hilâfet koltuğuna oturmuştur. **ez-Zâhir Biemrillah**'ın hilâfeti ve yakın çevresindeki Türkler hakkında bundan sonraki araştırmalarımızda çok daha geniş bilgiler verilecektir (188).

(186) **Abu'l-Farac Tarihi,** III. s. 520.
(187) Öztuna, Y., **İslam Devletleri,** İstanbul, 1989. I. s. 127.
(188) İbni Tıktaka, s. 329. el-Hudari, **Tarihu'l-Ümemü'l-İslamiyye,** Mısır, 1943. s. 477. **Abu'l-Farac Tarihi,** II. s. 320.

d — **Selçuka Hâtun'un Ölümü :**

Ne yazık ki **Selçuka Hâtun**'un, **en-Nâsır Lidinillâh**'la olan bu ikinci evliliği pek fazla sürmemiş ve onların mutlu yılları bir serap gibi yok olup gitmiştir. **Melike Selçuka Hâtun,** bu inadına dindar, faziletli, ağır başlı Türk anası, Halîfe ile evlendikten üç yıl sonra, yaklaşık 30 yaşlarında vefat etmiştir (584/1188). Bir kaç cümle ile bu büyük Türk anasının şahsiyetini, **en-Nâsır**'ın ona olan yüce temiz aşkını özetleyen **İbnü'l-Esîr,** her nedense bu genç yaşta vefât eden Türk anasını ölümün kucağına iten amansız hastalık hakkında hiç bir şey söylememektedir (189).

Türk Melikesi'nin ölümü güçlü Abbâsî Halîfesi için adeta bir yıkım olmuştur. Onun aydınlık dünyası kapkara olmuş ve gök kubbenin kendi üzerine çöktüğünü hissetmiştir. Nitekim, bu kabil konularda kalemini ve kelimemelerini çok ustalıkla kullanan **İbnü'l-Esîr** bile **"Halîfe onun ölümüne çok derin bir üzüntü duydu ve bütün ahalide onun bu üzüntüsüne iştirak etti"**, diyerek durumu bütün acılığı ile kaydetme ihtiyâcını duymuştur (190). Mâmâfih, **Selçuka Hâtun**'un genç yaşta hemde hiçte beklenmedik bir zamanda vefât etmesine yanıp tutuşan sadece Halîfe ve yakın çevresi değildi. Onu uzak ve yakından tanıyanların hepsi bundan derin bir üzüntü duymuşlar, şair ve edipler ağıtlar düzmüş ve mersiyeler yazmışlardır. Onun hakkında mersiye yazanlar arasında meşhur şair **İbni Ta'â-vizi** de vardır (191).

İbni Vasıl, Selçuka Hâtun'un vefâtı ile Halîfenin yıkılan dünyasını daha tırajik bir şekilde tasvir etmektedir. Halîfe onun ölümüne dayanamamış, feryad-ü figan ederek ağlamış, günlerce yas tutmuştur. O, sağ iken bir lahza ayrı kalmadığı **Selçuka Hâtun**'dan öldükten sonrada bir türlü ayrılmak istememiş, onun nazik cesedini kara toprağın koynuna gömeceği yerde tahnit ettirerek daha uzun süre muhafaza edilmesini istemiştir (192).

E - EN-NÂSIR'IN ÇARPICI KİŞİLİĞİ VE SELÇUKA HÂTUN

a — **Yeni Sarayın Yıkılması :**

Fakat Halîfenin asıl krizmatik kişiliği, **Melike Selçuka Hâtun**'un aziz hatırasına ve bin bir emekle inşâ ettirmiş olduğu o, muazzam saraya karşı takındığı insafsız, hoyrat tutumu ile bir kere daha ortaya çıkmaktadır. **en-Nâsır, Selçuka Hâtun**'un ölümünden sonra adeta dünyaya kahredercesine, bu zümrüd yeşillikler içinde nârin bir avize gibi, ışıl ışıl yanıp duran o güzelim

(189) İbnü'l-Esir, XII. s. 26. Krş. Kitapçı, Z., **a.g.m.**, s. 141.
(190) İbnü'l-Esir, XII. s. 26.
(191) Hinduşah Sancar, **Tecaribü's-Selef,** Tahran, 1313, s. 320. Ayrıca, bkz. Turan, O., **a.g.e.**, s. 213.
(192) Hinduşah Sancar, s. 323. Turan, O., **a.g.e.**, s. 213.

sarayın yıkılmasını, ve bahçesininde tarumar edilmesini emretmiştir. Zîrâ, **Melikeden** sonra gönül sarayı zâten yıkılmış olan Halîfenin yanında, ömrünün en mutlu günlerini yaşadığı ve bir birinden güzel bir çok hatıra ile dolu bu sarayın hiç bir mana ve kıymeti kalmamıştı.

b — **Selçuka Hâtun'un Saraya Defnedilmesi :**

O daha da ileri gitmiştir. Yıkık gönlünün virânesini andıran bu sarayın harabelerine çok sevdiği eşinin mezarını kazdırmış ve bir süredir bekletip durduğu tahnit edilmiş cesedini, ardına bırakıp gittiği bu çok sevdiği sarayın harrabelerine defnettirmiştir (193). Dünün bir çok mutlu anılarını saklıyan bu sarayın kalıntıları bundan böyle **Selçuka Hâtun**'un körpe cesedini saklıyacaktı. Gömülen sanki sadece **Selçuka Hâtun**'un fâni cesedi değil, **en-Nâsır**'ın mutlu evlilik yılları, tatlı hatıraları, saray, bahçe, hulâsa **Melikeyi** hatırlatan ne varsa hepisi, burada gömülmüştü.

c — **Selçuka Hâtun İçin Yapılan Büyük Hayır Külliyesi .**

en-Nâsır, Melike Hâtun'un ölümüyle dünyası yıkılan bu Abbâsî Halîfesi, daha sonra, o çok vakitsiz kaybettiği sevgili eşinin eski saray harabelerindeki mezarı başına nerede ise Tâc **Mahali** andıran zarif bir türbe yaptırmıştır (194). Gerçekte o burasını **hangâh** (ribât) **imârethâne** gibi bir nice hayır müesseseleri yaptırarak bir külliye haline getirmek istiyordu. Bu cümleden olmak üzere buraya bir hangâh, imaret binâları inşa ettirmiş ve bu külliyenin giderlerinin karşılanması için büyük emlâk vakfetmiştir. Daha ziyade **"Ribâtü'l-Hılâtıyye"** adı ile meşhur olan bu imâretin değerli İslâm tarihçisi **İbnü'l-Esîr**, Bağdad'ın **"er-Remle"** mevkiinde yapıldığını kaydetmektedir (195).

Selçuka Hâtun külliyesinin önemli unsurlarından biri olan bu imaretler fakir, yoksul, yolda belde kalmış gariplerin misafir edileceği bir yer olmuş ve **Selçuka Hâtun**'un adının sağlığında olduğu gibi öldükten sonra hayır ve dua ile yadedilmesini sağlamıştır.

d — **Ribâtü'l-Hılâtıyye :**

Selçuka Hâtun, diğer taraftan **Ahlâtiye** adı ile meşhur olduğundan Bağdad'ın batısına düşen bu yerde vücûda getirilen bu külliyeye, daha sonraları **"Ribatü'l-Hılâtıyye"** denilmiş ve uzun senelerde bu isimle yad edilmiştir. Gerçekte bu külliyenin açılışı da dillere destân olmuştur. Şöyle ki, Halîfe burasının açılışı için bütün hilâfet erkânının iştirâk edeceği parlak bir merâsim tertip etmiş ve merâsime katılan kimseleri ağırlamak için 15.000 ko-

(193) **Abu'l-Farac Tarihi,** II. s. 520.
(194) **Abu'l-Farac Tarihi,** II. s. 520. Krş. Kitapçı, Z., **a.g.m.,** s. 141.
(195) İbnü'l-Esir, XII. s. 26.

yun, diğer şeyler yanısıra 30.000 de kuş kesilmiştir. Ayrıca bir birinden nefis yemekler, tatlılar - tuzlular için sarfedilen gıda maddeleri de bunlardan geri kalmıyordu. Bütün bunlar, Halîfenin yanında müteveffâ eşi **Selçuka Hâtun**'un hâlâ ne kadar yüce bir hatırı olduğu hakkında ziyâfetin ihtişâmı da bizlere köklü fikirler vermektedir (196).

Zamanla **Selçuka Hâtun**'un türbesi, dindâr Bağdad halkının rağbet ettikleri kudsî ziyaret yerlerinden biri olmuştur. **Abu'l-Faraç** söz konusu türbe hakkında daha sitayişkâr ifâdeler kullanmakta ve şöyle demektedir; **"Burası şöhretli bir mabed gibidir. Bu güne kadar burada namazlar kılınmakta, ve atıyyeler (adaklar) tevzi edilmektedir."** (197). Mâmâfih temel kaynakların bu ve benzeri rivâyetleri, büyük Türk anası **Selçuka Hâtun**'un, müslüman B a ğ d a d halkının gönlünde ne kadar büyük bir saygı ve edeple kabrini ziyarete koşuştuklarını hatta onun ruhaniyetinden manevi olarak istimdâd ettiklerini açık açık ortaya koymaktadır.

F - SELÇUKA HÂTUN'UN ŞAHSİYETİ

a — Son Derece Dindar Oluşu :

Bundan önceki sayfalarda **Selçuka Hâtun**'un hayatı ve onun şahsiyetini oluşturan temel karekter ve mümeyyiz, vasıfları hakkında bir çok açıklamalar yapılmış ve yer yer geniş bilgiler verilmiştir. Bütün bu izahlarımızdan da anlaşılacağı üzere, O, bu devirlerde **Selçuklu** saraylarında yetişmiş diğer bir çok Türk anaları gibi ibadet ve taata düşkün, hayır ve hâsenatı seven son derece çömert, yoksul ve fakirleri gözetmeyi adet haline getirmiş bir Türk anası idi.

Daha küçük yaşlarından itibâren hanedan ailesinin temel geleneklerine göre çok köklü bir dînî eğitim görmüş ve terbiye verilmişti. Bu bakımdan son derece dinine düşkün, kültürlü, haya ve edeb sahibi iffetli bir kadındı. Kendisini daha küçük yaşlarından itibaren Allah ve Rasülüne adamış, hahayatta olduğu süre ve yer yüzünde sanki bir gök ehli gibi yaşamış dünya nimetlerine fazla bir önem vermemiştir. Onun, yirmi beş yaşlarında henüz gençliğinin baharında, her şeyden elini eteğini çekmesi, hacca gitmeyi niyet etmesi, mânevî duygular bakımından deryâlar gibi zengin, gönlünün Allah ve Peygamber sevgisi ile dop - dolu, kelimenin tam anlamı ile saliha bir kadın olduğunu göstermektedir.

O, bütün bu üstün meziyetleri yanısıra, gerektiğinde ata binen, kılınç kuşanan, ordulara komuta edebilecek ehliyet ve liyâkatta bir Türk anası idi.

---

(196) İbni Vasıl, s. 223. Hinduşah Sancar, s. 323. Turan, O., **a.g.e.**, s. 213.
(197) **Abu'l-Farac Tarihi**, s. 520.

Nitekim, hac dönüşünde insiyatifi bizzât eline almış, belli bir mesâfeden sonra muhafız gücü askerlerine komuta etmiş ve yol emniyetini bizzât kendisi sağlamıştı. Bu bakımdan bir Arap Şairinin dediği gibi;

فلو كان النساء كمثل هذه لفضلت النساء على الرجال

"Eğer her kadın (dürüstlükte) böyle (üstün) olsaydı,
Kadınlar erkeklerden çok daha yüce olurdu." (198).

b — **Alim ve Meşayihe Saygısı :**

Onun bir diğer özelliğide erenlerin, evliyaların himmet ve dualarına, onların manevi himâyelerine aşırı derece inanması ve düşkün olması idi. O, hiç çekinmeden zamanın **ehli-hal** dediğimiz **"Hak Dostları"**, ermişler kadın - erkek hiç bir ayırım gözetmeksizin kapılarına koşar, onları ziyâret eder hayır dualarını almak için çırpınır dururdu. Çoğu zaman bu maneviyat aleminin sultanı ulu kişileri ziyâret ederken tebdili kıyafet ederdi (199). Kendisinin bu sofi meşreb halinin hiç bir kimse hatta o ulu Sultanlar tarafından dahi bilinmesini istemezdi. Bu, diğer taraftan onun çok az kimseye nasib olan dinde ihlâs meselesinde, ne kadar ulvi mertebelere ulaştığınında en büyük bir delili olsa gerektir.

c — **Hayır ve Hasenat Ehli Oluşu :**

Nitekim **Selçuka Hâtun**'la bir hac yolculuğu sırasında beraber olan, Onu çok daha yakından tanıma fırsatı bulan, onun hal ve hareketlerini yakından izleyen, hatta çevresine iltihak eden büyük İslâm Seyyahı **İbni Cübeyr,** bu faziletli Türk anasının insanları büyüleyen bütün bu manevi havası ve üstün meziyetlerini, iç dünyasının zenginliklerini saya saya bitirememektedir. Her zaman sonsuz bir saygı, hürmet ve tazimle bahsettiği bu Türk anasına büyük bir hayranlık duymakta adetâ onu göklere çıkarmaktadır. Onun bu manevi zenginliği, iç dünyası ve takvasına işâret eden **İbni Cübeyr** şöyle demektedir;

واخبرنا غير واحد من الثقات ممن يعرف حال خاتون هذه
انها موصوفة بالعبادة والخيرة مؤثرة لافعال البر فمنها انها انفقت
في طريقها هذا الى الحجاز في صدقات ونفقات في السبيل مالا
عظيما وهي تحب الصالحين والصالحات وتزورهم متنكرة رغبة
في دعائهم ويشاهدها العجب كله على شبابها وانما سمعنا ونعم الملك

(198) İbnü'l-İbri, s. 248.
(199) İbni Cübeyr, s. 213. İbnü'l-Esir, XII. s. 26.

"Mâmâfih ben kendilerine güvendiğim ve Selçuka Hâtun'u yakından tanıyan pek çok kişinin bana haber verdiklerine göre bu Hâtun; İbâdet ve taata düşkün, hayır ve hasenât sahibi bir kadın idi. İyilik yapmayı ve sadaka vermeyi çok severdi. Bu cümleden olmak üzere Hicâza kadar hac yolunda bir çok paralar sarfetmiş, yolda - belde büyük meblağlar harcamış, herkesi hoşnut etmeye çalışmıştır. Ayrıca O, ermişleri kadın erkek çok sever, tebdili kıyâfet ederek onları ziyâret eder ve hayır dua etmelerini isterdi. Çok genç yaşta olmasına rağmen her türlü fânî dünya nimetlerinden bu şekilde yüz çevirmesi ve kendisini tamamen Allah'a adaması doğrusu şaşılacak bir şeydir. Allah kullarından dilediğini işte böyle hidâyete ulaştırır." (200).

G - EVLİLİĞİN GENEL DEĞERLENDİLİRMESİ VE SONUÇ :

Gerçekte **en-Nâsır Lidinillâh**'ın bizim açımızdan, diğer Abbâsî Halîfeleri ile tamamen farklı bir durumu vardır. Bilindiği gibi Abbâsî Halîfeleri, Emevilerin aksine bir kaçı müstesna, hepsi gayri **Arap bir anadan** dünyaya gelmişlerdir. Bunların pek çoğuda Türk asıllı câriyelerdir. Ana yönünden Türk olmayan bir çok Abbâsî Halîfeside o devrin teamülüne uyarak genellikle bir Türk kızı ile evlenmişler dolayısıyla hilâfet saraylarıda bu Türk kadın ve erkeklerinin nüfûz ve tesiri altında kalmıştır. Selçukluların tarih sahnelerine çıkmalarından sonra ise bu durum tamamen Türklerin lehine olarak değişmiş ve hanedan ailesine mensup bir çok Türk prensesi hilâfet saraylarına intisab etmişlerdir.

Büyük Selçukluların kuruluşundan yani **Tuğrul Bey**'den (1040 - 1063), **II. Kılınç Arslan**'ın (1156 - 1192) ölümüne kadar geçen bu yaklaşık iki asırlık bir süre içinde Türklerle Abbâsîler arasındaki bu **sıhriyet bağları** en yüksek zirveye ulaşmış ve bir altın devrini yaşamıştır. Bu devirlerde gelip geçen Abbâsî Halîfeleri şu veya bu nedenle kudretli Selçuklu Sultanlarının gözde prensesleri ile evlenmişler ve onlarla olan sosyâl, siyasî ilişkilerini daima canlı ve sıcak tutma yoluna gitmişlerdir. Ancak Abbâsî Halîfeleri içinde bir Türk anasından dünyaya gelmiş ve bir Türk hâtunu ile evlenmiş üstelik hem anası, hem de hanımı, haseb - neseb itibarı ile soylu yüce aristokrat bir Türk Hâtunu olmayan **Abbâsî Halîfesi** çok azdır.

İşte üzerinde durduğumuz **en-Nâsır, böylesi özellikleri olan tek Abbâsî Halîfesidir. Onun anası çok asil bir kadın olan Zümrüd Hâtundur. Hanımı ise, Selçuklu saraylarının en gözde prenseslerinden biri olan hanedan ailesine mensup Selçuka Hâtun'dur. Babalığı ise ünü cihanı tutmuş büyük Türk sultanı II. Kılınç Arslan'dır. Bundan daha da ilginci, onun bu asil Türk prensesinden doğma oğlu ez-Zâhir ise Abbâsî hilâfetinin yegâne varisi olmuştur.**

(200) İbni Cübeyr, s. 213.
(201) Öztunağ Y., a.g.e., I., s. 127.

Bütün bu özellikleri nefsinde toplayan bir başka Abbâsî Halîfesi daha gelmemiştir. **Y. Öztuna,** Onu her ne kadar ana yönünden Türk olan **V. Abbâsî Halîfesi** olarak göstermekte isede (201), bizim bu yönde yaptığımız araştırmalar yani ana bakımından Türk olan Abbâsî Halîfelerinin sayılarının bunun belki de iki, üç katı fazla olduğunu göstermektedir (202).

Diğer taraftan, **en-Nâsır**'ın, hiç bir Abbâsî Halîfesi ile kıyaslanmayacak derecede renkli, bir birinden ilginç üstelik çelişkilerle dolu bir siyâsî hayatı vardır. Bu bakımdan Onu, bir birine zıd bir çok icraatından dolayı hem göklere çıkaranlar, hemde yerden yere vuranlar olmuştur. Bu kimselerin kendi açılarından haklı oldukları görülmektedir. Ancak onun, büyük Selçuklu İmparatorluğunun mirasına konmak ve dolayısıyla **Harzemşah**'ı saf dışı etmek için gayri müslim Mogollarla yani **Cengiz Han**'la müzakerelere girişmesi ve onu İslâm ülkelerine hücum etmeye iknâ etmesini (616/1219) büyük İslâm tarihçisi **İbnü'l-Esîr** hiç bir zaman affetmemekte ve **"böylesine kıyâmeti koparacak derecede büyük bir cürm yanında, en büyük günahların, cinayetlerin bile küçük kalacağını, ne yaparsa yapsın kendisini affettiremiyeceğini"** vurgulamaktadır (203).

en-Nâsır, Hilâfet koltuğunda rakibsiz bir şekilde oturabilmek ve herkese meydan okumak için her türlü vasıtayı gayri meşruda olsa mubah saymış bir Abbâsî Halîfesidir. O, belki yarım asra varan halîfeliğini, çoğu kere bu insafsız gaddar uygulamalarına borçludur. Mâmâfih, Onun sosyal, siyâsî hattâ dini meslekî (fütüvvet) icratları, kırk altı yıllık hilâfet hayatını dolduran ve bir birinden ilginç yüklü olaylar, bizim asıl konumuzun dışında kalmaktadır.

Ancak **en-Nâsır,** hayatının son senelerine doğru güç ve kuvvetten düşmüş hiç bir şey yapamaz durumda, atıl yarı felç bir hâle gelmiştir. O kadar ki, **İbnü'l-Esîr,** Onun bir gözünün tamamen kör olduğunu, diğer birinin ise çok az gördüğünü kaydetmekte ve **dizanteri** denilen hastalıktan vefât etmiş olduğunu bildirmektedir (622/1225) (204).

Buraya kadar olan açıklamalarımızda çok değerli Türk Prensesi **Selçuka Hâtun** ve Onun **en-Nâsır**'la olan dillere destan evlilik yılları üzerinde durulmuş ve geniş bilgiler verilmiştir. Gerek **Selçuka Hâtun,** gerekse **en-Nâsır**'ın vefat etmelerinden sonra, Hilâfet saraylarına intisab eden **Selçuklu Türk Hâtunları** devride (yaklaşık iki asır) kapanıp gitmiştir.

---

(202) Kitapçı, Z., **Ümmühatu'l-Hülefa,** Mecelle, Mecmau'l-Lugal - Arabiyye, Dımışk, 1972. C. 47. no. 3. s. 620 - 632.

(203) İbnü'l-Esir, XII. s. 440. فهو الطامة الكبرى التي يصغر عندها كل ذنب عظيم

(204) İbnü'l-Esir, XII. s. 440. Krş. el-Hudari, **a.g.e.,** s. 476.

Zâten **II. Kılınç Arslan**'ın ömrünün sonuna doğru uyguladığı yanlış bir politika yani onbir oğlundan en küçüğü olan **Kutbuddin Melikşah**'ı velîahd tayin etmesi ve bu küçük Selçuklu Prensi'nin **"Sultan"** olması ile (1192) **Anadolu Selçuklu Devleti** de yıkılmaya mahkum olmuştur.

en-Nâsır'ın ölümünden sonra oğlu Türk asıllı **ez-Zâhir** (1225 - 1226), Ondan sonra **el-Muntasır** (1226 - 1242) ve Ondan sonra da **el-Must'asım** (1242 - 1258) halîfe olmuşlardır. **en-Nâsır**'dan sonra gelen bu üç halîfe devri ile ilgili olarak konumuz açısından değerlendirilmesi gereken bir çok ham malzeme vardır. Mâmâfih bizim bundan sonraki ciddi açıklamalarımızda, işte bu çöküş devri Abbâsî Halîfeleri üzerinde durulacak ve bu devirler Hilâfet Saraylarındaki ünlü Türk Hâtunlarının durumları hakkında geniş bilgiler verilecektir.

VI

SON HALİFELER DÖNEMİNDE ABBÂSÎ SARAYLARINDAKİ TÜRK HÂTUNLARI

1 — YIKILIŞ DÖNEMİ HALİFELERİ VE TÜRK HÂTUNLARI

A - EZ-ZAHİR BİEMRİLLAH; SELÇUKA HÂTUN'UN OĞLU

a — **ez-Zahir'in Halife Oluşu :**

Her ne kadar **Selçuka Hâtun** hilâfet saraylarındaki Selçuklu Türk hâtunlarının zirvedeki son altın halkasını oluşturmakta isede onun ölümünden sonra **Türk Hâtunları** hilâfet çevrelerindeki etkinliklerini belirli ölçüde de olsa sürdürmeye devâm etmişlerdir.

Bilindiği gibi Abbâsilerin son ikbâl devrini yaşatan meşhur halîfe **en-Nâsır**'ın ölümünden sonra onun yerine artık ilerlemiş bir yaşta bulunan oğlu talihsiz **Ebû Nâsır Muhammed, ez-Zâhir Biemrillâh** lakabı ile halîfe olmuştur (622/1225). **Ebû Nâsır**'ın anası, bundan önceki sayfalarda hemde çok geniş bir şekilde üzerinde durduğumuz gibi şüphesiz **Türktür** ve **Anadolu Selçuklularının** son ikbâl devri sultanlarından **II. Kılınç Arslan**'ın kızı **Selçuka Hâtun**'dur.

Selçuka Hâtun diğer adıyla **Halatiye Sultan**'ın beklenmedik bir şekilde genç yaşta ölümü ve oğlu **Uddetü't-Din Ebû Nâsır**'ın küçük yaşta yetim kalmış olması sebebiyle küçük şehzâdenin, erken çocukluk yıllarına ait pek fazla bir bilgimiz yoktur. Ancak bildiğimiz kadarı ile tecrübeli Halîfe onu veliahd tayin etmiş daha sonra **Irak** ve havalisinin idâresini ona bırakmış hatta hutbelerde halîfeden sonra onun adı bile okunmaya başlamıştır. Fakat bu fazla sürmemiştir. **en-Nâsır,** kendine göre bazı nedenlerle bu yiğit yaradılıştaki oğlunu veliahdlıktan azletmiştir. O, bununla da yetinmemiş, **Uddetü'd-Dîn**'i hapsettirmiş ve yerine en küçük oğlu **Ali**'yi veliahd tayin etmiştir. Buna sebebte **Bağdad** halkının ona olan aşırı teveccühü ve dolayısıyla **en-Nâsır**'ın kendi oğlu ve bu **Türk** asıllı prensten korkmuş olması idi (205).

(205) Abu'l-Farac, s. 520. Krş. Kitapçı, Z., **a.g.mk.,** s. 146.

ez-Zâhir'in nasıl olupta bu dikenli yollardan geçerek halîfe olduğu bizim konumuzun dışındadır. Ancak O, hilâfet koltuğuna oturduğu zaman artık elli yaşlarına doğru tırmanmış bulunuyordu. Onun bu yaşına kadar kiminle yaşadığı ve nasıl evlendiği, üstelik hanımının kim olduğu hakkında kaynaklarda fazla bir sarahat yoktur. Ancak ondan sonra hilâfet makamına geçen oğlu **el-Mustansır**'ın anası ile ilgili rivayetler bizim bu konudaki bütün şüphelerimizi giderecek ve yeni yeni ipuçları verecek doğrultudadır. Çünkü **el-Mustansır**'ın bir çok temel kaynaklarca da tekid edildiği gibi anası özbe öz bir **Türk hanımı** idi (206).

b — **ez-Zahir'in Türk Asıllı Hanımı :**

Temel kaynakların, **el-Mustansır**'ın anasının Türklüğü hakkındaki rivayetleri doğru olarak kabul ettiğimiz takdirde **Selçuka Hâtun**'un oğlu **ez-Zâhir**'in durumu konumuz açısından bütünüyle aydınlanmakta yani onunda asil bir Türk kızı ile evlenmiş olduğu kesin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Böylece O, Abbâsî Halîfelerinden hem anası Türk, hemde yine seçkin bir **Türk Hâtun**'u ile evlenen son halîfe olmaktadır. Evet, Abbâsîlerin 35. halîfesi **ez-Zâhir Biemrillâh**'da bütün bu açıklamalardan anlaşıldığı gibi devrin geleneklerine uyarak bir **Türk Hâtun**'u ile evlenmiştir. Bu hâtun kimdir? Adı nedir? Hangi şartlar altında ve nasıl evlenmiştir? Elimizdeki kaynaklara bakarak bu sorulara cevab vermemiz ne yazık ki şimdilik mümkün değildir.

Buna sebebte **ez-Zâhir**'in hilâfet çevrelerinden uzak olması sosyal ve siyâsî olayların dışına itilmesi, **en-Nâsır**'ın ölünceye kadar büyük bir hafiyelik teşkilâtı ile bütün dizginleri elinde tutarak hemde kimseye göz açtırmayacak derecede hilâfet ülkelerini idâre etmiş olmasıdır. Hatta O, yukarıda işaret edildiği gibi, güçlü kuvvetli birisi olduğu, Bağdad halkının kendisini çok sevdiği için babası **en-Nâsır**'ın gazabına uğramış ve ömrünün büyük bir kısmını çok sıkı bir gözetim altında zindanlarda geçirmiştir (207). **ez-Zâhir**'i halîfe ilân etmek isteyenler, önce onu bu zindandan çıkarmışlar, sonra da hilâfet koltuğuna, gül bahçesine "**Buyur!**" etmişlerdir. Nitekim **ez-Zâhir**'da bunun farkında idi. O, hilâfetini tebrik etmeye gelenlere hemde hiç çekinmeden;

"**— İkindinden sonra dükkân açanlar ne kazanır!**" demekle bu ilerlemiş yaşı ve iç burukluğunu ifâde etmiştir (208).

c — **ez-Zâhir'in Türk Asıllı Çocukları :**

ez-Zâhir'in bu **Türk Hâtun**'u ile evliliğinden çok iyi bildiğimiz gibi iki erkek çocukları dünyaya gelmiştir. Bunlardan birisi **Ebû Cafer Mansur**, diğeri

---

(206) **Tarihu'l-Hamis**, II. s. 370. es-Suyuti, s. 460. ez-Zehebi, **el-İber**, s. 239. el-Hanbeli, V. s. 209. ez-Zehebi, **Düveli'l-İslam**, s. 146.

(207) İbnü'l-İbri, s. 242.

(208) es-Suyuti, s. 458. İbnü'l-İbri, s. 242. el-Hanbeli, **Şezerat**, V. s. 110. ez-Zehebi, s. 129.

ise **el-Huffacı** idi (209). Bu şehzâdelerin her ikiside bedeni yapı, şekil ve dış güzelliği bakımından Türk asıllı dayılarına çekmişlerdi. Onlar güçlü kuvvetli, yiğit yaradılışta cesur, sevk ve idare kâbiliyeti yüksek, oldukça kapasiteli kimselerdi. Bunlardan **Ebû Cafer Mansur,** babası **ez-Zâhir**'in ölümü üzerine **el-Mustansır Billâh** lakabı ile halîfe olmuş ve yaklaşık 17 sene bu makamda kalmıştır. **el-Huffacı**'ya gelince, kaderin kendisine hilâfet koltuğunu uzattığı bir sırada izzet ve ikbâl düşkünü, zayıf karakterli, muhteris kimseler, onun karşısına dikilmişler ve bu Türk asıllı prensi halîfe etmemişlerdir. Gel gör ki bu ihtirasın faturası çok ağır olmuş ve neticede koca **Abbâsî Devleti** yıkılıp gitmiştir. Bu meşum gelişmeler üzerinde, bundan sonraki sayfalarda çok daha geniş bilgiler verilecektir.

Mâmâfih **ez-Zâhir**'in hilâfeti pek uzun sürmemiştir. Onun hilâfet müddetinin ancak on ay kadar olduğu kaydedilmektedir (210). Fakat O, bu çok kısa halîfeliği esnasında hak ve adaletten yana olmuş ve reform olarak kabul edebileceğimiz bir çok uygulamalarda bulunmuştur. Bu cümleden olmak olmak üzere, çok yüksek olan haraç vergilerini mâkul seviyeye indirmiş, babası **en-Nâsır**'ın kurduğu **hafiye** ve **casusluk teşkilâtını** tamamen dağıtmış, hapishaneleri boşaltmış, çarşı ve pazarların ucuzlatılması için gereken her türlü tedbiri almış ve bunda muvaffakta olmuştur. Bu bakımdan o, bütün bu hayırhah haraketlerinden dolayı iki **Ömer**'in (**Hz. Ömer** ve **Ömer b. Abdü'l Aziz**) adaletini yeniden ihya eden kimse olarak tarihe geçmiştir (211).

B - EL-MUNTASIR BİLLAH VE TÜRK HÂTUNLARI

a — el-Muntasır'ın Anasının Türklüğü :

Büyük Selçuklu Prenseslerinden Selçuka Hâtun'un oğlu **ez-Zâhir Biemrillâh**'ın çok kısa süren hilâfetinden sonra, yerine oğlu **Ebû Cafer el-Mansur** geçmiş ve **el-Muntasır Billâh** lâkabıyla halîfe olmuştur (623/1226) (212).

el-Muntasır'ın anası da diğer bir çok **Abbâsî Halifelerinde** görüldüğü gibi kesinlikle Türktür. O da bu devirlerde hilâfet saraylarına intisâb eden diğer bir çok Türk anaları gibi **Ümmü'l-Veled**'tir (213). **Ebû Cafer el-Mansur,** talihsiz babası **ez-Zâhir**'in, hayatının bin bir çeşit acı ve kederler içinde âdeta bir elem ve ızdırap yumağı olduğu, üstelik herkesin kendisinden yüz çe-

---

(209) ez-Zehebi, **Düvelü'l-İslam,** s. 146.
(210) İbnü'l-Esir, XII. s. 456. el-Fahri, s. 329. İbnü'l-İbri, s. 242. es-Suyuti, s. 460.
(211) İbnü'l-Esir, XII. s. 441, 442, 443, 444, el-Hudari, s. 488. el-Hanbeli, **Şezerat,** V. s. 110. ez-eZhebi, **Düvelü'l-İslam,** s. 129.
(212) İbnü'l-Esir, XII. s. 458.
(213) es-Suyuti, s. 460. ez-Zehebi, el-Iber, III. s. 230. **Tarihu'l-Hamis,** II. s. 370. el-Hanbeli, **Şezerat,** V. s. 209. ez-Zehebi, **Düvelü'l-İslam** s. 146.

virdiği belkide onun en çileli olan hapishâne yıllarında dünyaya gelmiştir (1192). Bildiğimiz kadarıyla O da babası gibi olgun bir yaşta (33 yaşında) halife olmuştur.

Gerek **ez-Zâhir**, gerekse **el-Muntasır** her ikiside, iki gözde Türk prensesi nin oğlu olan bu Abbâsî halîfeleri, hilâfetin yıkılış devrinin en fazîletli simâları olmuşlardır. Özellikle **el-Muntasır** hilâfet koltuğuna oturduktan sonra ilim, adâlet ve insafı kendine rehber edinmiş ve bu yöndeki bitmez tükenmez gayretleri ile herkesin takdir ve hayranlığını kazanmıştır.

b — **el-Muntasiriyye Medresesi; Üniversitesi** :

Fakat Türk asıllı bu **Abbâsî Halifesinin** asıl adını, tarihin altın sayfalarına yazdıran en büyük hizmeti Onun "**Mustansırıyye Medresesi**"ni inşâ etmesi olmuştur. O devrin yazarları böylesine muhteşem bir medresenin yer yüzünde bir benzerinin daha inşa edilmemiş olduğunu kaydetmişlerdir ki bu asla mübâlağa değildir. Bu günümüz anlamı ile o çağların, eu büyük **Üniversitelerinden** biri olarak kurulmuştu.

Mustansırıyye Medresesi, çok geniş bir alana inşa edilmişti. Burada dört hak mezheb yâni **Hanefî, Şafiî, Mâliki** ve **Hanbelî** mezhebleri için dört ayrı fakülte kurulmuş ve bu fakültelere bu dört mezhebin en büyük alimleri bu günün tabiri ile **dekan** olarak tayin edilmişlerdir. Ayrıca her bir fakülteye yetmiş beş fakih (hukuk profesörü) tayin edilmiştir (214). Böylece **Mustansırıyye Üniversitesinde** görev yapan ilim adamlarının sayısı üçyüz kişinin üzerinde idi. Bu **Üniversitede** öğrencilere tam bir din ve fikir hürriyeti içinde, istedikleri ilmi, istedikleri hocadan tahsil etme imkânı da sağlanmıştı.

Dğer taraftan bu üniversite alanının içine bir **hamam,** bir **hastahane** yapılmış, hoca ve öğrencilerin her türlü barınma, yeme ve içme ihtiyaçlarının giderilmesi için çok zengin bir de **kiler** ihdâs edilmişti. O böylece, aradan asırlar geçtikten sonra Türk Sultanı **Alp Arslan** tarafından kurulmuş olan **Nizâmiye Üniversitesine** meydan okumak istemişti. **el-Mustansır** bu bir bakıma kampüs olarak inşa ettirdiği ilim şehrinin giderleri için büyük gayri menkuller, vakfetmiştir. O, bunun gibi daha bir çok **han, hamam, ribat** (tekke) **mescidler inşa** ettirmiş ve bütün bunların masraflarını kendi şahsî gelirleri ile (hazinesi) karşılamıştır (215).

c — **el-Mustansır'ın Şahsiyeti ve Türk Çehreli Oluşu** :

el-Mustansır, bu mümtaz vasıfları ile beklenenlerden de öte bir **Abbâsî Halîfesi** olmuştur. Halkın sosyal refahı için sarfettiği paraların haddi hesabı

---

(214) İbnü'l-İbri, s. 243. es-Suyuti, s. 461, el-Fahri, s. 330.

(215) Bu konularda geniş bilgi için bkz. el-Hanbeli, **Şezerat,** V. s. 209. el-Hudari, s. 479. el-Fahri, s. 330. es-Suyuti, s. 463. el-Ibri, s. 243. **Tarihü'l-Hamis,** II. s. 370.

yoktu. Avuçları arasından, halkın sosyal refah ve saadetine belki bir hayır ve hasenat nehri akıyordu. **el-Mustansır**'ın gönlü o kadar zengin, merhamet ve cömertlikte ileride idiki; tarihte, ancak bir peygamber, İslâm peygamberinin söylediği sözleri hatırlatan şu sözü söylenen tek **Abbâsî Halîfesi** olmuştur. O :

"Allah'a bütün kalbimle yemin ederimki; şu toprakla, hazinemi dolduran altınlar arasında benim nazarımda hiç bir fark yoktur!" demiş (216), ve herkesin saklamak için çırpınıp durduğu o yük yük altınları halkın iyiliği, ilmin azizliği uğruna bir toprak bolluğu gibi sarfetmiştir.

el-Mustansır'da fiziki bakımdan Türklerin özelliğini taşıyordu. O da babası **ez-Zâhir** gibi **kırmızı yüzlü, beyaz tenli, kır sakallı, güzel görünüşlü, biraz kısa ve fakat iri yapılı** (217), **kartal burunlu, geniş göğüslü bir kimse idi** (218). Ömrü, devletin dünyesine arız olan dâhili ve harici tehlikelere karşı boğuşmakla geçmiştir. Evet, Abbâsî Hilâfetinin son ikbâl devrini yaşatan **el-Mustansır**'ın hilâfeti tam on yedi sene sürmüş (640/1242) senesinde vefât etmiştir.

2 — SON ABBÂSÎ HALÎFESİ EL-MUSTASİM BİLLÂH VE ABBÂSÎ DEVLETİNİN YIKILIŞI

A - HİLÂFET KOLUTUĞUNUN YENİ ADAYLARI

a — **Ebu Ahmed Abdullah (el-Mustasım) :**

el-Mustansır vefat ettiği zaman hilâfet koltuğuna gerçek manada aday iki kişi vardı. Birisi, kendi öz oğlu **Ebû Ahmed Abdullah**, diğeri ise, kardeşi Türk anadan doğma **el-Huffacı** idi. **Abdullah; ana yönün**'den koyu bir Araptı. Bununla beraber Onda, Türk asıllı analardan dünyaya gelen son üç Abbâsî Halîfesi yani **en-Nâsır, ez-Zâhir** ve **el-Muntasır**'da görülen gayret, şehamet ve cesaretten hiç bir eser yoktu. Üstelik son derece pısırık şahsiyetsiz bir adamdı. **el-İbri**'ye göre O: **"Zayıf iradeli, azm ve iradeden yoksun, gaflet içinde, tecrübesiz, hevâ ve hevesine düşkün bir kimse idi."** (219).

b — **el-Huffacı (Türk Asıllı Prens) :**

Diğer aday **el-Huffâciye** gelince; yukarıda da işaret edildiği gibi o, ana yönünden özbe öz Türk ve **el-Mustansır**'ın ana - baba bir kardeşi idi. Bununla beraber o, **son derece atılgan, cesur, yiğit yaratılışlı, sağlam iradeli, akıl-**

---

(216) el-Fahri, s. 330. el-Hudari, s. 479. وكان يقول وحياة والده لا فرق عندي بين التراب والذهب

(217) Tarihu'l-Hamis, II. s. 370. ez-Zehebi, el-Iber, III. s. 239.
(218) ez-Zehebi, Düvelü'l-İslam, s. 129.
(219) İbnü'l-İbri, s. 255. Krş. el-Fahri, s. 333.

lı bir kimse idi. Hatta O, İslâm ülkelerini bir kasırga gibi kasıp kavurmaya başlayan Moğol ordularına karşı meydan okuyor ve büyük bir cesaretle şöyle diyordu :

"— Eğer Hilâfet makamına geçersem, ordumun başında hareket edeceğim. Ceyhunu geçerek Moğolların üzerine doğuya yürüyeceğim. Onların ülkelerini ellerinden alacak ve köklerini kurutacağım." (220).

Fakat her devirde olduğu gibi, o devirde de izzet, ikbâl düşkünü eyyamcılar vardı. Onlara devletin değil, kendi ihtirasları asıldı. Oysa, **el-Huffâcı'**nın bu enerjik ve dinamik karakteri onların ihtirasına büyük bir engel teşkil ediyordu. Bu bakımdan onlar devletin dahili ve harici düşmanlarına karşı **el-Huffâci**'nin şahsında birleşerek demirden bir yumruk haline gelecekleri yerde, daha zayıf karakterli, pısırık bir kimse olan **Ebû Ahmed Abdullah**'ın etrafında toplanmışlar ve onu **el-Müsta'sım Billâh** lakabı ile halîfe ilan etmişlerdir. Nitekim bu hususa işaret eden **es-Suyûti** acı acı yakınmakta ve şöyle demektedir :

"el-Mustansır'ın el-Huffâcı lâkabı ile bir kardeşi vardı. Son derece cesur ve yiğit bir kimse idi. Fakat el-Mustansır ölünce devrin büyük komutanlarından ed-Düveydâr ve es-Şarâbi, ondan korktukları için muteveffa halifenin oğlu Ebu Ahmed'i, el-Müsta'sım Billâh lâkabı ile halife ilân etmişlerdir. O zayıf iradeli bir kimse olduğundan devletin bütün işleri bu ikisinin eline geçecekti. Öylede oldu. Ancak O, Moğollara karşı koyamadığı için müslümanlar helâk olmuş ve Abbâsî Devleti de yıkılıp gitmiştir." (221).

el-Musta'sım ise yukarıda da işaret edildiği gibi, son derece pısırık, beceriksiz, şahsiyetsiz bir adamdı. Etrafına **el-Fahri**'nin ifâdesiyle zamanın en cahil ve rezil kimseleri toplamıştı (222). Bunların başında ise damarlarında kan değil adeta hıyanet ve nifak dolaşan, gönlü fitne ve fesât dolu Şiî vezir **İbnü'l-Alkâmi** gelmekte idi.

B - İBNÜ'L-ALKÂMİ ve HÜLÂGU HAN

a — İbnü'l-Alkâmi'nin Hulağu ile Gizli Temasları :

Diğer taraftan **İç Asya** bozkırlarında yeni bir kasırga kopmuştu. Bunlar ufuklara hükmeden cihangir Asya ordularının yeni temsilcileri, Orta Asya Türklüğünün kan akrabaları **Moğol Türkleri** idi. Moğollar, cihana sığmayan ordular halinde batıya yönelmişler ve yıldırımları andıran bir süratle **Bağ-**

---

(220) İbnü'l-Ibri, s. 255. el-Fahri, s. 333. es-Sübki, V. s. 110.

(221) es-Suyuti, s. 461 - 462. ez-Zehebi, **Düvelü'l-İslam,** s. 146. es-Sübki, V. s. 110.

(222) el-Fahri, s. 333.

dad'a doğru ilerliyorlardı. **Moğolların** tarih sahnesine çıkışı **Bağdad**'a ilerlemeleri hatta bu yöndeki siyâsî olaylar bizim konumuzun dışındadır (223).

Ancak ne garib bir tecellidirki **İbnü'l-Alkâmî**, Abbâsî Hilâfetinin son soysuz, hain, kanı bozuk, sünni düşmanı şii veziri, son **Abbâsî Halifesi el-Musta'sım Billâh**'ı kandırırken aynı metodu kullanmıştır. Diğer bir ifade ile **İbnü'l-Alkâmî** *Selçuklu Sultanları ile Abbâsî hanedanları* arasında kurulmuş olan bu sıhriyet bağları, kan akrabalığı geleneğinden yararlanmış her türlü düşünce ve inisiyatiften yoksun bu zavallı Abbâsî Halîfesini en bayağı bir şekilde kandırarak onu ceberut Moğol Hakanı **Hülâgu Han**'a hemde elsiz ayaksız bir şekilde teslim etmiştir. Böylece o, tarihte **Arap - İslâm** dünyası için yüz kızartıcı, en rezil bir hiyanet örneği daha vermiş oluyordu. **Aksarayî**, onun **Yahûdi asıllı** bir kimse olduğunu kaydetmektedir (224).

Onun yaptığı bu son derece alçak *hiyânetlere bakınca insanın diğer azgın* bir **Yahûdi** olan **Abdullah b. Sebe**'yi hatırlamaması mümkün değildir. O Abdullah b. Sebe ki, **Hz. Osman** ve **Hz. Ali**'nin hilâfeti dönemlerinde ortaya çıkmış, Hz. Osman devrinde çıkan fitnenin baş sorumlusu olmuş, **"Peygamber Ümmetinin"** birlik ve bütünlüğünü parçalama yolundaki ihtiras ve tarihi kinini pis bir hançer *gibi onların kalbine* saplamıştır.

b — **İbnü'l-Alkâmî'nin Selçukluları Örnek Göstermesi :**

Biz bu olayı, fazla bir yorum yapmadan aynen **es-Süyûtî**'den nakletmek istiyoruz. **es-Süyûtî**'nin bildirdiğine göre bu hiyânet olayı aynen şöyle cereyan etmiştir :

"Hülâgu, ordularının başında gelmiş, Bağdad'ın doğu kesiminde karargâhını kurmuştu. Vezir İbnü'l-Alkâmî (*Allah ona lanet etsin!*) *Halifeye onlar* için ne yapılmasının gerektiğine işaret ederek şöyle dedi;

— Müsadenizle onların yanına gideyim bir antlaşma yapayım. İbnü'l-Alkâmî, onların yanına vardı kendine bir şey *yapılmayacağına* dair güvence aldı. Sonra halîfeye gelerek;

— Büyük Hakan, kızını, oğlun, Emir Ebû Bekir'le evlendirmek ve dolayısıyla senin hilâfet makamında yine kalmanı istemektedir. Bundan asıl maksadı ecdâdın, nasıl Selçuklu Sultanlarına itaat etmişlerse Oda, senin kendisi-

---

(223) Bu konularda geniş bilgi için bkz. Cüveyni, **Tarih-i Cihangüşa**, III. s. 163 vd. Kitapçı, Z., **Hz. Peygamberin Hadislerinde Türk Varlığı Selçuklular, Moğollar, Osmanlılar**, İstanbul, 1990. Spuler, B., **İran Moğolları**, çev. C. Köprülü, Ankara, 1957. Eberhard W., **Cin'in Şimal Komşuları**, Ankara, 1974. Mc. Neil, W. H., **The Rise of the West**, London, 1965. Nehru, J., **Glimpses of World History**, London, 1949. **Moğolların Gizli Tarihi**, (Anonim) çev. A. Temir, Ankara, 1986.

(224) Aksarayi, **Müsâmeretü'l-Ahbar**, s. 144.

ne itaat içinde olmanı dilemektedir. Zâten O, bundan sonra askerleri ile birlikte buradan ayrılıp gidecektir. Bizim için evlâ olan Onun yanına gitmek ve bu meseleleri görüşerek bir antlaşma yapmaktır." (225).

İbnü'l-Alkâmî'nin sözlerine inanan zavallı **el-Müsta'sım**, oğulları, ulema, devletin ileri gelenleri ve daha bir nice ulu kimse, hiç bir şeyin farkında olmayarak kalabalık bir heyet halinde, bin bir türlü tatlı hayal ve ümitlerle **Hülâgu Han**'ın karargâhına gelmişlerdir. Neticede **İbnü'l-Alkâmî** müstesna, Halîfe ve yakın çevresi derhal hapsedilmişlerdir. Bu onların sonu idi. Zira **Hülâgu Han**, Halîfe **el-Musta'sım**'da dahil bütün yakınlarını en feci bir şekilde öldürtmüştür.

İbnü'l-Alkâmî'nin **Moğollar** nezdinde gizliden gizliye giriştiği bu insafsız hain teşebbüs ve yaptığı gizli anlaşma sonucu ne yazık ki, yaklaşık beş asırlık **Abbâsî Hilâfeti**'de yıkılıp gitmiştir. Emâneti ehline vermemenin cezası, bu defa çok ağır, hemde büyük bir İslâm imparatorluğunun yıkılması pahasına ödenmiş oluyordu (1258). Bu arada hemen şunu itiraf edelimki; eğer **el-Mustasım** yerine **ez-Zâhir**'in diğer, Türk anadan doğma oğlu **el-Huffacı** hilâfet koltuğuna getirilmiş olsaydı hiç bir zaman netice böyle olmayacaktı.

C - İBNÜ'L-ALKÂMÎ'NİN BÜYÜK HİYANETİ VE DEVLETİN YIKILIŞI

Tarih olaylardan ibret almayanlar için tekerrürlerle doludur. Nitekim yaklaşık dokuz asır sonra bu bir kere daha tekerrür etmiş, tıpkı buna benzer bir olayla tarihe şan ve şeref vermiş ve müslümanların kıyamete kadar iftihar edeceği muhteşem **Osmanlı İmparatorluğu**'da yıkılıp gitmiştir (1921). Bu defa Moğolların yerini batılı emperyalistlerin öncüsü İngilizler almıştı. Onların işbirlikçisi ise tıpkı **İbnü'l-Alkâmî** gibi başka bir bedbaht Arap, yani **Şerif Hüseyin** idi.

Mâmâfih, bu İslâmda, hilâfet müessesesinin artık son bulduğu anlamında gelmemelidir. Bundan sonra Halîfelik **el-Mustansır** vasıtasıyla **Mısır Türk Memlüklerine**, onlardan da Mısır'ın ünü cihanı dolduran Türk **Sultanı Yavuz** tarafından fethedilmesiyle Türklerin eline geçmiş (1517) ve bu yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğine kadar da devam etmiştir.

Yaklaşık dört asır süren **Mısır Memlükleri** devrinde **Hilâfet** makamını temsilen bir çok halîfe gelmiş geçmiştir. Onlardan bir çoğu tıpkı **Abbâsî Halîfelerinde** olduğu gibi, yine ya şerefli bir **Türk Hâtun**'u ile evlenmiş veya bir **Türk** anadan dünyaya gelmişlerdir. Bunlardan meselâ;

---

(225) es-Suyuti, s. 472. el-Hanbeli, **Şezerat**, V. s. 270 - 271. Tarihü'l-Hamis, II. s. 376 - 377. ez-Zehebi, **Düvelü'l-İslam**, s. 160. es-Sübki, V. s. 114.

el-Musta'sım Billâh b. el-Mütemessik, Türk asilzâdelerinden **Bayı Hâtun'**la evlenmiştir. Onların bu evliliklerinden **Ebu'l-Fazl Abbâs** adında bir erkek çocukları dünyaya gelmiş ve bu **Türk Prensi, el-Musta'sım'**ın ölümünden sonra **el-Müstaîn Billâh** lakabıyla halîfe olmuştur (1405) (226).

el-Müstaîn Billâh ise, o da diğer bir çok **Mısır Memlük Halîfeleri** gibi **Güzel Hâtun** adında bir Türk asılzâdesi ile evlenmiş ve bu **Türk Hâtunundan Ebu'l-Feth Dâvud** adında bir erkek çocukları dünyaya gelmiştir. **Ebü'l-Feth Dâvud** ise daha sonra **el-Mutazıd Billâh** lakabıyla halîfe olmuş ve bir çok hayırlı icraatlarda bulunmuştur (1412) (227). **el-Müstaîn'**de bundan önce Abbâsî Halîfelerinde de emsâlini gördüğümüz bir çokları gibi, hem şerefli bir Türk anasından dünyaya gelmiş hemde asilzâde bir Türk kadını ile evlenmiştir.

Bunlar gibi o devirlerde hilâfet saraylarına intisab etmiş, saygın kişilikleri ile çevrelerinde derin izler bırakmış, şüphesiz daha bir çok **Türk Hâtunları** bulunmaktadır. Bunlar bu bizim araştırma konumuzun dışında olup yeni, Türk tarih ve kültürüne gönül vermiş ciddî yorulmaz araştırıcılarını beklemektedir.

(226) es-Suyuti, s. 505.
(227) es-Suyuti, s. 509.

S O N U Ç

Abbâsî Hilâfetinde Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları adındaki orijinal çalışmamız burada sona ermektedir. Kitapta netice olarak, Selçukluların hilâfet ülkelerinde kısa zamanda askerî ve idârî yönlerden nasıl da güçlü bir varlık hâline geldikleri, müthiş teşkîlât gücü ve bunun temelini oluşturan askerî aristokrasi ile siyâsî güç ve otoritelerini başta Halîfe olmak üzere, hilâfet ülkelerindeki bütün egemen güçlere kabul ettirdiklerini ve böylece hilâfet ülkelerinin birlik ve bütünlüğünü sağlayarak K a ş g a r önlerinden Arabistan'ın güney kesimleri yani, Y e m e n 'e kadar yayılan bu geniş topraklara hakim oldukları ve buraları yaklaşık iki asır idâre ettikleri ortaya çıkmaktadır.

Bu büyük çalışmanın ortaya koyduğu bir gerçek daha vardır. O da, O r t a - A s y a bozkırlarından boz yeleli atlar üstünde, kendilerinden çok emin bir şekilde ilerleyen ve karşılarına çıkan bütün engelleri aşarak B a ğ d a d önlerine otağlarını kuran bu step fâtihleri ve onların torunlarının dinî bir heyecândan öte, hilâfet ülkeleri ve İslâm Halîfesi ile, ne yaptıklarını gayet iyi bilen ve bunun şuurunda olan bir millet olmalarıdır. Herhalde Selçukluları başarıya götüren ve onları diğer hâkim güçlere üstün kılan temel faktör, onların top-yekûn bu m i l l î ş u u r ve idrak içinde olmalarıdır.

Bundan maksadımız, Selçukluların O r t a - D o ğ u, halîfe ve hilâfet ülkeleri için kendilerinden öncekilere nisbetle yeni ve o r i j i n a l bir p o l i t i k a üretmiş olmaları, sadece üretmekle değil, bunu üstün bir şuur ve ön sezi ile hemde hiç bir engel tanımadan büyük bir dinamizmle uygulamaya koymalarıdır. O politikanın esası dini doktirin bakımından belli bir çizgide olmak, (ehli sünnet ve'l-cemaat), güç dengeleri ve siyâsî odakları çok iyi bir şekilde tesbit etmek, Selçuklu Devletinin karşısında, kim olursa olsun yeni güç ve siyâsî merkezlerin oluşmasına meydan vermemek, onların üzerine süratle yürüyerek derhal saf dışı etmek ve bütün bunlardan sonra İ s l a m Ü m m e t i 'nin birlik ve bütünlüğünün temsilcisi olan H a l î f e ile her hal-ü kârda sıkı ve samîmî bir iş birliği içinde olmaktır. Bu politik dinamiklerin çimentosu ise, Abbâsî Halîfeleri ile s ı h r i y e t b a ğ l a r ı n a önem vermek ve onu sosyal bir müessese olarak bütün fonksiyonları ile ayakta tutmaktı.

İşte Selçuklular, tarihte bunun en güzel bir örneğini vermişler ve İ s l a m T a r i h i n d e hiç bir millet ve devletin başaramıyacağı bir şeyi ba-

şarmışlardır. Okadarki, bu büyük politikanın bir sonucu olarak İslam Halifesi bütün siyâsî ve idârî yetkilerini bu günün tabiri ile yasama ve yürütme gücünü Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e bırakmış, Selçukluların siyâsî ve idârî gücü ile birleşmiş, bütünleşmiş ve kendisi İslâm Ümmetinin sadece dinî birliği'nin formal, şeklî bir temsilcisi olmuştur. Bu şüphesiz hem İslam, hem de Türk Tarihi için müstesna büyük bir oluşumdur ki, İslâm Tarihi ve hilâfet camiasında bunun bir eşi ve benzeri de yoktur.

Artık bundan sonra İslâm Halifesi için yapılacak bir şey vardı. O da, Selçuklu Sultanlarının yedi kudretinde gerçekleşen bu birlik ve bütünlüğün devamı ve bunun İslâm Ümmetine, Selçuklulara, onların şahsında Türk milletine hayır ve mutluluk getirmesi, hulâsa Selçuklu Sultanlarının bu ulvî misyon'larında başarılı olmaları için Allah katında müstecab düalar etmekti. Nitekim öylede olmuştur. Zira Büyük Selçuklular devrinde, hilâfet ülkelerinin mukaddes beldelerde dahil bütün cami, mescid, minber ve mihrablarında Yüce Mevlâya kaldırılan eller, Selçukluların muzafferiyeti için kalkmış, düalar onların ululuğu ve azizliği için yapılmıştır.

Evet, İslam dünyasının erenleri, evliyaları, şeyhleri, ermişlerinin bütün himmet, bereket ve düaları asırlarca Selçuklularla beraber olmuş, perde arkasındaki bu mübarekler ordusu'nun manevi nazar ve teveccühleri, Selçuklu Sultanlarının üstüne sanki ilâhî bir gufran ve rahmet olarak yağmıştır. Bu şüphesiz tarihte Türk Milleti ama sade ve sadece Türk Milletine nasip olmuş ulu bir mazhariyettir.

Gerçekte Orta-Doğu ve hilâfet ülkeleri için müstakil, dinamik bir politika üretmeleri bakımından, Osmanlılar'ın bile Selçuklulara ulaşamadıkları görülmektedir. Çünkü Osmanlılar'ın, Yavuz Sultan Selim Han müstesna, kuruluş ve hele hele yükseliş devirlerinde bugünün Orta Doğusu ve Arap ülkeleri hakkında net bir politikaları yoktur. Ancak onların, eski dünya kıtalarını içine olan ve Hz. Peygamber'in umîmî işaret ve tebşîratına uygun olarak tesbit ettikleri, Türk'ün cihangirlik ruhuna da uygun global bir nizam-ı alem politikaları vardır ki, bunun asıl hedefi hem hıristiyan dünyası, hem de Şiî İran'ı kendileri için boy hedefi olarak görmek, askeri tercih ve siyâsî mücâdelelerini buna göre yapmaktı.

Ne ilginçtir ki, Hz. Peygamber de, İslam toplumu siyâsî bir güç haline geldikten sonra, Medine'de kurduğu ilk İslâm Devleti'nin temel dış politikasını Kayser ve Kisra Devleti'nin yıkılması esnasına göre bina etmiş ve müslümanlara bu iki devleti boy hedefi olarak göstermiştir. Yüce Peygamber'in İstanbul'un mutlaka feth olunması yolundaki hadisi, bu büyük politikasının kıyâmete kadar ufukta parlayıp duracak olan bir kutup yıldızı gibidir.

Evet, Selçuklular'ın eski hilâfet ülkelerinde gösterdiği askerî dinamizmi, Osmanlılar Balkanlar ve asırlarca Orta Avrupa da göstermişler ve hilâfet ülkeleri, kutsal beldelere karşı, Avrupa'nın ortalarından kaynayıp gelen Haçlı Ordularını, yine Avrupa'nın ortasında boğmuşlardır. Böylece, Orta-Doğu, mukaddes beldeler ve Peygamber Yurdu, İslâma karşı kin ve nefret kusan kara vicdanlı haçlı ordularının, asırlarca tahribinden de korunmuş oluyordu. Selçukluların başlattığı geleneksel Orta-Doğu politikası yeni bir vizyonla Osmanlılar tarafından tamamlanmış ve Türklerin İslam Dünyasındaki aktif varlığı, içinde bulunduğumuz yirminci yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.

Selçuklu ve Osmanlılar'ın tarih sahnelerinden çekilmelerinden sonra, bu defa müslüman Türk Milletinin top yekûn ayağa kalkması ile, mübarek Anadolu topraklarında yeni bir Türk Devleti daha kurulmuş ve bu yeni devleti kuranların genel manada dış politikalarının esası çok yalın bir şekilde "Yurtta sulh, cihanda sulh!" olmuştur. Onlar, her ne suretle olursa olsun, Osmanlıların aksine, Orta-Doğu ve eski hilâfet ülkelerini bir tarafa koymuşlar, Avrupa'nın karşısında değil, dâima onun yanında olmaya büyük bir özen göstermişler, hatta Avrupâî yaşayışı, bir hayat tarzı olarak benimsemişlerdir.

Kuruluş ve kurtuluşla gelen bir kısım ağır ekonomik baskı ve sıkıntılı yıllardan sonra dahi, bu politika bir türlü revize edilememiş ve Türkiye uzun süre büyük devletlerin dümen suyunda giden bir devlet olmuş veya en az komşu ülkelere bu imajı vermiştir.

Bu iddasız, son derece pasif politika icabı yine Türkiye, senelerce Orta-Doğu'dan elini eteğini çekmiş, buralardaki sosyal, siyâsî ekonomik, hatta doktriner gelişmelere karşı birinci dereceden müessir olacağı, yeni yeni mega politikalar üreteceği yerde, tamamen seyirci olarak kalmış ve meydanı bütünüyle haçlı zihniyetinin emperyalist temsilcileri ve tarihî hasımlarına bırakmıştır. Türkiye bugün bile, Selçuklu ve Osmanlılar'dan kendine mîras kalan ve Orta Doğudaki on asırlık dinamik askerî ve dînî varlığının kendisine sağladığı büyük potansiyel güç ve Anadolu coğrafyası'nın sağladığı stratejik üstünlük ve avantajların ne yazık ki, hâlâ farkında değildir.

Mâmâfih, buraya kadar yaptığımız bu kısa değerlendirmelerden çıkardığımız sonuç şudur. O da, büyük millet olmanın, büyük devlet ve imparatorluklar kurmanın, dil, din, ırk, etnik yapı ve kültürel değerler bakımından birbirinden farklı bir çok millet ve ülkeleri idare etmenin, hele hele Selçuklu ve Osmanlılar da olduğu gibi, uluslararası bir dünya gücü ve denge unsuru hâline gelmenin öyle pekte kolay bir şey olmadığıdır. Diğer taraftan, geçmişte böyle yüce, tarihi bir misyonu ifâ etmiş köklü bir

millete mensup olan kişilerin omuzlarına yüklenmiş büyük vebal ve çok ağır mesûliyetler vardır. Bu bakımdan bugünün siyâsî kadroları, milletimizin bir nevi alın yazısı ve kaderini teşkil eden bu büyük misyonun tam manası ile şuur ve idrâki içinde olmaları gerekmektedir. Zira bizim sık sık dert yandığımız gibi;

Milletler için dünün politikası, bu günün tarihi ve bu günlerin politikası ise yarınların tarihi olacaktır. İyi bir tarih mirası bırakmak isteyenler lutfen dünü unutmayınız! Tarihin omuzlarınıza yüklediği bu büyük misyonun şuurunda olunuz! Aksi halde gelecek nesiller sizleri hiç bir zaman affetmiyecektir.

EK : 1

ABBÂSÎ HALÎFELERİ

Halîfenin Adı ve Lakabı	Hilâfet Süresi Hicrî / Mîlâdî
1 — **es-Seffah** (Ebu'l-Abbas)	132 - 136 / 750 - 754
2 — **el-Mansur** (Ebu Câfer Abdullah)	136 - 158 / 754 - 775
3 — **el-Mehdi** (Ebu Abdullah Muhammed)	158 - 169 / 775 - 758
4 — **el-Hâdî** (Ebu Muhammed Mûsâ)	169 - 170 / 785 - 786
5 — **er-Reşid** (Ebu Câfer Harûn)	170 - 193 / 786 - 809
6 — **el-Emin** (Ebu Mûsa Muhammed)	193 - 198 / 809 - 813
7 — **el-Me'mun** (Ebu Ca'fer Abdullah)	198 - 218 / 813 - 833
8 — **el-Mu'tasım Billah** (Ebu İshak Muhammed)	218 - 227 / 833 - 842
9 — **el-Vâsık Billah** (Ebu Câfer Hârun)	227 - 232 / 842 - 847
10 — **el-Mütevekkil Alallah** (Ebu'l-Fadl Câfer)	232 - 247 / 847 - 861
11 — **el-Muntasır Billah** (Ebu Câfer Muhammed)	247 - 248 / 861 - 862
12 — **el-Müsta'in Billah** (Ebu'l-Abbas Ahmed)	248 - 251 / 862 - 866
13 — **el-Mu'tez Billah** (Ebu Abdullah Muhammed)	251 - 255 / 866 - 869
14 — **el-Mühtedi Billah** (Ebu İshak Muhammed)	255 - 256 / 869 - 870
15 — **el-Mu'temed Alallah** (Ebu'l-Abbas Ahmed)	256 - 279 / 870 - 892
16 — **el-Mu'tezid Billah** (Ebu'l-Abbas Ahmed)	279 - 289 / 892 - 902
17 — **el-Müktefi Billah** (Ebu Muhammed Ali)	289 - 295 / 902 - 908
18 — **el-Muktedir Billah** (Ebu'l-Fadl Câfer)	295 - 320 / 908 - 932
19 — **el-Kâhir Billah** (Ebu Mansur Muhammed)	320 - 322 / 932 - 934

20 — **er-Râzi Billah** (Ebu'l-Abbas Ahmed)	322 - 329 /	934 - 940
21 — **el-Mütteki Billah** (Ebu İshak İbrahim)	329 - 333 /	940 - 944
22 — **el-Müstekfi Billah** (Ebu'l-Kasım Abdullah)	333 - 334 /	944 - 946
23 — **el-Muti Lillah** (Ebu'l-Kasım el-Fadl)	334 - 363 /	946 - 974
24 — **et-Tâi Lillah** (Ebu Bekr Abdülkerîm)	363 - 381 /	974 - 991
25 — **el-Kâdir Billah** (Ebu'l-Abbas Ahmed)	381 - 422 /	991 - 1031
26 — **el-Kâim Biemrillah** (Ebu Câfer Abdullah)	422 - 467 /	1031 - 1075
27 — **el-Muktedi Biemrillah** (Ebu'l-Abbas Abdullah)	467 - 487 /	1075 - 1094
28 — **el-Mustazhir Billah** (Ebu'l-Abbas Ahmed)	487 - 512 /	1094 - 1118
29 — **el-Müsterşid Billah** (Ebu Mansur Fadl)	512 - 529 /	1118 - 1135
30 — **er-Râşid Billah** (Ebu Câfer Mansur)	529 - 530 /	1135 - 1136
31 — **el-Muktefi Liemrillah** (Ebu Abdullah Muhammed)	530 - 555 /	1136 - 1160
32 — **el-Müstencid Billah** (Ebu'l-Muzaffer Yusuf)	555 - 566 /	1160 - 1170
33 — **el-Mustazi Biemrillah** (Ebu Muhammed Hasan)	566 - 575 /	1170 - 1180
34 — **en-Nâsır Lidinillah** (Ebu'l-Abbas Ahmed)	575 - 622 /	1180 - 1225
35 — **ez-Zâhir Biemrillah** (Ebu Nasr Muhammed)	622 - 623 /	1225 - 1226
36 — **el-Müstansır Billah** (Ebu Câfer Mansur)	623 - 640 /	1226 - 1242
37 — **el-Musta'sım Billah** (Ebu Ahmed Abdullah)	640 - 656 /	1242 - 1258

EK : 2

ABBÂSÎ HALÎFELERİ VE ÇAĞDAŞ SELÇUKLU SULTANLARI

Abbâsî Halîfeleri		Selçuklu Sultanları	
1 - **el-Kâim Biemrillâh;**	(1031 - 1075)	1 - **Tuğrul Bey;**	(1037 - 1063)
2 - **el-Muktedî Biemrillâh;**	(1075 - 1094)	2 - **Alp Arslan;**	(1063 - 1072)
3 - **el-Mustazhir Billâh;**	(1094 - 1118)	3 - **Melikşâh;**	(1072 - 1092)
4 - **el-Müsterşid Billâh;**	(1118 - 1135)	4 - **Mahmud**	(1092 - 1094)
5 - **er-Râşid Billâh;**	(1135 - 1136)	5 - **Berkiyâruk;**	(1094 - 1104)
6 - **el-Muktefî Liemrillâh;**	(1136 - 1160)	7 - **Melikşâh II.;**	(1104 - 1104)
7 - **el-Müstencid Billâh;**	(1160 - 1170)	7 - **Mehmed Tapar;**	(1104 - 1117)
8 - **el-Mustazî Biemrillâh;**	(1170 - 1180)	8 - **Sancar;**	(1117 - 1128)
9 - **en-Nâsır Lidinillâh;**	(1180 - 1225)	9 - **Mesûd I.;**	(1135 - 1152)
10 - **ez-Zâhir Biemrillâh;**	(1225 - 1226)	10 - **Mesûd II.;**	(1116 - 1192)
11 - **el-Mustansır Billâh;**	(1226 - 1242)	11 - **Kılınç Arslan II.;**	(1156 - 1192)
12 - **el-Musta'sım Billâh;**	(1242 - 1258)		

EK - 3

TÜRK HATUNLARI İLE EVLENEN ABBASÎ HALİFELERİ

A - SELÇUKLULARDAN ÖNCEKİ DEVİRLER

Abbâsî Halîfeleri		Türk Hâtunları
1 — el-Mansur;	(754 - 775)	Semerkant Melîkinin Kızı
2 — er-Reşîd Harun;	(786 - 809)	Meracil Hâtun (*) Maride Hâtun (*)
3 — el-Mutasım Billâh;	(833 - 842)	Şuca Hâtun
4 — el-Mutezid Billâh;	(892 - 902)	Çiçek Hâtun (*) Katru'n-Ned Hatun Sağab Hâtun (*)

B - SELÇUKLU TÜRK HÂTUNLARI İLE EVLENEN ABBÂSÎ HALÎFELERİ

Abbâsî Halîfeleri		Selçuklu Hâtunları
5 — el-Kâim Biemrillâh;	(1031 - 1075)	Hatice Arslan Hâtun
6 — el-Muktedî Biemrillâh;	(1075 - 1094)	Seferi Hâtun Mah Melek Hâtun (*) Altun Hâtun (*)
7 — el-Mustazhir Billâh;	(1094 - 1118)	Gümüş Hâtun (*) İsmet Hâtun
8 — el-Müsterşid Billâh;	(1118 - 1135)	Fulâne (veya) Emîre Hâtun Türk Hâtunu (*)
9 — el-Muktefî Liemrillâh;	(1136 - 1160)	Fatıma Hâtun (*) Türk Câriyesi (*)
10 — el-Mustazî Biemrillâh;	(1170 - 1180)	Zümrüd Hâtun (*)
11 — en-Nâsır Lidinillâh;	(1180 - 1225)	Selçuka Hâtun Türk Câriyesi
12 — ez-Zâhir Biemrillâh;	(1225 - 1226)	Türk Hâtunu (*)

(*) **Ümmü'l-Veled** olan Türk Hâtunlarıdır. Bu, Abbâsî toplumunda manevî yüce bir şereftir. Bir veliahd, veya halîfe anası olan Türk Hâtunlarıdır. **Ümmü'l-Veled**, yani halîfeden bir erkek evlad dünyaya getiren ve halîfenin bizzat nikahlı eşi olan kadınlardır. Onların gerek saray, gerekse hem cinsleri arasında ap-ayrı bir yeri ve saygınlığı olurdu.

EK - 4

ANA YÖNÜNDEN TÜRK OLAN ABBASÎ HALİFELERİ

A - SELÇUKLULARDAN ÖNCEKİ DEVİRLER

Abbâsî Halifeleri		Türk Anaları
1 — el-Memun	(813 - 833)	Merâcil Hâtun
2 — el-Mutasım Billâh;	(833 - 842)	Mâride Hâtun
3 — el-Mütevekkil Alellâh;	(847 - 861)	Şuca Hâtun
4 — el-Muktedir Billâh;	908 - 932)	Şağab Hâtun

B - SELÇUKLULAR DEVRİ

Abbâsî Halifeleri		Anaları
5 — el-Mustazhir Billâh;	(1094 - 1118)	Altun Hâtun
6 — el-Müsterşid Billâh;	(1118 - 1135)	Gümüş Hâtun
7 — er-Râşid Billâh;	(1135 - 1136)	Türk Hâtun
8 — en-Nâsır Lidinillâh;	(1180 - 1225)	Zümrüd Hâtun
9 — ez-Zâhir Biemrillâh;	(1225 - 1226)	Selçuka Hâtun
10 — el-Mustansır Billâh;	(1226 - 1242)	Türk Hâtunu

GENEL BİBLİYOGRAFYA

A - TEMEL KAYNAKLAR

Abu'l-Farac, Gregory Bar Hebraeus; **Abu'l-Farac Tarihi,** çev. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1987.

Ahbaru'd-Devle es-Selçukiyye, yay. M. İkbal, Lahor, 1933. çev. N. Lugal, Ankara, 1943.

Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme,** haz. E. Merçil, I. II. İstanbul, 1977.

Aksaraylı Kerimü'd-Din Mahmud b. M.; **Müsameretü'l-Ahbar ve Müsayeretü'l-Ahyar,** Nşr. O. Turan, Ankara, 1944.

Atabek, Müntecibü'd-Din, **Atabetü'l-Ketebe,** Tahran, 1329.

el-Ayni, Bedrü'd-Din, **es-Seyfü'l-Mühenned fi Sireti'l-Melik el-Mühenned,** tah. F. M. Şeltut, M. M. Ziyade, Kahire, 1967.

el-Azimi, Ebu Abdullah, M. b. Ali b. **Tarihü'l-Azimi, Azimi, Tarihi,** (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler) nşr. A. Sevim, Ankara, 1988.

el-Azimi Ebu Abdullah, M. **Azimi Tarihi,** çev. Ali Sevim, Ankara, 1989.

Bahaü'd-Din, Şeddâd, **Siretü Salahu'd-Din,** Mısır, 1317.

el-Balavi, Abdullah b. Muhsin, **Siretü Ahmed b. Tolun,** nşr. M. K. Ali, Şam, 1938.

Beybars el-Mansûrî, **Zübdetü'l-Fikre,** Feyzullah Efendi Kth. No. 1459.

el-Bundari, İmadü'd-Din el-Kâtip el-Isfahani, **Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbatu'l-Usra,** çev. K. Burslan, İstanbul, 1943.

el-Cahız, Ebu Osman Amr b. Bahr, **Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri,** çev. R. Şeşen, Ankara, 1967.

el-Cahız, Ebu Osman Bahr, **Fezailü'l-Etrak (Resailü'l-Cahz)** tah. A. M. Harun, Kahire, 1964.

el-Cüzcânî, Minhacü'd-Din Ebu Ömer, **Tabakat-ı Nâsırî,** nşr. A. H. H. Kandaharî, Lahor, 1949 - 1959.

el-Cüveyni, Alaaddin Ata Melik, **Tarih-i Cihangûşa** I. III. çev. M. Öztürk, Ankara, 1988.

ed-Devâdârî, Aybek. **Kenzü'd-Dürer,** Topkapu, III. Ahmed Ktb. no. 2932.

ed-Diyarbekiri, Hüseyin b. Muhammed, **Tarihü'l-Hamis,** Beyrut, 1283.

Ebu Şame, **Kitabü'r-Ravzateyn,** Kahire, 1287.

el-Hamevi, Yakut b. Abdullah er-Rumi, **Mu'cemü'l-Buldan,** I. V. Beyrut, Tarihsiz.

el-Hamevi, Yakut b. Abdullah er-Rûmi, **Mucemü'l-Udeba,** I. XX. nşr. D. S. Margoliouth, Beyrut, 1936.

el-Hatib el-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali; **Tarihu Bağdad ve Medinetü's-Selâm,** Beyrut.

Hinduşah Sancar, **Tecâribü's-Selef,** Tahran, 1313.

el-Hüseyni, Sadru'd-Din Ebu'l-Hasen Ali b. Nasır, **Zübdetü't-Tevarih, Ahbaru'l-Umerâ ve'l-Mülükü's-Selçukiyye,** tah. Dr. M. Nuru'd-Din, Beyrut, 1985.

İbnü'l-Adim, Kemâlü'd-Din Ebü'l-Kâsım Ömer, **Zübdetü'l-Haleb min Tarihi'l-Haleb,** nşr. S. Dehhan, Dımışk, 1954.

İbnü'l-Adim, Kemâlü'd-Din Ebü'l-Kâsım Ömer, **Buğyetü't-Taleb fi Tarihi'l-Haleb,** nşr. A. Sevim, Ankara, 1976.

İbnü Asâkîr, Ebi'Kâsim Ali b. el-Hasen, **Târihu İbni Asâkir,** Şam, 1330.

İbni Cübeyr, Ebü Hasen Muhammed, **Rıhle,** Beyrut, 1964.

İbnü'l-Ibri, **Tarihu Muhtasaru'd-Düvel,** Beyrut, Tarihsiz.

İbnü'd-Devâdari, Ebu Bekr b. Abdullah b. Aybeg, **Kenzü'd-Dürer ve Camru'l-Gurer,** I. IX. Kahire, 1961.

İbnü'l-Esir, Ali b. M. b. Abdu'l-Kerim eş-Şeybâni; **el-Kâmil fi't-Tarih,** Beyrut, 1966.

İbnü'l-Ezrak, Ahmed b. Yusuf b. Ali b. el-Ezrak el-Farıkî, **Tarihu'l-Fariki, ed-Düvelü'l-Mervâniyye,** tah. Dr. B. Abdullatif Avf, Beyrut, 1974.

İbni Fundak, **Tarih-i Beyhak,** nşr. A. Behemmenyâr, Tahran, 1317.

İbni Haldun, **el-Iber,** Mısır, 1284.

İbni Hallikan, Ebi'l-Abbas Şemsü'd-Din Ahmed b. Muhammed, **Vefayatü'l-Ayan,** Kum/İran, 1374.

İbn Hasul, **Tadilü'l-Etrak alâ Sâiri'l-Encâd**, nşr. A. Azzâvî, çev. Ş. Yaltkaya, Belleten, V. 1940.

İbni Hazm, Ebu Muhammed Ali, **el-Fasl fil-Milel vel-Ahva ve'n-Nihal**, I. V. Kahire, 1317.

İmadü'd-Din el-Isfahani, **el-Berku's-Şâmi**, tah. R. Şeşen, İstanbul, 1979.

İbni İmad el-Hanbeli, **Şezeratü'z-Zeheb**, Beyrut.

İmadü'd-Din, el-Isfahani, **el-Fethü'l-Kudsi**, Mısır, 1322.

İbni İyaz M. b. Ahmed, **Bedâru'z-Zuhûr fi Vakaiu'd-Duhûr**, tah. M. Mustafa, el-Kahire, 1982.

İbnü'l-Kalanisi, Ebu Yalâ Hamza, **Zeylü Tarihi Dımışk**, nşr. H. F. Amedroz, Leyden, 1908.

İbni Kesir, Ebi'l-Fidâ İsmail b. Amr, **el-Bidaye Ve'n-Nihaye**, Mısır, 1932.

İbnü Nedîm, **el-Fihrist**, Beyrut, 1978.

İbnü Tayfûr, Ebi'l-Fazl Ahmed b. Ebî Tahir, **Kitabü Bağdad**, tah. M. Z. el-Kevseri ve A. el-Hüseyni el-Kahire, 1949.

İbni Tağrıberdi, **en-Nücumü'z-Zahire fi Mülük Mısır ve'l-Kahire**, Kahire, 1930.

İbni Ta'vizi, **Divân**, nşr. Margoliouth, Kahire, 1908.

İbni Vâsıl, **Müferricü'l-Kürüb**, nşr. M. Şeyyal, Kahire, 1958.

İbnü'l-Verdî, Zeynü'd-Din Ömer, **Tetimmetü'l-Muhtasar, fî Tarihi'l-Beşer** tah. A. R. el-Bedrâvî, Beyrut, 1970.

el-Kazvini, **Asâru'l-Bilâd**, Beyrut, (Tarihsiz).

Kâdî Burhânü'd-Din, **Enîsü'l-Kulûb**, Belleten, 1943, VII, no. 27.

el-Mâverdî, Ali b. M. Habîb Ebi'l-Hasen, **el-Ahkâmü's-Sultaniye**, çev. A. Şafak, İstanbul, 1976.

el-Mesudi, Ali b. el-Hüseyn b. Ali, **Mürûcü'z-Zeheb ve Meadinü'l-Cevher**, tah. M. M. Abdu'l-Hamid, 4. Baskı. I. IV. Mısır, 1964.

el-Mesûdi, **et-Tenbîh vel-Eşraf**, tah. A. İ. es-Sâvî, el-Kâhire, 1938.

Mihael, Süryani, **Cheoniques**, çev. Chabot, Paris, 1908.

Mirhond, **Ravzatü's-Safa**, Luknov (Hindistan) 1332.

Muhammed b. Ali Taba, Taba el-Ma'ruf b. İbni Tıktıka, **el-Fahri fi'l-Adabı's-Sultaniyye ve'd-Düvelü'l-İslamiye**, Beyrut, (Daru Sadır) Tarihsiz.

el-Mukaddesi, Mutahhar b. Tahir, **K. el-Bed va't-Tarih,** nşr. Huart, Paris, 1899 - 1919.

Mustevfi, Ahmed b. Nasr Hamdullah-ı Mustevfi, **Tarihi Güzide,** nşr. A. Nevai, Tahran, 1339.

Müneccimbaşı, Derviş Ahmed Efendi, **Sahaifü'l-Ahbar,** çev. Şair Nedim, I.-III. İstanbul, 1258.

Nizamü'l-Mülk, **Siyasetnâme,** çev. M. A. Köymen, İstanbul, 1990.

Nişâbrî, Zahîru'd-Din, **Selçuknâme,** Tahran, 1332.

er-Ravendi, M. b. Ali b. Süleyman, **Rahatü's-Sudur ve Ayetü's-Surûr,** I. II., çev. A. Ateş, Ankara, 1957.

Reşüdü'd-Dîn, **Câmiu't-Tevarih,** (Selçuklular Kısmı), nşr. A. Ateş, Ankara, 1960.

Sadru'd-Din el-Hüseyni, **Ahbâru'd-Devle es-Selçukiyye,** çev. N. Lugal, Ankara, 1943.

es-Sealibi, Ebu Mansur Abdu'l-Melik b. M. İsmail, **Letâifü'l-Maarif,** tah. İ. el-Ebyâri, H. K. es-Sayrafi, Mısır, 1960.

Sıbt İbnü'l-Cevzi, Şemsü'd-Din Ebi'l-Muzaffer Yusuf b. Kızoğlu, **Miratü'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayan,** nşr. A. Sevim, Ankara, 1968.

es-Suyuti, Abdu'r-Rahman b. Ebi Bekr, **Tarihu'l-Hülefâ,** Mısır, 1952.

es-Sübki, Abdü'l-Vehhab b. Takiyyu'd-Din, **Tabakâtü's-Şafiyyetü'l-Kübra,** Beyrut, (Tarihsiz).

es-Sülemi, **Kitabü'l-Fütüvve,** tah. S. Ateş, Ankara, 1977.

Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vakainamesi,** çev. H. D. Andreasyan, Notlar; M. H. Yınanç, E. Dulaurer, Ankara, 1987.

el-Utbî, **et-Târihu'l-Yemînî,** Kahire, 1286.

el-Yezdi, M. b. Hüseyn, **el-Uraza fi Hikayati's-Selçukiyye,** Mısır, 1326.

Yezdî, Hasan, **Câmiu't-Tevârîh,** Fatih Kth. no. 4507.

ez-Zehebi, el-Hafız Şemsü'd-Din, **Siyerü Alemü'n-Mübelâ,** Beyrut, 1986.

ez-Zehebi, el-Hafız Şemsü'd-Din, **Düvelü'l-İslam,** tah. F. M. Şeltut, M. M. İbrahim, el-Kahire, 1974.

ez-Zehebi, el-Hafız Şemsü'd-Din, **Tarihü'l-İslam.**

ez-Zehebi, el-Hafız Şemsü'd-Din, **el-Iber fi Haberi men Gaber,** Beyrut, 1985.

B - İNCELEME ESERLERİ

Ahmed Cevdet, **Kısas-ı Enbiya**, haz. M. İz, I. IV., Ankara, 1985.

Arnold, T. W., **The Caliphate**, Oxford, 1924.

Arnold, T. W., **İntişar-ı İslam Tarihi**, Türkçesi, H. Gündüzler, Ankara, 1982.

Ayiter, Kudret, **Myrokephalon Savaşı Nerede Olmuştur?** Türk Tarih Kongresi, Ankara, 11, 15, 1976. Kongreye Sunulan Bildiriler, II. s. 684.

Bayram, M., **Bâciyân-ı Rum (Anadolu Selçukluları Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı)** Konya, 1987.

Bagley, F. R. C., **(İntroduetion) Ghazali's Book of Counsel For Kings (Nasihatü'l-Mülük)**, London, 1964.

Barthold, W., **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, haz. H. D. Yıldız, İstanbul, 1981.

Barthold, W., **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, haz. K. Y. Kopraman, A. İ. Aka, Ankara, 1975.

Bayram, Mikail, **Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu**, Konya, 1991.

Bosworth, C., **The Ghaznawids Their Empire in Afganistan and Eastern Iran**, Edinburgh, 1963.

Brockelman, C., **İslâm Milletleri Tarihi**, çev. N. Çağatay, Ankara, 1964.

Cahen, C., **Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler**, Türkçesi: Y. Moron, İstanbul, 1984.

Corbet, **The Life and Work of Ahmed b. Tulun**, Jras, 1891.

Çağatay, N., **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara, 1974.

Çağatay, N., **Makaleler ve İncelemeler**, Konya, 1983.

Çay, M. A., **Karamıkbeli (Myriokefalon) Savaşının Yeri**, Şükrü Elçin Armağanı, Ankara, 1983.

Çay, M. A., **II. Kılınç Arslan**, Ankara, 1987.

Danişmend, İ. H., **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, I., IV., İstanbul, 1948.

Donuk, A., **Eski Türk Devletlerinde Ünvan ve Terimler**, İstanbul, 1988.

Eberhard, W., **Çinin Şimal Komşuları**, Ankara, 1974.

Genç, R., **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Ankara, 1981.

Grousset, R., **Bozkır İmparatorluğu, Attila, Cengizhan, Timur**, çev. M. R. Uzmen, İstanbul, 1980.

Hasan, A. İ., **Mısr fi'l-Usuri'l-Vusta**, Kahire, 1949.

Hasan, İ. H., **et-Tarihü'l-İslami**, Kahire, 1972.

Hammade, M. Mahir, **el-Vesaiku's-Siyasiyye vel-İdariyye el-Aide, lil-Usuri'l-Abbasiyye**, (247 - 656 - 861 - 1257) Beyrut, 1958.

Hitti, Ph. K., **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, çev. S. Tuğ, I - IV. İstanbul, 1980.

Honigmann, E., **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, çev. F. Işıltan, İstanbul, 1970.

el-Hudari, **Tarihü'l-Ümeil İslamiyye, ed-Devletü'l-Abbâsiyye**, Kahire, 1931.

İkbal, Abbas, **Vizarat der Ahd-i Salatin-i Buzurg-i Selçuki**, Tahran, 1338.

Kabir, M., **The Buvaihid Dynasty of Bağdad**, Calcutta, 1964.

Kehhale, Ö. R., **Alamü'n-Nisa fi Alemi'l-Arabi vel-İslam**, Dımışk, 1959.

Khoniates, N., **Histoire de Constantinople**, V. Fran. çev. Mr. Cousin, Paris, 1685,

Kitapçı, Z., **et-Türk fi Müellefati'l-Cahız ve Mekanetühüm fi't-Tarihi'l-İslami**, Beyrut, 1972.

Kitapçı, Z., **Orta Doğuda Türk Askeri Varlığının İlk Zuhuru**, İstanbul, 1987.

Kitapçı, Z., **Abbasi Hilafetinde Örnek Bir Türk Anası, Şağab - Hatun**, İstanbul, 1991.

Kitapçı, Z., **Orta Asyada İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler**, Konya, 1987.

Kitapçı, Z., **Hz. Peygamberin Hadislerinde Türk Varlığı, Selçuklular, Moğollar, Osmanlılar**, İstanbul, 1989.

Kitapçı, Z., **İlk Müslüman Türk Hükümdarları**, İstanbul, 1990.

Kitapçı, Z., **Saadet Asrında Türkler, İlk Türk Sahâbe Tabiî ve Tebea Tabiîleri**, Konya, 1993.

Köymen, M. A., **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, (İkinci İmparatorluk Devri) Ankara, 1984.

Köymen, M. A., **Tuğrul Bey ve Zamanı**, İstanbul, 1976.

Köymen, M. A., **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara, 1989.

Köymen, M. A., **Alp Arslan ve Zamanı**, I - II. Ankara, 1983.

Lombton, A. K. S., **The Internal Structure of The Seljuq Empire**, The Cambrıdge History of İran, Cambrige, 1968.

Le Strange, G., **Büldanü'l-Hilafeti'ş-Şarkiyye**, çev. Beşir Francis, Gorgis Avvad, II. Baskı, Beyrut, 1985.

Mahmud, Sayyıd Fayyaz, **A Short History of İslam**, Karachi, 1960.

Mc. Neil, W. H., **The Rise of The West**, London, 1965.

Merçil, E., **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, 1985.

Merçil, F., **Gazneliler Devleti Tarihi**, Ankara, 1989.

Mevdudi, Seyyid Ebu'l-Ala, **Selçuklular Tarihi**, I. çev. A. Genceli, Ankara, 1971.

Moğolların Gizli Tarihi (Anonim) II. Baskı, çev. A. Temir, Ankara, 1986.

Nehru, J. L., **Glimpes of World History**, London, 1965.

Öztuna, Y., **İslam Devletleri Tarihi, Devletler ve Hanedanlar**, Ankara, 1989.

Rasony, L., **Tarihte Türklük**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988.

Reşîdü'd-Din, Fazlullah. **Selçuklular Tarihi**, nşr. A. Ateş, Ankara, 1960.

Senaullah, F., **Decline of The Seljuqid Empire**, Calcutta, 1938.

Sevim, A., **Biyografilerle Selçuklular Tarihi**, Ankara, 1989.

Sevim, A., **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, Ankara, 1983.

Sevim, A., **Suriye Selçukluları**, Fetihten Tutuş'un Ölümüne Kadar, Ankara, 1965.

Sevim, A., **İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı**, Ankara, 1988.

Spuler, B., **İran Moğolları**, çev. C. Köprülü, Ankara, 1957.

Sümer, F., **İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı**, Ankara, 1988.

Sümer, F., **Oğuzlar** (Türkmenler) **Tarihleri, Boy, Teşkilatı Destanları**, II. Baskı, Ankara, 1972.

Şeşen, R., **Salahaddin Zamanında Eyyubiler Devleti**, İstanbul, 1983.

Toğan, Z. V., **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1981.

Turan, O., **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, III. Baskı, İstanbul, 1980.

Turan, O., **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi**, I - II. İstanbul, 1969.

Turan, O., **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, 1973.

Turan, O., **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1971.

Turan, O., **Türkler Anadoluda**, İstanbul, 1973.

Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

Uzunçarşılı, İ. H., **Osmanlı Tarihi**, I - VIII. III. Baskı, Ankara, 1983.

Üçok, B., **İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar**, Ankara, 1981.

Vasiliev, A. A., **Histori of the Bayzantine Empire**, I - II. Madison, 1928.

Yınanç, M. H., **Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, Anadolu'nun Fethi**, I. İstanbul, 1934.

Zeydan, Corci, **Tarihu't-Temeddüni'l-İslami**, I - V. Beyrut, 1967.

Zihni, Mehmed Efendi, **Meşahirü'n-Nisa**, nşr. M. Çetiner, İstanbul, 1982.

C - MAKALELER

Altundağ, Şinasi, **Tolunlular,** İA. XII/1.

Bayram, Mikail, **İslamda ve İslam Dünyasında Fütüvvet Hareketleri,** Kelime, Konya, 1986, no. 5.

Brockelman, C., **el-Maverdi,** İA. VII. s. 409.

Darkot, B., **Hısnı Keyfa,** İA. V/1. s. 452 - 455.

Ecer, V., **Türkân Hâtun,** E. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Sy. 6. s. 167 - 176. Kayseri, 1989.

Gölpınarlı, A., **İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı,** İstanbul Ün. İkt. Fakt. Mecmuası, XI. s. 1 - 4. İstanbul, 1949 - 1950.

Hasan, S. A., **Some Observations on the Saljuqids** Islamic Culture, XXXIX, 1965.

Honigmann, E., **Nuru'd-Din Muhammed,** İA. IX. s. 361 - 362.

Işıltan, F., **el-Muktedi,** İA. VIII. s. 573 - 574.

Kafesoğlu, İ., **Selçuklular,** İA. X. s. 353 - 416.

Kafesoğlu, İ., **Nizamü'l-Mülk,** İA. IX. s. 329 - 333.

Kafesoğlu, İ., **Selçukun Oğulları ve Torunları,** Türkiyat Mecmuası, VIII. s. 117, 130. İstanbul, 1958.

Kafesoğlu, İ., **Malazgirt Muharebesi,** İA. VII. s. 242 - 248.

Kitapçı, Z., **Melike Selçuka Hâtun ve Türk Milli Kültürü,** TDAD. Şubat, 1993. Sy. 82, s. 103 - 146.

Kitapçı, Z., **Şağab Hâtun, Abbasi Hilafetinde Örnek Bir Türk Anası,** T.D.A. Dergisi, İstanbul, 1991, Sy. 70, s. 1 - 65.

Kitapçı, Z., **Ümmehatü'l-Hulefa,** Mecelle, Mecmau'l-Lüğa el-Arabiyye, Dımışk, 1972. C. 47. Sy. 3. s. 620 - 632.

Kitapçı, Z., **Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey ve Abbâsî Hilâfetinin Türk Varlığı İle Fiili Bütünleşme Olayı,** SÜSBED. Konya, 1992, Sy. I. s. 117 - 122.

Kitapçı, Z., **Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey İçin Bağdad'ta Yapılan Hilâfet Merasimi,** T.D.T.D. no. 3. Mart, 1987.

Kitapçı, Z., **Zümrüt Hâtun, Milli Kültür,** Sy. 90. s. 28 - 31. Kasım, 1991.

Kitapçı, Z., **Türkân Hâtun ve Selçuklu Saraylarındaki Talihsiz Siyâsî Taht Mücadeleleri,** SÜ. EFD. Konya, 1990. Sy. 4. s. 33 - 51.

Köymen, M. A., **Tuğrul Bey** Mad. İA. XII/II. s. 25 - 41.

Köprülü, F., **Anadolu Selçuklularının Yerli Kaynakları,** Belleten, VII. s. 27. 1943.

Köprülü, F., **Artukoğulları,** İA. I. s. 618 - 619.

Merçil, E., **İslamdan Sonra Türklerde Kadın,** Tercüman Gazetesi Kadın Ansiklopedisi.

Nejat, B. D., **Selçuklular Devrinde Kültürel Durum,** Erdem Dergisi, Mayıs. no. 8. s. 479 - 490. Ankara, 1987.

Parmaksızoğlu, İ., **Miryokefalon Muharebesi,** TA. XXIV. s. 24 - 42.

Parmaksızoğlu, İ., **Melikşah,** TA. XXIII. s. 464 - 465.

Sevim, A., **Tutuş'un Büyük Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü,** Belleten, XXVII. Temmuz, 1963. Sy. 107. s. 411 - 435.

Sevim, A., **Tutuş,** İA. XII. s. 137.

Sevim, A., **Buğyetü'l-Talep fi Tarihi Haleb'e Göre Alp Arslan,** Belleten, XXX. Nisan, 1966. Sy. 118. s. 205 - 241.

Sümer, F., **Eski Türk Kadınları,** Türk Yurdu, Sy. 3. Eylül, 1954.

Sümer, F., **Sultan Mesud,** İA. VIII. s. 138.

Şapolyo, E. B., **Darü'ş-Şifalar,** Ön Asya Mecmuası, III. no. 35. s. 12 - 13.

Şeşen, R., **İmadü'd-Din el-Katip, el-Isfahanini Eserlerindeki Anadolu Tarihi İle İlgili Bahisler,** Selçuklu Araştırmaları Dergisi (SAD) Sy. III. Ankara, 1971. s. 249 - 369.

Taeschner, F., **en-Nasır Lidinillah,** İA. IX. s. 92 - 94.

Turan, O., **Terken Ünvanı Türk Hukuk** Dergisi, Sy. I. s. 67 - 73. Ankara, 1944.

Turan, O., **Kılınç Arslan II.** İA. VI. s. 688 - 702.

Yınanç, M. H., **Alp Arslan,** İA. I. s. 385 - 386.

Zahoder, B. N., **Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan,** çev. İ. Kaynak, Belleten, XIX/76, 1965.

Zetterteen, K. V., **el-Muktefi,** İA. VIII. s. 576.

Zetterteen, K. V. **el-Müstersid,** İA. VIII. s. 835.

Zettersteen, K. V., **Büveyhiler,** İA. II. s. 844.

YAZARIN

YAYINLANMIŞ ESERLERİ

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **et-Turk; The Turks in The Woıks of al-Jahız and Their Position in Islamic History**, Beyrut, 1972.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türk Varlığı Selçuklular - Moğollar - Osmanlılar**, İstanbul, 1989. II. Baskı.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Orta Asya'da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler**, S. Ü. Konya, 1989, III. Baskı.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Yeni İslam Tarihi ve Türkistan**, İstanbul, 1991, II. Baskı.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahabe Tabiî ve Tebea Tabîleri**, Konya, 1993.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Millî Tarih ve Kültür Davamızın Meseleleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Orta Asya'nın Büyük İslam Kültür ve Medeniyetindeki Yeri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Abbâsî Hilâfetinde Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları**, S. Ün. Konya, 1994.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Orta Doğuda Türk Askerî Varlığının İlk Zuhuru**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Türkistan'da Müslüman Olan İlk Türk Hükümdarları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Şağab Hâtun Abbâsî Hilâfetinde Örnek Bir Türk Anası**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991.

YAZAR'IN YAYINLANMAK ÜZERE OLAN ESERLERİ

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Mukaddes Çevreler ve Eski Hilâfet Ülkelerinde Türk Hâtunları.**

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Orta Asya Türk Boyları Arasında İslam Hidayet Fırtınası.**

İNDEKS

— A —

Hz. Abbas; 57.

Abbâsî Halifesi; 20, 21, 22, 23, 38, 40, 57, 58, 65, 67, 69, 70, 72, 73, 74, 79, 81, 88, 90, 91, 92, 99, 102, 103, 114, 119, 122,152, 155, 160, 162, 170, 185, 187, 194, 201, 209, 214, 215, 217, 224, 225, 232, 241, 246, 273, 275, 278, 282, 286, 287, 292, 293, 295, 296.

Abbâsî Hilâfeti; 2, 4, 7, 10, 19, 26, 28, 34, 43, 59, 65, 76, 91, 102, 105, 108, 126, 148, 155, 159, 185, 194, 195, 207, 273, 293, 299.

Abbâsî Halifeleri; 1, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 24, 25, 53, 60, 95, 102, 103, 105, 115, 116, 118, 127, 145, 146, 161, 182, 186, 190, 193, 195, 202, 218, 222, 228, 232, 234, 242, 244, 245, 295, 296, 299.

Abbâsîler; 70, 105, 109, 121, 247.

Abbâsî Sarayları; 5, 10, 23, 59, 127, 144, 202, 204, 242.

Abbâsîler Devleti; 234, 294, 295.

Abbâsî Hanedanı; 72, 186.

Abbâsî - Selçuklu Münasebetleri; 12.

Abbâsî ve Selçuklu Sarayları; 58, 202.

Abbâsî Hilâfet Tarihi; 1.

Aba; 169.

Abdullah; 240.

Abdullah b. Cerede; 44.

Abdullah b. ed-Demegâni; 72.

Abdullah b. Sebe; 295.

Abul Abbas Ahmed; 171.

Abbas Oğulları; 72.

Abbâsî Soyu; 149.

Acem; 106.

Afrasiyâb; 178.

Ahmed; 191, 200, 243.

Ahlat; 280.

Ahlatiye; 283.

Akrakuf; 132.

Akdeniz; 129, 130, 185.

Aksungur; 175.

Akdal - Kudat; 94.

Alâud-Devle; 54.

Aleviler; 29.

Hz. Ali; 13, 129, 134, 289.

Âl-i Peygamber; 103.

Âl-i Selçuk; 121. 253.

Âl-i Beyt; 9, 224, 253.

Ali b. el-Attar; 241.

Ali b. el-Hüseyn; 204.

Âl-i Abbas; 121.

Alem; 256.

Âl-i Peygamber; 113.

Allah evi; 236.

Allah'ın Resulu; 38.

Allah Sevgisi; 234.

Altun Cân Hâtun; 58, 62, 63, 65, 67, 81, 89, 90, 103, 104, 105, 189, 190, 191, 192, 200, 208.

Alp Arslan; 14, 26, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 96, 97, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 129, 130, 131, 136, 155, 160, 185, 190, 193, 246, 292.

Amîdü'l-Mülk el-Kündüri; 29, 30, 31, 39, 48, 61, 62, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 78, 79, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 97, 98, 101.

Amidü'd-Devle; 52, 110, 111, 112, 156.

Âmid; 251, 269.

Amidü'l-Irakyn; 104.

Ana Kraliçe; 166, 168, 169, 267.

Antakya; 129.

Anadolu; 85, 129, 130, 246, 250, 259, 265, 268, 276, 277, 278, 301.
Anadolu Coğrafyası; 301.
Anayasa Mahkemesi Başkanı; 94.
Anjin; 227.
Anadolu Selçuklu Devleti; 248, 255, 272, 275, 288, 289.
Anadolu Kapıları; 110.
Anadolu Selçuklu Sultanları; 10, 234, 256.
Anadolu Türkmenleri; 278, 279.
Anı; 242.
Anuşirvan; 25.
Arap; 1, 3, 57, 94, 95, 106, 119, 263.
Arabistan; 172.
Âri; 118.
Arslan Hâtun; 51, 82.
Arap Halifeliği; 24.
Arap Kabileleri; 26.
Arap Aristokrasisi; 126, 127.
Artuklu Emiri; 248.
Artukoğulları; 248.
Arap Kabile Şeyhleri; 25.
Arapça; 71.
Aristokrat Türk Hâtunları; 243.
Arabistan Yarımadası; 185.
Aral Gölü; 185.
Arslan Han; 26.
Arslan Şah; 228, 229.
Arslan el-Besayiri; 22, 34, 43, 44, 45, 46, 62, 65, 73.
Arafat; 255, 257, 261.
Aristokrat Tabaka; 83.
Aşağı Türkistan; 146.
Atabek; 260.
Atatürk; 14.
Avrupa; 35.
Aytekin es-Süleymani; 98, 105.
Ayan; 36.
Ayet; 236.
Azerbaycan; 83, 177, 254, 267, 276.

— B —

Babü'l-Ecz; 204.
Babül-Garabe; 31, 135.
Bağdad; 4, 5, 6, 8, 9, 12, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 31, 193, 194, 195, 196, 201, 202, 203, 204, 205, 208, 211, 213, 214, 215, 217, 218, 219.
Bağdad Abbâsî Hilâfesi; 34.
Bağdad Halkı; 84.
Bağdad Başkadısı; 72.
Basra; 151.
Babül-Firdevs; 120, 144.
Baş Vezir; 84, 164.
Balkaş Gölü; 185.
Baş Kadı; 70, 73.
Batınî; 164, 200, 213, 214.
Bağdad Şıhneliği; 98.
Bâbü'n-Nevbe; 29, 51, 68, 82.
Bedrü'd-Düçe; 27, 44.
Berkiyaruk; 162, 163, 167, 168, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 189, 190, 193, 194, 196, 198, 199.
Bedir Kapısı; 235.
Beytün Nevbe; 42.
Beni Akil; 167.
Berzem Kalesi; 114.
Beytü'l-Mal; 67.
Belh; 20.
Belkıs; 280.
Berberi; 257.
Bizans İmparatoru; 62, 110.
Bizans İmparatoru Romenos Diojenes; 51.
Bizans İmparatorluğu; 110, 129.
Bilge Tonyukuk Han; 164.
Bisutun; 164.
Bozan; 138, 146, 175.
Bozkır Medeniyeti; 256.
Büveyhiler; 26.
Büveyhoğulları, 43, 94.
Büyük Selçuklu Sultanı; 36, 54, 57.
Büyük Selçuklu Sultanlığı; 101.
Büyük Ülkü; 57.
Büyük Selçuklu Tarihi; 57.
Büyük Selçuklu Devleti; 2, 4, 5, 6, 11, 19, 54, 59, 63, 102, 164, 179, 194, 209.
Büyük Selçuklu tahtı; 101, 102.
Büyük Sultan; 97.
Büyük Selçuklu veziri; 77.
Büyük Selçuklu İmparatorluğu; 109, 115.

— C —

Cafer, 9, 115, 116, 144, 145, 146, 149, 150, 156, 165, 169, 170, 171.
Cariye; 145, 202.
Cariyeler; 228.
Cândan; 173, 175.
el-Caferiyye; 156.
Cami; 51, 93.
Casusluk Tekilatı; 291.
Cebel; 220.
Celaliye; 178.
Celâliye Hâtun; 26, 123, 160.
Celâlü'd-Devle; 136.
Cibâl; 20, 48, 89.
Celal b. Ubeydullah; 239.
Cengiz Han; 287.
Cevkan; 133.
Ceyhun; 114, 146.
Ceyhun Havzası; 114, 294.
Cürcan; 20, 63, 76.

— Ç —

Çağrı Bey; 8, 9, 19, 21, 27, 59, 101, 124, 168, 224.
Çiçek Hâtun 27, 147.
Çin Seddi; 143.

— D —

Dandanakan; 20.
Darül Memleke; 12, 31, 36, 37, 75, 82, 87, 88, 113, 132, 134, 139, 189.
Darül Hilafe; 12, 28, 29, 36, 88, 99, 134, 140, 150, 171.
Dâvûd Çağrı Bey; 46.
Dâvûd (Melikşahın Oğlu); 83, 89, 90, 122.
Devlet Ana; 5, 61, 63.
Devlet Adamı; 232.
Dımışk; 151.
Dinin direği; 86.
Dicle Nehri; 31, 37, 42, 85, 134, 135, 139, 140, 196, 203, 211.
Dibac-ı Rumî; 140.
Dibac-ı Mülki; 140.
Dinar; 67, 68, 74, 78, 79, 81.
Doğu Batının Sultanı; 86.
Doğu Roma İmparatoru; 110, 114.
Doğu Roma; 248, 254.
Doğu Anadolu; 267, 268.
Dükeys; 209, 220.

— E —

Ebu Yahya Said b. Said; 66.
Ebu Mansur b. Yusuf; 70, 72, 74, 75.
Ebü'l-Fıth Mansur b. Ahmed; 66.
Ebü'l-Ganaim b. el-Muhelleban; 74.
Ebu Türab b. el-Esiri; 73.
Ebu Mansur Fadl; 191.
Ebü'l-Abbas Ahmed; 145, 149, 191, 234.
Ebu Ali; 227, 228.
Ebü'l-Muzafferç 227.
Ebü'l-Hasan Ali b. Suad el-Farisi; 238.
Ebu Ali et-Tuyabi; 222, 223, 238.
Ebu Nasr; 121.
Ebu İshak es-Şirazi; 120.
Ebu Ömer b. Abdullah en-Nihavendi; 98, 105.
Ebu Sehl Muhammed b. Hibetullah; 98, 105.
Ebu Şuca; 136, 147.
Ebü'l-Fazl Cafer; 147, 151.
Ebu Cafer Munis; 145.
Ebu'l-Mekarim Taştekin; 254, 256.
Ebü'l-Ahmed Hasan; 233.
Ebü Ali İbnü'l-Melik Ebi Kâlicâr; 83, 88.
Ebü'l-Feth Amidü'l-Irak; 67.
Ebu Mansur Feramuz b. Kakeveyh; 83.
Ebu Muhammed Hasan; 231.

Ebü'l-Ganaim; 163.
Ebu Amr en-Nesevi; 95.
Ebu Ömer b. Abdullah; 98.
Efrasiyap; 166, 180.
Ege Denizi; 185.
Ehli Beyt; 60, 133, 154, 252.
Emirul Hac; 254.
Emir Üner; 178.
Emirü'l-Müminin; 71, 136, 149, 150, 169, 170, 260, 267, 277.
Emir İsmail; 162, 173, 175.
Emevi Halifeleri; 60.
Emeviler; 2, 105, 286.
Emir Cafer; 155.
Emir Tokuş; 254, 261.
Emir Nuri'd-Din; 249, 272.
Emir Sermez; 178.
Emir Gürboğa; 174.
Emir Yılberd; 175.
Emir Yakuti; 162.
Emir Mesud; 260.
Enûşirevân; 61, 62, 89.
Endülüs; 255.
Ermenistan; 259.
Erkuta; 173.
Ermeni; 44, 92, 118.
Eski Türkler; 24.
Esma Prenses; 27.
Eski Bayramgah; 35.
Evliya; 133.
Eyubiler Devleti; 249.
Ezanı Muhammed; 35.
ez-Zahir Biemrillâh; 10, 281, 286, 288, 289, 291, 292, 293.

— F —

Fars; 95, 119.
Fatih; 155.
Fahrud-Devle İbn-i Cüheyr; 51, 84, 90, 105, 120, 121, 122, 123, 125, 127, 128, 162.
Fazlaveyh es-Şeşâkâri; 89.
Fatıma Hâtun; 218, 219, 220, 222, 223, 225.
Farsça; 242.
Fetret Devri; 157.
Ferâmûz b. Kakeveyh (Kaküye); 53, 54, 68, 88.
Ferace; 87.
Firdevs Kapısı; 204.
Ferman; 40, 41, 50, 51.
Fırat Nehri; 140, 243.
Firdevsi; 160.
Frenkler; 250.
Fülane Hâtun; 109, 110, 111, 113, 114.
Fütüvvet; 279.
Fütüvvet Teşkilatı; 279.

— G —

Garsu'n-Nime; 77, 81.
Gayrı Arap; 58, 191, 255.
Gazne; 124, 125.
Gazneliler; 19, 20.
Gevherayin; 137, 138.
Gence; 173.
Gevher Nesibe Şifa hanesi; 247.
Gıyasüddin; 193. 194.
Gök Türkler; 24.
Gök Tanrı; 130.
Gök Kubbe; 52.
Göksu; 249, 251.
Gürcü; 227.
Gümüştekin; 137, 173, 175.
Güney Arabistan; 167.
Gümüş Hâtun; 207, 208, 217.
Güzel Hâtun; 297.

— H —

Hac emiri; 257, 270.
Hac Yolları; 22.
Hâdım; 202.
Hafiye Teşkilâtı; 291.
Harzemşah; 61.
el-Haccac b. Yusuf, es-Sakafi; 93.
Haccac-ı Zalim; 93.
Halife Ailesi; 59.

Harameyn; 101.
Hatice Arslan Hâtun; 8, 9, 19, 23, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51,52, 53, 54, 59, 60, 65, 66, 68, 72, 75, 81, 86, 88, 89, 92, 95, 96, 124, 195, 200, 203, 224.
Hâtun; 24, 49, 53, 63, 123, 233, 257, 261, 273, 276.
Hatice Ana; 52, 53, 54.
Harzem Başkadısı; 116, 117, 118.
Hz. Peygamberin Halifesi; 60.
Hanedan Ailesi; 59, 60.
Hakimiyet Sembolü; 136.
Halife el-Kaim; 52, 57.
Harezm; 8, 20, 49, 116, 118, 119, 227, 228.
Habeşi Cariyeler; 118.
Hacip Porsuk; 83.
Hz. Hasan; 154.
Halife Mahmud; 154.
Hz. Peygamberin Hırkası; 44.
Hasan Keyf; 248.
Hz. Hüseyin; 133, 134.
Halatiye Sultan; 289.
Halep; 250.
Hanzit; 248.
Haşim; 233, 234.
Hâşimiler; 37.
Harun er-Reşit; 5, 202, 232.
Hasan et-Tûsi; 111.
Hasan Sabbah; 200.
Halife adayı; 170.
Hace-i Büzürk; 163.
Hazar Denizi; 185.
Halife Anası; 191.
Hakanî; 49.
Hanefi; 70.
Hacibi Sul; 80.
Hanefiler; 70.
Harameyn Ehli; 236.
Hâtun Dergahı; 222.
Hemedan; 20, 30, 62, 44, 228.
Hediye Yağmuru; 87.
Hezaresp; 88.
Hilat-ı Fahire; 87.
Hısnı Keyfa; 248, 249, 255, 266, 271, 273.
Hıristiyan dünyası; 300.
Hinduşah Sancar, 272, 275, 278.
Hilâfet; 33, 34, 36, 43, 66, 70, 72, 74, 77, 82, 92, 94, 126, 138, 140, 141, 149, 151, 158, 159, 195, 220, 222, 229, 232.
Hilâfet Erkanı; 39.
Hilâfet Sarayı; 4, 5, 6, 10, 11, 14, 19, 31, 33, 41, 42, 43, 46, 51, 82, 84, 88, 95, 104, 144, 193, 195, 202, 204, 219, 221.
Hilâfet Makamı; 53.
Hilâfet ve Saltanat; 1, 23, 33, 35.
Hilâfet Camiası; 23, 59, 102.
Hille; 43, 227, 264.
Hilat; 39, 42, 136, 137, 197, 208.
Hilâfet Merkezi; 80, 131.
Hilâfet Ülkeleri; 33, 34, 38, 65, 66, 73, 96, 106, 107.
Hilâfet Çevreleri; 49, 50, 53, 57, 58.
Hilâfet Tarihi; 5, 38, 55.
Hilâfet Dünyası; 51.
Hilâfet Gemisi; 42.
Hilâfet Merasimi; 33.
Hilâfet Ailesi; 60.
Hilal; 256.
Hilâfet Mührü; 137.
Hicaz; 131, 271, 286.
Hibetullah Ali b. el-Fazl; 238.
Hilal b. el-Muhassin es-Sabi; 77, 81.
Hoyran (Eğirdir) gölü; 245.
Horasan; 125, 265, 267, 268.
Hoy; 80.
Horasan Türkleri; 2, 258, 259.
Hulbe; 133.
Humartekin; 146.
Hurdik; 133.
Hulefa-i Selçukiye; 121.
Hükümdar; 58.
Hürrâvâni; 79, 87.
Hürrem Sultan; 181.
Hülagû; 4, 273, 295, 296.
Hürmüz; 25.
Hüsrev Peraviz; 25.

— I —

Irak; 22, 81, 226, 257, 289.
Irak-ı Acem; 213.
Iraklılar; 259.
Irak Mümessili (Selçukluların); 73.
Irak Selçuklular; 231.
Isfahan; 49, 50, 116, 118, 121, 122, 125, 128, 138, 139, 142, 143, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 162, 168, 172, 174, 176, 177, 178, 193, 200, 201, 215, 228, 254, 261.
Issık Gölü; 185.

— İ —

İbni Dârest; 68, 70.
Hz. İbrahim; 4.
İbrahim b. Kureyş b. Bedrân; 167.
İbrahim Tamgaç; 160.
İbrahim Tamgaç Han; 26, 123.
İbrahim Yınal; 43, 44, 45, 62, 63, 65.
İç Asya; 124, 143, 148, 268, 294.
İhtiyarû'd-Din; 249.
İhtiyarû'd-Din Hasan; 250.
İkta; 73, 74.
İkta Arazileri; 74, 81.
İlây-ı Kelimetullah Sancağı; 36.
İldeniz; 228;
İlig Han; 123, 160.
İlm-i Kelam; 239.
İmam-ı Ahmed bin Hambel, 133.
İmam-ı Azam; 133.
İmam-ı Gazali; 170, 171.
İmam-ı Malik; 257.
İmarethane; 283.
İmaretler; 204.
İmparatoriçe; 132, 157, 159, 161, 163, 172, 181, 189.
İmparatorluk; 54, 59, 61, 64, 136, 225.
İran; 95, 116, 117, 118, 276.
İran Asıllı; 93.
İran Denizi; 129.
İsa Han; 160.
İslâm; 96, 129.
İslâm Birliği; 38.
İslâm Devleti; 3.
İslâm Dini; 107, 121, 137.
İslâm Dünyası; 6, 23, 34, 38, 51, 52, 57, 65, 102, 111, 119, 121, 130, 131, 246, 256, 295, 300.
İslâm Halifesi; 36, 40, 114, 243, 275, 276, 299, 300.
İslâm Hilâfeti; 22, 225.
İslâm Hukukçusu; 94.
İslâm Hukuku; 70.
İslâm İmparatorluğu; 7, 296.
İslâmi Türk Tarihi; 13.
İslamiyet; 96, 252.
İslâm Kültür ve Medeniyeti; 1, 3, 11.
İslâm Milletleri Tarihi; 106.
İslâm Peygamberi; 293.
İslam Seyyahı; 285.
İslâm Tarihçileri; 28, 29, 232.
İslâm Tarihçisi; 93.
İslâm Tarihi; 46, 110, 300.
İslâm Ülkeleri; 294.
İslâm Ümmeti; 299. 300.
İsmail; 74.
İsmail b. Yakuti; 173, 174.
İsmâililer; 200.
İsmet Hâtun; 10, 11, 189, 190, 193, 195, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 211, 214, 219.
İspanya; 35.
İstanbul; 35, 300.
İstiska; 63.
İzzü'd-Din; 253, 269, 274.
İzzü'd-Din Kılıç Arslan; 248.

— K —

el-Kâim Biemrillah; 6, 8, 10, 19, 20, 22, 27, 28, 32, 36, 43, 44, 48, 50, 53, 65, 74, 75, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 99, 102, 105, 108, 110, 111, 114, 116, 124, 135, 150, 182, 194, 209, 225.

Kadıyu'l-Kudat; 238.
Kayı Kabilesi; 130.
Kadı; 36.
Karahanlı Hanedanı; 123, 160.
Kadir Han, 109, 160.
Kanuni Sultan Süleyman; 151, 155, 165.
Kaşgar; 2, 4, 10, 130, 167, 172, 299.
Kafuran; 144.
Karahıtaylar; 26.
Kasravan; 90.
Kâvurt; 89.
Kangver; 164.
Karahanlı Hükümdarları; 124.
Kayseri; 247, 300.
el-Kahramaneler; 98, 126, 187, 189.
Katru'n-Neda; 27, 92, 98.
Kabe; 255.
Kadı Burhanü'd-Din Ebu Nasr b. Mesud; 242.
Kafkas Dağları; 91.
Kafkasya; 185, 193.
Karadeniz; 185.
Kara Hedar; 250.
Karakum; 181.
Karahanlılar; 26.
Kerec; 174.
Kılınç Arslan II.; 10, 187, 234, 245. 246, 249, 250, 252, 260, 263, 266, 267, 268, 270, 272, 273, 274, 275. 278, 286, 288, 289.
Kraliçe; 50, 53.
Kıyamet; 253.
Kılınç Kuşatma; 40.
Kıvâmü'd-Devle Gürboğa; 168.
Kisra Devleti; 300.
Kutalmış; 37, 89.
Kurayş b. Bedran; 45, 66.
Kudüs; 167.
Kufus; 84.
Kumdanlı (Nahiyesi); 245.
Kur'an-ı Kerim; 197, 236.
Kudsi Asa; 38.
Kudbud-Din Kaymaz; 231
Konya; 279.
Kûfe; 133, 148, 255, 264.
Küre; 133.
Kutbiddin Melikşah; 288.
Kuteybe b. Tuğşad; 2.
Kuzey Afrika; 257.

— L —

Livâü'l-Hamd; 41.
Livâü'l-Hamd Sancağı; 41.
Leşker-i Bâzar; 150.
Londura, 35.
Lur Kürdleri, 107.
Lübnan, 255.

— M —

Malazgirt; 24, 35, 109, 110.
Mah Melek Hâtun; 53, 94, 95, 115, 116, 120, 122, 123, 126, 127, 128, 131, 132, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 156, 159, 161, 162, 169, 191, 192.
Malazgirt Meydan Muharebesi; 9, 10, 110, 111, 193, 195, 198, 200, 201, 202, 203.
Mahmud; 155, 156, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 208.
Malatya; 248.
Maride; 5, 244.
Maruf el-Kehri; 133, 238, 239, 240.
Mavera ün-Nehr; 146.
Makamı Peygamberiye; 82.
Maliki Mezhebi; 257, 292.
Melikşah; 9, 26, 53, 54, 95, 105, 114, 110, 115, 119, 120, 121, 122, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 136, 138, 139, 143, 144, 148, 151, 153, 154, 155, 156, 159, 161, 162, 163, 164, 160. 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 175, 177, 180, 181, 185, 186, 187, 189, 190, 192, 194, 195, 196, 197, 200, 211, 212, 226.
Mehmed Tapar; 10, 168, 186, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 208, 209, 218, 219, 223, 225, 226.

Mesud (Selçuklu Sultanı); 103.
Merv; 130, 161, 211, 260.
Melikşah b. Sultan Mahmud; 228.
Mekke; 198, 236, 252, 254, 255, 259, 260, 272, 273, 276, 283.
Medine; 236, 252, 255, 259, 264, 300.
Melike Selçuka Hâtun; 159, 247, 251, 254, 267.
Melike Gevher Nesibe Hâtun; 247.
Melike Fulane Hâtun; 247.
el-Meslem; 36.
Mesud; 218, 263, 268, 269.
Mesud el-Horasani; 79.
Menekşe Hanım; 229, 237, 240.
Mengücek Oğlu Behram Şah; 247.
Mete Han; 14.
Mısır, 27, 34, 155.
Mısır Memlük Halifeleri; 297.
Meracil; 5.
Mescid-i Nebevi; 263, 264.
Mısır Türk Memlükleri; 296.
Minare; 134.
Minber; 34, 51.
Minaretü'l-Kurun; 184.
Mihrab; 34, 51.
Miskâl; 81.
Miryokefelon; 245, 246.
Mina; 255, 257, 259.
Moğollar; 181, 294, 295, 296.
Moğol Hakanı; 295.
Moğol Türkleri; 294.
el-Mustansır, 239.
el-Muktedi Biemrillah; 53, 99, 110, 113, 114, 115, 116, 119, 120, 122, 123, 125, 127, 128, 131, 135, 138, 139, 141, 143, 144, 146, 148, 149, 151, 154, 155, 156, 159, 160, 161, 162, 165, 168, 169, 171, 179, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 194, 198, 201, 203, 204, 234.
el-Müstazhir Billah; 99, 149, 151, 171, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 197, 200, 207.
Musul; 138, 215, 251, 255, 265, 267, 268, 270, 271.
el-Mustazi Biemrillah; 229, 237, 240.
Musul Emiri; 168, 260.
Musa b. Cafer; 133.
el-Mutasim; 2, 34, 191, 244, 269, 273, 288, 294, 295.
Melike Hâtun Medresesi; 150.
el-Muhalleban; 75.
Ebu Muhammed Harun; 145.
Mukaddes Emanetler; 64.
el-Muktefi Liemrillah; 10, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 226.
el-Mutasmiyyat; 244.
Muhammed b. Mahmud; 253.
Muglnniye; 249, 251.
Mustansırıyye Medresesi; 292.
el-Müstencid Billah; 224.
el-Müsterşid Billah; 205, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217.
el-Mütevekkil Alellâh; 5, 269.
Emir Mesud; 260.

— N —

Nasru'd-Din ve'd-Dünya; 171.
Naib; 33, 41.
Nakipler; 36.
en-Nâsır Lidinillaâh; 10, 28, 187, 234, 237, 239, 244, 248, 252, 262, 265, 267, 268, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 282, 283, 286, 287, 288, 289, 293.
en-Nakid; 239.
Nahcivan; 79.
en-Nesevi; 116, 118, 119, 120, 126.
Nehravan; 52, 68, 70, 147.
Nesl-i Pâk-i Peygamberi; 60.
Nizamü'l-Mülk; 97, 111, 112, 113, 116, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 132, 133, 135, 141, 143, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 172, 176, 200.
Nil; 4, 172.
Nizamiye Üniversitesi; 120, 237.
Nizam-ı Alem; 33.
Nişabur; 111, 113.
Nihavend; 164.
Nil Vadisi; 91.
Nuri'd-Din Mehmed; 248, 252, 260, 266, 269, 273, 277.
Nübüvvet Evi; 117.

— O —

Oğuz Nesli; 136.
Oğuz Kınık; 130.
Oğuzlar; 103.
Oğuz; 35.
Oğuz Han; 14.
Orhun Abideleri; 95.
Oruç; 93.
Orta Asya Türk Hanlığı; 102.
Orta Doğudaki Türk varlığı; 255.
Orta Asya; 110, 185, 254, 299.
Orta Doğu; 4, 110, 262, 269, 300, 301.
Orta Asya Türkleri; 5, 244.
Orta Avrupa; 301.
Osmanlı; 26, 110, 130, 181, 238, 296. 300. 301.
Otağ; 77.

— Ö —

Ömer b. Abdulaziz; 154, 295.
Ömer es-Sühreverdi; 279.

— P —

Peygamber Nesli; 59 60, 64.
Peygamber Ailesi; 57, 60, 111.
Hz. Peygamberin Halifesi; 60.
Peygamber Sevgisi; 57, 59, 60, 64, 253.
Hz. Peygamber; 33, 38, 57, 58, 60, 64. 68, 90, 118, 252, 253, 263, 264, 273, 284, 300.
Peygamber Yurdu; 236.
Peygamber Ümmeti; 34, 121.
Prisiatki; 86.
Pliaska; 86.
Prenses; 60.

— R —

Ravza-i Mutahhara; 263, 264.
Radiyü'd-Din el-Kazvini; 235.
Ramazan Bayrlmı; 132,
er-Raşid Billah; 199, 205, 215, 217, 227,
Rahmet Dağı; 255.
Ravza-i Mukaddes; 264.
Reisür Rüesa; 22, 38.
Rey Şehri; 6, 32, 46, 47, 48, 49, 52, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 72, 75, 88, 89, 90, 91, 94, 96, 97, 98, 101, 102, 176.
Rey Kadısı; 66, 67, 105.
Reisü'l-Irakayn Ebu Ahmed en-Nihâvendi; 73, 74, 80, 82.
Recep Ayı; 52.
Ribat; 204, 205, 283, 292.
Rohbe; 43.
Roma; 35.
Romanes Diyojen; 110.
Rum Cariyeler; 118.
Rumlar; 111, 227, 269.
Rum ipeği; 140.
Ruslar; 86.
Rum İmparatorluğu; 246, 283.
er-Russafe Mezarlığı; 99, 208, 222.
Rüknü'd-Din; 73, 104.
Rüstem Paşa; 181.

— S —

Saba Melikesi Belkıs; 27. 247.
Saltanat; 82, 92, 96, 126, 171, 177,
Sancak, 41, 194, 197.
Sancar; 10, 168, 196, 199, 210, 212, 214, 246.
Saltanat Tacı; 136.
Saltanat Alameti; 22.
Sad b. Said; 67.
Sadru'd-Din el-Hacendi; 235, 264.
Sahn-ı Selam; 36.

Saçı; 112, 113.
Saltanat Çadırı; 78, 90.
Salahaddin Eyyubi; 249, 250, 251, 252, 269.
Sava; 97.
Sa'düd Devle (Gevherayin); 141, 147,
Samarra, 269.
Selçuklu Abbâsî Hilâfeti; 43.
Selçuklu Sultanı; 33, 35, 51, 54, 57, 58, 59, 60, 64, 70, 80, 95, 99, 103, 108, 109, 113, 115, 119, 120, 121, 145, 166, 182. 185, 187, 190, 205, 225, 226, 231, 232, 241, 246, 249.
Selçuklu Sarayları; 12, 30, 36, 37, 41, 53, 58, 61, 75, 84, 85, 95, 96, 103, 104, 108, 116, 118, 124, 125, 147, 150, 154, 156, 159, 160, 202, 222, 223, 249.
Seyyide Fatıma el-Betül; 33, 78, 95, 225.
Selçuklu İmparatorluğu; 35, 46, 47, 48, 54, 57, 58, 60, 61, 66, 67, 72, 76, 80, 85, 89, 91, 94, 96, 97, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 107, 118, 155, 180, 86, 245.
Selçuklular; 49, 51, 62, 71, 73, 77, 80, 82, 88, 92, 94, 95, 96, 114, 115, 116, 119, 121, 162.
Selçuklu Devleti; 54, 57, 61, 62, 97, 121, 135, 140, 155, 167, 179, 180, 186, 190, 192, 225.
Selçuk; 139.
Selçuklu Prensesi; 53, 96, 109, 119, 141, 182, 190, 249.
Selçuklu Hanedanı; 59, 72, 91, 96, 104, 115. 226.
Selçuklu Devlet Hayatı; 61.
Selçuklu Prensleri; 147, 186, 226.
Selçuklu Hâtunları; 10, 11, 12, 54, 64, 105, 108, 121, 181, 182, 185, 188, 202, 203, 227, 281, 299.
Seferiye Hâtun; 103, 104, 105, 109, 110, 13, 198, 199.
Selçuklu Türk Hâtunları; 159, 187,
Selçuklu Tahtı; 49, 53, 96, 97, 109, 167,
Selçuklu Devlet Erkânı; 42, 97, 105, 111.
Selçuka Hâtun; 187, 234, 246, 247, 248, 249, 251, 253, 254,255, 256, 270.
Selçuklu Aristokratları; 78, 101, 102, 109, 113, 115, 226, 228.
Selçuklu Başkenti; 65, 102.
Selçuklu Eyâlet Sultanları 245.
Selçuklu Sultanlığı; 102.
Seyyide Zübeyde Hâtun; 103, 223, 262.
Sevâd Bölgesi; 81, 104.
Selçuklu Saltanatı; 9, 22, 26, 59, 105, 197, 210.
Selçuklu Hâkimiyeti; 225, 226, 227.
Selçuklu Askerî Temsilciliği; 227.
Selçuklu Saray Hâtunları; 125, 199, 201, 203, 219, 220, 221.
Semerkand; 125, 160.
Selçuklu Asılzâdeleri; 208, 209, 218, 219, 226.
Seyhan Nehri; 91.
Selim-i Halim; 181.
Selçuklu Sancağı; 137.
Semerkand Hükümdarı; 160.
Selçuklu Veziri; 69, 70, 71.
Seyyide Fatma el-Betül; 8, 10.
Selçuklu Süvarileri; 75.
Sultan Mesud; 10, 20, 204, 213, 215, 217, 218, 219, 220, 223, 224, 225, 226.
Sultan Alp Arslan; 99, 102, 104.
Sultan Tuğrul Bey; 52, 104, 118, 196, 214.
Sultan Tuğrul III.; 231.
Suriye; 177, 193, 255.
Sultan Sancar; 26, 208, 209, 211, 213, 295.
Sultan Kılınç Arslan II.; 247.
Sultan Melikşah; 99, 116, 117, 119, 125, 129, 131, 133, 134, 135, 137, 139, 149, 160, 168, 181, 182, 198.
Sultan Mahmud; 198.
Sunnî; 133.
Sul; 2, 82.
Sunni doktrin; 6, 7, 22, 23.
Sûdde-i Şerife; 38.
Subeya; 134.
Sünnî İslâm; 19, 22, 34, 59.
Süveydiye; 129.
Sülâle-i Tâhire; 37.
Sürhâb b. Bedr b. Mütelhel; 88.
Sünnî İtikâd; 7, 94.

Sünnet-i Seniyye; 93.
Hz. Süleyman, 247.
Süleyman (Davud'un oğlu); 83.
Süleyman Şah; 228.
Sine bent; 136, 197, 213.
Sikke; 171.
Süryani; 272, 273.
es-Sultanu'l-Azam; 212.

— Ş —

Şahların Şahı; 86.
Şafii; 70, 120, 292.
Şafiiler; 70.
Şağap Hâtun; 234.
Şafii İmamı; 264.
Şah Hâtun; 26.
Şah İsmail; 278.
Şam; 260, 277.
Şeriat; 171.
Şeyhul İslâm; 73, 238.
Şehzade Anası; 233.
Şehzade; 204.
Şemsül Mülük; 160.
Şema; 141.
Şerif Hüseyn; 296.
Şihnetü's-Selçukiye; 227.
es-Şirazi; 76, 120.
Şii Büveyii hükümdarları; 8, 94.
Şii Büveyhiler; 6, 7, 20, 21, 73, 93.
Şiilik; 59, 273.
Şuhna; 164.
Şii Fatimileri; 22.
Şii Zorbalar; 23.

— T —

Tavus; 227.
Taçsız kıraliçe; 178.
Taç; 39, 136, 137, 213.
Tahinciler; 144.
Tafkaç Han; 178.
Tahtı Revan; 83.
Tacü'd-Devle Ebü'l-Ganaim; 152, 164, 165, 177, 190.
Tarım Havzaları; 185.
Takvima't Tevarih; 191.
Tacü'l-Mülk Ebül Ganaim; 152, 161, 163.
Tamgaç Han; 163.
Tabgaç Han; 160.
Taku; 39.
Tacmahal; 283.
Taş Tekin; 257, 259, 260, 262, 264, 265, 267, 275, 276, 277.
Tekrit Kalesi; 45, 270.
Terken; 159.
Tebriz; 75, 76, 77.
Tosyukuk Han; 27.
Tolunoğlu; 27.
Tuğrul Bey Şehri; 37.
Tutuş; 176, 190.
Turan Nesli; 123.
Turan; 198, 254, 255.
Turan Ülküsü; 159, 198, 265.
Tuğrul Bey; 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 19, 20, 21, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 46, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 72, 73, 75, 78, 81, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 108, 109, 113, 116, 131, 155, 169, 181, 185, 194, 197, 202, 203, 209, 223, 224, 225, 243, 245, 286, 300.
Turânî; 118.
Türkân Hâtun; 26, 53, 105, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 132, 138, 139, 141, 142, 142, 143, 151, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 177, 178, 179, 180, 181, 186, 189, 192, 194, 195, 198, 199, 248.
Türk Sultanı; 1, 24, 33, 36, 38, 40, 41, 42, 49, 51, 5, 58, 59, 60, 65, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 81, 85, 87, 91, 94, 98, 99, 102, 103, 105, 106, 109, 111, 113, 114, 115, 118, 119, 121, 131, 133, 135, 136, 139, 144, 146, 151, 152, 159, 162, 186, 189, 190, 201, 210, 224, 246, 292, 299.

Türk Hakanları; 2, 3, 4, 5, 6, 10, 12, 13, 15, 43, 49, 52, 59, 99, 104, 105, 113, 124, 125, 126, 162, 184, 185, 186, 191, 192, 195, 205, 219, 222, 212, 223, 227, 233, 244, 253, 255, 256, 258, 261, 265, 266, 267, 271, 275, 278, 288, 289, 296, 297.
Türk Anası; 43, 53, 54, 61, 62, 63, 65, 123, 124, 126, 139, 157, 159, 168, 177, 178, 181, 187, 191, 228, 233, 234, 235, 237, 240, 241, 242, 247, 238, 252, 253, 255.
Türk Milleti; 51, 106, 107, 121.
Türkçe; 239, 256.
Türk Aristokratları; 77, 85, 88, 135, 233, 243, 255.
Türk Aristokrat Hâtunları; 127.
Türk Prensesi; 43, 45, 49, 50, 118, 127, 144, 145, 146, 156, 254.
Türk Tarihi; 13, 14, 15, 24, 55, 96, 110, 300.
Türk; 33, 46, 47, 48, 51, 59, 63, 95, 96, 118, 121, 129, 130, 241, 243, 244.
Türk Hükümdarı; 121, 124.
Türk Varlığı; 119, 127.
Türk genci; 81.
Türk Tarihi; 15, 77.
Türk Kültürü; 256.
Türkmen; 23, 35, 174, 279.
Türk kızları; 5, 146, 203, 273, 286, 290.
Türk kızı; 81, 142,
Türkmen kızı; 117.
Türk Hakanı; 160, 166.
Türk Askerleri; 37, 77.
Türk sosyetesi; 203.
Türk Kadını; 3, 14, 63, 191, 207, 227, 228, 232, 253, 277
Türkler; 34, 36, 92, 94, 107, 110, 120, 126, 242, 244, 255.
Türk kanları; 62.
Türk devleti; 59, 65, 180, 195.
Türk Orduları; 61.
Türkmen Beyi; 58.
Türk Töresi; 54, 79, 143, 165.
Türk varlığı; 1, 5, 58.
Türk Hanımı; 240, 290.
Türk Komutanı; 254.
Türk kafilesi; 49.
Türk çadırı; 256.
Türk Parası; 180.
Türklük Sembolü; 256.
Türk Askeri erkanı; 68.
Türk asıllı; 4, 22, 191.
Türkçe şarkı; 85.
Türk Padişahları; 166.
Türk Hanedanları; 252.
Türk İslam Tarihi; 55.
Türk Köleleri; 226.
Türk akıncı Ruhu; 102.
Türk elçisi; 69, 70, 71, 85.
Türk düşmanlığı; 118.
Türk Prensesi; 25, 26, 202, 218, 220, 273, 275, 278, 280, 286, 287, 297.
Türk Sultanı Yavuz; 296.
Türk Düğünü; 200, 220.
Türk Çadırları; 258.

— U —

Uddetü'd-Din; 81, 109, 110, 111, 112, 114, 208, 289.
Ukayliler; 26.
Umman Denizi; 185.
Urfa; 129.
Urmiye; 83.
Ümmü İzzüd-Din; 260, 267, 268, 270.
Ümmet; 131, 137.
Ümmet-i Muhammed; 38.
Ümmül Veled; 191, 207, 223, 227, 233, 242, 295.
Ümmü Nasır Medresesi; 237.
Ümmü Nasır; 237.
Ümmü Süleyman; 90, 101, 102.
Ümmül Kurun; 134.
Üner; 174.

— V —

Valide Hanım; 235.
Valide Sultan; 236.
Vasıt; 66, 68, 227.
Vakfe; 255.

Valide Kösem Sultan; 162.
Vezir; 132, 133, 136, 141, 163, 250, 251, 280.
Veliahd; 9, 101, 145, 149, 163, 165, 166.
Veliahd Anası; 242.
Vezaret; 239.
Vezaret-i Hatun 210.
Viyana; 35.

— Y —

Yahudi; 295.
Yalvaç; 245.
Yavuz Sultan Selim; 114, 121, 155, 300.
Yedi gün; 87.
Yemen Çölleri; 102, 299.
Yerli İpek; 140.
Yedi Hilat; 137.
Yinal İsyanı; 62.
Yusuf el-Harezmi; 114.
Yusuf Kadir Han; 26.

— Z —

Zafer el-Hadimi; 134, 141.
Zahiru'd-Din Ebu Şuca; 132.
ez-Zahir Lidinillah; 133, 238.
Zahiretü'd-Din; 23, 27.
Zebâzib (İskele); 37.
Zeybek; 85.
Zibzib İskelesi; 196.
Zübeyde Hâtun; 162, 167, 168, 175, 176, 177, 189, 198, 199, 225, 269.
Zümrüt Ana; 236.
Zümrüdü Anka; 171.
Zümrüd Hâtun; 10, 11, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 243, 266, 278, 286.

YAZARIN

YAYINLANMIŞ ESERLERİ

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **et-Turk; The Turks in The Works of al-Jahız and Their Position in Islamic History,** Beyrut, 1972.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türk Varlığı Selçuklular - Moğollar - Osmanlılar,** İstanbul, 1989. II. Baskı.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Orta Asya'da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler,** S. Ü. Konya, 1989, III. Baskı.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Yeni İslam Tarihi ve Türkistan,** İstanbul, 1991, II. Baskı.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahabe Tabiî ve Tebea Tabileri,** Konya, 1993.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Millî Tarih ve Kültür Davamızın Meseleleri,** Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Orta Asya'nın Büyük İslam Kültür ve Medeniyetindeki Yeri,** Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Abbâsî Hilâfetinde Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları,** S. Ü. Konya, 1994.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Orta Doğuda Türk Askerî Varlığının İlk Zuhuru,** Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Türkistan'da Müslüman Olan İlk Türk Hükümdarları,** Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Şağab Hâtun Abbâsî Hilâfetinde Örnek Bir Türk Anası,** Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991.

YAZAR'IN YAYINLANMAK ÜZERE OLAN ESERLERİ

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Mukaddes Çevreler ve Eski Hilâfet Ülkelerinde Türk Hâtunları.**

Prof. Dr. Z. Kitapçı, **Orta Asya Türk Boyları Arasında İslam Hidayet Fırtınası.**